

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

ISSN 2519-058X (Print)

СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ВІСНИК

EAST EUROPEAN HISTORICAL BULLETIN

**ВИПУСК 6
ISSUE 6**

**Дрогобич, 2018
Drohobych, 2018**

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол від 06 березня 2018 року № 3)*

Наказом МОН України збірник включено до Переліку наукових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з історичних наук (Наказ МОН України від 13.03.2017 р. № 374).

Східноєвропейський історичний вісник / [головний редактор В. Ільницький]. – Дрогобич: Посвіт, 2018. – Вип. 6. – 266 с.

Збірник розрахований на науковців, викладачів історії, аспірантів, докторантів, студентів й усіх, хто цікавиться історичним минулим.

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних і посилань.

Головний редактор: Ільницький В. І. – д.іст.н., доц.

Відповідальний редактор: Галів М. Д. – к.пед.н., доц.

Редакційна колегія:

Боршевич В. Т. – д.і.н.; **Вагнер Марек** – д.габ. з іст., проф. (Польща); **Вегеш М. М.** – д.і.н., проф.; **Вацлав Вежбенец** – д.габ. з іст., проф. (Польща); **Гліва Анджей** – доктор історії (Польща); **Дегтярьов С.І.**; **Корсак Р. В.** – д.і.н., проф.; **Литвин М. Р.** – д.і.н., проф.; **Морозов А. Г.** – д.і.н., проф.; **Новацький Роман** – д. габ. з іст., проф. (Польща); **Падалка С. С.** – д.і.н., проф.; **Патриляк І. К.** – д.і.н., проф.; **Петречко О. М.** – д.і.н., проф.; **Сергійчук В. І.** – д.і.н., проф.; **Ситник О. М.** – д.і.н., проф.; **Стародубець Г. М.** – д.і.н., проф.; **Стемпнік Анджей** – д.габ. з іст., проф. (Польща); **Тельвак В. В.** – д.і.н., проф.; **Футала В. П.** – д.і.н., проф.; **Чопек Сильвестер** – д.габ. з іст., проф. (Польща);

Рецензенти:

Білий Дмитро Дмитрович – д.і.н., проф., професор кафедри хореографії та мистецтвознавства Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського;

Гуцуляк Віктор Володимирович – д.і.н., проф., професор кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Черкаського державного університету імені Богдана Хмельницького;

Деревінський Василь Федорович – д.і.н., проф., професор Київського національного університету будівництва і архітектури.

Збірник індексується в міжнародних базах даних: Cite Factor, Google Scholar, Directory of Research Journals Indexing, Journal Index, Polish Scholarly Bibliography, Research Bible, Scientific Indexing Services, Index Copernicus

Статті збірника прирівнюються до публікацій у виданнях України, які включені до міжнародних науково-метричних баз відповідно до вимог наказу МОН України від 17 жовтня 2012 р. № 1112 (зі змінами, внесеними наказом МОН України від 03.12.2012 р. № 1380).

*Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
«Східноєвропейський історичний вісник» Серія КВ № 22449-12349P від 28.12.2016 р.*

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційній сторінці видання

<http://http://ddpu.drohobych.net/ehbull/>
<http://http://ddpu.drohobych.net/ehbull/>
<http://eehb.ddpu.drohobych.net/>

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100.
тел.: (0324) 41-04-74, факс: (03244) 3-38-77, e-mail: vilnickiy@gmail.com

© Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка, 2018
© Автори статей 2018

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol dd. 06.03.2018 No. 3)

By a Decree of Ministry of Education and Science of Ukraine this collection of articles is entered into the List of scientific editions in which results of dissertational researches in competition for scientific degrees of doctor and candidate of science in historical disciplines may be published.

(Decree of MES of Ukraine dd. 13.03.2017 No 374).

East European Historical Bulletin / [chief editor Vasyl Ilnytskyi]. – Drohobych: «Posvit», 2018. – Issue 6. – 266 p.

This collection is meant for scholars, history lecturers, aspirants, doctorants, students and all the readership interested in historical past.

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles, and are not responsible for the accuracy of the data and references.

Chief editor: Vasyl Ilnytskyi – PhD hab. (History), Assist. Professor

Executive editor: Mykola Haliv – PhD (Education), Assist. Professor

Editorial Board:

Volodymyr Borshcheych – PhD hab. (History); **Marek Wagner** – PhD hab. (History), Professor (Poland); **Mykola Vehesh** – PhD hab. (History), Professor; **Waclaw Wierzbieniec** – PhD hab. (History), Professor (Poland); **Andrzej Gliva** – PhD (History) (Poland); **Sergeyi Degtyarev**; **Roman Korsak** – PhD hab. (History), Professor; **Mykola Lytvyn** – PhD hab. (History), Professor; **Anatoliy Morozow** – PhD hab. (History), Professor; **Roman Nowacki** – PhD hab. (History), Professor (Poland); **Serhiy Padalka** – PhD hab. (History), Professor; **Ivan Patryliak** – PhD hab. (History), Professor; **Oleh Petrechko** – PhD hab. (History), Professor; **Volodymyr Serhiychuk** – PhD hab. (History), Professor; **Oleksander Sytnyk** – PhD hab. (History), Professor; **Galyna Starodubets** – PhD hab. (History), Professor; **Andrzej Stępnik** – PhD hab. (History), Professor (Poland); **Vitaliy Tel'vak** – PhD hab. (History), Professor; **Vasyl Futala** – PhD hab. (History), Professor; **Sylwester Czopek** – PhD hab. (History), Professor (Poland);

Reviewers:

Dmytro Bilyi – PhD hab. (History), Professor of the Chair of Choreography and Art Studies, Lviv State Ivan Boberskyi Physical Culture University;

Victor Hutsuliak – PhD hab. (History), Professor of the Chair of Archeology and Special Branches of Historic Science, Cherkassy State Bohdan Khmelnytskyi University;

Vasyl Derevynskyi – PhD hab. (History), Professor of Kyiv National University of Construction and Architecture.

The edition has been entered into international scientometric databases: Cite Factor, Google Scholar, Directory of Research Journals Indexing, Journal Index, Polish Scholarly Bibliography, Research Bible, Scientific Indexing Services, Index Copernicus

The articles are equaled to publications in Ukrainian journals entered in international scientometric databases in accordance with the MES of Ukraine order dd. 17 november 2012 p. No. 1112 (amended by the MES of Ukraine order dd. 03.12.2012 No. 1380).

Print media registration certificate «East European Historical Bulletin» series KV No. 22449-12349P dd. 28.12.2016

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition

<http://http://ddpu.drohobych.net/ehbull/>

<http://http://ddpu.drohobych.net/ehbull/>

<http://eehb.ddpu.drohobych.net/>

Founder and Publisher: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Office address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivan Franko Str., 24, Drohobych, Lviv Region, 82100. tel.: (0324) 41-04-74, fax: (03244) 3-38-77, e-mail: vilnickiy@gmail.com

© Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 2018

© Copyright by the contributors, 2018

ЗМІСТ

Марія ПАРАХІНА ПРОБЛЕМА ПОВЕРНЕННЯ КУЛЬТУРНОГО НАДБАННЯ УКРАЇНИ В УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ВЗАЄМВІДНОСИНАХ: З ІСТОРІЇ ПРОБЛЕМИ.....	8
Роман ІВАШКО СТАВЛЕННЯ ДО «СХИЗМАТИКІВ» У ЛЬВІВСЬКІЙ ЛАТИНСЬКІЙ АРХІДІЄЦЕЗІ НАПЕРЕДОДНІ ФЛОРЕНТІЙСЬКОЇ УНІЇ.....	15
Наталя ПАСІЧНИК ТЕОРЕТИЧНІ ІДЕЇ ТА ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ ДІЯЧІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ПОЧАТКУ ХІХ СТОЛІТТЯ У СФЕРІ ФІНАНСОВОГО УПРАВЛІННЯ	22
Олександр НАБОКА ЕКСПЕДИЦІЯ КОМОДОРА ПЕРРІ ДО ЯПОНІЇ ТА ПОЧАТОК АМЕРИКАНСЬКОГО ПРОНИКНЕННЯ ДО ТАЙВАНЮ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 50-х рр. ХІХ ст.	34
Олексій АЛТУХОВ СТАТУТИ ОДЕСЬКОЇ ТА КИЇВСЬКОЇ БІРЖ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ БІРЖОВОЇ СПРАВИ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.	40
Богдан ЛАЗОРАК СІЧНЕВЕ ПОВСТАННЯ 1863 р. ПРОТИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ ГРОМАДЯН МІСТА ДРОГОБИЧ (1880 – 1939 рр.)	46
Юлія КУРДИНА БУДІВНИЦТВО ГОЛОВНОГО КОРПУСУ ЦІСАРСЬКО-КОРОЛІВСЬКОЇ ТЕХНІЧНОЇ АКАДЕМІЇ У ЛЬВОВІ (1873 – 1877).....	63
Олена НЕВМЕРЖИЦЬКА, Микола ГАЛІВ СТАТУТ ПРОМИСЛОВОЇ ШКОЛИ В ДРОГОБИЧІ (1888) ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО.....	70
Олена БОГАТКОВА ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО САКРАЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА У ДОСЛІДЖЕННЯХ ГРИГОРІЯ ПАВЛУЦЬКОГО	78
Максим ЗЕЛІНСЬКИЙ УКРАЇНА І УКРАЇНЦІ В ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ ЙОАХІМА БАРТОШЕВИЧА (1867 – 1938).....	86
Назар ВАСЬКІВ МІЖ АСИМІЛЯЦІЄЮ ТА СУСПІЛЬНИМ ВИЗНАННЯМ: «АНТИСЕМІТИЗМ» У ПОЛІТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ СПАДЩИНІ ТЕОФІЛА МЕРУНОВИЧА	95
Антон СИЧЕВСЬКИЙ МІСТИЧНА СЕКТА ІОАННІТІВ У КАТЕРИНОСЛАВСЬКІЙ ЄПАРХІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.	104
Ольга БЕЖУК ДЖЕРЕЛА ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ У ВИСВІТЛЕННІ СФЕРИ ПОВСЯКДЕННОСТІ ТА ЕМОЦІЙНИХ ПЕРЕЖИВАНЬ ЖІНОК ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	114
Дмитро БОНДАРЕНКО ВІД БРЕСТ-ЛИТОВСЬКОЇ ДО ВЕРСАЛЬСЬКОЇ СИСТЕМИ: МОНАРХІЧНА КОНТРРЕВОЛЮЦІЯ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ ТА СХІДНІЙ ЄВРОПІ В 1918 – 1920 рр.....	122
Ольга СУХОБОКОВА ПРАЗЬКА ГРУПА УПСР ТА СТВОРЕННЯ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ЛІГИ НОВОГО СХОДУ	133
Григорій КАЗЬМИРЧУК СУЧАСНА РОСІЙСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ПЕРЕДОДНЯ І ПОЧАТКОВОГО ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	140

Ірина СУХОВЕРСЬКА ПРОБЛЕМИ ТРАКТУВАННЯ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІІ	147
Ольга ДЕМІДКО ТЕАТРАЛЬНА КУЛЬТУРА МАРІУПОЛЯ У ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941 – 1943).....	156
Василь ЛЬНИЦЬКИЙ, Микола ПАНТЮК ДІЯЛЬНІСТЬ СТАРШИНСЬКОЇ ШКОЛИ УПА ІМЕНІ ПОЛК. Є. КОНОВАЛЬЦЯ НА КОЛОМИЙЩИНІ (ІЗ ОСОБИСТИХ ЗІЗНАНЬ ФЕДОРА СТЕФАНОВИЧА-«КРОПИВИ»)	163
Юрій МЕЛЬНИЧОК КОМАНДНИЙ СКЛАД ВОЄННОГО ШТАБУ ТВ 24 «МАКІВКА» (1944 – 1949).....	182
Руслана ПОПП ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ ДРОГОБИЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА В ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ (1944 – 1953).....	189
Марія ВУРЛОВСЬКА РАДІО У ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ МЕШКАНЦІВ ДРОГОБИЧЧИНИ (1944 – 1958).....	197
Альона ЯКУБЕЦЬ ВИРОБНИЦТВО ПОБУТОВИХ МЕБЛІВ В УРСР У 1950 – 1960-х роках: ПРОБЛЕМА ЯКОСТІ (ЗА ПУБЛІКАЦІЯМИ ЖУРНАЛУ «ПЕРЕЦЬ»).....	203
Зінаїда СВЯЩЕНКО РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ОПЕК У БОРОТБІ ЗА НАФТОВУ МОГУТНІСТЬ В 60 – 70-х рр. ХХ ст.....	213
Ольга ЛІСОВСЬКА РОЛЬ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНСЬКОЇ РСР (60 – 80-ті роки ХХ ст.)	221
Василь ДЕРЕВІНСЬКИЙ УЧАСТЬ В. ЧОРНОВОЛА У ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСИВНІЙ ПОЛІТИЦІ ЩОДО УКРАЇНИ У 1990-х рр.....	228
Вячеслав РЕДЗЮК МОЛОДІЖНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ В УКРАЇНІ УПРОДОВЖ 2004 – 2014 років: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ ...	235
Ольга ГАПЕСВА ОГЛЯД ОСНОВНИХ ЗАХОДІВ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ У РЕСПУБЛІЦІ КАЗАХСТАН.....	245
Іван ГОДЯ ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРИКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЗАКАРПАТТЯ У ТРАНСКОРДОННЕ: НАПРЯМИ, ФОРМИ, ІНСТРУМЕНТИ.....	252
Сергій ПОТРАШКОВ СТЕФАН СТАМБОЛОВ: ПОГЛЯД З УКРАЇНИ. Рецензія на: Миколенко Д. В. Страсті за Стамболовим: болгарське державотворення у 1895 – 1920 роках. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна. 804 с.	263
Василь ФУТАЛА ЩЕ ОДНЕ ВЕЛИКЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРО УКРАЇНСЬКИЙ САМОСТІЙНИЦЬКО-ДЕРЖАВНИЦЬКИЙ РУХ Огляд дослідження Василя Івановича Ільницького «Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945 – 1954 рр.): Монографія / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України; Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. – Дрогобич: Посвіт, 2016 р. – 696 р., іл.	265

CONTENTS

Mariia PARAKHINA	
THE PROBLEM OF RETRIEVAL OF UKRAINE'S CULTURAL PROPERTY IN THE UKRAINIAN-RUSSIAN MUTUAL RELATIONS: ON THE PROBLEMS HISTORY	8
Roman IVASHKO	
THE ATTITUDE TO THE «SCHISMATICS» IN LVIV LATIN ARCHDIOCESE ON THE EVE OF THE CHURCH UNION OF FLORENCE	15
Natalia PASICHNYK	
THE THEORETICAL IDEAS AND PRACTICAL ACTIVITIES OF THE STATESMEN OF THE RUSSIAN EMPIRE AT THE BEGINNING OF THE XIX CENTURY IN THE FIELD OF FINANCIAL MANAGEMENT	22
Oleksandr NABOKA	
THE EXPEDITION TO JAPAN UNDER COMMODORE PERRY AND THE BEGINNING OF THE AMERICAN INTRUSION INTO TAIWAN IN THE FIRST HALF OF THE 1850s.....	34
Oleksii ALTUKHOV	
THE STATUTES OF ODESSA AND KIEV EXCHANGES AS A SOURCE ON THE HISTORY OF DEVELOPMENT OF STOCK EXCHANGE MATTERS IN UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY.....	40
Bohdan LAZORAK	
THE UPRISING IN JANUARY, 1863 AGAINST THE RUSSIAN EMPIRE IN THE HISTORICAL MEMORY OF CITIZENS OF DROHOBYCH (1880 – 1939)	46
Yuliia KURDYNA	
THE CONSTRUCTION OF THE MAIN BUILDING OF THE ROYAL TECHNICAL ACADEMY IN LVIV (1873 – 1877)	63
Olena NEVMERZHYSKA, Mykola HALIV	
THE STATUTE OF THE INDUSTRIAL SCHOOL IN DROHOBYCH (1888) AS A HISTORICAL SOURCE.....	70
Olena BOHATIKOVA	
THE HISTORY OF UKRAINIAN SACRAL CONSTRUCTION IN HRYHORIY PAVLUTSKYI'S STUDIES	78
Maksym ZELINSKYI	
UKRAINE AND THE UKRAINIANS IN JOACHIM BARTOSZEWICZ' POLITICAL THOUGHT OF (1867 – 1938).....	86
Nazar VASKIV	
BETWEEN ASSIMILATION AND SOCIAL RECOGNITION: «ANTI-SEMITISM» IN THEOPHIL MERUNOVYCH'S POLITICAL ACTIVITY AND PUBLICISTIC HERITAGE	95
Anton SYCHEVSKYI	
THE MYSTERIOUS SECT OF THE IOANNITES IN THE DIOCESE IN EKATERINOSLAV AT THE BEGINNING OF THE 20 th CENTURY	104
Olha BEZHUK	
SOURCES OF PERSONAL ORIGIN IN COVERING THE SPHERE OF EVERYDAY LIFE AND EMOTIONAL EXPERIENCES OF WOMEN DURING THE WORLD WAR I.....	114
Dmytro BONDARENKO	
FROM BREST-LITOVSK TO VERSAILLES SYSTEM: MONARCHIST COUNTER-REVOLUTION IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE IN 1918 – 1920.....	122
Ol'ha SUKHOBOKOVA	
THE PRAGUE GROUP OF THE UPSR AND THE CREATION OF THE SOCIALIST LEAGUE OF THE NEW EAST.....	133
Hryhoriy KAZ'MYRCHUK	
CONTEMPORARY RUSSIAN HISTORIOGRAPHY ON THE THRESHOLD AND IN THE INITIAL PERIOD OF THE SECOND WORLD WAR.....	140

Iryna SUKHOVERSKA	
COLLABORATION PROBLEM DURING SECOND WORLD WAR IN THE CONTEMPORARY RUSSIAN HISTORIOGRAPHY	147
Olha DEMIDKO	
THEATRICAL CULTURE OF MARIUPIL IN THE PERIOD OF GERMAN OCCUPATION (1941 – 1943)	156
Vasyl ILNYTSKYI, Mykola PANTIUK	
ACTIVITIES OF COLONEL YE. KONOVALETS SERGEANTS SCHOOL OF THE UPA IN KOLOMYIA LAND (FROM THE PERSONAL EVIDENCE OF COLONEL FEDIR STEPANOVYCH ALIAS «KROPYVA»).....	163
Yuriy MEL'NYCHOK	
THE OFFICERS OF THE HEADQUARTERS STAFF OF TD – 24 «MAKIVKA» (1944 – 1949)	182
Ruslana POPP	
THE HISTORICAL FACULTY OF DROHOBYCH STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY DURING THE FIRST POSTWAR YEARS (1944 – 1953)	189
Mariia VURLOVSKA	
RADIO IN EVERYDAY LIFE OF THE INHABITANTS OF DROHOBYCH LAND (1944 – 1958)	197
Aliona YAKUBETS	
MANUFACTURE OF HOUSEHOLD FURNITURE IN SOVIET UKRAINE IN 1950 – 1960s: PROBLEM OF QUALITY (ACCORDING TO THE PERETS MAGAZINE).....	203
Zinaida SVYASCHENKO	
OPEC ROLE AND INFLUENCE IN THE STRUGGLE FOR LEADERSHIP IN OIL PRODUCTION IN THE 60 – 70 ss. XX CENTURY	213
O'ha LISOVS'KA	
THE ROLE OF PERSONNEL SUPPLY IN THE INTENSIFICATION OF AGRICULTURE IN THE UKRAINIAN SSR (1960s – 1980s)	221
Vasyl DEREVINSKYI	
VIYACH. CHORNOVIL'S PARTICIPATION IN THE COUNTERACTION TO THE RUSSIAN AGGRESSIVE POLICY DIRECTED AGAINST UKRAINE IN THE 1990s.....	228
Viacheslav REDZIUK	
THE YOUTH ORGANIZATIONS OF DEMOCRATIC AND EUROPEAN INTEGRATION DIRECTION IN UKRAINE DURING 2004 – 2014: A REGIONAL ASPECT.....	235
Olga GAPEYEVA	
OVERVIEW OF BASIC MEASURES OF ENSURING OF INFORMATION SECURITY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	245
Ivan HODIA	
TRANSFORMATION OF TRANSCARPATHIA'S FRONTIER COOPERATION INTO A TRANSFRONTIER ONE: DIRECTIONS, FORMS, AND INSTRUMENTS	252
Serhiy POTRASHKOV	
STEFAN STAMBOLOV: A VIEW FROM UKRAINE. Review of: Mykolenko D.V. Passion for Stambolov: Bulgarian state creation in 1895 – 1920. Kharkiv: VN Karazin Kharkiv National University. 804 s.	263
Vasyl' FUTALA	
ANOTHER GREAT STUDY OF THE UKRAINIAN SELF-STYLED-STATE MOVEMENT Review of Vasyl Ivanovych Ilnytskyi's research «The Carpathian Area of the OUN (Karpatskyi Krai) in the Ukrainian Liberation Movement (1945 – 1954): monograph / I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of Academy of Sciences of Ukraine; Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. – Drohobych: Posvit, 2016. – 696 p., ill.	265

Mariia PARAKHINA,
 orcid.org/0000-0002-0736-5235
 PhD (History), Senior Researcher,
 Personnel Member of Research Department,
 Faculty of History, Taras Shevchenko Kyiv National
 University (Ukraine, Kyiv)
 marishka8791@ukr.net

THE PROBLEM OF RETRIEVAL OF UKRAINE'S CULTURAL PROPERTY IN THE UKRAINIAN-RUSSIAN MUTUAL RELATIONS: ON THE PROBLEMS HISTORY

In the article the historical retrospective concerning the question of returning of Ukraine's cultural property from the Russian Federation is clarified. The right of any people to its cultural properties takes a special place in international relations, as cultural values play the most important role in the restoration of historical memory and revival of national culture, which process has a direct influence on the development of an independent state. On the basis of the analysis of archival documents, a chain of conclusions are drawn on the reasons and historical circumstances which have brought about one of the most acute problems in Ukrainian-Russian mutual relations, namely, the definition of the fate of Ukrainian cultural values in Russia.

Key words: Ukraine, the Russian Federation, culture, property, values, international relations.

Марія ПАРАХІНА,
 кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
 науковий співробітник науково-дослідної частини
 історичного факультету Київського національного
 університету імені Тараса Шевченка (Україна, Київ)
 marishka8791@ukr.net

ПРОБЛЕМА ПОВЕРНЕННЯ КУЛЬТУРНОГО НАДБАННЯ УКРАЇНИ В УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ВЗАЄМОВІДНОСИНАХ: З ІСТОРІЇ ПРОБЛЕМИ

У статті висвітлена історична ретроспектива, пов'язана з питанням повернення культурного надбання України з Російської Федерації. Право народу на культурні надбання посідає особливе місце у міжнародних відносинах, адже саме культурні цінності відіграють надважливу роль у відновленні історичної пам'яті та відродженні національної культури, що має безпосередній вплив для розбудови незалежної держави. На підставі аналізу архівних документів зроблено висновки про причини та історичні обставини, що призвели до виникнення однієї з найбільш гострих проблем в українсько-російських взаєминах – визначення долі українських культурних цінностей в Росії.

Ключові слова: Україна, Російська Федерація, культура, надбання, цінності, міжнародні відносини.

Марія ПАРАХІНА,
 кандидат исторических наук, старший научный сотрудник,
 научный сотрудник научно-исследовательской части
 исторического факультета Киевского национального
 университета имени Тараса Шевченко (Украина, Киев)
 marishka8791@ukr.net

ПРОБЛЕМА ВОЗВРАЩЕНИЯ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ УКРАИНЫ В УКРАИНСКО-РОССИЙСКИХ ВЗАИМООТНОШЕНИЯХ: ИЗ ИСТОРИИ ПРОБЛЕМЫ

В статье освещена историческая ретроспектива, связанная с вопросом возвращения культурного наследия Украины из Российской Федерации. Право народа на культурное достояние занимает особое место

в международных отношениях, ведь именно культурные ценности играют важнейшую роль в восстановлении исторической памяти и возрождении национальной культуры, имеют непосредственное влияние для развития независимого государства. На основании анализа архивных документов сделаны выводы о причинах и исторических обстоятельствах, которые привели к возникновению одной из самых острых проблем в украинско-российских отношениях – определении судьбы украинских культурных ценностей в России.

Ключевые слова: Украина, Российская Федерация, культура, достояние, ценности, международные отношения.

Problem statement. The matter of returning of cultural values to their historical country of origin remains one of topical problems in Ukrainian-Russian relations. As in the time of the Russian empire, so also in the time of the Soviet Union the imperial administration / the USSR Center, otherwise – the Russians, all the same, pursued a policy of centralisation of cultural monuments, tending to concentrate them in the museums of Moscow and St Petersburg (later Leningrad and now again Petersburg). In particular, the originals of chronicles of Kievan Rus' period, frescos and mosaics from Ukrainian cathedrals, Cossack symbols of authority, and even the most famous or, rather, most notorious originals of the so-called «March articles» written by Bohdan Khmelnytskyi, probably – already in summer 1991 (?), as well as hundreds, if not thousands, «archive-criminal» and other archival documents from the funds of the former KGB of the Ukrainian SSR, concerning the struggle of the Soviet regime against the Ukrainian Insurgent Army (UPA), have been taken out from Ukraine at different times.

All the aforementioned objects and many more other have been withdrawn either as military trophies, as finds throughout archaeological and ethnographic expeditions, or as usual execution of orders issued by the imperial/all-Union power.

The analysis of researches. Of the domestic scientific historians who take up the issue of returning of our people's cultural properties from abroad the name of Ph D (History) S. I. Kot primarily deserve mentioning (Kot, 1993; Kot, 1994; Kot, 1996; Kot, 2009). In his work «Ukrainian Cultural Values In Russia. The Problem of Their Retrieval In the Context of History and Law» for the first time in the national historiography the reasons and historical circumstances which brought about one of the most acute problems in Ukrainian-Russian mutual relations, specifically, the determination of the fate of Ukrainian cultural values in Russia, are analyzed

Under the editorship of O. Reient and O. Lysenko in 1997 the «Historical Writing-books. (A review of publications by Institute of History of Ukraine during the last 10 years)» has been published. The worthiness of this work consists in the fact, that it presents the toolkit for the activity of Ukrainian diplomatic bodies concerning the retrieval of spiritual treasures to Ukraine (Reient, Lysenko, 1997).

This theme also appears in the works of V. Akulenko, V. Lenchenko, Yu. Savchuk, V. Serhiychuk, O. Fedoruk, a. o. (Akulenko, 1991; Lenchenko, 1989; Lenchenko, 1990; Savchuk, 2000; Savchuk, Turek, 2000; Serhiychuk, 1990; Fedoruk, 1996; Fedoruk, 1998). O. Nestulia and S. Nestulia have jointly published a collection of documents on the preparatory stage of negotiations between Ukraine and Russia concerning the return of cultural values (Nestulia, Nestulia, 2006). The explication of negotiations concerning the retrieval of cultural values, according to the data of the sources found out in Russian archives, is presented in D. Het'man's research (Het'man, 2007).

The article's purpose is to shed light on historical preconditions due to which one of most acute problems in Ukrainian-Russian interrelations, namely, the problem of returning of cultural values from the Russian Federation to the historical country of origin came about

The statement of the basic material. the national (semi-colonial and fully colonial) position of the Ukrainian lands within the Romanovs' empire brought about, among other consequences, a mass and systemic removal of the monuments of Ukrainian history and culture into Russian museums and private collections. Under the aegis of administrative and financial support of the state, the Hermitage, Russian museum in St Petersburg, Armory Museum, Rumiantsev museum, Historical museum, and the Tretyakov gallery in Moscow concentrated (as a matter of fact, appropriated) in their funds a great many invaluable relics of the Scythian period, antiquity, of «the Great Migration of peoples'» time, of Kievan Rus', and Cossack time, which represent the basic landmarks of the historical, cultural and art evolution

of the Ukrainian lands, spiritual sources and achievements of the Ukrainian people (Nestulia, Nestulia, 2006: 7).

By the Russian imperial decrees and orders of the central establishments of the Romanovs' empire in an administrative way the accurate system of pumping cultural values from the imperial periphery to the metropolis' capitals alias St Petersburg and Moscow. Thus, for example, tsar Peter I's decree on withdrawal of guns, captured «in battles from Turkish sultans and Polish and Swedish kings», from the arsenals of Kiev and Baturyn, which had to have been placed in Moscow «in the newly built armoury for commemoration and eternal glory» is well-known. The accumulation of outstanding monuments of cultures in Moscow and St Petersburg was also promoted by many other decrees of the tsar of Muscovy, such as *On the Delivery of Ancient Artifacts to Commandants*, dd. February, 13th, 1718; «*On Collecting of Old Chronicles in Eparchies*» dd. February, 16th, 1722, etc. Among later decrees, such can be mentioned: the decree of the Synod «*On the Search of Ancient Annals in Churches and Monasteries and their Departure to the Society of History and Ancient Russian Artifacts*», dd. June, 6th. 1804 (Moscow) (Kot, 1996: 27).

The removal of historical and cultural values from Ukraine to the capital centres of Russian metropolis became of systematic and regular character already in the end of the XVIII century, whilst it grew much more in scope and intensity in the XIX century. It was in the second half the XVIII century that the attention of the public and scientists of the empire was drawn to the treasures of Scythian barrows, old Slavonic and old Rus' historic artifacts.

Thus, for example, in 1763, by the order of the governor-general of New Russia Territory (Novorossiyskiy Krai) O. Melgunov, the Scythian barrow Red (or: Cast) Grave, a unique Scythian imperial barrow of the second half of the VII century AD in the northern Black Sea zone was dugged up in a predatory manner (Prydyk, 1911; Polin, 2009: 596, 597). The findings revealed in it, which later became to be known as «Melgunov's treasure» (it included a gold diadem, a binding of the handle and sheath of a sword, golden decorations of the clothes of the time at the break of the VII and VI centuries AD), were presented to empresses Catherine II and soon were entered in the imperial Hermitage, which she had founded. Also, after the discovery in 1830 of the Kul'-Oba barrow near Kerch and its investigation by P. Diubriuks, resulting in sending of the Scythian gold from it to the Hermitage (a golden diadem, a neck gryvnia of 461 grammes of weight, with figures of horsemen-Scythians on it) (Polin, 2008: 476, 477), by the government's directive the period of excavation of tumuli began. The found artefacts were inevitably sent to St Petersburg's Hermitage, wherein a new «specialized» room called the «Hall for Kerch ancient artifacts» was assigned. On the contrary, in the founded by the beginning of the XIX century in Southern Ukraine (Feodosiya, Odessa, Kerch) only those artefacts, which were of minor, secondary importance, character and value, were left. By the way, yet in 1804 the curator of Kharkiv University count S. Pototskyi was intend to open a museum where cultural values from all southern Ukraine (including the Crimea and Kerch) would have been concentrated, but, however, that plan appeared non-realised.

The Imperial Archaeological Commission, which had been created in 1859 and, afterwards, turned into the main centre of organisation of archaeological researches on the territories of the Romanovs' empires, only accelerated the process of draining away of the archeological finds of the Ukrainian lands and determined the destiny of the found treasures and casual finds. Its statute provided, that «The most valuable of the artifacts found by the the Commission, or ones that are sent to it, are represented to the discretion to His Majesty Emperor and – by the command of His Imperial Majesty – should be stored in the Imperial Hermitage museum or other sites decreed by His Majesty» (Kot, 1996: 28). However, no such «other sites» for keeping and exhibiting of the revealed in Ukraine most sensational finds of the XIX – beginning of the XX centuries were found on its territory (it is very probably that neither emperor Alexander II nor his successors were in the know about them).

Consequently, all the most valuable ancient artifacts of the Scythian, old Slavic and of Kievan Rus' periods found in Kiev, Poltava, Ekaterinoslav, Chernihiv lands and in other regions of Ukraine got to the Hermitage, the Russian museum in St Petersburg, the Armory Museum and the Historical museum in Moscow. Among such finds, in particular, the treasures of Chortomlyk, a large Scythian kurhan (near modern Nikopil in Dnipropetrovske oblast) should be notified, which best item is the far-famed silver amphora with a depiction of Scythians as tamers of wild horses. In 1912 – 1913 in the territory of modern

Zaporizhia region (alias oblast) an «imperial» Scythian kurhan Solokha was dugged up, which artefacts became, without exaggeration, the world sensation. It suffice here to mention only a golden comb, a golden phial and a quiver decorated with a silver plate. The richest treasure in the history of the Russian empire and, in due course, of the USSR, was found in 1912 near the village of Mala Pereshchepyna in Poltava land, which consisted of golden (almost 25 kg) and silver (almost 50 kg) artifacts, such as dishes, vases, cups, an amphora, a drinking horn, a bowl, Byzantian coins of the VII century, bracelets, rings, a necklace or gryvnia, and a sword in a gold sheath (Prykhodniuk, 2009: 478). The fate of Pereshchepyna (Malopereshchepyna) treasures became a subject of rigid and long polemic between the representatives of art criticism and museum experts in the Ukr.SSR and their Russian colleagues during the 1930 May sessions of the Parity commission on the exchange of museum values between museums of the Russian Federation and the Ukr.SSR in Leningrad. The deputy director of scientific work (1927 – 1930) of the State Tretyakov gallery Nikolai Georgievich Mashkovtsev (1887 – 1962) was an opponent to his Ukrainian colleague Mykhailo Fedorovych Boltenko (1888 – 1959), deputy director of Odessa archaeological museum. Thus, for example, in the Commission's report of May, 15th, 1930 such a statement is written down: «M. F. Boltenko characterizes the worth of [Pereshchepyna] treasure for Ukraine as a unique complex of monuments of the nomadic population of Ukraine, as a monument of a junction and a contact of Ukraine with various peoples. N. G. Mashkovtsev ascertains the difficulty of the settlement of this question, coming about due to the fact that the withdrawal of this treasure from the Hermitage the latter's world renown will suffer a doubtless damage. It is necessary that both the scientific and educational importance of the Hermitage collections should be properly treated in full and act in a way which would prevent making any damage to scientific progress and wide educational work [...]. M. F. Boltenko: ««I bring this question in such a connection, that the world value of the Hermitage after its acquisition of this treasure, which indeed has an exclusive significance in the world culture, has not changed, and, after all, its withdrawal will not cause any damage to the world value of the Hermitage, though, however, this collection is of a very much great value [...]» (Nestulia, Nestulia, 2006: 214, 243, 244).

Thank to the persisting – but flexible – position of the Ukrainian expert, the most valuable part of Pereshchepyna treasure came then back to Ukraine. On June, 15th, 1930, the Kiev newspaper «Proletarska pravdat», in particular, informed this: «The rich in gold and of world renown Pereshchepyna treasure from the Poltava land with its Byzantian and Sassanid golden ware of the VI – VII century, with its unique silver plate on which the Persian tsar Sapor (Sahpuhri) II is depicted on lions, is transferred to Ukraine, as well as a number of other finds of the times of the Great Migration of peoples» (Obmin naukovyimi tsinnostyamy / An Exchange of Scientific Values, 1930: 5). All these outstanding monuments since then and – to a great extent – to this day are kept in the funds of Petersburg's Hermitage. The like fate is shared by an overwhelming majority of the old Rus' treasures found in Kiev. In particular, it concerns the treasures of (in accordance with their discovery time) 1827, 1876, 1880, 1885, 1894, 1910, and 1912, which, soon after being discovered, were operatively taken out to Moscow and St Petersburg (Kot, 1996: 29).

Along with archeological finds, to Moscow and to Petersburg a deep river of Ukrainian annals and old printings, numerous archives of secular and religious institutions, personal archives of outstanding cultural-educational figures and statesmen flowed. So, for example, in Saltykov-Shchedrin Russian national library in St Petersburg the original of an outstanding monument of Ukrainian history of Cossack time, namely – the chronicle of Samiylo Velychko, elucidating the events of Ukrainian history from mid XVII to the beginning of the XVIII centuries (one of the work's copy is kept in the Institute of Manuscripts of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine) (Sas, 2003: 472–473).

A considerable outflow of Ukrainian cultural values was tightly linked with the actions of private persons. The trade in old artifacts was since long considered a profitable business. Thus, for example, as not much early as since the XVI – XVII centuries professional robberies of kurhans alias «mounding» (today this not at all honorary employment has been inherited by the so-called by «black archeologists»). Since the XIX century, ancient artifacts, manuscripts and books began to arrive in the «black market» of the Russian empire as a solid stream. A significant amount of historical and cultural monuments were asquired by private Russian collectors in Ukraine (Aisfeld, 2014: 40, 54). Thus, for example, in Ukraine, the well-known Russian statesman and patron of art Nikolai Petrovich Rumiantsev (1754 – 1826)

extremely actively bought ancient Ukrainian artifacts, and it was by his efforts that the outstanding museum of old artifacts (later called «Rumiantsev's museum») was created, its most estimated exhibit being the collection of manuscripts and old printed books. A whole lot of monuments have been presented to the Petersburg and Moscow museums by researchers who worked in Ukraine. In 1929 sculptor Konstantin Buldin, later an émigré to Argentina, so summed up the Russian imperial politics of «transfer of cultural values»: «Let's recall, that imperial Russia was a spider that throughout centuries sucked out and dragged into its cobwebs-capitals cultural values not only from the empire's provibces, but also from the whole world» (Buldin, 1929: 5).

Naturally enough, after the purging of Ukraine firstly from the power of Russian tsarism and – in due course – from the Soviet regime the domestic scientific and art elite was induced to formulate distinct requirements concerning the retrieval of cultural values to their historic motherland. The need for their returning to the legitimate owner every year becomes more and more pressing and each action, directed at finding out of the actual location of an art object or at proving of the proprietary right to it, is extremely important (Kot, 2010: 370). As the first President of the lately revived Ukrainian state L. M. Kravchuk remarked in 1996, the Ukrainian cultural treasures were taken out to Russia along several centuries and, thus, «nourished the Russian history and culture, gaining the international recognition to Russian storehouses of cultural values». In addition, Leonid Makarovych [Kravchuk] underlined the following: «It is already for several generations of Ukrainians that they have been trying to retrieve the lost relics. Moreover, the very first steps of the Ukrainian state construction in time of the Tsentralna Rada (Central Council), UNR, and the Ukrainian State in 1917 – 1918 certified that this issue was granted a real state importance» (Nestulia, Nestulia, 2006: 6).

The conclusions. With the restoration of Ukraine's independence Ukraine and Russia became confronted by the challenges concerning: a) the determination in a civilised way of the fate of Ukrainian cultural values, illegally removed from Ukrainian territory to that of Russia in times of the tsarism and its communistic successors, and also those lost during evacuations in the years of World War II (the «Great Patriotic war»); b) the search for the objects of art and history which had been carried away by the nazi invaders from the territory of the Ukrainian SSR and retrieved to the USSR, but are still kept in the Russian, not in Ukrainian, storehouses or private collections (founded – at least partially – thanks to the «trophies» captured by the officer and command staff of the Red army in the «liberated» territory of east-central Europe or directly in Germany).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Айсфельд, 2014 – Айсфельд О. Коллекция Петра Маврогордато: пути античных артефактов из Причерноморья в зарубежные музейные и частные собрания // Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею: Науковий збірник. Одеса, 2014. № 13. С. 40–54.

Акуленко, 1991 – Акуленко В. І. Охорона пам'яток культури в Україні. 1917 – 1990. Київ, 1991. 274 с.

Бульдін, 1929 – Бульдін К. Деякі питання культурної роботи та огляд Київської картинної галереї // Літературна газета. 1929. 1 квітня. № 7 (49).

Гетьман, 2007 – Гетьман Д. Взаємообмін музейними цінностями між РРФСР та УСРР в 1931 – 1936 рр. // Пам'ять століть. 2007. № 1. С. 211–229.

Кот, 1993 – Кот С. І Чи повернуться наші клейноди? // Українська культура. 1993. № 1. С. 20–21.

Кот, 1994 – Кот С. І. Реституція чи конфронтація? // Політика і час. 1994. № 6. С. 27–35.

Кот, 1996 – Кот С. І. Українські культурні цінності в Росії: Проблема повернення в контексті історії та права: монографія. Київ, 1996. 91 с.

Кот, 2009 – Кот С. І. Реліквії козацтва в контексті українсько-російських переговорів щодо їх повернення (1920 – 1930-ті рр.) // Український історичний журнал. 2009. № 1. С. 129–143.

Кот, 2010 – Кот С. І. З історії формування організаційних засад державної політики повернення та реституції культурних цінностей в незалежній Україні // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Збірник статей. Київ, 2010. Вип. 36. С. 361–371.

Ленченко, 1989 – Ленченко В. До повернення національних реліквій // Пам'ятки України. 1989. № 4. С. 28–29.

Ленченко, 1990 – Ленченко В. Клейноди Війська Запорозького // Пам'ятки України. 1990. № 2. С. 56–57.

Нестуля, Нестуля, 2002 – Нестуля О., Нестуля С. Українські культурні цінності в Росії: На шляху до діалогу: 1926 – 1930: [Збірник документів]. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2006. 333 с.

Обмін, 1930 – Обмін науковими цінностями між УСРР й РСФРР // Пролетарська правда, 1930. 15 червня. № 136 (2651).

Полін, 2008 – Полін С. В. Куль-Оба – одне з найбільших скіфських поховань другої половини 4 ст. до н. е. // Енциклопедія історії України: У 10 т. / НАН України. Інститут історії України; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, Наукова думка, 2008. Т. 5: Кон-Кю. С. 476–477.

Полін, 2009 – Полін С. В. Мельгунівський курган (Лита Могила) // Енциклопедія історії України: У 10 т. / НАН України. Інститут історії України; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, Наукова думка, 2009. Т. 6: Ла-Мі. С. 596–597.

Придик, 1911 – Придик Е. Мельгуновский клад 1763 г. // Материалы по археологии России. Санкт-Петербург, 1911. № 31. 24 с.

Приходнюк, 2009 – Приходнюк О. М. Малоперещепинський скарб // Енциклопедія історії України: У 10 т. / НАН України. Інститут історії України; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, Наукова думка, 2009. Т. 6: Ла-Мі. С. 478.

Реєнт, Лисенко, 1997 – Реєнт О. П., Лисенко О. Є. Історичні зошити. Огляд видань Інституту історії України НАНУ за останні 10 років. Київ, 1997. С. 101–103.

Савчук, 2000 – Савчук Ю. Особисті речі Б. Хмельницького у колекціях музеїв Європи // Україна в Центрально-Східній Європі: Студії з історії XI–XVIII ст. Київ, 2000. С. 293–313.

Савчук, Турек, 2000 – Савчук Ю., Турек Є. Прапор Б. Хмельницького з Державної трофейної колекції Військового музею у Стокгольмі // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. Вип. 7. 2000. С. 312–324.

Сас, 2003 – Сас П. М. Величко Самійло (Самойл) Васильович та його літопис // Енциклопедія історії України: В 5 т. / НАН України. Інститут історії України; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, Наукова думка, 2003. Т. 1: А–В. С. 472–473.

Сергійчук, 1990 – Сергійчук В. І. Доля української національної символіки: монографія. Київ, Знання, 1990. 48 с.

Федорук, 1996 – Федорук О. Повернення в Україну втрачених культурних цінностей в контексті державотворчого та духовного відродження // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. 1996. Вип. 6. С. 22–24.

Федорук, 1998 – Федорук О. Україна і Росія: діалоги у сфері переміщених культурних цінностей // Українсько-російські відносини: гуманітарний вимір: Науковий збірник. Київ, НІУРВ. 1998. С. 97–107.

REFERENCES

Aysfeld, 2014 – Aysfeld O. Kolleksiya Petra Mavrogordato: puti antichnykh artefaktov iz Prichernomor'ya v zarubezhnye muzeynye i chastnye sobraniya [Collection of Peter Mavrogordato: the ways of antique artifacts from the Black Sea region to foreign museum and private collections] // Visnik Odeskogo istoriko-kraeznavchogo muzeju: Naukoviy zbirnik. – Bulletin of the Odessa Historical and Local History Museum. Odesa, 2014. № 13. S. 40–54 [in Ukrainian].

Akulenko, 1991 – Akulenko V. I. Okhorona pam'iatok kultury v Ukraini. 1917 – 1990. [Protection of cultural monuments in Ukraine. 1917 – 1990]. Kyiv, 1991. 274 s. [in Ukrainian].

Buldin, 1929 – Buldin K. Deiaki pytannia kulturnoi roboty ta ohliad Kyivskoi kartynnoi halerei [Some issues of cultural work and an overview of the Kiev art gallery] // Literaturna hazeta. 1929. 1 kvitnia. № 7 (49). [in Ukrainian].

Hetman, 2007 – Hetman D. Vzaiemoobmin muzeinymy tsinnostiamy mizh RRFSSR ta USRR v 1931 – 1936 rr. [Mutual exchange of museum values between the RFSFR and the Ukrainian SSR in 1931–1936.] // Pam'iat stolit. 2007. № 1. S. 211–229. [in Ukrainian].

Kot, 1993 – Kot S. I Chy povernutsia nashi kleinydy? [Will our flywheels come back?] // Ukrainska kultura. 1993. № 1. S. 20–21. [in Ukrainian].

Kot, 1994 – Kot S. I. Restytutsiia chy konfrontatsiia? [Restitution or confrontation?] // Polityka i chas. 1994. № 6. S. 27–35. [in Ukrainian].

Kot, 1996 – Kot S. I. Ukrainski kulturni tsinnosti v Rosii: Problema povernennia v konteksti istorii ta prava: monohrafiia. [Ukrainian cultural values in Russia: the problem of return in the context of history and law]. Kyiv, 1996. 91 s. [in Ukrainian].

Kot, 2009 – Kot S. I. Relikvii kozatstva v konteksti ukrainsko-rosiiskykh perehovoriv shchodo yikh povernennia (1920 – 1930-ti rr.) [Relics of the Cossacks in the context of the Ukrainian-Russian talks on their return (1920 – 1930's)] // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. 2009. № 1. S. 129–143. [in Ukrainian].

Kot, 2010 – Kot S. I. Z istorii formuvannia orhanizatsiinykh zasad derzhavnoi polityky povernennia ta restytutsii kulturnykh tsinnostei v nezalezhnii Ukraini [From the history of the formation of organizational principles of

state policy of return and restitution of cultural property in independent Ukraine] // *Istoriia Ukrainy: Malovidomi imena, podii, fakty: Zbirnyk statei*. Kyiv, 2010. Vyp. 36. S. 361–371. [in Ukrainian].

Lenchenko, 1989 – Lenchenko V. Do povnennia natsionalnykh relikvii [Before the return of national relics] // *Pam'iatky Ukrainy*. 1989. № 4. S. 28–29 [in Ukrainian].

Lenchenko, 1990 – Lenchenko V. Kleinody Viiska Zaporozkoho [Kleinods of the Zaporozhian Army] // *Pam'iatky Ukrainy*. 1990. № 2. S. 56–57 [in Ukrainian].

Nestulia, Nestulia, 2002 – Nestulia O., Nestulia S. Ukrainski kulturni tsinnosti v Rosii: Na shliakhu do dialohu: 1926 – 1930: [Zbirnyk dokumentiv]. [Ukrainian Cultural Values in Russia: On the Way to Dialogue: 1926 – 1930: [Collection of Documents]]. Poltava: RVV PUSKU, 2006. 333 s. [in Ukrainian].

Obmin, 1930 – Obmin naukovykh tsinnostiamy mizh USRR i RSFRR [Exchange of scientific values between the Ukrainian SSR and the RSFSR] // *Proletarska pravda*. 1930. 15 chervnia. № 136 (2651). [in Ukrainian].

Polin, 2008 – Polin S. V. Kul-Oba – odne z naibilshykh skifskyykh pokhovan druhoi polovyny 4 st. do n. e. [Kul-Oba – one of the largest Scythian graves of the second half of the 4th century. until is.] // *Entsyklopediia istorii Ukrainy: U 10 t. / NAN Ukrainy*. Instytut istorii Ukrainy; redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. Kyiv, Naukova dumka, 2008. T. 5: Kon–Kiu. S. 476–477. [in Ukrainian].

Polin, 2009 – Polin S. V. Melhunivskiy kurhan (Lyta Mohyla) [Melguniv Hill (Litva Mohyla)] // *Entsyklopediia istorii Ukrainy: U 10 t. / NAN Ukrainy*. Instytut istorii Ukrainy; redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. Kyiv, Naukova dumka, 2009. T. 6: La–Mi. S. 596–597. [in Ukrainian].

Pridik, 1911 – Pridik Ye. Melgunovskiy klad 1763 g. [Melgun's Treasure in 1763] // *Materialy po arkheologii Rossii*. Sankt-Peterburg, 1911. № 31. 24 s. [in Russian].

Prykhodniuk, 2009 – Prykhodniuk O. M. Malopereshchepynskiy skarb [Little Treasbing Treasure] // *Entsyklopediia istorii Ukrainy: U 10 t. / NAN Ukrainy*. Instytut istorii Ukrainy; redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. Kyiv, Naukova dumka, 2009. T. 6: La–Mi. S. 478. [in Ukrainian].

Reient, Lysenko, 1997 – Reient O.P., Lysenko O.Ie. Istorychni zoshyty. Ohliad vydan Instytutu istorii Ukrainy NANU za ostanni 10 rokov. [Historical notebooks. Review of the publications of the Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences for the last 10 years]. Kyiv, 1997. S. 101–103. [in Ukrainian].

Savchuk, 2000 – Savchuk Iu. Osobysti rechi B. Khmelnytskoho u kolektsiakh muzeiv Yevropy [B. Khmelnytsky's personal belongings in the collections of European museums] // *Ukraina v Tsentralno-Skhidnii Yevropi: Studii z istorii XI–XVIII st.* Kyiv, 2000. S. 293–313. [in Ukrainian].

Savchuk, Turek, 2000 – Savchuk Iu., Turek Ie. Prapor B. Khmelnytskoho z Derzhavnoi trofeinoi kolektsii Viiskovoho muzeiu u Stokholmi [Flag of B. Khmelnytsky from the State trophy collection of the Museum of Military in Stockholm] // *Ukrainska kozatska derzhava: vytoky ta shliakhy istorychnoho rozvytku*. 2000. Vyp. 7. S. 312–324. [in Ukrainian].

Sas, 2003 – Sas P. M. Velychko Samiilo (Samoil) Vasylovych ta yoho litopys [Velichko Samillo (Samoil) Vasilyevich and his chronicle] // *Entsyklopediia istorii Ukrainy: V 5 t. / NAN Ukrainy*. Instytut istorii Ukrainy; redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. Kyiv, Naukova dumka, 2003. T. 1: A–V. S. 472–473. [in Ukrainian].

Serhiichuk, 1990 – Serhiichuk V. I. Dolia ukrainskoi natsionalnoi symboliky: monohrafiia. [The fate of Ukrainian national symbols: a monograph]. Kyiv, Znannia, 1990. 48 s. [in Ukrainian].

Fedoruk, 1996 – Fedoruk O. Povnennia v Ukrainu vtrachenykh kulturnykh tsinnosti v konteksti derzhavotvorchoho ta dukhovnoho vidrodzhennia [Return to Ukraine of lost cultural values in the context of state-building and spiritual revival] // *Povnennia kulturnoho nadbannia Ukrainy: problemy, zavdannia, perspektyvy*. 1996. Vyp. 6. S. 22–24. [in Ukrainian].

Fedoruk, 1998 – Fedoruk O. Ukraina i Rosiia: dialohy u sferi peremishchenykh kulturnykh tsinnosti [Ukraine and Russia: Dialogues in the Sphere of Moved Cultural Values] // *Ukrainsko-rosiiski vidnosyny: humanitarnyi vymir: Naukovi zbirnyk*. Kyiv, NIURV, 1998. S. 97–107. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.02.2018 р.

Роман ІВАШКО,

orcid.org/0000-0002-7265-464X

*аспірант кафедри історії середніх віків та візантиністики
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Україна, Львів) romanivashko1@gmail.com*

СТАВЛЕННЯ ДО «СХИЗМАТИКІВ» У ЛЬВІВСЬКІЙ ЛАТИНСЬКІЙ АРХІДІЄЦЕЗІЇ НАПЕРЕДОДНІ ФЛОРЕНТІЙСЬКОЇ УНІЇ

У статті на основі документального матеріалу досліджено особливості ставлення Апостольської Столиці, польсько-литовської правлячої еліти та католиків («латинян») щодо православних («схизматиків») у Львівській латинській архідієцезії в 1412 – 1436 рр. Церковна політика Латинського Заходу стосувалась не лише теренів західноукраїнських земель, але в перспективі мала охопити загалом усіх православних Русі та Візантії. Діяльність єпископів Львівської латинської архідієцезії не лише була однією з альтернатив на шляху латинізації цих теренів, але й перешикоджала поширенню одноосібної церковної влади в регіоні православного митрополита Київського та всієї Русі Фотія, осідок якого розміщувалася у Москві.

Ключові слова: *Львівська латинська архідієцезія, «схизматики», латинізація.*

Roman IVASHKO,

Postgraduate student,

*Department of History of the Middle Ages and Byzantine Studies
Lviv Ivan Franko National University
(Ukraine, Lviv) romanivashko1@gmail.com*

THE ATTITUDE TO THE «SCHISMATICS» IN LVIV LATIN ARCHDIOCESE ON THE EVE OF THE CHURCH UNION OF FLORENCE

In the article the author on the bases of documentary material investigates the attitude of the Apostolic See, the Polish-Lithuanian ruling elite, the Catholics («Latins») to the Orthodox («schismatics») in the Lviv Latin Archdiocese in 1412 – 1435 through the prism of the Latinization of Rus' lands. This is the central idea of the article.

The main problem has been considered on the basis of documentary materials of the European, Ukrainian state-wide, and of local levels. The nature of the relationship between «Latins» and «schismatics» was versatile. The Polish authorities set themselves the task of incorporating the Lithuanian lands and Southwestern Rus' (Ruthenia) into the kingdom of Poland. This process was accompanied by Latinization and the beginnings of serfdom relations. Some documents and actions of the Polish royal administration testify to the rigorous Latinization and the break between the «Latins» and «schismatics».

The emergence of the new Lviv Archdiocese, the church province in 1414, caused tensions between the higher clergies in the Polish kingdom. Archbishop of Gnezno Mikolaj Tromba (1412 – 1422), who had received the title of primate, emphasized his highest status in the church hierarchy in the kingdom in comparison with the Lviv archbishop. In addition, Bishop of Kraków Zbigniew Olesnicki presented to Europe the Svidrigailo Wars (1432 – 1438) as religious, because he had feared the unification of the Rusyns with the Hussites.

Formally, a network of Latin dioceses was established in the lands of southwestern Rus', which included the Cathedrals in Lviv, Przemysl, Kholm, Luts'k, Kamianets-Podilskiyi, Kiev, Seret (Suchava). However, the overwhelming majority of the population here belonged to the Eastern Church. The Church Union at the local level should have solved this problem. As is shown by documents, the Polish-Lithuanian ruling elite also was forced to tolerate the «schismatics».

The Church policy of the Latin West concerned not only the territory of Western Ukrainian lands, but – in perspective – was to cover whole Christians of Rus' and the Byzantine Empire. The activity of the bishops of the Lviv Latin Archdiocese wasn't only the alternative way of the Latinization of this territories, but also prevented the spread of the exceptional church authority of Kiev and all- Rus' Orthodox Metropolitan Photius, whose seat was in Moscow.

Thus, the author has found out that the church jurisdiction of the Latin Archbishops of Lviv was formally carried out on the territory of Southwestern Rus', because here predominantly Christians of the Greek rite lived. The terms «church union» and «latinization» were similar in essence at this period.

Key words: Lviv Latin Archdiocese, «schismatics», Latinization.

Роман ІВАШКО,

*аспірант кафедри історії середніх віків і візантиністики
Львовский национальный университет имени Ивана Франко
(Украина, Львов) romanivashko1@gmail.com*

ОТНОШЕНИЕ К «СХИЗМАТИКАМ» ВО ЛЬВОВСКОЙ ЛАТИНСКОЙ АРХИЕПАРХИИ НАКАНУНЕ ФЛОРЕНТИЙСКОЙ УНИИ

В статье на основе документального материала исследованы особенности отношения Апостольской Столицы, польско-литовской правящей элиты и католиков («латинян») к православным («схизматикам») во Львовской латинской архиепархии в 1412 – 1435 гг. Церковная политика Латинского Запада касалась не только территорий западноукраинских земель, но и в перспективе должна была охватить всех православных Руси и Византии. Деятельность епископов Львовской латинского архиепархии не только была одной из альтернатив на пути латинизации этих территорий, но и препятствовала распространению единоличной церковной власти в регионе православного митрополита Киевского и всея Руси Фотия, резиденция которого находилась в Москве.

Ключевые слова: Львовская латинская архидиоцезия, «схизматики», латинизация.

Постановка проблеми. Дослідження історії Церковної унії породило велику кількість різних інтерпретацій перебігу та втілення унійного процесу. При цьому інформаційний потенціал окремих документів не був повністю використаний науковцями. На сьогоднішній день також немає єдиного дослідження, де було б здійснено в рамках однієї публікації аналіз здобутків дослідників із Заходу та Сходу стосовно міжрелігійних відносин у Львівській латинській архідієцезії (митрополії) напередодні Флорентійської унії (1439). Умовно дослідження в часі обмежено 1412 – 1435 рр.

Аналіз досліджень. Участь в унійному процесі XV ст. Львівської латинської архідієцезії випала з поля зору авторитетних західних дослідників Вільгельма де Фріса (Фріс, 2015), Джозефа Гілла (Гілл, 2016), Генрі Чедвіка (Chadwick, 2003) та ін. У наш час до міжконфесійних відносин на її території зверталися Тадеуш Трайдос (Трайдос, 2014), Юзеф Крентош (Krkotosz, 1986), о. Ігор Мончак (Мончак, 2012), Наталя Яковенко (Яковенко, 2006), Борис Флоря (2007), Кшиштоф Прокоп (Прокоп, 2010), Ігор Скочиляс (Скочиляс, 2010) та ін. Це зумовлено тим, що велика частина джерельного матеріалу стосовно проблеми зосереджена в архівах країн Центрально-Східної Європи.

Мета статті полягає у з'ясуванні ставлення Апостольської Столиці, польської, литовської правлячої еліти до християн грецького обряду у Львівській латинській архідієцезії та прилеглих дієцезіях на основі документальних свідчень.

Виклад основного матеріалу. Повідомлення про міжрелігійні відносини знаходимо у судовому рішенні судді гнезненського митрополита Миколая Тромби (1412 – 1422) від 8 листопада 1412 р. переважно для католиків Львова. У його тексті суддя також вказує, що прагне розв'язати суперечки між представниками «високого» та «низького» обрядів (ЦДІАУЛ. Ф. 131. Оп. 1. Од. зб. 50. Арк. 1). «Низьким», очевидно, окреслено грецький обряд. Цей документ разом із договором м. Любовлі (15 березня 1412 р.) став правовою основою для перенесення катедри латинських архієпископів з Галича до Львова (Кметь, 1999: 30–31). У відповідному рішенні про це перенесення (анти)папа Іоанн XXIII (1410 – 1415) постановив, що до юрисдикції Львівської архідієцезії (митрополії), крім латинських єпископств Перемишля, Холма, Кам'янець-Подільського, Володимиря, Серету (Сучави) та Києва, повинні увійти й грецькі єпископства Південно-Західної Русі (Theiner, 1861: 5–6, 13; Зіморевич, 2002: 87). Польський король Владислав II Ягайло (1386 – 1434) застосував примус стосовно галицьких кривошан для цього (Акты, 1848: 359). До того, ж згідно з Городельською унією (2 жовтня 1413 р.), у Великому литовському князівстві запроваджувалися

польські герби, перевагу при працевлаштування та укладенні шлюбів отримали католики (Daniłowicz, 1862: 16–17).

Більшість населення на території церковної юрисдикції Львівської архідієцезії надалі належало до Східної Церкви (Stadnicki, 1863: 86–87; AGZ, 1873: 142). З огляду на це та турецьку небезпеку на загальноєвропейському рівні на Констанцькому соборі (1414 – 1418) знову актуальною стала проблема Церковної Унії, яка мала охопити також Візантійську імперію. На локальному рівні польський король Владислав II Ягайло (1386 – 1434) та великий литовський князь Вітовт Кейстутович (1392 – 1430) пропонували відмовитися від перехрещення «схизматиків» в Південно-Західній Русі (Baxter, 1930: 38–41). Під «унією», очевидно, за Латинському Заході розуміли влиття православних єпископств до складу латинських дієцезій, тому місія митрополита Литовського та вся Русі Григорія Цамблака (1415 – 1420) на Констанцькому соборі не досягла бажаного результату (Lewicki, 1891: 98–100; Шпик, 2005: 21–22). Натомість гнєзненський митрополит Миколай Тромба отримав від собору титул примаса, запобігаючи піднесенню нової Львівської архідієцезії та Львівської землі в Короні Польській (Jana Diugosza, ks. 11, 2009: 73–74; Prokop, 2010: 48–49).

У час, коли діяв собор, польський король Владислав II Ягайло 3 квітня 1415 р. переніс вірмен з передгір'я костелу св. Івана Хрестителя у Львові на вірменське право (ЦДІАУЛ. Ф. 197. Оп. 1. Спр. 1. Арк 1–2) та 12 квітня 1416 р. підтвердив права парафії східного обряду Успіння Діви Марії у с. Страдч, звільнивши місцевих парохів від державних повинностей та ін. (AGZ, 1872: 169–170). Після завершення роботи Констанцького собору на Самбірщині 21 січня 1422 р. староства Сташко з Давідова (†1442/1443 р.) підтвердив право на земельні володіння парафії грецького обряду св. Спаса в с. Стрілковичах по лисячий брід (Staszko z Dawidowa), а його наступник Влодек 22 червня 1425 р. відмежував володіння православного монастиря Уведення Діви Марії від Самбора (Wiodek, starosta samborski). На користь перемиського владика Іллі Ісаї руський староства Спитко з Тарнова (†1435 р.) 13 березня 1424 р. вирішив майновий спір з Янушом та братами (Sputko z Tarnowa). На Луцькому з'їзді монархів угорський король Сигізмунд I Люксембурзький (1387 – 1437) похвалив православних священників, які, на противагу латинським, у яких був десяток конкубінок, мають лише одну дружину (Jana Diugosza ks. 11, 2009: 262). Він хотів використати симпатію православних русинів для коронації Вітовта Кейстутовича, проте польська правляча еліта не допустила цього (Graff, 2008: 79). Цим політичним кроком угорський король хотів здобути союзника у боротьбі з турками-османами та роз'єднати польсько-литовсько-руську коаліцію (Барбашев, 2012: 191).

Однак ці приклади віротерпимості не мали тенденційного характеру. Паралельно львівський архієпископ Ян Жешовський (1414 – 1436) 22 лютого 1421 р. надав сорокаденний відпуст лише львів'янам-католикам (AGZ, 1873: 106). На Опіллі у разі придбання будинків у католиків православні християни зобов'язані були платити щорічно 4 дрібних грошів дідичу с. Старі Петликівці Альберту (AGZ, 1870: 86–88). Папський колектор Петро з Вольфраму постановив, що потрібно продовжити місійну діяльність серед «схизматиків» у Південно-Західній Русі Братів Пілігримів (ЦДІАУЛ. Ф. 131. Оп. 1. Од. зб. 65. Арк. 1). Водночас цікавим є його дозвіл грецькому кліру носити бороди у разі віротерпимості до Апостольської Столиці. Польський король Владислав II Ягайло згідно з привілеями у Добростанах (6 жовтня 1423 р.) (Гринів, 1988: 48–49) та Сандомирі (26 лютого 1426 р.) (AGZ, 1872: 191–192), надав львівському архієпископу право карати еретиків, зобов'язав платити йому щорічні диференційовані виплати з кожної ділянки на магдебурзькому праві та заборонив шлюби між католиками і православними, хрещення згідно зі Східним обрядом.

Після смерті литовського князя Вітовта Кейстутовича у 1430 р. знову змінилася політично-релігійна розстановка сил у Південно-Західній Русі. На Поділлі розпочалось повстання, одним з очільників якого був кам'янецький єпископ Павел з Боянчиц (1427 – 1453) (Jana Diugosza ks. 11, 2009: 324). У 1431 р. польський король відібрав у литовського князя Свидригайла Ольгердовича будинок у Львові (Площа Ринок № 9) і передав львівським латинським архієпископам (AGZ, 1870: 86–88). У наступному році після обрання пропольського кандидата Сигізmunда Кейстутовича (1432 – 1440) у Великому Литовському князівстві почалася громадянська війна (Яковенко, 2006: 147; Войтович, 2006: 664). Побоюючись об'єднання князя Свидригайла Ольгердовича з

гуситами, папа Євгеній IV (1431 – 1447) оголосив збір коштів на хрестовий похід у Короні Польській проти татар, «схизматиків» та гуситів, який не відбувся (Theiner, 1861: 40). Тоді ж польський король Владислав II Ягайло намагався укріпити королівський престол за синами, тому видав привілей на підтвердження прав усіх станів суспільств у Єдліні (1430 – 1433) (ЦДІАУЛ. Ф. 138. Оп. 1. Од. зб. 45. Арк 1–2; Vandtkie, 1830: 224–234), дозволив православним зберегти храми на Волині (1432 р.) (Sokołowski, Sużyski, 1876: 77–78) та заборонив порушувати заповіді вірменської громади м. Львова (ЦДІАУЛ. Ф. 197. Оп. 1. Оп. спр. 1. Арк. 1–2).

«Конкурентом» львівських архієпископів у здійсненні церковної юрисдикції, крім гнєзненських примасів, був митрополит Київський та вся Русі Фотій (1408 – 1431), осілок якого розміщувався у Москві (Полное собрание т. 25, 1949: 245–246; Гудзяк, 2000: 8–9). Митрополит Фотій здійснював пастирські візити в землі Південно-Західної Русі (Никифорівський літопис; Супральський літопис) та з константинопольським патріархом Євтимієм II (1410 – 1416) засудив обрання митрополита Київського та вся Русі Григорія Цамблака (Акты исторические, 1841: 32). Папськими вікаріями у Північно-Східній частині Русі були призначені король Владислав II Ягайло та князь Вітовт Кейстутович (Theiner, 1861: 20–21). Знаючи про попередні унійні перемовини на ці призначення, після смерті князя Вітовта Кейстутовича отці Базельського собору (1431 – 1449) продовжили перемовини про локальну унію з литовським князем Свидригайлом Ольгердовичем та наступником митрополита Фотія митрополитом Герасимом (1433 – 1435) (Danilowicz, 1862: 158–159). Для її реалізації потрібно було завершити громадянську війну та досягнути згоди з місцевими єпископами. На жаль, в ході Свидригайлових війн 26 липня 1435 р. митрополит Герасим був спалений живцем на вогні через участь у змові на користь пропольського кандидата (Русина, 1998: 114). Білоруські літописці з цим спаленням пов'язують поразку війська литовського князя Свидригайла Ольгердовича під Вількомиром 1 вересня 1435 р. (Никифорівський літопис). Локальна унія не відбулась.

Висновки. Церковна юрисдикція Львівської латинської архієпархії (митрополії) лише номінально поширювалися на території Південно-Західної Русі з огляду на присутність тут християн грецького обряду. За право Церковної юрисдикції на цій території боролися православні митрополити Фотій, Григорій Цамблак, Герасим та ін. Зустріч інтересів християн західного та східного обряду на цій території відродила ідею запровадження поки що локальної унії, яка в перспективі мала охопити Візантію. Адміністрація Корони Польської провадила політику подекуди жорсткого окатоличення, хоча є приклади віротерпимості з її сторони. Віротерпимістю наприкінці життя відзначився польський король Владислав II Ягайло, який прагнув зміцнення заснованої ним правлячої династії. Інтереси християн східного обряду представляли великі литовські князі Вітовт Кейстутович, Свидригайло Ольгердович.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Акты исторические, 1841 – Акты исторические, собранные и изданные Археографической комиссией. Санкт-Петербург, 1841. Т. 1. 608 с.
- Акты, 1848 – Акты, относящиеся к истории Западной России, созданные и изданные Археографическою комиссиею. Санкт-Петербург, 1848. Т. 2. 440 с.
- Барбашев, 2012 – Барбашев А. И. Витовт. Последние двадцать лет княжения. 1410 – 1430 гг.: монография. Репринтне видання. Біла Церква, 2012. 256 с.
- Войтович, 2006 – Войтович Л. В. Княжа доба на Русі: портрети еліти: монографія. Біла Церква, 2006. 784 с.
- Гринів, 1988 – Борьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватікану та унії (X – початок XVII ст.): збірник документів та матеріалів. Упор. Є. Гринів та ін. – Київ, 1988. – 288 с.
- Гілл, 2016 – Гілл Дж. Флорентійський собор: монографія. Пер. з англ. М. Прокопович. Пам'ятки історично-богословської думки, вип. 3. Львів, 2016. 442 с.
- Гудзяк, 2000 – Гудзяк Б. Криза і реформа. Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. Пер. з англ. М. Габлевич. Львів, 2000. 426 с.
- Кметь, 1999 – Кметь В. Ф. Діяльність галицького латинського архієпископа Якуба Стрепи (1391 – 1409) (на матеріалах Центрального державного історичного архіву України у Львові) // Львів: місто – суспільство – культура. Збірник наукових праць. Львів, 1999. Т. 3. С. 22–31

- Мончак, 2012 – Мончак І. Флорентійський екуменізм у Київській Церкві. Унійна ідея в помірній еклезіяльній традиції. Пер. з англ. Р. Скакуна. Пам'ятки історично-богословської думки. Львів, 2012. 364 с.
- Никифорівський літопис – Никифорівський літопис, 1410, 1421, 1430. URL: <http://litopys.org.ua/psr13235/lytov15.htm> (дата звернення: 06.12.2017).
- Полное собрание, 1949 – Полное собрание русских летописей. Москва-Ленинград, 1949. Т. 25. 458 с.
- Русина, 1998 – Русина О. В. Україна під татарами і Литвою. Україна кризь віки, т. 6. Київ, 1998. 319 с.
- Скочиляс, 2010 – Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII – XVIII століть: організаційна структура та правовий статус. Львів, 2010. 831 с.
- Супральський літопис – Супральський літопис, 1410, 1420, 1421, 1427, 1430. URL: <http://litopys.org.ua/psr13235/lytov16.htm> (дата звернення: 06.12.2017).
- Флоря, 2007 – Флоря Б. М. Исследования по истории Церкви. Древнерусское и славянское средневековье: сборник. Москва, 2007. 436 с.
- Фріс, 2015 – Фріс В. Рим і патріархати Сходу. Пам'ятки історично-богословської думки, вип. 2. Львів, 2015. 416 с.
- ЦДІАЛ – Центральний державний історичний архів у Львові.
- Шпик, 2005 – Шпик І. Є. Високоосвічені болгари – провідники церковно-інституційного та релігійно-культурного життя Русі-України (остання чверть XIV – XV ст.) // Проблеми слов'язнознавства. Львів, 2005. №55. С. 13–28.
- Яковенко, 2006 – Яковенко Н. М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Вид 2-ге. Київ, 2005. 584 с.
- Akta grodzkie i ziemskie (далі AGZ). Red. X. Liske. Lwów, 1870. Т. 2. 287 s.
- AGZ. Lwów, 1872. Т. 3. 313 s.
- AGZ. Lwów, 1873. Т. 4. 303 s.
- Bandtkie, 1830 – Jus Polonicum, codicibus veteribus manuscriptis et editionibus quibusque collatis. Ed. J. Bandtkie. Varsaviae, 1831. 472 p.
- Baxter, 1930 – Copiale prioratus sancti Andree. Ed. H. Baxter. Oxford, 1930. 528 p.
- Chadwick, 2003 – Chadwick H. East and West: The Making of a Rift in the Church: From Apostolic Times Until the Council of Florence. Oxford, 2003. 320 p.
- Daniłowicz, 1862 – Skarbiec dyplomatów papieskich, cesarskich, królewskich. Red. I. Daniłowicz. Wilno, 1862. Т. 2. 369 s.
- Graff, 2008 – Graff T. Działalność polityczna Zbigniewa Oleśnickiego I polskiej hierarchii kościelnej w dobie tzw. burzy koronacyjnej // Folia historica Cracoviensia. Kraków, 2008. Vol. 14. S. 75–85.
- Jana Długosza roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego. Wyd. 2-gie. Warszawa, 2009. Ks. 11. 367 s.
- Krętosz, 1986 – Krętosz J. Organizacja archidiecezji Lwowskiej obrządku łacińskiego od XV wieku do 1772 roku: monografia. Lublin, 1986. 366 s.
- Lewicki, 1891 – Codex epistolaris saeculi decimi quinti // Monumenta Medii Aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. Red. A. Lewicki. Kraków, 1891. Т. 2. 531 s.
- Prokop, 2010 – Prokop K. R. Arcybiskupi haliccy i lwowscy obrządku łacińskiego. Szkice biograficzne. Biały Dunajec-Ostróg, 2001. 257 s.
- Sokołowski, Szujski, 1876 – Codex epistolaris saeculi decimi quinti // Monumenta Medii Aevi historica res gestas Poloniae illustrantia, Т. 2. coll. A. Sokołowski, J. Szujski. Kraków, 1876. Т. 1. 158 s.
- Spytko z Tarnowa – Spytko z Tarnowa, starosta ruski podaje do wiadomości wyrok w sporze pomiędzy Ilią władką przemyskim i Januszem Nasangiewiczem o grunta we wsi Komarnice. URL: <http://www.skany.przemysl.ap.gov.pl/show.php?zesp=142&cd=0&ser=0&syg=6D> (06.12.2017).
- Stadnicki, 1863 – Stadnicki A. Ziemia lwowska za rządów polskich w XIV i XV wieku, we względnie społecznych stosunków rozpoznana // Biblioteka Ossolińskich. 1863. №16. 103 s.
- Staszko z Dawidowa – Staszko z Dawidowa, starosta samborski rozgranicza dobra należące do monasteru św. Spasa od dóbr Strzałkowce. URL <http://www.skany.przemysl.ap.gov.pl/show.php?zesp=142&cd=0&ser=0&syg=5D> (дата звернення: 05.12.2017).
- Trajdos, 2014 – Trajdos T. Polityka króla Władysława II Jagiełły wobec kościoła katolickiego na ziemiach ruskich królestwa Polskiego i Wielkiego księstwa Litewskiego // Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne. 2014. №141. Z. 2. S. 315–337.
- Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia. Coll. A. Theiner. Romae, 1861. Т. 2. 782 p.
- Włodek, starosta samborski – Włodek, starosta samborski odgranicza ziemie klasztorne Panny Marii i wsi Tereszewa od miasta Starego Sambora. URL: <http://www.skany.przemysl.ap.gov.pl/show.php?zesp=142&cd=0&ser=0&syg=7D> (дата звернення: 06.12.2017).

REFERENCES

- Akty istoricheskiie, 1841 – Akty istoricheskiie, sobrannyye i izdannyye Arkheograficheskoi komissiei [Acts of History, collected and published by the Archeographic Commission]. Sankt-Peterburh, 1841. T. 1. 608 s. [in Russian].
- Akty, 1848 – Akty, odnosiaschchiiesia k istorii Zapadnoi Rosii, sozdanye i izdanye Arkheograficheskoiu kommissiiei [Acts relating to the history of Western Russia, created and published by the Archaeographic Commission]. Sankt-Peterburh, 1848. T. 2. 440 s. [in Russian].
- Barbashev, 2012 – Barbashev A. I. Vitovt. Posledniie dvadtsat liet kniazheniia. 1410 – 1430 hh. [Vytautas. The last twenty years of reign. 1410-1430 years: the monograph]. Repryntne vydannia. Bila Tserkva, 2012. 256 s. [in Russian].
- Voitovych, 2006 – Voitovych L. V. Kniazha doba na Rusi: portrety elity: monohrafiia [Prince's time in Rus': portraits of the elite: the monograph]. Bila Tserkva, 2006. 784 s. [in Ukrainian].
- Hryniv, 1988 – Borotba Pivdenno-Zakhidnoi Rusi i Ukrainy proty ekspansii Vatikanu ta unii (Kh – pochatok XVII st.): zbirnyk dokumentiv ta materialiv [The struggle of Southwest Russia and Ukraine against the expansion of Vatican and the union (X – the beginning of the XVII century): a collection of documents and materials]. Upor. Ye. Hryniv ta in. Kyiv, 1988. 288 s. [in Ukrainian].
- Gill, 2016 – Gill Dzh. Florentiiskyi sobor [Florentine Council]. Per. z anhl. M. Prokopovych. Pamiatky istorychno-bohoslovskoi dumky, vyp. 3. Lviv, 2016. 442 s. [in Ukrainian].
- Gudziak, 2000 – Gudziak B. Kryza i reforma. Kyivska mytropoliia, Tsarhorodskiy patriarkhat i genaza Beresteiskoi unii [The crisis and reform. Kyiv Metropolis, the Constantinople Patriarchate and the Genesis of the Brest Union]. Per. z anhl. M. Hablevych. Lviv, 2000. 426 s. [in Ukrainian].
- Kmet, 1999 – Kmet V. V. Diiialnist halytskoho latynskoho arkhiepyskopa Yakuba Strep (1391 – 1409) (na materialakh Tsentralnoho derzhavnogo istorychnoho arkhivu Ukrainy u Lvovi) [The activity of the Galician Latin Archbishop Yakov Strepe (1391 – 1409) (on materials of the Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv)] // Lviv: misto – suspilstvo- kultura. Zbirnyk naukovykh prats. Lviv, 1999. T. 3. S. 22-31. [in Ukrainian].
- Monchak, 2012 – Monchak I. Florentiiskiy ekumenizm u Kyivskii Tserkvi. Uniina ideia v pomisnii ekleziialnii traditsii [Florentine Ecumenism in the Church of Kyiv. One idea in a local ecclesiastic tradition]. Per. z anhl. R. Skakuna. Pamiatky istorychno-bohoslovskoi dumky. Lviv, 2012. 364 s. [in Ukrainian].
- Nykyforivskiy litopys – Nykyforivskiy litopys, 1410, 1421, 1430 [The Nikiforov Chronicle]. URL: <http://litopys.org.ua/psr13235/lytov15.htm> (data zvernennia: 06.12.2017). [in Ukrainian].
- Polnoie sobraniie, 1949 – Polnoie sobraniie russkikh lietopysiei [Complete collection the annals of Rus']. Moskva-Leninhrad, 1949. T. 25. 458 s. [in Russian].
- Rusyna, 1998 – Rusyna O. V. Ukraina pid tataramy i Lytvoiu [Ukraine under Tatars and Lithuania]. Ukraina kriz viky, t. 6. Kyiv, 1998. 319 s. [in Ukrainian].
- Skochyliias, 2010 – Skochyliias I. Halytska (Lvivska) yeparkhiia XII – XVIII stolit: orhanizatsiina struktura ta pravovy status [Galician (Lviv) diocese of the XII-XVIII centuries: organizational structure and legal status]. Lviv, 2010. 831 s.
- Supralskiy litopys – Supralskiy litopys, 1410, 1420, 1421, 1427, 1430 [The Supralsky chronicle]. URL: <http://litopys.org.ua/psr13235/lytov16.htm> (data zvernennia: 06.12.2017). [in Ukrainian].
- Floria, 2007 – Floria B. M. Issliedovaniia po istorii Tserkvi. Drievnierusskoie slavianskoie sriednieviekovie: sbornik [Studies on the history of the Church. Old Rus' and Slavic Middle Ages: a collection]. Moskva, 2007. 436 s. [in Russian].
- Fris, 2015 – Fris V. Rym i patriarkhaty Skhodu [Rome and the Patriarchs of the East]. Pamiatky istorychno-bohoslovskoi dumky, vyp. 2. Lviv, 2015. 416 s. [in Ukrainian].
- TsDIAL – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv u Lvovi [Central State Historical Archive in Lviv]. [in Ukrainian].
- Shpyk, 2005 – Shpyk I. Ye. Vysokoosvicheni bolhary – providnyky tserkovno-instytutsiinoho ta relihiino-kulturnoho zhyttia Rusi-Ukrainy (ostannia chvert XIV-XV st.) [Highly educated Bulgarians - leaders of the church-institutional, religious and cultural life of Rus-Ukraine (last quarter of XIV-XV centuries)] // Problemy slovianoznavstva Lviv, 2005. №55. S. 13-28. [in Ukrainian]
- Iakovenko, 2006 – Yakovenko N. M. Narys istorii Ukrainy z naidavnishykh chasiv do kintsia XVIII st. [Essay on the history of Ukraine from ancient times to the end of the XVIII century]. Vyd 2-he. Kyiv, 2005. 584 s. [in Ukrainian].
- Akta grodzkie i ziemskie [Acts of the city and district] (dali AGZ). Red. X. Liske. Lwów, 1870. T. 2. 287 s. [in Polish].
- AGZ. Lwów, 1872. T. 3. 313 s. [in Polish].
- AGZ. Lwów, 1873. T. 4. 303 s. [in Polish].

Bandtkie, 1830 – Jus Polonicum, codicibus veteribus manuscriptis et editionibus quibusque collatis [The right of Poland, old books and manuscripts and editions collected]. Ed. J. Bandtkie. Varsaviae, 1831. 472 p. [in Latin].

Baxter, 1930 – Copiale prioratus sancti Andree. Ed. H. Baxter. Oxford, 1930. 528 p. [in English].

Chadwick, 2003 – Chadwick H. East and West: The Making of a Rift in the Church: From Apostolic Times Until the Council of Florence. Oxford, 2003. 320 p. [in English].

Daniłowicz, 1862 – Skarbiec dyplomatów papieskich, cesarskich, królewskich [The treasury of papal, imperial and royal diplomats]. Red. I. Daniłowicz. Wilno, 1862. T. 2. 369 s. [in Polish].

Graff, 2008 – Graff T. Działalność polityczna Zbigniewa Oleśnickiego i polskiej hierarchii kościelnej w dobie tzw. burzy koronacyjnej [Political activity of Zbigniew Oleśnicki and the Polish ecclesiastical hierarchy in the era of the so-called coronation storm] // Folia historica Cracoviensia. Kraków, 2008. Vol. 14. S. 75-85. [in Polish]

Jana Długosza roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego The annals of Jan Długosz or the chronicles of the famous Kingdom of Poland]. Wyd. 2-gie. Warszawa, 2009. Ks. 11. 367 s. [in Polish]

Krętosz, 1986 – Krętosz J. Organizacja archidiecezji Lwowskiej obrządku łacińskiego od XV wieku do 1772 roku: monografia [Organization of the Lviv archdiocese of the Latin rite from the 15th century to 1772: monograph]. Lublin, 1986. 366 s. [in Polish]

Lewicki, 1891 – Codex epistolaris saeculi decimi quinti [Collection of letters of the XV century] // Monumenta Medii Aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. Red. A. Lewicki. Kraków, 1891. T. 2. 531 s. [in Latin].

Prokop, 2010 – Prokop K. R. Arcybiskupi haličcy i lwowscy obrządku łacińskiego. Szkice biograficzne [Archbishops of Halych and Lviv of the Latin rite. Biographical sketches]. Biały Dunajec-Ostróg, 2001. 257 s. [in Polish].

Sokołowski, Szujski, 1876 – Codex epistolaris saeculi decimi quinti [Collection of letters of the XV century] // Monumenta Medii Aevi historica res gestas Poloniae illustrantia, T. 2. coll. A. Sokołowski, J. Szujski. Kraków, 1876. T. 1. 158 s. [in Latin].

Spytko z Tarnowa – Spytko z Tarnowa, starosta ruski podaje do wiadomości wyrok w sporze pomiędzy Ilią władką przemyskim i Januszem Nasangiewiczem o grunta we wsi Komarnice [Spytko from Tarnów, the major of Ruthenia announces the verdict in the dispute between bishop of Peremyshl' Iza and Janusz Nasangiewicz for land in the village of Komarnice]. URL: <http://www.skany.przemysl.ap.gov.pl/show.php?zesp=142&cd=0&ser=0&syg=6D> (06.12.2017). [in Polish].

Stadnicki, 1863 – Stadnicki A. Ziemia lwowska za rządów polskich w XIV i XV wieku, we względzie społecznych stosunków rozpoznana [The Lviv region under Polish rule in the fourteenth and fifteenth centuries, in recognition of social relations recognized] // Biblioteka Ossolińskiech. 1863. №16. 103 s. [in Polish].

Staszko z Dawidowa – Staszko z Dawidowa, starosta samborski rozgranicza dobra należące do monasteru św. Spasa od dóbr Strzałkowce [Staszko from Dawidów, the major of Sambor separates the goods belonging to the monastery of St. Redeemer from goods of Strilkovichi]. URL <http://www.skany.przemysl.ap.gov.pl/show.php?zesp=142&cd=0&ser=0&syg=5D> (data zvernennia: 05.12.2017). [in Polish].

Trajdos, 2014 – Trajdos T. Polityka króla Władysława II Jagiełły wobec kościoła katolickiego na ziemiach ruskich królestwa Polskiego i Wielkiego księstwa Litewskiego [The policy of King Władysław II Jagiełło concerning the Catholic Church in the lands of Rus' which had been belonging to Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania] // Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne. 2014. №141. Z. 2. S. 315-337. [in Polish].

Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia [Ancient monuments illustrating the history of Poland and Lithuania and the neighboring nations]. Coll. A. Theiner. Romae, 1861. T. 2. 782 p. [in Latin].

Włodek, starosta samborski – Włodek, starosta samborski odgranicza ziemie klasztorne Panny Marii i wsi Tereszewa od miasta Starego Sambora [Włodek, the major of Sambor separates the monastery lands of the Virgin Mary and the village of Tereszewa from the city of Stary Sambor]. URL: <http://www.skany.przemysl.ap.gov.pl/show.php?zesp=142&cd=0&ser=0&syg=7D> (data zvernennia: 06.12.2017). [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 12.02.2018 р.

Наталія ПАСІЧНИК,*orcid.org/0000-0002-0923-9486**кандидат педагогічних наук, доцент кафедри прикладної математики,
статистики та економіки**Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира
Винниченка (Україна, Кропивницький)
pasichnyk1809@gmail.com*

ТЕОРЕТИЧНІ ІДЕЇ ТА ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ ДІЯЧІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ПОЧАТКУ ХІХ СТОЛІТТЯ У СФЕРІ ФІНАНСОВОГО УПРАВЛІННЯ

Стаття присвячена аналізу діяльності знакових реформаторів російських фінансів початку ХІХ століття – М. М. Сперанського та М. А. Балудянського, а саме визначенню основних ідей цих державних діячів щодо поліпшення фінансового управління в Російській імперії та аналізу результатів реалізації цих ідей у бюджетному процесі протягом 1810 – 1814 рр.

Задекларовані реформи не були реалізовані в повному обсязі через постійну участь Російської імперії у воєнних компаніях, але заклали ідеї щодо підведення правового фундаменту під процес щорічного затвердження бюджету, цивілізованих норм управління державними фінансами, єдиної бюджетної класифікації доходів і витрат.

Ключові слова: *фінансове господарство, бюджет, доходи, витрати, податки, асигнації, реформа.*

Natalia PASICHNYK,*PhD (Education), Associate Professor of Applied Mathematics,
Statistics and Economics Department,**Volodymyr Vynnychenko Central Ukraine State Pedagogical University (Ukraine, Kropyvnytskyi)
pasichnyk1809@gmail.com*

THE THEORETICAL IDEAS AND PRACTICAL ACTIVITIES OF THE STATESMEN OF THE RUSSIAN EMPIRE AT THE BEGINNING OF THE XIX CENTURY IN THE FIELD OF FINANCIAL MANAGEMENT

The article analyzes the activity of the renowned figures of Russian finance at the beginning of the nineteenth century – Mikhail Mikhailovich Speransky and Mikhail Andriyovych Baludianskiy, who significantly influenced the organization of activities of the national government bodies and, specifically, the ministers of finance, and also influenced the definition of the tax policy of the state, the main financial document of the state – the description of revenues and expenditures (budget) of the Russian Empire in general and the formation of the structure of the revenue and expenditure parts of the budget in particular, as well as measures to overcome the budget deficit and the actual implementation of the planned budget indicators.

In preparing of the study, the author aimed to determine the main ideas of state figures M. M. Speransky and M.A. Baludianskiy to improve the financial management in the Russian Empire and to analyze how these ideas were implemented in the budget process during 1810 – 1814.

The main program of M. M. Speransky and M. A. Baludianskiy was known as the «Finance Plan» that consisted of two parts: the budget planning of 1810 and the planning of the state budget for subsequent years. At the same time, the innovation of the strategy and its main content consisted in refusing of assignation ruble, expenditure reduction, establishment of control over the state expenditures and introducing new taxes. The reform of financial management took place in the process of general changes in the system of central and executive power, which were as follows: the establishment of a state council, creation of state control, optimization of the structure of distribution of ministries and their internal structure, change in distribution of the official duties of ministers and their subordinates.

The theoretical ideas and practical activity of such state figures, as M. M. Speransky and M. A. Baludianskiy, occupy an important place in the history of financial management of the Russian Empire. The reforms conducted by

M. M. Speranskiy and M. A. Baludianskiy gave the idea of putting the legal foundation under the process of annual approval of the budget and granting the status of state law. Besides, these ideas declared the public and civilized norms of public finance management of that time, strict control over the planned expenditures and revenues of agencies, a single budget classification of revenues and expenditures for budgets of all levels. During the first two years of the reforms at the expense of higher taxes, the authors of the reform managed to increase the revenue part of the budget and substantially reduce its deficit. However, these theoretical and practical achievements of the reformers were not fully implemented in the early nineteenth century because of the constant participation of the Russian Empire in military campaigns, which led to an uncontrolled growth of military budgets, as well as through bureaucratic corruption and due to the elemental non-enforcement orders of the central government.

Key words: financial economy, budget, income, expenses, taxes, assignments, reform.

Наталья ПАСЕЧНИК,

*кандидат педагогических наук, доцент кафедры прикладной математики,
статистики и экономики*

*Центральноукраинского государственного педагогического университета имени Владимира
Винниченко (Украина, Кропивницкий)
pasichnyk1809@gmail.com*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ИДЕИ И ПРАКТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ДЕЯТЕЛЕЙ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В НАЧАЛЕ XIX ВЕКА В СФЕРЕ ФИНАНСОВОГО УПРАВЛЕНИЯ

Статья посвящена анализу деятельности знаковых реформаторов российских финансов начала XIX века – М. М. Сперанского и М. А. Балудянскому, а именно определению основных идей этих государственных деятелей по улучшению финансового управления в Российской империи и анализу результатов реализации этих идей в бюджетном процессе в течение 1810 – 1814 гг.

Задекларированные реформы не были реализованы в полном объеме из-за постоянного участия Российской империи в военных компаниях, но заложили идеи по подведению правового фундамента под процесс ежегодного утверждения бюджета, цивилизованных норм управления государственными финансами, единой бюджетной классификации доходов и расходов.

Ключевые слова: финансовое хозяйство, бюджет, доходы, расходы, налоги, ассигнации, реформа.

Постановка проблеми. Значний вплив на розвиток фінансово-правової думки в першій чверті XIX ст. мали державні діячі, які в силу своїх службових обов'язків стали практиками фінансового права й заклали основи наукових підходів до фінансово-правової проблематики. Чиновники, які стали науковцями, й науковці, що стали чиновниками (Лушникова, Лушников, 2013а: 62), були представниками різних наукових шкіл і течій, проте вони оперували актуальною й об'єктивною інформацією про стан державних фінансів і мали можливості впливати на практичну реалізацію власних ідей у сфері фінансового управління й фінансового законодавства.

Початок XIX ст. Російська імперія зустріла у постійних війнах та конфліктах, з небувалим розвитком чиновництва та казнокрадства, з колосальними державними фінансовими проблемами. Певні надії пов'язувалися зі вступом на престол молодого царя Олександра I, який від самого початку каденції мав рішучі наміри щодо реформування суспільного, політичного та фінансового устрою в державі. Як наслідок, запровадження у 1802 р. міністерств замість колегій, поява серед політичної еліти прогресивних фінансистів, якими були Михайло Михайлович Сперанський та Михайло Андрійович Балудянський (Балуг'янський). Саме під ідейним та практичним керівництвом цих знакових фігур на початку XIX ст. в Російській імперії розпочалися реформи фінансового господарства, що суттєво вплинули на організацію діяльності загальнодержавних органів управління та конкретно міністерства фінансів, на визначення податкової політики держави, на основний фінансовий документ держави – розпис доходів і витрат (бюджет) Російської імперії загалом, а також на визначення структури дохідної та витратної частин бюджету зокрема, а також на заходи з подолання бюджетного дефіциту і на фактичне виконання запланованих бюджетних показників.

Аналіз досліджень. Фінансовим реформам в Російській імперії початку XIX ст. приділили значну увагу спеціалісти з економічної історії та фінансів, фахівці з історії права та дослідники діяльності державних інститутів влади. Класичним дослідженням вважається 4-томна праця І. Бліоха з історії реформування, впорядкування й аналізу основних статистичних показників розвитку фінансів Російської імперії XIX ст. (Блиох, 1882). Професор фінансового права Харківського університету П. Мигулін у своєму історико-критичному огляді (1899) проаналізував закономірності розвитку російського державного кредиту протягом значного періоду – з другої половини XVII до кінця XIX ст. (Мигулін, 1899). Я. Печеріним був представлений історичний огляд розписів державного бюджету Російської імперії протягом дореформеного періоду (Печерин, 1896). Історичний огляд найголовніших заходів міністерства фінансів Російської імперії XIX ст. міститься у працях (Министерство финансов, 1902a), (Министерство финансов, 1902b). Досить важливий фактичний матеріал, що підтверджував вплив фінансових реформ початку XIX ст. на реформування фінансів у післяреформений період, міститься у матеріалах, де представлені загальні державні розписи доходів та витрат Російської імперії протягом 1867 – 1917 рр. (Исторический бюджет России). Досить широкий фактаж подій з історії фінансів початку XIX ст. поданий у курсі історії Росії XIX ст. О. Корнілова (Корнилов, 1993). У різноманітних джерелах також детально описані біографічні деталі, академічна та державна діяльність М. Сперанського та М. Балудянського (див. Лушникова, Лушников, 2013b), (Корф, 1861), (Голубка, 2012), (Фатеев, 1931)).

У сучасній науковій літературі еволюція системи державних фінансів та фінансового управління імперського періоду також досліджують представники різноманітних галузей знань – історії, економіки, юриспруденції: О. Бец (Бец, 2013), Д. Ігнатенко (Игнатенко, 2012), В. Лісовенко (Лисовенко та ін., 2014), О. Морозов (Морозов, 2011), В. Орлик (Орлик, 2007)], В. Небрат (Небрат, 2013), В. Хошуляк (Хошуляк, 2012), І. Чуркіна (Чуркіна, 2014) та ін. Майже у всіх вищезазначених дослідженнях реформування російської державності і фінансів пов'язується з ім'ям М. Сперанського і недостатньо враховується вклад вченого-практика М. Балудянського у становлення і розвиток фінансово-правової науки й практики фінансового управління. За запискою, складеною М. Балудянським (1816), окрім теоретичних праць (8-томна праця з політичної економії і фінансів, записки про фінансову адміністрацію з Петра I до 1812 р., опубліковані праці з фінансової проблематики (Балудянский, 1806a), (Балудянский, 1806b), (Балудянский, 1808), можна відзначати його вклад у різноманітні проекти: реорганізації міністерств, селянських законів, різноманітних фінансових заходів, у тому числі «Плану фінансів» (1810), фінансового плану 1814 р., утворення кредитних установ і банків та ін. (Алмазов, 1889: 80–83).

Мета дослідження – визначити основні ідеї державних діячів М. Сперанського та М. Балудянського щодо поліпшення фінансового управління в Російській імперії та проаналізувати, наскільки ці ідеї було реалізовано в бюджетному процесі протягом перших чотирнадцяти років XIX ст.

Виклад основного матеріалу. Саме М. Сперанському та М. Балудянському належать ідеї та супроводження практичного впровадження процесу реформування системи державного управління, практичні рекомендації щодо організації й реалізації управління розробкою програми поліпшення управління фінансами (носила назву «План фінансів»), що було зумовлювалося насамперед гострою необхідністю застосування термінових заходів щодо нормалізації фінансової системи держави. Головними практичними задачами «Плану фінансів» були пошук можливостей переходу від неефективного емісійного способу фінансування державного бюджету та повернення до традиційних, більш надійних і перевірених джерел фінансування. Однак самі перетворення виявилися набагато ширшими – вони торкалися не лише бюджетної та сфери грошового обігу, а й організаційної структури державних установ.

Найголовнішою ідеєю М. Сперанського у реформуванні системи державного управління стало створення державної ради, що мало привести до розподілу влади на законодавчу, виконавчу та судову. Це номінально було реалізовано 1 січня 1810 р. під час засідання державної ради у Зимовому палаці під головуванням безпосередньо царя Олександра I. Цього ж дня був виданий відповідний маніфест (Блиох, 1882: 89–90). Найголовнішим досягненням створення державної ради як законодавчого органу Російської імперії мала стати її публічність, оскільки метою нової урядової системи було отримання довіри суспільства не до окремої особи, а до міцності державних установ. З метою

раціональної організації обговорення законодавчих актів державна рада була розділена на чотири департаменти: департамент законів, департамент військових справ, департамент громадянських та духовних справ та департамент державної економії (Блиох, 1882: 91). Секретарем державної ради був призначений М. Сперанський, а керівником департаменту державної економії – адмірал Н. Мордвинов.

М. Сперанський і М. Балудянський розуміли всю складність тогочасного фінансового становища держави: згідно з плануванням бюджету 1810 р. держава мала 125 млн. руб. доходів, 230 млн. руб. витрат і 577 млн руб. боргів (Блиох, 1882: 93) (за версією Я. Печеріна – дохід 105 млн. рублів, витрати – 225 (Печерин, 1896: 19)). При цьому зазначимо, що першою важливою подією в області фінансів Російської імперії XIX ст. став виданий царем Олександром I указ (1802) про створення міністерств (їх було 8 – військово-сухопутне, морських сил, іноземних справ, юстиції, внутрішніх справ, фінансів, комерції та народної освіти). Права та обов'язки міністра фінансів (першим був граф О. Васильєв, 1806 р. його змінив Ф. Голубцов, 1810 – Д. Гур'єв) полягали, з одного боку, в управлінні казенними та державними частинами, які забезпечували фінансову діяльність уряду, з іншого боку, складання державних загальних розписів доходів та витрат (Блиох, 1882: 71). Кожне міністерство зобов'язане було до початку жовтня надавати міністерству фінансів детальний план необхідних на наступний фінансовий рік витрат. У випадку перевищення витрат над доходами завданням саме міністра фінансів було знаходження способів покриття бюджетного дефіциту. Тобто, особливість бюджетів того періоду полягала у первинності витрат відносно доходів, а також у тому, що кожне відомство саме визначало для себе необхідний обсяг витрат і тільки потім вишукувалися джерела їх покриття. Таким чином, за 8 років існування міністерства фінансів державні фінансові справи лише погіршувалися (Блиох, 1882: 93), (Печерин, 1896: 1–2). 1810 року саме М. Сперанському було доручено складання плану фінансових перетворень, який він разом з М. Балудянським у вигляді доповіді на 238 статей успішно представив на розгляд імператора (Печерин, 1896: 12).

«План фінансів» складався з двох частин: планування бюджету 1810 р. та планування державного бюджету на наступні роки (Печерин, 1896: 13). Основний зміст «Плану фінансів» полягав у запровадженні «сильних заходів та важливих пожертвувань» – відмова від випуску асигнацій, скорочення витрат, встановлення контролю за державними витратами, запровадження нових податків. У результаті розгляду фінансового плану державною радою був виданий маніфест (від 2 лютого 1810 р.) про стратегію уряду щодо оздоровлення фінансів (Блиох, 1882: 94), (Мигулин, 1899: 46). Документом передбачалося проведення таких заходів: визнання усіх державних банківських асигнацій державним боргом; припинення нових випусків асигнацій; створення розмінних контор для оптимізації обігу асигнацій, скорочення державних витрат (загальна сума на 1810 р. планувалася на рівні 20 млн. рублів); затвердження всіх надзвичайних витрат винятково державною радою; здійснення всіх державних видатків та обрахунків всіх державних доходів казначейством; збільшення подушної податі («со всех казенных, удельных и помещичьих крестьян, по ревизии в окладе состоящих, равным числом по два рубля с души» (Блиох, 1882: 95)), оброчної податі (з казенних селян у розмірі від двох до трьох рублів залежно від класу губернії), торгової податі (із селян-торгівців від 25 до 100 рублів з кожної лавки; з іноземних ремісників – від 20 рублів для учнів до 100 – для майстрів), збору з домів (в обох столицях у розмірі 0,5 %), гільдійського мита (25 рублів понад актуальною податтю та по 1,25 % з капіталів, заявлених по гільдії; понад оплати гільдійського мита 0,5 % з рубля заявлених купецьких капіталів), державної ціни на сіль (з 40 копійок до 1 рубля за пуд) та гербовий папір (подвоїти та потроїти в ціні), митних зборів (з 2,1 рубля асигнаціями за талер до 4 рублів асигнаціями); запровадження податків від дворянських станів (по 50 копійок з кожної ревізької душі) та податі на виплавлену мідь (по 3 рублі за пуд понад десятинною податтю); запровадження складання і затвердження розписів державних доходів та видатків (Блиох, 1882: 95–96), (Мигулин, 1899: 46).

На виконання цих намірів у новому проекті бюджету на 1810 р. доходи зросли на 104 млн руб. порівняно з початковим розписом (з 105 до 209 млн. руб.), а витрати були зменшені з 230 до 184 млн. руб. (Мигулин, 1899: 47), (Печерин, 1896: 19). Бюджетний розпис було затверджено з профіцитом в 25 млн. руб. Однак на практиці виконати затверджений бюджет не вдалося – витрати

1810 р. склали 241,5 млн. руб., а замість запланованого профіциту утворився дефіцит, який був профінансований за рахунок випуску нових асигнацій (44,3 млн. рублів) (Мигулін, 1899: 48). Крім того, непосильний тягар нагромаджених за минулі роки боргів і фактичний провал приватизації державного майна (було отримано не більше 20 % від запланованої суми) також не дозволили відмовитися від чергового траншу асигнацій.

Друга частина «Плану фінансів» присвячена розвитку фінансів після 1810 р. Вона складалася з чотирьох частин: про витрати, про доходи, про влаштування монетної та кредитної системи, про управління фінансами (Печерин, 1896: 23). У результаті прийняття цього плану мала бути реалізованою найголовніша фінансова ідея того часу – збалансованість дохідної та витратної частин бюджету. Причому витратна частина розподілялася за такими класифікаційними призначеннями: за різними відомствами; за ступенем необхідності витрат (необхідні, корисні, надлишкові); за територією (загальнодержавні, губернські, окружні, волостні); за призначенням (звичайні та надзвичайні, причому для останніх планувалася не обсяг коштів, а спосіб їх накопичення) (Печерин, 1896: 23–26). Крім того, планом були детально класифіковані державні доходи, поділені на три головні види. 1. Податі і податки (подушне, мита, за гербовий папір, збір поземельний у містах та деяких губерніях, збір з купців і міщан, відрахування з платні, збір з паспортів, земські повинності, збори волосні на віддачу рекрут, на утримання волосних правлінь та інші внутрішні витрати, збір митний. 2. Доходи з казенних капіталів (А. Доходи з капіталів, котрі казна використовує на виготовлення продукції: руди, солі, ловля риби, звіроловство. Б. Доходи з капіталів, котрі казна отримує з промисловості й торгівлі: казенні фабрики, винятковий питний продаж, пошта. В. Доходи з капіталів, котрі казна отримує з утримання різних громадських закладів: дороги, канали, монети, банки). 3. Доходи від казенної власності (казенні землі, різні оброчні статті, ліси) (Печерин, 1896: 27–28).

Отже, інноваційність стратегії «Плану фінансів» полягала у двох важливих рішеннях – у припиненні випуску незабезпечених асигнацій та переході до погашення бюджетних боргів за рахунок підвищення податків. Зазначимо, що якби уряд Олександра I дотримувалася цих ідей, то неможливо було б вести безплідні війни з Францією, так як підвищення податків ніколи б не могло дати фінансового забезпечення цих воєн, яке могли б легко забезпечити випуски асигнацій (Мигулін, 1899: 47).

Наступним розпорядженням став маніфест 13 квітня 1810 р. про створення в асигнаційному банку облікових контор та про визначення обсягу обігових асигнацій. Згідно з цим документом, гірські банківські заводи стали державними, всі запасні капітали та залишкові суми усіх відомств передані у розпорядження державному казначейству, розрахунки казначейства з банком тимчасово припинені (при цьому борги банку від клієнтів переведені для отримання казначейством, дорогоцінні метали з банку та прибутки від діяльності облікових контор також передані до казначейства), обсяг обігових асигнацій було визначено сумою 577 млн. рублів (Блюх, 1882: 98), (Мигулін, 1899: 48). А маніфестом від 27 травня 1810 р. було оголошено про відкриття термінового внутрішнього займу для зменшення обсягу асигнацій та погашення державних боргів. Заїм був відкритий на суму 100 млн. рублів (розділявся на п'ять розрядів, облігації приносили вкладникам 6 % річних з поверненням у 1817 р. сріблом чи золотом з розрахунку 2 рублі асигнаціями за 1 рубель сріблом; безстрокові ж капітали приймалися під 4 % річних з розрахунку 1,5 рубля асигнаціями за 1 рубль сріблом). Зазначимо, що реальний курс асигнаційного рубля на момент займу складав 3,24 рубля за 1 срібний рубль (Блюх, 1882: 99), (Мигулін, 1899: 50). На травень місяць 1811 р. вдалося повністю реалізувати першу частину займу, основною метою якого займу П. Мигулін називає консолідування боргів державними кредитними установами та вилучення з обігу зайвої кількості асигнацій (Мигулін, 1899: 51–52). Продовження займу не відбулося через розпочату 1811 року підготовку до війни з Наполеоном.

Нарешті, маніфестом від 20 липня 1810 р. було затверджено нову структуру монетної системи – головною монетною одиницею визначений срібний рубль (з еквівалентом ваги 100 рублів рівної 5 фунтам та 6 золотникам лігатурного срібла 83½ проби) (Блюх, 1882: 100), (Мигулін, 1899: 53). Було вирішено у всіх фінансових документах з 1 січня 1811 р. використовувати саме срібний рубль. При цьому російська монета була розділена на три розряди: монета банкова та торгова (срібний рубль та полтина); монета срібна розмінна (20, 10 та 5 копійок); монета мідна розмінна (2, 1 та півкопійки).

27 травня 1810 р. було створено Комісію погашення державних боргів (ПСЗРИ: 198), а 6 липня 1810 р. – затверджено її статут (Блюх, 1882: 100) (створена тоді комісія проіснувала фактично до

1917 р.). Саме ця комісія займалася випуском облігацій державної позики 27 травня 1810 р. та розпродажем державного майна. Через фактичну відсутність чіткої внутрішньої організації тодішньої структури міністерств М. Сперанський та М. Балудянський спланували зміни у системі виконавчої влади, що полягали в такому: оптимізація структури розподілу відомств, і їх внутрішньої структури, зміна розподілу посадових обов'язків міністрів та його підлеглих. Як наслідок, маніфестом від 25 липня 1810 р. вся виконавча влада була розділена на п'ять частин: зовнішніми відносинами мало займатися міністерство іноземних справ; влаштуванням зовнішньої безпеки – військове та морське міністерства; державною економією – міністерства внутрішніх справ, народної освіти та фінансів, державне казначейство, ревізія державних рахунків (державний контроль), головне управління шляхів сполучення; влаштуванням суду – міністерство юстиції; влаштуванням внутрішньої безпеки – міністерство поліції (Блиох, 1882: 104). У результаті управління державними доходами та витратами здійснювали три державні структури: міністерство фінансів, державне казначейство та державний контроль (спеціальний маніфест від 28 січня 1811 р. містив детальну інструкцію для організації головного управління ревізії державних рахунків). Міністерство фінансів відповідало за всі джерела доходів (управління державним майном, монетними, банковими, митними, гірськими та соляними справами, зборами та митами, грошовими повинностями, міськими та земськими доходами). Державне казначейство мало забезпечувати оборот доходів та витрат, виплату боргів та пансіонів, накопичувати бюджетні запаси. Державний контроль мав ревізувати всі державні рахунки.

Маніфест від 25 червня 1811 р. став логічним продовженням маніфесту про зміну структури виконавчої влади і визначав коло обов'язків кожного із міністерств (особливо детально були встановлені саме фінансові обов'язки державних відомств). Згідно з цим маніфестом дорадчий елемент був представлений двома закладами – загальною нарадою відділень для департаменту та радою міністра для всього міністерства. Виконавча частина міністерства фінансів складалася з канцелярії міністра (відповідала за справи, що стосувалися роботи всього міністерства та розподіляла справи між департаментами) і департаментів, кожен з яких відповідав за конкретну галузь діяльності та складався з відділень (Блиох, 1882: 105–107). Департамент державного майна працював у складі відділень: головного відомства казенних селян; орендних та старостівських маєтків; корабельних лісів; казенних лісів; господарських закладів. Департамент гірських та соляних справ об'єднував такі відділення: монетне; казенних заводів; приватних заводів; добування солей та мінералів; постачання солі державі. У департаменті зовнішньої торгівлі функціонували два відділення: торгових зовнішніх відносин та митного управління. Департамент податків та зборів мав у своєму складі відділення: податей та повинностей; питних зборів; гербового паперу. При цьому кожній структурній одиниці міністерства (в тому числі і міністру фінансів) була визначена відповідна субординаційна вага. З метою створення міжміністерського органу управління М. Сперанський запропонував розділити сенат на урядовий, який би складався з міністрів, їх товаришів та керівників окремих управлінь, і судовий, у складі сенаторів від корони та сенаторів за вибором від дворянства (з перебуванням останнього в Петербурзі, Москві, Києві та Казані). У червні 1811 р. після подолання спротиву консерваторів (так назвали тих, які прагнули зберегти за собою привілеї, що давали свободу доступу до царської милості) цей проект був підтриманий державною радою та затверджений Олександром I.

М. Сперанський та М. Балудянський планували також упорядкувати систему укладання розписів доходів та витрат Російської імперії, які підкріплювалися б звертанням до довіри суспільства та характеризувалися гласністю операцій (Блиох, 1882: 110). 29 серпня 1810 р. державною радою було прийняте рішення про початок складання державного кошторису на 1812 р. не пізніше червня 1811 р. (всі міністерства надають свої кошториси до міністерства фінансів), а не пізніше жовтня місяця 1811 р. міністерство фінансів мало подати на розгляд державної ради загальний кошторис.

М. Сперанський успішно розв'язував також фінансові проблеми тактичного характеру. Так, у вересні 1810 р. при міністрові фінансів була створена тимчасова комісія з питань постачання державі солі (якраз на той час з'явилося багато нарікань на соляне забезпечення потреб держави). Комісія у складі чотирьох осіб («без различия чинов и состояний, из людей, знающих весь ход развозки соли» (Блиох, 1882: 111)) успішно в короткі терміни справилася із завданням. А в грудні місяці того ж року був виданий маніфест про новий митний тариф, який дав змогу поживити ро-

сійську фабричну промисловість та підвищив рівень її конкурентоспроможності порівняно із європейськими виробництвами. Новий тариф зумовив розширення експортних операцій та продумане згортання імпорتنих (необхідні для держави товари обкладалися меншим митом і, навпаки, менш необхідні – більшим; на ввезення предметів розкоші взагалі була накладена заборона).

Зазначимо, що описані плани та проекти державних перетворень М. Сперанського та М. Балудянського хоч і були схвалені державною радою і царем, лише частково були впроваджені у життя. Війна, зміна в долі самого М. Сперанського, різка зміна поглядів Олександра I – все це ускладнило реалізацію запропонованих реформ (Блиох, 1882: 109).

Реалізацію одного з напрямів фінансового управління покажемо через проведення статистичного аналізу фактичного виконання фінансових розписів за період 1810 – 1814 рр. Розгляд розпису державних доходів і витрат Російської імперії протягом XIX ст. (і особливо періоду до 1862 р.) пов'язаний з певними труднощами, спричиненими реаліями обліку та контролю, що були характерними для цієї держави у зазначений період. Основна причина труднощів у проведенні дослідження пов'язана з фактичною відсутністю точних даних протягом усього століття. І це при тому, що з 1862 р. бюджетні показники Російської імперії почали публікувати у відкритих джерелах, а з 1863 р. міністерство фінансів Російської імперії докорінно реформувало систему обліку та контролю фінансового обороту в державі. У різних джерелах загальні дані по Російській імперії, представлені за різними міністерствами та відомствами, є досить суперечливими (див. порівняння джерел (Блиох, 1882), (Министерство финансов, 1902a), (Министерство финансов, 1902b), (Исторический бюджет России), (Печерин, 1896) та (Мигулин, 1899)). Більше того, досить часто різнилися дані, які виходили з одного і того ж міністерства. Протягом шести десятиліть XIX ст. витримувалася закладена ще в епоху Петра I традиція щодо нерозголошення особливостей формування показників загального бюджету держави, втаємничення показників воєнних витрат, загального державного боргу, доходів від питного збору та інші дані фінансового становища держави. Але навіть якби перелічена інформація була доступною для аналізу фахівцями-істориками, то все одно об'єктивної та кількісно точної картини розвитку російських фінансів відтворити не вдасться. Адже навіть після «облікової революції» 1863 р. кожне міністерство, крім коштів бюджетних, мало так звані «свої кошти», якими відповідні чиновники розпоряджалися на власний розсуд (недаремно російський цар Микола I для характеристики цього явища використав вислів – «Росією управляють столоначальники»). Ми так і не знайшли в джерелах бодай наближених офіційних оцінок обсягів «позабюджетних» коштів, які не могли бути обраховані у російських розписах. Але, за свідченнями, викладеними в (Блиох, 1882), є очевидним той факт, що лівова частка цих коштів не використовувалися на підтримку діяльності відповідних міністерств та на виконання державних програм того часу, а банально присвоювалася чиновниками.

Розглянемо динаміку базових показників виконання бюджетів Російської імперії протягом 1801 – 1814 рр. (рис. 1).

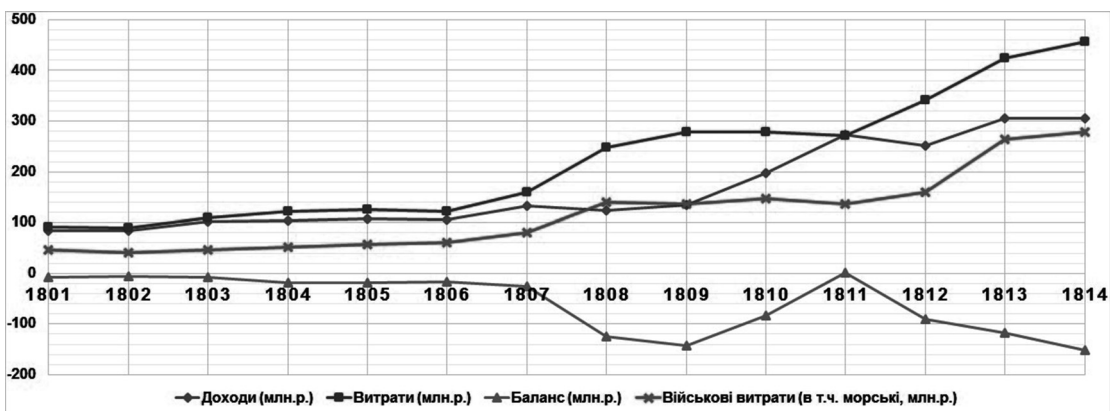

Рисунок 1. Динаміка базових показників бюджетів Російської імперії протягом 1801 – 1814 років.

Джерелом статистичних даних для побудови діаграми нам послугувала праця П. Мігуліна (Мигулин, 1899). Близькі до вказаних у цьому джерелі показники виконання бюджетів Російської імперії, зазначені І. С. Бліохом (Блиох, 1882). У джерелах (Министерство финансов, 1902а), (Исторический бюджет России) та (Печерин, 1896) містяться лише планові показники, які, як правило, не виконувалися. Цей період взятий для аналізу з метою показати, як відобразився початок реформ М. Сперанського на фінансовому становищі імперії, та як зміна поглядів Олександра I і війни, що вела Російська імперія протягом цього періоду, фактично нівелювали результати описаних вище системних перетворень. Дослідники розвитку фінансів Російської імперії того періоду (див. (Блиох, 1882), (Министерство финансов, 1902а, (Мигулин, 1899), (Корф, 1861), (Печерин, 1896)) відзначають катастрофічно негативний вплив участі Росії у військових кампаніях початку XIX ст. За цей період імперія воювала з Туреччиною, Францією, потім з Англією, зі Швецією, на решті знову з Францією. З жодної з перелічених війн Російська імперія не отримала вагомих дивідендів – «это безусловно были войны за идеи, бесцельные и разорительные для России... Именно со времен Александра I в Западной Европе стали смотреть на Россию враждебно и с явным страхом к завоевательным ее тенденциям. Отсюда – та глубокая (иногда тайная) ненависть, которую питают к России почти все народы Европы, отсюда их постоянная готовность к враждебным действиям против России и радость по случаю русских неудач» (Мигулин, 1899: 43–44). Навіть з тих воєн, які могли «слугувати на користь» Російській імперії і закінчилися для неї успішно (зі Швецією та Туреччиною), уряд не зміг отримати ніякого матеріального зиску.

Саме з 1806 р. почали стрімко збільшуватися воєнні витрати Росії, тоді ж баланс фінансів імперії ставав критичним, досягнувши свого мінімуму у 1809 р. Курс асигнаційного рубля впав до третини срібного рубля (Мигулин, 1899: 45). Скоротилися також і вексельні курси, на які суттєво вплинуло припинення торгівлі з Англією (через так звану континентальну систему, що була введена вимогами Тільзітського трактату з Францією). Саме в цей момент були вжиті заходи для поліпшення фінансового становища імперії. Результати революційних перетворень М. Сперанського та М. Балудянського бачимо з макропоказників (див. рис. 1) 1810 та 1811 рр. – через впровадження «Плану фінансів» дохідна частина бюджету різко зросла (план зростання – див. таблицю 1), витратна – дещо скоротилася, причому станом на 1811 р. між ними майже був досягнутий паритет. Уже у 1811 р. розпочалася підготовка до другої війни з Францією. Процес підготовки до війни та сама воєнна кампанія знову спричинили зростання витрат на утримання військ та підтримку їхньої боєздатності і, як наслідок, до різкого зростання бюджетного дефіциту.

Таблиця 1. Зіставлення планування дохідної частини бюджету Російської імперії 1809 та 1810 рр. (в млн. рублів, джерело – (Печерин, 1896: 19–20))

№	Назви зборів	За попередніми нормами	Приріст	В підсумку
Окладні незмінні (в млн. рублів)				
1	З капіталів купців	3,75	1,5	5,25
2	Податі з селян, що торгують у столиці		0,44	0,44
3	З міщан та цехових	1,77	1,24	3,01
4	З іноземних ремісників у столицях		0,38	0,38
5	З однодвірців та казенних селян	28,46	15,19	43,65
6	З селян удільних	1,39	0,58	1,97
7	з них же «одночасно»		0,32	0,32
8	З селян поміщицьких та дворцових людей	13,22	5,14	18,36
9	з них же «одночасно» по 50 к. з душі		5,08	5,08
10	Подимні в литовських губерніях	0,74	0,37	1,11
11	з них же пожертви	0,79		0,79
12	Орендних в казенних маєтках	4,26		4,26
	Всього	54,38	30,24	84,62

Окладні змінні (в млн. рублів)				
1	Відкупних та за вино	36,92		36,92
2	З оброчних статей	1,02		1,02
3	З приватних гірських заводів	1	0,34	1,34
4	З єзуїтських мастків та капіталів	0,43		0,43
5	Півпроцентні з будинків в столицях		0,93	0,93
Всього		39,37	1,27	40,64
Неокладні (в млн. рублів)				
1	Митних зборів	6	4,86	10,86
2	Від продажу солі	9,56	7,39	16,95
3	Із золота, срібла, заліза, міді на казенних заводах	1,22		1,22
4	Лісових доходів	0,73		0,73
5	Подорожнього збору	0,45		0,45
6	За паспорти	1,83	1,02	2,85
7	За гербовий, вексельний та заємний папір	1,72	0,45	2,17
8	Боргові від С.-Петербур. магазинів	1,18		1,18
9	Рекрутських грошей, замість рекрут	0,13		0,13
10	Залишок від поштового доходу	1		1
11	Мита, штрафні та інші	6,63		6,63
Разом		30,45	13,72	44,17
Разом доходів		124,2	45,23	169,43

З метою оцінки якості зміни показників бюджетів Російської імперії протягом періоду 1801 – 1814 рр. ми побудували лінійні тренди зміни показників доходів, витрат та воєнних витрат (у тому числі морських). В результаті аналізу лінійних трендів ми отримали, що доходи імперії за вказаний період зростали з лінійним коефіцієнтом 18,4 (при цьому величина достовірності апроксимації (наближення до реальних значень) була досить великою і сягнула 0,85), воєнні витрати імперії зростали з лінійним коефіцієнтом 17,2 (величина достовірності апроксимації при цьому рівна 0,84), а загальні витрати бюджету Російської імперії зростали з лінійним коефіцієнтом 28,3 (при цьому величина достовірності апроксимації досягнула позначки 0,91). Як бачимо, обсяг зростання воєнних витрат Російської імперії протягом зазначеного періоду фактично поглинав обсяг зростання загальних доходів бюджету і, як наслідок, займав ліву частку обсягу загальних витрат бюджету країни.

У зв'язку з розпочатою підготовкою до війни з Францією реформи були заморожені, а після відставки та дискредитації самого реформатора М. Сперанського їх взагалі визнали шкідливими та неактуальними.

Висновки. Теоретичні ідеї та практична діяльність державних діячів М. Сперанського та М. Балудянського посідають важливе місце в історії фінансового управління Російської імперії. Завдяки розробкам цих діячів: а) регламентовано процес щорічного затвердження бюджету, надання йому статусу державного закону, у якому об'єднувалися всі доходи і витрати в рамках єдиного відомства – міністерства фінансів; б) обговорення представниками вищих прошарків Російської імперії і прийняття першого державного бюджету державною радою стало презентацією публічних та цивілізованих норм управління державними фінансами того часу; в) задекларований жорсткий контроль над запланованими витратами і доходами відомств, що, крім іншого, передбачав персональну відповідальність чиновників; г) проголошена єдина бюджетна класифікація доходів і витрат для бюджетів усіх рівнів; д) протягом перших двох років реформування за рахунок підвищення податків вдалося збільшити дохідну частину бюджету та суттєво зменшити його дефіцит; є) з часу оформлення міністерської системи управління розробка державних бю-

джетів стала доцільним і обґрунтованим процесом, з'явилася можливість аналізувати бюджетну політику держави на основі не припущень, а достовірних цифр.

2. Указані теоретико-практичні досягнення реформаторів так і не були реалізовані в повному обсязі на початку XIX ст. через постійну участь Російської імперії у воєнних кампаніях, що вело до неконтрольованого росту військових бюджетів, через чиновницьку корумпованість та елементарне невиконання розпоряджень центральної влади. Багато їхніх ідей знайшли впровадження у далеко пізніший період історії фінансів Російської імперії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Алмазов, 1889 – Алмазов Б. Н. Критико-биографический словарь русских писателей и ученых (от начала образованности до наших дней). Санкт-Петербург: Семеновская тип. лит. (И. Эфрона), 1889. С. 80–83.

Балудянский, 1806a – Балудянский М. Национальное богатство. Изображение различных хозяйственных систем // Статистический журнал. 1806. Т. 1. Ч. 1. С. 45–71.

Балудянский, 1806b – Балудянский М. О национальном богатстве // Статистический журнал. 1806. Т. 1. Ч. 2. С. 33–70.

Балудянский, 1808 – Балудянский М. О разделении и обороте богатства // Статистический журнал. 1808. Т. 2. Ч. 2. С. 1–76.

Бец, 2013 – Бец О. І. Еволюція наукових концепцій державного кредиту і державного боргу // Ринок цінних паперів України. 2013. № 9–10. С. 39–45.

Блиох, 1882 – Блиох И. С. Финансы России XIX столетия: история – статистика. С.-Петербург: Типография М.М. Стасюлевича, 1882. Том 1. 344 с.

Голубка, 2012 – Голубка С. М. Балудянский – реформатор і теоретик основних засад фінансово-економічної науки // Економіка України. 2012. № 7. С. 89–95.

Игнатенко, 2012 – Игнатенко Д. И. Административно-правовой статус министерства финансов России, правовое регулирование деятельности министров финансов // «Черные дыры» в российском законодательстве. 2012. № 3. С. 106–108.

Исторический бюджет России – Исторический бюджет России (Общие государственные росписи доходов и расходов на 1867 – 1917 гг.) [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://istmat.info/node/47078>

Корнилов, 1993 – Корнилов А. А. Курс истории России XIX века. Москва: Высшая школа, 1993. 447 с.

Корф, 1861 – Корф М. А. Жизнь графа Сперанского. Санкт-Петербург: Издание Императорской Публичной библиотеки, 1861. Т. 1. (ч. 1 и 2). 283 с.

Лісовенко та ін., 2014 – Лісовенко В. В., Бенч Л. Я., Бец О. І. Державний борг: концептуальні засади та макроекономічні аспекти // Фінанси України. 2014. № 12. С. 7–31.

Лушникова, Лушников, 2013a – Лушникова М. В., Лушников А. М. Развитие науки финансового права в России. Учебное пособие. Москва, ООО «Юридический центр-Пресс», 2013. 960 с.

Лушникова, Лушников, 2013b – Лушникова М. В., Лушников А. М. Российская школа финансового права: портреты на фоне времени. Монография. Ярославль: ЯрГУ, 2013. 640 с.

Мигулин, 1899 – Русский государственный кредит (1769 – 1899): опыт историко-критического обзора. Харьков, Типо-лит. «Печатное дело», кн. К.Н. Гагарина, 1899, т. 1. Электронный ресурс. – режим доступа: <https://www.prlib.ru/item/442534>

Министерство финансов, 1902a – Россия. Министерство финансов. 1802 – 1902: (Ист. обзор главнейших мероприятий фин. ведомства: Ч. 1–2) / Печатано с разрешения Министерства финансов. С.-Петербург: Экспедиция заготовления гос. бумаг, 1902, часть 1. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://elibr.shpl.ru/nodes/4341>

Министерство финансов, 1902b – Россия. Министерство финансов. 1802 – 1902: (Ист. обзор главнейших мероприятий фин. ведомства: Ч. 1–2) / Печатано с разрешения Министерства финансов. С.-Петербург: Экспедиция заготовления гос. бумаг, 1902, часть 2. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://elibr.shpl.ru/nodes/4341>

Морозов, 2011 – Морозов О. В. Митна система Російської імперії в українських губерніях XVIII – початок XX ст.: Монографія. Дніпропетровськ: АМСУ, 2011. 312 с.

Небрат, 2013 – Небрат В. В. Еволюція теорії державних фінансів в Україні: Монографія. НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. Київ, 2013. 584 с.

Орлик, 2007 – Орлик В. М. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період: Монографія. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2007. 631 с.

Печерин, 1896 – Печерин Я. И. Исторический обзор росписей государственных доходов и расходов с 1803 по 1843 год включительно. Санкт-Петербург: Типография Ю. Н. Эрлих, 1896, 220 с.

ПСЗРИ – Полное собрание законов Российской империи. Собр. 1. Т. XXXI. № 24244. С. 198.

Фатеев, 1931 – Фатеев А. Н. Академическая и государственная деятельность М. А. Балудянского в России. Ужгород, 1931. 64 с.

Хохуляк, 2012 – Хохуляк В. В. Проекти комплексного реформування системи державних фінансів М.А. Балудяньського та їх вплив на становлення вітчизняної науки фінансового права // Науковий вісник Ужгородського нац-го ун-ту. Серія «Право». 2012. Вип. 20. Ч. 1. Т. 3. С. 234–236.

Чуркіна, 2014 – Чуркіна І. Є. Еволюція наукових концепцій щодо проблематики бюджетної системи // Вісник соціально-економічних досліджень. 2014. Вип. 2 (53). С. 164–172.

REFERENCES

Almazov, 1889 – Almazov B. N. Krytyko-byohrafychesky slovar' russkykh pysateley y uchenykh (ot nachala obrazovannosti do nashykh dney) [The critical-biographical dictionary of the Russian writers and scientists (from the beginning of education to our days)]. SPb.: Semenovskaya typ.lit. (Y. Efrona), 1889. S. 80–83. [in Russian].

Baludyanskyu, 1806a – Baludyanskyu M. Natsyonal'noe bohatstvo. Yzobrazhenye razlychnykh khozaystvennykh system [National wealth. Picture of various economic systems] // Statistical Journal. 1806. Volume 1. Part 1. S. 45–71. [in Russian].

Baludyanskyu, 1806b – Baludyanskyu M. O natsyonal'nom bohatstve [On National Wealth] // Statistical Journal. 1806. Volume 1. Part 2. S. 33–70. [in Russian].

Baludyanskyu, 1808 – Baludyanskyu M. O razdelenyy y oborote bohatstva [On the division and circulation of wealth] // Statistical Journal. 1808. Volume 2. Part 2. S. 1–76. [in Russian].

Bets, 2013 – Bets O. I. Evolyutsiya naukovykh kontseptsiy derzhavnoho kredytu i derzhavnoho borhu [The evolution of the scientific concepts of Public Credit and Public Debt] // Stock Market of Ukraine. 2013. № 9–10. S. 39–45. [in Ukrainian].

Blyokh, 1882 – Blyokh Y. S. Fynansy Rossyy XIX stoletyya: ystoryya – statystyka [The Finances of Russia in XIX centuries: history – statistics]. St. Petersburg: Printing house M. M. Stasyulevych, 1882, Volume 1. 344 s. [in Russian].

Holubka, 2012 – Holubka S. M. Baludyans'kyu – reformator i teoretyk osnovnykh zasad finansovo-ekonomichnoyi nauky [Baludyansky – the reformer and theorist of the basic principles of financial and economic science] // Economy of Ukraine. 2012. № 7. S. 89–95. [in Ukrainian].

Yhnatenko, 2012 – Yhnatenko D. Y. Admynystratyvno-pravovoy statut mynysterstva fynansov Rossyy, pravovoe rehulyrovanye deyatel'nosti mynystrov fynansov [Administrative and legal status of the Ministry of Finance of Russia, legal regulation of the activity of the finance ministers] // «Black Holes» in the Russian legislation. 2012. № 3. S. 106–108. [in Russian].

Ystorychesky byudzhet Rossyy – Ystorychesky byudzhet Rossyy (Obshchye hosudarstvennye gospysy dokhodov y raskhodov na 1867 – 1917 hh.) [The Historical Budget of Russia (General State Paintings of Income and Expenditures for 1867 – 1917)]. Retrieved from: <http://istmat.info/node/47078> [in Russian]

Kornylov, 1993 – Korniylov A. A. Kurs ystoryy Rossyy XIX veka [The history course of Russia in the XIX century]. Moskva: High School, 1993. 447 s. [in Russian].

Korf, 1861 – Korf M. A. Zhyzn' hrafa Speranskoho [Life of Count Speransky]. St. Petersburg: Publication of the Imperial Public Library, 1861. Volume 1. (Parts 1 y 2). 283 s. [in Russian].

Lisovenko ta in., 2014 – Lisovenko V. V., Bench L. Ya., Bets O. I. Derzhavnyy borh: kontseptual'ni zasady ta makroekonomichni aspekty [State Debt: Conceptual Principles and Macroeconomic Aspects] // Finance of Ukraine. 2014. № 12. S. 7–31. [in Ukrainian].

Lushnykova, Lushnykov, 2013a – Lushnykova M.V., Lushnykov A.M. Razvytye nauky fynansovoho prava v Rossyy. Uchebnoe posobyе [The development of the science of Financial Law in Russia. Textbook]. Moskva, LLC «Legal Center-Press», 2013. 960 s. [in Russian].

Lushnykova, Lushnykov, 2013b – Lushnykova M. V., Lushnykov A. M. Rossyyskaya shkola fynansovoho prava: portrety na fone vremeni. Monohrafiya [Russian school of Financial Law: portraits on the background of time. Monograph]. Yaroslavl': YarHU, 2013. 640 s. [in Russian].

Myhulyn, 1899 – Russky hosudarstvennyy kredyt (1769–1899): opyt ystoryko-krytycheskoho obzora [The Russian state credit (1769 – 1899): experience of historical and critical review]. Khar'kov: Typo-lyt. «Pechatnoe delo», kn. K.N. Naharyna, 1899. Volume 1. Retrieved from: <https://www.prlib.ru/item/442534> [in Russian]

Mynysterstvo fynansov, 1902a – Rossyya. Mynysterstvo fynansov. 1802–1902: (Yst. obzor glavneyshykh meropryyatyy fyn. vedomstva: Ch. 1–2) [Russia. Ministry of Finance. 1802–1902: (Historical review of the main activities of the financial department: parts 1–2)] / Printed with the permission of the Ministry of Finance. St.-Peterburg: Storing expedition of the governmental papers, 1902, part 1. Retrieved from: <http://elib.shpl.ru/nodes/4341> [in Russian]

Mynysterstvo fynansov, 1902b – Rossyya. Mynysterstvo fynansov. 1802 – 1902: (Yst. obzor glavneyshykh meropryyatyyu fyn. vedomstva: Ch. 1–2) [Russia. Ministry of Finance. 1802 – 1902: (Historical review of the main activities of the financial department: parts 1–2)] / Printed with the permission of the Ministry of Finance. St.-Peterburg: Storing expedition of the governmental papers, 1902, part 2. Retrieved from: <http://elib.shpl.ru/nodes/4341> [in Russian]

Morozov, 2011 – Morozov O. V. Mytna systema Rosiys'koyi imperiyi v ukrayins'kykh huberniyakh XVIII – pochatok XX st.: Monohrafiya [Customs System of the Russian Empire in the Ukrainian Provinces of the XVIII - beginning of the XXth Century: Monograph]. Dnipropetrovs'k: AMSU, 2011. 312 s. [in Ukrainian].

Nebrat, 2013 – Nebrat V. V. Evolyutsiya teoriyi derzhavnykh finansiv v Ukrayini: Monohrafiya [The evolution of the theory of public finances in Ukraine: Monograph]. National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Economics and Forecasting. Kyiv, 2013. 584 s. [in Ukrainian].

Orlyk, 2007 – Orlyk V. M. Podatkova polityka Rosiys'koyi imperiyi v Ukrayini v doreformenyy period: Monohrafiya [Tax policy of the Russian Empire in Ukraine in the pre-reform period: Monograph]. Kirovohrad, Imeks-LTD, 2007. 631 s. [in Ukrainian].

Pecheryn, 1896 – Pecheryn Ya. Y. Ystorychesky obzor rospysey hosudarstvennykh dokhodov y raskhodov s 1803 po 1843 hod vklyuchitel'no [The historical overview of government revenues and expenditures from 1803 to 1843]. Sankt-Peterburh: Typography Yu.N. Erlich. 1896. 220 s. [in Russian].

PSZRY – Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy ymperyy. Sobr. 1 [Complete collection of laws of the Russian Empire. Coll. 1]. Vol. XXXI. № 24244. S. 198 [in Russian].

Fateev, 1931 – Fateev A. N. Akademicheskaya y hosudarstvennaya deyatel'nost' M. A. Baludyanskoho v Rossyy [The academic and state activity of M. A. Baludiansky in Russia]. Uzhhorod, 1931. 64 s. [in Russian].

Khokhulyak, 2012 – Khokhulyak V. V. Proekty kompleksnoho reformuvannya systemy derzhavnykh finansiv M. A. Baludyans'koho ta yikh vplyv na stanovlennya vitchyznyanoi nauky finansovoho prava [The projects of complex reforms of the public Finance System of M. A. Baludiansky and their influence on the formation of domestic science of financial law] // The scientific herald of Uzhgorod National University. The series «Pravo». 2012. Issue 20. Part 1. Vol. 3. S. 234–236. [in Ukrainian].

Churkina, 2014 – Churkina I. Ye. Evolyutsiya naukovykh kontseptsiy shchodo problematyky byudzhetnoyi systemy [The evolution of the scientific concepts on the problems of the Budget System] // Bulletin of Social and Economic Research. 2014. Issue 2 (53). S. 164–172. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 9.02.2018 р.

УДК 94(73):94(520+529)«185»
DOI: 10.24919/2519-058x.6.123750

Oleksandr NABOKA,
PhD hab. (History), Head of Department of History of Ukraine
of Taras Shevchenko Luhans'k National University (Starobil's'k, Ukraine)
snaboka9@gmail.com

THE EXPEDITION TO JAPAN UNDER COMMODORE PERRY AND THE BEGINNING OF THE AMERICAN INTRUSION INTO TAIWAN IN THE FIRST HALF OF THE 1850s

The USA's policy in reference to Taiwan in the 50s of the XIX century has been studied in the article. Assisted by the published sources, the author shows a process of investigation of the island by Commodore M. Perry's expedition to Japan in 1852 – 1854 and has come to the conclusion that the Americans aimed for the economic exploration and the political domination of Formosa.

The ending of the first Opium War (1839 – 1842) and signing of the treaty of Nanking between Qing Empire and Great Britain allowed Great Britain to make decisive steps on the way towards its expansion in the Far East. In the first instance for the British trade five Chinese cities were opened. Also, according to the treaty, the island of Hong Kong passed under Great Britain's authority which strengthened the position of the state in the Far East.

Comprehending all the preferences, which the competition was to get, the Establishment of the United States under President John Tyler (1841 – 1845) endeavoured to obtain the identical conditions for commercial facilities in China. With this end in view, the USA's diplomatic mission was headed by Caleb Cushing (1800 – 1879) to Beijing in 1844. The treaty was signed in Vence on July, 3rd, 1844, after which the United States won the benefits from China which were similar to those of the British.

In the 50s of the XIX century Washington stood for the fastest hold of the island in the Chinese seas. And Taiwan was one of the main objects of the USA foreign policy during this period. Commodore Matthew Calbraith Perry (1794 – 1858) was the first American politician who appeared consistent for joining of the island. «Opening» of Japan in 1854 wasn't a single purpose of Perry's mission. Not the least important a task set to the Commodore by the American government was the investigation and potential acquisition of the islands in the China Sea. That's why Perry carefully studied all information about the region before the expedition and included the islands of Taiwan, Ryukyu, Bonin and Okinawa in the way of his expedition. Having no capability to explore each island which met on his way, Commodore decided to send two ships – «Macedonian» and «Supply» – to the shores of Taiwan in the end of May 1854 under the command of his assistant J. Abbott. The purpose of that visit to the island was the investigating into the fate of the Americans trapped in Formosa or the Japanese islands. Besides, captain J. Abbot explored coal mines of Formosa and the ways of organizing of coal supply, coal production volume and the cost of manufacture and loading. After Perry's expedition in the 50s of the XIX century in the American Establishment a permanently fixed opinion about Taiwan's capture predominated. It should have strengthened the USA political and economic interests in the Pacific.

Accordingly, the issue of Formosa's joining the USA was a key one after the end of the Second «opium war» between China and Britain in 1856 – 1860. This aspect will be discussed in the oncoming research articles.

Key words: M. Perry, the USA, Taiwan, China, Japan.

Олександр НАБОКА,
orcid.org/0000-0003-1678-9475
доктор історичних наук, завідувач кафедри історії України
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
(Старобільськ, Україна) snaboka9@gmail.com

ЕКСПЕДИЦІЯ КОМОДОРА ПЕРРІ ДО ЯПОНІЇ ТА ПОЧАТОК АМЕРИКАНСЬКОГО ПРОНИКНЕННЯ ДО ТАЙВАНІЮ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 50-х рр. XIX ст.

У статті розглядається американська експедиція до острова Тайвань, здійснена у першій половині 50-х рр. XIX ст. у ході дипломатичної місії комодора М. Перрі до Японії (1852 – 1854). Спираючись на джерельні матеріали та роботи представників західної історіографії автор доводить, що у досліджуваній період Перрі мав наміри не тільки відкрити для іноземної комерції японські острови, а й захопити

під американський контроль кілька островів у Тихому океані, які мали стати основою колоніальної імперії США у цьому регіоні. Також комода цікавили можливості використання тихоокеанських островів у якості стоянки для кораблів торговельного та військово-морського флотів та видобуток вугілля. Саме тому, на думку автора, у досліджуваний період острів Тайвань опинився у центрі уваги представників правлячої еліти США.

Ключові слова: Тайвань, Китай, Японія, США, М. Перрі.

Александр НАБОКА,

*доктор исторических наук, заведующий кафедрой истории Украины
Луганского национального университета имени Тараса Шевченка
(Старобельск, Украина) snaboka9@gmail.com*

ЭКСПЕДИЦИЯ КОММОДОРА ПЭРРИ В ЯПОНИЮ И НАЧАЛО АМЕРИКАНСКОГО ПРОНИКНОВЕНИЯ НА ТАЙВАНЬ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ 50-х гг. XIX в.

В статье рассматривается американская экспедиция на остров Тайвань, осуществленная в первой половине 50-х гг. XIX в. в ходе дипломатической миссии коммодора М. Перри в Японию (1852 – 1854). Опираясь на источники материалы и работы представителей западной историографии автор доказывает, что в исследуемый период Перри намеревался не только открыть для иностранной коммерции японские острова, но и захватить под американский контроль несколько островов в Тихом океане, которые должны были стать основой колонической империи США в этом регионе. Также коммодора интересовали возможности использования тихоокеанских островов в качестве стоянки для кораблей торгового и военно-морского флотов и добыча угля. Именно поэтому, по мнению автора, в исследуемый период остров Тайвань оказался в центре внимания представителей правящей элиты США.

Ключевые слова: Тайвань, Китай, Япония, США, М. Перри.

Problem statement. Modern foreign affairs are defined by an increase of the economic significance and global influence of countries of the Asia-Pacific Region (APR). Today a number of the region's countries are playing more important role not only by the Eastern Asia border but in the international field on the whole. All the foregoing shows again the need of a follow-up study of the History of International Relations of the APR, especially at the time, when the strategy of action was being formed by the major players, in particular, the United States.

The analysis of recent researches. Recently an increasing number of sources has been included into scientific circulation which were unavailable to national scientists earlier. There are memoirs, official documents, historical works of participants of the events. These allow us to fill up certain gaps in the study of History of International Relations of Eastern Asia.

The article's purpose. Consequently, the research work is devoted to the study of the first attempt of the United States to control the island of Taiwan in the 50s of the XIX century, which was provided by commodore Perry during his famous expedition to Japan, when this country was opened for the Western trade. It should be noted that this theme hasn't yet been considered in Ukrainian historiography.

The statement of the basic material. The end of the first Opium War (1839 – 1842) and signing of the treaty of Nanking between Qing Empire and Great Britain allowed Great Britain to have made decisive steps on the way towards its expansion in the Far East. In the first instance for the British trade five Chinese cities were opened. Also, according to the treaty, the island of Hong Kong passed under Great Britain's authority which strengthened that state's position in the Far East.

Comprehending all the preferences, which the competition would get, the Establishment of the United States under President John Tyler (1841 – 1845) endeavoured to obtain the identical conditions for commercial facilities in China. With this end in view, the USA's diplomatic mission was directed by Caleb Cushing (1800 – 1879) to Beijing in 1844. The treaty was signed in Vence on July, 3rd, 1844, after which the United States won the benefits from China which were similar to such of the British.

With that Cushing didn't get a chance to achieve the rights from Qing government to hold the island off the Chinese coast. According to American decision-makers' opinion, without it the USA couldn't implement their expansive plans in the Far East to the full extent.

That's why, in the 50s of the XIX century Washington stood for the fastest hold of the island in the Chinese seas. And Taiwan was one of the main objects of the USA foreign policy during this period.

C. Cushing said about capabilities of American colonization of Formosa. However, commodore *Matthew Calbraith Perry* (1794 – 1858) was the first American politician who appeared consistent for joining the island. He was appointed the commander of a squadron in 1852, which was to achieve the opening of Japan for foreign trade.

His squadron, which consisted of 10 ships («Mississippi», «Sasukuyehan», «Povhatan», «Macedonian», «Supply», «Saratoga», «Vandalia», «Lexington», «Southampton», «Plymouth»), left Norfolk on November, 24th, 1852 and went to the shores of Japan across the Atlantic and the Indian oceans. It is important to note, that it was the fourth attempt of Washington to get from Japan's government the opening of their country. Once again the Americans couldn't have established diplomatic relations after numerous and fruitless attempts with «the land of the rising sun». That is why Washington decided to act by force. As a result, in March 1854, in Kanagawa (Yokohama) Perry signed the Japan-US treaty of «peace and friendship». According to this treaty, Japanese were forced to open the ports of Shimoda and Hakodate. And the Americans qualified to enter into other ports if necessary and also got a trade permit in Japan.

But the «opening» of Japan wasn't the only purpose of Perry's mission. Not the least important a task, which the American government set to the Commodore was the investigation and potential acquisition of the islands in the China Sea. That's why Perry carefully studied all the information about the region before the expedition and included the islands of Taiwan, Ryukyu, Bonin and Okinawa into the route of the expedition.

It should be noted, that he was a consistent supporter of the conquest of one of the Pacific islands. In his letter to minister of the Navy of December, 14th, 1852 he wrote this: «It should be noted, that Great Britain is already in important areas in East India and China seas. First of all, there are Singapore and Hong Kong ... It is fortunate, that many Pacific islands remain free and, therefore, very important for the United States, without wasting time, is to take active measures to ensure a sufficient number of ports ... for the continued success of our trade in the region» (Narrative, 1856, V. 2: 119).

Having no capability to explore each island which he came across on his way, in the end of May of 1854 the Commodore decided to send two ships – «Macedonian» and «Supply» – to the shores of Taiwan under the command of his assistant J. Abbott.

He wrote a letter to the Minister of the Navy James Dabbin (1853 – 1857) on May, 30th, 1854, wherein he noted: «According to the guidelines of October, 26th, 1852, May, 16th, and June, 11th, 1853 concerning the fate of our compatriots who have been lost in the seas, or held in captivity in Formosa or the Japanese islands... I send «Macedonian», accompanied by «Saunhempton», to Formosa for investigation and exploration of coal regions in the island» (Message, 1855: 152).

A preparation of this expedition began in early June, 1854. Perry made a detailed instruction for Abbott on June, 18th, which defined the main objectives and tasks of the journey of his deputy. In it he pointed out: «Sir, when the weather conditions allow, you, along with the ship «Supply» under the command of the Lieutenant K. Sinclair, should go to the port of Keelung (Jilong – O. N.) in the island of Formosa. The purpose of your visit to the island is the fulfillment of the instructions of the Ministry of Sea, which involves investigating in the fate of the Americans trapped in Formosa or the Japanese islands» (Narrative, 1856, V. 2: 137).

Additionally, Abbott got an order from Perry to explore opportunities of purchasing of Taiwanese coal and its industrial mining in the future. He specified: «Together with the matter of investigating in the fate of our compatriots, you should explore the coal mines of Formosa and the ways of organizing coal supply, volume of coal production and the cost of manufacture and loading» (Narrative, 1856, V. 2: 138).

Also, the instructions were given to purchase a party of Taiwanese coal. If the price is from 15 to 20 dollars per ton, it will be necessary to buy 50 – 100 tons. If the price is lower, then Perry ordered to buy 300 tons which must be loaded into the hold of the «Supply» (Narrative, 1856, V. 2: 138).

Chaplain H. Jones was included into the crew for the research.

Perry also noted, that «this direction does not limit your actions only to the port of Keelung in Formosa. If you think it necessary and safe, you can explore other ports of the island. Any information is desirable» (Narrative, 1856, V. 2: 138).

Abbott went to the north-eastern coast of Taiwan on June, 26, in the morning. On July, 11 the «Macedonian» arrived in Keelung. During the voyage the «Supply» was in arrears with the flagman and arrived 10 days later.

One can find the material on the expedition to Taiwan and its main results in the reports to Perry, written by Abbott and chaplain Jones, who, as noted, researched Taiwan coal mining.

According to a report of the American captain, it was devoted to the revelation of the issue of investigating the fate of the Americans, as Jones focused, who were related to the research of the coal branch in Taiwan.

In Abbott's dispatch of August, 26, 1854 to Perry, he reported the Commodore that his mission was aborted because the local authorities did not cooperate with the Americans.

Abbott wrote in his report: «I couldn't manage to conduct the surveillance which would allow to know the fate of those who were shipwrecked off the coast of Formosa. I also tried to learn about shipwrecks of American, British and European ships in different parts of the island from the local mandarins. But they said that they didn't hear of the ships which wrecked near the island. I was about to leave Keelung, when one of the mandarins said that 6 or 7 years ago, 40–50 miles from the city in the western part of the island, a ship with black people on board got wrecked. He also told me that the white members of the team were saved by reaching the neighboring island in a boat, but the black people were killed» (Narrative, 1856, V. 2: 143). However, in the opinion of the captain, this story was fabricated by the Chinese authorities in order to lure the Americans on the west coast of Taiwan, where they were forced to provide assistance to the Chinese massacre «rebels». Probably, there was a negotiation about Taiping, which began a rebellion in China (1850 – 1864).

Despite the failure of the humanitarian mission, which, maybe, didn't play a decisive role, Abbott evaluated the results of the expedition as high. First of all, the Americans managed to research the coal industry in detail. On July, 22 he wrote in his dispatch to Perry: «Our mission was quite successful here without regard to the failure of the information on the fate of our compatriots. The incessant search of coal by Reverend Jones allowed us to find 8 or 10 mines ...» (Narrative, 1856, V. 2: 142).

Later Abbott noted in his report: «There are serious reasons to believe that a lot of coal is in the other parts of the island where one can extract a lot more than near Keelung. The mines which we saw would be very valuable if to transfer them to American mining companies. They are arranged so that coal would be easy to deliver by building a short railway. That isn't expensive. A small harbor is approximately three miles from Keelung near the mines, which is protected from the north-east winds. The railway might pass from this harbor to the mines» (Narrative, 1856, V. 2: 142).

Whereas Jones, who provided the search and the purchase of Taiwan coal, left a comprehensive data about the American expedition.

This was reported by the chaplain: «Macedonian» went to the north-eastern coast of Taiwan on Monday, July, 10th. The next day, by use of services of the Chinese pilot, the ship entered the harbor of Keelung. After landing, Jones started the search for coal and mines. On the same day, he met with local traders who were set for to sell several tons of minerals. Also he found a mine in two miles in the east of the city. The participants were satisfied of the success and returned to the ship.

But the next day, on the 12 of July, the members of the expedition had difficulties. Chinese merchants refused to sell coal to the Americans. According to Jones, it was due to the local authorities who banned the business with strangers.

After the visit of Abbott and Jones to the local mandarin Le Chung-oh, the problem was resolved, but the local authorities continued to create barriers for the Americans.

On the 13 of July Jones with four sailors began to research the mines which had been found earlier. With a hammer and a chisel he was able to gain as much coal as his team could bring. In Jones's opinion, the clay (and hence rather soft) roof of the mine was only one barrier to prevent mining. However, this problem he planned to eliminate by using wooden props. The coal which was found was delivered in Keelung by the indigenous boat (Narrative, 1856, V. 2: 156).

At this time, the difficult negotiations about the purchase of coal continued with the local authorities. Allegedly, the Americans managed to find the seller, but the Chinese prefect didn't allow Abbott to realize their plans again. Without prejudice to the words of cooperation, the Chinese sabotaged every attempt to procure a necessary amount of minerals. Thus they provoked an irritation among the commanders of the expedition. In Jones's report of the 22 of July 1854: «The local manderines are quite friendly and sympathetic in attitude to us. But their panic before the authorities prevented to obtain the necessary information. Additionally, a constant desire of a chief clerk to deceive can not be found in other parts of China. All our reseaches were complicated due to the constant efforts of the local residents to deceive us or hide the necessary facts». (Narrative, 1856, V. 2: 146).

On the 15 of July Abbott and Jones visited the residence of the prefect again. The goal of the visit was the presentation of gifts. Meanwhile, the Americans tried to obtain from the official an approval for the exploration of coal resources in the east coast of Taiwan 100 miles from Keelung. But Le Chung-oh didn't allow them to start the expedition, arguing that the area which interested the Americans was «wild» and was inhabited by cannibals..

Having gotten no change from the Chinese authorities, Abbott decided to act independently. The next day he met with the two locals who agreed to show the Americans – for a good pay – the secret coal deposits on the eastern coast.

In the morning of the 17 of July Jones's small expedition went to the restricted area. After three miles they saw new coal deposits to a great joy of the chaplain. It turned out that in this matter manderines deceived him by saying that the next mineral reserves are within 100 miles. A conducted exploration showed that the coal here was of «excellent quality» (Narrative, 1856, V. 2: 158).

The following day (Tuesday, the 18 of July) was devoted to attempts to procure coal in Kilunzi. However the traders again refused to deal with the Americans, citing the fact that for the sale of the goods they need a written consent from the officials. When Jones asked one of them, he replied that he couldn't publish it because it was his colleague who has the seal and who was not in the city. Then the Americans tried to persuade him to give a verbal consent, but the mandarin disagreed because he would be in for it.

Only on Friday, July, 21st, the Americans persuaded Le Chung-oh. He arrived at a price of 20 dollars per ton, but Jones managed to knock it to 16 dollars. The purchased coal was loaded on the the «Supply», which finally arrived in Keelung the same day.

Two days later, «Macedonian» left Taiwan and went to the Philippines (Narrative, 1856, V. 2: 180). Despite all the difficulties the expedition was ended successfully.

The both Abbott and Jones's reports were lay on Perry's table. No doubt, the reports played a role in the definition of the Commodore's views regarding the necessity of the seizure of Taiwan and the creation of an American naval and commercial base here. Some western historians believed that he hadn't aggressive intentions to Formosa and the main reason for sending Abbott's expeditions to the island was a shortage of coal for a return journey. The American scientist J. Schroeder believed that Perry was dissatisfied with the price of \$ 30 per ton in the Japanese port the Shimoda and that was why he gave his order to Abbott hoping to buy for \$ 15 in Formosa (Schroeder, 1943: 243). At that the Commodore hadn't any forward-looking plans in Taiwan.

But the analysis of his personal papers and road notes does not allow us to agree with this view. In 1855 Perry published the book «The Chronicle of the Expedition of the American Squadron in the China Sea and Japan in 1852, 1853 and 1854 under command of M. Perry». This book was edited by historian F. Hawkes, it consisted of the Commodore's and his officers' testimonies and a long time remained the only source on the history of the American policy in the Pacific.

In this fundamental work Perry outlined his views regarding Taiwan's future. He wrote, that «the establishment of the USA domination in Formosa will gradually increase the social and political power of the USA in this part of the world and, therefore, its wealth. Nobody of the European governments will oppose. On the contrary, their policy should promote the USA domination since it would be of benefit to their trade» (Narrative, 1856, V. 2: 119).

Perry also outlined the main benefits of Taiwan's mastering. In his opinion, «the geographical position of Formosa makes it an ideal trans-shipment base and a structure for the USA trade because the

island has communication with China, Japan, the islands Lyutsyu, Koksinsinhoyu, Cambodia, Siam, the Philippines and all the islands in those seas» (Narrative, 1856, V. 2: 180).

Commodore also noted the importance of coal to the Taiwanese American fleet in the Pacific. It should be noted that after returning to the USA he sent engineers J. Gai and William Everett to examine the samples of minerals. They also noted the high quality of the Taiwanese coal which were similar models from Japan and England (Please see above, p. 491). That's why Perry noted in his paper that «important role from the point of increasing of steam in the eastern trade has Taiwan coal. Today majority of the coal which is consumed by numerous military and trade ships, arrives from England, providing the huge cost of freight» (Narrative, 1856, V. 2: 180).

The conclusions. Consequently, after Perry's expedition in the 50s of the XIX century, in the American Establishment an opinion about Taiwan's capture was permanently fixed. It should have strengthened the USA's political and economic interests in the Pacific. Accordingly, the issue about Formosa's joining the USA was a key one after the end of the Second «opium war» between China and Britain in 1856 – 1860. This aspect will be discussed in the oncoming scientific articles.

REFERENCES

- Bolton, 1893 – Bolton, S. Famous voyagers and explorers. 1841 – 1916. N. Y., 1893. 455 p.
- Griffis, 1887. – Griffis, W. Perry, Matthew Calbraith, 1794 – 1858: a typical American naval officer. Boston, 1887. 677 p. [in English].
- Message, 1855 – Message of the President of the United States, transmitting a report of the Secretary of the Navy, in compliance with a resolution of the Senate of December 6, 1854, calling for correspondence, & c., relative to the naval expedition to Japan (1855). W, 1855. 1154 p. [in English].
- Narrative, 1856 – Narrative of the expedition of an American squadron to the China Seas and Japan: performed in the years 1852, 1853, and 1854, under the command of Commodore M.C. Perry, United States Navy, by order of the government of the United States. In III Volumes. W., 1856. [in English].
- Schhoroeder, 1943 – Schhoroeder J. Matthew Calbraith Perry: antebellum sailor and diplomat. Annapolis, 1943. 655 p. [in English].
- The Japan, 1968 – The Japan Expedition, 1852 – 1854: the personal journal of Commodore Matthew C. Perry. Smithsonian Institution press, 1968. 877 p. [in English].
- Wiley, 1990 – Wiley P. Yankees in the land of the gods: Commodore Perry and the opening of Japan. N. Y., 1990. 677 p. [in English].

Стаття надійшла до редакції 01.02.2018 р.

Олексій АЛТУХОВ,
 orcid.org/0000-0001-7592-9488
 асистент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин
 Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
 (Україна, Старобільськ) alex.an.altukhov@gmail.com

СТАТУТИ ОДЕСЬКОЇ ТА КИЇВСЬКОЇ БІРЖ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ БІРЖОВОЇ СПРАВИ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

У статті розглядаються окремі аспекти розвитку біржової справи в Україні у другій половині XIX століття. Наголос робиться на аналізі діяльності двох ключових біржових організацій цього періоду: Одеської та Київської бірж, на яких велися торговельні операції, пов'язані з ключовими галузями українського господарства епохи: цукрової та зернової. В якості головних джерел були використані Статуту Одеської та Київської бірж, затверджені в 60-х рр. XIX століття. Ці матеріали дозволили висвітлити питання, пов'язані з організацією діяльності біржових інституцій, розглянути їх структурну організацію і правила ведення комерційної діяльності, показати функції та повноваження керівних органів, зокрема Біржових комітетів і Біржових товариств.

Ключові слова: біржа, Статут, Одеська біржа, Київська біржа, джерело, Біржовий комітет, Біржова суспільство.

Oleksii ALTUKHOV,
 Assistant Professor of the Department of World History and International Relations,
 Taras Shevchenko Luhansk National University
 (Ukraine. Starobilsk) alex.an.altukhov@gmail.com

THE STATUTES OF ODESSA AND KIEV EXCHANGES AS A SOURCE ON THE HISTORY OF DEVELOPMENT OF STOCK EXCHANGE MATTERS IN UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY

The article treats of some aspects of development of stock exchange matters in Ukraine in the second half of the XIX century. The emphasis is made on the analysis of the activities of the two key stock exchange organizations of this period, namely, Odessa and Kiev exchanges, where trading operations were carried out related to the key branches of the Ukrainian economy of that era, that is – sugar and grain. The main sources have been the Statutes of Odessa and Kiev stock exchanges, approved in the 60's of the XIX century. These materials allow the author to highlight the issues concerning the organization of the activities of exchange institutions, to consider their structural organization and rules for conducting commercial activities, to show the functions and authorities of the governing bodies, in particular, the stock exchange Committees and exchange organizations.

A significant part of the articles of the Statutes highlights the functions, rights and duties of the stock exchange Committees, that is, the governing bodies of financial organizations. According to these documents, this body should act as an intermediary in case of disputes in commercial matters, supervise the exchange house, and ensure proper and legitimate trade at the stock exchange.

In addition, the stock exchange Committees entered into relations with representatives of the authorities, including the governor generals of New Russia and Bessarabia, as well as of Kiev. The Statutes regulated the procedure for the provision of various documents to state institutions, in particular, the reports to the foreign trade department, the military governor, the State Commercial Court, which were signed by two committee members.

The stock exchange committees of the largest stock exchanges of Ukraine in the period under review consisted of three or four members elected exclusively by local merchants of the first and second guilds, who were engaged in stock exchange matters. One of the members of the committee was elected by its chairman. The composition of the governing body was elected for a period of three years. If the chairman focused on the maintenance of stock exchange documentation and the office, his assistants took on the function of treasurers, carried out economic tasks, and also acted as vice-chairmen in the absence of the chairman. If necessary, the committee authorized the election of two or three deputies to carry out various assignments from the number of permanently active stock traders.

Also, the Statutes of Kiev and Odessa stock exchanges established the sources of the institutions' revenue, which consisted of contributions for visits and dividends from the capital and property owned by the stock exchange company. Extraordinary expenses arising in the process of the institutions' activities were paid only with the consent of the stock exchange company exercising a general control over the financial activities of the exchange Committees. Every year the committee made a financial report, which was published in local provincial newspapers.

Key words: *stock exchange, Statute, Odessa stock exchange, Kiev stock exchange, source, exchange Committee, stock company.*

Алексей АЛТУХОВ,
*асистент кафедри всемирной истории и международных отношений
Луганского национального университета имени Тараса Шевченка
(Украина, Старобельск) alex.an.altukhov@gmail.com*

СТАТУТЫ ОДЕССКОЙ И КИЕВСКОЙ БИРЖ КАК ИСТОЧНИК ПО ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ БИРЖЕВОГО ДЕЛА В УКРАИНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

В статье рассматриваются отдельные аспекты развития биржевого дела в Украине во второй половине XIX века. Упор делается на анализе деятельности двух ключевых биржевых организаций данного периода: Одесской и Киевской бирж, на которых велись торговые операции, связанные с ключевыми отраслями украинского хозяйства данной эпохи: сахарной и зерновой. В качестве главных источников были взяты Статуты Одесской и Киевской бирж, утвержденные в 60-х гг. XIX века. Данные материалы позволяют осветить вопросы, связанные с организацией деятельности биржевых институций, рассмотреть их структурную организацию и правила ведения коммерческой деятельности, показать функции и полномочия руководящих органов, в частности Биржевых комитетов и Биржевых обществ.

Ключевые слова: *биржа, Статут, Одесская биржа, Киевская биржа, источник, Биржевой комитет, Биржевое общество.*

The formulation of the problem. Recently, the economic history of Ukraine has attracted more and more scholars. This is due to the fact that the development of an effective economic model in our country is impossible without studying historical experience in this matter. In particular, it is important to trace the development of the stock exchange matters in the Ukrainian lands during the laying of the foundations of industrial society (the nineteenth century).

The analysis of sources and researches. An important source for solving certain aspects of this topic is the exchange Statutes, which determine the main conditions for the functioning of these financial institutions. In particular, the specificity of the stock exchanges can be examined on the basis of the official authority of the «Charter of Commerce, Factory and Factory Industry and Handicraft» (Statutes of the Trade, 1873) and «Continuation of the Code of Laws of the Russian Empire issued from January 1, 1864 to December 31, 1867» (Continuation of the legal code, 1868), in which, among other things, the Statutes of the exchange institutions of the Russian Empire, which were valid at the time of the publication of the collection, that is, in the second half of the nineteenth century, were collected. Odessa and Kiev exchanges among them, the analysis of their statutory documents will be made in this article.

The purpose of the article. On the basis of the analysis of the Statutes of Odessa and Kiev exchanges to study some aspects of the development of the stock exchange in Ukraine in the nineteenth century.

The statement of the basic material. Since the middle of the nineteenth century, the Statute of Odessa stock exchange, among other issues, established the exchange's internal organization and defined the functions and powers of the local stock exchange Committee, which was the governing body of the organization.

Firstly, let's consider the articles of the Statute, which regulated the internal order and organized the activities of Odessa stock exchange. The document states that «the exchange rates in Odessa are held twice a week: on Mondays and Fridays, in other words, at the time of dispatch of the express mail, that is, from 12 to 2 post meridiem». The only reason for the transfer of the exchange rates of Odessa stock exchange, according to its Charter, was the transfer of the days of departure of express mail. In this case, the governing body of the institution – the exchange Committee – should have asked the local authorities to publish changes in the schedule of work in the official edition of the Odessa Vestnik. The information on the change of course days was also sent to the Department of Foreign Trade of the Russian Empire.

The following articles of the Statute regulated the rules of bidding in Odessa stock exchange. In particular, it was stressed that «the persons of all ranks, who visit Odessa stock exchange themselves or act through the authorized persons, have to pay fourteen rubles in silver annually to the exchange committee for the maintenance of the exchange building or other needs» (Trade Statutes, 1873: 326). The residents of the city and foreign consuls, who were not involved in trade, and all the visitors of the institution, who came here out of curiosity, were released from this payment.

Since the stock exchange year in Odessa began on March 1 each year, all those wishing to attend the meetings had to notify the exchange Committee in writing.

Most of the articles of the Statute are focussed on the clarification of the functions, rights and responsibilities of the exchange Committee. According to the document, this body had to take care of the «deanery» of the stock exchange, to act as an intermediary in the event of disputes over commercial matters, to supervise the exchange house, as well as to ensure «the correct and lawful trade in Odessa stock exchange» (Commercial Orders, 1873: 327) Also, the committee should have selected and elected reliable exchange and «ship» brokers.

In addition, the committee entered into relations with the authorities, in particular, with the Governor General of New Russia and Bessarabia (Trade Statutes, 1873: 328). The Statute regulated the procedure for submitting various documents to government agencies. In particular, reports to the Department of Foreign Trade, the Military Governor, and Odessa Commercial Court were to be signed by two members of the committee. Various written documents addressed to the Governor General of New Russia and Bessarabia were to be signed by all the members of the exchange Committee (Charter Commerce, 1873: 328). It was enough to have one signature for documents submitted to various city authorities. For the document's authorization the committee had a seal with the image of the state emblem and the inscription «The seal of Odessa stock exchange Committee» (Charter Articles, 1873: 328).

The exchange committee consisted of three members who were elected solely by the local merchants of the first guild dealing with stock exchanges. One of the three members of the committee was elected chairman. The composition of the governing body was elected for a term of three years. If the chairman was centered on the conduct of stock documentation, his assistants assumed the role of treasurers, carried out business tasks, and also acted as deputy chairmen in the event of his absence. In case of need, the committee authorized the election of two or three deputies for the execution of various orders from the number of permanent brokers in the stock exchange.

In case of disagreement with the decisions of the exchange Committee, the dissatisfied party had the right to prepare a complaint to the Commercial Council office and even to the Governor General of New Russia and Bessarabia.

In their turn, merchants – the members of the stock exchange had the right to put forth their own proposals regarding the internal structure, exchange fees, and the way of concluding transactions, submitting them to the exchange Committee for consideration. In cases of special importance, the stock merchant had the right to require from the exchange Committee to prepare a submission to the Minister of Finance with a prior review by the Governor General.

As was stated in the Statute, the highest offense was such: «The illegal brokerage that damages trade and undermines the income of stockbrokers». The function of preventing this type of abuse was assigned to the exchange Committee. In case of detecting such actions, the committee should have reported them to the commercial court. If the guilt had been approved, then the first time the lawbreaker had to pay a fine. In the case of a repeated offence, the broker with unclean hands was to be expelled from the stock exchange. If he dared to come back to the institution again, he had to be arrested for three to seven days and to pay a large fine of 300 to 600 rubles in silver (Articles of Trade, 1873: 328).

The merchant who used the services of an illegal broker in trade cases was also subjected to punishment. He was also obliged to pay a fine in favor of «the stockbrokers-veterans».

Another leading exchange institution of Ukraine in the second half of the nineteenth century was set up in Kyiv, in accordance with its own Charter, approved in November 1865.

The document noted that « Kiev stock exchange is a place for assembly for the sake of mutual relations and transactions for all traffics and industry, and for obtaining the necessary evidence for this» (Continuation of the Code of Laws, 1868, T. XI, pp., Ust. Torg., p. 88). The institution was open for

visits every day, except weekends and holidays: Christmas, January 1, Epiphany, the Annunciation, Good Friday, Easter and Pentecost. The Statute noted that «the appointment of the time for opening and closing, exchange fees and exchange rates depends on the stock exchange community, present at the exchange» (Continuation of the Code of Laws, 1868, T. XI, p. P, Ust. Torg., p. 88).

Article 3 of the Charter regulates the rules for visiting Kyiv stock exchange. In particular, it was noted that «it is the right of a person of any class, both Russian subjects and foreigners, to visit Kyiv stock exchange and to carry out commercial transactions there within the limits of trade rights, that they hold by the law». Permanent clients of the exchange, which conducted trade operations there, had the duty to give a certain amount of money to the exchange Committee for the maintenance of the stock building set by the stock company. From the payments in favor of the institution, those visitors who worked there «were released» not for their work, but in accordance with the obligation or due to the owners who already paid for them» (Continuation of the Code of Laws, 1868, T. XI, pp. Ust. Torg., p. 88).

The Statute assigned that the exchange year in Kyiv began on March 1. Those who wanted to work at the institution during January and February, had to make a written request to the exchange Committee and to pay a certain amount of money for the maintenance of the organization. After the nominees had been approved, the nominal tickets were issued for them, which gave the right to attend the exchange meetings.

Also, the document established the procedure for foreign nationals who «came to Kyiv after the expiration of a specified term and did not contribute to the maintenance of the stock exchange through their commissions». According to the Statutory rules, they could have declared themselves to the exchange Committee at any time, after paying the stock fee. «This application must be filed before the beginning of any commercial turnover on the stock exchange» (Continuation of the Code of Laws, 1868, T. XI, pp., Ust. Torg, p. 88).

Unlike Odessa, the access to Kiev stock exchange for people who did not intend to constantly work there and merely came out curiosity was also paid. They were obliged to pay a certain amount and receive a one-time ticket.

According to the Charter, Kyiv stock exchange consisted of both local and non-local merchants of the first and second guilds who wished to be members. Such were to make, in addition to the fixed exchange fee, a voluntary contribution to the maintenance of the institution, the amount of which was set annually. Members of the stock exchange were elected by the subscription of the City Duma, which remained open until the election of its members and members of the exchange Committee. Those who did not have time to register in the subscription and had the desire to be members of Kiev stock exchange had to file a corresponding statement for the chairman of the exchange Committee.

In order to discuss topics concerning the maintenance of the exchange, the stock company held special meetings, to which all its members, who at that time was in Kiev, were invited. The chairman of the exchange Committee presided at such meetings (Continuation of the Code of Laws, 1868, T. XI, pp., Ust. Torg, p. 88). A similar meeting was also organized for the election of members of the exchange Committee. This meeting was presided over by the Governor General of Kiev.

The regular meetings of the stock company, in accordance with the Charter, were held twice a year: in January (when contracts were concluded) and in March, at the beginning of the exchange year. During the first meeting, issues related to finance were considered and the members of the exchange Committee were elected. At the second meeting, the reports of the members of the management of the institution on maintaining of trade order and on the state of trading in the previous year were made. The meeting was convened by necessity.

The issues raised at the meetings of the stock company were solved by means of direct voting and by a majority of votes. The exceptions were only the issues concerning the definition of the amount of the stock fee or the expenditure of the company's funds. In this case, the decision was made only by two-thirds of the Committee's members.

In accordance with its Statute, Kyiv stock exchange was the main governing body of the institution which decisions were depended on the exchange Committee. It had the power to determine the rules of fees and to establish the rules for the conclusion of stock exchanges.

In its turn, the function of the exchange Committee was to manage the stock exchange and the economic part. This body consisted of a chairman and three members who were elected from the representatives of Kiev stock exchange. Also, the board included a «goof broker». All of them were elected for three years during which they did not have the right to hold positions among the city authorities. Only those members of Kiev stock exchange who already had civil service positions or those who did not have a permanent representation in the city had the right to refuse the election the governing body. Members of the exchange Committee were called «Stock Offshore Companies». Their functions were distributed among them by mutual agreement. According to Article 13 of the Statute, they could not be representatives of the same firm (Continuation of the Code of Laws, 1868, T. XI, pp., Ust. Torg., P. 90).

The exchange's Committee had the right to elect two or three brokers to perform various orders. With the consent of the stock company, the chairman also hired, if necessary, an architect to supervise the stock building and make the necessary repairs; as well as a certain number of clerks for keeping records and correspondence.

The meetings of the exchange Committee were held at least once a week. In extreme cases, they were held at a time determined by the chairman. In the absence of the chairman of the committee, his place was occupied by a deputy elected by the stock exchange out of the circle of its members.

One of the main functions of the Committee was to maintain relations with «the places and persons whose promotion is necessary in matters related to the exchange and which require intervention of the management. The committee directly contacted the head of the Kiev gubernia, and in case of great need had the right to address the administration of Kiev, Podolia and Volhynia Governor General. In the latter case, the chairman of the committee was obliged to submit to the gubernia's governor the copy of the document, which was sent for the consideration by the Governor General. Appeals of the committee to the Ministry of Finance of the empire were to be imposed on the Governor General of Kiev gubernia

The Statute also emphasized that the Department of Trade and Manufactures was in charge of Kyiv stock exchange by the Ministry of Finance (Continuation of the Code of Laws, 1868, T. XI, pp., Ust. Torg., P. 90).

Committee members were obliged to keep special journals, in which their orders regarding current issues were recorded, as well as submission to various state authorities.

The decisions of the meetings of the exchange Committee were taken by a majority of votes. In case when the equal number of members voted for the decision, its adoption depended which party the chairman or his deputy would side with.

The Committee had a seal with the emblem of Kyiv and the inscription: «The Seal of Kiev Commercial Committee» (Continuation of the Code of Laws, 1868, T. XI, pp., Ust. Torg. p. 91).

The Articles of the Charter defined the main responsibilities of the stock exchange Committee, among which were the following:

1. assistance in the conclusion of exchange transactions;
2. conducting business exchange matters;
3. observing the timely and permanent receipt of income for the maintenance of the stock exchange;
4. keeping a book of income and expenses (Continuation of the Code of Laws, 1868, T. XI, pp., Ust. Torg., P. 91).

In addition, the exchange Committee was placed under the supervision of trafficking in trade rights that were legally owned by each individual. Also, the body was supposed to prevent «the illegal brokerage, which led to damage and undermined commerce on the whole» To this end, special books were issued, which included information about the individuals who were part of the stock company: the name, the surname, the firms they represented, the place of residence and rank.

The following Articles of the Charter were defined by the rights and obligations of the goof-broker, which post was appointed by members of the stock company on the submission of the committee and with the permission of the Minister of Finance. The order of his appointment, dismissal, rights and responsibilities was determined by a special instruction, the rules of which were established in accordance with the rules of St Petersburg's stock exchange. This document was approved by the Minister of Finance and was to be agreed with the Governor General of Kiev.

As for merchants who worked in the stock exchange, they, according to the Statute, had the following rights and obligations:

1. fulfillment of all orders of the senior officers, which were presented in the form of announcements placed in the stock exchange;
2. in case of misunderstanding, the members of the stock exchange had the right to file a complaint for the exchange Committee or one of its members;
3. In case of dissatisfaction with the decision of the exchange Committee, the bidders had the right to file a complaint for the Governor General of the gubernia (Continuation of the Code of Laws, 1868, T. XI, pp., Ust. Torg., P. 91).

For the change of rules of the financial institution of Kiev, a system of penalties for those who were engaged in speculation and abuse, was established. In particular, the Statute noted that «if one of the visitors of the exchange is caught in the dissemination of false information harmful to trade, then this guilt will be punished in accordance with the «Ulozheniya o Nakazaniyah» (with the regulations on punishments), ed. 1866 «(Continuation of the Code of Laws), 1868, T. XI, pp., Ust. Torg., P. 91).

For someone who was spotted in an illegal brokerage, which damaged trade and led to a decrease in revenues of other stockbrokers, a fine was imposed, half of which was intended for the one who reported on the loss. The other half went to the aid to a stock exchange veteran, not able to deal with stockbrokers. If the culprit continued to engage in abuses and was caught up for the second time, then they were no longer allowed to operate in the stock exchange. If the exile appeared on the stock exchange in spite of the ban, he was a subject to be arrested for the term from three to seven days, and was forced to pay a fine, the amount of which ranged from 300 to 600 rubles in silver. The fine was imposed also on the merchant, who was used for the conclusion of trade agreements by the services of an illegal broker. The money received in this way went to help the veteran brokers.

The Charter of Kiev stock exchange also established the sources of income of the institution, which consisted of contributions for visits and dividends from the capital and property belonging to the running societies. Extraordinary expenses, that have arosed during the activity of the institution, were paid only with the consent of the stock company, which exercised general control over the financial activities of the exchange Committee. Each year, the committee made a financial report, which was published in local provincial newsletters (Continuation of the Code of Laws, 1868, T. XI, pp., Ust Torg., P. 91).

The conclusion. Consequently, the Statutes of Odessa and Kyiv stock exchanges, approved in the second half of the nineteenth century, made it possible to highlight the issues related to the organization of the activities of these financial institutions, to review their organizational structure and rules, and to show the functions and powers of the governing bodies. An analysis of the activities of these institutions and its results will be carried out in the oncoming scientific articles.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Продолжение свода законов, 1867 – Продолжение свода законов Российской империи изданного с 1 января 1864 по 31 Декабря 1867 года. Часть III. Статьи к X, XI, XII, XIII, XIV и XV томам свода. СПб.: Типография второго отделения собственной Е. И. В. Канцелярии, 1868. 1146 с.

Уставы, 1873 – Уставы торговых, фабричной и заводской промышленности и ремесленный. СПб.: Типография Ретгера и Шнейдера, 1873. 917 с.

REFERENCES

Continuation of the Code, 1868 – Prodolzhenie svoda zakonov Rossijskoj imperii izdannogo s 1 janvarja 1864 po 31 Dekabrja 1867 goda. Chast' III. Stat'i k X, XI, XII, XIII, XIV i XV tomam svoda. SPb.: Tipografija vtorogo otdelenija sobstvennoj E. I. V. Kanceljarii, 1868. – 1146 s. [Continuation of the Code of laws of the Russian empire published since January 1, 1864 till December 31, 1867 year. Chapter III. Articles to X, XI, XII, XIII, XIV and XV volumes of the code]. St. Petersburg.: Printing House of the Second Department of His Imperial Majesty's Office, 1868. 1146 p. [in Russian].

Statutes, 1873 – Ustavy torgovyj, fabrichnoj i zavodskoj promyshlennosti i remeslennyj. SPb.: Tipografija Retgera i Shnejdera, 1873. – 917 s. [Statutes of trade, factory, plant and manufacture industries]. St. Petersburg.: Rutger and Schneider Printing House, 1873. 917 p. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 16.02.2018 р.

Богдан ЛАЗОРАК,
кандидат історичних наук,
директор Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі»,
доцент кафедри історії України Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка,
(Україна, Дрогобич), *istoryk_@ukr.net*

СІЧНЕВЕ ПОВСТАННЯ 1863 р. ПРОТИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ ГРОМАДЯН МІСТА ДРОГОБИЧ (1880 – 1939 рр.)¹

У статті детально розглянуто традицію вшанування теми Січневого повстання польського народу 1863 р. в культурно-освітньому середовищі громадян міста Дрогобич за період 1880 – 1939 рр. Йдеться передовсім про організацію святкових та поминальних урочистостей на рівні громадських товариств, магістрату і парафіяльних інституцій Дрогобича.

Ключові слова: Січневе повстання, Дрогобич, Російська імперія, історична пам'ять,

Bohdan LAZORAK,
Director of State Historical-Cultural National Park «Nahuievychi»,
PhD (History), Associate Professor of Department of Ancient History of Ukraine
of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) *istoryk_@ukr.net*

THE UPRISING IN JANUARY, 1863 AGAINST THE RUSSIAN EMPIRE IN THE HISTORICAL MEMORY OF CITIZENS OF DROHOBYCH (1880 – 1939)

In the article the tradition of honoring of the theme of the uprising of the Polish people in January, 1863 in the cultural and educational surroundings of Drohobych for the period of 1880 – 1939 is considered in detail. Primarily, it goes about the organization of festive and memorial ceremonies at the level of public organizations, magistrate and parochial institutions of Drohobych. Also, the potential range of the residents and natives of Drohobych district, who actively participated in military campaigns in 1863 – 1864, is defined. Among other things, for the first time in the historiography, the articles by Drohobych journalists dedicated to the January uprising are analyzed, including autobiographical stories about the uprising's participants, obituaries, political and publicistic essays, and also poems of initiation. The tradition of organizing various celebrations dedicated to the theme of the January uprising has long been a feature of the cultural topos of Drohobych not only at the level of the educational environment of the local gymnasiums and public associations, but also at the level of the official city authorities in the face of the magistrate, municipal and district councils, as well as old age groups. The serious attitude of the city dwellers to the events of 1861 – 1863 was especially relevant in connection with the fact that in the uprising immigrants from Drohobych and its outskirts took part in it, who, on the one hand, kept the «living memory» about the most dramatic episodes of the stormy events of the January uprising and, on the other hand, were able, by way of example, to convey the symbolic meaning of their feasts to future generations in order to cultivate the legitimate right of every nation to freedom.

Key words: January uprising, Drohobych, historical memory, Russian Empire.

Богдан ЛАЗОРАК,
кандидат історических наук,
директор Государственного историко-культурного заповедника «Нагуєвичи»,
доцент кафедры истории Украины Дрогобычского государственного
педагогического университета имени Ивана Франко,
(Украина, Дрогобыч), *istoryk_@ukr.net*

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених у рамках виконання наукового проекту «Українсько-польсько-єврейські взаємини у Східній Галичині (перша половина ХХ ст.): історичний досвід, уроки для сучасності», що фінансується за рахунок коштів загального фонду державного бюджету. ID:95861 29.08.2017 (176-1).

ЯНВАРСКОЕ ВОССТАНИЕ 1863 г. ПРОТИВ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ ГРАЖДАН ГОРОДА ДРОГОБЫЧ (1880 – 1939 гг.)

В статье подробно рассмотрено традицию почитания темы Январского восстания польского народа 1863 в культурно-образовательной среде граждан города Дрогобыч за период 1880 – 1939 гг. Речь идет прежде всего об организации праздничных и поминальных торжеств на уровне общественных объединений, магистрата и приходских учреждений Дрогобыча.

Ключевые слова: Январское восстание, Дрогобыч, историческая пам'ять, Российская империя.

Постановка проблеми. Традиція організації найрізноманітніших урочистостей на тему Січневого повстання здавна була властивою рисою культурного топосу Дрогобича не тільки на рівні освітянського середовища місцевих гімназій та громадських товариств, але й офіційної міської влади – магистрату, гмінної та повітової рад, а також староства. Серйозне ставлення громадян міста до подій 1861 – 1863 рр. було актуальним передовсім у зв'язку із тим, що в повстанні активну участь брали вихідці із Дрогобича та околиць, які, з одного боку, проживаючи у місті зберігали «живу пам'ять» про найдраматичніші епізоди буремних подій Січневого повстання, а з іншого – зуміли своїм прикладом передати символічне значення своїх подвигів майбутнім поколінням задля культивування законного права кожного народу на свободу. В цьому контексті варто зауважити, що хронологічно тенденція ставлення офіційної влади до теми Січневого повстання, а відтак, і традиції його відзначення у місті Дрогобич та й Галичині в цілому мала три основні періоди: 1) 1860 – 1880 рр. – коли австрійська цісарсько-королівська адміністрація наклала жорстку цензуру щодо патріотичних поривань поляків у зв'язку із антиімперським повстанням проти російської влади; 2) середина 1880 – 1918 рр. – період, коли тема урочистостей, приурочених річницям повстання, отримала більш лояльну оцінку у зв'язку із реформами доби «Автономії»; 3) 1919 – 1939 рр. – доба, в часі якої Січневе повстання ставало однією із основних прерогатив відродження та розвитку Другої Речі Посполитої, а приклади жертвовності повстанців ставали основою для консолідації польського народу.

Аналіз останніх досліджень. Серед останніх спеціальних досліджень, які стосуються теми, варто назвати дві міжнародні збірки джерел та матеріалів конференцій, які публікувалися у рамках проекту «Січневе повстання» силами професорсько-викладацького складу Жешувського (Ряшівського) університету. Так, у 2013 р. побачило світ комплексне видання матеріалів конференції «Galicja a powstanie styczniowe» під редакцією Маріюлі Гошовської, Агнешки Кавалець і Леоніда Зашкільняка. Другий том «Powstanie styczniowe w ramieniu zbiorowej» побачив світ у 2017 р. під редакцією Агнешки Кавалець і Юрія Кузицького. Саму цими виданнями польська і українська історіографія підсумувала найновіші дослідження та рефлексії з приводу січневого повстання за останні 150 років.

Мета статті. Узагальнити відомі і проаналізувати невідомі джерельні та історіографічні свідчення про історичну пам'ять за січним повстанням в середовищі громадян Дрогобича.

Виклад основного матеріалу. До сьогодні традиція вшанування героїв Січневого повстання залишається перевагою сучасної політики Польщі. Наприклад, у 2013 р. президент Польщі Броніслав Коморовський, за фахом історик, наголосив на особливій важливості подій 1863 р. в долі польського народу. Під час урочистих заходів у Варшаві він зазначив, що 150 років тому боротьба за незалежність від Росії хоч і закінчилася кривавою поразкою, але кров повстанців не була пролита даремно, адже саме на збереженій пам'яті про повстання виховувалися покоління польських патріотів, які врешті вибороли незалежність (Савицький). Б. Коморовський також наголосив на багатонаціональній основі повстання, в якому важливу роль відіграли українці Галичини, Холмщини та Підляшшя, які входили до лав повстанської армії і пліч-о-пліч боролися проти Східного окупанта – Російської імперії. Це, наприклад, Андрій Потебня (Полтавщина), який вирішив помститися за розстріл свого друга Петра Сливицького – брата відомого філолога Олександра Потебні. Саме А. Потебня був одним із засновників «Комітету російських офіцерів в Польщі», і, покинувши власний полк, у червні 1862 р. у варшавському парку він здійснив замах на намісника

Царства Польського Лідерса. Загалом із царської армії на бік повсталих лише з правобережної України перейшов 51 українець, при цьому за неофіційною статистикою українці та білоруси становили серед учасників близько 500 осіб (Мозговий, 2014).

Серйозну роботу на користь Січневого повстання здійснював гурток Є. Мосаковського (створений у 1861 р.), який серед учнівської молоді Київського військового училища проводив активну агітаційну кампанію за боротьбу проти російського безчинства. Особливо на Волині серед українських повстанців дуже часто використовувалося польське гасло «За нашу і вашу свободу!»

Серед інших героїв повстання був також Іван Нечай – лікар у селі Дубенка Холмського повіту. Він створив великий українсько-польський повстанський загін і 23 січня 1863 р. брав активну участь у здобуванні Грубешева і Красного Ставу. Будучи важко пораненим, потрапив у полон, а 19 березня 1863 р. був засуджений до розстрілу у тому ж таки Красному Ставі (Białynia-Chołodecki, 1913). Помираючи, він вигукнув слова: «Хай живе свобода!» (Białynia-Chołodecki, 1913: 42).

На території Польщі історична традиція пам'яті за героями витворила два пам'ятники Нечаві: один у його рідному селі, а другий – на місці загибелі. За даними Юрія Савицького, зберігся також пам'ятник і на могилі ще одного українця – Макара Драгомирецького (псевдонім «Князь»), який 21-річним юнаком загинув у бою в околицях міста Серадз, отримавши 30 поранень (Савицький). Серйозна підтримка українців проявилася навіть в укладенні штандарту повстанської армії, особливо у радикально налаштованому «червоному крилі», прапор якого мав зображення Архангела Михаїла – покровителя українського народу. У цьому крилі повстанців українці лівого політичного спрямування, очолювані А. Красовським, В. Синьогубом, прихильно ставилися до Січневого повстання та його ідеї відновлення кордонів Речі Посполитої станом на 1772 р. Щоправда, українці бажали права на власну автономію (Мозговий, 2014: 2, 4).

Серед дрогобичан, які брали активну участь у повстанні досі немає повного реєстру осіб, оскільки чимало тих, що пішли на фронт, пропали безвісти, або ж не повернулися у рідний край. Одним із найвідоміших повстанців був дрогобицький пекар та згодом бургомістр Дрогобича Ян Невядомський (1840 – †1914 рр.). Коли йому виповнилось 23 роки, Я. Невядомський разом із графом Юліушем Тарнавським брав активну участь у визвольному повстанні польського народу 1863 – 1864 рр. (кампанії у Ведлинському та Лопатинському лісах, що на Радехівщині, в Радзивілові на Рівненщині), де отримав військове звання капрала першої компанії карабінерів (Jan Niewiadomski, 1914). Врешті про його подвиги та діяльність на сьогодні вийшло кілька спеціальних публікацій (Лазорак, Лазорак, 2013), (Лазорак, Лазорак, 2015). Свого часу, відомий поет, який одним із перших записував та культивував історичну пам'ять про Січневе повстання, Казимир Вежинський записав від Яна Невядомського спогад про його участь у затишних боях у Радзивілові (Wieżyński, 1913). Описаний приклад пізніших жертвних тюремних ув'язнень Яна Невядомського у в'язницях Бродів, Золочева та Львова стали цінними для виховання Дрогобицької молоді в майбутньому (Wieżyński, 1913).

Ще одним відомим дрогобичанином, який брав участь у Січневому повстанні, і став народним героєм Дрогобиччини, був Юзеф Маєвський (1840 – †1927 рр.). Його родина здавна проживала у Дрогобичі на вул. Голубиній, 1. Після повернення до Дрогобича Юзеф почав брати активну участь у громадсько-політичному житті міста, зокрема увійшов до складу соціалістичної партії, а незабаром обіймав посаду міського радника в магістраті. У старості він зайнявся вирощуванням фруктів та овочів, які за допомогою родичів продавав серед дрогобичан. Його героїчні подвиги згадувалися під час урочистостей в Дрогобичі до 1939 р. Так, 11 серпня 1927 р. старожили організували йому гідний похорон з усіма регаліями воєнної людини. Було запрошено військових, молодіжні бойскаутські організації, які несли за домовиною героя усі необхідні стандарти. Тіло Юзефа покоїться дотепер на одному із найстаріших цвинтарів Дрогобича по вул. Трускавецькій, а гробівець його і дружини Антоніни у 1992 р. відновив онук (Lorenz), (Пастух, 2008).

Додаткові відомості про вихідців з Дрогобиччини, які брали активну участь у повстанні, чи не вперше систематизував Юзеф Бяліня-Холодецький, який у ювілейному виданні, присвяченому 50-й річниці повстання у 1913 р. від імені «Громадського комітету жителів м. Львова» підготував монографію на тему історичної пам'яті про 1863 р. Дослідник зокрема подав біографію мало відомого, навіть для поч. ХХ ст., учасника повстання, правника Яна Якубовського (1843 р.н.),

який служив у підрозділі Запаловича під Тишовцями та Тучапами. Інший уродженець Дрогобича Броніслав Мацешкевич (1838 р. н.), будучи офіцером австрійської армії у Магенті і Солферіні, дізнавшись про повстання одразу перейшов до лав підрозділу Йордана (Bialynia-Chołodecki, 1913: 238, 291).

Серед інших представників відомих родин Дрогобича, які також брали участь у Січневому повстанні 1863 р., був батько Михайла Хцюка – Іван. Жителі міста добре знали, що в родині Хцюків завжди панувала патріотична традиція. Скажімо, прадід Тадеуша Хцюка початково придумав прізвисько «Ксіук», будучи повстанцем листопадового чину, для того, щоб відрізнятись від інших представників роду Вітковських (Pilecki, № 10a: 3). З цього приводу один із нащадків родини Владислав Хцюк також залишив спогади про Івана Хцюка (Chciuk).

Під час урочистостей з нагоди Січневого повстання мешканці часто згадували подвиги генерала австрійської армії Еміля Кляйберга (1848, Стебник – †1908 рр.) (Pilecki, №14: 76), віцестаросту Дрогобича та професора гімназій в Дублянах та Кракові – Владислава Любомирського (1841 – †1907 рр.) (Pilecki, №14: 79), батька президента міста Дрогобич Леона Реутта – Гюстава Реутта, який був особистим ад'ютантом генерала М. Лангевича у 1863 р. (Pilecki, №10b). Відомими повстанцями в Дрогобицькому повіті були також Станіслав Мошковський, Владислав Янішевський та Александр Жданович. Ще один відомий краянин Дрогобиччини – власник землянських угідь Ян Сас Комарницький, який помер 18 грудня 1902 р. в Урожі. Свого часу (1863) він входив до числа Народного уряду (Zmarli, 1902).

Значна частина ветеранів входили до багатих дрогобицьких цехів. Наприклад, 22 лютого 1906 р. у Дрогобичі поховали майстра з виготовлення мотузок Войцеха Верницького (мав 68 р.) (Zmarli, 1906a).

Чимало ветеранів служили на дрогобицькій колії. Так, 18 травня 1906 р. у Львові на 63 році життя помер учасник повстання, старший комісар державних колій Алоїзій Тележинський. Довгий час ветеран працював у Дрогобичі на посаді начальника магазину із продажу матеріалів при Наддністрянській колії (Zmarli, 1906b).

У середовищі нафтових робітників існувала власна традиція пошанування ветеранів Січневого повстання. Наприклад, одним із найвідоміших східничан, який воював у баталіях 1863 р., був Петро Бжозовський (1846 – †1919 рр.), який довгий час працював керівником нафтового шибу та був співвласником тартака у Східниці (Rzbotycki). Його особливо прикрашена могила разом із похованням дружини Йоанни досі збереглася на давньому східницькому некрополі. Невипадково, 18 січня 1899 р. нафтові товариства Дрогобича, Східниці та Борислава організували у Східниці у залі товариства «Ognisko naftowe» святковий вечір із танцями для збору коштів для вшанування 36-ї річниці Січневого повстання 1863 р. («Ognisko naftowe», 1899)

Зовсім не випадково наявність чисельної групи повстанців, які проживали у Дрогобицькому повіті, закономірно призвела до утворення в Дрогобичі філії «Товариства ветеранів Січневого повстання». Так, у Центральному державному історичному архіві у Львові до наших днів зберігся архів дрогобицьких ветеранів, який включає листування між філіями і делегатами, особові справи членів Товариства, протоколи зборів та членських внесків та ін. за період 1903 – 1918 рр. (Pilecki, №14: 6) Тобто, як бачимо, в історії Січневого повстання громадськість міста мала багато постатей, які увійшли до «Дерева волі» польського народу, оскільки вони передовсім були вихідцями з Дрогобиччини.

У середині 1880-х рр. важливу роль у започаткуванні місцевої традиції вшанування дати Січневого повстання відіграла польсько-українська читальня, яка серйозно підтримувалася головним редактором місцевої газети «Газета Наддністрянська» Едмундом Леоном Солецьким (W czytelní, 1885). Цікаво, що кошти на організацію вшанувань Товариство заробляло для своєї каси за допомогою добровільних пожертв під час мистецьких вечорів (Wieczorek z tancami, 1885). Зі свого боку, Е. Л. Солецький зумів організувати на шпальтах своєї газети власну програму збереження історичної пам'яті про Січневе повстання (Тельвак, Янішин, 2012: 344), навіть при обтяжливій цензурі, яка щороку вилучала із друку десятки статей на просвітянську та патріотичну тематику. Одна із перших з'явилася 1 липня 1886 р. з приводу смерті одного із найвідоміших учасників повстань 1846 та 1863 рр. – громадського діяча та письменника, мемуариста Владислава Чапліць-

кого, який помер у львівському шпиталі 14 червня цього ж року у жахливій бідності ([EI] Solecki, 1886). Автор передовсім розповів про тернистий шлях польського патріота, який відсидів чимало років у тюрмах за участь у подіях 1846 р., після амністії знову увійшов до підпілля та став учасником Січневого повстання. Окрім бойових заслуг, дрогобичани дякували ветерану за вагомі праці «*Powieść o Hogożanie*» (1846 р.), «Чорної книги» та ін. Як виявилось, В. Чапліцький кілька місяців перед смертю гостював у Дрогобичі в Е.-Л. Солецького, з яким товаришував від 1863 р. Із Дрогобичем у відомого ветерана зав'язалася особлива дружба. Так, під час свого перебування у місті В. Чапліцький виступив на окремому заході із відчитом «Про Сибір», переповідаючи дрогобичанам про важкі умови в'язнів у засланнях Російської імперії. Згадані обставини, безумовно, вплинули на Е. Л. Солецького, який й написав статтю-реквієм у своїй газеті. Е. Л. Солецький зауважив, що незадовго до смерті В. Чапліцький надіслав до редакції листа, в якому висловив тяжкий жаль за останніми подіями у суспільстві, адже «його серце сповнене гарячих поривів до боротьби, не могло сприймати суспільної апатії на хвилях збагачення та зрадництва» ([EI] Solecki, 1886). Е. Л. Солецький з жалем переповідав, як бідно жив на старості один із найвидатніших капітанів Січневого повстання, врешті сам лист до редакції був надто трухлявим для офіціозу. Щоправда, по смерті він залишив після себе неймовірної вартості літературні твори, які «ще довго годуватимуть наше покоління силою духу цього автора» ([EI] Solecki, 1886).

Так, у 1 січня 1887 р. редакція опублікувала статтю під назвою «До наших читачів. Голос Корнелія Уейського», у якій пропагувалися просвітницькі візії одного із найвідоміших тогочасних польських письменників, вірші та твори якого в основному торкалися визвольних змагань польського народу (*Do naszych czytelnikow*, 1887). І хоча текст повідомлення був копією промови письменника на вечорі пам'яті А. Міцкевича у Радехові, який відбувався 25 листопада 1887 р., цією публікацією дрогобичанські журналісти зробили спробу донести до читача візію К. Уейського щодо збереження історичної пам'яті про повстання польського народу у 1830-х та 1860-х рр. Наприклад, у пролозі К. Уейський зазначив: Ми вірили, що без нашої провини і причин було розірвано нашу Вітчизну; ми очікували її повернення при кожній новій військовій бурі, яка повставала, і з цією надією проливали кров на закордонних полях, а люди обтяжені своїми деспотами називали нас «рицарями волі», а ми ж самі собі захотіли бути народом обраним під опікою Бога» (*Do naszych czytelnikow*, 1887: 1). Наприкінці виступу К. Уейський висловив думку, що лише тоді, коли «поляки разом захворіють «волею», повстане Польща» (*Do naszych czytelnikow*, 1887: 1). Ці глибокі слова, зрозуміло, нагадували дрогобичанам про буремні події Січневого повстання на території Російської імперії у 1863 р. Врешті А. Солецький у післямові до тексту промови зауважив, що текст не дарма публікується у перший день нового 1886 р. як спроба зміцнити духом польський народ.

У зв'язку із появою нових джерельних свідчень сьогодні цілком правомірно можемо констатувати особливу роль письменника Корнелія Уейського у розвитку історичної пам'яті дрогобичан про визвольні змагання в принципі. Наприклад, 12 вересня 1893 р. бургомістр міста Дрогобич, педагог Ксенофонт Охримович (1848 – †4.02.1916 р.) від імені магістрату та громадськості напередодні 30-ї річниці Січневого повстання вирішив відзначити дипломом почесного громадянина міста (*honorowego obywatelia*), відомого галицького поета, поляка Корнелія Уейського (1823 – †1897 рр.), творчість якого практично повністю була проникнута боротьбою за незалежність та права. Врешті тоді виникла особлива нагода з приводу святкування 70-річчя поета, який тоді проживав у Нових Стрілищах. Оригінал диплома сьогодні зберігається у фондах музею «Дрогобиччина», хоч і під помилковою назвою «Пам'ятна книга міста Дрогобича» (ВФМД). Навіть саме виготовлення диплома передбачало серйозні витрати, а відтак рішення приймалося на засіданні магістрату. Так, палітурка диплому була виготовлена із двох дерев'яних дощок, на верхній з яких було вирізьблено герб Дрогобича овальної форми, із рослинними сюжетами по прямокутному периметру. Нижня палітурка також мала багаторівневе сніцарське оздоблення із зображенням «замкнених потаємних дверей», які символізували довговічність збереження історичної пам'яті про подію. Автором цього диплома був відомий дрогобичанський художник єврейського походження зі світовим іменем Ефраїм Маурицій Лільєн (1874 – †1925 рр.). На титульному аркуші почесного диплому маляр виконав невідомий на сьогодні унікальний рисунок, він отримав за роботу спеці-

альний гонорар у розмірі 50 злотих ринських (згодом використав їх на початковий курс малювання у Віденській академії у професора Християна Грєпенкерла). На титулі диплома у Е.-М. Лільєн зобразив символічний образ поета, який перебуває у «музі» написання тексту творів, панораму на стару ратушу Дрогобича, оздоблений рослинним орнаментом міський герб, власний автограф із датою 1893 р., а також написи-присвяти «Авторові хоралу – мешканці міста Дрогобича», «Скарги Єремії» та ін. Диплом засвідчував подяку усієї еліти Дрогобича від імені громадськості краю за численні патріотичні твори, які десятиліттями виховували у молоді прагнення до боротьби за волю. При цьому основна увага була звернена на цикл хоралей «Скарги Єремії», які побачили світ у Лондоні у 1946 р., і мали неймовірний вплив на польський народ напередодні 1848 р. та Січневого повстання 1863 р.

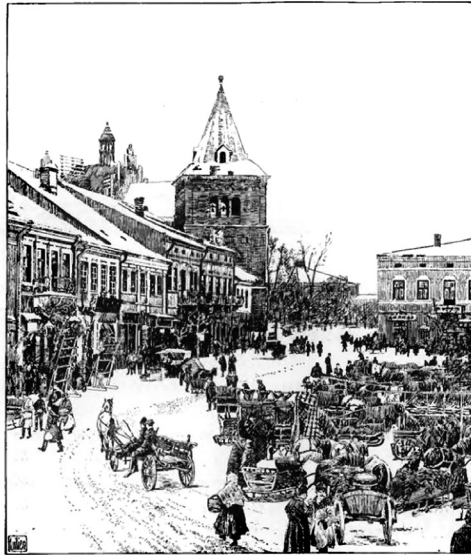
Ілюстрація № 1 (ВФМД)

Диплом почесного громадянина міста Дрогобича поета і співавучача визвольних змагань польського народу Корнелія Уейського (Автор: Ефраїм Маурицій Лільєн; Ініціатор бургомістр Ксенофонт Охримович, Дрогобич, 12 вересня 1893 р.)

В історії Дрогобича серйозну роль у збереженні історичної пам'яті про Січневе повстання відгравав костьол Св. Ворфоломея (XIV – XV ст., див. іл. № 2). Так, після подій 1863 р. перша масштабна урочистість на честь повстання була організована у січні 1888 р. під час святкування 25 річниці від початку боїв. 22 січня 1888 р. в парафіяльному костьолі Дрогобича відбулася жалобна літургія за упокій душ полеглих і страчених героїв під проводом ксьондза каноніка Терлецького. Казання виголосив ксьондз Пенкош, який ревною словами душевно підніс дух присутніх у залі, адже розповів про тернистий шлях повстанців. Наприкінці літургії парафіяльний хор заспівав польську релігійну пісню «*Boże, coś Polskę*». Згодом керівництво «Комітету по вшануванню 25 річниці Січневого повстання» організувало вечір пам'яті, на котрому були присутні чимало гостей та громадян Дрогобича. Було запрошено ветеранів повстання, заслухано цікаві спогади, а також виголошено кілька відчитів стосовно пережитої історії та ідеї консолідації сил задля майбутнього Вітчизни. Один із ключових підсумків зустрічі містив такий висновок: «Не даремно 25 років тому була пролита наша кров на полях битв і не зникла вона дарма в землі, бо стала побудкою для майбутніх поколінь до праці у розбудові кращого майбутнього» (Rocznice, 1888).

Ілюстрація № 2 (Katalog wystawy, 1914)

TARG NA RYNKU W DROHOBYCZU
(rysunek do kwasorytu nr. 9).

Торгівля на ринковій Площі Дрогобича. Вид на костьол Св. Ворфоломея (1914 р., автор Ефраїм Маурицій Лільєн)

До 25-ї річниці Січневого повстання журналісти неодноразово публікували цікаві спогади учасників. Наприклад, 15 жовтня та 1 листопада 1888 р. редакція «Газети Нандністрянської» в Дрогобичі переопублікувала для громадськості міста статтю із «*Dziennik Polski*» на тему січневого повстання. Це одна із перших статей у дрогобицькій пресі, де публікувалася інформація про конкретні спогади учасників повстання. Текст фактично був статтею про спогади робітника «*rap J. W.*», який брав участь у Січневому повстанні і докладно розповів про біографи та невідомі факти з життя постатей польських героїв повстання Марціна Бореловського (Лелевеля) та Владислава Чаплінського за період 1863 та 1864 рр., які жертвовно віддали життя за волю народу. Громадяни міста отримали можливість прочитати про криваві події у Варшаві, бої біля Підлясок, Тарнограда, Юзефова, Панасівки та ін. Редакція зазначила, що із В. Чапліцьким була добра знайомість, і дрогобичани щиро сумують за тим, що йому на старість довелося померти не як герою, а як жебракові від голоду. Така смутна новина спонукала задуматися над ставленням до ветеранів Січневого повстання влади та громадян загалом (Marcin Borelowski, 1888).

У 36-ту річницю Січневого повстання, відзначення якої почалося в Дрогобичі з 22 на 23 січня 1899 р. власні роздуми на тему кривавої сторінки опублікував редактор газети «Дрогобицький кур'єр» – Юзеф Альбін Кунде. Стаття містила несамовиту озлобленість автора на етнофобську політику, яка вже тоді змушувала національні громади говорити про російський шовінізм: «безпідставні жахіття московського безчинства, яке брутально відбирає нерв за нервом здобутого віками права людини, статуту і привілеї народів освячених традицією якнайкращого минулого, ці жахіття випаляють до живого найдорожчі почуття синівської прив'язаності до рідної землі» (*W rocznice powstania*, 1899). Водночас Ю.-А. Кунде зауважив, що в часі річниці Січневого повстання як ніколи актуально пам'ятати, що саме Російська імперія ламає все на своєму шляху: матеріальний побут, фізичне і духовне людини, насичуючи життя сумнівами, катуваннями та казематами Сибіру. Саме ж повстання автор називає «вулканом, який проснувся в народі під покровом самого Бога» (*W rocznice powstania*, 1899). Також журналіст зауважив, що повстання не минуло безслідно, адже від Карпат до Балтики імперія «білого царя, яка погрузла в посадах» відчула сильний біль покорених народів. Врешті автор покладав надію, що Січневе повстання вчить тогочасне покоління поляків, на що потрібно зважати, а чого – уникати. Врешті в дні урочистостей автор звернувся до жителів міста вічними словами: «Працюймо завжди наполегливо з вірою у краще майбутнє і прийде хвиля об'явлення» (*W rocznice powstania*, 1899).

36-річниця повстання відзначалася в Дрогобичі і на рівні громадських товариств, які об'єдналися довкола програми Товариства «Сокіл». Так, 1 – 2 лютого 1899 р. в залі Товариства «Сокіл» на вул. Панській, за стараннями місцевого академічного осередку «Gwiazda» було підготовлено святкову програму «Академічний бал» із прем'єрою театральної вистави «Жертви з 1863 р.» (*Bał akademicki*, 1899). Під час урочистостей декламувалися вірші, співались патріотичні пісні, спрямовані на виховання патріотизму серед молодого покоління. Цікаво, що, крім увіковічення пам'яті про повстання, під час урочистостей молодь Дрогобича збирала добродійні кошти для підтримки просвітницької діяльності польсько-української бурси в Дрогобичі. Для цього навіть було запрошено окремих комітет, до якого увійшли заможні дрогобичани – ксьондз Цетнарський, о. Кміт, професор Луцик, д-р Майхрович, суддя Мачек, бургомістр К. Охримович, райця Панеш, д-р Пельчер, рент Стрончак і віцемаршалок Вішневський (*Wieczorek akademicki*, 1899). Врешті вечір мав мету консолідувати історичну пам'ять між українцями та поляками.

Завершувалася загальноміська програма урочистостей спільною жалобною літургією в костелі Св. Ворфоломея за упокій душ полеглих героїв Січневого повстання, яка відбулася 31 січня 1899 р. за сприяння Товариства «Зірка». На урочистій літургії було вельми багато людей, які з уважністю слухали проповідь ксьондза Сервацького. Після літургії молодіжний хор у форматі опери виконав чимало патріотичних пісень (*Nabożeństwo*, 1899).

20 січня 1901 р. головний редактор газети «Самбірсько-Дрогобицький тиждень» Ю.-А. Кунде опублікував нову статтю з приводу наближення 38-ї річниці Січневого повстання під назвою «В січневу річницю» (*W rocznicę styczniową*, 1901). Цього разу дрогобицький журналіст вирішив звернути увагу мешканців краю на те, що, незважаючи на колишні пориви поляків у 1863 р., станом на 1901 р. прагнення поляків серйозно змінилися у небезпечний бік і стали певною мірою загрозливими для боротьби за волю в майбутньому. Головну проблему такої ситуації автор вбачав у політиці германізації, яка відбувалася із польським етносом на теренах Познані, Шльонска, Поморя і Східних та Західних Пруссів. При цьому, якщо на цих теренах все було зрозуміло, то на теренах Галичини автор підняв питання, чому тут нічого не відбувається у плані продовження ідейних поривів у боротьбу за власні права? Колишній пієтизм народної мудрості, кривава історична пам'ять та сила волі, на думку автора, в Галичині все більше замінювалася ідеалами індустріальної промисловості: «молотом, кельнею, верстатами, фабриками та бізнесом» (*W rocznicę styczniową*, 1901). Водночас, на думку Ю.-А. Кунде, короткотривалі демократичні досягнення 1861 – 1863 рр. станом на 1901 р. залишилися лише в серцях народу, тоді як виховний процес зосередився винятково у рамках державних гімназій, які виховують покоління прихильне до влади. Головне питання, яке ставив перед дрогобицькою громадою журналіст, полягало у тому, навіщо було стільки кривавих жертв і подвигів у часі Січневого повстання, коли вони так швидко призабуваються? Зважаючи на ці песимістичні ноти, автор чи не вперше в історії міста закликав

мешканців до єднання, з метою оборони перед загрозою запроданства та деморалізації. Врешті автор нагадав польській національній громаді давнє прислів'я: «поляк мудріє лише після шкоди/втрат», то ж не варто чекати, щоб не було запіздно» (W rocznicę powstania, 1901).

31 січня 1901 р. власну програму святкування організувало музичне Товариство під проводом композитора пана Вроньського, який виконував авторські твори (Wieczorek styczniowy, 1901). Місцева співачка виконала дві пісні «Дві Зорі» та «Соловейко», вірші декламував пан Стефановський. Також виступали міські хори, серед них і мішані, які на завершення виконали пісню «Десятий павільйон». Вечір був настільки вдалим, що журналісти ще довго згадували про успіх мистецьких колективів.

Щоправда, у 1901 р. частина журналістів уважала, що дрогобичани доволі несерйозно поставилися до теми вшанування річниці Січневого повстання, ставлячи на противагу Самбір, де хоча б організували жалобну літургію і урочистий вечір в казино. Ставилось запитання: «Невже почуття мешканців та представників народу затихло у нас самих?», (Z okazji obchodu, 1901). Натомість у Родомишлі та Скотичині вшанування відбувалося з особливими програмами, про які писали навіть львівські газети.

З іншого боку, на шпальтах газети «Самбірсько-Дрогобицький тиждень» за 27 січня 1901 р. бачимо публікацію невідомого в літературі вірша самбірського поета Яна Окша, який був родом із Райтарович (Верхівців у Самбірському повіті) присвяченого «тіням богатирів, які полягли в Січневому повстанні» (Oksza, 1901). З метою введення до наукового обігу публікуємо його текст без змін.

«Z dymem pożarów»

Na zasłoniętym kirem Ołtażu Ojszyzny
 Płonie stos Znicz święty – stos męki ofiary...
 Buchając ogniem jasnym miłości i wiary
 Rozgrzewa w sercach naszych niezgojone blizny,
 O promienia poległych bohaterów czyny.
 I męczeństwa niewoli straszne widma krwawe
 Jakby mówiły: Panie! Za błędy, za winy...
 Panie! My dziś wołami: błędy winy owe –
 Z dymem pożarów przeszły wiekmi uspione –
 Męką i krwią pokoleń – łzami odkupione;
 Dziś, czyny ojców sławi pokolenie nowe!
 Z dymem pożarów przeszają naszych ojców mienie –
 Nieśmiertelna została sława ... cierpienie...
 Nieśmiertelnym nasz ołtarz – nad którym u góry
 Wznosi się duch narodu: orzał bielopiory!
 Ten sam orzeł, ktorego wróg żaden nie trwoży
 Strzeże Ojczyzny naszej jak Archanioł boży –
 I wiednieje choć ołtyrz osłania kir czarny
 Bo w sercach naszych płonie wieczny stos owiarny,
 Ukazując nam blde męczenników cienie...
 I hymn: «Z dymem pożarów» wznosząc cię niebiosny
 Poległym bohaterom niesie łączą swoje głosy
 W dniu modlitwy – skargi: «Z dymem pożarów»...

Rajtarowice w styczniu 1901.

Jan Oksza

39-та річниця Січневого повстання в Дрогобичі була визначена на середу з 21 на 22 січня 1902 р. (39 rocznica, 1902) Цього разу парафіяльна громада костьолу Св. Ворфоломея організувала жалобну панахиду за душі загиблих повстанців 1863/1864 рр. (W Drohobyczu, 1902) І цього разу поет Ян Окша написав ще одного маловідомого патріотичного вірша під однойменною назвою «Січень 1863» (Oksza, 1902):

Styczeń 1863

«Tyłe czysu upłynęło mój Ty mocny Boże!
Pług przyorał ludzkie kości a serce nie może!» –
Z pieśni gminnej
O! Nad tą ziemią krwią wasza złana –
Z tych kości waszych przyoranych w głąb,
Z siłą miłości niepokonana
Duch się odradza silny jak dąb.
Ten duch Narodu – choć umęczony
Śmiercią, katusza, niewola dni,
On niesmiertelny, niezwycezony!
Powstał i zbroją złocista lśni...
Powstał z uspienia grobowej pleśni
Wstrząsnął okowy z rdzę długich lat,
Pochwycił echa płynący z Wrześni,
I obiegił z niemi szeroki świat.
I zbudził długo spiące rycerze
Mieczem ognistym odkrył ich grób
Odmówił święte krwawe przymierze
W imię Przyśłości do nowych prób, –
Siłni miłością, nadzieją wiarą,
Z męczeństwem waszym łączym nasz los,
Łączym się w modłach z waszą ofiarą –
W modłach, «od którech bielieje włos».

Rajtarowice w styczniu 1902.

Jan Orsza

Цікаво, що власний вірш до 40-ї річниці Січневого повстання написала якась Анела Ожеховська, яка теж вказала, що текст був написаний у Райтаровичах (Верхівцях), що на Самбірщині (Rocznica 1863 – 1903, 1903). Загальні ж урочистості в Дрогобичі відбувалися 24 січня 1903 р. Тоді за посередництва громадського комітету ксьондз канонік Сервацький в асистенції із ксьондзами дияконами відслужив жалобну літургію о 9.00 год за душі полеглих на полях боїв у 1863 р. На урочистостях були присутні представники Товариства «Зірка», управлінці пожежної охорони міста, які прийшли із власними хоругвами, увесь склад міської ради на чолі з бургомістром Владиславом Шайною, а також представники різних міських інституцій та закладів, багато простих міщан та гостей. Після літургії перед численною громадою виступив із промовою гість, ксьондз Ватулевич, який був пробошем у Фельштині. Глибокі слова, за даними преси, викликали у багатьох сльози на очах. При цьому на завершення розмови ксьондз побажав громадянам Дрогобича бути консолідованими та взаюмовічливими, щоб колись вкотре згадати слова «Ще не загинула». Опісля парафіяльний хор виконав кондак, «Боже, Отче». Цікаво, що, незважаючи на офіційні розпорядження Крайової шкільної ради щодо просвітницької форми виховної роботи серед молоді, на урочистостях в костьолі Св. Форфоломія були присутні лише кільканадцять гімназистів, які під страхом покарання втекли із навчального процесу «із книгами під пахами» (W rocznicy powstania, 1899). Журналісти помітили, що офіційна політика дирекції була дещо заангажована, а тому із сарказмом критикували її за це.

Дещо у меншому форматі відбувалася жалобна панахида наступного 1905 р., коли відзначалася 44-та річниця Січневого повстання (Bał akademicki, 1899). Але вже у січні 1906 р., коли виповнилися 45 річниця січневих баталій 1863 р., дрогобицька громада практично не організувала якоїсь загальноміської програми вшанування. Цілком можливо, що на ситуацію серйозно вплинули робітничі виступи в Дрогобицькому повіті з приводу нафтової кризи та суцільного безробіття. Тоді лише Товариство Шевців Дрогобича спромоглося організувати 29 січня жалобну літургію за упокій душі в річницю смерті учасника повстання, дрогобичанина пана Кілінського (Kronika Drohobuska, 1906).

Особливого розмаху в Дрогобичі набули урочистості з нагоди 50-ї річниці Січневого повстання (січень 1913 р.). Програма організовувалася найрізноманітнішими товариствами, громадськими організаціями, навчальними закладами та міською владою. Значна частина акцій відбувалася, як і раніше, біля пам'ятних знаків, ринкової площі чи офіційних залах для урочистостей (зали магістратури, гімназій, Товариства «Сокіл» та ін.). До моменту початку II світової війни найбільш символічним у місті залишався давній пам'ятний хрест, змонтований із залізних рур заввишки 5 м, розміщений на старому комунальному цвинтарі Дрогобича в його північно-східному розі (між вул. Грюнвальдською та кошарами). Перед ним стояв гоструватий камінь червонуватого відтінку заввишки 1,5 м, на якому була вмонтована кована таблиця з написом «WALKA O WOLNOŚĆ GDY SIĘ RAZZACZYNA/ Z OJCA KRWIĄ SPADA DZIEDZICTWEM NA SYNA/ STO RAZY WROGÓW ZACHWIANA POTĘGA/ SKOŃCZY ZWYCIĘZTWE...» (Pilecki, № 20). Це була цитата, в перекладі Адама Міцкевича, із твору Джорджа-Ноеля-Гордона Байрона «Гяур» (1813, 1830 р.), в якій йшлося про боротьбу греків проти турецької окупації на початку XIX ст. Спорудження хреста ініціювало скаутське парамілітарне Товариство «Дружина Бартошова», яке 22 січня 1913 р. організувало його посвячення. 1 листопада 1913 р. Товариство спорудило пам'ятний камінь під хрестом на честь полеглих у 1863 р. повстанців. Організацією усіх цих заходів керував комісар хоругви «Дружини Бартошової» в Дрогобичі пан Йозеф Гансьор (Pilecki, № 20). До 1939 р. пам'ятний знак закарбувався в історичній пам'яті дрогобичан під двома народними назвами «Хрест Траугутта» або «Хрест Січневого повстання 1863 р.» (Pilecki, № 20). Щоправда, у 2006 р. дрогобичани, відновлюючи пам'ятний, знак помилково його назвали «Гробом невідомого солдата».

Приблизно тоді ж культурно-мистецьке середовище Дрогобича, зі свого боку, створило «Комітет Польських Товариств», який мав за мету організувати вшанування річниці Січневого повстання у ширшому контексті, через видання багатотиражної брошури, приуроченої історичній пам'яті про вихідців із Дрогобиччини, які брали участь у воєнних кампаніях 1863 р. Очолити Комітет доручили професорові та викладачеві історії польської літератури дрогобицької гімназії Альфреду Бродницькому (Brodnicki, 1913), а його співуправлінцями стали Броніслава Бурггардт та брат Казимира Вежинського (Віртшляйна) – Броніслав Віртшляйн. До комітету також увійшли представники від різних дрогобицьких товариств та організацій: відомий поет-модерніст, літературознавець, а згодом професор і ректор львівського університету – Ян Каспрович, польський історик мистецтва, поет, драматург і професор Ягелонського університету – Владислав Козицький, польський педагог, журналіст та співорганізатор польських скаутів – Ігнацій Козелевський, польський поет, драматург і публіцист – Фердинанд Кураш, краківський поет, д-р – Казимир Лубецький, польський письменник і адвокат – Станіслав Антоні Мюллер, Мечислав Павловський, львівський поет – Леопольд Штафф, польський поет, дрогобичанин – Казимир Вежинський та дружина професора гімназії Казимира Заморска.

На думку професора Л. Тимошенка, це видання стало однією зі знакових пам'яток книжкової культури Дрогобича, адже попри спеціальну присвяту темі Січневого повстання, під назвою «1863. Одноднівка» (1863. Jednodniuwka, 1913), книга також включала в себе тексти літературного, публіцистичного чи радше історико-просвітницького характеру. Ця невелика за обсягом «Одноднівка» мала за мету в одному номері шляхом тиражування серед мешканців наблизити громаду Дрогобича до буремних подій січня 1863 р. Цілком не випадково до змісту книги було включено, крім поетичних і прозових творів, також і наукову публіцистику та спогади очевидців подій 1863 р. Врешті у короткій преамбулі до видання автори зазначили, що «в цілях вшанування пам'яті про 1863 р. ... ми хотіли б створити видання, яке б стало для Дрогобича милою і вартісною пам'яткою» (1863. Jednodniuwka, 1913). Згідно із задумом організаторів, книга складалася із двох основних частин: 1) спеціальна частина, присвячена Дрогобичу, де публікувався цикл спогадів кількох повстанців 1863 р., які станом на 1913 р. проживали в дрогобицькому повіті, а також публіцистичний опис з минулого Дрогобича; 2) загальна частина, яка містила поетичні та наукові твори, надіслані із-за меж Дрогобича. До речі, поетичні твори були написані винятково у дусі доби «Молодої Польщі», що відповідало європейському модернізму.

Так, серед літературних творів у книзі було укладено вірші та речення львівських поетів Яна Каспровича під назвою «1863», Леопольда Штаффа «Смуток героїв», цитата-речення Стані-

лава Антоні Мьоллера, вірш «Герої» Владислава Козицького. Літературний цикл книги уміщує також «Пісеньку про Польщу», написану Казимиром Любецьким, вірш «О Польща – мати!» – варшав'янином Ігнацієм Козелевським, «Дай нам силу духа!» Фердинда Курася («селянин з-понад Вісли»). Дрогобичанка Казимира Заморська написала оповідання «Сольхарева», а Казімеж Вежинський, який підписався як краків'янин, вірш «Гей, коли ж, коли ж?».

Науковий цикл «Односторонки» містив допис дрогобичанина Вільгельма Брухальського, присвячений життєпису поета-героя Мечислава Романовського, який, на думку Л. Тимошенка, цілком відповідає формату наукової розвідки (Тимошенко). У циклі «Спогади повстанців» публікувалися розповіді про учасників Січневого повстання з Дрогобицького повіту, серед них Станіслава Мошковського, Владислава Янішевського, Александра Ждановіча (автор – А. Бродницький), та колишнього бургомистра Я. Невядомського, інформацію від якого записав К. Вежинський.

Серед іншого, А. Бродницький у стилі позитивізму опублікував двосторінковий текст «Аркушу з минулого Дрогобича», який є пам'яткою літературного життя Дрогобича XVIII ст., коли міський писар Михайло Кобрин перед текстом акту 1730 р. умістив у міській актовій книзі віршовану дедикацію на пошану місцевого в'їта Францішка Ендрічки (починається словами: «Niech się Grecy...»).

Цікаву інформацію про історичні реалії розвитку Дрогобича після 1863 р. на завершення книги опублікував М. Павловський у науково-популярному нарисі дрогобичанина «Польське життя в Дрогобичі після 1863 року», яка має особливе значення в контексті історіографії Дрогобича доби Габсбургів.

Вихід у світ «Односторонки» репрезентував прагнення польської національної громади Дрогобича до реалізації ідеї самоствердження шляхом літературно-патріотичної популяризації подвигів своїх предків та живих очевидців, що проживали в рідному краї. З цього приводу керівники видавничого проекту в преамбулі зауважили читачам, що виховна ідея 1863 р., яка презентувалася у річницю повстання, була призначена передовсім для повчання молодших поколінь, відтак серед авторів домінувало лише одне гасло, характерне для духу скаутських «соколів»: «Czołem Ojczyźnie – szponem wrogowi» (1863. Jednodniówka, 1913).

У період I світової війни, особливо у часі російської окупації, впродовж вересня 1914 – травня 1915 рр. відзначення річниці було призупинене через офіційне ставлення російських властей до питання Січневого повстання, яке визнавалося винятково бунтом проти царя. Щоправда, впродовж 1916 – 1917 рр. на рівні гімназії ім. Франца Йосифа I традиція пошанування полеглих героїв лише частково відновилася, адже у приміщенні гімназії діяв воєнний шпиталь для поранених бійців австрійської армії та її союзників. Лише після завершення українсько-польської війни та утворення II Речі Посполитої тема січневого повстання набирає нового розмаху, тепер вже на рівні державної культурної-виховної програми.

Так, у міжвоєнний період (1919 – 1939 рр.) популяризація історичної пам'яті про Січневе повстання системно розгорталася на рівні державних культурно-виховних програм, які всіляко підтримувалися бюджетом міста, приватних осіб чи інституцій. В цей час у Дрогобичі вшанування річниць відбувалися у межах філармонії, театру, залах товариств, гімназіях, ратуші тощо. Серед іншого, організовувалися вистави, декламування поезії, виступи хорів та велелюдні зустрічі із ветеранами чи їх родичами (Stawicki, 2014).

Відомий польський письменник в еміграції, дрогобичанин Анжей Хцюк з гумором переповідав про ветеранів повстання, які зберігали історичну пам'ять про буремні події навіть на рівні бойових пісень, що їх виконували під час повстання. Наприклад, в одному із епізодів його автобіографічної повісті «Атлантида» А. Хцюк передає образ престарілих ветеранів повстання, які, нібито, в мундирах та синіх чотирикутних шапках на ринковій площі Дрогобича розпивали пляшки, виконуючи давню повстанську пісню: «В кривавім полі срібні птахи, пішли на бій хлопці наші...» (Хцюк, 2011). З іншого боку, принаймні від 1929 р. у Дрогобичі діяла філія Товариства або Комітету «Сибіряків», до якого входили живі учасники Січневого повстання, які були вивезені свого часу до Сибіру. Головою Товариства був Т. Ольшанецький, а секретарем М. Магис-Забратовський. Зокрема 20 січня 1929 р. керівництво звернулося до усіх, хто був у різний час

депортований до Сибіру, подати власні спогади та зареєструватися в Товаристві, як говорилося «задля збереження пам'яті майбутнім поколінням» (Sybigasy, 1929).

Особливу форму збереження та передання історичної пам'яті про Січневе повстання зумів передати на рівні спеціального розділу науково-популярної монографії дрогобицький історик, викладач дрогобицької гімназії ім. Владислава Ягайла – Мсціслав Мсцівуєвський. Так, у 1939 р. він видав двотомову книгу «З історії Дрогобича», у якій на 8 сторінках розписав традицію «Дерева волі» польського народу. Так у розділі «Під Деревом Волі» автор аналізує тяглість патріотичних поривів поляків на шляху до свободи (Mściwujewski, 1939). Дослідник, зокрема, зазначив, що в Дрогобичі здавна росло дерево біля парафіяльного костюлу Св. Ворфоломея, яке мало народну назву «Дерево Волі» і було від 30-х рр. XIX ст. улюбленим місцем для народних зборів у костюльному парку. Врешті це дерево символізувало патріотичну традицію і, подібно як у Кракові, було посаджене на честь конституції 3 травня 1791 р., а тому у пізніших часах воно, закономірно, мало безпосередні стосунки до знаменних дат на кшталт Січневого повстання, адже, за словами старожилів, «воно мало дочекатися Незалежності», на яку, в очах поляків, це дерево чекало аж до I світової війни (Mściwujewski, 1939). М. Мсцівуєвський зібрав цікаву інформацію про те, що саме під цим деревом у 1863 р. після літургії відбулися перші збори мешканців, які роздумували з приводу кривавих подій, які склалися на польських теренах Російської імперії. Врешті автор подав цікаву інформацію про організацію дрогобицької молоді під проводом графа Тарнавського зі Снятинки, а також репрезентував численні подвиги відомого дрогобицького повстанця, колишнього бургомістра Яна Невядомського (Mściwujewski, 1939).

Висновки. Як бачимо, впродовж усього часу існування теми вшанування Січневого повстання та його героїв на рівні історичної пам'яті дрогобичан її значення ніколи не втрачало ваги у контексті як виховання молоді, так і об'єднання інтересів різних національних громад довкола шовіністичної політики Російської імперії. Врешті у міжвоєнний період тема щорічного вшанування Січневого повстання, як і сьогодні мала більш історичний характер, адже із отриманням Незалежності змінилися головні пріоритети польського суспільства, спрямовані тепер вже на розвиток модерної держави. Проте на рівні навчального процесу Січневе повстання 1863 р. й надалі залишалося базовою темою з історії для виховання майбутніх поколінь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- [EI] (Solecki E.-L.?), 1886 – [EI] (Solecki E.-L.?). Ś. P. Władysław Czaplicki // *Gazeta Naddniestrzańska*. 1886. № 13. S. 1–2.
- «Ognisko naftowe», 1899 – «Ognisko naftowe» // *Kurjer Drohobycki: dwutygodnik polityczno-społeczno-ekonomiczny*. 1899. № 1. S. 2.
1863. Jednodniówka, 1913 – 1863. Jednodniówka / *Komitet Redakcyjny*: Alfred Brodnicki. [Alfred Brodnicki. Wilhelm Bruchnalski. Jan Kasprowicz. Władysław Kozicki. Ignacy Kozielowski. Ferdynand Kuraś. Kazimierz Lubecki. Stanisław Antoni Mueller. Mieczysław Pawłowski. Leopold Staff. Katimierz Wieżyński. Kazimera Zamorska]. Drohobycz: Staraniem Towarzystw Polskich, z drukarni «Słowa Polskiego», pod załad. Józ. L. Nowakiewskiego, 1913. 31, [1] s.
- 39 rocznica powstania narodowego, 1902 – 39 rocznica powstania narodowego // *Tygodnik Samborsko-Drohobycki: czasopiśmo polityczno-społeczno-ekonomiczne*. 1902. № 3. S. 3.
- 44 rocznicę powstania styczniowego, 1905 – 44 rocznicę powstania styczniowego // *Tygodnik Samborsko-Drohobycki: czasopiśmo polityczno-społeczno-ekonomiczne*. 1905. № 4. S. 2.
- Bał akademyczny, 1899 – Bał akademyczny // *Kurjer Drohobycki: dwutygodnik polityczno-społeczno-ekonomiczny*. 1899. № 1. S. 2.
- Białynia-Chołodecki, 1913 – Białynia-Chołodecki J. Pamiętnik powstania styczniowego w pięćdziesiątą rocznicę wypadków. Lwów, 1913. 300 s.
- Brodnicki, 1913 – Brodnicki A. Język w utworach Z. Krasińskiego. Drohobycz, 1913. 49 s.
- Broś, №17 – Broś B. Jan Reutt (1919 – 2003) // *ZD*. № 17–18. S. 159–160.
- Chciuk, № 15 – Chciuk Wł. Moja rodzina // *ZD*. № 15. S. 7–8.
- Do naszych czytelników, 1887 – Do naszych czytelników. Głos Kornelia Ujejskiego // *Gazeta Naddniestrzańska*. 1887. № 1. S. 1–2.
- Jan Niewiadomski, 1914 – Jan Niewiadomski. Nekrolog // *Reforma*. Pismo poświęcone sprawom miasta i powiatu. Drohobycz, 1914. № 5. Rok. 1. S. 2.

Katalog wystawy, 1914 Katalog wystawy E. M. Liliena w Towarzystwie Przyjaciół Sztuk Pięknych we Lwowie 1914 / Wstęp, układ i objaśnienia Artura Schrödera. Lwów, 1914. S. 20–21.

Kronika Drohobycka, 1903 – Kronika Drohobycka z Tygodnia // Tygodnik Samborsko-Drohobycki: czasopiśmo polityczno-społeczno-ekonomiczne. 1903. № 5. S. 2.

Kronika Drohobycka, 1906 – Kronika Drohobycka z Tygodnia // Tygodnik Samborsko-Drohobycki: czasopiśmo polityczno-społeczno-ekonomiczne. 1906. № 6. S. 2.

Lorenz, № 8 – Lorenz R. Trzy pokolenia Majewskich / R. Lorenz // ZD. № 8. S. 9.

Marcin Borelowski, № 20 – Marcin Borelowski (Lelewel) i Władysław Czaplicki wspomnienie z r. 1863 i 1864 // GN. 1888. № 20. S. 1; № 21. S. 1–2.

Mściwujewski, 1939 – Mściwujewski M. Z dziejów Drohobycza. Cz. II. Drohobycz, 1939. S. 146–153.

Nabożeństwo żałobne, 1899 – Nabożeństwo żałobne // Kurjer Drohobycki: dwutygodnik polityczno-społeczno-ekonomiczny. – 1899. № 3. S. 3.

Oksza, 1901 – Oksza J. Cieniom Bohaterów Poęgłych w powstaniu styczniowym // Tygodnik Samborsko-Drohobycki: czasopiśmo polityczno-społeczno-ekonomiczne. 1901. № 4. S. 1.

Oksza, 1902 – Oksza J. Styczeń 1863 // Tygodnik Samborsko-Drohobycki: czasopiśmo polityczno-społeczno-ekonomiczne. 1902. № 3. S. 1.

Pilecki, №10a – Pilecki J.-M. Osiemdziesięciolecie Tadeusza Chciuka // ZD. № 10. S. 3.

Pilecki, № 10b – Pilecki J.-M. Pierwszy Prezydent Drohobycza – Leon Reutt // ZD. № 10. S. 14–15.

Pilecki, № 14 – Pilecki J.-M. Panteon Ziemi Drohobyckiej (Lista kandydatów część 1 A–Ł) // ZD. № 14. S. 76–79.

Pilecki, № 20 – Pilecki J.-M. Polskie pomniki w Drohobyczu // ZD. № 20. S. 101–102.

Rocznica 1863 – 1903, 1903 – Rocznica 1863 – 1903 // Tygodnik Samborsko-Drohobycki: czasopiśmo polityczno-społeczno-ekonomiczne. 1903. № 3. S. 1.

Rocznice powstania, 1888 – Rocznice powstania styczniowego // GN. 1888. № 3. S. 4.

Rybotycki, №20 – Rybotycki J. Dwie Schodnice – wieś i osada przemysłowa // ZD. № 20. S. 60–61.

Schodnica, Majdan, Urycz, 2013 – Schodnica, Majdan, Urycz w zachowanych źródłach i okrucach wspomnień / Praca zbiorowa pod redakcją Jю Rybotyckiego. Wrocław, 2013. S. 40–50.

Stawicki, 2014 – Stawicki R. Weterani 1863 r. i tradycja Powstania Styczniowego w II Rzeczypospolitej // Opracowania Tematyczne / Kancelaria Senatu. Biuro Analiz i Dokumentacji. Zespół Analiz i Opracowań Tematycznych. Warszawa, 2014. S. 18–27.

Sybiracy, 1929 – Sybiracy // Głos Drohobycko-Borysławsko-Samborski: bezpartyjny tygodnik informacyjny. 1929. R. 4. S. 9.

W czytelni polsko-ukraińskiej, 1885 – W czytelni polsko-ukraińskiej // Kronika // Gazeta Naddniestrzańska. 1885. № 1. S. 8.

W Drohobyczu, 1902 – W Drohobyczu // Tygodnik Samborsko-Drohobycki: czasopiśmo polityczno-społeczno-ekonomiczne. 1902. № 4. S. 3.

W rocznice powstania, 1889 – W rocznice powstania styczniowego // Kurjer Drohobycki: dwutygodnik polityczno-społeczno-ekonomiczny. – 1899. № 2. S. 1.

W rocznicę styczniową, 1901 – W rocznicę styczniową // Tygodnik Samborsko-Drohobycki: czasopiśmo polityczno-społeczno-ekonomiczne. 1901. № 3. S. 1.

Wieczorek akademicki z tańcami, 1899 – Wieczorek akademicki z tańcami // Kurjer Drohobycki: dwutygodnik polityczno-społeczno-ekonomiczny. – 1899. № 2. S. 3.

Wieczorek styczniowy, 1901 – Wieczorek styczniowy // Tygodnik Samborsko-Drohobycki: czasopiśmo polityczno-społeczno-ekonomiczne. 1901. № 5. S. 3.

Wieczorek z tańcami, 1885 – Wieczorek z tańcami na dochód czytelni polsko-ruskiej // Kronika // Gazeta Naddniestrzańska. 1885. № 5. S. 4.

Wierzyński, 1913 – Wierzyński K. J. Niewiadomski // 1863. Jednodniówka / Aut. A. Brodnicki, W. Bruchnalski. J. Kasprowicz i in. Drohobycz, 1913. S. 16.

Z okazji obchodu, 1901 – Z okazji obchodu rocznicy styczniowej // Tygodnik Samborsko-Drohobycki: czasopiśmo polityczno-społeczno-ekonomiczne. 1901. № 6. S. 1.

Zmarli, 1902 – Zmarli // Tygodnik Samborsko-Drohobycki: czasopiśmo polityczno-społeczno-ekonomiczne. 1902. № 51. S. 3.

Zmarli, 1906 – Zmarli // Tygodnik Samborsko-Drohobycki: czasopiśmo polityczno-społeczno-ekonomiczne. 1906. № 10. S. 3.

Zmarli, 1906 – Zmarli // Tygodnik Samborsko-Drohobycki: czasopiśmo polityczno-społeczno-ekonomiczne. 1906. № 22. S. 2.

ВФМД – Відділ фондів музею «Дрогобиччина». Спр. А-4631. 4 арк.

Лазорак, Лазорак, 2013 – Лазорак Б., Лазорак Т. Бургомістр Дрогобича Ян Невядомський (1844 – 1914) – учасник Січневого повстання 1863 р. // *Galicja a powstanie styczniowe / Pod red. M. Hoszowskiej. Warszawa-Rzeszów, 2013. S. 261–285.*

Лазорак, Лазорак, 2015 – Лазорак Б., Лазорак Т. Вілла Яна Невядомського в Дрогобичі: спроба реконструкції історико-архітектурних фактів // *Дрогобич Стародавній. Дрогобич, 2015. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://drogobychanyn.hol.es/?p=1005>*

Менько, 2013 – Менько В. Східницький некрополь // *Нариси з історії Східниці / Наук. ред. Л. Тимошенко. Дрогобич, 2013. С. 319–353.*

Мозговий, 2014 – Мозговий І. Січневе повстання в Польщі і Україні // *Світогляд-філософія-релігія. Збірник наукових праць під ред. І. П. Мозгового. Вип. 7. Суми 2014. С. 2–15.*

Пастух, 2008 – Пастух Р. Дрогобицький некрополь. Дрогобич, 2008. С. 184 (каталог некрополю за І. Чаваю).

Тельвак, 2012 – Тельвак В., Янишин Б. Щоденне життя Галицького містечка другої половини XIX ст. на сторінках місцевої періодики (за матеріалами «Gazety Naddniestrzańskiej») // *Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Вип. XX. К., 2012. С. 320–344.*

Тимошенко – Тимошенко Л. Книжкова культура Дрогобича першої половини XX ст.: два раритетних видання (1913 і 1928 роки). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://maydan.drohobych.net/?p=33166>

Хцюк, 2011 – Хцюк А. Атлантида: Розповідь про Велике Князівство Балаку; Місяцева земля: Друга розповідь про Велике Князівство Балаку; пер. із пол. К., 2011. 544 с.

ЦДІАЛ – Центральний державний історичний архів України у місті Львові.

Савицький – Савицький Ю. Українці у Січневому повстанні проти Російської імперії // *Радіо Свобода. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24881992.html>*

REFERENCES

[EI] (Solecki E.-L.?), 1886 – [EI] (Solecki E.-L.?). Ś. P. Władysław Czaplicki [Władysław Chaplicki] // *Gazeta Naddniestrzańska. 1886. № 13. S. 1–2. [in Polish].*

«Ognisko naftowe», 1899 – «Ognisko naftowe» [An oil camp] // *Kurjer Drohobycki: dwutygodnik polityczno-społeczno-ekonomiczny. 1899. № 1. S. 2. [in Polish].*

1863. Jednodniówka, 1913 – 1863. Jednodniówka [1863. One day] / *Komitet Redakcyjny: Alfred Brodnicki. [Alfred Brodnicki. Wilhelm Bruchnalski. Jan Kasproicz. Władysław Kozicki. Ignacy Koziółewski. Ferdynand Kuraś. Kazimierz Lubecki. Stanisław Antoni Mueller. Mieczysław Pawłowski. Leopold Staff. Katimierz Wiezyński. Kazimera Zamorska]. Drohobycz: Staraniem Towarzystw Polskich, z drukarni «Słowa Polskiego», pod zażąd. Józ. L. Nowakiewskiego, 1913. 31, [1] s. [in Polish].*

39 rocznica powstania narodowego, 1902 – 39 rocznica powstania narodowego [39th Anniversary of the Uprising] // *Tygodnik Samborsko-Drohobycki: czasopiśmo polityczno-społeczno-ekonomiczne. 1902. № 3. S. 3. [in Polish].*

44 rocznicę powstania styczniowego, 1905 – 44 rocznicę powstania styczniowego [44th Anniversary] // *Tygodnik Samborsko-Drohobycki: czasopiśmo polityczno-społeczno-ekonomiczne. 1905. № 4. S. 2. [in Polish].*

Bał akademyczny, 1899 – Bał akademyczny [Academic Balk] // *Kurjer Drohobycki: dwutygodnik polityczno-społeczno-ekonomiczny. 1899. № 1. S. 2. [in Polish].*

Białynia-Chołoddecki, 1913 – Białynia-Chołoddecki J. Pamiętnik powstania styczniowego w pięćdziesiąt rocznicę wypadków [Diary of the January Uprising on the tenth anniversary of accidents]. Lwów, 1913. 300 s. [in Polish].

Brodnicki, 1913 – Brodnicki A. Język w utworach Z. Krasińskiego [Language in the works of Z. Krasiński]. Drohobycz, 1913. 49 s. [in Polish].

Broś, №17 – Broś B. Jan Reutt (1919 – 2003) [Jan Reutt (1919 – 2003)] // *ZD. № 17–18. S. 159–160. [in Polish].*

Chciuk, № 15 – Chciuk Wł. Moja rodzina [My family] // *ZD. № 15. S. 7–8. [in Polish].*

Do naszych czytelników, 1887 – Do naszych czytelników. Głos Kornelia Ujejskiego [To our readers] // *Gazeta Naddniestrzańska. 1887. № 1. S. 1–2. [in Polish].*

Jan Niewiadomski, 1914 – Jan Niewiadomski. Nekrolog [Jan Niewiadomski. Necrology] // *Reforma. Pismo poświęcone sprawom miasta i powiatu. Drohobycz, 1914. № 5. Rok. 1. S. 2. [in Polish].*

Katalog wystawy, 1914 Katalog wystawy E. M. Liliena w Towarzystwie Przyjaciół Sztuk Pięknych we Lwowie 1914 [Exhibition catalog of E. M. Lilien] / *Wstęp, układ i objaśnienia Artura Schrödera. Lwów, 1914. S. 20–21. [in Polish].*

Kronika Drohobycka, 1903 – Kronika Drohobycka z Tygodnia [Chronicle of Drohobycz from the Week] // *Tygodnik Samborsko-Drohobycki: czasopiśmo polityczno-społeczno-ekonomiczne. 1903. № 5. S. 2. [in Polish].*

Kronika Drohobycka, 1906 – Kronika Drohobycka z Tygodnia [Chronicle of Drohobycz from the Week] // *Tygodnik Samborsko-Drohobycki: czasopiśmo polityczno-społeczno-ekonomiczne. 1906. № 6. S. 2. [in Polish].*

Lorenz, № 8 – Lorenz R. Trzy pokolenia Majewskich [Three Majewski tribes] / R. Lorenz // ZD. № 8. S. 9. [in Polish].

Marcin Borelowski, № 20 – Marcin Borelowski (Lelewel) i Władysław Czaplicki wspomnienie z r. 1863 i 1864 [Marcin Borelowski (Lelewel) and Władysław Czaplicki, a memory] // GN. 1888. № 20. S. 1; № 21. S. 1–2. [in Polish].

Mściwujewski, 1939 – Mściwujewski M. Z dziejów Drohobycza [From the history of Drohobycz]. Cz. II. Drohobycz, 1939. S. 146–153. [in Polish].

Nabożeństwo żałobne, 1899 – Nabożeństwo żałobne [Memorial service] // Kurjer Drohobycki: dwutygodnik polityczno-społeczno-ekonomiczny. – 1899. № 3. S. 3. [in Polish].

Oksza, 1901 – Oksza J. Cieniom Bohaterów Poległych w powstaniu styczniowym [Shadows of the Heroes of the Late in the January Uprising] // Tygodnik Samborsko-Drohobycki: czasopiśmo polityczno-społeczno-ekonomiczne. 1901. № 4. S. 1. [in Polish].

Oksza, 1902 – Oksza J. Styczeń 1863 [January 1863] // Tygodnik Samborsko-Drohobycki: czasopiśmo polityczno-społeczno-ekonomiczne. 1902. № 3. S. 1. [in Polish].

Pilecki, №10a – Pilecki J.-M. Osiemdziesięciolecie Tadeusza Chciuka [Eighty-year Tadeusz Chciuka] // ZD. № 10. S. 3. [in Polish].

Pilecki, № 10b – Pilecki J.-M. Pierwszy Prezydent Drohobycza – Leon Reutt [First President of Drohobycz] // ZD. № 10. S. 14–15. [in Polish].

Pilecki, № 14 – Pilecki J.-M. Panteon Ziemi Drohobyckiej (Lista kandydatów część 1 A–L) [Pantheon of the Drohobycz region] // ZD. № 14. S. 76–79. [in Polish].

Pilecki, № 20 – Pilecki J.-M. Polskie pomniki w Drohobyczu [Polish monuments in Drohobycz] // ZD. № 20. S. 101–102. [in Polish].

Rocznica 1863 – 1903, 1903 – Rocznica 1863 – 1903 [Anniversary 1863 – 1903] // Tygodnik Samborsko-Drohobycki: czasopiśmo polityczno-społeczno-ekonomiczne. 1903. № 3. S. 1. [in Polish].

Rocznice powstania, 1888 – Rocznice powstania styczniowego [Anniversaries of the January Uprising] // GN. 1888. № 3. S. 4. [in Polish].

Rybotycki, №20 – Rybotycki J. Dwie Schodnice – wieś i osada przemysłowa [Two Schodnice – a village and an industrial settlement] // ZD. № 20. S. 60–61. [in Polish].

Schodnica, Majdan, Urycz, 2013 – Schodnica, Majdan, Urycz w zachowanych źródłach i okrucach wspomnień [Schodnica, Mайдan, and Urycz in preserved sources and fragments of memories] / Praca zbiorowa pod redakcją Ю Rybotyckiego. Wrocław, 2013. S. 40–50. [in Polish].

Stawicki, 2014 – Stawicki R. Weterani 1863 r. i tradycja Powstania Styczniowego w II Rzeczypospolitej [Veterans of 1863 and the tradition of the January Uprising in the Second Polish Republic] // Opracowania Tematyczne / Kancelaria Senatu. Biuro Analiz i Dokumentacji. Zespół Analiz i Opracowań Tematycznych. Warszawa, 2014. S. 18–27. [in Polish].

Sybiracy, 1929 – Sybiracy [Siberians] // Głos Drohobycko-Borysławsko-Samborski: bezpartyjny tygodnik informacyjny. 1929. R. 4. S. 9. [in Polish].

W czytelni polsko-ukraińskiej, 1885 – W czytelni polsko-ukraińskiej [In the Polish-Ukrainian reading room] // Kronika // Gazeta Naddniestrzańska. 1885. № 1. S. 8. [in Polish].

W Drohobyczu, 1902 – W Drohobyczu [In Drohobycz] // Tygodnik Samborsko-Drohobycki: czasopiśmo polityczno-społeczno-ekonomiczne. 1902. № 4. S. 3. [in Polish].

W rocznicę powstania, 1889 – W rocznicę powstania styczniowego [On the anniversary of the January Uprising] // Kurjer Drohobycki: dwutygodnik polityczno-społeczno-ekonomiczny. 1899. № 2. S. 1. [in Polish].

W rocznicę styczniową, 1901 – W rocznicę styczniową [On the anniversary of January] // Tygodnik Samborsko-Drohobycki: czasopiśmo polityczno-społeczno-ekonomiczne. 1901. № 3. S. 1. [in Polish].

Wieczorek akademicki z tańcami, 1899 – Wieczorek akademicki z tańcami [Academic evening with dancing] // Kurjer Drohobycki: dwutygodnik polityczno-społeczno-ekonomiczny. 1899. № 2. S. 3. [in Polish].

Wieczorek styczniowy, 1901 – Wieczorek styczniowy [Wieczorek January] // Tygodnik Samborsko-Drohobycki: czasopiśmo polityczno-społeczno-ekonomiczne. 1901. № 5. S. 3. [in Polish].

Wieczorek z tańcami, 1885 – Wieczorek z tańcami na dochód czytalni polsko-ruskiej [Wieczorek with dances for the income of a Polish-Russian reader] // Kronika // Gazeta Naddniestrzańska. 1885. № 5. S. 4. [in Polish].

Wierzyński, 1913 – Wierzyński K. J. Niewiadomski [Wierzyński K. J. Niewiadomski] // 1863. Jednodniówka / Aut. A. Brodnicki, W. Bruchnański. J. Kasprzewicz i in. Drohobycz, 1913. S. 16. [in Polish].

Z okazji obchodu, 1901 – Z okazji obchodu rocznicy styczniowej [From the occasion of the rounds] // Tygodnik Samborsko-Drohobycki: czasopiśmo polityczno-społeczno-ekonomiczne. 1901. № 6. S. 1. [in Polish].

Zmarli, 1902 – Zmarli [Dead] // Tygodnik Samborsko-Drohobycki: czasopiśmo polityczno-społeczno-ekonomiczne. 1902. № 51. S. 3. [in Polish].

Zmarli, 1902 – Zmarli [Dead] // Tygodnik Samborsko-Drohobycki: czasopiśmo polityczno-społeczno-ekonomiczne. 1906. № 10. S. 3. [in Polish].

Zmarli, 1906 – Zmarli [Dead] // Tygodnik Samborsko-Drohobycki: czasopiśmo polityczno-społeczno-ekonomiczne. 1906. № 22. S. 2. [in Polish].

Zmarli, 1906 – Zmarli [Dead] // Tygodnik Samborsko-Drohobycki: czasopiśmo polityczno-społeczno-ekonomiczne. 1906. № 22. S. 2. [in Polish].

VFMD – Viddil fondiv muzeiu «Drohobychchyna». Spr. A-4631. 4 ark. [in Ukrainian].

Lazorak, Lazorak, 2013 – Lazorak B., Lazorak T. Burhomistr Drohobycz Jan Niewiadomski (1844 – 1914) – uczasnyk Sycynewoho powstannia 1863 r. [Burhomistr Drohobycz Jan Niewiadomski] / Bohdan Lazorak, Tetiana Lazorak // Galicja a powstanie styczniowe / Pod red. M. Hoszowskiej. – Warszawa-Rzeszów, 2013. – S. 261-285. [in Ukrainian].

Lazorak, Lazorak, 2015 – Lazorak B., Lazorak T. Willa Jana Niewiadomskiego w Drohobyci: sprobarekonstrukcii istoryko-architekturnych fektiw [Villa Ian Neuyadomsky] / Bohdan Lazorak, Tetiana Lazorak // Drohobycz starodawnij. – Drohobycz, 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://drogobychanyn.hol.es/?p=1005> [in Ukrainian].

Menko, 2013 – Menko W. Schidnyckyj nekropol [Schodnica of necropolis] / W. Menko // Narysy z istorii Schidnyci / Nauk. red. L. Tymoszenko. – Drohobycz, 2013. – S. 319-353. [in Ukrainian].

Mozghovyi, 2014 – Mozhowyj I. Sicznewe powstannia w Polscezi i Ukraini [January uprising in Poland and Ukraine] / I. Mozhowyj // Switohliad-filosofia-relihia. Zbirnyk naukowych prac pid red. I.P. Mozhowoho. – Wyp. 7. – Sumy 2014. – S. 2-15. [in Ukrainian].

Pastukh, 2008 – Pastukh R. Drohobyckyj nekropol [Necropolis of the city of Drohobych] / R. Pastukh. – Drohobycz, 2008. – S. 184. [in Ukrainian].

Telwak, 2012 – Telwak W., Janyszczyn B. Szczodenne zyttia halyckoho misteczka druhoi polowyny XIX st. Na storinkach miscewoi periodyky (za materialamy «Gazety Naddniestrzańskoi») [Daily life of Galician town] / W. Telwak, B. Janyszczyn // Problemy istorii Ukrainy XIX – poszatzku XX st. – Wyp. XX. – K., 2012. – S. 320-344. [in Ukrainian].

Tymoshenko – Tymoszenko L. Knyzkowa kultura Drohobycz perszoi polowyny XX st.: dwa rarytetnych wydannia (1913 i 1928 roky) [Drohobych's book culture of the first half of the twentieth century] / L. Tymoszenko. – [Електронний ресурс]. – Rezym dostupu: <http://maydan.drohobych.net/?p=33166> [in Ukrainian].

Chciuk, 2011 – Chciuk A. Atlantyda: Rozpowid pro Welyke Kniazizwstwo Balaku [The story of the great principality of the Balaku] / A. Chciuk. – K., 2011. – 544 s. [in Ukrainian].

TsDIAL – Centralnyj derzawnyj archiw Ukrainy u misti Lwowi [Central State Historical Archive in the city of Lviv]. – F. 195. – Op. 1. – Spr. 20. – 93 s. [in Ukrainian].

Savytskyi – Sawyckyj J. Ukrajinci u sicznewomu powstanni proty Rosijskoi imperiji [Ukrainians in the January uprising against the Russian Empire] // Radio swoboda. – [Elektronnyj resurs]. – Rezym dostupu: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24881992.html> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 11.02.2018 р.

УДК 94 (477): 69 «1873–1875»

DOI: 10.24919/2519-058x.6.124076

Юлія КУРДИНА,

orcid.org/0000-0003-4900-1672

кандидат історичних наук,

асистент кафедри історії, музеєзнавства

та культурної спадщини

Національного університету «Львівська політехніка»

(Україна, Львів) *kurdynajulia@gmail.com*

БУДІВНИЦТВО ГОЛОВНОГО КОРПУСУ ЦІСАРСЬКО-КОРОЛІВСЬКОЇ ТЕХНІЧНОЇ АКАДЕМІЇ У ЛЬВОВІ (1873 – 1877)

Досліджено процес будівництва головного корпусу Технічної академії у Львові впродовж 1873 – 1877 рр. На основі архівних матеріалів та тогочасної преси акцентовано увагу на перипетіях, пов'язаних зі спорудженням нового будинку. Частково подаються відомості про фірми, майстрів та посадовців, які впливали на процес будівництва, а також фінансові витрати на різні види робіт впродовж 1873 – 1877 рр. Стаття дає змогу простежити хронологію будівництва від викопування ровів під фундамент – до перенесення на-вчального процесу Цісарсько-королівської Технічної академії у нову будівлю.

Ключові слова. Технічна академія, Будівельний комітет, Юліан Захарієвич, будівництво.

Yuliia KURDYNA,

PhD (History), Assistant Lecturer of Department of History, Museology and

Cultural Heritage of

Lviv Polytechnic National University

(Ukraine, Lviv) kurdynajulia@gmail.com

THE CONSTRUCTION OF THE MAIN BUILDING OF THE ROYAL TECHNICAL ACADEMY IN LVIV (1873 – 1877)

The article deals with the history of the Royal Technical Academy (now – the National University «Lviv Polytechnic»), particularly, with the period when the authorities decided to build the Academy's own premises. Prior to this, the students studied in the premises which the Galician Government rented from Lviv private property owners for the needs of Academy. Such changes were connected with the industrial development and the growing demand for engineers. The main thesis of the article is to prove that the construction of the main building of the Technical Academy was a great event not only for Lviv, but for the Austrian Empire in general.

The importance of this educational institution becomes evident from the growing number of its departments; moreover, in 1872 it was granted the right to elect its rector. It should be mentioned that there existed a construction design of a premise in the Kastrum square in the central part of Lviv, dated 1867. The rejection of this plan might have meant that the authorities were quite aware that the Academy would need much more space in future. That is why, the idea of building the premise in the «New World» district, which was the territory between the railway station and city centre, turned out more reasonable.

It is quite obvious that any money-consuming large-scale project in the Austrian Empire could not have been implemented without the royal permission. The fact that Francis Joseph I allocated 1 million 300 thousand guilders from the imperial treasury – an enormous figure at that time – confirms the importance of building premises for the Technical Academy, which, apparently, was expected to develop into a significant scientific institution of the area.

One of the top newspapers of those times, Gazeta Lwowska, followed every step in the construction site and informed the readers about the completed works, craftsmen and even about the favourable or unfavourable for the construction works weather conditions. It was this newspaper, from the pages of which the local population learnt that the private Karl Ludwig Railway gave 50 % discount on the transportation of all the building materials necessary for the Academy's construction. This once again proves the main idea of the article, – that building new premises for the Technical Academy was a question of state importance.

The construction of Technical Academy's own premises was a significant event of those times. The Construction Committee was headed by the Governor; the authorities conducted regular inspections of the construction. Personal presence of the Minister of Religion and Education Karol Shtremayer at the opening of the main building in November 1877, as well as the presence of Lviv secular celebrities and high-rank clergymen at the celebrations, convincingly testify that the construction of the Technical Academy's main building was one of the most important events in the history of Lviv in the second half of the 19th century.

Key words: Technical Academy, Construction Committee, Julian Zachariewicz, construction works.

Юлія КУРДИНА,

кандидат исторических наук,

ассистент кафедры истории, музееведения

и культурного наследия

Национального университета «Львовская политехника»

(Украина, Львов) kurdynajulia@gmail.com

СТРОИТЕЛЬСТВО ГЛАВНОГО КОРПУСА ЦИСАРСКО-КОРОЛЕВСКОЙ ТЕХНИЧЕСКОЙ АКАДЕМИИ ВО ЛЬВОВЕ (1873 – 1877)

Исследован процесс строительства главного корпуса Технической академии во Львове в течение 1873 – 1877 гг. На основе архивных материалов и тогдашней прессы акцентировано внимание на перипетиях, связанных с сооружением нового дома. Частично подаются сведения о фирмах, мастерах и должностных лицах, повлиявших на процесс строительства, также финансовые затраты на различные виды работ в течение 1873 – 1877 гг. Статья позволяет проследить хронологию строительства от выкапывания рвов под фундамент – до переноса учебного процесса Цисарско-королевской Технической академии в новое здание.

Ключевые слова: Техническая академия, Строительный комитет, Юлиан Захариевич, строительство.

Постановка проблеми. У листопаді 2016 р. Національний університет «Львівська політехніка» святкував 200-ліття витоків своєї історії. Без сумніву, створення власних приміщень для тодішньої Цисарсько-королівської Технічної академії (далі – Технічна академія) у другій половині XIX ст. було свідченням зростання значення цього навчального закладу в Австрійській імперії. Зрештою, будівництво відбувалося під контролем Цисарсько-Королівського Намісника Галичини. Водночас у історіографії поки що недостатньо інформації про історію будівництва нових приміщень, де сьогодні розміщується один із найстаріших технічних закладів вищої освіти Європи. Тому пропонується стаття є спробою часткового заповнення цієї прогалини.

Аналіз досліджень. Серед монографій, присвячених історії Технічної академії варто, виділити працю польського дослідника З. Поплавського «Dzieje Politechniki Lwowskiej 1844 – 1945», у якій міститься інформація про передісторію будівництва нового приміщення для академії (Porławski, 1992). Також означеної тематики торкається професор Львівської політехніки Олександр Жук. Однак автор більше показує архітектурну та художньо-пластичну цінність споруди, аніж історичну ретроспективу будівництва (Жук, 2008). Хронологічно останньою роботою, присвяченою цій тематиці, є монографія «Від Реальної школи до Львівської політехніки: нариси з історії Львівської політехніки (1816 – 1918)» (Від реальної школи, 2016), яка містить архівні матеріали, переклади статей тощо та частково проливає світло на процес будівництва, а саме: розпланування приміщень, тогочасні фірми, які надавали послуги тощо.

Водночас наведені вище дослідження лише побіжно стосуються питання будівництва головного корпусу Технічної академії, оскільки їх автори ставили за мету висвітлити історію академії загалом, не акцентуючи увагу на такому короткому періоді її історії, як саме будівництво. Натомість опрацювання тогочасної преси, зокрема часопису «Gazeta Lwowska», показало, що для сучасників будівництва це була дійсно вагома подія, за якою стежила громада міста – і не тільки. Завдяки виявленню й опрацюванню нових архівних матеріалів можна значно розширити фактологічну основу попередніх досліджень у цій царині.

Мета статті – висвітлити процес будівництва головного корпусу Технічної академії у Львові на основі архівних матеріалів та публікацій у тогочасній пресі. Водночас зазначимо, що будівництво будинку хімії, яке здійснювалося паралельно зі спорудженням головного будинку, не є об'єктом нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці 60-х рр. XIX ст. усі заняття Технічної академії відбувалися в орендованому будинку Даровського у центральній частині міста. Академії постійно бракувало приміщень, але вона не мала підтримки уряду щодо побудови власного приміщення. У 1867 р. професор кафедри будівництва Едуард Стікс виконав проект нової будівлі, яка мала розміщуватись на площі Каструм, однак цей проект не було втілено (Від реальної школи, 2016: 85). Зокрема, 22 липня 1869 р. магістрат Львова прийняв ухвалу про передачу цієї ділянки під будівництво, виконуючи умови контракту від 18 квітня 1868 р. Однак вже наприкінці серпня 1869 року, додатково зазначено, що коли нова будівля з плином часу не буде використовуватись Технічною академією, то повинна перейти для наукової установи, і жодним чином не для шпиталю, військових кошар чи стаєнь (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 66. Спр. 874. Арк. 1). Але цей проект так і не було реалізовано.

Натомість академія постійно розширювалась: у 1870 р. імператор дозволив відкрити три нові кафедри – нарисної геометрії, інженерії та кафедри механіки і машинобудування. Наступного року відкрито ще три кафедри – будівельних конструкцій і архітектури, геодезії і хімічної технології (Від реальної школи, 2016: 84–85). Також восени 1871 р. начальника руху Львівсько-Чернівецької залізниці Юліана Захарєвича призначено звичайним професором кафедри будівельних конструкцій та архітектури (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 51 А. Спр. 306 А. Арк. 62). 9 жовтня 1872 р. було відкрито звичайну кафедру механіки і теорії машин та кафедру мінералогії і геології, а також надзвичайну кафедру орнаментального рисунка і моделювання. Окрім того, грону професорів та новообраному ректору Феліксу Стжелецькому представлено на обговорення та уточнення Тимчасовий розпорядок внутрішнього устрою і керівництва справами Технічної академії. Згідно з цим документом, в академії впроваджувався поділ на три окремі фахові школи: інженерну, будівництва та хіміко-технічну (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 51 А. Спр. 306 А. Арк. 71–76). Із таким збільшенням кількості кафедр знову виникло питання розбудови навчальних приміщень. Після отримання імператорського дозволу (1873) і виділення коштів в розмірі 1 300 000 злотих, А. Голуховський запропонував професорові Ю. Захарєвичу розробити проект будівлі в дільниці Новий світ (Від реальної школи, 2016: 88).

Нову ділянку для будівництва Намісництво придбало ще у 1872 р. в Марії з роду Яблоновських графині Фредро (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 4377. Арк. 2). Територія площею трохи більше 6 моргів коштувала 42 000 золотих ринських (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 4377. Арк. 5, 16). Згідно з умовами контракту, Марія Фредро звільнялася від сплати будь-яких податків з продажу, а також до кінця червня 1872 р. залишалася мешкати у будинку, що знаходився на ділянці. Натомість магазин, який також розміщувався на проданій території до 25 вересня вона могла використовувати як склад для меблів. Ділянка продавалася з усіма невеликими будинками, що там стояли. Однак Марія Фредро залишила за собою право забрати з жилого будинку два мармурові каміни, два кам'яні столи та цілі бруси деревини з подвір'я. Все інше переходило новим власникам (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 4377. Арк. 17).

Для здійснення проекту Ю. Захарєвич відправився у подорож Німеччиною та Австрією, щоб познайомитись зі схожими будівлями. Після повернення він представив план головного будинку та будинку хімії (Popiawski, 1992: 58). Як писала *Gazeta Lwowska*: «Невдовзі розпочнеться державним коштом будівництво корпусу для Технічної академії. Залізниця Карла Людвіга знизилася ціну транспортування матеріалів для цього будівництва на 50% і скоро мають бути перевезені 70 000 центнерів каменю з Бродів і 18 000 центнерів кам'яних плит з Тернополя як частина матеріалів для цього величезного будівництва» (GL, 1873, 27 cz.: 2). До речі, камінь мали видобувати на каменоломнях в Пеняках, Кросно і Демні та одразу здійснювати там первинну обробку (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 66. Спр. 881. Арк. 55).

Для проведення будівництва було створено Будівельний комітет у складі семи осіб під головуванням намісника Галичини А. Голуховського. Завданням Комітету було проводити верховне управління будівництвом, розподіляти роботи, слідкувати за витратами.

Фактично 1873 р. був підготовчим до будівництва. Юліан Захарієвич представив протокол угоди від 6 травня 1873 р. з підприємцем Ігнацієм Кішковським на викопання трьох криниць та проведення зондування ґрунту на території будівництва. За ці роботи планувалося видати на початку облігації номіналом по 100 злотих кожна. Згідно з угодою, роботи мали проводитись від 13 травня – до 15 червня (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 66. Спр.881. Арк. 4–8). Згодом було перераховано вартість проведення робіт та визначено, що вони коштують 420 злотих (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 66. Спр.881. Арк. 11). За безперерйне постачання вапна відповідав Самуель Хайчер, що проживав у Львові на вулиці Клепарівській, недалеко від Дому інвалідів (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 66. Спр. 882. Арк. 4). Станом на травень 1874 р. було викопано одну криницю від вулиці Карпінського, водою з якої гасили вапно, а на середині площі саме копали другу криницю. Уся площа була обкладена відбірним будівельним матеріалом, серед яких пісок, видобутий з того самого ґрунту, на якому мали зводитися будинки головного корпусу та хімічної лабораторії. Значна частина фундаменту під будівництво лабораторії на той час була вимурувана (GL, 1874, 2 т.: 3). Станом на кінець липня фундамент під головний корпус теж був практично завершений (GL, 1874, 29 lip.: 3). За земляні підготовчі роботи та заливки фундаменту Галицьке товариство виробництва цегли і будівництва у Львові – основний виконавець робіт (далі – Товариство) – отримало 28 146 злотих (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 66. Спр. 939. Арк. 34).

Узимку 1874 – 1875 рр. здійснювалось тимчасове покриття дошками головної будівлі для захисту від опадів, оплатити за ці роботи Комітет постановив 561,57 злотих (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 66. Спр. 904. Арк. 6–9). У лютому 1875 р. Товариство звернулося до Будівельного Комітету з проханням доплатити ще принаймні тисячу злотих чи с тисячі, оскільки Товариство постачало для будівництва дерево, цемент, пісок, штаби заліза тощо на суму 52 375 злотих, а виділено йому було 51 700 злотих (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 66. Спр.904. Арк. 15). Значну частину деревини Товариство постачало за посередництва Фірми пана Генріка Мізеса, який надавав з Немирівських лісів так званий матеріал «гданський». Окрім того, Товариство уклало договір на постачання соснового лісу з-під Буська із паном Вайнербергом із Золочева. Також з панамі Баседже-сом і Гляйдінгером на постачання соснового лісу з Немирова, зруб яких граничить зі зрубом п. Мізеса. Товариство звернулось до Комітету з проханням, щоб деревину, яка незабаром прибуде, убезпечили від вологи, оскільки вона буде використана для перекриття даху (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 66. Спр.904. Арк. 19–20).

Відомо, що у час найінтенсивнішої роботи (1875) на будові щоденно працювали близько 600 осіб: 240 мулярів, 40 теслів, 30 каменярів і 300 помічників. Великий внесок в оздоблення споруди зробив професор Академії Леонардо Марконі, під керівництвом якого виконано частину зовнішніх різьбярських робіт (Жук, 2008: 25). З архівних матеріалів відомо, що професор Марконі мав виконати 21 вид робіт, серед яких: канделябри та балясини на аттик, бічний фриз головного ризаліту, головний карниз тощо. За це йому призначалась оплата 6457 злотих. Найбільше коштувала скульптурна група із трьох фігур, яка мала розміщуватися над аттиком, – 4200 злотих (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 66. Спр. 917. Арк. 5).

23 травня 1875 р. на засіданні Будівельного комітету прийнято рішення розвалити будинки, розміщені на території будівництва. Камінь з них мав бути реально відчищений та покладаний для подальших потреб будівництва (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 66. Спр. 920. Арк. 95).

У листопаді 1875 р. головна будівля вже стояла під дахом за винятком головного фасаду від вулиці Новий Світ. Через безперервні дощі роботи у цьому році були припинені. Будівельне товариство влаштувало з цього приводу бенкет, на який було запрошено членів Комітету будівництва з Намісництва, професорів академії, членів Товариства, керуючих будівництвом, разом 36 осіб. Бенкет відбувався у залі будинку, призначеного для лабораторії, а в підвалах цього будинку частували понад 200 мулярів, 80 мулярських помічників, 60 теслів і т.д., які протягом року працювали над будівлею (GL, 1875, 15list.: 3).

Навесні роботи відновилися, і, як відомо, за мулярські, каменярські, цегельні, бляхарські, столярські і склярські роботи в період 15 травня – 15 червня 1876 р. Товариство представило рахунок на 34 478 злотих (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 66. Спр. 922. Арк. 59). Серед цих робіт зазначено: демонтаж старих будинків, лакування вікон на другому поверсі, продовження робіт тинькування стель, роботи в обсерваторії тощо (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 66. Спр. 923. Арк. 18–20). За роботи, виконані в період 15 червня – 15 липня, на рахунок Товариства було перераховано ще 31 000 злотих (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 66. Спр. 923. Арк. 85). Восени було актуалізоване питання облаштування невеликої кухні в головному корпусі для потреб персоналу. Для цього закуплялись переносні т.зв. «англійські» кухні у магазині «Цибульський та Вебер», що розміщувався за адресою площа Марійська, 5 (суч. площа Міцкевича) (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 66. Спр. 928. Арк. 90–91).

Слід відзначити, що впродовж будівництва здійснювалися періодичні перевірки, про що свідчать витяги з Книги ревізій Ц. К. Інспекції будівництва. Представники Товариства були змушені давати пояснення до кожного зауваження, вписуваного до книг. Так, у серпні 1876 року будівничим академії було висловлено обурення стосовно використанням битої цегли (31 %) для цегляної кладки на горіщі, що є безвідповідальним і може призвести до примусового демонтажу та належного перевиконання роботи. Натомість З. Кендзерський (один із очільників Товариства) констатував, що для кладки використовувалася лише ціла цегла та не більше 20 половинних уламків, і це є припустимим, враховуючи неминуче пошкодження будматеріалу під час транспортування (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 66. Спр. 928. Арк. 81).

6 червня 1877 р. у листі до Галицького намісництва тодішній ректор Технічної академії Август Фройнд повідомляє про те, що переїзд до нової будівлі планує завершитись до кінця липня 1877 р. Водночас, оскільки будівництво дому, призначеного для проживання професорів та інших працівників академії ще не завершено, ректор вважає за необхідне виділити секретарю академії Т. Стерналю приміщення для тимчасового проживання на другому поверсі академії. Сім'я у секретаря досить чисельна, тому А. Фройнд надав пропозицію Намісництву, щоб Т. Стерналю виділили помешкання з трьох менших і однієї більшої кімнат та кухні (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 51 А. Спр. 416. Арк. 77). Однак у листі-відповіді 3 серпня ректорату повідомлено, що головний будинок і так не є цілком обладнаний, тому виділити помешкання для секретаря на даний час неможливо, хіба що виплатити йому аванс як своєрідний кредит, щоб той міг винайняти собі помешкання (ЦДІАЛ. Ф. 178. Оп. 4. Спр. 5. Арк. 109).

Весь час, доки велися будівельні роботи, навчання проходило в орендованих будинках, серед яких будинок Рейцеса та будинок Жарського (тут містилася бібліотека) на вулиці Вірменській 2 і 4 відповідно, а також будинок Рубінштейна, в якому була лабораторія хімічної технології та Відділ інженерії. (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 51 А. Спр. 374, Арк. 1–2, 52–53, 80).

24 червня 1877 р. Ю. Захарівич у листі до Намісництва повідомляв про розміщення на аттику скульптурної групи написи «Litteris et artibus» та «Franciscus Josephus, Austriae Imperator, A. D. 1877» (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 66. Спр. 934. Арк. 45).

Накінець липня 1877 р. значну частину будівлі вже було передано в користування професорам та слухачам академії. Найкрасивішою вважалася актова зала, яку на той час завершували штукатурити, однак відзначалася і бібліотечна зала із дерев'яною стелею роботи Бракгауза з Відня. У пресі писали, що місто прикрасила споруда, яка хоч і не має всіх зовнішніх рис пишної, монументальної архітектури, проте своїми розмірами та величчю перевершує всі споруди, крім Дому інвалідів. Сьогодні ця споруда є найгарнішою у місті. (GL, 1877, 21 lip.: 3). Водночас продовжувалися різьбярські роботи як всередині, так і зовні головного будинку академії. Так, 28 серпня 1877 р. професором Марконі за виконані роботи на аттику було виписано рахунок на суму 4 358, 74 злотих (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 66. Спр. 936. Арк. 7). Чимало різьблярських робіт всередині будівлі виконувала фірма Кароля Фельдбаха, якому у жовтні виплачено 3 732, 29 злотих (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 66. Спр. 936. Арк. 57). Натомість за роботи мулярські, столярські, слюсарські, бляхарські, склярські та лакувальні, виконані у період 1 липня – 15 серпня, Товариство отримало 13 000 злотих (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 66. Спр. 936. Арк. 21). У серпні вирішувалось питання оздобу аули, оскільки частина різьбярських робіт була вже зроблена, але тинькування, виправлення колон та оздоба каріатид ще не виконана. Товариство спершу пробувало відмо-

витися від такого «доробляння», оскільки його керівники вважали, що за один об'єкт має відповісти один підрядник. Однак після листування з Комітетом будівництва все ж представило свій кошторис на необхідні роботи – 3 169 злотих. Для порівняння було представлено кошторис майстра з Відня Стефана Фрігца – 4 350 злотих (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 66. Спр. 939. Арк. 87–92).

Спершу урочисте відкриття планувалось на 25 жовтня, про що свідчать збережені в архіві зразки запрошень для поважних гостей та програма заходу, яка включала Службу Божу, зібрання професорів в актовій залі, виступ Міністра Штремаєра, промови попереднього та новообраного ректорів (ЦДІАЛ. Ф. 178. Оп. 4. Спр. 8. Арк. 1–3). Однак згодом (очевидно, через технічні доопрацювання в приміщенні), Колегія професорів звернулася до Міністерства з пропозицією призначити урочисте відкриття на середину листопада (ЦДІАЛ. Ф. 178. Оп. 4. Спр. 8. Арк. 18). Ще у вересні 1876 р. Товариство здало будівничому комітетові хімічну лабораторію, а 31 жовтня 1877 р. будинок Політехніки як цілком закінчений і готовий до використання (Жук, 2008: 27).

Інавгурація новообраного ректора Юліана Захарієвича та посвята будівлі відбулися 15 листопада 1877 року за присутності Міністра віровизнань та освіти д-ра Штремаєра. (GL, 1877, 15 list.: 3). Своєрідно, що Міністр прибув до Львова о 5 годині ранку швидкісним потягом, тому було сформовано почесну делегацію із 38 осіб (Л. Марконі, А. Фройнд, Г. Бізанс, Р. Гостковський, Б. Абаканович та ін.), які урочисто зустрічали міністра на вокзалі. (ЦДІАЛ. Ф. 178. Оп. 4. Спр. 8. Арк. 20–21). О 9 годині в костелі Св. Марії Магдалини відбулося урочисте богослужіння за участі архієпископа Вежхлецького, митрополита Сембратовича та архієпископа вірменського обряду Рамашкана. Перед вівтарем стояли Міністр Штремаєр, Намісник Альфред Потоцький, крайовий маршалок Людвік Водзіцький та головнокомандувач генерал кавалерії Ервін Найппер. Далі відбувались урочистості в головному будинку, після яких кількадесят поважних гостей відбули на бенкет, організований новообраним ректором Захарієвичем в готелі Жорж, на якому присутні виголошували тости на похвалу Цісаря, пана міністра, графа Потоцького, св. пам'яті гр. Голуховського (GL, 1877, 15 list.: 3).

Після урочистого відкриття гострим залишалось питання підведення газо- та водотягів. Цією роботою займалася фірма «Шеллер, Вольф & Ко» («Scheller Wolff & Ко»), яка вже наприкінці грудня 1877 р. встановила необхідні труби у головному корпусі та виписала рахунок на суму 4 479, 68 зл. Загалом на виконання цих робіт Намісництво попередньо виділяло 4500 зл. (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 66. Спр. 932. Арк. 60.). Однак на цьому роботи не завершилися – остання найбільша реконструкція була пов'язана із добудовою двох крил до головного корпусу на початку ХХ ст.

Висновки. Таким чином, будівництво головного будинку для Технічної академії справді було важливим проектом того часу, адже воно відбувалось безпосередньо за імператорської підтримки. Тому не дивно, що Будівельний комітет очолював сам Намісник, а регулярні інспекції будівництва були звичним явищем. Громадськість уважно стежила за цим будівництвом та пророкувала новій споруді статус найкрасивішої у місті. Основні роботи зі спорудження завершилися доволі швидко, проте внутрішнє оздоблення та різноманітні реконструкції проводились ще не один рік після перенесення академії у нову будівлю. В подальшому перспективним виглядає також дослідження окремих фірм і майстрів, які доклали руку до спорудження та облаштування начального закладу, що розширить уявлення про процес будівництва державних об'єктів Австрійської імперії та розкриє додаткові сторінки промисловості Львова другої половини ХІХ ст. Однак це вже тема для окремої публікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Від Реальної школи, 2016 – Від Реальної школи до Львівської політехніки: нариси з історії Львівської політехніки (1816 – 1918) / упор. О. В. Шишка; за ред. Ю. Я. Бобала. Львів, 2016. 440 с.

Жук, 2008 – Жук О. Головна будівля Львівської політехніки [вид. друге]. Львів, 2008. 75 с.

ЦДІАЛ – Центральний державний історичний архів України, м. Львів.

GL, 1873 – Gazeta Lwowska. – 1873. – 27 czerwca.

GL, 1874a – Gazeta Lwowska. – 1874. – 2 maja.

GL, 1874b – Gazeta Lwowska. – 1874. – 29 lipza.

GL, 1875 – Gazeta Lwowska. – 1875. – 15 listopada.

GL, 1877a – Gazeta Lwowska. – 1877. – 21 lipza.

GL, 1877b – Gazeta Lwowska. – 1877. – 15 listopada.

Popławski, 1992 – Popławski Z. Dzieje Politechniki Lwowskiej 1844 – 1945. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1992. 362 s.

REFERENCES

Vid Realnoi shkoly, 2016 – Vid Realnoi shkoly do Lvivskoi politekhniky: narysy z istorii Lvivskoi politekhniky (1816–1918) [From the Real School to the Lviv Polytechnic: essays on the history of Lviv Polytechnic (1816–1918) / upor. O.V.Shyshka; za red. Yu.Ia.Bobala. Lviv, 2016, 440 p. [in Ukrainian].

Zhuk, 2008 – Zhuk O. Holovna budivlia Lvivskoi politekhniky (vyd. Druhe) [The main building of the Lviv Polytechnic (ed. Second)]. Lviv, 75 p. [in Ukrainian].

TsDIAL – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv [Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv].

GL, 1873 – Gazeta Lwowska. – 1873. – 27 czerwca. [in Polish].

GL, 1874a – Gazeta Lwowska. – 1874. – 2 maja. [in Polish].

GL, 1874b – Gazeta Lwowska. – 1874. – 29 lipza. [in Polish].

GL, 1875 – Gazeta Lwowska. – 1875. – 15 listopada. [in Polish].

GL, 1877a – Gazeta Lwowska. – 1877. – 21 lipza. [in Polish].

GL, 1877b – Gazeta Lwowska. – 1877. – 15 listopada. [in Polish].

Popławski, 1992 – Popławski Z. Dzieje Politechniki Lwowskiej 1844 – 1945 [The history of Lviv Polytechnic University 1844 – 1945]. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1992. 362 s. [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 20.02.2018 р.

Olena NEVMERZHITSKA,

orcid.org/ 0000-0002-9911-9735

Ph D hab. (Education), Professor at the Department

General Pedagogy and Pre-School Education

in Drohobych Ivan Franko Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) nhelen750@gmail.com

Mykola HALIV,

orcid.org/ 0000-0001-7068-3124

Ph D (Education), Associate Professor at the Department of History of Ukraine in Drohobych Ivan

Franko State Pedagogical University

(Ukraine, Drohobych) halivm@yahoo.com

THE STATUTE OF THE INDUSTRIAL SCHOOL IN DROHOBYCH (1888) AS A HISTORICAL SOURCE

The article's purpose consists in the publication of the statute of the Industrial school in Drohobych (1888) and presentation of its archeographical characteristic. The history of development and activity basis of the Industrial school in Drohobych which had the status of an auxiliary («evening») educational institution is shortly clarified. The content of the Industrial school's statute and, thereby, this document's representativeness as a historical source is analyzed.

Key words: *Industrial school, statute, Drohobych, a historical source, the Pedagogical society.*

Олена НЕВМЕРЖИЦЬКА,

доктор педагогічних наук, доцент,

професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної

освіти Дрогобицького державного педагогічного

університету імені Івана Франка (Україна,

Дрогобич) nhelen750@gmail.com

Микола ГАЛІВ,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного

педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) halivm@yahoo.com

СТАТУТ ПРОМИСЛОВОЇ ШКОЛИ В ДРОГОБИЧІ (1888) ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

Мета статті полягає в публікації статуту Промислової школи в Дрогобичі (1888) та його археографічній характеристиці. Коротко розкривається історія виникнення та засади діяльності Промислової школи в Дрогобичі, яка мала статус допоміжного («вечірнього») навчального закладу. Аналізується зміст статуту Промислової школи, а відтак репрезентативність цього документу як історичного джерела.

Ключові слова: *Промислова школа, статут, Дрогобич, історичне джерело, Педагогічне товариство*

Елена НЕВМЕРЖИЦКАЯ,

доктор педагогических наук, доцент, профессор кафедры общей педагогики и дошкольного

образования Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана

Франко (Украина, Дрогобыч) nhelen750@gmail.com

Николай ГАЛИВ,

кандидат педагогических наук, доцент кафедры истории Украины Дрогобычского государ-

ственного педагогического

университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) halivm@yahoo.com

УСТАВ ПРОМЫШЛЕННОЙ ШКОЛЫ В ДРОГОБЫЧЕ (1888) КАК ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК

Цель статьи заключается в публикации устава Промышленной школы в Дрогобыче (1888) и его археографической характеристике. Коротко раскрывается история возникновения и основы деятельности Промышленной школы в Дрогобыче, которая имела статус вспомогательного («вечернего») учебного заведения. Анализируется содержание устава Промышленной школы, а затем репрезентативность этого документа как исторического источника.

Ключевые слова: Промышленная школа, устав, Дрогобыч, исторический источник, Педагогическое общество

Problem statement. The publication of sources for the study of the history of education in Drohobych, which has been planned by the Department of Ukrainian History of Ivan Franko State Pedagogical University in Drohobych, includes, among other tasks, the processing of as many as possible documents concerning the activity of the town's educational institutions. The aforementioned Industrial school, which was one of the first schools of such a kind in Galicia, occupied an important place in the end of the XIX – beginning of the XX centuries. Its activity was regulated not only by the nation-wide and local land normative acts, but also by its own statute.

The analysis of recent researches. A selected historiography of education of eastern Galicia has been analysed by B. Yanyshyn (Yanyshyn, 2017). Different aspects of functioning of professional education in Galicia during the investigated period have been studied by H. Bilavych (Bilavych, 2015), E. Klios and M. Shved (Klios, Szwed, 1996). The activity of the Industrial school in Drohobych was shortly elucidated by the Polish researcher Yerzy Krawczyk in his monograph (Krawczyk, 1995: 29, 40, 55, 69–71, 79, 83). He also made mentions of this establishment in a number of his later articles (Krawczyk, 1989; Krawczyk, 1997; Krawczyk, 2008; Krawczyk, 2015). It should be noticed, that at present no complete research on the history of Drohobych Industrial school exists.

The article's purpose is to publish the Statute of Drohobych Industrial school (1888) and to characterise it in terms of a historical source.

The statement of the basic material. The establishment of the Industrial school in Drohobych was caused by a considerable development of workmanship and industry, – first of all, of the oil-extracting one, in Drohobych county of Austrian Galicia in the end of the XIX – beginning of the XX centuries. As is known, the Austrian government almost did not pay attention to the development of industrial education, so, this mission was laid down on the shoulders of the public and private persons who understood the need of education of qualified workers. In fact, it was the Polish Pedagogical society which had its centre in Drohobych since 1868, and the local Loan society, that appeared the initiators of establishment of the Industrial school in Drohobych. Already on November 29th, 1882 the first statute of the Industrial school had been confirmed, but, unfortunately, it did not survive to our time. Meanwhile, on February 24th, 1883 the ministry of confessions and education in Vienna (hence, MCE) gave its permission for the school's activity and charged that certain changes should be made in its statute (CSHAUL. Fund 146. Description 51a. Case 558. Pp. 16, 27).

The administrative authorities, namely, Drohobych county council, Drohobych city (“gmina”) council, and also Galician Diet took to the issue of the school's maintenance. According to the school's budget drawn on October 3rd, 1885, for its maintenance 1080 zlotys (florins) were allocated, from which sum 500 zlotys were given by the Galician Diet, 100 zlotys were given by Drohobych city council, the county council and the Loan society gave each 50 zlotys, 20 zlotys were given by the Pedagogical society's centre. The remaining means came from other sources, such as donations, book sales, etc. However, the expenses on school were planned at the rate of 1427 zlotys. The school felt a shortage of costs, for which reason the school's management often had to address for help the imperial deputy of Galicia, Drohobych county starosta (CSHAUL. F. 146. D. 51a. C. 558. P. 4, 10, 12–13, 18).

The school consisted of four departments: preparatory, additional education, professional school of decorative carpentry and professional school of oil mining. For each of the departments a curriculum was made, which earliest copy was dated June 2nd, 1886. The contingent of school pupils was gradually increasing: from 90 in 1883 to 140 in 1886. By the permission of the city council, the school occupied

five rooms in two houses of the city's elementary school in Truskavetska Street. The classes were conducted in the second half of day, even at evening hours – by gas illumination (CSHAUL. F. 146. D. 51a. C. 558. Pp. 6–9, 12 b, 22–22 b).

In accordance with a MCE rescript, Zygmund Kunstman, professor of Drohobych real gymnasium named after Emperor Francis Joseph I, was appointed the school headmaster on October 4th, 1883. Some other gymnasium professors and lecturers worked as teachers in this school (for example, Ph D Tomasz Gavenda, Antoni Pazdrovsky, Sebastian Polak, Vasył' Sanat, Antoni Stefanovych, Emil Urbanovych), as well as some teachers of the local elementary school: Rudolf Garlender, Mykola Kumanets, Karol Rybotytskyi, Antoni Stankevych, Vasył' Stoyalovskiy (CSHAUL. F. 146. D. 51a. C. 558. Pp. 23–23b). The school affairs were supervised not only by the headmaster alone, but also by the school administration board, which consisted of four delegates, namely, from the organisation of founders, Drohobych burgomaster, the city council's delegate and a delegate of those industrialists whose workers studied in the school.

The statute of the Industrial school under analysis here has come to us in two copies which are kept in the fund of Galician Province (F. 146) of the Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv (abbr., CSHAUL). It should be noticed, that on the document there is no date. However, as is indicated in the accompanying note from the school administration board to Galician Province Government, the statute was had been written on 4 January, 1888 and some days later was sent into the Regional commission of industrial affairs which had to submit the document for approval to the MCE (CSHAUL. F. 146. D. 51a. C. 558. P. 24). By all probability, the statute authors were the members of the school administrative board, in particular, A. Toronskyi, the chairman of the centre of the Pedagogical society of that time in Drohobych (his signatures appear on all the correspondence items of that time, which concern the school's affairs).

The statute of the industrial school so defined the aim of the establishment: to give craftsmen and industrial workers a possibility of receiving the necessary professional knowledge. Actually, the school had the character of an “evening” educational institution. The statute defined the school's structure, beginning and end of a school year, week schedule of classes, holidays. In § 4 the question of rules of enrolment of pupils was treated. As a matter of fact, according to the Austrian legislation all pupils of masters-handicraftsmen without exception should attend the school. The preparatory department accepted pupils without any preparation whatsoever, the department of additional education and professional school of decorative carpentry accepted pupils who had a certificate of finishing (with a sufficient success) a 4-class elementary school or the Industrial school's preparatory department. The professional school of oil mining enlisted those who had finished three classes of secondary school or had passed the entrance examination.

Besides, the statute defined the curriculum for the preparatory department where the term of reception of education was three years, and for the additional education department in which it was necessary to study for two years. Religion study, the Polish language, arithmetics, drawing, geography were the major subjects taught in the preparatory department; the Polish and German languages, arithmetics, drawing, physics, history and geography, and trading accountancy were the basic subjects in the additional education department. Besides, it was possible to study the following supplementary subjects: theory of building, theory of mechanics, chemistry, commodity studies, the Ukrainian language, and gymnastics. The training was conducted in the Polish language. By the end of the year examinations and an exhibition of student's products (§ 7–12) were organised. The school maintained an industrial museum (§ 13).

Thus, the statute regulated the system of school management, in particular, the staff and authorities of the administrative board, functions of its headmaster and teachers (§ 14–19). It is interesting, that the headmaster of the school was elected not by the administrative board, but by the teachers, – by a majority of votes present during the elective session. In case of the dismissal of the headmaster, the eldest teacher was obliged to take his post temporarily. Teachers were appointed by the administrative board and confirmed by the MCE.

The last clauses of the statute defined a source of financing of the establishment, specified to whom the highest supervision over it belonged, and also regulated the fate of the property of the school in case of its liquidation (§ 20–24). It is noteworthy, that the statute in that case provided the designation of the

school premises for educational purposes. Eventually, it is necessary to underline that this statute of the Industrial school was not the last one: in 1893 the school's administrative board worked out a new statute (CSHAUL. F. 146. D. 51a. C. 721. Pp. 5–14).

The conclusions. Hence, the 1888 statute of Drohobych Industrial school, which has been published here, is a representative historical source which provides an opportunity to form the understanding of the purpose, structure, training's content, administrative and financial bases of activity of schools of this kind in Galicia in the end of the XIX century. The body of the document is published in the original (in the Polish language) and with the observance of modern requirements of archeography.

The document

P. 26

Statut

Szkoły przemysłowej uzupełniającej w Drohobyczu

§ 1. Celem szkoły przemysłowej uzupełniającej jest podać rękodzielnicom i przemysłowcom sposobność do nabywania wiadomości potrzebnych do korzystnego wykonywania i udoskonalenia rozmaitych gałęzi przemysłu krajowego.

§ 2. Szkoła składa się:

- a) z oddziału przygotowawczego
- b) z oddziału dla nauki uzupełniającej
- c) ze szkoły fachowej dla ozdobnego stolarstwa
- d) ze szkoły fachowej dla górnictwa naftowego

Przepisy, dotyczące urządzenia i rozkładu nauki, zawiera[ja] plan naukowy, zatwierdzony przez c.k. Ministerstwo wyznań i oświaty.

§ 3. Rok szkolny zaczyna się d. 1 października, kończy 31 maja.

Nauka odbywa się: w niedzielę od g. 2 do 6 ½ po południu

we wtorek » » 6 » 8 » »

we środę » » 6 » 8 » »

» czwartek » » 5 » 8 ½ » »

Wolne od nauki są następujące dni świąteczne: Wszystkich Świętych, Boże Narodzenie ob. łac. (3 dni), ob. gr. (4 dni), Nowy Rok obu obrz., Jordan, Zwiastowanie P. Maryi obu obrz., Wielkanoc obu obrz. od Wielkiego Czwartku do Wtorku Wielkanocnego włącznie, Zielone Świątki obu obrz. i Boże Ciało.

§ 4. Wpisy uczniów do szkoły trwają od 20 września do 15 października, późniejsze przyjęcie zawiśło od egzaminu wstępnego.

Do oddziału przygotowawczego przyjmuje się uczniów bez wszelkiego przygotowania, lub też niedostatecznie przygotowanych do oddziału dla nauki uzupełniającej. Przyjęcie do oddziału dla nauki uzupełniającej i do szkoły fachowej dla ozdobnego stolarstwa zawiśło od wykazania się świadectwem ukończonej z postępowaniem dostatecznym 4 klasy szkoły ludowej, lub ukończenia oddziału przygotowawczego szkoły przemysłowej, lub wreszcie od pomyślnego wyniku egzaminu wstępnego. Do szkoły fachowej dla górnictwa naftowego wymaga się ukończenia z pomyślnym skutkiem 3 klasy szkoły średniej lub egzaminu wstępnego.

Egzamin wstępny odbywa się w obecności kierownika i dwóch nauczycieli. Uchwała zapada większością głosów.

Kierownik szkoły przemysłowej może zażądać od majstra przyrzeczenia ustnego lub na piśmie, że nie będzie swemu uczniowi przeszkadzał w uczęszczaniu do szkoły.

§ 5. Do uczęszczania na naukę w szkole przemysłowej obowiązani są wszyscy uczniowie rzemieślnicy. Wolni są od tego obowiązku ci, którzy szkołę przemysłową ukończyli, albo mogą się wykazać wiadomościami odpowiadającymi zakresowi nauk w tej szkole udzielanych. Uczeń rzemieślniczy, przyjęty do szkoły, obowiązany jest uczęszczać na naukę regularnie, zachowywać się podczas godzin szkolnych przyzwoicie, oszczędzać sprzętów szkolnych i przyborów naukowych i być posobnym przepisom szkolnym.

Uczniowie, którzy już szkołę przemysłową ukończyli, również czeladnicy mogą uczęszczać na naukę pewnych przedmiotów.

§ 6. Kierownik szkoły zawiadamia majstrów za pomocą książeczek odpowiednich, czy ich uczniowie do szkoły regularnie uczęszczą. Uczniów, którzy szkołę opuszczają, podaje się do wiadomości Zarządu szkolnego, a ten wezwie majstrów ustnie lub piśmiennie, by uczniów swych do pilnego uczęszczania do szkoły zmusili. Jeśli upomnienia

P. 26 b

nie pomogą, Zarząd szkolny uda się do władzy politycznej, która do opieszalych lub niechętnych odnośnie zastępuje przepisy.

§ 7. Kurs nauk w oddziale przygotowawczym trwa trzy lata i obejmuje następujące przedmioty

	rok I	rok II	rok III	
a)	religia w połączonych trzech latach			1 godz. tyg.
b)	język polski2 godz. tyg.	język polski ...2 godz. tyg.	j. polski	1 » »
c)	rachunki 1 godz. tyg.	rachunki 1 » »	j. niemiecki ...	1 » »
d)		rysunki 1 » »	geografia	1 » »
e)		kaligrafia 1 » »	rachunki	1 » »
f)			rysunki	1 » »
g)			kaligrafia	1 » »

Kurs w oddziale dla nauki uzupełniającej trwa dwa lata i obejmuje przedmioty obowiązkowe i nadobowiązkowe.

Przedmioty obowiązkowe są:

	rok I	rok II	
a)	język polski1 ½ godz. tyg.	j. polski	1 ½ godz. tyg.
b)	» niemiecki1 » »	» niemiecki	1 » »
c)	rachunki1 » »	rachunki	1 » »
d)	rysunki1 » »	rysunki (razem z I r. 1 godz., osobno 2 g.)	3 » »
e)	fizyka 1 » »	historia i geografia	1 » »
f)	geografia i historia.....1 » »	rachunkowość kupiecka.....	1 » »
g)	rachunkowość kupiecka...1 » »		

Przedmioty nadobowiązkowe:

- a) dla uczniów oddziału dla nauki uzupełniającej
1. Chemia stosowana do przemysłu 2 godz. tyg.
 2. Teoria budownictwa i rysunki budownicze 4 » »
 3. Teoria mechaniki i rysunki mechaniczne4 » »
 4. Towaroznawstwo 2 » »
- b) dla wszystkich
1. Język ruski 1 godz. tyg.
 2. Gimnastyka1 » »

Zarząd szkoły może liczbą godzin stosownie pomnożyć. Uczniowi, zapisanemu na przedmioty obowiązkowe, wolno się zapisać na jeden lub więcej przedmiotów nadobowiązkowych. W szkole fachowej dla ozdobnego stolarstwa trwa nauka cztery (4) lata, w szkole dla górnictwa naftowego dwa lata.

§ 8. Językiem wykładowym jest język polski.

§ 9. Wykłady mają być popularne, do pojęcia uczniów zastosowane i o ile możliwości objasniiane na okazach lub rysunkiem.

§ 10. Uczniowie wolni są od wszelkich opłat.

§ 11. Popis publiczny odbędzie się zawsze przy końcu roku szkolnego. Prace uczniów z zakresu stylistyki, rachunków, rysunków, modelowania i prowadzenia ksiąg będą przy tej sposobności wystawione na widok publiczny.

Na końcu roku szkolnego otrzymają uczniowie, jeśli tego zażądadają, poświadczenie co do zachowania się, uczęszczania do szkoły i postępu w naukach, a po ukończeniu szkoły świadectwo.

§ 12. Wystawa wyrobów szkolnych może być od czasu do czasu urządzona za inicjatywą Zarządu szkolnego i poprzednim porozumieniem się z założycielami.

P. 27.

§ 13. Muzeum przemysłowe, zawierające najcelniejsze wyroby krajowe i zagraniczne dla ułatwienia nauki starać się będą założyciele urzędzić. Muzeum to będzie przystępne i dla szerszej publiczności.

§ 14. Zarząd szkoły składa się:

- a) na podstawie statutu pierwotnego z d. 29 listopada 1882 r.
 1. z 2 delegatów Towarzystwa pedagogicznego w Drohobyczu
 2. z 2 delegatów Towarzystwa Zaliczkowego stowarzyszenia zareg. z n.p. w Drohobyczu
 3. z 1 delegata Rady gminnej drohobyckiej
 4. z kierownika szkoły
- b) na podstawie rozporządzenia c.k. Ministerstwa W. i O. z 24 lutego 1883 l. 3674
 1. z burmistrza miasta Drohobycza
 2. z delegata przemysłowców, których czeladź uczy się do szkoły
 3. z delegatów tych korporacji i funduszy, które łożą najmniej 100 zł. a.w. co roku na szkołę.

Członkowie Zarządu szkolnego urzędują trzy lata, ustępujący mogą być na nowo wybrani. Zarząd wybiera z pośród siebie przewodniczącego, jego zastępcę, skarbnika i sekretarza. Za czynności swe nie pobierają członkowie Zarządu żadnego wynagrodzenia.

§ 15. Zarząd szkolny zawiadamia Radę szkolną krajową i Ministerstwo W. i O. o wyborze nauczycieli i kierownika szkoły. Tymże władzom przedkłada on w swoim czasie program nauki każdego roku szkolnego i sprawozdania tak swoje, jak i kierownika szkoły.

§ 16. Czynności Zarządu szkolnego są: 1. Zarządzanie funduszami, wyznaczonymi rocznie na utrzymanie szkoły, na urządzenie i zaopatrzenie muzeum i gabinetu, biblioteki szkolnej i zakupno wszelkich potrzeb naukowych, narzędzi, modeli, materiałów według wniosków kierownika szkoły.

Przedmioty zakupione z subwencji c.k. Ministerstwa W. i O. są własnością tegoż Ministerstwa.

2. Ułożenie szczegółowego planu nauki w pierwszym miesiącu każdego roku i przedłożenie z końcem każdego roku szkolnego dokładnego sprawozdania o rozwoju zakładu i postępach młodzieży tak dla Towarzystwa pedagogicznego, Towarzystwa Zaliczkowego stowarzyszenia z n.p. w Drohobyczu, Rady gminnej drohobyckiej, jako też dla Wydziału Krajowego, c.k. Rady szkolnej krajowej i c.k. Ministerstwa wyznań i oświaty.

3. Przedstawienie wniosków w celu postępowego udoskonalania organizacji szkoły, które o ile dotyczą zasadniczych zmian, założycielom przedłożone a przez Wyższe Władze nadzorcze (§§ 22, 23) zatwierdzone być muszą.

4. Mianowanie odpowiednich sił nauczycielskich i porozumienie się z nimi co do wynagrodzenia.

Posiedzenia Zarządu odbywają się raz na miesiąc, nadzwyczajne posiedzenie może zwołać przewodniczący wedle uznanej potrzeby, a musi je zwołać, jeśli tego zażąda dwóch członków Zarządu lub grono nauczycielskie. Uchwały zapadają większością głosów; w razie równości głosów rozstrzyga przewodniczący.

§ 17. Członkowie Zarządu mają prócz obowiązków w § 16 wymienionych, a gremium przysługujących, obowiązek doglądania lekcji w szkole przemysłowej i porządku w sposób, jaki w porozumieniu z kierownikiem szkoły zostanie uchwalony.

Spostrzeżeń swych winni w nieobecności uczniów udzielić kierownikowi, a gdyby tenże nie chciał takowych uwzględnić, Zarządowi szkoły. Mieszać im się bezpośrednio do nauki i karności nie wolno.

§ 18. Kierownik szkoły, obierany przez grono nauczycielskie większością głosów obecnych, zastępuje szkołę na zewnątrz, prowadzi kancelarię i korespondencję, przyjmuje uczniów i wydaje tymże na żądanie poświadczenia i świadectwa (§ 11).

P. 27 b.

Do niego też należy utrzymanie wewnętrznego porządku i karności w szkole, oraz kierunek naukowy. Władzom rządowym i krajowym on odpowiada za stan szkoły i środki naukowe, a w obrębie uchwał Zarządu prowadzi całą jej administrację. Kierownik jest płatny w miarę funduszków (§ 16.4). Posada jego jest stała. Jest on członkiem Zarządu i o ile nie należy do funkcjonariuszów wymienionych w § 14 lit. a 1, 2, 3, lit. b 1, 2, 3, ma w nim głos doradczy we wszystkich sprawach, które jego osoby dotyczą.

§ 19. Nauczyciele pod przewodnictwem kierownika szkoły, stanowią grono, które co roku odbywa cztery posiedzenia w sprawach dotyczących szkoły. Protokoły posiedzeń mają być przedłożony Zarządowi szkoły.

O wykluczeniu ucznia stanowi Zarząd.

Gronu nauczycielskiemu przysługuje prawo wyboru kierownika szkoły. W razie jego ustąpienia najstarszy wiekiem zwołuje grono, które na nowo większością głosów obecnych wybiera. Nauczyciele mianuje Zarząd szkoły, a zatwierdza c.k. Ministerstwo wyznań i oświaty. Za pracę swoją mają pobierać w miarę funduszków wynagrodzenia z dołu (§ 16.4).

§ 20. Rachunki i kasę szkoły prowadzi skarbnik przez Zarząd wybrany (§ 14). On kwituje z wszelkich dochodów i wypłaca należności za asygnatą przewodniczącego lub kierownika szkoły (§ 18).

§ 21. Koszty utrzymania szkoły ponoszą:

1. c.k. Ministerstwo wyznań i oświaty
2. Fundusz krajowy
3. Rada powiatowa w Drohobyczu
4. Rada gminna w Drohobyczu
5. Towarzystwo Zaliczkowe stow. zareg. z n.p. w Drohobyczu
6. Oddział Towarzystwa pedagogicznego w Drohobyczu
7. Ewentualnie inne instytucji i osoby prywatne

§ 22. Nadzór nad szkołą przysługuje Wydziałowi Krajowemu względnie Komisji Krajowej dla spraw przemysłu domowego i rękodzielniczo, c. k. Radzie szkolnej krajowej i c.k. Ministerstwu wyznań i oświaty.

§ 23. Zarządowi szkoły przysługuje prawo zmienić ten statut z własnej inicjatywy. Wnioski do zmiany muszą być przedłożone założycielom i zatwierdzone ze strony c.k. Ministerstwu wyznań i oświaty.

§ 24. W razie rozwiązania tej szkoły majątkiem jej, o ile nie jest własnością c.k. Ministerstwu wyznań i oświaty, zarządzają założyciele tj. Oddział Towarzystwa pedagogicznego w Drohobyczu i Towarzystwo Zaliczkowe stowarzyszenie zareg. z n.p. w Drohobyczu. W razie, gdyby jedno z nich lub obydwie istnieć przestały, w prawa ich wchodzi Rada gminna miasta Drohobycza. Majątek ma być obrócony na cele naukowe.

Historical source: Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv. Fund 146. Description 51a. Case 558. Pages 26–27 b.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Білавич, 2015 – Білавич Г. Теорія і практика виховання господарської культури учнів та дорослих у Західній Україні (друга половина XIX – початок 40-х рр. XX ст.). Івано-Франківськ: НАІР, 2015. 740 с.
- ЦДІАУЛ – Центральний державний історичний архів України у Львові.
- Янишин, 2017 – Янишин Б. Східногалицьке шкільництво автономічної доби у вибраній польській історіографії // Східноєвропейський історичний вісник. 2017. Вип. 5. С. 8 – 14.
- Кłos, Szwed, 1996 – Кłos E.S., Szwed M.S. Українське szkolnictwo zawodowe w Galicji // Galicja i jej dziedzictwo. Rzeszów. 1996. T. 8. Myśl edukacyjna w Galicji 1772 – 1918. Ciągłość i zmiana. S. 353 – 361.
- Krawczyk, 1989 – Krawczyk J. Rozwój polskiego szkolnictwa górniczego do roku 1939 // Zeszyty Naukowe AGH. Górnictwo. 1989. T. 13 (Z. 2). S. 133 – 166.
- Krawczyk, 1995 – Krawczyk J. Galicyjskie szkolnictwo zawodowe w latach 1860 – 1918. Kraków: UNIWERSITAS, 1995. 287 s.

Krawczyk, 1997 – Krawczyk J. Początki szkolnictwa naftowego na ziemiach polskich // *Studia Historyczne*. 1997. R. XL. Z. 3 (158). S. 341 – 358.

Krawczyk, 2008 – Krawczyk J. Rola szkół zawodowych w rozwoju przemysłu galicyjskiego doby autonomicznej // *Galicja i jej dziedzictwo*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. 2008. T. 20. Historia wychowania: misja i edukacja. S. 241 – 253.

Krawczyk, 2015 – Krawczyk J. Szkolnictwo zawodowe – rzemieślniczo-przemysłowe, rolnicze i handlowe // *Galicja i jej dziedzictwo*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. 2015. T. 22: Szkolnictwo i oświata w Galicji 1772 – 1918. S. 105 – 122.

REFERENCES

Bilavych, 2015 – Bilavych H. Teoriia i praktyka vykhovannia hospodarskoi kultury uchniv ta doroslykh u Zakhidnii Ukraini (druga polovyna XIX – pochatok 40-tykh rr. XX st.) [Theory and practice of upbringing the economic culture of students and adults in Western Ukraine (the second half of the XIX and early 40's of the XX century)]. Ivano-Frankivsk: NAIR, 2015. 740 s. [in Ukrainian].

CSHAUL – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Lvovi [Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv].

Yanyshyn, 2017 – Yanyshyn B. Skhidnohalyske shkilnytstvo avtonomichnoi doby u vybranii polskii istoriografii [Eastern Galician schooling of the era of autonomy in the selected polish historiography] // *Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk*. 2017. Vyp. 5. S. 8 – 14. [in Ukrainian].

Kłos, Szwed, 1996 – Kłos E.S., Szwed M.S. Ukraińskie szkolnictwo zawodowe w Galicji [Ukrainian vocational education in Galicia] // *Galicja i jej dziedzictwo*. Rzeszów. 1996. T. 8. Myśl edukacyjna w Galicji 1772 – 1918. Ciągłość i zmiana. S. 353 – 361. [in Polish].

Krawczyk, 1989 – Krawczyk J. Rozwój polskiego szkolnictwa górniczego do roku 1939 [The development of Polish mining education until 1939] // *Zeszyty Naukowe AGH. Górnictwo*. 1989. T. 13 (Z. 2). S. 133 – 166. [in Polish].

Krawczyk, 1995 – Krawczyk J. Galicyjskie szkolnictwo zawodowe w latach 1860 – 1918 [Galician vocational education in the years 1860 – 1918]. Kraków: UNIWERSITAS, 1995. 287 s. [in Polish].

Krawczyk, 1997 – Krawczyk J. Początki szkolnictwa naftowego na ziemiach polskich [Beginnings of oil education in Poland] // *Studia Historyczne*. 1997. R. XL. Z. 3 (158). S. 341 – 358. [in Polish].

Krawczyk, 2008 – Krawczyk J. Rola szkół zawodowych w rozwoju przemysłu galicyjskiego doby autonomicznej [The role of vocational schools in the development of the Galician industry of an autonomous day] // *Galicja i jej dziedzictwo*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. 2008. T. 20. Historia wychowania: misja i edukacja. S. 241 – 253. [in Polish].

Krawczyk, 2015 – Krawczyk J. Szkolnictwo zawodowe – rzemieślniczo-przemysłowe, rolnicze i handlowe [Vocational education – craft and industrial, agricultural and commercial] // *Galicja i jej dziedzictwo*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. 2015. T. 22: Szkolnictwo i oświata w Galicji 1772 – 1918. S. 105 – 122. [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 10.02.2018 р.

Олена БОГАТИКОВА,
 orcid.org/0000-0002-9164-3524
 аспірантка Маріупольського державного університету
 (Україна, Маріуполь) lol9877@meta.ua

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО САКРАЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА У ДОСЛІДЖЕННЯХ ГРИГОРІЯ ПАВЛУЦЬКОГО

У статті подано характеристику основних робіт Г. Павлуцького, присвячених дерев'яному та кам'яному церковному зодчеству південноруського регіону. Встановлено архітектурні пам'ятки, які потрапили у поле зору науковця. Вказано їх особливості, які привернули увагу дослідника: тип споруди, період будівництва. Акцентовано увагу на висновках, зроблених Г. Павлуцьким щодо автентичного походження сакральної архітектури регіону та часу будівництва перших культових споруд. Наголошено на актуальності розвідок Г. Павлуцького для сучасної науки.

Ключові слова. Церковне зодчество, архітектура, храм, сакральна споруда.

Olena BOHATIKOVA,
 Post-graduate student of Mariupol' State University,
 (Ukraine, Mariupol') lol9877@meta.ua

THE HISTORY OF UKRAINIAN SACRAL CONSTRUCTION IN HRYHORIY PAVLUTSKYI'S STUDIES

The article presents the characteristics of H. Pavlutskyi's main works on wooden and stone church architecture of the South-Russian region. The basic idea of the article is H. Pavlutskyi's conclusions about the authentic origin of the sacred architecture of the region and the time of construction of the first religious buildings there.

1899 was a landmark in the further scientific activity of the researcher, because at that time H. Pavlutskyi for the first time took part in the work of the XI Archaeological Congress in Kiev, which was, according to the researcher, an impetus for the arousal of attention and study of the remnants of the past of his native Ukraine.

As a true scholar and a passionate connoisseur of art, H. Pavlutskyi couldn't stay away from studying and, most importantly, preservation of the monuments of art of his homeland. His work at the scientific forum dramatically changed the researcher's scientific preferences which, in its turn, according to the author, influenced the further development of art science in Ukraine. The author notes that since that time, his main theme of scientific development becomes the Ukrainian architecture, especially, wooden church architecture.

It's worthy of note, that the researcher investigated and analyzed the church objects of the XVII – beginning of the XIX centuries in Kiev, Cherkasy, Volhynia and Podilia. Among them wooden and stone sacral buildings in Vinnytsia, Polonne, Chuduniv, Trypillia and many other Ukrainian cities and villages. His scientific intelligence H. Pavlutskyi built on the problem-chronological principle. The article specifies the features that attracted the researcher's attention, such as the type of construction, the period of construction, etc.

It is underlined, that H. Pavlutskyi was involved into the work of writing the multivolumed «The History of Russian Art».

The author finds that the results of H. Pavlutskyi's researches in different years were presented at the meetings of Nestor the Chronicler Historical Society, archaeological congresses and other scientific forums.

H. Pavlutskyi derives the origin of Southern Russian church architecture from Byzantine traditions, but being creatively transformed for several centuries by local architects, who by using local building material created a unique, original architectural style.

The author affirms that the plans of the churches drawn by H. Pavlutskyi and their unique photographs make his work a valuable historical source. And as such, they are relevant to modern historical science.

Key words: Church building, architecture, temple, sacred building.

ИСТОРИЯ УКРАИНСКОГО САКРАЛЬНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА В ИССЛЕДОВАНИЯХ ГРИГОРИЯ ПАВЛУЦКОГО

В статье дана характеристика основных работ Г. Павлуцкого, посвященных деревянному и каменному церковному зодчеству южнорусского региона. Установлены памятники архитектуры, которые попали в поле зрения ученого. Указаны их особенности, которые привлекли внимание исследователя: тип сооружения, период строительства. Акцентировано внимание на выводах, сделанных Г. Павлуцким об аутентичном происхождении сакральной архитектуры региона и времени строительства первых культовых сооружений. Указано на актуальность исследований Г. Павлуцкого для современной науки.

Ключевые слова. Церковное зодчество, архитектура, храм, сакральное сооружение.

Постановка проблеми. Наша держава успадкувала від пройдешніх століть унікальний, неповторний скарб – пам'ятки дерев'яного сакрального зодчества. За підрахунками сучасних дослідників в Україні зберіглося понад 2,5 тис. дерев'яних церков, з яких близько 1000 відносяться до XV – XVIII ст. Окрім цього, на прилеглих етнічних українських землях їх налічується ще близько півтисячі. Але, за підрахунками Р. Маньковської, на облік та під охорону взято трохи більше 18 % існуючих пам'яток. Розглядаючи дерев'яні церкви, розташовані не лише на території України, але й сучасних Польщі та Словаччини, дослідниця відмічає унікальність цих храмів, що стали звершенням не лише української але й світової культури.

Спіраючись на дослідження вчених XIX ст., пам'яткоохоронний досвід, теоретичні напрацювання в царині сакрального будівництва, Р. Маньковська переконана, що сучасна українська наука формує засади створення архітектурної охоронно-реставраційної галузі, що дасть можливість відродити і зберегти історико-культурну спадщину України (Маньковська, 2010: 77–78, 83). Саме тому тема обраного дослідження є на сьогодні досить актуальною.

Аналіз досліджень. Інтерес вітчизняних науковців до пам'яток старовинної архітектури почав зростати ще наприкінці позаминулого століття. У цей період М. Каманін, М. Стороженко, М. Біляшівський, М. Істомін, Г. Павлуцький та ін. почали активно вивчати пам'ятки старовинного зодчества, у тому числі і сакрального. Наполегливу науково-дослідницьку роботу у цьому напрямку проводив Г. Павлуцький (1861 – 1924) – український вчений, викладач, громадський діяч.

Незважаючи на високий статус Григорія Григоровича в українському науковому та громадському житті, його постать досі залишається малодослідженою. Життєвий шлях вченого простежили І. Удріс, В. Туркевич, В. Афанасьєв, В. Пучков, М. Колісник та ін. Наприкінці 1990-х рр. Н. Ковпаненко зверталася до біографії вченого, досліджуючи історіографію вивчення пам'яток монументального мистецтва.

Отже, аналізу наукового доробку Г. Павлуцького не було приділено належної уваги. Тож, головний меседж сучасних науковців у тому, що хоча постать Григорія Григоровича і посідає помітне місце у вітчизняній науці, все ж його біографія мало досліджена.

Мета статті – проаналізувати дослідження Г. Павлуцького стосовно історії українського сакрального будівництва.

Виклад основного матеріалу. Свій шлях у науку Г. Павлуцький розпочав із дослідження античного мистецтва, проте згодом його наукові інтереси трансформувались у бік дослідження вітчизняної архітектури, зокрема церковної. Цьому посприяла, на думку сучасних вчених, його участь у роботі XI Археологічного з'їзду, який проходив у Києві 1899 р.

По завершенню роботи форуму при Історичному товаристві Нестора Літописця було створено «Комісію для опису старожитностей України», діяльність якої мала розгорнутися на території Київської, Чернігівської, Полтавської, Волинської та Подільської губерній. До її складу разом із іншими членами Товариства увійшов і Г. Павлуцький. При цьому дослідники наголошують на значній роботі, проведеної саме останнім щодо розшуку і фіксації пам'яток архітектури та монументального мистецтва (Ковпаненко, 2008: 104).

Влітку 1903 р. університет Св. Володимира відрядив Г. Павлуцького для дослідження старожитностей півдня Російської імперії. Розпочавши роботу над цією проблемою 1903 р., Г. Павлуцький присвятив їй не один рік свого життя.

Вирішивши проводити характеристику старожитностей за їх характером, а не за місцем розташування, Г. Павлуцький значну увагу приділив дерев'яним церквам XVII і XVIII ст., мотивувавши свій вибір тим, що ці пам'ятки більше за інших приречені на загибель. З цією метою дослідник обстежив деякі села, містечка та міста у трьох губерніях: Київській, Подільській та Волинській, зробив обміри, плани, розрізи розташованих у них церков.

Під час експедиції Г. Павлуцький обстежив 34 православні церкви, з них 7 – у Київській губернії, 16 – у Вінницькій та 11 – у Подільській, а також 3 католицьких храми у Волинській (церква Св. Анни – м. Полонне Новоградволинського повіту; церква Обретіння Чесного Хреста – м. Чуднов, Житомирського повіту) та Подільської (церква Св. Трійці – м. Зеньків Летичівського повіту) губерній (Павлуцький, 1905: 1).

Усі матеріали, зібрані й опрацьовані Г. Павлуцьким протягом багатьох років напруженої роботи, частково у співавторстві з іншими членами Історичного товариства Нестора Літописця Ю. Сіцинським, М. Біляшівським та В. Щербаківським, були оприлюднені на сторінках «Чтеній Історичного товариства Нестора Літописця», Трудів XIII, XIV та XV Археологічних з'їздів; у публікації «Каменные и деревянные храмы», вміщеній у першому, але й останньому, випуску «Древностей Украины» (1905) та узагальнюючій праці «О происхождении форм украинского деревянного церковного зодчества» (1911). Завдання, яке ставив перед собою дослідник, полягало не стільки в механічному відтворенні архітектурного ансамблю малоросійських храмів, скільки в його аналізі та щодо встановлення витоків українського сакрального зодчества: «Звідки ж з'явилася українська дерев'яна архітектура?» (Ковпаненко, 2014: 1). Окрім того, дослідник опрацював історію виникнення, релігійної діяльності кожної окремо взятої церкви, і все це на тлі історичних подій, яким він теж приділив чимало уваги. Почасти його праці перевантажені матеріалами місцевої історії, а безпосередньо темі дослідження відведено значно скромніше місце.

Найвизначнішою з-поміж праць Г. Павлуцького щодо українського сакрального зодчества XVII – XVIII ст. є нарис «Каменные и деревянные храмы». Це перша у вітчизняній науці спроба історичного опису та аналізу окремого виду національного мистецтва на основі вивчення архівних джерел, літератури та, найголовніше, значного фактичного матеріалу (Ковпаненко, 2005: 121). Слід відзначити, що праця Г. Павлуцького завдяки унікальним фотознімкам та планам церков, більшість яких не збереглися до XXI ст. представляє неабияку цінність для сучасних дослідників архітектурних пам'яток України XVII – XIX ст.

Дослідження складається з передмови та 19 розділів, кожен з яких містить опис одного або декількох храмів; 2 розділи автор присвятив характеристиці монастирів: Медведівського, Миколаївського та Мотронинського в Чернігівському повіті Київської губернії (Павлуцький, 1905: 2–12).

Дослідження Г. Павлуцького порушує одне з дискусійних питань, яке хвилювало думку провідних українських науковців XIX ст.: чи існує національний феномен української архітектури, зокрема церковної? Услід за іншими дослідниками – О. Новицьким, М. Русовим, О. Сластьоновим, В. Стасовим та ін. – Григорій Григорович наголошує на самобутності української архітектури (Гончаренко, 2000: 10–11).

Як зауважив Г. Павлуцький, наприкінці XIX ст. активно студіювались пам'ятки дерев'яної архітектури Півночі Російської імперії, які давали уявлення про церковний стиль XVIII ст. північних губерній, тоді як «південно-російський» архітектурний стиль залишався майже невідомим і «недовивченим» (Ковпаненко, 2013: 128). Тож, на сторінках свого дослідження науковець ретельно описує зовнішній вигляд церков та їх планову будову. Г. Павлуцький виділив декілька типів храмів, характерних для південно-західного регіону: однокупольний, трикупольний, п'ятикупольний. Окремо дослідник виділив храми хрестообразного плану з одним куполом у центрі хреста (ЧІТНЛ, 1905: 9–10).

Г. Павлуцький висловлює власне бачення стосовно часу виникнення, походження та характеру малоросійської церковної архітектури. Дослідник схильний датувати появу храмів описуваного типу XI ст. Задля підтвердження своєї гіпотези щодо часу та автентичності походження малоро-

сійських храмів Г. Павлуцький звертається до вивчення історичних джерел: літописів XI – XV ст. (Радзивіловський або Кенігсберський літопис, Ізборнік великого князя Святослава (1073 р.)), де знаходить багато зображень трьохглавих та п'ятиглавих храмів.

Вказуючи на первинний вплив візантійських традицій церковного будівництва, Г. Павлуцький відзначає його подальший самостійний розвиток, появу власних оригінальних особливостей. Дослідник не схильний зараховувати малоросійські храми до жодного зі стилів, вони, на його думку, самі є окремим стилем, що природно виник із будівельного матеріалу і залишався незмінним упродовж століть.

Аналізуючи старовинне дерев'яне зодчество на теренах України, Г. Павлуцький вперше спробував опрацювати генезу цієї архітектури, визначити її типові особливості, ступінь самобутності й певної залежності від сторонніх впливів. Стверджуючи дуже давнє походження української архітектури, учений пов'язав основні риси храмових форм з місцевими природними умовами та народними естетичними смаками. Думка про дерев'яне церковне будівництво як «період народної художньої творчості» стала головною в його оцінюванні пам'яток. Здійснюючи порівняльно-історичний аналіз зодчества України з дерев'яним будівництвом півночі Російської імперії, а також країн Європи та Сходу, Г. Павлуцький висвітлив їх стилістичні відмінності й наголосив на самобутності, національному характері української архітектури, що залишалася незмінною протягом багатьох століть. Розглянувши низку середньовічних образотворчих джерел, учений дійшов висновку, що традиції українського дерев'яного зодчества почали формуватися ще за часів Київської Русі (Ковпаненко, 2013: 128–129).

Слід відзначити, що на пропозицію Імператорського Російського археологічного товариства видання «Древности Украины. Каменные и деревянные храмы» у 1906 р. було нагороджено великою срібною медаллю. На думку Н. Ковпаненко, дослідження Г. Павлуцького стало помітною подією в українській історичній науці. В умовах Російської імперії воно започаткувала спеціальну серію видань, присвячених художній спадщині України (Ковпаненко, 2014: 257–271).

Висновки стосовно початку будівництва церков у південно-західному краї, теорій походження південно-західного дерев'яного церковного зодчества, діяльності церков та монастирів тощо, зроблені Григорієм Григоровичем на сторінках вказаної праці, повторюються у його доповідях на засіданнях Історичного товариства Нестора Літописця, зроблених у різний час протягом 1904 – 1906 рр. («Наиболее ранние свидетельства литературных памятников о построении деревянных церквей XVII и XVIII вв.», «О деревянных резных изображениях путтов в южно-русских церквях XVII – XVIII вв.», «Изображение храма в древнейших южно-русских миниатюрах», «Памятники церковной каменной архитектуры стиля «empire» в Полтавской губ.») та на XIII (Катеринослав, 1905) і XIV (Чернігів, 1908) Археологічних з'їздах.

Так, на одному із засідань ІГНЛ, у листопаді 1903 р., Г. Павлуцький оприлюднив результати свого дослідження матеріалу, зібраного членами Комісії з опису старожитностей України «Дерев'яна церковна архітектура у Південно-західному краї у XVII – XVIII ст.». У своїй доповіді дослідник виділив основні вектори у дослідженні архітектури регіону, а саме доцільність паралельного вивчення особливостей південно- та північно-руської архітектури; особливостей «малоруських церковних будівель»; походження сакральної архітектури регіону.

Розглядаючи паралельно північне і південне сакральне зодчество, Г. Павлуцький аж ніяк не схильний їх ототожнювати. Стосовно ж походження архітектурних стилів дослідник зауважує, що не зважаючи на те, що південноросійська та північноросійська архітектури надихаються чужими формами і взаємно впливають одна на одну, їх в жодному разі не можна назвати копіювальними; руські майстри не копіювали сліпо західні зразки, а переробляли їх власним розумом та серцем, у їхньому мистецтві панувала творча сила, котра і зробила дерев'яне зодчество півдня та півночі Росії оригінальним зображенням творчого генія.

Ретельно проаналізувавши всі наявні матеріали, Г. Павлуцький дійшов висновку, що, по-перше, «... малоруський архітектурний тип самостійно існував у Російській імперії з дуже давніх часів ...»; по-друге, «... на південно-руське і північно-руське дерев'яне зодчество слід розглядати як дві гілки одного і того ж мистецтва, котрі тільки згодом, роз'єднані політичним життям того та другого краю, зазнали деяких змін» (Павлуцький, 1904: 21–24).

Інтерес представляє розвідка Г. Павлуцького щодо церковних будівель стилю «емпіге» у Полтавській губернії. Дослідник назвав вісім пам'ятників цього стилю: Миколаївська, соборна Успенська та Воскресенська церкви у м. Хоролі, Троїцька церква у с. Вишняках, Миколаївська (м. Ромни), дві церкви в селах Сньках та Вергунах Хорольського повіту та церква в м. Лубнах, зазначивши при цьому, що «в Полтавській губернії всі храми стилю «емпіге» замінили собою старовинні дерев'яні церкви малоросійського стилю».

Особливості стилю Г. Павлуцький прослідкував на прикладі двох дуже схожих між собою церков – соборної Успенської та Воскресенської у м. Хоролі: соборна церква «має ліпні прикраси античного зразка: всередині цієї церкви зверху по стінах і в куполі; на капітелі пілястрів і на барабані купола; круглі великі скульптурні розетки на стінах портиків, великі вази у нішах на зовнішніх стінах тощо. ...у цих храмах стилю «емпіге» передню частину фасаду утворює портик з доричними колонами; такі портики встановлювалися з трьох боків: з півночі, півдня та заходу; нижня частина стіни оброблена рустами, верхня – гладка; колони, грустики, купол – яйцевидної форми на зразок купола собору св. Петра в Римі...доричні колони часто не мають баз – це риса руського «емпіге»» (Павлуцький, 1906: 94–97).

Слід наголосити, що свої напрацювання в царині сакральної архітектури південно-західного краю Г. Павлуцький також неодноразово представляв під час роботи Археологічних з'їздів. Так на засіданнях XIII АЗ Г. Павлуцький уперше порушив питання про необхідність вивчення київської архітектури XVII – XVIII ст. як національної художньої школи, рівної за значенням зодчеству княжої Русі. У своїх доповідях, зроблених під час роботи з'їзду, дослідник висвітлив історію дерев'яного зодчества в Україні, охарактеризував своєрідність пам'яток Лівобережної України (Ковпаненко, 2008: 106).

Важливе значення для розвитку студій архітектурної спадщини України мала, на думку Н. Ковпаненко, значна за обсягом доповідь Г. Павлуцького «Про вплив дерев'яного церковного зодчества на архітектурні форми мурованих храмів в Києві XVII – XVIII ст.». У ній чи не вперше було порушено питання про необхідність поглибленого вивчення мурованої київської архітектури доби Гетьманщини, пам'ятки якої до того часу майже не привертали науковців. Вирізняючись особливою оригінальністю, відбиваючи риси епохи й маючи яскраві ознаки національної художньої школи, ця архітектура, на глибоке переконання вченого, потребувала наукового опрацювання не менше, ніж зодчество Київської Русі. Реферат містив поданий на широкому історичному тлі стилістичний нарис загальної історії церковного будівництва в Києві з найдавніших часів до XVIII ст. включно. Основні положення доповіді Г. Павлуцького були підтримані науковцями.

Тему української сакральної архітектури Г. Павлуцький продовжував і пізніше. Останнім містом в Україні, де відбувся черговий XIV Археологічний з'їзд, був Чернігів (Ковпаненко, 2013: 209–211; 213). Під час роботи Археологічного з'їзду, який проходив з 1 по 15 серпня 1908 р., Г. Павлуцький представив кілька доповідей: «Київські храми домонгольського періоду та їх приналежність до візантійського зодчества», «Про походження форм дерев'яного церковного зодчества», «Про церковні споруди у стилі Емпіге у Полтавській губернії» (Красніцька, 2011: 64).

Н. Ковпаненко зазначає, що на XIV Археологічному з'їзді чи не вперше отримали наукову розробку питання української архітектурно-мистецької спадщини пізніших періодів. І виступ Г. Павлуцького був присвячений мурованим церквам і храмам Полтавщини кінця XVIII – початку XIX ст., зведеним у стилі ампір. Як і в інших своїх працях, крім глибокого аналізу окремих пам'яток, науковець подав яскраву характеристику історичної епохи, за якої вони були створені (Ковпаненко, 2013: 219).

XV Археологічний з'їзд проходив у Новгороді з 22 липня по 04 серпня 1911 р. Усього під час роботи форуму відбулося 32 засідання, на яких було представлено 90 доповідей, 40 з яких були присвячені історії та старожитностям Новгорода.

Г. Павлуцький, як один із учасників з'їзду, також не оминув увагою означену тему. Як стверджує Н. Полонська-Василенко, у своїй доповіді «Про візантійські риси у декоративній обробці фасадів Новгородських храмів XI – XIV ст.» дослідник доводив, що зовнішній вигляд новгородських храмів запозичений із візантійського мистецтва. Прикладом цього впливу він вважав тре-

тинний поділ стінки аркою з двома напів-арками, причому арка трансформувалася із потрійного візантійського вікна.

В іншій своїй доповіді – «Один із впливів західно-європейського мистецтва на північне дерев'яне церковне зодчество», Г. Павлуцький вказував, що вітчизняні храми, у формі кубу з п'ятьма главками, запозичили ці главки з готичного мистецтва Англії, Чехії та Угорщини із замкових башт (Полонська, 1912: 11; 13).

Розвідки Г. Павлуцького щодо церковної архітектури південноросійського краю вміщено також і у багатотомному виданні «История русского искусства» І. Грабаря. Проте, якщо свою статтю «Деревянные и каменные храмы» дослідник присвятив аналізу сільських та містечкових церков XVII – XIX ст., то у статті, вміщеній в «Истории русского искусства» він звернувся до сакральних пам'яток Києва та Чернігова XI ст. Григорій Григорович наголосив на тому, що «всі вцілілі до нас пам'ятки великокняжої епохи в Південній Росії носять на собі сліди візантійської роботи: всюди ми бачимо візантійську техніку та візантійські художні прийоми» (Павлуцький, 1909: 143–162).

Підсумком багаторічної плідної праці Г. Павлуцького можна вважати нарис «О происхождении форм украинского деревянного церковного зодчества» (1911), на сторінках якого автор ще раз доводить існування дерев'яних православних церков на території України (Київської Русі) ще в домонгольський період (XI – XII ст.): «...дерев'яні церкви, котрі...тягнуться безперервно від епохи Володимира Св. До другої половини XVIII ст., утворюючи один суцільний ланцюг, – можна вважати, що основні риси українського архітектурного церковного стилю повинні сягати сивої давнини, а саме домонгольського періоду» (Павлуцький, 1911: 2).

Треба підкреслити, що майже всі наукові праці Г. Павлуцького з питань історії вітчизняної архітектури мають певні особливості. З одного боку, у кожній роботі автора виявляється певна зацікавленість популярною на той час теорією впливів. Простежується прагнення виявити взаємозв'язок національних традицій будівництва з традиціями інших епох і народів. Водночас учений не відхиляється від головного напрямку – пошуку національної своєрідності, неповторності українських пам'яток від домонгольської доби і до наших часів. В оцінках пам'яток архітектури давньослов'янського Києва та Чернігова, храмів Прикарпаття то споруд українського бароко відчувається обґрунтована впевненість автора у високих художніх якостях національного мистецтва, що дозволяють їм знайти своє місце на одному ступені з всесвітньо відомими пам'ятками архітектури Колісник, 2005: 42).

Н. Ковпаненко стверджує, що як учений універсалістського напрямку, прихильник теорії впливів, Г. Павлуцький у своїх працях прагнув виявити джерела тих чи інших національних художніх явищ, високо оцінював талант українського народу, який творчо трансформував певні культурно-художні запозичення відповідно до своїх смаків і потреб. Одним із перших він намагався визначити роль національної спадщини у світовому культурному процесі. Учений розглядав старовинну вітчизняну архітектуру як своєрідну національну школу серед інших європейських шкіл, а відтак як повноправну складову загальнолюдської художньої культури. Створена Г. Павлуцьким концепція розвитку української архітектури, викладена ним у другому томі «Історії російського мистецтва», відіграла помітну роль в обговоренні одного з провідних питань тогочасного українського мистецтвознавства й архітектурно-художньої практики – проблеми визначення національного стилю, тобто виявлення й утвердження національної своєрідності художньої спадщини українського народу, що відбувалось особливо інтенсивно упродовж 1912 – 1913 рр. (Ковпаненко, 2013: 131–132).

Висновки. Таким чином, Григорій Григорович у своїх дослідженнях зумів вдало поєднати історію південноросійського краю з історією церковного будівництва, дав детальний аналіз кожної споруди, виділив три типи храмових будівель, характерних для даного регіону. Крім того, його праці містять накреслені плани церков та фотографії більшості з них, що у XXI ст. робить їх також і цінним історичним джерелом. Спираючись на широкий фактичний матеріал та роботи попередників Г. Павлуцький доводить автохтонне походження культової архітектури регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Гончаренко, 2000 – Гончаренко М. Становлення історичних досліджень архітектури України (кінець XIX – початок XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. архітектури: спец. 18. 00. 01 «Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури». Київ. 2000. 21 с.

Ковпаненко, 2013 – Ковпаненко Н. Архітектурно-мистецька спадщина Наддніпрянської України у вітчизняних історичних дослідженнях (кінець XIX – початок XX ст.). Київ, Інститут історії України НАН України, 2013, 309 с.

Ковпаненко, 2005 – Ковпаненко Н. Архітектурно-мистецька спадщина України в працях визначних учених другої половини XIX – початку XX ст. // Український історичний журнал. 2005. № 6. С. 112–128.

Ковпаненко, 2008 – Ковпаненко Н. Роль археологічних з'їздів останньої третини XIX – початку XX ст. у дослідженні архітектурно-мистецької спадщини України // Український історичний журнал. 2008. № 6. С. 99–110.

Ковпаненко, 2014 – Ковпаненко Н. Дослідження національної архітектурно-мистецької спадщини у діяльності Історичного товариства Нестора-Літописця (1900-ті рр.) // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей / Відп. ред. В. Даниленко. 2014. Вип. 19. С. 257–271.

Колісник, 2005 – Колісник Є. Павлуцький Г. Г. як дослідник вітчизняної архітектури // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. 2005. №2. С. 36–41.

Красніцька, 2011 – Красніцька Н. Григорій Павлуцький – дослідник українського та світового народного мистецтва // Етнічна історія народів Європи. 2011. Вип. 35. С. 62–67 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.history.univ.kiev.ua/ethnologi/journal/ethnic_history_35/35_10.pdf.

Маньковська, 2010 – Маньковська Р. Сакральна дерев'яна архітектура України у світовій спадщині // Краєзнавство. 2010. №4. С. 77 – 86.

Отчет, 1912 – Отчет о состоянии и деятельности Исторического общества Нестора летописца в 40-м году его существования, с 27 октября 1911 г. по 27 октября 1912 г. // ЧИОНЛ. 1912.

Павлуцький, 1904 – Павлуцький Г. Деревянная церковная архитектура Юго-Западного края в XVII и XVIII вв. // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. 1904. Кн. 18. Вып. 1. С. 21–24.

Павлуцький, 1905 – Павлуцький Г. Деревянные и каменные храмы // Древности Украины. Вып.1. Киев: Издание Императорского Московского Археологического общества. 1905. 124 с.

Павлуцький, 1906 – Павлуцький Г. Памятники церковной каменной архитектуры стиля «empire» в Полтавской губ. // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. 1906. Кн.19. Вып. 4. С. 94–97.

Павлуцький, 1909 – Павлуцький Г. Древнейшее каменное зодчество // История русского искусства: Архитектура. Т. 1. История архитектуры: Допетровская эпоха. Москва. 1909. С. 143–162.

Павлуцький, 1911 – Павлуцький Г. О происхождении форм украинского деревянного церковного зодчества. Москва: Типография Г. Лиссинкра и Д. Совко. 1911. 20 с.

Полонская, 1912 – Полонская Н. Великий Новгородъ и XV археологический съезд. Киев: Тип. Киев. военного округа. 1912. 16 с.

REFERENCES

Honcharenko, 2000 – Honcharenko M. Stanovlennia istorychnykh doslidzhen arkhitektury Ukrainy (kinets XIX – pochatok XX st.) [The formation of historical studies of architecture of Ukraine (the end of the XIX and the beginning of the XX century)]: avtoref. dys. na zdbuttia nauk. stupenia kand. arkhitektury: spets. 18.00.01 «Teoriia arkhitektury, restavratsiia pamiatok arkhitektury». Kyiv, 2000. 21 s. [in Ukrainian].

Kovpanenko, 2005 – Kovpanenko N. Arkhitekturno-mystetska spadshchyna Ukrainy v pratsiakh vyznachnykh uchenykh druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [Architectural and artistic heritage of Ukraine in the writings of prominent scholars of the second half of the XIX and early XX centuries.] // Ukrainyskiy istorychnyi zhurnal. Kyiv, 2005. № 6. S. 112–128. [in Ukrainian].

Kovpanenko, 2008 – Kovpanenko N. Rol arkheolohichnykh zizdiv ostannoï tretyny XIX – pochatku XX st. u doslidzhenni arkhitekturno-mystetskoï spadshchyny Ukrainy [The role of archaeological congresses of the last third of the XIX and early XX centuries. in the study of the architectural and artistic heritage of Ukraine] // Ukrainyskiy istorychnyi zhurnal. Kyiv. 2008. № 6. S. 99–110 [in Ukrainian].

Kovpanenko, 2013 – Kovpanenko N. Arkhitekturno-mystetska spadshchyna Naddnyprianskoi Ukrainy u vitchyznianskykh istorychnykh doslidzheniakh (kinets XIX – pochatok XX st.) [Architectural and artistic heritage of the Dnieper Ukraine in the national historical researches (the end of the XIX and the beginning of the XX century)]. Kyiv. Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 2013. 309 s. [in Ukrainian].

Kovpanenko, 2014 – Kovpanenko N. Doslidzhennia natsionalnoi arkhitekturno-mystetskoï spadshchyny u diialnosti Istorychnoho tovarystva Nestora-Litopystsia (1900-ti rr.) [Research of the national architectural and artistic heritage in the activities of the Historical Society of the Nestor-Chronicler (1900's).] // Ukraina XX st.:

kultura, ideolohiia, polityka. Zbirnyk statei / Vidp. red. V. Danylenko. Kyiv. Instytut istorii Ukrainy Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy, 2014. Vyp. 19. S. 257–271. [in Ukrainian].

Kolisnyk, 2005 – Kolisnyk Ye. Pavlutskiy H. H. yak doslidnyk vitchyznianoï arkhitektury [Pavlutskiy G. G. as a researcher of domestic architecture] // Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dizainu i mystetstv. Kharkiv. 2005. № 2. S. 36–41. [in Ukrainian].

Krasnitska, 2011. – Krasnitska N. Hrhorii Pavlutskiy – doslidnyk ukrainskoho ta svitovoho narodnoho mystetstva [Grigory Pavlutskiy is a researcher of Ukrainian and world folk art] // Etnichna istoriia narodiv Yevropy. 2011. Vyp. 35. S. 62–67 [Elektronnyi resurs]. Dostupnyi z: http://www.history.univ.Kiev.ua/ethnologi/journal/ethnic_history_35/35_10.pdf [in Ukrainian].

Mankovska, 2010 – Mankovska R. Sakralna dereviana arkhitektura Ukrainy u svitovii spadshchyni [The sacred wooden architecture of Ukraine in the world heritage] // Kraieznavstvo. Kyiv. 2010. № 4. S. 77–86. [in Ukrainian].

Otchet, 1912 – Otchet o sostoianii y deiatelnosti Istorycheskoho obshchestva Nestora letopystsa v 40-m hodu eho sushchestvovaniia, s 27 oktiabria 1911 h. po 27 oktiabria 1912 h. [Report on the status and activities of the Historical Society of Nestor the Chronicler in the 40th year of his existence, from October 27, 1911 to October 27, 1912] // ChYONL. Kyiv. 1912. [in Russian].

Pavlutskiy, 1904 – Pavlutskiy G. Dereviannaia tserkovnaia arkhitektura Yuho-Zapadnoho kraia v XVII y XVIII vv. [Wooden church architecture of the South-Western Territory in the XVII and XVIII centuries.] // Chtenyia v Istorycheskom obshchestve Nestora Letopystsa. Kiev. 1904. Kn. 18. Vyp. 1. S. 21–24. [in Russian].

Pavlutskiy, 1905 – Pavlutskiy G. Dereviannye i kamennyye khramy [Wooden and stone churches] // Drevnosti Ukrainy. Vyp. 1. Kiev. Izdanie Imperatorskoho Moskovskoho Arkheolohicheskoho obshchestva. 1905. 124 s. [in Russian].

Pavlutskiy, 1906 – Pavlutskiy G. Pamiatniki tserkovnoi kamennoi arkhitektury stoletia «empire» v Poltavskoi hub. [Monuments of church stone architecture of the «empire» style in Poltava province] // Chtenyia v Istorycheskom obshchestve Nestora Letopystsa. Kiev. 1906. Kn. 19, Vyp. 4. S. 94–97. [in Russian].

Pavlutskiy, 1909 – Pavlutskiy G. Drevneishee kamennoe zodchestvo [The most ancient stone architecture] // Istoriya russkoho iskusstva: Arkhitektura. T. 1. Istoriya arkhitekturi: Dopetrovskaia epokha. Moskva. 1909. S. 143–162. [in Russian].

Pavlutskiy, 1911 – Pavlutskiy G. O proyskhozhdenyy form ukraïnskoho dereviannoho tsnrkovnoho zodchestva [On the origin of forms of Ukrainian wooden architecture] Moskva: Tipohrafiya H. Lyssynkra i D. Sovko. 1911. 20 s. [in Russian].

Polonskaya, 1912 – Polonskaya N. Velykyi Novhorod i XV arkheolohycheskiy sezd [Great Novgorod and XV archaeological congress]. Kiev. Tip. Kiev. voennoho okruha. 1912. 16 s. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 10.02.2018 р.

УДК: 94 (477+438) «XIX – XX»
 DOI: 10.24919/2519-058x.6.124679

Максим ЗЕЛІНСЬКИЙ,
 orcid.org/0000-0002-8521-4256
 кандидат історичних наук, центр полоністики
 Чорноморського національного університету ім. Петра Могили
 (Україна, Миколаїв), max_zelinskij@yahoo.com

УКРАЇНА І УКРАЇНЦІ В ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ ЙОАХІМА БАРТОШЕВИЧА (1867 – 1938)

У статті висвітлюються окремі аспекти політичної та публіцистичної діяльності Й. Бартошевича – відомого представника польської націонал-демократії в Наддніпрянській Україні, відповідального редактора газети «Dziennik Kijowski» і голови Польського Виконавчого Комітету в Києві. Досліджено роль і місце Бартошевича в польському національному русі. Здійснено спробу стисло проаналізувати позицію Й. Бартошевича на «українське питання» у контексті відновлення польської державності наприкінці XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: Й. Бартошевич, українське питання, «Dziennik Kijowski», Польський Виконавчий Комітет, польський націоналізм.

Maksym ZELINSKYI,
 PhD (History), Centre of Polish Studies,
 Petro Mohyla Black Sea National University (Ukraine, Mykolaiv), max_zelinskij@yahoo.com

UKRAINE AND THE UKRAINIANS IN JOACHIM BARTOSZEWICZ' POLITICAL THOUGHT OF (1867 – 1938)

The article highlights particular aspects of political and publicistic activities of Joachim Bartoszewicz (1867 – 1938), a prominent representative of Polish national democrats in Russian Ukraine from 1906 to 1918.

J. Bartoszewicz's contribution to the development of the Polish nationalist movement has been studied. The process of his development as a political figure has been considered, and his socio-political views have been covered. The articles focuses on the analysis of J. Bartoszewicz's attitude to the «Ukrainian question» in the context of the restoration of Polish statehood in the late XIX and early XX centuries. In particular, special attention is paid to J. Bartoszewicz' participation in various public Polish organizations in Ukraine. For example, the activity of J. Bartoszewicz at the posts of the executive editor of the newspaper «Dziennik Kijowski» and the head of the Polish Executive Committee in Kiev has received full coverage.

It is ascertained that in the period from 1906 to 1918 the newspaper «Dziennik Kijowski», headed by J. Bartoszewicz, turned into a powerful means of the party interests propaganda of the Polish national democrats in Ukraine. Bartoszewicz' sSignificant contribution into the study of the factor of Polish presence in Ukrainian lands has been emphasized.

The active role of J. Bartoszewicz in the events of the Ukrainian Revolution of 1917 – 1921 is shown. The reasons for the deterioration of Polish-Ukrainian relations in 1917 – 1918, particularly, between the Polish Executive Committee and the Central Council of Ukraine, have been elucidated. Personal attitude of J. Bartoszewicz to this matter is traced.

J. Bartoszewicz' views on the problem of polonization of eastern Polish lands during the period of the Second Rzeczpospolita Polska has deserved singular attention. As is known, he was a consistent supporter of the conception of creating a mono-ethnic Polish state. According to this conception all non-polish ethnic national minorities were subjected to assimilation, and their influence on the policy of the Polish state was limited to a maximum. The Ukrainian side was refused as the matter of principle in the right to national self-determination, and the Ukrainians themselves were declared an organic part of the future Polish nation. In this connection, in his publicistic works, J. Bartoszewicz refused to use the terms «Ukraine» and «Ukrainians», considering these notions as an integral part of the anti-Polish political project. Instead, he returned to the use of the terms «Rus'» and the «Rusyns», emphasizing the exclusively ethnic identity of this ethnic community.

Key words: J. Bartoszewicz, Ukrainian question, «Dziennik Kijowski», Polish Executive Committee, Polish nationalism.

Максим ЗЕЛИНСКИЙ,

кандидат исторических наук, центр полонистики
Черноморского национального университета им. Петра Могилы,
(Украина, Николаев), max_zelinskij@yahoo.com

УКРАИНА И УКРАИНЦЫ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ МЫСЛИ ЙОАХИМА БАРТОШЕВИЧА (1867 – 1938)

В статье освещаются отдельные аспекты политической и публицистической деятельности Й. Бартошевича – известного представителя польской национал-демократии в Украине, ответственного редактора газеты «Dziennik Kijowski» и главы Польского Исполнительного Комитета в Киеве. Исследованы роль и место Й. Бартошевича в польском национальном движении. Предпринята попытка кратко проанализировать позицию Й. Бартошевича по «украинскому вопросу» в контексте восстановления польской государственности в конце XIX – начале XX вв.

Ключевые слова: Й. Бартошевич, украинский вопрос, «Dziennik Kijowski», Польский Исполнительный Комитет, польский национализм.

Постановка проблеми. Попри доволі значну увагу вітчизняних науковців до проблеми визначення рівня впливу польського суспільно-політичного та культурного чинника в історії українських національно-визвольних змагань на початку ХХ ст., вона ще не дістала належного висвітлення в українській історичній науці і, безумовно, заслуговує на подальше дослідження. У цьому сенсі, певний науковий та історичний інтерес становлять розвідки, у яких розглядалися різноманітні аспекти участі польських громадсько-політичних діячів в бурхливих подіях Української революції 1917 – 1921 рр. Особливе зацікавлення представляє вивчення проблематики ставлення тогочасного польського політикуму до українців та їх національних прагнень. І на цьому фоні окремо виділяється доволі жорстка і послідовна антиукраїнська позиція однієї із найвпливовіших тогочасних польських політичних сил – націонал-демократії (ендеції).

Довгий час значний вплив на формування стійких антиукраїнських настроїв у середовищі цієї партії та й взагалі серед усього польського суспільства мав відомий представник польського націонал-демократичного табору – Йоахім Стефан Бартошевич (1867 – 1938), якого однопартійці називали «людиною феноменальних здібностей» (Grabski, 1989: 286). Політичний і громадський діяч, публіцист, юрист, ідеолог, дипломат – Й. Бартошевич вніс істотний вклад у розвиток польського націонал-демократичного руху першої половини ХХ ст. А для багатьох поляків у 1906 – 1918 рр. він став символом поборника польськості на «забраних землях» (Białokur, 2005b: 119). Багато в чому завдяки саме його зусиллям вибудовувалася загальнопартійна позиція польських націонал-демократів стосовно українського питання. Активно займаючись польською політикою упродовж майже сорока років, Й. Бартошевич понад двадцять років прожив безпосередньо в Україні. Український період його життя і політичної діяльності розпочався в 1894 р. у Львові, а закінчився в 1918 р. у Києві (Białokur, 2004: 336).

Аналіз досліджень. Зазначена у назві стаття є предметом наукового дослідження насамперед польських істориків. Серед робіт польських дослідників варто відзначити серію історичних студій М. Б'ялокура (Białokur, 2004), (Białokur, 2005a), (Białokur, 2005b), (Białokur, 2005c). Окремі аспекти розглянутої теми розроблялися також українськими науковцями (Гай-Нижник, Потапенко), (Лісевич, 19970), (Оліпер, 2016). Проте у вітчизняній історіографії постать Й. Бартошевича та його роль у встановленні польсько-українських відносин на початку ХХ ст., ще досі не знайшли належного висвітлення.

Мета статті. Завдання пропонованої статті полягає у дослідженні основних етапів політичної діяльності Й. Бартошевича та у визначенні особливостей його поглядів щодо минулого і майбутнього України й українців. До того ж, критичний аналіз цих поглядів дасть можливість краще з'ясувати рівень особистої відповідальності Й. Бартошевича в процесі вироблення єдиної загальнопартійної позиції ендеції щодо української проблематики.

Виклад основного матеріалу. Йоахім Стефан Бартошевич народився 3 вересня 1867 р. у Варшаві в сім'ї лікаря Йоахіма Бартошевича та Галини, уродженої Міттельстаєдт. Родина походила з Литви. Дитячі роки молодого Бартошевича пройшли в атмосфері патріотичного виховання, притаманного поколінню польській молоді другої половини XIX ст., яке пізніше польські історики назвуть «поколінням нескорених» (Białokur, 2004: 337).

У 1884 р. Й. Бартошевич закінчив V варшавську гімназію і вступив до Варшавського університету на медичний факультет, який успішно закінчив у 1890 р. Потім цілий рік працював за фахом в акушерській клініці Варшави. Проте незабаром вирішив відмовитися від медицини і виїхав до Франції для отримання освіти в Паризькій школі політичних наук (Ecole libre des sciences politiques). Повернувшись додому (1894), Й. Бартошевич продовжив навчання на правознавчому відділенні у Львівському університеті. У 1899 р. він отримав учений ступінь доктора права. Планував присвятити себе науково-викладацькій діяльності. Але не склалося. Замість цього до 1903 р. працював у бюрократичному апараті виконавчого органу Галицького сейму: в Галицькому крайовому відділі та на посаді керівника статистичного бюро. У випусках галицького статистичного збірника «Wiadomościach Statystycznych» опублікував дві статті: «Prawo ubogich w Galicji» і «Siła podatkowa gmin wiejskich w Galicji» (Białokur, 2005a: 120–121).

Перебуваючи у Львові, Й. Бартошевич спробував себе в якості промисловця (керівника нафтової копальні у м. Дрогобич) та журналіста (співпрацював з редакцією ендецького часопису «Słowo Polskie» (1895 – 1946)). На сторінках цього видання Й. Бартошевича друкує низку статей, присвячених поточним міжнародним справам і зовнішній політиці (Białokur, 2004: 338).

Переломним для Й. Бартошевича став 1904 р. У його особистому житті сталися значні зміни, пов'язані з відставкою. Він залишив Львів і перебрався на Волинь, де взяв під своє управління маєток свого тестя в с. Брикулі. На початку 1906 р. на запрошення відомого громадського діяча графа Володимира Грохольського (1857 – 1914) Й. Бартошевич переїхав до Києва – потужного центру громадського життя польської громади України. На початку лютого того ж року він разом з Л. Янковським, С. Зелінським, Е. Пашковським, В. Михайловським та ін. розпочав редагування нової польськомовної газети «Dziennik Kijowski» («Київський щоденник»), першого польського видання, заснованого після Січневого повстання 1863 р. на території Наддніпрянської України (Оліпер, 2016: 205).

Завдяки посаді редактора «Dziennik Kijowski», на якій він перебував аж до 1912 р. (до моменту арешту російською поліцією), і політичного авторитету націонал-демократів у середовищі польської національної меншини в Україні, Й. Бартошевич став досить помітною та впливовою фігурою серед своїх співвітчизників. Салон родини Бартошевичів у Києві перетворився на справжній осередок обговорення суспільно-політичної діяльності польської громади (Коженьовський, 2015: 46). З часом, інформаційне протистояння між польською та українською пресою, що розгорнулася на початку XX ст., зробила Й. Бартошевича однією із найвпливовіших політичних постатей серед поляків України.

Необхідно зазначити, що, незважаючи на офіційно задекларовані у вступній промові до читачів першого номеру «Dziennik Kijowski» цілі, серед яких лунали заклики до поляків посприяти економічному піднесенню українського народу і відмовитися від підтримки «національних антагонізмів» (Dziennik Kijowski, 1906: 1) ця газета, навпаки, почала активно використовуватися польськими націонал-демократами як потужний засіб пропаганди та відстоювання своїх партійних інтересів на українських землях. Хоча революційні події 1905 – 1907 рр. у Російській імперії посприяли політичному відродженню польського національного руху на Правобережній Україні, значна частина польської спільноти в Наддніпрянській Україні вороже поставилася до українського національного руху та його намагань.

Одним із перших особистих звернень Й. Бартошевича до української проблематики стало вбивство 12 квітня 1908 р. Галицького намісника А. Потоцького українським студентом Мирославом Січинським. У своїй статті під назвою «Zamordowanie namiestnika Galicji», присвяченій цій трагічній події редактор «Dziennika Kijowskiego» з сумом засудив усіх тих, хто не зміг гідно оцінити прагнення загиблого намісника досягти польсько-українського порозуміння, прийнявши ці прагнення за прояв слабкості. Діючи обережно, автор статті не став перекладати усю відпо-

відальність за вбивство на весь український народ. До того ж він зазначив, що вважає українців окремою нацією. Втім, уже за декілька років Й. Бартошевич змінить свою точку зору стосовно українців на діаметрально протилежну (Białokur, 2005с: 220).

Уже за два роки за активною участю Й. Бартошевича розгорівся скандал, який зачепив політичну репутацію представників українського національного руху. Влітку 1910 р. редакція «Dziennika Kijowskiego» на чолі з Й. Бартошевичем розпочала справжню антиукраїнську інформаційну компанію. Приводом до неї стала публікація так званої «рevelяції» польського шпигуна Болеслава Раковського, який намагався переконати громадськість про наявність у нього доказів, згідно з якими саме уряд Німеччини фінансував український рух (Передерій, 2011: 77).

Обурений такою поведінкою українців, Й. Бартошевич у статті «Wobec pruskiej roboty» піддав нищівній критиці представників українства, наголошуючи, що «необхідною є річ, щоб народ руський (український) від тих, сплачених іноземними урядами агентів звільнився. Час розібратися, хто є другом, а хто ворогом. Треба покінчити з фальшуванням правди, одурманюванням народу, посівом ворожнечі, з паплюженням братів – на користь пруссаків, які хочуть придушити Польщу, для того, щоб потім зовсім не рахуватися з українцями, або на користь інших елементів, що ненавидять Польщу» (Bartoszewicz, 1910: 2).

Незважаючи на те, що «рevelяції Раковського» досить швидко виявилися фальшивими, «Dziennik Kijowski» продовжив справжнє цькування згаданих у цих обвинуваченнях представників українського руху, зокрема дісталось В'ячеславу Липинському. Київський часопис «Рада», який став на захист В. Липинського, в одному зі своїх номерів зазначив, що «в особі Липинського зроблено спробу заплямувати весь той рух, який розбиває ілюзію історичної Польщі й польського стану posiadania на українській землі» (Передерій, 2011: 78).

На початку 1910-х рр. Й. Бартошевич у декількох своїх статтях відкрито визнав складність та проблемність українського питання серед інших національних питань на території колишньої Речі Посполитої. Особливо його турбувала непроста ситуація у Східній Галичині, де, на його думку, українці намагалися витіснити поляків з регіону. Неодноразово комісар ендеків в Україні наголошував, що плани українців є амбітними та далекосяжними (Bartoszewicz, 1910: 221).

У 1912 р. Й. Бартошевич опублікував невелику монографію «Na Rusi polski stan posiadania (kraj, ludność, ziemia)» (Bartoszewicz, 1912), в якій ретельно дослідив на основі статистичних даних реальний стан польської присутності (етнічної, соціально-економічної, культурно-релігійної) на території Правобережної України, а саме: на Київщині, Волині й Поділлі. Незважаючи на ґрунтовність статистичних даних і висновків, наведених Бартошевичем, створювалася вона насамперед з ідеологічною метою, щоб довести глибоку польську економічну присутність на території Правобережної України.

Відповідно до офіційних російських статистичних даних 1909 – 1911 рр., Й. Бартошевич наводив такі цифри: загальна територія трьох українських губерній складала територію 144,736 кв. верств, яку залюднювало – 11 191 496 мешканців (відповідно 4 429 000 на Київщині, 3 394 000 на Поділлі, 3 367 000 на Волині). Від цієї загальної чисельності українці становили – 9 134 215, євреї – 1 441 737, поляки – 424 552, представники інших народів – 190 992 (Maliszewski, 1912: 756).

У другому розділі монографії Й. Бартошевич подав також статистику земельної власності поляків на Правобережній Україні і порівняв її з власністю інших національностей. Відповідно до його підрахунків, загальна площа землеволодіння поляків у трьох українських губерніях обчислювалася у 2 306 059 дес. землі (1/5 всієї орної землі України) (Лісевич, 1997: 46), у процентному відношенні це становило на Поділлі – 53 %, на Волині – 45,7 %, в Україні (Київщині) – 41,1 %. Отже, ці цифри свідчили, що польська земельна власність у названих регіонах домінувала над іншими, непольськими. Загальна вартість польського землеволодіння оцінювалося автором монографії у 600–650 млн. рублів золотом, а вартість польської нерухомості у вищеназваних губерніях приблизно у 556 423 617 руб. (46,6 % від загальної) (Maliszewski, 1912: 757–758).

У своїй роботі Й. Бартошевич всіляко підкреслював, що за останнє півстоліття поляки понесли великі збитки з боку російської влади, яка намагалась шляхом масових конфіскацій польських маєтків, скоротити частку земельної власності поляків у цих краях з метою обмеження їх участі

у виборах до земств. Так, якщо в 1861 р. польським поміщикам на Правобережжі належало 89 % усієї приватновласницької землі, то на початку 1901 р. тільки 47 % (Лісевич, 1997: 46).

У жовтні 1912 р. Й. Бартошевича російською поліцією було засуджено до трьох місяців ув'язнення у зв'язку з підозрою в участі у військовій змові. У кінцевому підсумку, загальне погіршення стану здоров'я і бажання не наражати «Dziennik Kijowski» на репресії з боку російської влади змусило його тимчасово відійти від активної політичної та журналістської діяльності. Незважаючи на це, на думку польського дослідника М. Коженювського, саме завдяки Й. Бартошевичу та редакційній групі, яку він очолював, «Dziennik Kijowski» у 1906 – 1912 (1913) рр. спромігся досягнути високого професійного рівня періодичного видання і набув статусу найважливішого щоденного друкованого органу польської громади Правобережної України (Коженювський, 2015: 268–272).

Наступним важливим етапом діяльності Й. Бартошевича стала його участь у подіях Української революції 1917 – 1921 рр. З початком революційних процесів в Україні польські партійні та громадські осередки значно активізувалися. 2 березня 1917 р. Й. Бартошевич увійшов до складу новоствореної організації – Комітету дев'яти. А вже 6 березня очолив Польський Виконавчий Комітет Об'єднання польських організацій, який пізніше отримав назву Польський Виконавчий Комітет на Русі – ПВК (Скальський, 2008: 185–186). Комітет взяв на себе функцію офіційного представника польської національної меншини в Україні.

Спершу, в атмосфері ейфорії та піднесення, ПВК схвально оцінив прагнення українських національних сил на самовизначення, ухваливши заяву від 8 березня 1917 р., в якій оголосив, що «поляки, стоячи на ґрунті самовизначення всіх народів, підтримують їх стремління до народного і політичного розвитку» (Скальський, 2008: 188). Свою лояльність і солідарність до українців ПВК задекларувало у листі до Української Центральної Ради від 18 березня 1917 р. Нарешті, 19 березня після проведення в Києві Всеукраїнської маніфестації під гаслом «Хай живе вільна Україна», особисто Й. Бартошевич від імені ПВК привітав українців на їх рідній мові словами: «Ми нині віримо, що свобода засвітилася для всіх нас, що розпочалися кращі дні для вас і для нас, що будуть вони початком нашої щирої згоди і братерства і що будемо працювати у згоді для добра України, яка однаково нам з вами дорога, вам і нам близька» (Скальський, 2008: 188–189). Закінчив свій виступ голова ПВК криком: «Хай живе вільна Україна», і отримав за це бурхливі оплески й показну обійму М. Грушевського (Bialokur, 2004: 351).

Вагому роль зіграв Й. Бартошевський під час проведення III Польського з'їзда на Русі (в Україні) (18 – 24 червня 1917 р.), на який з'їхалися 556 делегатів, які представляли 233 польські організації. На цьому об'єднано з'їзді було вироблено майбутню програму дій польських політичних сил і закладено в документі під назвою «Закон польського народу на Русі» принципи польського самоврядування в Наддніпрянській Україні. Крім того, на з'їзді відбувся розкол: зі складу ПВК вийшли соціалісти та демократи. На з'їзді ПВК схвалив також резолюцію щодо стосунків з українцями. Поляки визнавали право українців на свободу, а себе почували національною меншістю на українській землі. Обґрунтовуючи цю резолюцію ПВК, її лідер Й. Бартошевич оприлюднив заяву: «Ми справді є меншістю, але гаряче любимо цей край, і маємо рівні права господарювати у ньому» (Скальський, 2008: 193). Саме тому, запевнював він присутніх: «... ні нам, хто вже встиг щось дізнатися у політичному житті, сьогодні стояти осторонь і не виконувати свої громадянські обов'язки щодо цього краю, який, хоча і є Руссю, не перестає вважатися рідним. Занадто ми зрослись цілими віками з цією українською землею, аби могли не відчувати себе її законними синами. І якщо любов до краю є важливим критерієм громадянських цінностей, ми говоримо голосно, що ніхто не зможе обігнати нас в цій любові» (Bialokur, 2004: 351).

Таким чином, словами Й. Бартошевича, Польський Виконавчий Комітет (переважно ендецький за складом), в умовах загострення стосунків між офіційним Петроградом та Українською Центральною Радою в червні 1917 р., висловили свою підтримку українській стороні, фактично визнаючи за нею реальну владу в Україні (Гай-Нижник, Потапенко).

Водночас улітку 1917 р. до Й. Бартошевича як комісара ендеків в Україні звернувся лідер польських націонал-демократів – Роман Дмовський, який на той час перебував у вимушеній еміграції у Франції та Великобританії. У листі до свого однопартійця останній висловив свою

стурбованість ситуацією, що склалася в Україні, і звернувся з таким проханням: «Дорогий пане Йоахиме! Ми є свідками висунення на порядок денний може найважчої справи, яку бачила Європа – справи української. До нас доходять тут тільки часописні повідомлення. Тому не маємо даних на те, щоб сформувати собі відповідне уявлення ні про силу, ні про характер руху, ні про територію, на якій він поширений, ні про сутність його ставлення чи то до Росії чи до Польщі, чи нарешті до Німеччини. А це справа першочергового значення для нашого національного майбутнього. Спекулювання небагато допоможе без потрібних даних...» (Діло, 1939: 6).

Як видно з тексту листа, ще за рік до закінчення Першої Світової війни, відчуючи неминучу сутичку між поляками та українцями за нові кордони у Східній Європі, Р. Дмовський намагався «промацати» характер та силу українських національних сил. Саме тому, володіючи інформацією про підготовлений Бартошевичем ґрунтовний і ретельний доклад з «українського питання», запросив останнього переслати його до Лондона. З особистого листування відомо, що лідер ендеції цілком покладався на погляди свого представника в Україні щодо цієї проблематики. На превеликий жаль, опрацьований Й. Бартошевичем матеріал, який, можливо містив цікаву аналітичну інформацію щодо ситуації в Україні в бурхливий на події 1917 р. так і не потрапив до рук адресата. Відповідальний за відправку документів – С. Грабський (один із лідерів ендеції) з невідомих причин так і не виконав це завдання (Białokur, 2005c: 79–80).

Утім, вже влітку того ж 1917 р. стосунки між ПВК і Української Центральною Радою значно погіршилися. По-перше: розроблена ендеками концепція «внутрішньої автономії» суперечила концепції національно-культурної автономії Центральної Ради. По-друге: ендеки розглядали Центральну Раду як суто українське національне представництво, таким самим як і ПВК, що було польським національним представництвом на українських землях. Уже 12 липня ендецький ПВК відмовився від співпраці з Центральною Радою і оголосив право польського народу на внутрішню національно-культурну автономію в Україні (Гай-Нижник, Потапенко).

Після проголошення у листопаді III Універсалу, до цих заяв ПВК додав ще захист польських соціально-економічних інтересів в УНР, адже універсал скасовував поміщицьке землеволодіння. Стосунки з українською стороною настільки погіршилися, що в січні 1918 р. Й. Бартошевич уважав, що «єдиною темою для розмови (з українцями) могла би бути справа надання Центральною Радою дозволу перебувати на українських землях нашим (польським) військовим формаціям» (Скальський, 2008: 199).

У квітні 1918 р. Й. Бартошевич склав з себе обов'язки голови ПВК. Після проголошення в листопаді того ж року Польщею відновлення державного суверенітету лідер ПВК разом з родиною виїхав до Любліна. На цьому український період у житті Й. Бартошевича закінчився.

1919 р., як співробітник Польського Національного Комітету і помічник голови польської делегації Р. Дмовського, він брав участь на Паризькій мирній конференції. У цьому контексті доречно згадати промову Й. Бартошевича на підтримку антиукраїнської позиції свого керівника – Р. Дмовського перед початком цього міжнародного форуму: «Ніколи не існувало жодної самостійної української держави, як і не було українського народу. Якщо була б заснована незалежна Україна – був би це витвір штучний і нетривалий, і ніс би в собі зародки великої небезпеки для Польщі» (Białokur, 2005c: 223).

Постійний інтерес до української справи простежується у публіцистиці Й. Бартошевича в роки існування II Речі Посполитої. Знавець з питань національних стосунків на землях польсько-українського пограниччя, він у своїх публікаціях: «Sprawa Kresów Wschodnich» (часопис «Przegląd Wszechpolski» 2, 1923, № 3), «Znaczenie polityczne kresów wschodnich dla Polski» (1924 р.), «Zagadnienia polityki polskiej» (1929 р.) намагався довести права Польщі на українські землі.

Особливостями тогочасних праць Й. Бартошевича щодо української проблематики став відхід від практики використання терміна «Україна» і «українець», адже вони, за ендецькою традицією, не мали жодного державно-політичного значення. Замість них вживалися назви «Русь» та «русини», що доводило тільки етнографічну ідентичність цієї етнічної спільноти. Заперечуючи українські національні устремління, колишній голова ПВК відверто виказував свої думки, згідно з якими «Україна ніколи не мала строго конкретної історичної, географічної або адміністративної території. ...Також Україна і українці не були політичними термінами. Хто жив на українсь-

ких (пограничних) землях, той і був українцем. Термін набув політичного значення наприкінці XIX ст. Саме тоді галицька партія молодих русинських радикалів, щоб відрізнити себе від частини старорусинів (русофілів), які ототожнювали себе з росіянами, назвали себе українцями і створили український рух на землях, які ніколи не були українськими. Програма цих українців полягала в тому, щоб створити Україну від Сяну до Дону та навіть за межі Дону. З цією метою для цієї програми повинна була бути спеціально створена цілком нереалістична історія України» (Białokur, 2005c: 226–227).

У статті «Sprawa Kresów Wschodnich» Й. Бартошевич, пропагуючи асиміляцію національних меншин, щиро виказав своє переконання щодо майбутньої долі непольських народів, які мешкали на східних територіях II Речі Посполитої, зокрема він заявив: «інтереси польського народу полягають у тому, щоб різноманітне населення його кресів, а не представників різних народів, буде включено до польського народу... Якщо хтось каже, що таким чином ми хочемо полонізувати Креси, ми готові визнати це. Національна політика повинна прагнути до полонізації східних територій, але до полонізації політичної, а не етнічної, мовної, релігійної чи моральної. Збереження племінної окремішності не заважає, щоб різні племена (тобто етнографічні групи), охоче і з переконанням, брали б на себе ідеали та прагнення одного народу» (Białokur, 2005c: 224).

У брошурі «Znaczenie polityczne kresów wschodnich dla Polski» Й. Бартошевич висловив пропозицію щодо національної асиміляції українців, які начебто не спроможні ідентифікувати себе окремою національною спільнотою і які ніколи не мали власної державності (Bartoszewicz, 1924: 32). Цю відповідальну роботу він пропонував доручити найкращим представникам польської нації (Bartoszewicz, 1924: 38).

У наступній роботі «Zagadnienia polityki polskiej» Й. Бартошевич критично поставився до спроби нав'язати I Речі Посполитій політичний тріалізм, у вигляді Польщі, Литви і Русі. На його думку, цей історичний експеримент закінчився невдало: «Гадяцька угода, укладена після смерті Богдана Хмельницького з Іваном Виговським, через яку Правобережна Україна від Дніпра до Случа і Буга мала отримати автономію в Речі Посполитій, залишалася мертвою буквою» (Bartoszewicz, 1929: 30). Відстоюючи концепцію польської національної держави, Й. Бартошевич наголошував, що «народ литовський, український та білоруський взагалі не потрібно питати, чи хочуть вони бути пов'язаними з Польщею, тому що цей зв'язок є історичним фактом, який юридично і добровільно зробили їх предки, і цей факт не можна викреслити... Історія довгих століть зробили так, що Польща, Литва і Україна злились в нерозривне ціле, утворивши спільну і єдину національну державу» (Bartoszewicz, 1929: 32).

Не оминув увагою Й. Бартошевич і тему розв'язання національного питання у Польщі. Він зауважив, що між українцями і білорусами, з одного боку, та поляками, з іншого, існують зовсім невеликі відмінності. Автор книжки був переконаний, що українцям найменше кортить мати власну самостійну державу, яку він вважав штучною та помилково створеною українськими істориками а-ля Грушевськими. «Український селянин на Волині і на Поділлі... не має навіть почуття своєї української відмінності, ...а свою мову звичайно називає «мужицькою» або «селянською» (Bartoszewicz, 1929: 92–93). Загалом же, на його думку, головним чинником польсько-українського непорозуміння був не національний або релігійний антагонізм, а винятково соціальний. Й. Бартошевич був впевнений, що українці за часів I Речі Посполитої ніколи не ставили перед собою мету отримати власну незалежність, а тільки підіймали повстання проти тих, хто хотів зробити з них кріпаків та забороняв їм «козакування» (Bartoszewicz, 1929: 93). Як підсумок: «Що ж трапилося з «самостійною» Україною, усталеною в рік 1918 батьками Грушевським та Винниченком? Український народ не має у собі того рівня національної свідомості, завдяки якій боротьба за політичну незалежність є історичною необхідністю... У цих умовах політична асиміляція українського народу не може вважатися справою неможливою чи занадто складним для виконання завданням» (Bartoszewicz, 1929: 94).

Висновки. Дослідження окремих аспектів суспільно-політичної діяльності Й. Бартошевича і аналіз його поглядів на розв'язання українського питання дає підстави зробити висновок, що він неухильно дотримувався стратегічного курсу польської правниці щодо знищення української державності й був ідейним супротивником українства. Його чітка антиукраїнська позиція особли-

во проявилася за часів II Речі Посполитої. Він особисто доклав чимало зусиль для дискредитації українського визвольного руху. Незважаючи на це, підходи Й. Бартошевича до комплексного аналізу польсько-українських стосунків та їх еволюція під впливом геополітичних змін першої третини ХХ ст. вимагають подальшого розгляду і спроб переосмислення.

Водночас, будучи принциповим як і більшість його одно партійців прихильником побудови міжвоєнної Польщі на моноетнічних і моноконфесійних засадах, він зарекомендував себе впливовим лідером в польському націоналістичному русі першої третини ХХ ст. і відіграв помітну роль у процесі відновлення польської державності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Гай-Нижник, Потапенко – Гай-Нижник П., Потапенко М. Ставлення польського революційного руху в Наддніпрянській Україні до питання самостійності УНР (1917 – 1918 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc/176doc.php>

Діло, 1939 – Діло. 03.01.1939. Ч. 2. С. 7.

Коженювський, 2015 – Коженювський М. За Золотими ворітьми. Суспільно-культурна діяльність поляків у Києві в 1905 – 1920 роках. Київ, Дух і Літера, 2015. 664 с.

Лісевич, 1997 – Лісевич І. Т. Польська національна меншина в Наддніпрянській Україні (1864 – 1917 рр.) // Український історичний журнал. 1997. № 2. С. 43–54.

Оліпер, 2016 – Оліпер С. І. Громадсько-політичне життя польської меншини Правобережної України 90-х рр. ХІХ – с початку ХХ століття: дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. / Кам'янець-Подільський, 2016. 275 с.

Оліпер, 2014 – Оліпер С. І. Польська періодика Правобережної України (1905 – 1914 рр.): між цензурою та політичними таборами // Освіта, наука і культура на Поділлі. 2014. Том 21. С. 201–213.

Передерій, 2011 – Передерій І. Г. В'ячеслав Липинський як співробітник першої української щоденної газети «Рада» (1908 – 1914 рр.) // Український історичний журнал. 2011. № 1. С. 71–90.

Скальський, 2008 – Скальський В. Політичне життя польської громади час української революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.) // Український історичний збірник. 2008. Вип. 11. С. 185–202.

Bartoszewicz, 1912 – Bartoszewicz J. Na Rusi polski stan posiadania (kraj, ludność, ziemia). Kijów: Drukarnia polska, nakł. L. Idzikowskiego, 1912. 100 s.

Bartoszewicz, 1910 – Bartoszewicz J. Wobec pruskiej roboty // Dziennik Kijowski. 1910. № 148. 9 (22) czerwca. S. 2.

Bartoszewicz, 1929 – Bartoszewicz J. Zagadnienia polityki polskiej. Warszawa, 1929. 150 s.

Bartoszewicz, 1924 – Bartoszewicz J. Znaczenie polityczne kresów wschodnich dla Polski. Warszawa, 1924. 40 s.

Białokur, 2005a – Białokur M. Białorusini w myśli politycznej Joachima Bartoszewicza // Białoruskie Zeszyty Historyczne, Беларускі гістарычны зборнік. 2005. № 23. S. 119–131.

Białokur, 2005b – Białokur M. Myśl społeczno-polityczna Joachima Bartoszewicza: Autoreferat pracy doktorskiej. Dzieje Najnowsze, Rocznik 37. z. 2. 2005. № 2. S. 119–124.

Białokur, 2005c – Białokur M. Myśl społeczno-polityczna Joachima Bartoszewicza. Toruń: Adam Marszałek, 2005. 427 s.

Białokur, 2004 – Białokur M. W obronie polskiego stanu posiadania na Rusi w początkach XX wieku. Szkic do portretu Joachima Bartoszewicza // Ucrainica Polonica. 2004. Вип. 1. Київ; Житомир. С. 336–354.

Dziennik Kijowski, 1906 – Dziennik Kijowski. 1906. № 1. 1 (14) lutego. S. 1.

Dziennik Kijowski, 1910 – Dziennik Kijowski. 1910. № 147. 6 (19) czerwca. S. 3.

Grabski, 1989 – Grabski S. Pamiętniki. Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza «Czytelnik», T. 1. 1989. 417 s.

Maliszewski, 1912 – Maliszewski E. Polski stan posiadania na Rusi // Ziemia. Tygodnik Krajoznawczy Ilustrowany. Warszawa, 16 listopada. 1912. Rok III. № 47. S. 756–759.

REFERENCES

Hai-Nyzhnyk, Potapenko. – Hai-Nyzhnyk P., Potapenko M. Stavlennia polskoho revoliutsiinoho rukhu v Naddnyprianskii Ukraini do pytannia samostiinosti UNR (1917 – 1918 rr.) [The Attitude of the Polish Revolutionary Movement in the Dnieper Ukraine toward the Autonomy of the UPR (1917–1918)]. Retrieved from: <http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc/176doc.php> [in Ukrainian].

Dilo, 1939 – Dilo. 03.01.1939. Part. 2. S. 7. [in Ukrainian].

Kozhenovskiy, 2015 – Kozhenovskiy M. Za Zolotyimi voritmy. Suspilno-kulturna diialnist poliakov u Kyievi v 1905 – 1920 rokakh [Behind the Golden Gate. Social and cultural activities of Poles in Kyiv in 1905 – 1920]. Kyiv, Duh i Litera, 2015. 664 s. [in Ukrainian].

Lisevych, 1997 – Lisevych I. T. Polska natsionalna menshyna v Naddnyprianskii Ukraini (1864 – 1917 rr.) [Polish national minority in the Dnieper Ukraine (1864 – 1917)] // Ukrainyskyi istorychnyi zhurnal. 1997. № 2. S. 43–54. [in Ukrainian].

Oliper, 2016 – Oliper S. I. Hromadsko-politychne zhyttia polskoi menshyny Pravoberezhnoi Ukrainy 90-kh rr. XIX – s pochatku XX stolittia: dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk: spets. 07.00.01. [Public-political life of the Polish minority of the Right-bank Ukraine of the 90's. XIX – from the beginning of the twentieth century]. Kamianets-Podilskyi. 2016. 275 s. [in Ukrainian].

Oliper, 2014 – Oliper S. I. Polska periodyka Pravoberezhnoi Ukrainy (1905 – 1914 rr.): mizh tsenzuroiu ta politychnymy taboramy [Polish periodicals of Right-bank Ukraine (1905 – 1914): between censorship and political camps] // Osvita, nauka i kultura na Podilli. 2014. Tom 21. S. 201–213. [in Ukrainian].

Perederii, 2011 – Perederii I. H. Viacheslav Lypynskyi yak spivrobotnyk pershoi ukraïnskoi shchodennoi hazety «Rada» (1908 – 1914 rr.) [Viacheslav Lipinsky as an employee of the first Ukrainian daily «Rada» (1908 – 1914)] // Ukrainyskyi istorychnyi zhurnal. 2011. № 1. S. 71–90. [in Ukrainian].

Skalskyi, 2008 – Skalskyi V. Politychne zhyttia polskoi hromady chas ukraïnskoi revoliutsii (berezen 1917 – kviten 1918 rr.) [Political life of the Polish community during the Ukrainian revolution (March 1917 – April 1918)] // Ukrainyskyi istorychnyi zbirnyk. 2008. Vyp. 11. S. 185–202. [in Ukrainian].

Bartoszewicz, 1912 – Bartoszewicz J. Na Rusi polski stan posiadania (kraj, ludność, ziemia) [In Rus, the state of ownership (country, population, land)]. Kijów: Drukarnia polska, nakł. L. Idzikowskiego, 1912. 100 s. [in Polish].

Bartoszewicz, 1910 – Bartoszewicz J. Wobec pruskiej roboty [In the face of Prussian work] // Dziennik Kijowski. 1910. № 148. 9 (22) czerwca. S. 2. [in Polish].

Bartoszewicz, 1929 – Bartoszewicz J. Zagadnienia polityki polskie [Issues of Polish politics]. Warszawa, 1929. 150 s. [in Polish].

Bartoszewicz, 1924 – Bartoszewicz J. Znaczenie polityczne kresów wschodnich dla Polski [The political significance of the eastern borderlands for Poland]. Warszawa, 1924. 40 s. [in Polish].

Białokur, 2005a – Białokur M. Białorusini w myśli politycznej Joachima Bartoszewicza [Belarusians in the political thought of Joachim Bartoszewicz] // Białoruskie Zeszyty Historyczne, Беларускі гістарычны зборнік. 2005. № 23. S. 119–131. [in Polish].

Białokur, 2005b – Białokur M. Myśl społeczno-polityczna Joachima Bartoszewicza [Social and political thought of Joachim Bartoszewicz]: Autoreferat pracy doktorskiej. Dzieje Najnowsze, Rocznik 37. z. 2. 2005. № 2. S. 119–124. [in Polish].

Białokur, 2005c – Białokur M. Myśl społeczno-polityczna Joachima Bartoszewicza [Social and political thought of Joachim Bartoszewicz]. Toruń: Adam Marszałek, 2005. 427 s. [in Polish].

Białokur, 2004 – Białokur M. W obronie polskiego stanu posiadania na Rusi w początkach XX wieku. Szkic do portretu Joachima Bartoszewicza [In the defense of Polish possession in Rus in the early twentieth century. Sketch for portrait of Joachim Bartoszewicz] // Ucrainica Polonica. 2004. Vyp 1. Kyiv; Zhytomyr. C. 336–354. [in Polish].

Dziennik Kijowski, 1906 – Dziennik Kijowski. 1906. № 1. 1 (14) lutego. S. 1. [in Polish].

Dziennik Kijowski, 1910 – Dziennik Kijowski. 1910. № 147. 6 (19) czerwca. S. 3. [in Polish].

Grabski, 1989 – Grabski S. Pamiętniki [Memoirs]. Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza «Czytelnik», T. 1. 1989. 417 s. [in Polish].

Maliszewski, 1912 – Maliszewski E. Polski stan posiadania na Rusi [Polish ownership of Rus] // Ziemia. Tygodnik Krajoznawczy Ilustrowany. Warszawa, 16 listopada. 1912. Rok III. № 47. S. 756–759. [in Polish].

Стаття надійшла до редколегії 22.02.2018 р.

Назар ВАСЬКІВ,

orcid.org/0000-0002-8140-0166

кандидат історичних наук,

доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Україна, Львів), email: nazik_man@yahoo.com

МІЖ АСИМІЛЯЦІЄЮ ТА СУСПІЛЬНИМ ВИЗНАННЯМ: «АНТИСЕМІТИЗМ» У ПОЛІТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ СПАДЩИНІ ТЕОФІЛА МЕРУНОВИЧА

У статті розглянуто єврейське питання у світоглядному вимірі відомого політика останньої чверті XIX – початку XX ст. – Теофіла Меруновича. На основі аналізу публіцистичної спадщини останнього виокремлено причини його зацікавлення єврейською проблематикою та узагальнено пропозиції щодо її розв'язання. Беручи до уваги певну неоднозначність оцінок в історіографії візії Т. Меруновича щодо перспектив розвитку галицьких іудеїв, пропонуване дослідження стало спробою визначити місце і роль політика у розв'язанні єврейського питання в контексті зародження та поширення антисемітського руху на європейських теренах.

Ключові слова: *Т. Мерунович, «єврейське питання», євреї, антисемітизм, Галицький Крайовий сейм.*

Nazar VASKIV,

PhD (History) Associate Professor of the Department of New

and Newest History of Foreign Countries

Ivan Franko National University of Lviv

(Ukraine, Lviv) nazik_man@yahoo.com

BETWEEN ASSIMILATION AND SOCIAL RECOGNITION: «ANTI-SEMITISM» IN THEOPHIL MERUNOVYCH'S POLITICAL ACTIVITY AND PUBLICISTIC HERITAGE

In the last quarter of the nineteenth and early twentieth centuries, the Jewish community was an important part of the political and social life of Galicia. It was the third largest community in the region, after the Ukrainian and Polish ones. The political activity of the Galician Jews was significantly influenced by the legislative reforms in the 1960s in the Austrian monarchy, due to which they obtained equal civil rights. However, the emancipation achievements of Galician Jews did not become a guarantee of their social recognition. Therefore, the solution of the Jewish question was delayed due to a number of unregulated legal principles. These legal principles attracted the attention of the well-known politician and public figure Theophil Merunovych. The main idea to this study was the attempt to determine the place and the role of the politician as well as to trace his objectivity in solving the Jewish question in the context of the spread of emancipation, assimilation and anti-Semitic ideas on the European territory.

An assessment of political activity and publicistic heritage of T. Merunovych in foreign and national historiography deserves special attention. Mostly, they are extremely negative, and the politician is presented with anti-Semitic views. In view of this, a thorough analysis of T. Merunovych's parliamentary speeches and works shows some controversy about the unambiguousness of such statements.

T. Merunovych presented his proposals for solving the Jewish question in his speeches and publications which caused a negative reaction from the Jewish population. The idea of his proposals was to abolish the norms and regulations that the Jewish population had as a national minority. Concerning the latter, then, according to T. Merunovych, having received equal civil rights, they did not want to lose them.

As of 1883, T. Merunovych had identified a number of major privileges, in his opinion, that the Jews had after the constitutional reforms of 1867, in particular, the lack of separation of secular and religious powers in the Jewish community; the presence of the rules for honoring customs in the organizational regulations, according to which the Jewish population could freely adhere to their customs; the evasion of Jewish men from military service due to marriage; absence of control over the activity of Kagals in agricultural business; Jews' arbitrary treatment of laws which led to their limitations as official norms for the entire community, etc. Raising these issues, T. Merunovych

emphasized that he did not seek to restrict the rights of the Jewish population but only sought the equalization of their rights with Christians, which they had been actively striving for before the events of 1861 and 1867.

T. Merunovych tried to analyze the Jewish question from different angles. His attention was drawn to the economic, political, educational, and cultural activities of the Jewish community. With this in mind, he tried to raise the key issues related to Austro-Hungarian Jews to the legislative level. In addition, as an ambassador of the Galician Regional Seim and the State Council, he repeatedly emphasized the need to equalize the rights of Jews and Christians at the meetings and in numerous petitions. His active position on this issue contributed, to some degree, to the resolution of the Jewish question. At the same time, the consistent advocacy of his position has secured him a reputation of anti-Semite despite the arguments put forward by him against such accusations.

Key words: Theophil Merunovych, Galicia

Назар ВАСЬКІВ

кандидат исторических наук,

доцент кафедры новой и новейшей истории зарубежных стран

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

(Украина, Львов) email: nazik_man@yahoo.com

МЕЖДУ АССИМИЛЯЦИЕЙ И ОБЩЕСТВЕННЫМ ПРИЗНАНИЕМ: «АНТИСЕМИТИЗМ» В ПОЛИТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОМ НАСЛЕДСТВЕ ТЕОФИЛА МЕРУНОВИЧА

В статье рассмотрен еврейский вопрос в мировоззренческом измерении известного политика последней четверти XIX – начала XX в. – Теофила Меруновича. На основе анализа публицистического наследства выделены причины его заинтересованности еврейской проблематикой и обобщены предложения относительно ее решения. Принимая во внимание определенную неоднозначность оценок в историографии виденья Т. Меруновича относительно перспектив развития галицких иудеев, предлагаемое исследование стало попыткой определить место и роль политика в решении еврейского вопроса в контексте зарождения и распространения антисемитского движения на европейских поприщах.

Ключевые слова: Т. Мерунович, «еврейский вопрос», евреи, антисемитизм, Галицкий Краевой сейм.

Постановка проблеми. Теофіл Мерунович (1846 – 1919) належить до когорти відомих постатей галицького політикуму останньої чверті XIX – початку XX ст. Він був відомим журналістом, політиком, публіцистом, редактором, громадським діячем, у своїй політичній та публіцистичній діяльності активно піднімав питання соціально-економічних аспектів розвитку галицьких земель. У цьому контексті помітне місце займала єврейська проблематика. Свої спостереження та напрацювання у єврейському питанні Т. Мерунович намагався втілити у життя через парламентську діяльність. У 1881 – 1914 рр. він незмінно обирався до Галицького крайового сейму, а упродовж 1896 – 1906 рр. – до Рейхсрату.

Аналіз досліджень. Активне зацікавлення Т. Меруновичем єврейською тематикою викликало науковий інтерес до нього з боку зарубіжних та вітчизняних дослідників. Мало того, в історіографії він фігурує як яскравий представник антисемітського руху. На цьому наголошують у своїх працях польські дослідники Анжей Жбіковскі (Żbikowski, 1993: 53–62; Żbikowski, 1994: 21–39) та Єжи Здрада (Zdrada, 1975: 455–457). Фрагментарні оцінки діяльності Т. Меруновича присутні і в українській історіографії. Зокрема, на антисемітські переконання у діяльності політика принагідно вказує дослідник Ігор Чорновол (Чорновол, 2002: 10). Окремий сегмент історіографічного добробку політичної та публіцистичної діяльності Т. Меруновича становлять матеріали енциклопедичних видань. Для частини з них характерна поміркована оцінка його діяльності як політика, так і публіциста. Серед них привертає увагу стаття львівського історика Мар'яна Мудрого (Мудрий, 2012: 603–604). Натомість у більшості видань діяльність політика розглядається у контексті поширення антисемітського руху, як на європейських, так і російських теренах (Мерунович, 1897). Водночас одностороннє трактування антисемітизму як явища останньої чверті XIX ст. ставить під сумнів однозначність в оцінці його позиції щодо єврейської спільноти Галичини. Тому виникає необхідність аналізу єврейського питання у публіцистичній спадщині та політичній діяльності Т. Меруновича в часі перехідного етапу для єврейського сегменту Австро-Угорської монархії, а саме періоду між рівноправністю та суспільним визнанням.

Мета статті – на основі детального вивчення публіцистичної спадщини Т. Меруновича проаналізувати позицію і роль політика у розв’язанні єврейського питання в Галичині останньої чверті XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Уродженець Львова, яскраво виражений полонофіл, греко-католик, класичний представник «*gente ruthenus, nationale Polonus*», Т. Мерунович неухильно виступав за польсько-українське порозуміння. Середню освіту здобув у Львівській гімназії, мав незакінчену вищу, яку здобував на правничому факультеті Львівського університету (Мудрий, 2012: 603). Член польського «демократичного» табору, секретар «Польського кола», активний учасник січневого повстання 1863 р., за що був ув’язнений у австрійській тюрмі для політв’язнів у замку Куфштайн (Чорновол, 2002: 9). Після звільнення майбутній політик почав займатися журналістикою, цікавився питаннями соціально-економічного розвитку краю. На цьому етапі Т. Мерунович чи не вперше отримав можливість безпосередньої співпраці з єврейськими колами, оскільки з 1875 р., обійняв посаду відповідального редактора часопису «*Ojczyzna*» (Zdrada, 1975: 455). На цій посаді він працював над економічним блоком разом із лідером єврейських асиміляторів Бернардом Гольдманом. Водночас він активно цікавився політико-правовою та господарсько-економічною тематикою, що у підсумку знайшло відображення у його публіцистичній спадщині.

Т. Мерунович був не єдиним політиком та публіцистом, котрий піднімав єврейське питання та висував пропозиції щодо його розв’язання. З-поміж інших відомих постатей зазначеного періоду, активне зацікавлення єврейською проблематикою виявляли Іван Франко (Васьків, 2014: 187–194), Михайло Павлик (Васьків, 2010: 199–202), о. Станіслав Стояловський, Францішек Смолька (Mowy, 1868: 1–8) та ін. Це було зумовлено тим, що, починаючи з другої половини XIX ст., важливою складовою суспільно-політичного життя Галичини стала єврейська громада, яка була третьою за чисельністю спільнотою краю – після української та польської. На політичну активність галицьких євреїв значний вплив мали законодавчі перетворення 60-х рр. XIX ст. в Австрійській монархії, у результаті яких вони отримали громадянські права. Після цього євреї доволі швидко зайняли провідні позиції в економіці галицького краю, банківській справі, медицині, адвокатурі тощо. Крім того, реформи вплинули на зростання єврейської національної свідомості і спричинили появу в середовищі єврейства різних політичних рухів. Серед них найвпливовішими були прихильники асиміляції з поляками, а також сіоністи, які декларували готовність до співпраці з українцями.

Оскільки переломними для єврейського населення виявилися 60-ті рр. XIX ст., то тут доцільно зупинитися на декількох його аспектах. Передовсім, у 1861 р. розпочав роботу Галицький крайовий сейм, у якому інтереси єврейської громади відстоювали четверо депутатів (Васьків, 2008: 58–66). Своїм першочерговим завданням єврейські послі означили законодавчу боротьбу за досягнення рівноправності у краї. Її підсумком, а також з огляду на низку зовнішньополітичних обставин, що привели до утворення дуалістичної монархії, стало прийняття конституції 1867 р., за наслідками якої євреї отримали бажане рівноправ’я.

Однак рівні права для євреїв не стали запорукою їхнього суспільного визнання. На цьому шляху стояла низка перешкод як релігійного, так і правно-політичного характеру. На них і звернув увагу у своїй політичній та публіцистичній діяльності Т. Мерунович.

Єврейське питання у діяльності Т. Меруновича необхідно розглядати крізь призму поширення антисемітизму як на європейських, так і на російських теренах. Сам термін «антисемітизм» набув поширення у 1879 р. завдяки журналістській діяльності Вільгельма Марра (Козицький, 2012: 215). Прикметно, що для цього періоду антисемітизм не мав негативного означення, а його прихильники виступали за обмеження прав євреїв. Зацікавлення Т. Меруновичем єврейською проблематикою, що знайшло відображення у низці досліджень та розвідок, доволі швидко створило йому реноме, з одного боку, фахівця у єврейському питанні, а з іншого – непримиренного антисеміта. У дещо схожій ситуації також опинився І. Франко (Грицак, 2005: 79–105). У Каменяря теж присутні праці як семітського, так і антисемітського характеру, проте його світоглядні основи жодним чином не мали яскраво вираженого антиєврейського підтексту. Схожу тенденцію можна простежити і в аналізі творчого доробку Т. Меруновича. Навряд чи він виступав із суто державницьких позицій послуговуючись певними альтруїстськими поглядами у розв’язанні єврейського

питання. Можна припустити, що Т. Мерунович, піднімаючи єврейське питання у контексті антиєврейських віянь міг стати «антисемітом мимоволі». Можливо, однією з причин такого зацікавлення та способів його вирішення стало намагання пришвидшити процеси єврейської асиміляції з поляками. Водночас тих, кому служба в армії, дотримання офіційної діловодної документації, заборона або ж реформа лихварства, ліквідація традиційного способу життя в рамках замкненої релігійної громади ставали неприйнятними, чекала еміграція з Галичини. Такий варіант розвитку подій влаштовував навіть представників національно зорієнтованої частини загальноавстрійського єврейства, оскільки, відкинувши асиміляційні ідеї, вони змогли згуртуватися довкола сіоністського руху.

На додачу, ініціатива з періодичного підняття та обговорення єврейського питання як на законодавчому рівні, так і через засоби масової інформації, у тому числі і через наявні друковані ресурси Т. Меруновича, могла стати вагомим аргументом на його користь під час виборчих кампаній до представницьких органів влади. Зокрема, упродовж 1881 – 1914 рр. до Галицького Крайового сейму він обирався від сільського округу Львів – Винники – Щирець. Спочатку він входив до т.зв. «Кола селянських послів» та польського Демократичного клубу, а з 1898 р. – до Консервативної унії. Натомість до австрійського парламенту 1896 – 1906 рр. він обирався від округу сільських громад Львів – Городок – Яворів (Мудрий, 2012: 604).

Очевидно, що на зламі століть ми маємо справу із взаєминами в умовному міжнаціональному трикутнику – українцями, поляками та євреями. Не враховувати інтересів останніх, кількість яких у Галичині станом на 1900 р. складала 811 371 осіб, або 12,9 % у її Східній частині було неможливо (Wasiutycki, 1930: 91). Першими це зрозуміли поляки, котрі намагалися схилити євреїв на свій бік у політичному протистоянні з українцями. Особливо яскраво це проявилось під час виборчих кампаній до представницьких органів влади. Реакцією українського населення на таку співпрацю на додачу до економічної та кредитно-грошової діяльності євреїв стало наростання негативного суспільного сприйняття ними галицького єврейства. Останні, отримавши рівні громадянські права, не поспішали позбуватися тих привілеїв, якими користувалися як національна меншина. Цей аргумент став ключовим для політичної діяльності Т. Меруновича у контексті розв'язання єврейського питання. Його пропозиції у підсумку зводилися до зменшення впливу євреїв на економіку, торгівлю, політичне життя, промисловість. Крім цього, політик домагався виконання ними усіх норм та приписів австрійського законодавства у частині несення військової служби та знесення кагальної структури єврейської громади.

Т. Мерунович намагався різносторонньо проаналізувати єврейське питання. Його увагу привертала економічна, політична, освітня, культурна діяльність єврейської спільноти. З огляду на це, він намагався винести ключові питання, пов'язані з австро-угорським єврейством, на законодавчий рівень. Зокрема, свої міркування щодо шляхів подолання ключових проблем, пов'язаних з єврейством, Т. Мерунович розгорнув у публіцистичному жанрі. Передовсім привертають увагу його праці, опубліковані у 1879 р. (Merunowicz, 1879a: 1–61) у яких політик детально проаналізував єврейське питання (Merunowicz, 1879b: 1–222). Прикметно, що вони побачили світ за два роки до обрання його послом Галицького крайового сейму, ставши, таким чином, його програмними документами у даному питанні. У наступних роках, а саме у 1880 р. (Merunowicz, 1880: 1–14), 1881 р. (Merunowicz, 1881: 1–45) і 1917 р. (Merunowicz, 1917: 1–156), Т. Мерунович публікував свої пропозиції у вигляді запитів до Галицького сейму, у яких пропонував шляхи розв'язання єврейського питання.

На фоні зростаючого антисемітизму Т. Мерунович неодноразово заявляв, що «[...] євреї мають більше прав, ніж християни [...]» і в численних петиціях до Сейму і Державної Ради наголошував на необхідності зрівняти їх у правах із християнами (Жиди XX, 1881a: 159). У зв'язку з цим 28 вересня 1881 р. він вніс чотири запити до Сейму (Stenograficzne, 1881: 123–124). У першому з них Т. Мерунович закликав ліквідувати кагали, які, на його переконання, були нічим іншим як «[...] таємничою владою єврейських рабинів». Крім цього, він пропонував створити спеціальну комісію для детального перегляду всіх законів, приписів і розпоряджень щодо євреїв (Merunowicz, 1881: 5–8), а також виділити з бюджету 1882 р. 10 тис. зл. рин. на проведення з цього приводу, під егідою Крайового віділу, спеціального наукового аналізу.

Другий запит стосувався єврейських метрик (*Stenograficzne*, 1881: 123–124). У ньому Т. Мерунович вимагав з'ясувати, чи виконується розпорядження від 15 березня 1875 р. про ведення єврейських метрик і чи були усунуті ті приписи, які надавали євреям особливі права. Він також наголошував, що існує різниця у записах двох примірників метрик, один з яких записувався у старостві, а згодом видавався при народженні, одруженні та смерті.

Третій запит стосувався проходження євреями військової служби. Для розв'язання цього питання посол пропонував у новому військовому статуті вписати такі норми, які б дали змогу контролювати місця рекрутацій (*Megunowicz*, 1881: 33).

У четвертому запиті йшлося про відкриття кредитних установ, які б, відповідно до тодішніх правових норм, могли цілком легально вести свою діяльність. Зокрема, він наголошував, що має існувати спеціальний формуляр на заставні картки, де мали зазначатися: заклад або особа, котра приймала заставу, заставлена річ, її оцінна вартість, позичкова квота, умовний відсоток, термін викупу застави. Без існування такого формуляру угода вважалася б недійсною (Жиди ХХ, 1881а: 160). Мотивував Т. Мерунович свої запити тим, що насправді домагається реалізації на практиці рівних прав як для іудеїв, так і для християн, а жодним чином не хоче позбавити євреїв законних прав і свобод (Жиди ХХ, 1881а: 160).

Перші три запити депутата були передані до адміністративної, а четвертий – до правничої комісії (Жиди ХХ, 1881а: 160). З них лише 2-й і 4-й потрапили на розгляд сейму, а 1-й і 3-й – сейм не взяв до уваги. Від правничої комісії доповідав Максиміліан Заторський, котрий стверджував, що чинні закони і розпорядження у сфері кредитних відносин повністю забезпечують виконання покладених на них функцій. У них, зокрема, міститься положення, за яким особа, що дає позику під заставу, зобов'язана видати письмовий реверс (підтвердження – Н.В.), у якому має бути детальна інформація про предмет і умови застави та низка інших положень, які детально виписані. Висновок комісії викликав протест з боку Т. Меруновича, котрий заявив таке: «[...] це велике лихо, що окрім встановлених норм уряду так мало слідкують за цією справою, і лихва на застави так поширилась в нашому краї, що лише у Львові є близько 1000 покутних (таємних – Н. В.) заставних заклади, з них тільки про 500 уряд володіє інформацією» (Жиди ХХ, 1881b: 190). При голосуванні, Сейм ухвалив запропоноване комісією рішення (Жиди ХХ, 1881b: 190).

Щодо запиту Т. Меруновича стосовно єврейських метрик, то адміністративна комісія надала пояснення, що від 1875 р. діє міністерське розпорядження, згідно з яким метрики повинні вестися на «на дві руки» і староства мають контролювати, чи ці книги ведуться згідно з чинними нормами, у якому стані зберігаються та ін. Якщо ж ці норми не виконуються належним чином, то за такі дії передбачено штрафні санкції. З огляду на це, комісія постановила, що для повноцінного ведення єврейських метрик достатньо розпорядження від 1875 р. Після завершення доповіді розпочалася дискусія навколо порушеного питання. З єврейської сторони виступили депутати Б. Гольдман та Філіп Цукер, котрі заявили, що метрики ведуться відповідно до усіх норм і приписів (*Stenograficzne*, 1881: 457–459, 461–464). Тоді ж виступили Т. Мерунович, Теофіл Журовський, Тадей Романович, Йосиф Менцінський і Станіслав Мадейський, які, зі свого боку, зазначили наступне: «[...] правда, що жоден з послів не здатен довести, що єврейські метрики ведуться у невідповідності до існуючих норм, однак зі 100 послів, напевно, 30 є переконаними у цій невідповідності» (*Stenograficzne*, 1881: 457–459, 461–464). Депутати закликали уряд ретельно перевірити, чи справді єврейські метрики ведуться згідно зі встановленими нормами. Під час голосування Сейм прийняв рішення, передати справу на розгляд урядові «для докладного дослідження» (Жиди ХХ, 1881b: 191).

Діяльність Т. Меруновича у єврейському питанні була більш ніж активною. Так, на засіданні від 15 вересня 1882 р. він виступив із заявою, у якій йшлося про скасування законів і приписів для єврейського населення, які до певної міри робили їх становище привілейованим. «Я не належу до антисемітів [...] і не хочу відбирати в жидів їх права, – заявляв Т. Мерунович, – але хочу надати їм повну рівноправність з християнами, а для цього необхідно скасувати ті постанови, які ще тоді були їм надані, коли не мали рівних прав і які надають їм якісь окремішні права, яких християни не мають» (Сойм, 1882: 148). Водночас, його наступні

слова, а саме те, що «[...] в Талмуді існують приписи, які дозволяють вбивати християн, для отримання їхньої крові», викликали обурення у єврейських послів Ф. Цукера, Філіпа Фрухтмана і Б. Голдмана, котрі переконували у безпідставності цих звинувачень. Заспокоєння сторін настало лише після втручання маршалка Миколая Зиблікевича, а власне сам запит обговорено 10-го жовтня на 22-му засіданні Сейму (Сойм, 1882а: 148). Після обговорення прийнято рішення звернутися до уряду з проханням владнати справу єврейських кагалів у такий спосіб, щоб вони (кагали – Н. В.) не могли втручатися в цивільні й адміністративні справи (Сойм, 1882а: 148). Зрештою справу було передано до Відня.

Оновлений склад Галицького сейму 1883 р. стояв щодо єврейського населення на попередніх засадах. Нерозв'язаним залишалося питання єврейських кагалів, про що засвідчив запит Т. Меруновича, у якому було прохання до уряду заборонити кагалам займатися діяльністю, яка не входить до їхньої компетенції. Під цією заявою підписалися також українські послы (Сойм, 1883: 236). На переконання А. Жбіковського, питання кагалів мало й політичний підтекст, оскільки у зазначений період, їхні представники, особливо з Угорщини, ставали знаними політиками та діячами. Крім цього, кагал утримував рабінат, мікву, шпиталь, синагогу, частково освітні заклади (Їбіkowski, 1994: 35). Докладніше законопроект розглянуто на 8-му засіданні, коли зачитано запит Т. Меруновича до уряду, у якому піднімалося і питання лихварської діяльності: «Чи знає уряд і як збирається з тим боротися, що в нас на сьогодні існує 59 єврейських позичкових спілок, які, крім лихварських відсотків, побирають ще й інші?» (Сойм, 1883: 242). Мало того, депутат перелічив ті привілеї, якими користувалися євреї після отримання громадянських прав. Їхня суть полягала у такому: 1) відсутність розмежування світських і релігійних повноважень у єврейській громаді; 2) наявність в організаційному статуті норм шанування звичаїв, згідно з якими єврейське населення вільно і безперешкодно дотримувалося своїх звичаїв і обрядів; 3) ведення єврейських метрик з дотриманням відповідних вимог; 4) ухилення єврейських чоловіків від військової служби через одруження; 5) укладення єврейських шлюбів у невідповідності до цивільних норм (відсутність сакрального таїнства укладення, наявність шлюбного контракту – Н. В.); 6) питання організаційної і практичної діяльності єврейських хедер; 7) часті випадки застосування судовими трибуналами, так званими кагальними судами, «своїми примусовими засобами» права екзекуції; 8) відсутність контролю за діяльністю кагалів у веденні господарської діяльності; 9) діяльність єврейських віросповідних громад, а саме їхній політичний статус, що забезпечував «ім наші устави», поряд із відсутністю такого статусу в християнських громадах; 10) довільне трактування євреями законів, що призводило до їх обмеженості як офіційних норм щодо всього населення (Жиди XXV, 1883а: 287–288). Тут, зокрема, йшлося про краківського рабина, посла до Державної Ради з округу Коломия – Снятин – Бучач Симеона Шрайбера, котрий у своєму поданні до Ради висловлював прохання, аби євреї могли користуватися приписами, описаними в книзі «Shulkhan Aguch» («Накритий стіл»), додавши, що він (Шрайбер – Н. В.) не просить нічого нового, а лише те, що євреям приписується (Жиди XXV, 1883b: 299). Детально розглянувши це прохання, міністерство його відхилило.

Наступного, 1884 р., на 31-му засіданні Галицького сейму Т. Мерунович вніс новий запит, що стосувався бездіяльності спеціальної комісії на чолі з Казиміром Грохольським, яка мала розглянути вищезгадані пункти привілейованого, на думку автора, становища іудеїв. Голова комісії на поставлене йому в Сеймі запитання відповів, що «[...] комісія не мала часу розглянути даний запит». Після завершення засідання, дорозгою додому К. Грохольський зазнав розбійницького нападу, наслідком чого стала його госпіталізація (Сойм, 1884: 226).

Висновки. Таким чином, єврейське питання набуло вагомого значення в публіцистичній спадщині та політичній діяльності Т. Меруновича. Він ставив за мету його розв'язання шляхом реалізації повної рівноправності іудеїв, що полягала у забезпеченні суспільного визнання та поглиблення громадянських прав і свобод. Т. Мерунович відкидав закиди єврейських депутатів та громадських діячів у пропаганді антисемітизму, наголошуючи на тому, що цим лише сприяє тим вимогам, які ставили перед собою єврейські депутати упродовж 1861 – 1867 рр. Однак для цього необхідно було позбутися тих привілейованих пережитків, якими користува-

лися євреї до набуття рівноправності. З огляду на це, політична та публіцистична діяльність Т. Меруновича доповнила та піднесла на новий, законодавчий рівень єврейське питання на галицьких теренах, а пропозиції щодо його розв'язання знайшли часткову підтримку з боку офіційних органів влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Васьків, 2008 – Васьків Н. Єврейське представництво в Галицькому крайовому сеймі (1861 – 1914) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2008. Вип. 17. С. 58–66.
- Васьків, 2010 – Васьків Н. Українсько-єврейські відносини в публіцистиці М. Павлика (на матеріалах ЦДІАЛ України) // Історичні пам'ятки Галичини. Матеріали п'ятої наукової краєзнавчої конференції (12 листопада 2010 р.). 2011. С. 199–202.
- Васьків, 2014 – Васьків Н. Публіцистична спадщина Івана Франка як джерело до вивчення єврейського питання у Східній Галичині наприкінці XIX – початку XX ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2014. Вип. 2. Ч. 1. С. 187–194.
- Грицак, 2005 – Грицак Я. Між семітизмом й антисемітизмом: Іван Франко та єврейське // Дрогобицький краєзнавчий збірник. 2005. Вип. IX. С. 79–105.
- Жиди XX, 1881a – Жиди XX // Батьківщина. 1881. № 20. С. 159–160.
- Жиди XX, 1881b – Жиди XX. Сейм галицький в єврейській справі // Батьківщина. 1881. № 24. С. 190–191.
- Жиди XXV, 1883a – Жиди XXV. Привілеї жидів в Австрії // Батьківщина. 1883. № 48. С. 287–288.
- Жиди XXV, 1883b – Жиди XXV. Привілеї жидів в Австрії (Кінець) // Батьківщина. 1883. № 50. С. 299.
- Козицький, 2012 – Козицький А. Геноцид та політика масового винищення цивільного населення у XX ст. (причини, особливості, наслідки): навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Львів, 2012. 608 с.
- Мерунович, 1897 – Мерунович, Теофіл (Merunowicz) – Ср. Kolmer, Das neue Parlament, 1897. Доступ отримано 20 лютого 2018 р.: https://ru.wikisource.org/wiki/ЕЭБЕ/Мерунович,_Теофіл.
- Мудрий, 2012 – Мудрий М. Мерунович Теофіл. // Енциклопедія Львова. Т. 4 / За ред. А. Козицького. Львів, 2012. С. 603–604.
- Сойм красвий, 1882a – Сойм красвий // Батьківщина. 1882. № 19. С. 148–149.
- Сойм красвий, 1882b – Сойм красвий // Батьківщина. 1882. № 20. С. 157.
- Сойм красвий, 1883a – Сойм Краєвий // Батьківщина. 1883. № 39. С. 236.
- Сойм Краєвий, 1883b – Сойм Краєвий // Батьківщина. 1883. № 40. С. 242.
- Сойм Краєвий, 1884 – Сойм Краєвий // Батьківщина. 1884. № 37. С. 226.
- Чорновол, 2002 – Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму 1861 – 1901 (нарис з історії українського парламентаризму) Праці відділу нової історії. Число 1. Львів, 2002. 288 с.
- Merunowicz, 1879a – Merunowicz T. O metodzie i celach rozpraw nad kwesty zdywsk przez Teofila Merunowicz. Lwów, 1879. 61 s.
- Merunowicz, 1879b – Merunowicz T. Zydzi. Lwyw, 1879. 222 s.
- Merunowicz, 1880 – Merunowicz T. Siedm prońb wniesionych do Wysokiego Sejmu Krajowego Galicyjskiego w sesyi z roku 1880 w sprawie rywnouprawnienia zydyw. Lwów, 1880. 14 s.
- Merunowicz, 1881 – Merunowicz T. Wnioski Sejmowie w sprawie Zydowskiej. Lwyw, 1881. 45 s.
- Merunowicz, 1917 – Merunowicz T. Zydowska polityka narodowa obecnej doby (Die Ostjudenfrage). Lwyw, 1917. 156 s.
- Mowy, 1868 – Mowy posia Franciszka Smolki wygioszone na posiedzeniach galic. Sejmu dnia 30 wneńnia i 3 paǳiernika 1868 r. w kwestyi iydowskiej. Lwyw, 1868, 8 s.
- Stenograficzne, 1881 – Stenograficzne Sprawozdania z czwartej sesyi czwartego peryodu Sejmu Krajowego Krylestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Ksikstwem Krakowskiem w roku 1881. Posiedzenie 1–29. Przytým: 1. Indeks osyb. 2. Indeks przedmiotowy. – S. 123–124.
- Wasiutycki, 1930 – Wasiutycki B. Ludnońż Zydowska w Polsce w wiekach XIX i XX. Warszawa, 1930. 225 s.
- Żbikowski, 1993 – Żbikowski A. Rozwyj ideologii antysemskiej w Galicji w II polowie XIX w.: Teofila Merunowicza atak na iydowskie kahaıy // Biuletyn Zydowskiego Instytutu Historycznego. 1993. N. 3–4. S. 53–62.
- Żbikowski, 1994 – Żbikowski A. Rozwyj ideologii antysemskiej w Galicji w II poiwie XIX w.: Teofila Merunowicza atak na iydowskie kahaıy // Biuletyn Zydowskiego Instytutu Historycznego. 1994. N. 1–3. S. 21–39.
- Zdrada, 1975 – Zdrada J. Merunowicz Teofil // Polski Siownik Biograficzny. 1975. T. XX, z. 3. S. 455–457.

REFERENCES

- Vaskiv, 2008 – Vaskiv N. Yevreiske predstavnytstvo v Halytskomu kraiovomu seimi (1861–1914) [The Jewish representation in the Galychyna regional Diet] // *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. 2008. Vyp. 17. S. 58–66. [in Ukrainian].
- Vaskiv, 2014 – Vaskiv N. Publitsystychna spadshchyna Ivana Franka yak dzherelo do vyvchennia yevreiskoho pytannia u Skhidnii Halychyni naprykintsi XIX – pochatku XX st. [Ivan Franko's journalistic heritage as a source to study the Jewish Question in Galicia in the late nineteenth – early twentieth century] // *Naukovi zapysky Ternopils'koho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Istorii*. 2014. Vyp. 2. Ch. 1. S. 187–194. [in Ukrainian].
- Vaskiv, 2010 – Vaskiv N. Ukrainsko-yevreiski vidnosyny v publitsystytsi M. Pavlyka (na materialakh TsDIAL Ukrainy) [The Ukrainian-Jewish relations in the journalistic heritage of M. Pavlyk (on materials of CSHAiL of Ukraine)] // *Istorychni pamiatky Halychyny. Materialy piatioi naukovoï kraieznavchoï konferentsii (12 lystopada 2010 r.)*. 2011. S. 199–202. [in Ukrainian].
- Hrytsak, 2005 – Hrytsak Y. Mizh semityzmom y antysemityzmom: Ivan Franko ta yevreiske pytannia питання [Between Semitism and Antisemitism: Ivan Franco and the Jewish question] // *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk*. 2005. Vyp. IKh. S. 79–105. [in Ukrainian].
- Zhydy XX, 1881a – Zhydy XX [Jews XX] // *Batkivshchyna*. 1881. № 20. S. 159–160. [in Ukrainian].
- Zhydy XX, 1881b – Zhydy XX. Seim halytskyi v yevreiskii spravi [Jews XX. Galician Sejm in the Jewish cause] // *Batkivshchyna*. 1881. № 24. S. 190–191. [in Ukrainian].
- Zhydy XXV, 1883a – Zhydy XXV. Pryvilei zhydiv v Avstrii [Jews XXV. Privileges of Jews in Austria] // *Batkivshchyna*. 1883. № 48. S. 287–288. [in Ukrainian].
- Zhydy XXV, 1883b – Zhydy XXV. Pryvilei zhydiv v Avstrii (Kinets) [Jews XXV. Privileges of Jews in Austria (The end)] // *Batkivshchyna*. 1883. № 50. S. 299. [in Ukrainian].
- Kozytskyi, 2012 – Kozytskyi A. Henotsyd ta polityka masovoho vynyshchennia tsvyilnoho naselennia u XX st. (prychyny, osoblyvosti, naslidky): navch. posib. dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv [Genocide and the policy of mass extermination of the civilian population in the twentieth century. (causes, features, consequences)]. Lviv, 2012. 608 c. [in Ukrainian].
- Merunovych, 1897 – Merunovych, Teofyl (Merunowicz) [Theophil Merunovych] – Sr. Kolmer, Das neue Parlament, 1897. Dostup otrymano 20 liutoho 2018 r.: https://ru.wikisource.org/wiki/ЕЭБЕ/Merunovych,_Teofyl. [in Russisan].
- Mudryi, 2012 – Mudryi M. Merunovych Teofil [Theophil Merunovych] // *Entsyklopediia Lvova*. T. 4 / Za red. A. Kozytskoho. Lviv, 2012. S. 603–604. [in Ukrainian].
- Soim kraievyi, 1882a – Soim kraievyi [Regional Diet] // *Batkivshchyna*. 1882. № 19. S. 148–149. [in Ukrainian].
- Soim kraievyi, 1882b – Soim kraievyi [Regional Diet] // *Batkivshchyna*. 1882. № 20. S. 157. [in Ukrainian].
- Soim kraievyi, 1883a – Soim Kraievyi [Regional Diet] // *Batkivshchyna*. 1883. № 39. S. 236. [in Ukrainian].
- Soim Kraievyi, 1883b – Soim Kraievyi [Regional Diet] // *Batkivshchyna*. 1883. № 40. S. 242. [in Ukrainian].
- Soim Kraievyi, 1884 – Soim Kraievyi [Regional Diet] // *Batkivshchyna*. 1884. № 37. S. 226. [in Ukrainian].
- Chornovol, 2002 – Chornovol I. Ukrainska fraktsiia Halytskoho kraiovoho seimu 1861–1901 (narys z istorii ukrainskoho parlamentaryzmu) [Ukrainian fraction of the Galician Regional Diet 1861-1901 (essay on the history of Ukrainian parliamentary)]. Pratsi viddilu novoi istorii. Chyso 1. Lviv, 2002. 288 c. [in Ukrainian].
- Merunowicz, 1879a – Merunowicz T. O metodzie i celach rozpraw nad kwesty iydysk przez Teofila Merunowicz [On the methods and aims of solving the Jewish question by Theophil Merunovych]. Lwyw, 1879. 61 s. [in Polish].
- Merunowicz, 1879b – Merunowicz T. Zydzi. [Jews] Lwyw, 1879. 222 s. [in Polish].
- Merunowicz, 1880 – Merunowicz T. Siedm prob wniesionych do Wysokiego Sejmu Krajowego Galicyjskiego w sesyi z roku 1880 w sprawie rywnouprawnienia zydyw [Seven statements submitted for consideration by the Galician Sejm at the 1880 session concerning the equal rights of the Jews]. Lwyw, 1880. 14 s. [in Polish].
- Merunowicz, 1881 – Merunowicz T. Wnioski Sejmowie w sprawie Zydowskiej [Propositions to the Diet in Jewish question]. Lwyw, 1881. 45 s. [in Polish].
- Merunowicz, 1917 – Merunowicz T. Zydowska polityka narodowa obecnej doby [Modern Jewish National Politics] (Die Ostjudenfrage). Lwyw, 1917. 156 s. [in Polish].
- Mowy, 1868 – Mowy posla Franciszka Smolki wygloszone na posiedzeniach galic. Sejmu dnia 30 wresnia i 3 pazdziernika 1868 r. w kwestyi zydowskiej [Speech by Francishka Smolka at the meetings of the Galician Diet on September 30 and October 3, 1868. About the Jewish Question]. Lwyw, 1868. 8 s. [in Polish].
- Stenograficzne, 1881 – Stenograficzne Sprawozdania z czwartej sesyi czwartego peryodu Sejmy Krajowego Krylestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Ksikstwem Krakowskiem w roku 1881. Posiedzenie 1–29 [Re-

ports from the Fourth Session of the Fourth Period of the Diet of the National Kingdom of Galicia and Lodomeria along with the Grand Duchy of Crakow in 1881. Session 1–29.]. Przytym: 1. Indeks osyb. 2. Indeks przedmiotow. S. 123–124. [in Polish].

Wasiutycki, 1930 – Wasiutycki B. Ludność Żydowska w Polsce w wiekach XIX i XX [Jewish population in Poland in the nineteenth and twentieth centuries]. Warszawa, 1930. 225 s. [in Polish].

Zbikowski, 1993 – Zbikowski A. Rozwój ideologii antysemitycznej w Galicji w II połowie XIX w.: Teofila Merunowicza atak na żydowskie kahały [Development of the anti-Semitic ideology in Galicia in the second half of the 19th century: Theophil Merunovich attack on the Jewish kahal] // Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego. 1993. N. 3–4. S. 53–62. [in Polish].

Zbikowski, 1994 – Zbikowski A. Rozwój ideologii antysemitycznej w Galicji w II połowie XIX w.: Teofila Merunowicza atak na żydowskie kahały [Development of the anti-Semitic ideology in Galicia in the second half of the 19th century: Theophil Merunovich attack on the Jewish kahal] // Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego. 1994. N. 1–3. S. 21–39. [in Polish].

Zdrada, 1975 – Zdrada J. Merunowicz Teofil [Theophil Merunovich] // Polski Słownik Biograficzny. 1975. T. XX, Z. 3. S. 455–457. [in Polish].

Стаття надійшла до редколегії 13.02.2018 р.

УДК: 94(477):2(091):284.9«19»
 DOI: 10.24919/2519-058x.6.123899

Антон СИЧЕВСЬКИЙ,
<http://orcid.org/0000-0002-7836-3405>
 кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України
 Житомирського державного університету імені Івана Франка
 (Україна, Житомир) syczewski@gmail.com

МІСТИЧНА СЕКТА ІОАННІТІВ У КАТЕРИНОСЛАВСЬКІЙ ЄПАРХІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Проаналізовано специфіку пропагандистсько-агітаційної та організаційної діяльності секти іоаннітів у Катеринославській єпархії на початку ХХ ст. Розкрито сутність культу боготворіння постаті священика Іоанна Кронштадтського. Висвітлено еволюцію поглядів іоаннітів щодо ролі Іоанна Кронштадтського: Христос – святий – пророк. Встановлено вагомість у середовищі іоаннітів харизматичного лідерства. З'ясовано, що містична секта іоаннітів була відгалуженням релігійного руху хлістів. Простежено есхатологічні засади релігійного вчення провідника секти В. Горобця. Висвітлено побутовий та духовний уклад життя іоаннітів у Нікополі, організацію ними монастирського осередку. Проаналізовано заходи та методи боротьби православних місіонерів з функціонуванням секти.

Ключові слова: секта, іоанніти, хлісти, Катеринославська єпархія, місіонерство, есхатологія.

Anton SYCHEVSKYI,
 PhD (History), Senior Lecturer of Department of Ukraine's History,
 Zhytomyr Ivan Franko State University
 (Ukraine, Zhytomyr) syczewski@gmail.com

THE MYSTERIOUS SECT OF THE IOANNITES IN THE DIOCESE IN EKATERINOSLAV AT THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY

This article analyzes the specificity of the propaganda-agitation and organizational activity of the Ioannite sect in Ekaterinoslav diocese at the beginning of the 20th century. The spiritual and social circumstances that contributed to the spread of the sectarian movement in the region have been established. The essence of the cult of worship of the personality of priest Ioann of Kronstadt is revealed.

The settlements of the diocese were found in which the sectarian congregations functioned. The personal composition of sectarian communities in the region is revealed. The measures of the struggle of the Orthodox Church with the Ioannites, defined at the 4th All-Russian Missionary Congress in 1908, were exposed. The heterogeneity of the sectarian doctrine in the communities of the Ioannites is demonstrated. The characteristic features of the sectarian prayer collections are illuminated.

The significance in the Ioannite environment of charismatic leadership is established. The dogma of the sectarian doctrine as preached by V. Horobets, the head of the sect in Nikopol city, is considered. The domestic and spiritual way of life of the Ioannites in Nikopol city and organization of their monastic cells are illustrated. The sources of funding for the Ioannite sect in Ekaterinoslav diocese also are considered.

As has been found out, V. Horobets also held anti-Semitic positions in his own propaganda. The evolution of the Ioannites's views on the role of Ioann of Kronstadt is analyzed. It was discovered that the sect advocated the doctrine of the dominance of the Antichrist on earth in the person of the famous Russian writer L. Tolstoy. It was established that the mystical sect of Ioannites was the branch of the religious movement of the Khlysts. The eschatological foundations of the religious doctrine of the leader of the sect, V. Horobets, who called himself one chosen by God, and, ultimately, the Christ themselves, are traced. It is discovered that the supreme leader of the Orthodox Church in the diocese, although he considered the activity of the sect to be negative, did not support the idea of excommunication of V. Horobets as a heretic.

The views of Ioannites, regarding the prohibition of marital cohabitation, the birth of children – these «foetuses of sinfulness», which was the result of the destruction of family couples and negligent attitude towards children, and the growth of their mortality in communities are elucidated. The internal conflicts, that arose within the Nikopol sect on the basis of material abuse of V. Horobets and his disordered sexual life, have been analyzed. The fact of

the rape of one of his juvenile adepts by the sect's leader; the resonance of which in the sectarian environment led to the revision by the Ioannites of the image of V. Horobets, is highlighted. The measures and methods of struggle of Orthodox missionaries with the functioning of the sect are analyzed. It is found that among the priests of the Ekaterinoslav diocese, there were supporters of the sectarian doctrine. It is revealed that since the time of V. Horobets's repentance and renouncing of his views, the number of Ioannites sharply decreased, and the community's activity fell into decline.

Key words: sect, Ioannites, Klysty, Ekaterinoslav Diocese, missionary, eschatology.

Антон СЫЧЕВСКИЙ,

*кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры истории Украины
Житомирского государственного университета имени Ивана Франко
(Украина, Житомир) syczewski@gmail.com*

МИСТИЧЕСКАЯ СЕКТА ИОАННИТОВ В ЕКАТЕРИНОСЛАВСКОЙ ЕПАРХИИ В НАЧАЛЕ ХХ в.

Проанализирована специфика пропагандистско-агитационной и организационной деятельности секты иоаннитов в Екатеринославской епархии в начале ХХ ст. Раскрыта сущность культа боготворения личности священника Иоанна Кронштадтского. Отражена эволюция взглядов иоаннитов относительно роли Иоанна Кронштадтского: Христос – святой – пророк. Установлена весомость в среде иоаннитов харизматического лидерства. Выяснено, что мистическая секта иоаннитов была ответвлением религиозного движения хлыстов. Прослежены эсхатологические принципы религиозного учения главаря секты В. Горобца. Отражен бытовой и духовный уклад жизни иоаннитов в г. Никополь, организацию ими монастырского центра. Проанализированы мероприятия и методы борьбы православных миссионеров с функционированием секты.

Ключевые слова: секта, иоанниты, хлысты, Екатеринославская епархия, миссионерство, эсхатология.

Постановка проблеми. Початок ХХ ст. в Російській імперії знаменувався ціннісними перетвореннями суспільства. Населення під впливом революційних подій чутливо ставилося до критики, що лунала у бік духовенства та Російської православної церкви. Матеріальні спекуляції, відхід частини церковників від норм моралі, честі та гідності відштовхували народні маси від традиційних віросповідань. Шукання духовних сенсів, праведності життя, бажання своїми вчинками служити вищій цілі, прославлінню Христа, сприяли зародженню різних сектантських рухів. Зрештою, пропаганда нових релігійних учень велася на законних засадах, оскільки царем було проголошено свободу віросповідання, тому апарат державного примусу практично не використовувався. У цих умовах в лоні православ'я виникла внутрішньоцерковна секта іоаннітів, яка засадничо конструювалася на містицизмі.

Аналіз досліджень. Проблема функціонування секти іоаннітів знайшла своє відображення у сучасній українській історіографії. Першим звернув увагу на окремі сюжети історичного шляху секти в Херсонській та Катеринославській губерніях О. Касьянов, який сконцентрував дослідницьку увагу на с. Маріїнське та частково м. Нікополь (Касьянов, 2004). Розглядом релігійної доктрини іоаннітів займалася Л. Шугаєва, яка довела хліластичне спрямування секти (Шугаєва, 2006). У рамках наукових студій релігійного підпілля на Вінничині першої половини ХХ ст. О. Логінов розглянув становище місцевого іоаннітства протягом 1920 – 1950-х рр. (Логінов, 2007). Проте окремого дослідження, яке б повноцінно розкривало історію секти іоаннітів на початку ХХ ст. у Катеринославській єпархії, досі немає.

Мета статті – проаналізувати діяльність іоаннітів на території Катеринославської єпархії на початку ХХ ст., особливості сектантського віровчення, локалізацію осередків іоаннітства, розкрити протистояння інституту православного місіонерства та секти іоаннітів.

Виклад основного матеріалу. На початку ХХ ст. Російська православна церква переживала важкі часи, які духовенство називало «революційним штурмом» сектантства, чому сприяла втрата народом віри у Бога, несприйняття церковнослужителів, які значною мірою перестали дотримуватися норм християнської етики, моралі, цінностей. Священики, за незначним винятком, віддалилися від духовних потреб своєї пастви (Щеголев, 1908а: 455–456).

Православне духовенство вбачало загрозу у свободі віросповідання та віротерпимості, що були проголошені в імперії Романових Маніфестом 17 квітня 1906 р. З цього приводу священник К. Щеголев зазначав: «Він запалив релігійну революцію, з якою тепер потрібна напружена боротьба» (Щеголев, 1908b: 253). На його думку, православна церква потребувала відродження церковно-парафіяльного життя кожної громади, натомість цього не сталося, за його роздумами, «полум'я сектантства яскраво розгориться на Русі святих до меж, які тепер і передбачати важко» (Щеголев, 1908b: 256).

У часи розгортання революційного атеїзму, суспільної індиферентності, народних хитань, пошуків «живої» віри поміж православних зародилася нова секта містичного коріння – іоаннітство, ватажки якої скористалися постаттю відомого Іоанна Сергієва в своїх меркантильних цілях. Священик Андріївського собору м. Кронштадт Іоанн Сергієв (1829 – 1908) прославився в імперії за зцілення, що здійснювалися його богоугодними молитвами. Дар о. Іоанна (Кронштадтського) став причиною того, що православні віряни вбачали у ньому Божого обранця, наділеного вищою силою, чудотворною благодаттю (Всероссийский Батюшка, 1909: 18–19).

Іоаннітство активно заявило про себе в Катеринославській єпархії у 1908 р. В основі віровчення секти лежала хлистівська ідея про перевтілення Христа. За їхнім вченням, батюшка Іоанн Сергієв був Богом, Христосом. Як і у секти хлистів, іоанніти мали свою богородицю – Порфірію Кісельову, яку називали «пренепорочною дівою». В секті були свої страці, пророки, ангели і архангели, наприклад, Міхаїл Петров. Іоанніти почитали о. Іоанна Кронштадтського, в Троїці славимого. Перед його портретом вони здійснювали богослужіння, читали акафісти, запалювали лампадки, ставили свічки (Афанасьєв, Шалкинський, 1909а: 10–11).

Найбільших успіхів в єпархії пропаганда іоаннітів досягнула в Олександрівському та Павлоградському повітах. Поширювали вчення книгоноші журналу «Кронштадтский маяк», які в кількості 500 осіб мандрували територіями Російської імперії. Проповідники іоаннітів завжди проявляли себе як ревнителі православної віри, відвідували православні богослужіння, сповідалися і причащалися (Афанасьєв, Шалкинський, 1909а: 11).

В Олександрівському повіті іоаннітство поширилося у селах: Санжарівка, Іванівка, Андріївка та навколишніх селах: Чернявщина, Черноглазівка та Васильківка Павлоградського повіту (Афанасьєв, Шалкинський, 1909b: 15).

Проблему діяльності секти іоаннітів розглядали у ході роботи т. зв. «київського» IV Всеросійського місіонерського з'їзду у 1908 р. У боротьбі з сектою з'їзд дав такі рекомендації: 1. доручити священникам відноситися до проповідників іоаннітства з обережністю, допускати їх до Святих Тайн тільки за представленням ними посвідчень про їхню благонадійність; 2. адаптувати зміст проповідей в місцях появи секти до окреслення помилковості пунктів сектантського вчення (про суд, Друге пришествя Христа); 3. надавати гласності випадкам шахрайства іоаннітів; 4. давати задоволення містичним запитам душі народу, які тягнуть їх до іоаннітів, – за рахунок урочистих богослужінь в православній церкві, хресних ходів; 5. публічне викриття іоаннітів за допомогою очевидців о. Іоанна та осіб, які чули його проповіді, порівнюючи їх розповіді з вченням іоаннітів (Афанасьєв, Шалкинський, 1909а: 11–12).

21 лютого 1909 р. єпархіальний місіонер, священник М. Боголюбов відвідав іоаннітів с. Гаврилівка Олександрівського повіту. Сектанти з'явилися у селі в 1903 р. До секти належало 8 сімей на чолі з Авдієм Раком, Іваном Гаркушею та двома братами Ткаченками.

У будинку А. Рака місіонер провів бесіду з питань втілення Христа Спасителя, почитання Божої Матері та прославління святих. Як з'ясувалося, іоанніти помістили портрет о. Іоанна поміж ікон, а на шії разом з хрестиком носили медальйон із зображенням о. Іоанна (Из жизни, 1909: 275–276).

22 лютого М. Боголюбов здійснив місіонерську поїздку до с. Іванівка Олександрівського повіту. У селі сектантство було насаджено у 1906 р. книгоношею «Товариства поширення релігійно-моральної просвіти у душі православної церкви» Іваном Матчіним. В Іванівці діяла доволі чисельна громада іоаннітів, лише дорослих – 200 осіб. В Іванівці місіонер провів три бесіди: в домі іоанніта Георгія Теращенка, другу – у парафіяльному храмі, після вечірнього богослужіння, у приступності великої кількості православних, третю – на зборах іоаннітів в будинку Федора Яре-

менка. Спілкування торкалося таких тем: втілення Христа, Друге пришестя, його ознаки; почитання Божої Матері, її прославлення; канонізація святих (Із життя, 1909: 276).

Бесіди показали, що місцеві іоанніти визнавали о. Іоанна Сином Божим, який прийшов на землю вдруге для суду над світом. Також вони заявляли, що о. Іоанн 20 грудня 1907 р. помер і через три дні воскрес. Очільників секти в Російській імперії – М. Большакова і В. Пустошкіна називали пророками Енохом та Іллею, які явилися на землю перед кінцем світу; старця Назарія, що жив у Кронштадті, – Іоанном Богословом, а П. Кісельову – непорочною Дівою (Із життя, 1909: 276–277).

Іванівські іоанніти розміщували поруч з іконами Спасителя та Божої Матері портрети о. Іоанна та П. Кісельової, перед якими запалювали лампадки і свічки. Сектанти щоденно влаштовували свої збори, під час яких зверталися до портрета о. Іоанна: «Спасителю, отче Іоанне, моли Бога про нас». Православну церкву іоанніти постійно відвідували, здійснюючи протягом всього богослужіння земні поклони, і причащалися «тіла дорогого батюшки» щотижня (Із життя, 1909: 277).

23 лютого місіонер відвідав с. Весела Олександрівського повіту, де проживало сім іоаннітів. Як встановив М. Боголюбов, сектанти були менш фанатичними, ніж іванівські, хоча також розміщували в оселях портрети о. Іоанна (Із життя, 1909: 277).

У 1909 р. іоанніти вели пропаганду на заводах у Луганську, проте безрезультативно (Із життя, 1909: 278).

Єпархіальний місіонер М. Боголюбов розділяв іоаннітів на дві групи: щирих шанувальників імені о. Іоанна Кронштадтського та справжніх фанатиків. Про останніх він зазначав, що вони під впливом будь-яких бесід жорстко проявляють ненависть до місіонерів, яких обзивали «толстовцями» і «слугами антихриста» (Боголюбов, 1909: 327–328).

27 жовтня 1910 р. єпархіальний місіонер М. Назаревський у Преображенській церкві м. Нікополь провів бесіду з іоаннітами, у ході якої місіонери спробували показати безглуздя їхніх поглядів, за що сектанти влаштували у храмі безпорядки, які вгамувала лише поліція (Місіонерська бесіда, 1910: 850).

У Нікополі секта з'явилася з осені 1909 р. на чолі з 39-річним Василем Федоровичем Горобцем, який з 1905 р. перестав стригти волосся на голові, викривав недоліки суспільства і христинського життя та розповідав навколишнім про чудесні видіння. Місцеві жителі не йняли йому віри, вважаючи це проявом психозу (Іоанниты, 1910: 898).

До початку своєї проповідницької діяльності В. Горобець служив капітаном судна. В Нікополі його вчення не мало особливого успіху, тому він намагався заманити у секту жителів сіл Катеринославської і Херсонської губерній. Серед селян пропаганда ідей іоаннітів дала результати – наприклад, у с. Маріїнське Херсонського повіту до В. Горобця примкнули сім'ї Радьків, Похорців, Шміголів та Макаренків. Останні навіть продали своє майно та переселилися до Нікополя. За виручені кошти вони планували на земельній ділянці В. Горобця звести молитовний будинок, однак місцева влада заборонила забудову. Проте іоанніти обійшли це рішення, вибудували двоповерховий цегляний житловий будинок, дах якого прикрасили хрестами з різнокольорової черепиці (Іоанниты, 1910: 899).

В. Горобець заснував у себе цілий скит. Настоятель громади заперечував таїнство шлюбу та виступав проти вживання м'яса, відповідно до своїх т. зв. «видінь», проповідував настання Другого пришестя Христа. Пояснював він це так: сонце згасло (правда Господня), місяць не дає світла (священники відхилились від істини), зірки попадали (це – іоанніти), пророки Ілля (о. Іоанн Кронштадтський) та Енох прийшли. За словами В. Горобця, іоаннітів Христос поставив для викриття пастирів православної церкви. Нікопольські іоанніти не вважали себе членами православної церкви, яку В. Горобець називав «лукавою», «бісівською», а її пастирів – «брехунами», «лютими вовками», «найманцями» (Місіонерська бесіда, 1910: 850).

Нікопольські адепти секти називали В. Горобця отцем або ж ієромонахом. Станом на 1 листопада 1910 р. послідовників Горобця, які проживали у громаді, налічувалося близько 100 осіб, половина з яких були дітьми віком до 15 років. Зокрема, окрім вказаних, у місцевій секті перебували родини Забалуков, Ткалічів, Дроков, Резніченків (жителі с. Маріїнське), Грицаїв, Євенків, Rogozіних (з с. Шелохівка Катеринославського повіту). Також громаду відвідували родини Руденків

і Чорних з с. Лапинка, Новіковів з с. Довгалівка та Головків з сусіднього м. Нікополь (Іоанниты, 1910: 900).

Тричі на добу (вранці, ввечері та вночі) члени секти В. Горобця збиралися на богомоління, яке складалося з читання акафістів, співу молитов, церковних піснопінь з коліноприклонінням. Іоанніти тримали постійний піст і проповідували аскетичний спосіб життя. До тайнства причастя вони приступали кожної неділі. У спілкуванні називали одне одного «братими» і «сестрами». Найменування «іоанніти» ними не використовувалося, себе ж вважали «істинно віруючими» (Іоанниты, 1910: 900).

Матеріальне забезпечення секта отримувала від бакалійної та хлібної булочної торгівлі в Нікополі. Пропаганда нікопольських іоаннітів реалізовувалася залученням книгонош, що обходили села і розповсюджували сектантську літературу. Ідеї В. Горобця призвели до того, що 40-річна Марфа Чорна з с. Лапинка покинула чоловіка і дітей та переїхала жити до будинку т. зв. «ієромонаха». Схожий випадок трапився і в Нікополі – дружина служителя поліції, старшого городового, – теж перебралася до Горобцівського скита. Селяни навіть приїздили до В. Горобця для здійснення вичитувань над хворими, за що платили 15–20 коп. (Іоанниты, 1910: 901–902).

Очільник нікопольських іоаннітів був відвертим антисемітом, в своїй критиці негативних явищ у середовищі православного духовенства власні аргументи постійно зводив до порівнянь з євреями (Іоанниты, 1910: 903).

На початку свого вчення нікопольські іоанніти оголосили о. Іоанна Кронштадтського Христосом, пізніше – святим, врешті ж – пророком, предтечею Другого пришествя Христа, який начебто невидимо жив на землі. В. Горобець заявляв своїм adeptам, що від портрета о. Іоанна Кронштадтського від отримав зцілення ніг (Іоанниты, 1910: 904).

За поглядами нікопольської секти, антихрист встановив царство на землі в образі графа Л. Толстого, портрети якого називали іконами звіря. На їхню думку, антихрист діяв невидимим способом, духовно. Щодо другого пришествя Христа на землю – Ілля і Енох – діяли на землі «в душі». В. Горобець називав Іллею Іоанна Кронштадтського, а Енохом – самого себе (Іоанниты, 1910: 904–905).

Провідник нікопольських іоаннітів ніяк не міг визначитися з датою кінця світу, постійно змінюючи її, за своїми провидіннями: спочатку він говорив, що це трапиться 20 травня, потім – 15 серпня 1909 р., наостанок – 1 січня 1910 р. (Іоанниты, 1910: 905).

Діти, за поглядами іоаннітів, були плодом гріха і якщо хворіли, дорослі сектанти не зверталися до лікарів, наслідком чого лише у 1910 р. стали смерті 10 осіб (Іоанниты, 1910: 906).

Нікопольські іоанніти врешті дійшли думки, що Церква Христова поділяється на язичницьку та православну, до останньої, звісно ж, зараховували власне самих себе. Панівну православну церкву звинувачували в гріховності, пороках, тому говорили, що вона уподібнилася язичницькій (Іоанниты, 1910: 906).

Про себе В. Горобець заявив, що він є Божим обранцем, і сам Бог призвав його бути провісником істинного вчення ще у 1905 р. під час єврейського погрому, який відбувся на пароплаві, де він служив (Іоанниты, 1910: 907).

Твори світських письменників, таких як І. Крилов, О. Пушкін, М. Гоголь, М. Лермонтов іоанніти засуджували як «богомерзотні» та «диявольські» (Іоанниты, 1910: 908).

Місіонер О. Афанасьєв з бесіди з В. Горобцем виніс переконання, що голова секти тимчасово прикривався прапором іоаннітства і в недалекому майбутньому сам себе оголосить Христом та утворить новий хлистівський корабель. Так, О. Афанасьєв писав: «Коли я його запитав, за яким правом він іменує себе настоятелем, він відповів: «Право це передав мені Христос»; коли ж я його назвав самозванцем, він відповів: «Христос теж був самозванець; він прийняв владу від Бога і мене поставив настоятелем» (Афанасьєв, 1910: 12).

Духовенство Катеринославської єпархії ставилося з пієтетом до постаті Іоанна Кронштадтського. Так, священник Сергій Шалкінський навіть висловлював сподівання, що православна церква в найближчому майбутньому урочисто канонізує о. Іоанна, а його останки будуть відкриті для поклоніння віруючих (Шалкинский, 1910: 53).

Водночас священник звертав увагу на релігійну неосвіченість тих, хто обожнював о. Іоанна як Бога. С. Шалкінський намагався упередити паству від злих намірів секти іоаннітів, про яких

писав: «Такі проповідники – самозванці, яких ніхто на проповідь не посилав, яких о. Іоанн прокляв, а «хто любить спілкування з проклятими, ті з нами і посічуться». Ці брехливі проповідники не шанують, а ганьблять, принижують о. Іоанна, вживаючи його ім'я для цілей наживи, обману, сіяння сімейної смуті, розладів і навіть розпусти» (Шалкинський, 1910: 54–55).

У боротьбі з сектантством православні місіонери здебільшого використовували метод публічних диспутів. Проте у випадку з іоаннітством вони дійшли висновку, що бесіди малоприсадатні та й неможливі в міру містицизму та фанатизму секти. Найбільш резонним вважалося відлучення активу секти від церкви, як еретиків, передовсім В. Горобця, втім ця пропозиція не була втілена (Афанасьєв, 1911а: 175).

У 1911 р. місіонерське братство 4 благочинного округу Катеринославського повіту проводило з іоаннітами бесіди полемічного характеру з роздачею листків і брошур (Афанасьєв, 1911b: 208).

У розмовах з іоаннітами місіонери використовували цитати з Біблії щодо втілення Христа, визнання його істинним Богом, надприродного народження Спасителя, єдності в Христосі Боголюдини, пріснодівства Божої Матері. Також звертали увагу на божественності таїнства шлюбу (Афанасьєв, 1911с: 247–257).

Як свідчили колишні члени нікопольської секти, у 1911 р. В. Горобець почав наполегливо вселяти своїм adeptам думку про те, що він є Христосом (Іоанниты, 1911: 615).

Наприклад, навесні 1911 р. іоанніти Василь Рогозін, Стефан Радько і Митрофан Лаврушка були заарештовані поліцією за організацію незаконних зборів у с. Томаківка Катеринославського повіту. Перебуваючи в ув'язненні, «брати» зверталися до свого «отця» за порадою, як їм себе поводити за ґратами, на що В. Горобець відповідав: «За ваше повстання (одного разу вони мали суперечку з своїм наставником) Бог покарав вас, відсік від виноградної лози, спробуйте-но побути без лози, тоді побачите. Дивіться на образ Спасителя і твердо тримайте в умах і серцях ваших, що Я – Отець, і Отець в мені: покайтесь і Бог пробачить вас» (Іоанниты, 1911: 616).

Усі члени громади В. Горобця проводили дні в молитвах і строгому пості, харчуватися дозволялося лише один раз на добу, дехто ж накладав на себе особливу «спокуту» – і не їв протягом двох діб. Самовиснаження призводило й до передчасної смертності, зокрема у 1910 р. померли 15 осіб (Іоанниты, 1911: 617).

Варто відзначити, що спальня В. Горобця мала досить дивний інтер'єр: в ній була вішалка і три стільці, на одному з яких спав настоятель (Іоанниты, 1911: 618).

Внаслідок внутрішніх негарздів і розбіжностей наприкінці 1910 р. та після Пасхи 1911 р. громаду В. Горобця полишили селяни с. Маріїнське Дмитро Кайдаш, Давид і Павло Прохорець, Савва Кірічек, Варвара Сердюкова з своїми сім'ями, а також селяни с. Шелохівка Кіндрат Грицай та В. Рогозін (Іоанниты, 1911: 618).

Станом на 1911 р. у т. зв. «братську кружку» нікопольські сектанти внесли доволі велику суму коштів – 16 тис. руб. Цього ж року викрилися і факти розпусного життя та блуду очільника нікопольської секти. Вночі В. Горобець запрошував до себе молодих дівчат Чуйкову, Сердюкову, Шміголь, Євенкову буцімто для релігійних розмов, натомість змушував їх насолоджувати його обцілюваннями. Врешті нічні зустрічі закінчилися зґвалтуванням Пелагії Євенкової. Дівчина повідомила про цей злочин членів громади, але одразу ж ніхто не їняв їй віри, що мало не призвело до самогубства жертви (Іоанниты, 1911: 618–619). Варто відзначити, що на момент статевого насильства П. Євенкова була лише 14-річною дівчинкою (Афанасьєв, 1912: 427).

В. Горобець побоювався розголосу мерзотного злочину та кримінальної відповідальності. Зібравши наблизених осіб, він доручив їм втішити П. Євенкову, пообіцяти їй купити гостинець, спідницю матері, у разі ж відмови дівчини – доводити, що вона розумово відстала і втратила цноту ще до вступу до сектантської громади. П. Євенкова ніяк не могла заспокоїтися після насильства, у неї почався психічний розлад, громаду вона залишила і проживала у свого дідуся в с. Шелохівці (Іоанниты, 1911: 620).

23 липня 1911 р. члени «Горобцівського братства» склали на ім'я Синоду прохання про відлучення їх від Російської православної церкви. Щоправда, доручена особа В. Рогозін, який мав передати машинопис до Синоду, прибувши до Петербурга, побоювався робити такий необдуманий крок і залишив документ при собі (Іоанниты, 1911: 621–622).

3 квітня 1911 р. В. Горобець почав самостійно виконувати обов'язки священика, для чого було куплено облачення та священні посудини. Щосереди, щоп'ятниці і щонеділі він здійснював літургії та навіть таїнство причастя (Иоанниты, 1911: 622). Станом на цей рік секта іоаннітів була поширена у 2-му і 3-му благочинних округах Олександрівського повіту, в 5-му благочинному окрузі Маріупольського повіту, у 3-му окрузі Бахмутського повіту та в м. Нікополь (Афанасьев, 1912: 428).

Голова Нікопольського пастирсько-місіонерського братства Леонід Богоявленський неодноразово відвідував збори В. Горобця, викриваючи брехливість його проповідей і вчення (Афанасьев, 1912: 454).

Кількість послідовників В. Горобця різко скоротилася на початку 1912 р. – в його громаді залишилося тільки 40 осіб (Афанасьев, 1912: 429).

Однак у Катеринославській єпархії були і православні священики, які ставали на захист іоаннітів. Наприклад, священик І. Покровський писав, що «не можна з плеча рубити іоаннітів, причисляючи їх до хлистів» (Покровский, 1912: 776). Що ж до заборони причастя іоаннітам священик навіть висловив занепокоєння, що це порушує настанови Іоанна Кронштадтського, який, за словами І. Покровського, закликав причащатися щоденно. Наслідком «невмотивованої» заборони причастя він вважав встановлення іоаннітами особливого обряду духовного спілкування з о. Іоанном Кронштадтським: обноситься лампада і кожен, вмочивши пальці, причащається елеєм (Покровский, 1912: 777).

У с. Єгорівка Маріупольського повіту іоаннітство поширилося в середовищі сектантів-шалопутів, нове вчення перейняли 12 сімей. В Єгорівці секта іоаннітів зародилася внаслідок відвідин села іоаннітськими книгоношами, т. зв. «пророками» з молодими дівчатами в чорних платтях, з білими хустками на голові. Окрім літератури, вони роздавали селянам «іоаннівські» просфори, «благословенну» воду, чашечку з портретом Іоанна Кронштадтського для причащення з неї, вінчики «з гробу о. Іоанна», великі та малі портрети свого кумира (Смык, 1912: 1056–1058). 25–27 травня 1912 р. у Єгорівці окружний місіонер Володимир Попов, парафіяльний священик Прокопій Смик і православний книгоноша Базайкін провели місіонерські курси. Головним опонентом у їхніх бесідах з іоаннітами виступив Трофим Апанасенко (Из жизни, 1912: 898–900).

У Маріупольському повіті духовенство 5-го благочинного округу постановило у 1912 р. взагалі відлучити іоаннітів від Св. Причастя. Після цього сім сімей іоаннітів у с. Єгорівка покалися, відкрито відреклися від вчення іоаннітів та дали розписку ніколи до них не повертатися. Тоді ж очільники іоаннітів у селі Т. Апанасенко, М. Тарасенко, В. Шамрай та І. Єременко повели відкрити боротьбу супроти парафіяльного священика П. Смика і місіонерів, обмовляючи їх за кожної нагоди (Смык, 1912: 1058).

У квітні 1912 р. Синод прийняв постанову, згідно із якою, в офіційних церковних актах секту іоаннітів називали «хлистами-кісельовцями», за ім'ям засновниці Порфірії (Матрьони) Іванівни Кісельової, яка померла у 1905 р. (Афанасьев, 1913: 14–15).

28 листопада 1912 р. лідер нікопольської секти В. Горобець під впливом хвороби і страху смерті, побоюючись Божого суду, тому й розкався у своїх вчинках та відрікся від еретичного вчення. Цей акт відбувся у формі відповідей на питання, які йому поставив священик Преображенської церкви м. Нікополь Леонід Богоявленський. Також при сповіді В. Горобця були присутні священик Покровської церкви м. Нікополь Іоанн Веселовський, син В. Горобця – Василь, іоанніт Іуда Ткаліч та ще п'ять адептов секти (Афанасьев, 1913: 16, 18). Зокрема В. Горобець заявив: «Я щиро усвідомлю себе винним в тому, що серед вірян поширював безглузде вчення і цим вченням я спокусив багатьох вірян, в чому каюся і прошу вибачення. Церква, заснована Христом на землі, є і існуватиме до кінця світу. У церкві є істинні пастирі та благодатні таїнства. Я зізнаюся, що негідно мені іменуватися істинним християнином» (Афанасьев, 1913: 16–17).

Проблема діяльності секти іоаннітів розглядалася й на Катеринославському єпархіальному місіонерському з'їзді 11 червня 1913 р. Було прийнято постанову про відлучення від причастя іоаннітів загалом у всій єпархії (Екатеринославский, 1913: 589). Кількість послідовників секти іоаннітів у Катеринославській єпархії відчутно скоротилася, наприклад, у с. Конські Раздори Олександрівського повіту їх було 10 осіб (Из жизни, 1913: 921).

Після смерті В. Горобця у 1913 р. секта іоаннітів почала занепадати. У нікопольській громаді залишилося менш як 20 адептів секти. Молитовні зібрання проводив син померлого – 19-річний Василь (Верник, 1913: 396–397).

Священик В'ячеслав Вернік, який відвідав нікопольське гніздо іоаннітів, згадував про залишки секти: «Шкода було дивитися на цих людей, бо жалюгідні вони були: більшість з них худі до неможливості, страшенно виснажені, – звичайно, ті, яких можна віднести до сліпих фанатиків, особливо жінки; є такого виду і чоловіки, але є з останніх ті, що відрізняються особливо міцною статурою і відповідно хорошим здоров'ям; це, звичайно ті, які собі на думці: поїсти, поспати, прожити без особливих турбот» (Вернік, 1913: 398).

Багатьох членів громади довіра сектантському вченню і нав'язаний В. Горобцем спосіб життя призвів до псування власної долі та паралізованості самореалізації. Наприклад, 80-річне подружжя за час перебування у секті втратило трьох синів (Вернік, 1913: 398).

Висновки. Таким чином, іоаннітство поширилося в Катеринославській єпархії як наслідок загальноімперської пропаганди нової сектантської ідеології обоження постаті священика Іоанна Кронштадтського. Результативності діяльності секти сприяло поширення книгоношами агітаційної літератури в середовищі довірливого селянства православного віросповідання та сектантів-шалопутів. Позицію харизматичного лідерства у регіоні відігравав колишній моряк В. Горобець, який створив громаду в м. Нікополь на принципах монастиря. Секта іоаннітів була відгалуженням хлистівства, так, наприкінці свого життя наставник нікопольської секти В. Горобець навіть намагався проголосити себе Христосом. Прихильники іоаннітського вчення притримувалися есхатологічних поглядів. Цурання світського життя і літератури мало прояв в оголошенні письменника Л. Толстого антихристом, який латентно царює на землі. Постійне постування, голдування та відмова від лікарської допомоги стали наслідком високої смертності іоаннітів.

Православні місіонери провадили заходи на припинення діяльності секти іоаннітів в єпархії, проводячи з ними богословські бесіди. Тривалий час діалогу не виходило, а зустрічі закінчувалися словесними конфліктами, оскільки сектанти хулили православну церкву, доводячи, що вона стала диявольською, а то й язичницькою. Монолітність секти було зруйновано фінансовими махінаціями, девіантною статевою поведінкою її лідера В. Горобця, скоєного ним звалтування неповнолітньої дівчини, яка після цього мало не скоїла суїцид. Після викриття цих фактів чисельність adeptів секти поступово зменшилася. Незважаючи на прагнення В. Горобця відлучити громаду від православної церкви, тяжка хвороба у 1912 р. докорінно змінила його світогляд – палкий іоанніт щиро покався за поширення лукавого вчення. Зі смертю харизматичного наставника активність секти іоаннітів у Катеринославській єпархії пішла на спад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Афанасьев, Шалкинский, 1909a – Афанасьев А., Шалкинский С. Состояние сектантства и раскола в Екатеринославской епархии в 1908-м году // Екатеринославские епархиальные ведомости. 1909. № 9. Отдел неофициальный. Прибавление. С. 1–12.

Афанасьев, Шалкинский, 1909b – Афанасьев А., Шалкинский С. Состояние сектантства и раскола в Екатеринославской епархии в 1908-м году // Екатеринославские епархиальные ведомости. 1909. № 10. Отдел неофициальный. Прибавление. С. 13–29.

Афанасьев, 1910 – Афанасьев А. Состояние сектантства и раскола и деятельность православной миссии в Екатеринославской епархии в 1909-м году // Екатеринославские епархиальные ведомости. 1910. № 5. Отдел неофициальный. Прибавление. С. 1–12.

Афанасьев, 1911a – Афанасьев А. Состояние сектантства и раскола и деятельность православной миссии в Екатеринославской епархии в 1910-м году // Екатеринославские епархиальные ведомости. 1911. № 6. Отдел неофициальный. С. 159–181.

Афанасьев, 1911b – Афанасьев А. Состояние сектантства и раскола и деятельность православной миссии в Екатеринославской епархии в 1910-м году // Екатеринославские епархиальные ведомости. 1911. № 7. Отдел неофициальный. С. 204–212.

Афанасьев, 1911c – Афанасьев А. Краткий свод текстов Св. Писания, уясняющих православное учение по вопросам, пререкаемым сектантами новоизраильянами-хлыстами и иоаннитами // Екатеринославские епархиальные ведомости. 1911. № 9. Отдел неофициальный. С. 246–259.

Афанасьев, 1912 – Афанасьев А. Состояние сектантства и раскола и деятельность православной миссии в Екатеринославской епархии в 1911-м году // Екатеринославские епархиальные ведомости. 1912. № 8. Отдел неофициальный. С. 417–462.

Афанасьев, 1913 – Афанасьев А. Состояние сектантства и деятельность православной миссии в Екатеринославской епархии в 1912 году // *Екатеринославские епархиальные ведомости*. 1913. № 8. Отдел неофициальный. Прибавление. С. 1–46.

Боголюбов, 1909 – Боголюбов Н. Меры борьбы с «иоаннитством» // *Екатеринославские епархиальные ведомости*. 1909. № 12. Отдел неофициальный. С. 327–330.

Верник, 1913 – Верник В. Никопольские «катакомбы» // *Екатеринославские епархиальные ведомости*. 1913. № 14. Отдел неофициальный. С. 396–402.

Всероссийский Батюшка, 1909 – Всероссийский Батюшка о. Иоанн // *Екатеринославские епархиальные ведомости*. 1909. № 1. Отдел неофициальный. С. 17–19.

Екатеринославский, 1913 – Екатеринославский епархиальный миссионерский съезд // *Екатеринославские епархиальные ведомости*. 1913. № 20. Отдел неофициальный. С. 584–596.

Из жизни, 1909 – Из жизни миссии Екатеринославской епархии // *Екатеринославские епархиальные ведомости*. 1909. № 10. Отдел неофициальный. С. 275–281.

Из жизни, 1912 – Из жизни миссии Екатеринославской епархии // *Екатеринославские епархиальные ведомости*. 1912. № 21. Отдел неофициальный. С. 896–904.

Из жизни, 1913 – Из жизни миссии Екатеринославской епархии // *Екатеринославские епархиальные ведомости*. 1913. № 33. Отдел неофициальный. С. 921–924.

Иоанниты, 1910 – Иоанниты в м. Никополе и их еретическое учение // *Екатеринославские епархиальные ведомости*. 1910. № 34. Отдел неофициальный. С. 898–910.

Иоанниты, 1911 – Иоанниты в м. Никополе и их еретическое учение // *Екатеринославские епархиальные ведомости*. 1911. № 27. Отдел неофициальный. С. 613–624.

Касьянов, 2004 – Касьянов О. В. Деятельность секты иоаннитов в с. Марьинское Екатеринославской губернии в 1908–1929 годах // *Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження: Зб. наук. пр. / Редкол.: С. І. Світленко (відп. ред.) та ін. Дніпропетровськ, 2004. С. 121–130.*

Логінов, 2007 – Логінов О. Ліквідація «іоаннітського» руху в 1920–1950-х рр. на Вінниччині // *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2007. № 2 (29). С. 18–38.

Миссионерская беседа, 1910 – Миссионерская беседа с иоаннитами в м. Никополе // *Екатеринославские епархиальные ведомости*. 1910. № 33. Отдел неофициальный. С. 850.

Покровский, 1912 – Покровский И. Что делать? // *Екатеринославские епархиальные ведомости*. 1912. № 17. Отдел неофициальный. С. 776–777.

Смык, 1912 – Смык П. Хлысты киселевцы в с. Егоровке и миссионерские беседы // *Екатеринославские епархиальные ведомости*. 1912. № 25. Отдел неофициальный. С. 1056–1059.

Шалкинский, 1910 – Шалкинский С. Поучение в день годовщины по смерти о. Иоанна Кронштадтского пред совершением панихиды // *Екатеринославские епархиальные ведомости*. 1910. № 2. Отдел неофициальный. С. 51–55.

Шугаева, 2006 – Шугаева Л.М. Іоанніти – течія хіліастично-есхатологічного спрямування православного походження // *Українське релігієзнавство*. 2006. № 39. С. 145–153.

Щеголев, 1908a – Щеголев К. Чего не доставало и не достаёт нашей миссии (Набросок мыслей и наблюдений) // *Екатеринославские епархиальные ведомости*. 1908. № 7. Отдел неофициальный. С. 252–256.

Щеголев, 1908b – Щеголев К. Помогите разобраться // *Екатеринославские епархиальные ведомости*. 1908. № 13. Отдел неофициальный. С. 455–458.

REFERENCES

Afanasev, Shalkinskiy, 1909a – Afanasev A., Shalkinskiy S. Sostoyanie sektantstva i raskola v Yekaterinoslavskoy eparkhii v 1908-m godu [The state of sectarianism and schism in the Ekaterinoslav Diocese in 1908] // *Ekaterinoslav Diocesan Bulletin*, 1909, Nr 9, unofficial part, addition, pp. 1–12 [in Russian].

Afanasev, Shalkinskiy, 1909b – Afanasev A., Shalkinskiy S. Sostoyanie sektantstva i raskola v Yekaterinoslavskoy eparkhii v 1908-m godu [The state of sectarianism and schism in the Ekaterinoslav Diocese in 1908] // *Ekaterinoslav Diocesan Bulletin*, 1909, Nr. 10, unofficial part, addition, pp. 13–29 [in Russian].

Afanasev, 1910 – Afanasev A. Sostoyanie sektantstva i raskola i deyatelnost pravoslavnoy missii v Yekaterinoslavskoy eparkhii v 1909-m godu [The state of sectarianism and division and the activities of the Orthodox mission in the Ekaterinoslav Diocese in 1909] // *Ekaterinoslav Diocesan Bulletin*, 1910, Nr. 5, unofficial part, addition, pp. 1–12 [in Russian].

Afanasev, 1911a – Afanasev A. Sostoyanie sektantstva i raskola i deyatelnost pravoslavnoy missii v Yekaterinoslavskoy eparkhii v 1910-m godu [The state of sectarianism and division and the activities of the Orthodox mission in the Ekaterinoslav Diocese in 1910] // *Ekaterinoslav Diocesan Bulletin*, 1911, Nr. 6, unofficial part, pp. 159–181 [in Russian].

Afanasev, 1911b – Afanasev A. Sostoyanie sektantstva i raskola i deyatelnost pravoslavnoy missii v Yekaterinoslavskoy eparkhii v 1910-m godu [The state of sectarianism and division and the activities of the Orthodox mission in the Ekaterinoslav Diocese in 1910] // Ekaterinoslav Diocesan Bulletin, 1911, Nr. 7, unofficial part, pp. 204–212 [in Russian].

Afanasev, 1911c – Afanasev A. Kratkiy svod tekstov Sv. Pisaniya, uyasnyayushchikh pravoslavnoe uchenie po voprosam, prerekayemykh sektantami novoizrailytanami-khlystami i ioannitami [A brief summary of the texts of the Holy Scriptures, which clarify the Orthodox teaching on the issues that the sects of the New Israelites-Khlysts and Ioannites] // Ekaterinoslav Diocesan Bulletin, 1911, Nr. 9, unofficial part, pp. 246–259 [in Russian].

Afanasev, 1912 – Afanasev A. Sostoyanie sektantstva i raskola i deyatelnost pravoslavnoy missii v Yekaterinoslavskoy eparkhii v 1911-m godu [The state of sectarianism and division and the activities of the Orthodox mission in the Ekaterinoslav Diocese in 1911] // Ekaterinoslav Diocesan Bulletin, 1912, Nr. 8, unofficial part, pp. 417–462 [in Russian].

Afanasev, 1913 – Afanasev A. Sostoyanie sektantstva i deyatelnost pravoslavnoy missii v Yekaterinoslavskoy eparkhii v 1912 godu [The state of sectarianism and the activities of the Orthodox mission in the Ekaterinoslav Diocese in 1912] // Ekaterinoslav Diocesan Bulletin, 1913, Nr. 8, unofficial part, addition, pp. 1–46 [in Russian].

Bogolyubov, 1909 – Bogolyubov N. Mery borby s «ioannitstvom» [Measures to combat «Ioannism»] // Ekaterinoslav Diocesan Bulletin, 1909, Nr. 12, unofficial part, pp. 327–330 [in Russian].

Vernik, 1913 – Vernik V. Nikopolskie «katakomby» [Nikopol «catacombs»] // Ekaterinoslav Diocesan Bulletin, 1913, Nr. 14, unofficial part, pp. 396–402 [in Russian].

Vserossiyskiy Batyushka, 1909 – Vserossiyskiy Batyushka o. Ioann [The All-Russian Father, Fr. Ioann] // Ekaterinoslav Diocesan Bulletin, 1909, Nr. 1, unofficial part, pp. 17–19 [in Russian].

Yekaterinoslavskiy, 1913 – Yekaterinoslavskiy eparkhialnyy missionerskiy sezd [Ekaterinoslav Diocesan Missionary Congress] // Ekaterinoslav Diocesan Bulletin, 1913, Nr. 20, unofficial part, pp. 584–596 [in Russian].

Iz zhizni, 1909 – Iz zhizni missii Yekaterinoslavskoy eparkhii [From the life of the mission of the Ekaterinoslav Diocese] // Ekaterinoslav Diocesan Bulletin, 1909, Nr. 10, unofficial part, pp. 275–281 [in Russian].

Iz zhizni, 1912 – Iz zhizni missii Yekaterinoslavskoy eparkhii [From the life of the mission of the Ekaterinoslav Diocese] // Ekaterinoslav Diocesan Bulletin, 1912, Nr. 21, unofficial part, pp. 896–904 [in Russian].

Iz zhizni, 1913 – Iz zhizni missii Yekaterinoslavskoy eparkhii [From the life of the mission of the Ekaterinoslav Diocese] // Ekaterinoslav Diocesan Bulletin, 1913, Nr. 33, unofficial part, pp. 921–924 [in Russian].

Ioannity, 1910 – Ioannity v m. Nikopole i ikh ereticheskoe uchenie [The Ioannites in the city of Nikopol and their heretical teachings] // Ekaterinoslav Diocesan Bulletin, 1910, Nr. 34, unofficial part, pp. 898–910 [in Russian].

Ioannity, 1911 – Ioannity v m. Nikopole i ikh ereticheskoe uchenie [The Ioannites in the city of Nikopol and their heretical teachings] // Ekaterinoslav Diocesan Bulletin, 1911, Nr. 27, unofficial part, pp. 613–624 [in Russian].

Kasyanov, 2004 – Kasyanov O. V. Deyatelnost sekty ioannitov v s. Marinskoe Yekaterinoslavskoy gubernii v 1908–1929 godakh [The activities of the Ioannite sect in the village Mariinskoe of the Ekaterinoslav province in 1908–1929] // Prydniprovyia: historical local lore investigations: collection of scientific papers / Editorial board: S. I. Svitlenko (executive editor) and others. Dnipropetrovsk, 2004, pp. 121–130 [in Russian].

Loginov, 2007 – Loginov O. Likvidatsiya «ioannitskogo» rukhu v 1920–1950-kh rr. na Vinnichchini [Elimination of «Ioannite» movement in Vinnytsya region in 1920–1950th] // Z arkhiviv VUChK-GPU-NKVD-KGB, 2007, Nr. 2 (29), pp. 18–38 [in Ukrainian].

Missionerskaya beseda, 1910 – Missionerskaya beseda s ioannitami v m. Nikopole [Missionary conversation with the Ioannites in Nikopol] // Ekaterinoslav Diocesan Bulletin, 1910, Nr. 33, unofficial part, p. 850 [in Russian].

Pokrovskiy, 1912 – Pokrovskiy I. Chto delat? [What to do?] // Ekaterinoslav Diocesan Bulletin, 1912, Nr. 17, unofficial part, pp. 776–777 [in Russian].

Smyk, 1912 – Smyk P. Khlysty-kiselevtsy v s. Yegorovke i missionerskie besedy [The Klysts-kiselevtsy in the village Egorovka and missionary talks] // Ekaterinoslav Diocesan Bulletin, 1912, Nr. 25, unofficial part, pp. 1056–1059 [in Russian].

Shalkinskiy, 1910 – Shalkinskiy S. Pouchenie v den godovshchiny po smerti o. Ioanna Kronshtadtskogo pred soversheniem panikhidy [A lesson on the anniversary of the death of priest Ioann Kronshtadtskiy before commemorating] // Ekaterinoslav Diocesan Bulletin, 1910, Nr. 2, unofficial part, pp. 51–55 [in Russian].

Shugaeva, 2006 – Shugaeva L.M. Ioanniti – techiya khiliaslichno-eskhatologichnogo spryamuvannya pravoslavnogo pokhodzhennya [The Ioannites – the course of chiliastic-eschatological orientation of the Orthodox origin] // Ukrainian Religious Studies, 2006, Nr. 39, pp. 145–153 [in Ukrainian].

Shchegolev, 1908a – Shchegolev K. Chego ne dostavalo i ne dostaet nashey missii (Nabrosok mysley i nablyudenyi) [What was lacking and lacking our mission (outline of thoughts and observations)] // Ekaterinoslav Diocesan Bulletin, 1908, Nr. 7, unofficial part, pp. 252–256 [in Russian].

Shchegolev, 1908b – Shchegolev K. Pomogite razobratsya [Help to understand] // Ekaterinoslav Diocesan Bulletin, 1908, Nr. 13, unofficial part, pp. 455–458 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 2.02.2018 р.

УДК 930.27.396.«1914/1918»
DOI: 10.24919/2519-058x.6.123768

Ольга БЕЖУК,
orcid.org/0000-0002-7367-2508
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України та економічної теорії
Львівського національного університету ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С.З. Гжицького (Україна, Львів) otkostiv@ukr.net

ДЖЕРЕЛА ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ У ВИСВІТЛЕННІ СФЕРИ ПОВСЯКДЕННОСТІ ТА ЕМОЦІЙНИХ ПЕРЕЖИВАНЬ ЖІНОК ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Листи періоду Великої війни залишаються вагомим джерелом української історії ХХ ст. Перша світова поставила нові складні проблеми, загострила старі й рельєфно виявила слабкі місця суспільного буття. До цієї вкрай важливої теми звертались у своїх дослідженнях О. Мельничук, Л. Варавко, Ю. Зін'юк, О. Кравчук, В. Косаківський, В. Рудь. Праці зазначених авторів стосуються саме чоловічого бачення Великої війни, що дає підстави досліднику відтворити особливості епохи через відображення деталей побуту та реалій чоловічого повсякдення. У представленому дослідженні йдеться про неопубліковані жіночі листи до сотника Романа Сушка, котрі заперечують поширене припущення щодо суто чоловічої природи війни. Історія жіночого досвіду та жіночих моделей пам'яті про війну відкривають нову сторінку контексту воєнних стратегій, а також гуманітарні, соціальні та ідеологічні виміри світового конфлікту 1914 – 1918 рр.

Ключові слова: епістолярій, I світова війна, УСС, гендерні ролі, Р. Сушко, С. Галечко, Г. Дмитерко.

Olha BEZHUK,
PhD (History), Associate Professor of Department of History of Ukraine and Economic Theory of
S. Hzhyskyi Lviv National Veterinary and Biotech University (Lviv, Ukraine) otkostiv@ukr.net

SOURCES OF PERSONAL ORIGIN IN COVERING THE SPHERE OF EVERYDAY LIFE AND EMOTIONAL EXPERIENCES OF WOMEN DURING THE WORLD WAR I

The letters of the period of the Great World War remain a significant source of Ukrainian history of the 20th century. World War I posed new challenges, aggravated old problems and in relief identified the disadvantages of social life. The epistolary significance of the mentioned period is reflected in the author's vision of the world's history and direct perception of the corresponding historical events and phenomena.

The tendency to understand the significance of the Great War, as its contemporaries called it, together with the desire to leave a reliable evidence of the tragic events for the future generations, have encouraged scholars to study memories, letters, and diaries in order to arrange the documents of that time. O. Melnychuk, L. Varavko, Y. Zin'ko, O. Kravchuk, V. Kosakivsky, and V. Rud' all addressed this extremely important topic in their researches. The works of the aforementioned authors precisely relate to the masculine vision of the Great War, which gives researchers an opportunity to recreate the features of the era more faithfully and fully through the reflection of details of everyday life and realities of the masculine lifestyle, to show and feel the way of life of the male society under the war conditions.

The presented study deals with the unpublished women's letters written to captain (sotnyk) Roman Sushko. They testify that the life of civilian women and their engagement in fighting became a severe test not only for the whole society, but also for the fair sex. Women viewed their participation in military operations as a patriotic duty and expansion of women's skills and practices, rather than as a violation of gender roles.

Shifting the emphasis on the history of women's war experience, studying women's models of memory of the war and state policy regarding women's front-line past, the analysis of the features of women's military psychology and women's behavior in the sources of personal origin has appeared to be the richest material to give a more complete picture of life and survival within the frames of the participants' evaluations and interpretations of the turbulent years of 1914 – 1918.

Key words: epistolary testimony, World War I, UPA (Ukrainian Sich Riflemen), gender roles, R. Sushko, S. Halechko, H. Dmyterko.

ИСТОЧНИКИ ЛИЧНОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В ОСВЕЩЕНИИ СФЕРЫ ПОВСЕДНЕВНОСТИ И ЭМОЦИОНАЛЬНЫХ ПЕРЕЖИВАНИЙ ЖЕНЩИН ВО ВРЕМЯ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Письма периода Великой войны остаются важным источником украинской истории XX века. Первая мировая обнажила новые сложные проблемы, обострила старые и рельефно продемонстрировала слабые места общественного бытия. К этой крайне важной теме обращались в своих исследованиях А. Мельничук, Л. Варавко, Л. Зинько, О. Кравчук, В. Косакивский, В. Рудь. Работы указанных авторов касаются именно мужского видения Великой войны, дают основания исследователю воспроизвести особенности эпохи из-за отражения деталей быта и реалий мужской повседневности. В представленном исследовании пойдет речь о неопубликованных женских письмах к солдату Роману Сушко, которые отрицают распространенное предположение о сугубо мужской природе войны. История женского опыта и женских моделей памяти о войне открывают новую страницу в контексте военных стратегий, дают возможность увидеть шире гуманитарные, социальные, идеологические измерения мирового конфликта 1914 – 1918 гг.

Ключевые слова: *эпистолярный, I мировая война, УСС, гендерные роли, Р. Сушко, С. Галечко, Г. Дмитренко.*

Постановка проблеми. Перша світова війна залишається однією з найбільших катастроф в історії людства, що залишила глибокий слід в пам'яті сучасників. Сьогодні особливо новими в українській історіографії є «жіночі» сюжети історії Великої війни, що відкриваються дослідникам через джерела особового походження. Такого роду суб'єктивні документи стають особливо раритетними, адже мемуаристика як вид автобіографії, щоденники, листування погортають у минуле ХХ століття, залишаючи нам безліч питань на ті чи інші судження-міркування, гіпотези їхніх авторок. Між тим, вивчення жіночих моделей пам'яті про війну та державної політики щодо жіночого фронтового минулого, аналіз особливостей жіночої військової психології та жіночої поведінки в тилу значно розширює систему історичних координат військового повсякдення, дає можливість більш повно осягнути всю складність і суперечливість індивідуального та групового досвіду теми «жінка і війна».

Аналіз досліджень. Зазначена проблематика не була предметом окремих наукових досліджень через брак джерел особового походження, особливо тих, що стосуються жіночих практик пристосування та виживання в часі Великої війни. Окремі повідомлення про жіночий досвід порушуються в наукових розвідках, присвячених періоду 1914 – 1918 рр. Йдеться, зокрема, про дослідження М. Богачевської-Хом'як (Богачевська-Хом'як, 1995), Б. Савчука (Савчук, 1998), Х. Овад (Овад, 2006), І. Вільде (Вільде, 2009). Зазначені автори вперше порушили питання активної ролі жінок як бійців на фронтах, мотиви вступу до армії, наслідки впливу війни на їхній подальший світогляд та життєву траєкторію.

Мета статті – через джерела особового походження (епистолярій) побачити ширше коло жінок, які безпосередньо чи опосередковано були причетні до війни, надати слово самим жінкам, котрі пережила військовий тотальний конфлікт 1914 – 1918 рр. Так чи інакше, специфіка листування полягає в їх індивідуальному, а отже неповторному баченні й трактуванні історичного фону, подій, явищ, атмосфери часу, чого не передає жодний офіційний документ, повідомлення в пресі чи інші комплексні дослідження. Якщо говорити про жіноче бачення дійсності, то воно вирізняється певною емоційністю, особливим шармом, настроєвими моментами, відвертими й сміливими зізнаннями на папері, який «усе стерпить». Мотиви поведінки жінок, їхні переживання, оцінки досвіду, наслідки в післявоєнний період є надзвичайно складними і цікавими.

Врахувавши ці чинники, можна досягнути усе різноманіття, суперечливість й складність явища «жінка і війна».

Виклад основного матеріалу. Про те, що пам'ять має гендерне звучання, свідчить епістолярій «слабкої» статі періоду I світової війни до сотника Українських Січових Стрільців Романа Сушка. В листах, що містяться в особовому фонді відомого військовика, переважають саме жіночі послання, котрі різняться своїм баченням подій Великої війни та її переосмисленням 1916 р. Спільним у трактуванні військового наративу є звичний повсякденний побут, що супроводжує дівчину/жінку, з його важливими деталями, настроями, переживаннями. Через них вимальовується соціальний статус авторок, освітній рівень, виховання, пріоритети й географія перебування в цей період. Серед них Олена (Галя) та Савина Козак – учительки з Ременова та Підлісок, їхня подруга Ольга, племінниця Меланка Сушко, львів'янки – Зоня Данкевич, Одарка Данилович, Орися Вітайко. На особливу увагу заслуговують листи-звернення до сотника січовичок Софії Галечко та Гандзі Дмитерко (ЦДІАУЛ. Ф. 353. Оп. 1. Спр. 205. Арк. 103 (95); Спр. 206. Арк. 114).

На той час Роман Сушко став безпосереднім учасником змагань за Маківку, про що писав історіограф стрілецтва Осип Думін. Пройшовши через Тухлю, Сколе, Кам'янку, в числі інших зупинив ворожий наступ поблизу Болехова, брав участь у боях за Семиківці на р. Стрипа. Василь Дзіковський –стрілецький літописець – так описував Романа Сушка: «Роман Сушко, найвірніша копія отамана Горука, трудящий, вічно зайнятий і холодний, але чемний і товариський, добрий товариш, а ще кращий сотник...Його холодний спокій впливав відрадою на хлопців і лагодив страшно дійсність знищення...» (Дзіковський, 1967: 238).

25 лютого 1916 р. Роман Сушко був представлений Корпусною Командою до державної нагороди, а 8 березня за розпорядженням Красної Оборони його нагороджено «Медаллю Хоробрості» («Allerhochste Belobende Anerkennung») (ЦДІАУЛ. Ф. 353. Оп. 1. Спр. 77. Арк. 135). Він, за визначенням В. Дзіковського, належав до тієї групи «новочасних лицарів, наче вроджених до меча, щоб воювати, людей, які в бою знаходять себе, своє живло, і які творять історію.... Це ті, які одним рухом, одним словом ведуть лави за собою і перемагають» (Дзіковський, 1967: 238). Та думається, що геройська тематика не була присутня в кореспонденції Р. Сушка (якою ми, на жаль, не володіємо). Адже початок Першої світової війни практично у всіх воюючих країнах зумовив запровадження жорсткої військової цензури з відповідними обмеженнями інформації та фотозйомок.

У листах до жінок/дівчат Роман Сушко доволі мало торкався подробиць нехитрого, скрашеного ним військового побуту, а деталі фронтових негараздів – пом'якшував. Натомість сотник ставить більше запитань до адресаток, щоб отримати оптимістичні відповіді: «Пишеш про впливи на війні. Вірю Тобі цілком, бо зі всіх сторін можна дізнатись про «життя» на війні. Безперечно впливи великі, недобрі, однако того не боюсь. Я знаю, що Ти хоч молодий, але сильний. Вірую також і в то, що благородна гарна душа може такою остатись як би там не було...» (ЦДІАУЛ. Ф. 353. Оп. 1. Спр. 205. Арк. 18). Дуже часто епістолярні опонентки закидують брак інформації у відповідях Р. Сушка на ті чи ті питання: «Ви мені кажете пишій коротко...коротко не вмію, то Ви вже спеціаліст» (ЦДІАУЛ. Ф. 353. Оп. 1. Спр. 206. Арк. 7), «а що там у Вас чувати бо Ви нам, любі Вуйку, про себе ніколи нічого не хочите розказувати?» (ЦДІАУЛ. Ф. 353. Оп. 1. Спр. 205. Арк. 79).

Чому саме жінки становили більшість адресатів сотника УСС Р. Сушка? Думається, це було свідоме бажання людини на фронті щодо відновлення і повернення до стійкої традиційної структури цінностей, без якої вона втрачала відчуття власної національної ідентичності, «малі» батьківщини. Адже буденне безпечне життя, з його певними правилами, патріархальними традиціями й моральними цінностями, що підтримувалися релігійними переконаннями, – усе це, видавалося знищеним світовою війною та її непередбачуваними наслідками. Крім того, це було єдина нитка, що пов'язувала військовика із рідними, знайомими, близькими людьми, котрі могли відчуті і зрозуміти, наскільки сильно війна змінила його – брата, коханого чи сина (Ремарк, 1988: 83).

Інстинктивно розуміючи ці бажання адресата, рідні нечасто в посланнях згадують про воєнні наслідки, саме поняття війни і те, що вона несла часто опускається/уникається, або згадується побіжно. Складається враження, що навіть недалеко від фронту, життя йшло буденним темпом, де кожен робив мирну справу, забезпечуючи собі щоденне виживання. Так, Галя (Олена) Козак, добра приятелька/наречена Романа Сушка, чий епістолярій найбільш об'ємний, часто описує в листах свій повсякденний побут: «З ранку до ночі – лекції у школі [...], потім хвилику газду у кухні, а потім приходять дуже часто товаришки... Як гарна погода йдемо у трійку до ліса [...]. У лісі також збираємо квіти, я певна, що такі самі як Ти, а там читаємо, звичайно обговорюємо теми теперішньої війни...» (ЦДІАУЛ. Ф. 353. Оп. 1. Спр. 205. Арк. 89). В листі від 13.07.16 р. молода дівчина розповідає про свої вакації у Малих Грибовичах, описуючи місцеві красоти, де хочеться «злетіти високо понад всіх, далеко, Бог зна куди. Тут і про війну забуваєсь зовсім. Але ніколи не забуваємо про Вас...» (ЦДІАУЛ. Ф. 353. Оп. 1. Спр. 205. Арк. 92).

Львівська приятелька Зоня Данилович, надзвичайно юна, екзальтована молода дівчина пише з Перемишля: «Коли я так дивлюсь на збіжжя, в мені зроджується бажання вміти жати і любити то збіжжя і землю, так як ті, що все на ній роблять...» (ЦДІАУЛ. Ф. 353. Оп. 1. Спр. 205. Арк. 5). Лише Меланка Сушко, донька брата Василя, в листі від 09.08.16 р. просить вибачення, що нема змоги часто писати, «бо жнива, треба працювати у полі, бо хлопів нема... У нас вдома все по давньому [...]]» (ЦДІАУЛ. Ф. 353. Оп. 1. Спр. 205. Арк. 78–79).

Як видно, і під час війни поведінка жінок моделювалась за зразком патріархальної сім'ї: вона мала залишатися вдома, вести домашнє господарство чи учителювати, виховувати, навчати дітей. Інколи в жіночому погляді на війну проступає наратив психологічного напруження, принесених страждань як невід'ємна її складова: «Однак війна хибила у свої цілі, бо замість виробити в нас войовничого духа, противно настроїла нас дуже мирово і чоловік з тривогою глядить в будучність [...], з напруженням очікує, що нам хвиля принесе», – пише Савина Козаківна в листі від 16.06.1916р. (ЦДІАУЛ. Ф. 353. Оп. 1. Спр. 206. Арк. 38). Інша адресатка – Ольга, розповідаючи про постійну самотність в чужому селі, підсумовує: « Впрочім все гаразд, тільки безнастанне напруження вичерпує усі сили... Будем лічити свої рани по війні, если щасливо її перебудемо» (ЦДІАУЛ. Ф. 353. Оп. 1. Спр. 206. Арк. 3). Як видно, війна так чи так зачіпала інтереси жіноцтва, вагомо впливала на їхню сферу буття, змінюючи чи руйнуючи його, завдаючи болю, втрат, змушуючи винаходити та використовувати певні стратегії виживання, пристосовуватися чи протидіяти її руйнівному впливові.

З листів видно, що неодноразово жінки порушують питання війни «у полі», їх цікавлять усі аспекти цілком «чоловічого» простору, від якого їх хочуть захистити/застерегти: «Романчику Любий! Як дуже люблю читати Твої листи і як дурна тішусь ними. Они такі поважні, серйозні і правдиві. Пишеш, «про події, які тут часом заходять не буду писати, бо они не цікаві для постороннього». Може бути, що справи у вашім важнім ремеслі для мене непотрібні і годі про них писати, але пам'ятай, що каждая справа є заразом справою нас всіх, бо ми як сам кажеш всі стрільці душею – вже займаємось тим докладно і всьо хочемо знати», – зазначає Галина Козаківна в листі від 09.05.16 р. (ЦДІАУЛ. Ф. 353. Оп. 1. Спр. 205. Арк. 21).

Цитата засвідчує, що І світова підштовхнула слабку стать до освоєння цілком нових, самотійних ролей, які розширили горизонти справжніх можливостей модерної жінки. Цьому сприяли відсутність певної політики та настанов влади – як австрійської, так й української – щодо жіноцтва, участь яких у громадсько-політичному житті була непропорційно малою. Звідси докори сумління у листах дівчат-учительок: «Ви живете там життям дуже трудним. Ми нічого не робимо, а занадто робимо дуже, дуже мало... Ми жінки, не буду говорити тут про жінок загалу, але учительки замалу участь беремо у загальнім світовім життю, а то під час війни. Певно виконувати свій положений обов'язок совісно..., але то ще замало» (ЦДІАУЛ. Ф. 353. Оп. 1. Спр. 205. Арк. 7 зв., 10). «Маю до Вас ...справи з організації – маю питати Вас (не я сама) о пораді в децім, нами щось властиво з Ванівною багато задумано» (ЦДІАУЛ. Ф. 353. Оп. 1. Спр. 205. Арк. 89). Про наміри послужити загальній справі пише й Одарка Данилович: «На мене находять часом ясні хвилі, тоді видається мені всьо до виконання і чую я вдоволення, та мало сих хвиль, а багато темних...» (ЦДІАУЛ. Ф. 353. Оп. 1. Спр. 205. Арк. 26).

Потреба в «кермуванні», «твердій руці», яка б спрямувала сили жіноцтва у правильному напрямку доволі часто проступає актуальним лейтмотивом у листах до Р. Сушка, котрий, на їхню думку, мав би їм підказати вихід з глухого кута бездіяльності: «Молоді учительки захоплюються всім. Вони мають дуже гарні постанови у почуваннях до народу, але треба лиш руки старшої, твердішої, щоб нами уміло кермувала. Також та наша старшина, гуртуючи нас, не повинна соромити, а зрозуміти її. Часом цілком інакше є і то недобре впливає» (ЦДІАУЛ. Ф. 353. Оп. 1. Спр. 205. Арк. 25). Як видно, війна стала тим каталізатором фемінізму, що змушував жінок діяти без чоловіків, розраховуючи лише на власні сили.

Це засвідчують цитати адресаток, котрі пишуть про власні сміливі кроки, як приклад нових емансипаційних змін у характері патріархальних галичанок. Дівчата різко виступають «проти ксьондзів, бо шкода на них часу», відкидають небажане заміжжя: «чого так дрожите? Страх які Ви. Таж нічого не кажу ідіть своїм твердим шляхом, – то Ви мене на нім не здиваєте. Ніколи не буду вимагати від Вас щось такого, що могло Вам справити прикрість. Обіцяю се Вам на будуче» (ЦДІАУЛ. Ф. 353. Оп. 1. Спр. 206. Арк. 12), або ж ініціюють його першими: «В виду загальної манії до женячки, і я теж в найближчій повоєнній часі думаю вженитися. Вже й вибрала собі товариша...хочу бачити зміни, хочу якось гарнійше уладити собі життя», – пише Ольга, товаришка Олени Козаківної (ЦДІАУЛ. Ф. 353. Оп. 1. Спр. 206. Арк. 3). Підсвідоме, не зовсім зрозуміле бажання радикальних змін було спробою втечі від споконвічних норм і правил, встановлених віками, котре так цінувалось чоловіками в умовах фронту, але вже не влаштовувало самих жінок. Розкол у свідомості щодо їхніх місій, прийнятних чи неприйнятних ролей у військовий час поклала найбільш рішучі українки-патріотки, вступивши до легіону УСС.

Вступ дівчат і жінок до армії на початку Великої війни стало найдраматичнішим експериментом усіх часів з підривом традиційних жіночих ролей (берегині, матері,) що перекреслював споконвічні поняття про жіночність здатну до насильства і смерті (Українські жінки, 2017: 80). Так, Олена Козаківна в одному з листів до Романа Сушка відкрито пишається землячками, котрі мали мужність відійти від нормативних гендерних ролей, незважаючи на скепсис та іронію чоловіків: «Так я «держу кріпко руку» з Тобою – стрільцьом, я подаю дружній привіт всім, а найбільше тим, як їх любиш називати *загорілим*, що не зважаючи ні на ніщо, роблять чесно своє. Кажу, що ми зовсім не далеко від Вас, лиш Ви (майорові) тримаєтесь «згорда» супроти нас. Не злюбилисьте жіноцтво будьто би оно не уміло б так добре воювати і же уважаєте посторонити. Пишу досить поважно, а не жартівливо» (ЦДІАУЛ. Ф. 353. Оп. 1. Спр. 205. Арк. 25).

Відомо, що в 1914 – 1915 рр. «свої» і «чужі» трактували Олену Степанів, Софію Галечко, Гандзю Дмитерко, Ярему Кузь як національних героїнь. Так, Ф. Мольнар – військовий кореспондент «Нової вільної газети», що виходила у Відні, 1915 р. писав: «Українські студенти відносяться до цих своїх дівчат-борців із зворушливою ніжністю. Вони в розмові з ними поважні і приятельські і навіть на момент не дають їм відчутти, що вони є дівчатами» (Овад, 2006: 41). Та навесні 1916 р. австрійське командування видало наказ, яким заборонялося дівчатам і жінкам-військовослужбовцям перебувати на передовій й брати участь у боях. Про це зокрема згадується у листах до полковника Р. Сушка: «Пишеш, деякі пішли додому, а між ними тов. Галечко» – лист Олени Козак від 08.02.16 р. (ЦДІАУЛ. Ф. 353. Оп. 1. Спр. 205. Арк. 21–22), «Ви десь задоволені, що Галечко вже не в полі, в Вашій хоті, вона і Дмитерко перебувають у Відні...», – лист Орисі Вітайко з Відня від 10.06.16 р. (ЦДІАУЛ. Ф. 353. Оп. 1. Спр. 205. Арк. 85). Наказ про заборону несення бойової служби наніс величезний моральний удар жіноцтву, котре до цього прославило себе за межами Галичини і довело, що може нарівні, а інколи й краще за чоловіків справляти ратну справу. Роман Сушко, в сотні якого повнила службу С. Галечко, цінував жінок-січовичок і відкрито демонстрував прихильність до них. Відомо, що після конфузу який стався з С. Галечко перед приїздом австрійського генерала Блюма (хорунжа впала у глибoku яму на військових позиціях), сотник Р. Сушко особисто потиснув руку титулованій фронтовичці, давши незабутній урок стрільцям-гуцулам, котрі вперто не хотіли бачити себе «під бабою» (Липовецький, 2016: 2).

Демонстрація прихильності й захоплення жінками на фронті мала свої доленосні наслідки. Звідси – особисті листи-звернення Софії Галечко та Гандзі Дмитерко до Романа Сушка у пояс-

ненні й перегляді подальшої участі їх в УСС. Остання 16.07.16 р. писала: «Тов. Галечко є ту в Коші, хотіли єї відіслати, але она робить різні старання щоби остатися. Ми були в Відні разом, она майже в тій справі, ту у нас ходить чутка, що всі дівчата знову мають піти.. Я взагалі не можу собі тепер представити чогось подібного. От краще не жити» (ЦДІАУЛ. Ф. 353. Оп. 1. Спр. 206. Арк. 14). Перебуваючи з травня 1916 р. в Кадрі – тиловій додатковій формації, що мала місце в австрійській армії, Г. Дмитерко відповідала за канцелярський відділ, а хорунжа С. Галечко «була без приділу..., через нові розпорядження і не дуже приязні» (ЦДІАУЛ. Ф. 353. Оп. 1. Спр. 206. Арк. 5). Це було тим більше парадоксально, що Софія Галечко була одна з небагатьох українок, удостоєна медалі Хоробрості II класу, чим дуже пишалася. Відомо, що чимало жінок, проявили вражаючу відвагу на фронті, проте лише одиниці визнавалися й нагороджувались командуванням, на відміну від чоловіків. Для Софії Галечко – вчорашньої студентки філософських студій, фахового керманіча чоти, в часи тотального Брусилівського прориву просиджувати бездіяльно в тилу було справою абсурдною і геть неприйнятною. 27 червня 1916 р. вона пише до Р. Сушка: «Я в Кадрі. Справа моєї участі пішла до АОК. Маю повну надію, що вдасться мені вирватися звідси... розуміється своїми силами... На жаль поки що мушу сидіти тут і думати, думати як чесно поступили зі мною мої товариші і постаралися усунути мене. Як би ви знали як мені гірко, страшно гірко. За моїми хлопцями до яких так привикла» (ЦДІАУЛ. Ф. 353. Оп. 1. Спр. 205. Арк. 41–42). Будучи надзвичайно амбітною, цілеспрямованою, тендітною С. Галечко впродовж двох років доводила здатність фізично воювати за свою націю, переносити найважчі випробовування, брати відповідальність за життя «своїх хлопців», що засвідчують її щоденникові записи, зокрема «Третя чета» (Галечко, 1991: 11).

Якщо говорити про позицію Романа Сушка, то він став на сторону більшості фронтовиків, котрі підтримували січовичок, наголошували на жіночих чеснотах у війську, і одночасно заперечували конечну потребу у їхній присутності в подальших баталіях. Це приклад того, що у війську жінки стали об'єктами маніпуляцій з боку тих, хто контролює ці інституції: жіночі ролі у війську визначаються потребами війська, а не потребами жінок. Так, в одному з листів від 18.08.16 р. хорунжа С. Галечко гостро відповіла на нерозуміння сотником її бажання залишитись у легіоні: «Сказала я тоді, що не мою до кого їхати і з чого жити. Знаю, що подумались те певно в тій хвилі, що стрілецтво се лише спосіб удержання для мене і ті ідеальні почування мої – се блефа. Скажу Вам лише, що тоді як йшла до стрільців мала місце в шпитали в Грацу і ціле удержання, себто разом яких 270 К, крім мешкання і харчу. Перед від'їздом застала золотий годинник, 3 золоті перстені і літературу німецьку вартости 200 К. прочі всі золоті і срібні річі призначила на самопоміч УСС, як довідаєтесь колись з листів Малицької до мене (маю всі в Грацу). ... – все пишу тільки для пояснення, бо і не знаю навіть як заболіли мене Ваші слова» (ЦДІАУЛ. Ф. 353. Оп. 1. Спр. 206. Арк. 95).

Листи Г. Дмитерко та С. Галечко відображають не лише драматизм несприйняття загалом факту здатності жінок воювати, але й постійні шляхи подолання січовичками безпідставних закидів, викликів, потребу постійно доводити свою компетентність і бойову спроможність на фронті. Ці досягнення і перемоги в чоловічій сфері вимагали величезних фізичних та психічних жертв, напруження власних сил на межі можливостей: «Я би і так вижила і дала собі ради, якби не се, що на кождім кроці стрічають мене болючі закиди і тому хочу за всяку ціну лишитися до кінця стрільцем в поли... Не думаю писати за себе, подавати нові симпатичні події, сказались те, що плачу над собою, або махнули рукою» (ЦДІАУЛ. Ф. 353. Оп. 1. Спр. 206. Арк. 96, 109).

У листах чітко простежується психологічний та психічний рівень січовичок, їх безпосереднє несприйняття настанови поступитися місцем чоловікам, стійкість/слабкість щодо ворожого світу. Так, відповіді Г. Дмитерко засвідчують сильнішу психічну настанову, оптимізм й бажання жити попри все: «Ромку! Чи ти правду був так перенявся справою, чи лиш «випадало» так написати. Бо видиш я ще все таки вірю, що не всі люди злі. Ну але що до тебе, то я з давним респектом відношуся. Щодо життя, то я поступаю разом з ним. Деколи вперед, а часом мушу попроситися назад. Знаю, що мушу жити. Но зараз дуже багато камінів. Треба перескакувати, потоптати, а часом і копнути, щоби скорше дійти до означеного місця. Ми ще маємо пощо і нащо жити» (ЦДІАУЛ. Ф. 353. Оп. 1. Спр. 205. Арк. 64).

Натомість С. Галечко, повністю виснажена, внутрішньо зруйнована зрадою, тих, кому віддано служила, на користь яких зробила вибір 1914 р., вступивши в легіон, писала: «Якби так хто дійсно любив мене і бажав мені щастя поміг би мені вправитися з тої клятої кадри в поле. Се було би дійсне милосердя. Сидіти тут в теплій хаті, далеко від бойової лінії тоді, коли інші поруч в обороні рідної землі – сидіти тут здоровому... чоловік дуріє прямо з болю. Всякі аргументи докази се лише пусті звуки... Знаю що згину, мушу згинутися – лише болить мене, що може чужі люде будуть тоді зі мною» (ЦДІАУЛ. Ф. 353. Оп. 1. Спр. 206. Арк. 106).

Важка психологічна травма хорунжої далася взнаки наприкінці війни, коли в питанні несумісності жінок та військової служби державні мужі поставили остаточні крапки. Позбавлена участі на фронті, незрозуміла рідними, відкинута бойовими товаришами, С. Галечко свідомо «попала у вир і не виплила» під час купання у ріці Бистриця в червні 1918 р. (Дмитерко-Ратич, 1958: 5).

Висновки. Як видно, жіноцтво України в різний спосіб переживало війну і по-різному було залученим у збройні конфлікти. Іноді надзвичайні обставини відкривали жінкам нові нагоди і можливості для самореалізації та досягнення раніше недоступних ролей, спонукали до нестандартних рішень, вчинків, частіше змушували страждати фізично і психологічно, працювати на межі сил, зрідка війна перетворювала їх на героїнь. Так чи інакше, Велика війна призвела до зміни способу існування патріархального українського світу та суспільної свідомості загалом, зачепивши кожного окремого громадянина/громадянку. Однак майже до кінця ХХ ст. складний різноманітний і неоднозначний історичний досвід сегменту «жінка і війна» залишався поза увагою науковців, що пояснюється властивим історичній науці андроцентризмом. Крім того, подальший перебіг подій, страшні потрясіння і революційні зміни були настільки сильними, що затьмарили враження часів війни, а дійсність міфологізувалася уже під час війни.

Лише парадигматичні зміни в історичній науці, відомі як «антропологічний поворот» дали поштовх до систематичного вивчення і всебічного осмислення величезного спектру проблем, що охоплює ця тема. Ґрунтовний аналіз Великої війни через дослідження маловідомих або замовчуваних «жіночих» сторінок, розкриття ігнорованих аспектів є певним внеском у переосмислення її досвіду та можливість відкрити ширші гуманітарні, соціальні та ідеологічні виміри світового конфлікту 1914 – 1918 рр.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Богачевська-Хом'як, 1995 – Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: жінки в громадському житті України, 1884 – 1939. Київ: Либідь, 1995. 424 с.
- Вільде, 2009 – Вільде І. Олена Степанів колись і тепер // Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси / упоряд. Г. Сварник, А. Фелонюк. Львів, 2009. С. 97.
- Галечко, 1991 – Галечко С. Третя чета // Літопис Червоної Калини, 1991. № 2. С. 10–11.
- Дзіковський, 1967 – Дзіковський В. На Веселій – За Волю України. Нью-Йорк, 1967. 238 с.
- Дмитерко-Ратич, 1958 – Дмитерко-Ратич Г. Із зброєю в руках (пам'яті Софії Галечко) // Наше життя. 1958. Листопад. С. 3–5.
- Липовецький, 2016 – Липовецький С. Жінка в мундирі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://www.google.com/search?q=-8&oe=utf-8&client=firefox-b-ab>
- Овад, 2006 – Овад Х. Полковник Роман Сушко (1894 – 1944). На вшанування його пам'яті. Торонто, 2006. 305 с.
- Ремарк, 1988 – Ремарк Э.-М. На западном фронте без перемен. Возвращение: Романы: Пер. с нем. Москва: Художественная литература, 1988. 399 с.
- Савчук, 1998 – Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина ХІХ – 1939 р.). Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. 280 с.
- Українські жінки, 2017 – Українські жінки у горнилі модернізації. Під загальною редакцією О. Кісь. Харків: КСД, 2017. 303 с.
- ЦДІАУЛ – Центральний державний історичний архів України у Львові.

REFERENCES

Bohachevska-Khomiak, 1995 – Bohachevska-Khomiak M. Bilym po bilomu: zhinky v hromadskomu zhytti Ukrainy, 1884 –1939 [White on white: women in public life of Ukraine, 1884 – 1939]. Kyiv: Lybid, 1995. 424 s. [in Ukrainian].

Vilde, 1998 – Vilde I. Olena Stepaniv kolys i teper [Olena Stepaniv once and now] // Olena Stepaniv – Roman Dashkevych. Spohady i narysy / uporiad. H. Svarnyk, A. Feloniuk. Lviv, 2009. S. 97. [in Ukrainian].

Halechko, 1991 – Halechko S. Tretia cheta [The third chata] // Litopys Chervonoï Kalyny, 1991. № 2. S. 10–11. [in Ukrainian].

Dzikovskyi, 1967 – Dzikovskyi V. Na Veselii [On Veselij] // For the Will of Ukraine. New York, 1967. 238 s. [in Ukrainian].

Dmyterko-Ratych, 1958 – Dmyterko-Ratych H. Iz zbroieiu v rukakh (pam'iaty Sofii Halechko) [With arms in his hands (in memory of Sofia Galechko)] // Our life, 1958. November. S. 3–5. [in Ukrainian].

Lypovetskyi, 2016 – Lypovetskyi S. Zhinka v mundyri [Woman in uniform] // Retrieved from: <https://www.google.com/search?q=8&oe=utf-8&client=firefox-b-ab> [in Ukrainian].

Ovad, 2006 – Ovad X. Polkovnyk Roman Sushko (1894 – 1944). Na vshanuvannia yoho pam'iaty [Colonel Roman Sushko (1894 – 1944). In honor of his memory]. Toronto, 2006. 305 s. [in Ukrainian].

Remark, 1988 – Remark Э.-М. Na zapadnom fronte bez peremen. Vozvrashchenye: Романы [On the western front without change. Return: Novels: Per. with him]. Moscow: Fiction, 1988. 399 s. [in Russian].

Savchuk, 1998 – Savchuk B. Zhinotstvo v suspilnomu zhytti Zakhidnoi Ukrainy (ostannia tretyna XIX – 1939 r.) [Savchuk B. Women in the social life of Western Ukraine (the last third of the nineteenth – 1939)]. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 1998. 280 s. [in Ukrainian].

Ukrainski zhinky, 2017 – Ukrainski zhinky u hornyli modernizatsii. Pid zahalnoiu redaktsiieiu O. Kis [Ukrainian women in the modernization chimney. Under the general editorship of O. Kis]. Kharkiv: KSD, 2017. 303 s. [in Ukrainian].

TsDIAUL – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Lvovi [Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv].

Стаття надійшла до редакції 8.02.2018 р.

Дмитро БОНДАРЕНКО,

orcid.org/0000-0003-1608-1282

кандидат історичних наук, магістр соціології, науковий співробітник
 Інституту стратегічних досліджень та
 прогнозів трансатлантичних процесів
 (Україна, Одеса) dbond70@gmail.com

ВІД БРЕСТ-ЛИТОВСЬКОЇ ДО ВЕРСАЛЬСЬКОЇ СИСТЕМИ: МОНАРХІЧНА КОНТРРЕВОЛЮЦІЯ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ ТА СХІДНІЙ ЄВРОПІ В 1918 – 1920 рр.

Монархічна контрреволюція в Центральній та Східній Європі виникла в деяких нових державах, що постали в результаті розпаду Російської та Австро-Угорської імперій, як відповідь на більшовицьку експансію. Чинники, що сприяли виникненню монархічної контрреволюції, були: наявність державних монархічних традицій (наприклад, у Фінляндії та Угорщині) та наявність у нових державах харизматичних політичних та військових лідерів з монархічними поглядами. Деякі нові держави з республіканською формою правління були базами монархічної контрреволюції в Росії (Українська Держава, Всевелике Військо Донське, Естонська республіка). Згуртуванню монархічних сил колишньої Російської імперії сприяла німецька дипломатія.

Поразка Німеччини у Першій Світовій війні призвела до відречення представників німецьких династій у Фінляндії та Литві. У Фінляндії та Угорщині монархічний лад було відновлено після перемоги над червоними, проте через тиск з боку Союзників королівства залишилися без королів. Якщо у Фінляндії контрреволюція перемогла самостійно, власними силами, то в Угорщині контрреволюцію було занесено румунською інтервенцією через слабкість угорських білих.

Фактично, дипломатія Союзних держав, через підтримку російських білих республіканців, гаслом яких було «Єдина та неподільна Росія», призвела до поразки монархічної контрреволюції у Росії та збереженню більшовицького режиму. Більше того, деякі нові держави (Українська Держава та Всевелике Військо Донське) втратили свою незалежність і зникли з мапи Європи. За цими умовами нові регіональні потуги (Фінляндія та Румунія) стали флангами «Санітарного кордону».

Ключові слова: Брест-Литовська система, Версальська система, Тріанонська мирна угода, «Санітарний кордон», монархічна контрреволюція, бази монархічної контрреволюції, Фінляндія, Регент барон Карл Густав Маннергейм, Румунія, Король Фердинанд I, Угорщина, Регент Міклош Горті, Українська Держава, Гетьман Павло Скоропадський, Всевелике Військо Донське, Отаман Петро Краснов.

Dmytro BONDARENKO,

PhD (History), MA in Sociology, Research Fellow of Institute of Strategic Studies and
 Forecasting of Transatlantic Processes
 (Ukraine, Odessa) dbond70@gmail.com

FROM BREST-LITOVSK TO VERSAILLES SYSTEM: MONARCHIST COUNTER- REVOLUTION IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE IN 1918 – 1920

The monarchical counter-revolution in Central and Eastern Europe arose also in some new states as a result of the collapse of the Russian and Austro-Hungarian empires and as a response to the Bolshevik expansion. The factors of the emergence of the monarchical counter-revolution were the following: the existence of state monarchical traditions (for example, in Finland and Hungary) and the presence of charismatic political and military leaders with monarchical views in the new states. Some new states with the republican form of rule became the bases of the monarchist counterrevolution in Russia (for instance, the Ukrainian State, the Great Don Host, Estonian Republic). The concentration of monarchical forces in the former Russian Empire was facilitated by German diplomacy.

Germany's defeat of in World War I led to the renunciation of the representatives of the German dynasties in Finland and Lithuania. In Finland and Hungary the monarchist system was restored after the victory over the Reds, however, because the pressure from the Allies made these kingdoms bereft left of their kings. Whereas in

Finland the counter-revolution won the victory independently, due to its own forces, the counter-revolution in Hungary was entered by Romanian intervention because of the weakness of the Hungarian Whites.

In fact, the diplomacy of the Allies through the support of the Russian Republican Whites, whose slogan was «A unified and indivisible Russia», led to the defeat of the monarchist counter-revolution in Russia and the survival of the Bolshevik regime. Moreover, some new state (the Ukrainian State and the Great Don Host) lost their independence and disappeared from the map of Europe. Under these conditions, the new regional powers (Finland and Romania) became the flanks of «Cordon Sanitaire».

Keywords: *Brest-Litovsk system, Versailles system, Peace Treaty of Trianon, «Cordon Sanitaire», monarchist counter-revolution, bases of monarchist counter-revolution, Finland, Regent baron Carl Gustav Mannerheim, Romania, King Ferdinand I, Hungary, Regent Miklós Horthy, the Ukrainian State, Hetman Pavlo Skoropadskyi, the Great Don Host, Otaman Petro Krasnov.*

Дмитрий БОНДАРЕНКО,

*кандидат исторических наук, магистр социологии,
научный сотрудник*

*Института стратегических исследований и
прогнозов трансатлантических процессов
(Украина, Одесса) dbond70@gmail.com*

ОТ БРЕСТ-ЛИТОВСКОЙ ДО ВЕРСАЛЬСКОЙ СИСТЕМЫ: МОНАРХИЧЕСКАЯ КОНТРРЕВОЛЮЦИЯ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ И ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЕ В 1918 – 1920 годах

Монархическая контрреволюция в Центральной и Восточной Европе возникла в некоторых новых государствах, которые возникли в результате распада Российской и Австро-Венгерской империй как ответ на большевистскую экспансию. Факторами, способствовавшими возникновению монархической контрреволюции, были: наличие государственных монархических традиций (например, в Финляндии и Венгрии) и наличие в новых государствах харизматических политических и военных лидеров с монархическими взглядами. Некоторые новые государства с республиканской формой правления были базами монархической контрреволюции в России (Украинская держава, Всевеликое Войско Донское, Эстонская республика). Сплочению монархических сил бывшей Российской империи способствовала немецкая дипломатия.

Поражение Германии в Первой Мировой войны привела к отречению представителей немецких династий в Финляндии и Литве. В Финляндии и Венгрии монархия была восстановлена после победы над красными, однако из-за давления со стороны Союзников королевства остались без королей. Если в Финляндии контрреволюция победила самостоятельно, собственными силами, то в Венгрии контрреволюция была принесена румынской интервенцией по причине слабости венгерских белых.

Фактически, дипломатия Союзных держав, через поддержку российских белых республиканцев, лозунгом которых был «Единая и неделимая Россия», привела к поражению монархической контрреволюции в России и сохранению большевистского режима. Более того, некоторые новые государства (Украинская держава и Всевеликое Войско Донское) потеряли свою независимость и исчезли с карты Европы. В этих условиях новые региональные державы (Финляндия и Румыния) стали флангами Санитарного кордона.

Ключевые слова: *Брест-Литовская система, Версальская система, Трианонский мирный договор, «Санитарный кордон», монархическая контрреволюция, базы монархической контрреволюции, Финляндия, Регент барон Карл Густав Маннергейм, Румыния, Король Фердинанд I, Венгрия, Регент Миклош Хорти, Украинская держава, Гетман Павло Скоропадский, Всевеликое Войско Донское, Атаман Петр Краснов.*

Постановка проблемы. Наприкінці Першої світової війни відбувся розпад останніх династичних держав Європи: Російської та Австро-Угорської імперій. На територіях колишніх імперій виникли нові національні держави, деякі національні держави виправили свої кордони за гаслом збігання національних та державних кордонів, наприклад, Румунія завершила національне об'єднання за рахунок територій колишньої Росії та Австро-Угорщини.

Проте під час розпаду імперій національні держави зіткнулися з новим викликом – більшовизмом, який намагався підмінити націю класом, перетворити національні держави на радянські республіки, а у майбутньому – на єдину світову радянську республіку. Більшовикам

вдалося захопити владу в Росії та Угорщині, тобто в метрополіях колишній імперії. Деякі національні держави Центральної та Східної Європи стали об'єктами більшовицької агресії, проте їхні військові і політичні лідери, що сповідували монархічні погляди, намагались відновити монархію в колишніх метрополіях, але на умовах збереження незалежності та територіальної цілості своїх держав (барон Карл Густав Еміль Маннергейм в Фінляндії, Павло Скоропадський в Україні, Петро Краснов на Дону, Йоганн Лайдонер в Естонії, та ін.).

Під монархічною контрреволюцією ми розуміємо контрреволюційну течію, метою якої було відновлення монархії на умовах збереження незалежності та територіальної цілості своїх держав. Монархічна контрреволюція взаємодіяла з сусідніми монархічними державами, а саме: російська з Німеччиною, угорська з Румунією. Російська монархічна контрреволюція сформувалася під час Брест-Литовської системи, через допомогу з боку Німеччини. Російська республіканська контрреволюція, навпаки, орієнтувалася на Антанту, тому перемога Антанти та поразка Німеччини означали занепад російської монархічної контрреволюції. Угорська монархічна контрреволюція вимушена була взаємодіяти з Румунією, тому перемога її пов'язана з Версальською системою та Тріанонською угодою.

Аналіз досліджень. Спеціальних досліджень зв'язку Версальського мирного урегулювання та монархічної контрреволюції на територіях колишніх Російської та Австро-Угорської імперій поки що не проведено. Проте існує досить чисельна історіографія російської монархічної контрреволюції, у тому числі в контексті Брест-Литовської системи міжнародних відносин. Перші дослідження з цієї теми були проведені російськими емігрантами: генералом М. Головиним (Головин, 2011), полковником А. Зайцовим (Зайцов, 2006) та П. Мілюковим (Мілюков, 1927). П. Мілюков і А. Зайцов запропонували власні періодизації та підкреслили зв'язок між поразкою Німеччини в Першій світовій війні і занепадом російської монархічної контрреволюції.

А. Зайцов визначив такі головні етапи російської контрреволюції (Зайцов, 2006: 28):

1. Боротьба до австро-німецької інтервенції (жовтневий переворот 7 листопада 1917 – 18 лютого 1918 рр.);
2. Австро-німецька інтервенція (лютий – травень 1918 р.);
3. Формування контрреволюції (травень – вересень 1918 р.);
4. Осінь 1918 року (закінчення Першої світової війни 11 листопада).

11 листопада 1918 р. А. Зайцов називає «траурним днем російської контрреволюції», оскільки «День перемир'я не став початком світової боротьби з більшовизмом» (Зайцов, 2006: 333–334). П. Мілюков також звернув увагу, що до поразки Німеччини 11 листопада 1918 р. все ще існувала можливість перемогти більшовизм в Росії, проте саме перемога Антанти цю можливість заблокувала (Мілюков, 1927: 16, 75).

Е. фон Валь зробив важливий висновок, що більшовиків можуть зломити тільки національні сили, а головною причиною поразки білих республіканців в Росії було гасло «Єдиної і неділимий» та небажання визнавати нові держави, що утворилися на території колишньої імперії. Це призвело до конфліктів між російськими та національними білими силами і забезпечило перемогу червоних, оскільки $\frac{3}{4}$ сил російських білих затрачувалися у боротьбі з національними державами та рухами (фон Валь, 1937: 8–12, 52, 56).

У світовій історичній науці поширена думка, що саме нові держави: Фінляндія, Україна і Дон 1918 року були базами всеросійської контрреволюції та могли провести реставрацію монархії в Росії (Головин, 2011; фон Валь, 1937: 53–56; Ахтамзян, 1963: 99–100, 125, 139, 159; Footman, 1961: 46; Kirby, 1979: 56).

У радянській історичній науці питання монархічної контрреволюції та нових держав на території колишньої Російської імперії розглянуто в працях Г. Иоффе (Иоффе, 1977), В. Зіміної (Зими́на, 1989), причому останньою було введено поняття «германофільська контрреволюція», тобто чітко підкреслювався зв'язок російських монархістів і Німеччини. Серед сучасних досліджень контрреволюції на Дону та в Україні слід особливо виділити праці А. Венкова (Венков, 2008), Ю. Гражданова (Гражданов, 1997; Гражданов, Зими́на, 1997), В. Федюка (Федюк, 1996), П. Кенеза (Kenez, 1971), А. Буравченкова (Буравченков, 2008).

Дослідження монархічної контрреволюції в Фінляндії та Угорщині мають свою специфіку: по-перше, це головним чином дослідження політичних персон регентів: генерала барона Карла Густава Маннергейма (Клинге, 2004; Мери, 1997; Clements, 2009; Zaloga, 2015) і адмірала Міклоша Горті (Асташин, 2009) та румунського короля Фердинанда I (Ерещенко, 2009); по-друге, дослідження Визвольної війни в Фінляндії 1918 року (фон Валь, 1936; Upton, 1980; Jussila, Hentila, Nevakivi, 1995: 101–125; Jutikkala, Pirinen, 1974: 215–227; Kirby, 1979: 48–62; Puntala, 1975: 102–114; Эйде, 1931; Петров, 1961; Сюккияйнен, 1962; Холодовский, 1967) та Угорсько-румунської війни 1919 року (Kirişescu, 1923; Вујас, 1933; Pastor, 1976; Bernad, Kliment, 2015: 32–34; Preda, Prodan, 2012: 145–168; Torrey, 2011: 320–327). Крім того, досить важливою темою є біографії громадських політичних лідерів-монархістів: Фінляндії – Пера Евінда Свинхувуда (Хяйкіе, 2004), Угорщини – Пала Телекі (Пушкаш, 2009), Румунії – Іонела Бретіану (Виноградов, 2009; Hitchins, 2011).

Крім того, у нашому випадку слід звернути увагу на історіографію Версальського мирного договору. Так, наприклад, серед сучасних досліджень зацікавлення викликають роботи Д. Андельмана (Andelman, 2014), М. Макмилан (Macmillan, 2003). Розпад Австро-Угорщини та наслідки Тріанонської мирної угоди для взаємовідносин королівств Угорщини та Румунії розглянуто в праці О. Стикаліна (Стыкалин, 2014).

Мета статті – провести порівняльний аналіз розвитку монархічної контрреволюції Центральної та Східної Європи: на території колишніх Російської та Австро-Угорської імперій у контексті зміни системи міжнародних відносин з Брест-Литовської на Версальську.

Виклад основного матеріалу. Монархічна контрреволюція у нових державах Центральної та Східної Європи, незалежно від форми правління, виникла під час антибільшовицьких Визвольних війн у колишній Російській імперії та Війни між Угорщиною і Румунією 1919 р. Чинниками виникнення монархічної контрреволюції були такі:

- монархічні традиції державності (Фінляндія, Угорщина);
- наявність харизматичних військових та політичних лідерів-монархістів у нових державах (Фінляндія – барон Карл Густав Еміль Маннергейм, Україна;
- гетьман Павло Скоропадський, Дон – отаман Петро Краснов, Естонія – Йоганн Лайдонер, Угорщина – Міклош Горті);
- підтримка з боку інших монархічних держав регіону (Німеччина – у випадку колишньої території Російської імперії та Румунія в випадку Угорщини).

Проте Німеччині не вдалося реставрувати монархію в Росії, натомість реставрація монархії в Угорщині відбулася саме через перемогу румунського війська над угорською червоною армією, оскільки угорські білі війська були дуже слабкими і нечисленними і формувалися за підтримкою румунської королівської армії (Bernad, Kliment, 2015: 32, 34; Preda, Prodan, 2012: 148, 156–157).

Монархічну контрреволюцію у нових державах, що виникли на території колишніх Російської та Австро-Угорської імперій, можна класифікувати за трьома типами. Перший – класичний династичний роялізм: відновлення колишньої династії. У Росії лідерами цього типу контрреволюції були генерали М. Юденич, С. Міллер, герцог Г. Лейхтенбергський, князь А. Лівен, П. Бермонд-Авалов. Другий – класичний національний роялізм, що поєднував у собі лояльність нації та новому престолу, тобто відновлення національної монархії шляхом обрання нової династії. Представниками цього типу були: адмірал М. Горті в Угорщині та голова Сенату Фінляндії П. Е. Свінгувуд. Третій – умовно кажучи «експорт-монархізм», прагнення керівництва нових, навіть республіканських, держав до повалення більшовизму та відновлення монархії у Росії задля збереження незалежності та територіальної цілості власної держави: у Фінляндії – генерал барон К. Г. Е. Маннергейм, в Україні – гетьман генерал П. Скоропадський, на Дону – отаман генерал П. Краснов, в Естонії – підполковник Й. Лайдонер. Отже, представники цього типу контрреволюції пов'язували легітимізацію незалежності своєї країни з реставрацією монархії в Росії. Таким чином, деякі нові держави, незалежно від форми правління (Королівство Фінляндія, Українська Держава, Всевелике Військо Донське, Естонська республіка) стали базами монархічної контрреволюції. За словами Карла Густава Маннергейма, «така послуга»

як реставрація, мала бути гідно оцінена й стати запорукою майбутніх дружних відносин (Маннергейм, 1999: 177). Проте ми маємо протилежний приклад, коли реставрація в Угорщині, що відбулася за допомогою румунського війська, не стала запорукою дружних відносин між Угорщиною та Румунією через територіальні суперечки.

Перемога контрреволюції та одночасно національне визволення у Фінляндії та на Дону відбулося власними силами. В Україні та Угорщині контрреволюцію було принесено інтервентами: Німеччиною та Австро-Угорщиною в Україну, Румунією в Угорщину. Якщо в Фінляндії та Угорщині було відновлено монархію, як форму правління, то в Україні та на Дону зберігався республіканський лад через історичну традицію, хоча відбулася реставрація дореволюційного законодавства.

Головні етапи монархічної контрреволюції в означених країнах відбувалися по-різному. В Фінляндії це було відновлення дії Шведської Конституції 1772 р. 9 серпня 1918 р. та вже 18 серпня 1918 р. Сейм оголосив Велике князівство Фінляндське Королівством; 9 жовтня 1918 р. Сеймом було обрано королем Фридриха-Карла Гессен-Кассельського, який через поразку Німеччини та тиск з боку країн Антанти відрікся від корони 12 грудня 1918 р., регентом Королівства було призначено генерала барона Карла Густава Еміля фон Маннергейма (Ахтамзян, 1963: 101; Маннергейм, 1999: 142–143, 145–147, 151; Jussila, Hentila, Nevakivi, 1995: 124–125; Puntila, 1975: 112–113). В Україні відбувся гетьманський переворот за участю Німеччини та обрання Гетьманом Української Держави генерала Павла Скоропадського з'їздом хліборобів 29 квітня 1918 р. На Дону – обрання Кругом Отаманом генерала Петра Краснова 16 травня 1918 р. та проголошення незалежності Всевеликого Війська Донського 18 травня 1918 р. (Краснов, 1991: 191–198; Footman, 1961: 74–75). В Угорщині – проголошення Національними Зборами адмірала М. Горті регентом Королівства 1 березня 1920 р. (Northy, 2000: 130–131). Король Угорщини Карой IV офіційно не відрікався від корони, але його намагання повернути престол у Будапешті зустріли рішучий дипломатичний опір з боку країн Антанти (Асташин, 2009: 376; Пушкаш, 2009: 399). Саме чинник Антанти змусив два королівства (Фінляндію і Угорщину) існувати без короля.

Хронологічно монархічну контрреволюцію в Центральній та Східній Європі можна умовно розділити на два головні періоди. Перший – Брест-Литовська система на території колишньої Російської імперії. Другий – складання Версальської системи на території колишніх Російської та Австро-Угорської системи. Як можна помітити, ці дві системи були абсолютно протилежними. Брест-Литовська була біполярною, тобто існували два центри сили: Німеччина та радянська Росія. Ідеологічно це можна представити у вигляді: монархізм проти більшовизму. Німеччина розповсюдила свої династії на Литву та Фінляндію, розробляла плани реставрації в Росії. Більшовики Росії, навпаки, намагались експортувати свій режим у Європу, особливо в Центральну та Східну Європу. Брест-Литовська система існувала завдяки балансу сил Німеччини і радянської Росії: Німеччина не могла відновити монархію в Росії, але й більшовики не могли розповсюджувати радянську владу в Європі. Поразка Німеччини у Першій світовій війні та початок формування Версальської системи порушив баланс сил, що призвело до існування королівства без короля в Фінляндії, захоплення більшовиками та ліквідації державності України і Дону; розповсюдження більшовизму в Центральну Європу (Macmillan, 2003: 66, 128, 158; Виноградов, 2009: 218), зокрема створення Угорської радянської республіки. Замість реальної боротьби з більшовизмом Версальська система максимум на що спромоглася, то тільки на створення Санітарного кордону. Шанс ліквідувати більшовизм в Росії вже було упущено.

Таким чином, кульмінацією монархічної контрреволюції в Росії було створення Брест-Литовської системи міжнародних відносин. Початком монархічної контрреволюції в Східній Європі може слугувати дата 26–27 січня 1918 р., тобто початок війни між РСФРР та Королівством Румунія і Визвольної війни у Фінляндії. Кінцевими датами в масштабах всієї Центральної та Східної Європи монархічної контрреволюції слід вважати підписання Тріанонської мирної угоди 4 червня 1920 р., яка закріпила кордони та міжнародне визнання Королівства Угорщини, і Тартуської мирної угоди 14 жовтня 1920 р., що поставила крапку у війні між РСФРР та Фінляндією, тобто, фактично, завершення післявоєнного мирного урегулювання в Європі. Або можна

запропонувати інші хронологічні рамки монархічної контрреволюції Центральної та Східної Європи: 26 січня 1918 – 1 березня 1920 р., тобто від нападу радянської Росії на Королівство Румунія та Велике князівство Фінляндія до проголошення адмірала М. Горті регентом Королівства Угорщина. Всередині періоду слід особливо виділити два етапи: перший – від початку німецької та австро-угорської інтервенції в Східній Європі до Комп'єнського перемир'я (18 лютого – 11 листопада 1918 р.) – існування Брест-Литовської системи, оскільки поразка Німеччини призвела до падіння Гетьманату в Україні та втрати державності України та Дону; та другий – вже під час складання Версальської системи – Угорсько-румунська війна (16 квітня – 6 серпня 1919 р.), тому що поразка червоних у цій війні призвела до реставрації монархії в Угорщині.

Зміна систем міжнародних відносин у Центральній та Східній Європі з Брест-Литовської на Версальську призвела, з одного боку, до ліквідації державності України та Дону, втрати значної території Королівства Угорщина, але, з іншого боку, до завершення національного об'єднання Королівства Румунії (Ерещенко, 2009: 180). Тут треба зазначити, що король Румунії Фердинанд I не ратифікував Бухарестську мирну угоду від 7 травня 1918 р., що, формально, зберігало стан тимчасового перемир'я, але не миру з Центральними державами, та дозволило румунському війську розпочати бойові дії на завершальному етапі війни й опинитися серед переможців (Hitchins, 2011: 111; Macmillan, 2003: 131; Ерещенко, 2009: 191). Водночас для Угорщини жорсткі умови Тріанонського миру були продиктовані спротивом країн-переможців проти посилення ролі Угорщини в регіоні як правонаступниці імперії Габсбургів та потенційного союзника Німеччини (Стыкалин, 2014: 79). Україна і Дон згадалися Антантою як сателіти Німеччини, так само спочатку і Фінляндія. Проте, ще до поразки Німеччини барон Карл Густав Еміль Маннергейм доклав неймовірних дипломатичних зусиль, щоб докорінно змінити ставлення до Фінляндії країн Антанти, отримати від них визнання та встановити дипломатичні відносини (Маннергейм, 1999: 138, 140, 142–154, 166). На відмінну від України, Фінляндія мала можливість вести самостійну зовнішню політику та більше можливостей для дипломатичних маневрів. Військовий потенціал Фінляндії дозволив їй не тільки успішно захищатися від російських більшовиків, але й взяти участь у визволенні Естонії, стати регіональним центром сили на Балтиці (Маннергейм, 1999: 148, 156–157). Фінляндія спільно з Естонією цілком могли зайняти Петроград та відновити монархію в Росії (Маннергейм, 1999: 177–178; Нелидов, 1929: 103, 105–106; Петров, 1961: 21–23, 30–31), як це зробила Румунія в Угорщині, проте саме небажання уряду адмірала О. Колчака визнати незалежність нових країн не дозволила це зробити (Маннергейм, 1999: 139, 142, 180–181; Нелидов, 1929: 87, 93, 97–98, 100; Эйде, 1931: 30; Петров, 1961: 36). Натомість, в Угорщині вдалося перемогти більшовизм та провести реставрацію, у тому числі завдяки реалістичній політиці адмірала М. Горті, який вимушений був підписати Тріанонську мирну угоду, яка зафіксувала значні територіальні втрати країни.

Оскільки Німеччина не наважилась на військові операції проти радянської Росії навіть після вбивства в Москві свого посла графа Вільгельма фон Мірбах-Харфа, тобто *casus belli*, то скинути більшовицьку диктатуру в Росії могли нові незалежні держави: Королівство Фінляндія, Всевелике Військо Донське та Українська Держава, але для цього не вистачило часу через поразку Німеччини.

В умовах складання Версальської системи міжнародних відносин перемогти більшовизм в Росії виявилось неможливим, у тому числі через суперечності серед Союзників (Великої 4-ки), тому залишалось тільки зупинити його просування в Європу, створивши «Санітарний кордон». На флангах «Санітарного кордону» сформувалися два регіональні центри сили: Фінляндія стала щитом Скандинавії та Балтії, Румунія – щитом Балкан (Hitchins, 2011: 119, 121; Macmillan, 2003: 128; Виноградов, 2009: 218). Причому Румунія вимушена була вести війну з більшовизмом на два фронти: Російський та Угорський (Andelman, 2014: 244; Macmillan, 2003: 128; Виноградов, 2009: 218).

Висновки. Таким чином, порівняльний аналіз Брест-Литовської та Версальської систем міжнародних відносин у контексті монархічної контрреволюції Центральної та Східної Європи дає підставу для таких висновків.

По-перше, Німеччина намагалася, з одного боку, розчленувати європейську частину Російської імперії, створити пояс буферних держав, який відділяв би її від Росії, та поставити на престолі в нових державах представників німецьких династій, але, з іншого, Німеччина планувала скинути більшовицький уряд та реставрувати монархію у Росії. Проте, для цього у Німеччині не вистачало сил через продовження війни на Західному, Італійському, Балканському, Близько-східному фронтах, та розміщення додаткових контингентів в Румунії, Україні і Балтійському регіоні. Зі свого боку, більшовицький уряд Росії намагався розповсюдити радянську владу в Центральній та Східній Європі, але не наважувався на відкритий збройний конфлікт з Німеччиною теж через нестачу сил, оскільки головні сили більшовиків були задіяні на Донському та Сибірському фронтах. Отже, Брест-Литовська система була біполярною через два центри сили: Німеччину та радянську Росію. Протистояння мало ідеологічний характер: монархізм проти більшовизму.

По-друге, поразка Німеччини та розпад Австро-Угорщини створили певний хаос та вакуум сили в Центральній та Східній Європі, чим неодмінно скористалися більшовики, ліквідували дві держави (Україну і Дон) та встановив радянську владу в Угорщині. Значною мірою цьому сприяла недалновидна політика Союзників, які розглядали Україну і Дон як сателітів Німеччини та зробили ставку на «Єдину та неподільну Росію».

По-третє, успіх реставрації залежав, у тому числі, від здатності білих урядів до компромісу в територіальних та питанні визнання нових держав, що утворилися на територіях колишніх імперій. Випадки Росії та Угорщини підтверджують цю тезу.

По-четверте, обидві системи міжнародних відносин передбачали розчленування території переможених імперій та визнання нових незалежних держав. Різниця полягала у тому, що Брест-Литовська стосувалася Росії, а Версальська – Австро-Угорщини. Крім того, Німеччина в рамках Брест-Литовської системи робила ставку на монархізм, Велика трійка (США, Франція, Велика Британія) у рамках Версальської системи, навпаки, перешкоджала розповсюдженню монархій, вимагала республіканського устрою нових держав.

По-п'яте, головна різниця між системами міжнародних відносин полягала у кількості полюсів. Якщо Брест-Литовська система була біполярною: Німеччина vs радянська Росія, то Версальська система – багатополлярною, оскільки Німеччину замінили «Велика Трійка» (США, Франція, Велика Британія) та «Велика Четвірка» (США, Франція, Велика Британія, Італія), всередині яких існували свої суперечності, що значно ускладнювало боротьбу з більшовизмом.

Крім того, якщо стабільність Брест-Литовської системи залежала винятково від дій та рішень головних гравців (Росії та Німеччини), то в Версальській системі сформувалися регіональні центри сили, які почали відігравати більш важливу та самостійну роль, зокрема Фінляндія і Румунія, що розміщувалися на флангах «Санітарного кордону».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Асташин, 2009 – Асташин Н. Миклош Хорти – адмірал в своем лабиринте // До и после Версаля. Политические лидеры и идея национального государства в Центральной и Юго-Восточной Европе. Москва, 2009. С. 374–393.

Ахтамзян, 1963 – Ахтамзян А. От Бреста до Киева. Провал антисоветской политики германского империализма в 1918 году. Москва: Из-во ИМО, 1963. 220 с.

Буравченков, 2008 – Буравченков А. Гетьман П. Скоропадський і Білий рух (суб'єктивний погляд) // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії. Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, 2008. С. 74–84.

фон Валь, 1936 – Валь Э. фон. Война белых и красных в Финляндии в 1918 году. Таллинн, 1936. 94 с.
фон Валь, 1937 – Валь Э. фон. Значение и роль Украины в вопросе освобождения России от большевиков на основании опыта 1918 – 1920 гг. Таллинн, 1937. 72 с.

Венков, 2008 – Венков А. Атаман Краснов и Донская армия. 1918 год. Москва: Вече, 2008. 500 с.

Виноградов, 2009 – Виноградов В. Румынский сфинкс Ионел Братиану // До и после Версаля. Политические лидеры и идея национального государства в Центральной и Юго-Восточной Европе. Москва, 2009. С. 195–220.

Головин, 2011 – Головин Н. Российская контрреволюция в 1917 – 1918 гг. В 2-х т. Т. 2. Москва: Айрис-пресс, 2011. 704 с.

- Гражданов, 1997 – Гражданов Ю. Всевеликое Войско Донское в 1918 году. Волгоград: ВАГС, 1997. 156 с.
- Гражданов, Зимина, 1997 – Гражданов Ю., Зимина В. Союз орлов: Белое дело России и германская интервенция в 1917 – 1918 гг. Волгоград: ВАГС, 1997. 280 с.
- Ерещенко, 2009 – Ерещенко М. Король Фердинанд I – объединитель румынских земель // До и после Версаля. Политические лидеры и идея национального государства в Центральной и Юго-Восточной Европе. Москва, 2009. С. 180–194.
- Зайцов, 2006 – Зайцов А. 1918: очерки истории Русской Гражданской войны. Москва: Кучково поле, 2006. 368 с.
- Зимина, 1989 – Зимина В. Крах германофильской монархической контрреволюции на Юге России в годы Гражданской войны и интервенции. Калинин, 1989. 88 с.
- Иоффе, 1977 – Иоффе Г. Крах российской монархической контрреволюции. Москва, 1977. 320 с.
- Клингге, 2004 – Клингге М. Густав Маннергейм (1867–1951). Президент Республики, Регент, Маршал Финляндии // Сто замечательных финнов. Калейдоскоп биографий. Хельсинки, 2004. С. 364–379.
- Краснов, 1991 – Краснов П. Всевеликое Войско Донское // Архив Русской революции: В 22 т. Т. 5. Москва: Терра: Политиздат, 1991. С. 190–321.
- Маннергейм, 1999 – Маннергейм К. Г. Мемуары. Москва: Вагнус, 1999. 510 с.
- Мери, 1997 – Мери В. Карл Густав Маннергейм – Маршал Финляндии. Москва: Новое литературное обозрение, 1997. 208 с.
- Милоков, 1927 – Милоков П. Россия на переломе: большевистский период Русской революции. В 2-х т. Т. II.: Антибольшевистское движение. Париж, 1927. IX, 281 с.
- Нелидов, 1929 – Колчак и Финляндия / вступ. ст. Н. Нелидова // Красный Архив. 1929. Т. 2 (33). С. 82–144.
- Петров, 1961 – Петров В. Финляндия в планах империалистических держав в 1918–1920 годах. Петрозаводск: Госиздат. КАССР, 1961. 74 с.
- Пушкаш, 2009 – Пушкаш А. Политический и государственный деятель Венгрии Пал Телеки // До и после Версаля. Политические лидеры и идея национального государства в Центральной и Юго-Восточной Европе. Москва, 2009. С. 394–428.
- Стыкалин, 2014 – Стыкалин А. Последствия поражения Австро-Венгрии в Первой Мировой войне и Трианонского мирного договора 1920 г. для отношений Венгрии с Румынией в условиях Версальской системы международных отношений // Вестник Вятского государственного гуманитарного университета. 2014. № 6. С. 78–83.
- Сюкияйнен, 1962 – Сюкияйнен И. Революционные события 1917–1918 гг. в Финляндии. Петрозаводск: Карельское книгоиздательство, 1962. 312 с.
- Федюк, 1996 – Федюк В. Белые: антибольшевистское движение на Юге России. 1917–1918 гг. Москва: АИРО-XX, 1996. 153 с.
- Холодовский, 1967 – Холодовский В. Революция 1918 года в Финляндии и германская интервенция. Москва: Наука, 1967. 388 с.
- Хяйкие, 2004 – Хяйкие М. Пер Эвинд Свинхувуд (1861 – 1944). Президент Республики, Регент // Сто замечательных финнов. Калейдоскоп биографий. Хельсинки, 2004. С. 535–546.
- Эйде, 1931 – Эйде И. Финляндия и ее внешняя политика. Москва; Ленинград: Молодая гвардия, 1931. 95 с.
- Andelman, 2014 – Andelman D. A Shattered Peace. Versailles 1919 and the Price We Pay Today. New York: John Wiley & Son, Inc., 2014. 362 p.
- Bernad, Kliment, 2015 – Bernad D., Kliment Ch. Magyar Warriors. The History of the Royal Hungarian Armed Forces, 1919 – 1945. Vol. I. Solihull: Helion & Co. Ltd., 2015. 404 p.
- Bujac, 1933 – Bujac J. Campagnes de l'armée roumaine, 1916 – 1919. Paris: Charles-Lavauzelle & Cie, 1933. 254 p.
- Clements, 2009 – Clements J. Mannerheim. President, Soldier, Spy. London: Haus Pub., 2009. 336 p.
- Footman, 1961 – Footman D. Civil War in Russia. New York, 1961. 328 p.
- Hitchins, 2011 – Hitchins K. Ionel Bratianu. Romania (Makers of the Modern World), London, Haus Publishing Ltd, 2011.
- Horthy, 2000 – Horthy N. Memoirs. Safety Harbor: Simon Publications, 2000. 348 p.
- Jussila, Hentila, Nevakivi, 1995 – Jussila O., Hentila S., Nevakivi J. From Grand Duchy to A Modern State. A Political History of Finland Since 1809. London: Hurst and Co., 1995. 384 p.
- Jutikkala, Pirinen, 1974 – Jutikkala E., Pirinen K. History of Finland. London: Heinemann Ltd., 1974. 256 p.

- Kenez, 1971 – Kenez P. *Civil War in South Russia, 1918. The First Year of the Volunteer Army*. Berkeley; Los-Angeles; London: California University Press, 1971. 351 p.
- Kirby, 1979 – Kirby D. *Finland in the Twentieth Century*. London: Hurst and Co., 1979. 253 p.
- Kirişescu, 1923 – Kirişescu C. *Istoria Războiului pentru întregirea României, 1916 – 1919. Volumul Al II*. Bucureşti: Editura Casei Şcoalelor, Tipografia România Nouă, 1923. 668 p.
- Macmillan, 2003 – Macmillan M. *Paris 1919. Six Months that Changed the World*. New York: Random House, 2003. 570 p.
- Pastor, 1976 – Pastor P. *Hungary between Wilson and Lenin: the Hungarian Revolution of 1918-1919 and the Big Three*. Ann Arbor: East European Quarterly, 1976. 191 p.
- Preda, Prodan, 2012 – Preda D., Prodan C. *Romania in WWI. A Concise History*. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2012. 187 p.
- Puntila, 1975 – Puntila L. *The Political History of Finland 1809-1966*. London: Heinemann Ltd, 1975. 248 p.
- Torrey, 2011 – Torrey G. *The Romanian Battlefield in World War I*. Lawrence: The University Press of Kansas, 2011. 422 p.
- Upton, 1980 – Upton A. *The Finnish Revolution: 1917–1918*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1980. 608 p.
- Zaloga, 2015 – Zaloga S. *Gustaf Mannerheim. Leadership. Strategy. Conflict*. Oxford; New York: Osprey Publishing Ltd., 2015. 64 p.

REFERENCES

- Astashin, 2009 – Astashin N. Miklosh Khorti – admiral v svoem labirinte [Miklos Horthy – admiral in his labyrinth] // *Do i posle Versalya. Politicheskie lidery i ideya natsionalnogo gosudarstva v Tsentralnoy i Yugo-Vostochnoy Evrope* [Before and After Versailles: Political Leaders and the nation-state idea in Central and Southern-Eastern Europe]. Moskva, 2009. S. 374–393. [in Russian].
- Akhtamzyan, 1963 – Akhtamzyan A. Ot Bresta do Kilya. Proval antisovetskoy politiki germanskogo imperializma v 1918 godu [From Brest to Kiel: Failure of Anti-Soviet Politics of German Imperialism in 1918]. Moskva: Iz-vo IMO, 1963. 220 s. [in Russian].
- Buravchenkov, 2008 – Buravchenkov A. Hetman P. Skoropadskyy i Bilyi rukh (subiektyvnyi pohliad) [Hetman P. Skoropadsky and the White Movement (subjective view)] // *Hetmanat Pavla Skoropadskoho: istoriia, postati, kontraversii* [Pavel Skoropadsky's Hetman Statehood: History, Figures, Counter-versions]. Kyiv: Vydavnytstvo im. Oleny Telihy, 2008. S. 74–84. [in Ukrainian].
- fon Val, 1936 – Val E. fon Voyna belykh i krasnykh v Finlyandii v 1918 godu [E. von Val The War of Whites and Reds in Finland in 1918]. Tallinn, 1936. 94 s. [in Russian].
- fon Val, 1937 – Val E. fon Znachenie i rol Ukrainy v voprose osvobozhdeniya Rossii ot bolshevikov na osnovanii opyta 1918-1920 gg. [E. von Val The Role of Ukraine in the Question of Liberation of Russia from the Bolsheviks on the Base of the Experience 1918 – 1920] Tallinn, 1937. 72 s. [in Russian].
- Venkov, 2008 – Venkov A. Ataman Krasnov i Donskaya armiya. 1918 god [Ataman Krasnov and Don Army, 1918]. Moskva: Veche, 2008. 500 s. [in Russian].
- Vinogradov, 2009 – Vinogradov V. Rumynskiy sfinks Ionel Bratianu [Romanian Sphinx – Ionel Bratianu] // *Do i posle Versalya. Politicheskie lidery i ideya natsionalnogo gosudarstva v Tsentralnoy i Yugo-Vostochnoy Evrope* [Before and After Versailles: Political Leaders and the nation-state idea in Central and Southern-Eastern Europe]. Moskva, 2009. S. 195–220. [in Russian].
- Golovin, 2011 – Golovin N. Rossiyskaya kontrevolyutsiya v 1917 – 1918 gg. [Russian Counter-revolution in 1917–1918] V 2-kh t. T. 2. Moskva: Ayriss-press, 2011. 704 s. [in Russian]
- Grazhdanov, 1997 – Grazhdanov Yu. Vsevelikoe Voysko Donskoe v 1918 godu [Almighty Don Host in 1918]. Volgograd: VAGS, 1997. 156 s. [in Russian].
- Grazhdanov, Zimina, 1997 – Grazhdanov Yu., Zimina V. Soyuz orlov: Beloe delo Rossii i germanskaya interventsia v 1917-1918 gg. [The Union of Eagles: The White Cause of Russia and German Intervention in 1917 – 1918] Volgograd: VAGS, 1997. 280 s. [in Russian].
- Yereshchenko, 2009 – Yereshchenko M. Korol Ferdinand I — obedinitel rumynskikh zemel [King Ferdinand I –Romanian Land Unifier] // *Do i posle Versalya. Politicheskie lidery i ideya natsionalnogo gosudarstva v Tsentralnoy i Yugo-Vostochnoy Evrope* [Before and After Versailles: Political Leaders and the nation-state idea in Central and Southern-Eastern Europe]. Moskva, 2009. S. 180–194. [in Russian].
- Zaytsov, 2006 – Zaytsov A. 1918: ocherki istorii Russkoy Grazhdanskoy voyny [1918: Essays on History of Russian Civil War]. Moskva: Kuchkovo pole, 2006. 368 s. [in Russian].

Zimina, 1989 – Zimina V. Krakh germanofilskoy monarkhicheskoy kontrrevolyutsii na Yuge Rossii v gody Grazhdanskoj vojny i interventsii [The Collapse of Germanophiles Monarchist Counter-revolution in South of Russia in Years of Civil War and Intervention]. Kalinin, 1989. 88 s. [in Russian].

Ioffe, 1977 – Ioffe G. Krakh rossijskoy monarkhicheskoy kontrrevolyutsii [The Collapse of Russian Monarchist Counter-revolution]. Moskva, 1977. 320 s. [in Russian].

Klinge, 2004 – Klinge M. Gustav Mannergeym (1867 – 1951). Prezident Respubliki, Regent, Marshal Finlyandii [Gustav Mannerheim (1867–1951): President of Republic, Regent, Marshal of Finland] // Sto zamechatelnykh finnov. Kaleydoskop biografii [Hundred of Brilliant Finns: Kaleidoscope of Biographies]. Khelsinki [Helsinki], 2004. S. 364–379. [in Russian].

Krasnov, 1991 – Krasnov P. Vsevelikoe Voysko Donskoe [Almighty Don Host] // Arkhiv Russkoy revolyutsii [Archive of Russian Revolution]: V 22 t. T. 5. Moskva: Terra: Politizdat, 1991. S. 190–321. [in Russian].

Mannergeym, 1999 – Mannergeym K. G. Memuary [Mannerheim Karl Gustav Memoirs]. Moskva: Vagrius, 1999. 510 s. [in Russian].

Meri, 1997 – Meri V. Karl Gustav Mannergeym – Marshal Finlyandii [Karl Gustav Mannerheim – Marshal of Finland]. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie, 1997. 208 s. [in Russian].

Milyukov, 1927 – Milyukov P. Rossiya na perelome: bolshevistskiy period Russkoy revolyutsii [Russia in a Crossroads: the Bolshevik's Period of Russian Revolution]. V 2-kh t. T. II.: Antibolshevistskoe dvizhenie [Anti-Bolsheviks Movement]. Parizh [Paris], 1927. IX, 281 s. [in Russian].

Nelidov, 1929 – Kolchak i Finlyandiya / vstup. st. N. Nelidova [Kolchak and Finland] // Krasnyy Arkhiv [Red Archive]. 1929. T. 2(33). S. 82–144. [in Russian].

Petrov, 1961 – Petrov V. Finlyandiya v planakh imperialisticheskikh derzhav v 1918 – 1920 godakh [Finland in the Plans of Imperialist Powers in 1918 – 1920]. Petrozavodsk: Gosizdat. KASSR, 1961. 74 s. [in Russian].

Pushkash, 2009 – Pushkash A. Politicheskii i gosudarstvennyy deyatel Vengrii Pal Teleki [Puskas A. Pal Teleki as a Politician and Statesman of Hungary] // Do i posle Versalya. Politicheskie lidery i ideya natsionalnogo gosudarstva v Tsentralnoy i Yugo-Vostochnoy Evrope [Before and After Versailles: Political Leaders and the nation-state idea in Central and Southern-Eastern Europe]. Moskva, 2009. S. 394–428. [in Russian].

Stykalin, 2014 – Stykalin A. Posledstviya porazheniya Avstro-Vengrii v Pervoy Mirovoy vojne i Trianonskogo mirnogo dogovora 1920 g. dlya otnosheniy Vengrii s Rumyniye v usloviyakh Versalskoy sistemy mezhdunarodnykh otnosheniy [The Consequences of the Defeat of Austro-Hungary in World War I and Trianon Peace Treaty 1920 for the Interrelations between Hungary and Romania under the Conditions of Versailles System of International Relations] // Vestnik Vyatskogo gosudarstvennogo gumanitarnogo universiteta [Herald of Viatka State Humanitarian University]. 2014. № 6. S. 78–83. [in Russian].

Syukiyaynen, 1962 – Syukiyaynen I. Revolyutsionnye sobytiya 1917 – 1918 gg. v Finlyandii [Revolutionary Events of 1917–1918 in Finland]. Petrozavodsk: Karelskoe knigoizdatelstvo, 1962. 312 s. [in Russian].

Fedyuk, 1996 – Fedyuk V. Belye: antibolshevistskoe dvizhenie na Yuge Rossii. 1917 – 1918 gg. [The Whites: Anti-Bolshevik Movement in the South of Russia]. Moskva: AIRO-KhKh, 1996. 153 s. [in Russian].

Kholodovskiy, 1967 – Kholodovskiy V. Revolyutsiya 1918 goda v Finlyandii i germanskaya interventsia [Revolution of 1918 in Finland and German Intervention]. Moskva: Nauka, 1967. 388 s. [in Russian].

Khyaykie, 2004 – Khyaykie M. Per Evind Svinhuvud (1861 – 1944). Prezident Respubliki, Regent [Haikie M. Pehr Evind Svinhufvud (1861-1944) as a President of Republic, Regent] // Sto zamechatelnykh finnov. Kaleydoskop biografii [Hundred of Brilliant Finns: Kaleidoscope of Biographies]. Khelsinki [Helsinki], 2004. S. 535–546. [in Russian].

Eyde, 1931 – Eyde I. Finlyandiya i ee vneshnyaya politika [Finland and Its Foreign Politics]. Moskva; Leningrad: Molodaya gvardiya, 1931. 95 s. [in Russian].

Andelman, 2014 – Andelman D. A Shattered Peace. Versailles 1919 and the Price We Pay Today. New York: John Wiley & Son, Inc., 2014. 362 p. [in English].

Bernad, Kliment, 2015 – Bernad D., Kliment Ch. Magyar Warriors. The History of the Royal Hungarian Armed Forces, 1919-1945. Vol. I. Solihull: Helion & Co. Ltd., 2015. 404 p. [in English].

Bujac, 1933 – Bujac J. Campagnes de l'armée roumaine, 1916 – 1919 [Campaigns of Romanian Army]. Paris: Charles-Lavauzelle & Cie, 1933. 254 p. [in French].

Clements, 2009 – Clements J. Mannerheim. President, Soldier, Spy. London: Haus Pub., 2009. 336 p.

Footman, 1961 – Footman D. Civil War in Russia. New York, 1961. 328 p. [in English].

Hitchins, 2011 – Hitchins K. Ionel Bratianu. Romania (Makers of the Modern World), London, Haus Publishing Ltd, 2011. [in English].

Horthy, 2000 – Horthy N. Memoirs. Safety Harbor: Simon Publications, 2000. 348 p. [in English].

Jussila, Hentila, Nevakivi, 1995 – Jussila O., Hentila S., Nevakivi J. From Grand Duchy to A Modern State. A Political History of Finland Since 1809. London: Hurst and Co., 1995. 384 p. [in English].

- Jutikkala, Pirinen, 1974 – Jutikkala E., Pirinen K. History of Finland. London: Heinemann Ltd., 1974. 256 p. [in English].
- Kenez, 1971 – Kenez P. Civil War in South Russia, 1918. The First Year of the Volunteer Army. Berkeley; Los-Angeles; London: California University Press, 1971. 351 p. [in English].
- Kirby, 1979 – Kirby D. Finland in the Twentieth Century. London: Hurst and Co., 1979. 253 p. [in English].
- Kirişescu, 1923 – Kirişescu C. Istoria Războiului pentru întregirea României, 1916-1919 [History of War for Integration of Romania]. Volumul Al II. Bucureşti: Editura Casei Şcoalelor, Tipografia România Nouă, 1923. 668 p. [in Romanian].
- Macmillan, 2003 – Macmillan M. Paris 1919. Six Months that Changed the World. New York: Random House, 2003. 570 p. [in English].
- Pastor, 1976 – Pastor P. Hungary between Wilson and Lenin: the Hungarian Revolution of 1918 – 1919 and the Big Three. Ann Arbor: East European Quarterly, 1976. 191 p. [in English].
- Preda, Prodan, 2012 – Preda D., Prodan C. Romania in WWI. A Concise History. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2012. 187 p. [in English].
- Puntila, 1975 – Puntila L. The Political History of Finland 1809 – 1966. London: Heinemann Ltd, 1975. 248 p. [in English].
- Torrey, 2011 – Torrey G. The Romanian Battlefield in World War I. Lawrence: The University Press of Kansas, 2011. 422 p. [in English].
- Upton, 1980 – Upton A. The Finnish Revolution: 1917 – 1918. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1980. 608 p. [in English].
- Zaloga, 2015 – Zaloga S. Gustaf Mannerheim. Leadership. Strategy. Conflict. Oxford; New York: Osprey Publishing Ltd., 2015. 64 p. [in English].

Стаття надійшла до редакції 10.02.2018 р.

УДК 329.14:941/949(477)

DOI: 10.24919/2519-058x.6.123766

Ольга СУХОБОКОВА,

orcid.org/0000-0002-4140-3231

*кандидат історичних наук, доцент, Київський національний університет
імені Тараса Шевченка (Київ, Україна) ol-ha@ukr.net*

ПРАЗЬКА ГРУПА УПСР ТА СТВОРЕННЯ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ЛІГИ НОВОГО СХОДУ

У статті розглядається діяльність Працької групи Української партії соціалістів-революціонерів за кордоном зі створення об'єднання соціалістичних осередків народів СРСР в екзилі – Соціалістичної ліги нового Сходу, на яку покладалася підготовка майбутнього об'єднання народів СРСР після їх самовизначення. Увага акцентується на передісторії появи Ліги – заходах з мобілізації та згуртування соціалістичних антибільшовицьких сил східноєвропейських народів, здійснюваних УПСР з початку 1920-х рр., зокрема створенні її попередника – Союзу народів Східної Європи. Визначено внесок українських есерів в організацію Ліги та вироблення її програмних засад, налагодження співпраці соціалістичних сил колишньої Російської імперії за кордоном у ході створення Ліги, розкрито бачення лідерів УПСР М. Шаповала та Н. Григорієва її мети та завдань.

Ключові слова: Соціалістична ліга нового Сходу, Союз народів Східної Європи, Працька група УПСР, М. Шаповал, Н. Григорієв.

Ol'ha SUKHOBOKOVA,

*PhD (History), Associate Professor of Department of Modern History of Foreign Countries, Taras Shevchenko Kyiv National University
(Kyiv, Ukraine) ol-ha@ukr.net*

THE PRAGUE GROUP OF THE UPSR AND THE CREATION OF THE SOCIALIST LEAGUE OF THE NEW EAST

The article is devoted to the consideration of the activities of the Prague Group of the Ukrainian Party of Socialist-Revolutionaries (UPSR) directed on the creation of an association of socialist forces of the USSR in emigration – the Socialist League of the new East. This organization was supposed to prepare the ground for the formation of an alliance of the peoples of the USSR after gaining independence. The party tried to implement it from the beginning of the 1920s, consolidating in Prague the groups of Belarusian and Russian socialist-revolutionaries. The main thesis of this article is that the Prague group of the UPSR played an important role in the creation of the Socialist League of the peoples of the new East.

The Prague group of the UPSR has developed the concept of a possible unification since the early 1920s. In particular, in 1921, one of the leaders of the UPSR N. Hryhoryiv held a public debate «The National Question in East Europe». Representatives of the majority of the socialist parties of the peoples of the USSR abroad took part in it, they demonstrated their vision of interethnic relations in Eastern Europe and the possible unification of these peoples in the future for the common defense of state, economic and cultural interests.

The leaders of the UPSR M. Shapoval and N. Hryhoryiv considered the consolidation of the socialist anti-communist forces of Eastern Europe is an important contribution to the destruction of the USSR and the Bolshevik government, its discredit on the international scene. At the same time, they believed that just socialist forces (very popular at that time in Europe and the world) could have become the basis for the unification of the Soviet Union after its collapse into a new alliance. That is why they made efforts to unite socialists in emigration.

The UPSR reached an agreements with Russian and Belarusian socialist-revolutionaries in Prague, have established contacts with the other socialists of the USSR and have created in 1925 the Union of the Peoples of Eastern Europe. As a result of its transformation in October 1926, the UPSR with the other socialists of the USSR created the Socialist League of the new East (initially the organization was called the Socialist League of the Peoples of the East). As a strategic goal of the Socialist League of the new East it was proclaimed the creation of a confederation

of independent states on the territory of the USSR – the «free alliance of new national states» – in the composition of Russia, Ukraine, Belarus, Georgia, Armenia, Azerbaijan, Uzbekistan, Turkestan and, possibly, the Caucasian republics, mutual guarantees of inviolability of borders and rights of national minorities; economic and financial cooperation, in particular customs and tariff union.

Therefore, the Prague group of the UPSR played a significant role in the creation of the League. It was a unifying center for the consolidation of the socialists of the USSR in emigration, and its leaders contributed greatly to the organization of the League and the creation of a program that corresponded to the party tasks of the Prague Group of the UPSR.

Key words: *Socialist League of the new East, Union of the Peoples of Eastern Europe, Prague group of UPSR, M. Shapoval, N. Hryhoriv.*

Ольга СУХОБОКОВА,

кандидат исторических наук, доцент, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко (Киев, Украина) ol-ha@ukr.net

ПРАЖСКАЯ ГРУППА УПСР И СОЗДАНИЕ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ ЛИГИ НОВОГО ВОСТОКА

В статье рассматривается деятельность Пражской группы Украинской партии социалистов-революционеров за рубежом по созданию объединения социалистических сил народов СССР в изгнании – Социалистической лиги нового Востока, на которую возлагалась подготовка будущего объединения народов СССР после их самоопределения. Внимание акцентируется на предистории основания Лиги – мерах мобилизации и консолидации восточноевропейских социалистических антибольшевистских сил, которые предпринимала УПСР с начала 1920-х гг., в том числе по созданию предшественника Лиги – Союза народов Восточной Европы. Определен вклад украинских эсеров в организацию Лиги и разработку ее программы, налаживание сотрудничества социалистических сил народов СССР за рубежом в ходе ее создания.

Ключевые слова: *Социалистическая лига нового Востока, Союз народов Восточной Европы, Пражская группа УПСР, М. Шаповал, Н. Григорьев.*

Постановка проблеми. Внаслідок поразок національних революцій народів колишньої Російської імперії та створення СРСР національно-визвольні рухи народів, що опинилися у його складі, перемістилися до Європи, де постали потужні українські, російські та інші еміграційні осередки. Особлива роль в інформаційній боротьбі проти радянсько-більшовицької влади СРСР належала соціалістичним еміграційним групам, які викривали її сутність та політику перед світовим співтовариством в цілому та в міжнародних соціалістичних організаціях зокрема. Однією з найактивніших та найпотужніших таких сил була Празька група УПСР у Чехословаччині, яка спрямувала свої зусилля на створення єдиного національного фронту українських соціалістичних й демократичних сил на еміграції, а також на співпрацю з ідеологічно близькими еміграційними осередками інших народів СРСР в Європі задля спільної антибільшовицької боротьби. Власне, співпраця керівників українських есерів М. Шаповала та Н. Григорієва з групою російських есерів В. Чернова та білоруськими соціалістами на чолі з П. Кречевським й стали основою такого об'єднання, що трансформувалося згодом у Соціалістичну Лігу нового Сходу (далі – СЛНС).

Аналіз досліджень. Проблема створення та діяльності СЛНС на даному етапі дослідження найповніше відображена в контексті історії російської та білоруської політичної еміграції в Європі. Вагомий внесок у це зробила українська дослідниця О. Зубко, яка присвятила СЛНС кілька публікацій в українських, білоруських й російських наукових виданнях (Зубко, 2004: 115–119; Зубко, 2011: 268–273; Зубко, 2015а; Зубко, 2015b; Зубко, 2015с), приділивши певну увагу й ролі УПСР. Побіжні згадки про участь УПСР в СЛНС можна знайти у працях, присвячених міжвоєнній українській еміграції, та лідерам УПСР М. Шаповалу і Н. Григорієву (Троцинський, 1994; Чумаченко, 2002; Сухобокова, 2008). Проте наразі відсутні предметні дослідження участі українських есерів у створенні СЛНС, а більшість документів фонду «Соціалістична ліга Нового Сходу в Празі. 1925 – 1928 рр.» (Ф. 3948) – найповнішою в Україні колекцією документів цієї організації, – що зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади України, не введено до наукового обігу. Цінну інформацію містять й архівні фонди, пов'язаних з СЛНС організацій та

осіб – фонд Українського громадського комітету у Празі, особові фонди М. Шаповала та Н. Григорієва (ЦДАВО України. Ф. 3801, Ф. 3563, Ф. 3562), а також опубліковані джерела з історії української еміграції означеного періоду (Українська політична еміграція, 2008)

Мета статті полягає у розгляді ролі українських есерів у створенні та діяльності СЛНС на основі архівних джерел і опублікованих документів.

Виклад основного матеріалу. Празька група УПСР стала одним з найпотужніших центрів політичної еміграції з України та колишньої Російської імперії загалом. Користуючись підтримкою чехословацького уряду, її керівники розгорнули активну громадсько-політичну, соціально-допомогову, культурно-освітню та наукову діяльність, спрямовану на культурну та політичну емансипацію України. Це цілком відповідало політичній програмі Закордонного комітету УПСР (далі – ЗК УПСР), імперативами якої були повалення окупаційного комуністичного режиму в Україні, її незалежність та соборність, а також співпраця з соціалістичними і демократичними осередками української та інших національних еміграцій окупованих більшовиками країн.

Створення єдиного визвольного фронту соціалістичних сил народів СРСР лідери ЗК УПСР М. Шаповал і Н. Григорієв розглядали як важливу складову викриття більшовицької ідеології та політики, а також передумову повалення їх влади. Власне, таку лінію вони і проводили від початку 1920-х рр. у міжнародних соціалістичних організаціях нахштальт II (Бернського), Віденського (соціалістичного, 2 S-го) інтернаціоналів та Міжнародного бюро революційних партій у порозумінні з соціалістами Росії, Грузії, Білорусії, Вірменії та інших східноєвропейських країн в екзилі.

Водночас українські есери намагалися консолідувати національно-демократичні сили Східної Європи в еміграції. Варто згадати організований Н. Григорієвим у вересні 1921 р. публічний чотириденний диспут «Національне питання на Сході Європи», присвячений аналізу перспектив здобуття незалежності республіками СРСР й створення демократичного союзу вільних народів Сходу Європи. Доповідачами виступили знані діячі національно-визвольних рухів України, Росії, Грузії, Білорусії, Дону, Кубані й Тереку, зокрема російські есери Л. Гуревич та В. Архангельський, голова Білоруської національної ради соціаліст-федераліст П. Кречевський, представник грузинської соціал-демократії у Чехословаччині Г. Айолло, колишній голова кубанського уряду соціал-демократ П. Тимошенко та багато інших (ЦДАВО України. Ф. 3801. Оп. 1. Спр. 272. Арк. 15, 67). Усі вони однозначно висловилися за мирне врегулювання національного питання, але консенсусу щодо форми потенційного державного об'єднання не досягли (Григорієв Н., 1925). Організатор та головуєчий диспуту Н. Григорієв, представляючи позицію ЗК УПСР, виступав за утворення міжнародного союзу на засадах рівності та взаємоповаги – «Ми говоримо про інтернаціонал рівних народів, рівних держав, котрі живуть один з другим в братніх відносинах, обороняючи спільну свободу» (ЦДАВО України. Ф. 3793. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 44). Зацікавлення, яке викликав диспут в еміграційній спільноті (лише кількість слухачів становила понад 800 осіб) та лідерів національно-демократичних рухів колишньої Російської імперії, засвідчило його актуальність. Порушуючи фундаментальні проблеми міжнаціональних відносин, національно-визвольної боротьби на теренах СРСР, диспут мобілізував політичні сили цих народів на еміграції, сприяв їх співпраці.

На середину 1920-х рр. лідери УПСР налагодили контакти із російськими, білоруськими, грузинськими та іншими соціалістичними організаціями народів СРСР на еміграції (Українська політична еміграція, 2008: 253). Найтісніші зв'язки встановилися із білоруськими соціалістами, які з 1921 р. теж мали осередок у Празі. У 1924 р. з допомогою М. Шаповала та Н. Григорієва на базі Українського вищого педагогічного інституту імені М. Драгоманова було створено першу за кордоном кафедру білорусознавства, куди М. Шаповал влаштував білоруських політемігрантів Л. Станкевича та Т. Гриба. Повне порозуміння обох есерівських груп продемонструвало і те, що в січні 1925 р. М. Шаповал представляв Закордонну групу Білоруської ПСР на міжнародній конференції в Парижі (Зубко, 2011: 268–273). Зближенню із російськими есерами – празькою групою РПСР – теж сприяли ідейна близькість та особисті контакти керівників УПСР (насамперед з В. Черновим). Прикметно, що в ході заснування СЛНС відбулися остаточний розкол в закордонній організації РПСР і відокремлення групи В. Чернова, в тому числі через ставлення до питання

національного самовизначення народів СРСР та їх співпраці (Ерофеев, 2000: 361; Новиков, 2009: 118–127).

Закономірним кроком стала спроба організаційного об'єднання українських, білоруських і російських есерів. Одним із головних ініціаторів, ідеологів та реалізаторів цієї ідеї виступив Н. Григорієв, ввійшовши як представник УПСР до «Ініціативної групи в справі утворення Союзу народів Східної Європи» на початку квітня 1925 р., а незабаром, 16 квітня 1925 р., і до виконавчого органу Союзу – бюро (ЦДАВО України. Ф. 3948. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1, 3). Згідно з офіційними документами Союзу (імовірно, складеними Н. Григорієвим), це суспільно-політичне утворення мало об'єднати політичні і громадські організації та окремих представників східноєвропейських народів на ґрунті визнання їх права на суверенне державне існування у формі республік. Основними завданнями Союзу проголошувалися: солідарна боротьба за звільнення східноєвропейських народів від окупаційних режимів (московсько-більшовицького і польського); спільний захист суверенітету та національних прав від зазіхань інших держав; налагодження їх співпраці; захист прав національних меншин у кожній із них тощо, а також інформування світової громадськості про становище на Сході Європи (ЦДАВО України. Ф. 3948. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 5–5 зв.).

У жовтні 1926 р. в результаті низки нарад у Празі про координацію дій представники УПСР з групою В. Чернова, а також білоруськими есерами, делегатами вірменської соціал-революційної партії «Дашнакцутюн» та Грузинської соціалістичної партії вирішили переформатувати Союз в «Соціалістичну лігу народів Сходу» (згодом – «нового Сходу»). Спрямування та мета СЛНС були «успадковані» від Союзу – «мирне врегулювання національного питання на Сході Європи» та підготовка об'єднання самостійних національних держав, які утворяться після розпаду СРСР (ЦДАВО України. Ф. 3948. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 8–13; Спр. 13. Арк. 1; Ф. 3563. Оп. 1. Спр. 238. – Арк. 21, 67; Ерофеев, 2000: С. 362).

Фактично, провід СЛНС склали українські (М. Шаповал, Н. Григорієв, М. Мандрика), російські (В. Чернов, В. Гуревич, Г. Шрейдер) і білоруські (Т. Гриб, В. Захарка, П. Кричевський) соціалісти за участі представників вірменського «Дашнакцутюн» (Н. Нікогосян, О. Акіян, Е. Айрапецян, Н. Бадалян), єврейського «Паалей Ціон» (С. Гольдельман, Х. Житловський), а також празького осередку Грузинської соціал-демократичної партії, Націонал-демократичної партії горців Північного Кавказу та Кубанської громади (Зубко, 2011: С. 112). До ініціативної групи, що виробляла програмні засади СЛНС, ввійшли В. Гуревич, Г. Айолла, М. Галаган, М. Шаповал, М. Мандрика та Н. Григорієв. Найбільше представництво українських есерів засвідчило їхню вагу та активну участь у виробленні засад СЛНС. Так, важливою віхою інституційного та ідеологічного оформлення організації стало ухвалення декларації (по суті, програми) розв'язання національного питання на Сході Європи, проголошеної Н. Григорієвим від імені українських, білоруських, грузинських і вірменських соціалістів на нараді 18 листопада 1926 р. Прикметно, що ухвалена програма була відмінною від попередньої, поданої російськими есерами (ЦДАВО України. Ф. 3948. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 5).

Загалом домовитися про засади об'єднання було непросто – інституалізація СЛНС тривала понад вісім місяців, протягом яких відбулося 22 засідання ініціативної групи. Зауважимо, що з боку українських есерів найбільший внесок у підготовчу роботу належав М. Шаповалу, який зосередився на політичних аспектах, та Н. Григорієву, який проявив себе не лише як теоретик, а й акцентував увагу на більш прагматичних, ознак концептуально не менш важливих моментах. Зокрема – на необхідності вироблення чіткої програми економічного розвитку майбутніх держав-учасниць союзу, наголошуючи, що «Ліга повинна бути соціалістичною не лише за назвою, але і за змістом, аби в Європі її сприймали серйозно» (ЦДАВО України. Ф. 3948. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 1–4, 10).

Саме такого спрямування її діяльності він намагався надати, працюючи з 12 липня 1927 р. у секретаріаті СЛНС і фактично виконуючи обов'язки співголови, а формально – заступника голови В. Гуревича (до секретаріату також увійшли О. Акіян і Т. Гриб) (ЦДАВО України. Ф. 3948. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 16, 18–19; Спр. 14. Арк. 11). Як реалізацію ідей Н. Григорієва можна розглядати й один із перших заходів, здійснених СЛНС, – заснування ощадно-позичкової каси «Слов'янська взаємність» (Шаповал, 1956: 68).

При розгляді концепції СЛНС українських есерів важливо акцентувати увагу на її кореляції із програмними завданнями ЗК УПСР. Так, творення української незалежної держави вони пов'язували із об'єднанням зусиль українського національного руху із демократичними силами інших народів СРСР, на засадах різко негативного ставлення до радянсько-більшовицької влади та взаємної толерантності і взаємодопомоги в національному питанні. Як і на початку революції в Російській імперії, до Жовтневого перевороту, М. Шаповал та Н. Григоріїв не відкидали імовірності об'єднання на рівних федеративних умовах українського народу з російським, білоруським, грузинським та іншими сусідніми народами після здобуття кожним із них самостійності. Це витікало з тактичних міркувань про доцільність консолідації близьких географічно і за політичними ознаками країн для спільного захисту політичних й соціально-економічних інтересів (Сухобокова, 2008: 150–152).

Це цілком відповідало загальнополітичній лінії ЗК УПСР, за що його часто критикували представники інших українських партій, сприймаючи як відмову від ідеї самостійності України, москвофільство та полівіння аж до союзу з більшовиками. Найбільше таких випадів робилося проти М. Шаповала та Н. Григорієва. Наприклад, в аналітично-інформаційній записці Державного центру УНР серед іншого наголошувалося: «Шаповала зі всіма його приятелями та співробітниками, як то Никифор Григоріїв, Микита Мандрика, Шелухин та інші, не можна вважати за самостійників тим більше, що Григоріїв не раз в друкованій заявляв, що Україна безсила боротися проти Москви, а тому мовляв, нічого плекати самостійництва» (Українська політична еміграція, 2008: 334–335). Це є типовим зразком поширеного вихоплення окремих тез із контексту та викривлення фактів, що можна закинути будь-якому осередку української еміграції, незалежно від його ідеологічної спрямованості. Нова програма УПСР, ухвалена в лютому 1927 р., проголошувала, що партія стоїть на позиціях національно-визвольної боротьби та створення незалежної суверенної соборної української республіки в етнографічних межах (Програма УПСР, 1927: 3–4). Ці положення зафіксовані і в резолюціях IV партійної конференції в липні 1928 р. (Резолюції, 1928: 2). Тобто, говорити про зміну орієнтирів українських есерів щодо національно-державного будівництва у зв'язку із участю в СЛНС немає підстав.

Важко не помітити подібність концепцій бажаного союзу народів СРСР українських есерів та групи В. Чернова. Для В. Чернова оптимальною формою об'єднання була федерація, що «однаково забезпечує вільний розвиток всіх національностей, незалежно від того, більшістю чи меншістю вони є на даній території». В подальшому, на його думку, така форма союзу мала б перерости у загальносвітову практику (Коновалова, 2009: 253). Білоруські есери також виступали за рівноправний союз з іншими народами СРСР після їхнього визволення, насамперед – за союз України та Литви. Зауважимо, що, згідно з програмними документами СЛНС, її членами могли бути не тільки представники народів, які опинилися в складі СРСР, але й сусідніх країн (наприклад, Фінляндія чи Польща) і народів, культурно-господарське життя яких тяжіло до Сходу Європи. В такому вигляді фундатори СЛНС розглядали її у перспективі навіть як альтернативу Лізі націй (Зубко, 2011: 268–273).

Саме ці ідеї й було покладено в основу платформи СЛНС. Стратегічною метою проголошувалося створення на території СРСР конфедерації незалежних держав – «вільного союзу нових національних держав», трудових республік (саме таку форму державного устрою обстоювали есери ще з часів Української революції) – у складі Росії, України, Білорусії, Грузії, Вірменії, Азербайджану, Узбекистану, Туркестану і, ймовірно, кавказьких республік. Головні принципи об'єднання: узгоджена зовнішня політика і спільне розв'язання загальносоюзних питань; взаємні гарантії недоторканності кордонів та прав національних меншин; господарська та фінансова співпраця, зокрема митний і тарифний союз тощо (Платформа, 1927: 20). Виходячи із завдання «створити таку морально-політичну атмосферу, що була б конче необхідною та доцільною для врегулювання національного питання в Східній Європі», засновники СЛНС надавали великого значення пропаганді на міжнародній арені ідеї мирного розв'язання національного питання у цьому регіоні. Зокрема, пропонувалося створити міжнародну комісію для морально-юридичної експертизи Ризького мирного договору 1921 р., на чому особливо наполягали українські та білоруські есери (Зубко, 2011: 270).

Виконуючи намічену програму, СЛНС зав'язала контакти з міжнародними соціалістичними силами (Соцінтерн, Робітничий соціалістичний інтернаціонал), низкою європейських та північноамериканських соціалістичних партій, чому сприяли особисті зв'язки її провідних членів, зокрема лідерів УПСР. Водночас, працюючи над створенням СЛНС, УПСР, вдалося розширити контакти у соціалістичному середовищі. Зокрема, у вересні 1930 р. Н. Григорієв від імені УПСР уклав офіційну угоду з представником башкирської секції Туркестанської соціалістичної партії «Воля» Валіде Ахмедзекі, яка також мала своїм завданням боротьбу з московським імперіалізмом (ЦДАВО України. Ф. 3562. Оп. 1. Спр. 157. Арк. 31зв.).

Окремим напрямом діяльності СЛНС стало вивчення та теоретична розробка національних проблем і пов'язаних з ними питань, видання наукових праць, книг, брошур, періодичних органів, що кореспондувалося із діяльністю Українського інституту громадознавства у Празі, заснованого українськими есерами. У 1928 – 1929 рр. вийшло два числа «Вісника Соціалістичної ліги Нового Сходу», що інформував про її завдання та діяльність, пропагував об'єднання соціалістів Східної Європи для спільної боротьби із СРСР та розв'язання національного питання на основі програми СЛНС.

Проте уже за рік-два після створення СЛНС виявилось, що її діяльність не має особливих перспектив. 1929 р. роботу організації було визнано неефективною через подальше ігнорування Європою, насамперед Лігою націй, національних проблем східноєвропейських народів. Початок світової економічної кризи та загострення внутрішніх проблем у провідних європейських країнах позбавив керівників СЛНС надії на реалізацію поставлених перед нею завдань. Важливим чинником згорання роботи Ліги стало й погіршення політичного та фінансового становища Празької групи УПСР, яка відіграла в ній одну провідну роль, а також смерть двох її харизматичних ідеологів об'єднання – П. Кречевського (1928) та М. Шаповала (1932). Зрештою, до 1932 р. організація остаточно припинила свою діяльність.

Висновки. Попри те, що СЛНС виявилася неефективною, для еміграційних соціалістичних осередків, які брали в ній участь, це був логічний і послідовний крок у налагодженні співпраці та розгортанні своєї роботи. Саме так розцінювали її створення керівники Празької групи УПСР. Фактично, для них це була спроба розширення ідеї єдиного національного фронту української еміграції до єдиного соціалістичного фронту еміграційних осередків народів СРСР. Активна, по суті – провідна, роль ЗК УПСР у консолідації ідеологічно близьких еміграційних осередків народів СРСР, яку вони розгорнули задовго до офіційного заснування СЛНС, засвідчила їх вплив, організаційні можливості та політичний потенціал як однієї з головних політичних сил міжвоєнної еміграції з колишньої Російської імперії. Власне, саме утворений українськими есерами політичний союз з білоруськими есерами та відламом РПСР – групою В. Чернова – і став осердям об'єднання соціалістів народів СРСР спершу у формі Союзу народів Східної Європи, а згодом – СЛНС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДжЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Григорієв, 1925 – Національне питання на Сході Європи: матеріали й документи / Під ред. Н. Григорієва. Прага, 1925. 105 с.
- Зубко, 2011 – Зубко О. Отношение белоруской политической эмиграции к Рижскому миру (1921 – 1929 гг.) // Геополитические трансформации в Восточной Европе между двумя мировыми войнами. Брест, 2011. С. 268–273
- Зубко, 2004 – Зубко О. Соціалістична Ліга Нового Сходу // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. 2004. № 5. С. 115–119.
- Зубко, 2015 а – Зубко О. Социалистическая лига нового Востока (1927 – 1930 гг.). Ч. 1. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.istpravda.ru/bel/research/13621/>
- Зубко, 2015 б – Зубко О. Социалистическая лига нового Востока (1927 – 1930 гг.). Ч. 2. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.istpravda.ru/bel/research/13622/>
- Зубко, 2015 с – Зубко О. Социалистическая лига нового Востока (1927 – 1930 гг.). Ч. 1. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.istpravda.ru/bel/research/13623/>
- Ерофеев, 2000 – Ерофеев Н. Д. Уход с политической арены эсеров // Политические партии России: история и современность. М., 2000. С. 343–364.
- Коновалова, 2009 – Коновалова О. В. В. М. Чернов о путях развития России. М., 2009. 383 с.

Новиков А. П. В. М. Чернов и эсеровская эмиграция в начале 1920-х гг. // Новый исторический вестник. 2009. № 1 (19). С. 118–127

Платформа Социалистической Лиги нового Востока // Революционная Россия. 1927. № 59–60.

Програма Української партії соціалістів-революціонерів. Прага, 1927.

Резолюції IV конференції Закордонної організації Української партії соціалістів-революціонерів, що відбулася 9–10 липня 1928 року у Празі. Прага, 1928.

Сухобокова, 2008 – Сухобокова О. О. Громадсько-політична та культурно-просвітницька діяльність Н. Я. Григорієва (1883 – 1953 рр.). Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. К., 2008. 258 с.

Трошинський, 1994 – Трошинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище: монографія. К., 1994. 260 с.

Українська політична еміграція 1919 – 1945: Документи і матеріали. К., 2008. 928 с.

Чумаченко, 2002 – Чумаченко О. А. Громадсько-політична діяльність Микити Шаповала: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. К., 2002. 219 с.

Шаповал, 1956 – Шаповал М. Щоденник: В 2 тт. Нью-Йорк, 1956. Т. 2. 124 с.

ЦДАВО України. – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

REFERENCES

Hryhoriiv, 1925 – Natsionalne pytannia na Skhodi Yevropy: materialy i dokumenty /Pid red. N. Hryhoriieva. [The National Question in Eastern Europe: Materials and Documents / Edited by N. Hryhoriiv]. Prague, 1925. p.105, 105 p. [in Ukrainian]

Zubko, 2011 – Zubko O. Otnoshenie belaruskoy politicheskoy emigratsii k Rizhskomu miru (1921 – 1929) // [Attitude of the Belarusian political emigration to the Riga world (1921 – 1929)]. Geopolitical transformations in Eastern Europe between two world wars. Brest, 2011. pp. 268–273 [in Russian].

Zubko, 2004 – Zubko O. Sotsialistychna Liha Novoho Skhodu [The Socialist League of the New East]. Donetsk Journal of the Shevchenko Scientific Society. 2004. Nr. 5. pp. 115–119 [in Ukrainian]

Zubko, 2015 – Zubko O. Sotsialisticheskaya liga novogo Vostoka (1927–1930) [Socialist League of the New East (1927 – 1930)]. Part 1. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.istpravda.ru/bel/research/13621/> [in Russian]

Zubko, 2015 – Zubko O. Sotsialisticheskaya liga novogo Vostoka (1927 – 1930) [Socialist League of the New East (1927 – 1930)]. Part 2. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.istpravda.ru/bel/research/13622/> [in Russian]

Zubko, 2015 – Zubko O. Sotsialisticheskaya liga novogo Vostoka (1927 – 1930) [Socialist League of the New East (1927 – 1930)]. Part 3. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.istpravda.ru/bel/research/13623/> [in Russian].

Yerofeev, 2000 – Yerofeev N. D. Ukhod s politicheskoy areny eserov [The SRs are leaving the political arena]. Political parties of Russia: history and modernity. M., 2000, pp. 343–364 [in Russian].

Konovalova, 2009 – Konovalova O. V. V. M. Chernov o putyakh razvitiya Rossii [V.M. Chernov on the ways of development of Russia]. M., 2009, 383 p. [in Russian].

Novikov A. P. V. M. Chernov i eserovskaya emigratsiya v nachale 1920-kh gg. [V.M. Chernov and the Socialist-Revolutionary emigration in the early 1920s.]. New Historical Herald, 2009, Nr. 1 (19), pp. 118–127 [in Russian].

Platforma Sotsialisticheskoy Ligi novogo Vostoka [Platform of the Socialist League of the New East]. Revolutionary Russia, 1927, Nr. 59–60 [in Russian].

Prohrama Ukrainkoї partii sotsialistiv-revoliutsioneriv [Program of the Ukrainian Party of Socialist-Revolutionaries]. Prague, 1927 [in Ukrainian]

Rezoliutsii IV konferentsii Zakordonnoi orhanizatsii Ukrainkoї partii sotsialistiv-revoliutsioneriv, shcho vidbulasia 9–10 lypnia 1928 roku u Prazi [Resolutions of the IV Conference of the Foreign Organization of the Ukrainian Party of Socialist-Revolutionaries held on July 9-10, 1928 in Prague]. Prague, 1928 [in Ukrainian]

Sukhobokova, 2008 – Sukhobokova O. O. Hromadsko-politychna ta kulturno-prosvitnytska diialnist N. Ia. Hryhoriieva (1883 – 1953 rr.) [The public-political, cultural and educational activity of N.Ya. Hryhoriiv (1883 – 1953)]. The thesis of the candidate of historical sciences: 07.00.01. K., 2008. 258 p. [in Ukrainian].

Troshchynskiy, 1994 – Troshchynskiy V. P. Mizhvoienna ukrainska emihratsiia v Yevropi yak istorychne i sotsialno-politychne yavyshe: monohrafiia [Interwar Ukrainian emigration in Europe as a historical and socio-political phenomenon: a monograph]. K., 1994, 260 p. [in Ukrainian].

Ukrainska politychna emihratsiia 1919 – 1945: Dokumenty i materialy [Ukrainian Political Emigration 1919 – 1945: Documents and Materials]. K., 2008, 928 p. [in Ukrainian].

Chumachenko, 2002 – Chumachenko O. A. Hromadsko-politychna diialnist Mykyty Shapovala [Public-political activity of Nikita Shapoval]. The thesis of the candidate of historical sciences: 07.00.01. K., 2002, 219 p. [in Ukrainian].

Shapoval, 1956 – Shapoval M. Shchodennyk [Diary]. New York, 1956, T. 2, 124 p. [in Ukrainian].

CSAHAM of Ukraine – Central State Archive of higher authorities and management of Ukraine [Central state archive of higher authorities of Ukraine].

Стаття надійшла до редакції 02.02.2018 р.

Григорій КАЗЬМИРЧУК,
доктор історичних наук, професор Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка
(Україна, Дрогобич) kazmyrchuk@ukr.net

СУЧАСНА РОСІЙСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ПЕРЕДОДНЯ І ПОЧАТКОВОГО ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена проблемам трактування подій початкового періоду Другої світової війни сучасною російською історіографією. З'ясовано її оновлене прочитання, яке виникло в результаті соціально-політичних змін після розпаду СРСР, залучення історичною наукою нових архівних документів, плюралізму думок, зменшення контролю й тиску держави на діяльність істориків. Зроблено висновки, що багато питань і тем Другої світової війни отримали нове осмислення та розвиток. Проте російська національна історіографія ще не позбулася імперського мислення, фальшування деяких важливих питань, нав'язування помилкових оцінок і висновків.

Ключова слова: сучасна російська історіографія, Друга світова війна, фальсифікація.

Grigorii KAZMYRCHUK,
PhD hab. (History), Professor in Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University (Drohobych, Ukraine) kazmyrchuk@ukr.net

CONTEMPORARY RUSSIAN HISTORIOGRAPHY ON THE THRESHOLD AND ON THE INITIAL PERIOD OF SECOND WORLD WAR

The article is devoted to some problems of modern national Russian historiography of the Second World War. It is established that a new interpretation of them has arisen in the process of socio-political changes in the former USSR, the use of historical archival materials by historical science, pluralism of thoughts and conclusions, and a reduction in the control of state oppression by the minds and scientific work of scientists.

The Second World War is one of the key events of the twentieth century, which shocked the world community. After the end of the Second World War began to appear diverse scientific, journalistic, artistic works on individual problems of war, published letters, memories of its participants. In modern Russia, politics and historical science are closely interconnected and mutually supportive each other, serving the ruling stratum taking into account their needs and goals which they seek to achieve. During this period, high-quality critical research on the Second World War appeared in Russia. In a series of works on the basis of new archival materials little-known issues were investigated. More substantiated conclusions and hypotheses were expressed. In the new conditions, there was an urgent need to establish a credible history of the Second World War; a comprehensive study of all aspects of the initial period.

However, the events of the Second World War and their contemporary interpretation turned out to be an extremely complicated and controversial subject of research. Modern historians declare their desire to more objectively study the complex processes of the Second World War on the basis of new archival, memoir and epistolary materials. Newest historiography develops in several directions: scientific and popular. The scientific direction is characterized by the involvement of a large archival base and a complex narrative of the material. The popular direction is popular and respected by a wide audience of readers, a clear statement of materials and ideas of the authors. The founder of this direction is Viktor Suvorov, who updated the discussion aspects of the Second World War as a popular scientific material.

The views of Victor Suvorov stimulate historians actively discuss this issue in monographs and periodicals. Leading Russian historians are investigating the initial period of the Second World War. They involve in their research the achievements of Soviet historiography and characterize the historiographic heritage of foreign colleagues, determine their influence on Russian historiography.

The object of the article is analysis of available literature on important problems of the development of contemporary Russian historiographical thought devoted to the interpretation of the events of the Second World War.

Contemporary Russian historiography absorbed many ideological cliches of Soviet historiography. Key issues of the initial period of the Second World War remained relevant. They have a special place in the problem of finding the culprit for the solution of military confrontation. Contemporary Russian historiography of the Second World War declared a desire to apply new approaches to the interpretation of the events of the initial period of the Second World War; using the latest conditions for the development of historical science, associated with pluralism of thought, the application of methodological principles of Western European historical science in the interpretation of global wars. The Russian Federation put Messianic function at World War II. It should contribute to maintaining a positive image of public construction. That is why public practices constantly use stereotypes and myths about the war for propaganda purposes. Modern Russian historical science contemptuously put to the works of colleagues from other countries. It selectively uses their results. The emergence of historiographical generalizations about the Second World War was the key to the formation of standards for an ideological order for the interpretation of the events of the war. These processes influence the interpretation of the events of the initial period of the Second World War; because as analyzing these events, one can conclude about all the perpetrators in the resolution of the war and their criminal plans and geopolitical claims on the eve of the confrontation.

Key words: contemporary Russian historiography, World War II, falsification.

Григорій КАЗЬМИРЧУК,

доктор исторических наук, профессор Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко
(Украина, Дрогобыч) kazmyrchuk@ukr.net

СОВРЕМЕННАЯ РОССИЙСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ ПРЕДДВЕРИЯ И НАЧАЛЬНОГО ПЕРИОДА ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Статья посвящена некоторым проблемам современной национальной российской историографии Второй мировой войны. Установлено, что новое их прочтение возникло в процессе социально-политических изменений в бывшем СССР, использования исторической наукой новых архивных материалов, плюрализму мыслей и выводов, уменьшению контроля утеснений государством на умы и научную работу ученых. Сделаны выводы, что многие вопросы и темы Второй мировой войны получили новые трактовки и оценки. Тем не менее, российская национальная историография еще не избавилась от имперского мышления, фальсификации отдельных важных вопросов, навязывает ошибочные политические оценки и выводы.

Ключевые слова: современная национальная историография, Вторая мировая война, фальсификация.

Постановка проблеми. Друга світова війна – одна з ключових подій ХХ ст., яка приголомшила світову спільноту. Після її завершення відбулися помітні зміни в соціально-економічному, політично-культурному вимірах, постали важливі проблеми, над якими працювали й працюють не одне покоління істориків та інших фахівців, які стараються детально й науково дослідити усі її колізії. Саме тому після закінчення Другої світової війни почали з'являтися різножанрові наукові, публіцистичні, художні твори про окремі проблеми війни, друкувалися листи, спогади її учасників. Друга світова війна стала важливою історико-суспільною проблемою, яка обросла величезною кількістю праць, більшість з яких, за визначенням німецького історика І. Хоффман, перетворилася на «історіографічну макулатуру» (Хоффман, 1993: 19). Їхня кількість чисельно постійно зростає, але якість «перебуває в полоні» мілітаристської політики путінського режиму. У сучасній Росії політика і наука, у тому числі й історична, тісно пов'язані та взаємовпливають одна на одну, обслуговують панівний прошарок, враховуючи його потреби й цілі.

Аналіз досліджень. Сучасна національна історіографія країн, зокрема російська, бере свій початок із кінця 80 – початку 90-х рр. ХХ ст., коли відбувалися соціально-політичні зміни в колишньому СРСР, які «пробудили» суспільство, поглибили його зацікавленість справжньою історією, без прикрас і фальшування, без надуманих теоретико-методологічних основ. Критика, сумніви, недовіра до тих історичних досліджень, які раніше полонили історичні праці про війну, розширили зацікавленість не тільки вчених, політиків, але й простих громадян до архівних документів, до висловлювань військових і державних діячів. У Росії, як і за кордоном, у цей період з'явилися високоякісні критичні дослідження про Другу світову війну. В низці праць на основі нових ар-

хівних матеріалів досліджувалися маловідомі питання, висловлювалися більш аргументовані висновки й гіпотези. У нових умовах виникла гостра потреба створення достовірної історії Другої світової війни, комплексного вивчення всіх аспектів початкового періоду (Золотарев, 1998: 544; Мерцалов, Мерцалова, 1993: 50; Орлов, 1993: 16–20).

Однак події Другої світової війни, та їхнє сучасне трактування виступили надзвичайно складною і суперечливою темою дослідження, оскільки жакливе протиборство війни й миру, варварства й людяності, добра й зла визначали мотивацію скоєного та шукали винуватця. Кожна держава, учасниця війни, у своїй державній політиці пам'яті намагається знайти наукове обґрунтування своїм геополітичним претензіям та меркантильним цілям, які були результатом клубка суперечностей напередодні військового протистояння.

Сучасні історики декларують своє бажання на основі нових архівних, мемуарних та епістолярних матеріалів більш об'єктивно вивчати складні процеси Другої світової війни. Новітня російська історіографія розвивається у кількох напрямках: науковому й популярному. Перший напрям характеризується залученням значної архівної бази, інколи мало читабельним викладом матеріалу. Другий – користується популярністю й повагою широкої читацької аудиторії, зрозумілим викладом матеріалів й думок авторів. Він не поступається новизною думок, часто веде й займає провідні позиції в суспільній історичній думці, зазнає крити з боку вчених-консерваторів, які шельмують авторів таких праць. Основоположником цього напрямку є Віктор Суворов (Резун Богдан Васильович), який науково-популярним викладом матеріалу актуалізував дискусійні аспекти Другої світової війни (Суворов, 1993: 351). Погляди зазначеного автора стимулюють істориків до активного обговорення даної проблематики в монографіях й періодичних виданнях та спонукають до організації конференцій. Дослідженням початкового періоду Другої світової війни займаються провідні російські історики, які залучають у своїх дослідженнях здобутки радянської історіографії та характеризують історіографічні надбання зарубіжних колег та визначають їхній вплив на російську історіографію (Суховерська, 2016: 200; Суховерська, 2017: 117). Л. Безименський, О. Гогун, М. Мельтюхов, О. Орлов, Б. Соколов, М. Семиряга, М. Солонін розглянули еволюцію російської історіографії, яка поступово розширила проблемне поле дослідження та застосувала нові методологічні підходи. Водночас, поза полем зору цих дослідників залишилося питання наукового синтезу поглядів російських та зарубіжних істориків, а також визначення напряму розвитку досліджень Другої світової війни.

Метою статті є аналіз наявної літератури з важливих проблем розвитку сучасної російської історіографічної думки, присвяченої трактуванню подій Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу. Практично щодо більшості проблем Другої світової війни присутній дискусійний пафос, бажання найбільше виявити можливих нестиковок у викладі матеріалів. Такий підхід притаманний і проблемам причин, підготовки і початкового періоду Другої світової війни. Погляди на завдання й характер війни радянського керівництва та сприйняття війни народом – це важливі та проблемні аспекти сучасної російської історіографії. Враховуючи обставини сприйняття війни людьми, які народилися після війни, усвідомлення ними її події із книг та кінофільмів, спогадів, щоденників, листів учасників битв, сформувався зовсім інший, критичний, підхід до трактування подій, сформувалося супротивне світобачення, яке розкриває заляжений постулат кремлівських оракулів, які твердили, що у війні народ і партія були єдиним монолітом, що й сприяло перемозі радянського народу (Мельтюхов, 1994: 4–22).

Сучасна російська історіографія ввібрала чимало ідеологічних кліше радянської історіографії, а відтак актуальними залишилися ключові питання початкового періоду Другої світової війни, серед яких особливе місце посіла проблема пошуку винуватця розв'язання військового протистояння. Раніше радянська історіографія розглядала три версії винуватців початку Другої світової війни: 1) 18 вересня 1939 р. радянський уряд в офіційній ноті назвав винною у війні Польщу; 2) 30 листопада цього ж року Й. Сталін до неї додав ще дві держави – Францію і Англію, які проводили неоднозначну зовнішню політику; 3) 5 травня 1941 р. у таємній промові перед випускниками воєнних академії Й. Сталін виявив ще одну державу, яка розв'язала війну, – Німеччину. Після закінчення війни коло агресорів розширилося. Радянський вождь заявив, що Другу світову війну розпочали всі капіталістичні країни, зокрема нейтральні країни Швеція й Швейцарія. Ці

висновки вождя довго домінували в працях радянських вчених і не підлягали сумніву й критиці. Головний військовий історик СРСР генерал-лейтенант П. А. Жилин заявляв, що «винуватцями війни були не тільки імперіалісти Німеччини, але і всього світу» (Жилин, 1985). Пояснення такому визначенню винуватця війни російською історіографією знайшов Жан Лепез, один з укладачів збірника «Міфи Другої світової війни» (*Les mythes de la Seconde Guerre Mondiale*, Ed Perrin). Він вказав, що міф про напад Німеччини на СРСР – видумка Гітлера і Геббельса з метою «попередити напад Сталіна на Рейх». Цей міф проіснував до 1945 р., а потім – зник. Знову він відродився у праці Віктора Суворова. Французький історик зауважив, що міфи про Другу світову війну виступають також аргументами, які використовуються зараз у військовому конфлікті Росії з Україною (Певзнер).

Збурювачем спокою в національній сучасній історіографії Другої світової війни виступив В. Суворов, опублікувавши свою працю «Ледокол. Кто начал Вторую мировую войну», яка спочатку з'явилася на Заході, а згодом була перекладена 12 мовами, а також вийшла великим накладом в Росії та в Україні, витримавши 8 перевидань. У передмові до видання 1992 р. автор пише про складнощі у видавничій процедурі, зокрема що «прийшлося пробивати, переконувати й наполягати, доводилося забирати час і нерви у багатьох. Захищаючи свою ідею, я був вимушений огризатися, ображати і принижувати противників і опонентів, а інколи розривати горлянки» (Суворов, 1992: 8).

Після виходу книги та широкого резонансу навколо неї у засобах масової інформації, історики розпочали висловлювати свої думки про книгу, про її автора, наголошуючи на тому, що найдрібніший історичний нюанс праці В. Суворова дискусійний, насичений неординарними припущеннями й необгрунтованими тезами (Певзнер).

Однією з підвалин концепції дослідження В. Суворова є структурне історичне тло, в якому формувалася ідея війни, розкривалися форми й методи підготовки і проведення (Суворов, 1993: 15–21). Заслуговує на увагу твердження автора про агресивну сутність соціалістичних тоталітарних режимів Німеччини і СРСР, які підживлювали один одного, бажали реалізувати свої потаємні злочинні мрії, що заперечують деякі російські історики, прикриті брехливою пеленою ідеології сучасного російського політичного режиму (Суворов, 1993: 12–13).

Андрій і Людмила Мерцалови заперечують висновки В. Суворова про те, що Сталін і його оточення сприяли відродженню мілітаристських сил Німеччини, які готувалися у радянських навчальних військових закладах артилеристів, танкістів і льотчиків (Саратов, Курськ), забезпечуючи німецьку військову промисловість стратегічною сировиною. На їх думку, висновки В. Суворова, що «Сталін створив Гітлера», «Сталін всіма силами підтримував нацизм» (Суворов, 1993: 12–26) не відповідає дійсності (Мерцалов, Мерцалова, 1993: 50). Цю тезу не поділяє проф. Інституту військової історії Німеччини (м. Фрайбург) Іоахім Хоффман, зокрема він зауважив, що «підписання і реалізація таємного протоколу перетворили Сталіна де-юре в «спільника» Гітлера і учасника військової агресії», надав Гітлеру рішучості загарбати Польщу (Хоффман, 1993: 19). Його погляди розділяють деякі російські історики. М. Солонін розділяє аргументи В. Суворова, зауваживши, що радянське керівництво підписало пакт Молотова-Ріббентропа через власні плани вторгнення в Європу, а головною небезпекою вважало запобігання війні. Саме з метою ліквідації цієї небезпеки Й. Сталін вирішив підписати пакт про ненапад з таємним протоколом, який розв'язав війну і зіштовхнув Німеччину з коаліцією західних держав, а Й. Сталіну повинна була надати роль арбітра та єдиного переможця військового протистояння (Солонін, 2005: 227). О. Гогун з цього приводу зауважив, що в ідеологіях Німеччини та СРСР була закладена ідея зовнішньополітичної експансії, що продемонстрував пакт Молотова-Ріббентропа та таємний протокол до нього (Гогун, 2001). Б. Соколов з цього приводу вказав на намір Й. Сталін розпалити конфлікт Німеччини з Великобританією та Францією, але сам мав намір воювати з Німеччиною, щоб в ході такої війни максимально розширити зону власного впливу в Європі (Соколов, 1998: 123).

Однак не всі російські історики розділили аргументи В. Суворова. М. Семиряга зробив висновок, що «твердження про рівну відповідальність СРСР та Німеччини за розв'язання Другої світової війни тільки тому, що в них існував «однаковий тоталітарний режим», не можна вважати переконливим, оскільки головну відповідальність за цей міжнародний злочин все ж таки

несе правляча верхівка гітлерівської Німеччини» (Семиряга, 1992: 79). Л. Безыменський визначив опосередковану провину СРСР у розв'язанні конфлікту, оскільки Й. Сталін насправді побоювався війни (Безыменский, 2009: 338). О. Орлов зробив висновок, що Радянський Союз у міжвоєнний період проводив тільки мирну дипломатичну політику, а розв'язали Другу світову війну західні країни, які відхилили пропозиції радянського керівництва про створення дієвої системи колективної безпеки у Європі (Орлов, 2003: 298).

Таким чином, офіційна російська історіографія з презирством й зневагою ставилася до концептуальних основ праці не «професійного історика» Віктора Суворова, зневажливо називаючи їх постулатами. Перерахуємо три із них, визначені доктором історичних наук, провідним співробітником Інституту військової історії МО РФ О. Орловим: 1) Й. Сталін ще до приходу нацистів до влади в Німеччині вбачав в них «засіб», яким можна нанести разючий удар по «прогнилим буржуазним демократіям»; 2) Й. Сталін, підписавши 23 серпня 1939 р. пакт про ненапад, щоб розв'язати війну в Європі і у такий спосіб обманув А. Гітлера і втягнув його у війну проти західних країн; 3) Й. Сталін навесні 1941 р. готував напад на гітлерівську Німеччину (Орлов, 1993: 16–20).

Дискусії Д. А. Волкогонова, А. С. Орлова і А. Н. Мерцалова з В. Суворовим про виняткове значення превентивності удару з боку СРСР чи Німеччини, на думку М. І. Мельтюхова, не варта уваги. Німецький історик І. Хоффман ще у 1989 р. висунув гіпотезу, що наступальна диспозиція Червоної Армії становила серйозну загрозу Німеччині, тому Гітлер улітку 1941 р. «мав останню можливість випередити другого агресора» (Черкасов, 1990: 179). М. І. Мельтюхов вважає, що, ані Німеччина, ані Радянський Союз, не розраховували на напад противника, а тому теза про превентивні заходи неприпустима (Мельтюхов, 1994: 18). Професійні історики заперечують також тезу про винуватця розв'язання Другої світової війни в особі СРСР. В. Суворов не зміг, хоч і намагався, як твердить М. І. Мельтюхов переконати, що цю війну розпочала Німеччина (Мельтюхов, 1994: 18).

Причини поразок Радянської армії на початковому етапі аналізує генерал армії, доктор воєнних наук Махмуд Ахмедович Гареев. Зокрема, він виділяє одну з причин поразок – неправильне визначення радянським командуванням напрямку головного удару противника, затримка мобілізації і розгортання груп армій, а радянські війська не були приведені у бойову готовність, недооцінку військової потуги Німеччини (Гареев, 1992: 13–14). Ці думки, на думку російських істориків, покликані применшити темпи підготовки Радянського Союзу до війни. Матеріали статті М. І. Мельтюхова говорять про інше – військові частини за особовим складом практично відповідали кількісним показникам воєнного часу й були виведені на вихідні позиції (Мельтюхов, 1994: 10–14, 15).

Висновки. Таким чином, сучасна російська історіографія Другої світової війни задекларувала бажання застосувати нові підходи до трактування подій початкового періоду Другої світової війни, використовуючи новітні умови розвитку історичної науки, пов'язані з плюралізмом думок, застосуванню методологічних принципів західноєвропейської історичної науки у трактуванні глобальних воєн. Водночас, у Російській Федерації на Другу світову війну поклали месіанську функцію збереження позитивного іміджу державного будівництва і постійно використовують стереотипи і міфи про війну в пропагандистських цілях. Відтак, сучасна російська історична наука зневажливо ставиться до праць колег з інших країн, досить вибірково використовує їхні результати. Поява історіографічних праць, у яких робиться спроба узагальнення літератури про Другу світову війну, стала запорукою формування стандартів ідеологічного замовлення на трактування подій війни. Особливо ці процеси впливають на інтерпретацію подій початкового періоду Другої світової війни, оскільки аналізуючи ці події, можна дійти висновку про всіх винуватців у розв'язанні війни та їхні злочинні замисли й геополітичні претензії напередодні протистояння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Безыменский, 2009 – Безыменский Л. Сталин и Гитлер перед схваткой. Москва: Яуза: Эксмо, 2009. 478 с.
 Гадеєв, 2007 – Гадеєв О. Російська історіографія передодня Другої світової війни // Сторінки воєнної історії України: Збірник наукових статей ІНАН України. Інститут історії України. Київ, 2007. Вип. 11. С. 10–19.
 Гареев, 1992 – Гареев М. А. Об изучении истории Великой отечественной войны // Новая и новейшая история. 1992. № 1. С. 3–24.

- Гогун, 2001 – Гогун А. Упреждающий удар или агрессия? // Военная литература. 2001. № 7. Режим доступа: <http://militera.lib.ru/research/1/art/card32915.html>.
- Жилин, 1985 – Жилин П. Освободительная миссия Советских Вооружённых сил в Европе во Второй мировой войне Красная звезда. 1985. 24 сентября.
- Жириakov, 2009 – Жириakov О. Ю. Имперский напрямок пострадянської російської історіографії Другої світової війни; автореф. Дис. канд. іст. наук. Миколаїв, 2009. 21 с.
- Золотарев, 1998 – Золотарев В. Великая Отечественная война 1941 – 1945 гг. Военно-исторические очерки: в 4 кн. Кн. 1: Суровые испытания. М., 1998. 544 с.
- Мельтюхов, 1994 – Мельтюхов М. Споры вокруг 1941 года: опыт критического осмысления одной дискуссии // Отечественная история. 1994. № 3. С. 4–22.
- Мельтюхов, 2008 – Мельтюхов М. Упущенный шанс Сталина: Схватка за Европу, 1939 – 1941 гг.: (Документы, факты, суждения): монография. М.: Вече, 2008. 539 с.
- Мерцалов, Мерцалова, 1993 – Мерцалов А., Мерцалова Л. «Непредсказуемое прошлое» или преднамеренная ложь // Отечественная мысль. 1993. № 6. С. 49–51.
- Орлов, 1993 – Орлов А. Так кто же начал войну? // Армия. 1993. № 8. С. 16–20.
- Орлов, 2003 – Орлов А. Сталин: в преддверии войны: монография. М.: Алгоритм, 2003. 416 с.
- Певзнер – Певзнер Г. Французские историки: В России Вторая мировая война всегда была идеологическим оружием. Режим доступа: <https://inosmi.ru/social/20160120/235108570.html>
- Семиряга, 1992 – Семиряга М. Тайны сталинской дипломатии 1939 – 1941 гг. М.: Высшая школа, 1992. 303 с.
- Соколов, 1998 – Соколов Б. Правда о Великой Отечественной войне: монография. Санкт-Петербург: Алетей, 1998. 280 с.
- Солонин, 2005 – Солонин М. 22 июня, или когда началась Великая Отечественная война. М.: Яуза, Эксмо, 2005. 520 с.
- Суворов, 1993 – Суворов В. Ледокол: Кто начал Вторую мировую войну?: монография. К.: «Черкасский бизнес-центр», 1993. 351 с.
- Суховерська, 2016 – Суховерська І. Мотиви підписання пакту Молотова – Ріббентропа у науковому дискурсі сучасної російської історіографії // Вісник Львівського університету. Серія Історична. 2016. Вип. 52. С. 200–210.
- Суховерська, 2017 – Суховерська І. Синтетичні праці з історії Другої світової війни як репрезентант сучасної російської історіографії та державної політики пам'яті Росії // Емінак. 2017. № 3. Т. 2. С. 117–125.
- Фляйшхауэр, 1991 – Фляйшхауэр И. Пакт. Гитлер, Сталин и инициатива германской дипломатии. 1938 – 1939: монография. М.: Прогресс, 1991. 480 с.
- Хоффман, 1993 – Хоффман, И. Подготовка Советского Союза к наступательной войне. 1941 год // Отечественная история. 1993. № 4. С. 19–31.
- Черкасов, 1990 – Черкасов Н. С. «Спор историков» продолжается? // Новая и новейшая история. 1990. № 1. С. 62–71.

REFERENCES

- Bezymenskiy, 2009 – Bezymenskiy L. Stalin i Gitler pered skhvatkoy [Stalin and Hitler before the fight]. Moscow: Yauza: Eksmo, 2009 478 s. [in Russian].
- Hadieiev, 2007 – Hadieiev O. Rosiiska istoriohrafiaia peredodnia Druhoi svitovoi viiny [Russian historiography of the eve of the Second World War] // Storinky voiennoi istorii Ukrainy: Zbirnyk naukovykh statei INAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Kiev, 2007. Vyp. 11. S. 10–19. [in Ukrainian].
- Gareev, 1992 – Gareev M. A. Ob izuchenii istorii Velikoy otechestvennoy voyny [On the study of the history of the Great Patriotic War] // Novaya i noveyshaya istoriya. 1992. № 1. S. 3–24. [in Russian].
- Gogun, 2001 – Gogun A. «Pre-emptive strike or aggression?» [A preemptive strike or aggression?] // Voennaya lteratura, 2001. № 7. Rezhim dostupu: <http://militera.lib.ru/research/1/art/card32915.html>. [in Russian].
- Zhilin, 1985 – Zhilin P. Osvoboditelnaya missiya Sovetskikh Vooruzhennykh sil v Yevrope vo Vtoroy mirovoy voynе. Krasnaya zvezda. – 1985. – 24 sentyabrya. [in Russian].
- Zhyriakov, 2009 – Zhyriakov O. Yu. Imperskiy napriamok postradianskoi rosiiskoi istoriohrafii Druhoi svitovoi viiny [Imperial direction of post-Soviet Russian historiography of the Second World War]; avtoref. Dys. kand. ist. nauk. Mykolaiv, 2009. 21 s. [in Russian].
- Zolotarev, 1998 – Zolotarev V. Velikaya Otechestvennaya voyna 1941 – 1945 gg. Voенno-istoricheskie ocherki [The Great Patriotic War of 1941 – 1945. Military historical essays]: v 4 kn. Kn. 1: Surovye ispytaniya. M., 1998. 544 s. [in Russian].

Meltyukhov, 1994 – Meltyukhov M. I. Spory vokrug 1941 goda: opyt kriticheskogo osmysleniya odnoy diskussii [Disputes around 1941: the experience of critical reflection on one discussion] // Otechestvennaya istoriya. 1994. № 3. S. 4–22 [in Russian].

Meltyukhov, 2008 – Meltyukhov M. Upushchenny shans Stalina: Skhvatka za Yevropu, 1939 – 1941 gg.: (Dokumenty, fakty, suzhdeniya) [The missed chance of Stalin: The battle for Europe, 1939 – 1941.: (Documents, facts, judgments): monografiya. M.: Veche, 2008. 539 s. [in Russian].

Mertsalov, Mertsalova, 1993 – Mertsalov A., Mertsalova L. «Nepredskazuemoe proshloe» ili prednamerennaya lozh [«Unpredictable past» or deliberate lie] // Otechestvennaya mysl. 1993. № 6. S. 49–51 [in Russian].

Orlov, 1993 – Orlov A. Tak kto zhe nachal voynu? [So who started the war?] // Armiya. 1993. № 8. S. 16–20. [in Russian].

Orlov, 2003 – Orlov A. Stalin: v preddverii voyny [Stalin: on the eve of the war]: monografiya. Moscow: Algoritm, 2003. 416 s. [in Russian].

Pevzner – Pevzner G. Frantsuzskie istoriki: V Rossii Vtoraya mirovaya voyna vsegda byla ideologicheskim oruzhiem [French historians: In Russia, the Second World War has always been an ideological weapon]. Rezhim dostupu: <https://inosmi.ru/social/20160120/235108570.html>. [in Russian].

Semiryaga, 1992 – Semiryaga M. Tayny stalinskoy diplomatii 1939 – 1941 gg. [Secrets of Stalinist diplomacy, 1939 – 1941]: monografiya. Moscow: Vysshaya shkola, 1992. 303 s. [in Russian].

Sokolov, 1998 – Sokolov B. The truth about the Great Patriotic War [The truth about the Great Patriotic War]: monografiya. St. Petersburg: Aleteya, 1998. 280 s. [in Russian].

Solonin, 2005 – Solonin M. June 22, or when began the Great Patriotic War [June 22, or when the Great Patriotic War began]: monografiya. Moscow: Yauza, Eksmo, 2005. 520 s. [in Russian].

Suvorov, 1993 – Suvorov V. Ledokol: Kto nachal Vtoruyu mirovuyu voynu? [Icebreaker: Who started the Second World War?]: monografiya. K.: «Cherkasskiy biznes-tsentr», 1993. 351 s. [in Russian].

Sukhovska, 2016 – Sukhovska I. Motyvy pidpysannia paktu Molotova – Ribbentropa u naukovomu diskursi suchasnoi rosiiskoi istoriografii [Motives for signing the Molotov-Ribbentrop Pact in the Scientific Discourse of Contemporary Russian Historiography] // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya Istorychna. 2016. Vyp. 52. S. 200–210. [in Ukrainian].

Sukhovska, 2017 – Sukhovska I. Syntetychni pratsi z istorii Druhoi svitovoi viiny yak reprezentant suchasnoi rosiiskoi istoriografii ta derzhavnoi polityky pamiati Rosii [Synthetic works on the history of the Second World War as a representative of contemporary Russian historiography and state policy of memory of Russia] // Eminak. 2017. № 3. T. 2. S. 117–125 [in Ukrainian].

Flyayshkhauer, 1991 – Flyayshkhauer I. Pakt. Gitler, Stalin i initsiativa germanskoy diplomatii. 1938 – 1939 [Pact. Hitler, Stalin and the initiative of German diplomacy. 1938 – 1939]: monografiya. M.: Progress, 1991. 480 s. [in Russian].

Khoffman, 1993 – Khoffman, I. Podgotovka Sovetskogo Soyuzu k nastupatelnoy voyne. 1941 god [Preparing the Soviet Union for an offensive war. 1941] // Otechestvennaya istoriya. 1993. № 4. S. 19–31. [in Russian].

Cherkasov, 1990 – Cherkasov N. S. «Spor istorikov» prodolzhaetsya? [«The dispute of historians» continues?] // Novaya i noveyshaya istoriya. 1990. № 1. S. 62–71. [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 22.02.2018 р.

Ірина СУХОВЕРСЬКА,

orcid.org/0000-0001-9326-298X

аспірантка Львівського національного університету імені Івана Франка,

кафедра історії Центральної та Східної Європи,

(Україна, Львів) 23anuri@gmail.com

ПРОБЛЕМИ ТРАКТУВАННЯ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті охарактеризовано найважливіші тенденції наукового трактування проблеми колабораціонізму в роки Другої світової війни у сучасній російській історіографії. Визначено головні ідеї та особливості історіографічного процесу, методи історичного дослідження, вплив суспільно-політичних явищ на тематику та зміст історичних студій. Певну увагу зосереджено на аналізі взаємодії сучасної російської історіографії та державної політики пам'яті. Окреслено перспективи наукових розвідок у цьому сегменті фундаментальних досліджень.

Ключові слова: колабораціонізм, Друга світова війна, німецько-радянська війна, російська історіографія.

Iryna SUKHOVERSKA,

Post-graduate student of Ivan Franko Lviv National University

Department of History of Central and Eastern Europe

(Ukraine, Lviv) 23anuri@gmail.com

COLLABORATION PROBLEM DURING SECOND WORLD WAR IN THE CONTEMPORARY RUSSIAN HISTORIOGRAPHY

The approaches urged researchers in the early 1990s to overcome the ideological barriers in the interpretation of collaboration problem. However, the problem of collaboration remains the most politicized topic in Russian historical science, taking into account the necessity to build a positive image of the state history and influence of the Soviet inheritance, in which collaboration was interpreted as a movement based solely on ideological thoughts. For a quite long time the Russian authorities tried to conceal the problem of collaboration of Soviet citizens with the Nazis during World War II since it did not fit into created victorious realities by the authority during war time. Therefore, vague nature of the concept of historiography and active interest of Russian society complicated the reconsideration of collaboration problem even more. The interpretation of collaboration became a major problem of Russian public policy of memory.

The object of the article is to describe the most important trends of scientific interpretation problem of collaboration in contemporary Russian historiography and determine the impact of Russian public policy of memory on the process of its creation.

Modern historical researches devoted to the problem of collaboration include a research experience of Soviet historical science and modern approaches of Western historiography. The interaction of such contradictory factors influenced the development of historical investigation, provoked debates among Russian scientists that escalated even more since they were socially important and under a direct control of the government.

Memorial law, including direction and content of researches on World War II, established the boundaries of scientific knowledge of the problems of collaboration and school narrative represented its expectations. Collaboration in Russian textbooks is depicted as a universal trend of the military times. Interpreting the collaboration issue the authors of Russian textbooks focused on the scale of exploitation of people and robbing material resources in the occupied territories, denying any neutral motives of cooperation of Soviet citizens with the enemy though.

The definition of «collaboration» caused a fierce discussion in modern Russian historiography; since quite many professional historians emotionally perceived practice of contacting Soviet citizens with the Nazis. The historians used a term with a less negative meaning than 'treason' and called it French term 'collaboration'. Debates on definition of 'collaboration' caused application of a more complicated characteristic of collaboration motives in modern Russian historiography. Most researches tend to consider different reasons for soviet citizens' collaboration

with the Nazis such as a rejection of Soviet system and active participation on the side of the enemy to simply attempt to survive in a tough condition of occupation or captivity. Changes in interpretation of collaboration motives led to the review of collaboration typology. Another new trend in research of collaboration issue was to determine the number of this phenomenon. Soviet historians did not indicate the total number of collaborators emphasizing its insignificance.

Thus, the results of modern historical research by Russian historians discovered a possibility to distinguish cooperation from collaboration, applying a criterion of citizen interaction motive with the occupation regime. Therefore, the essence of cooperation is identified as a contact person's behavior that does not affect the struggle of his country with the aggressor. These actions are considered by Russian historians through a legal and moral aspect. However, the problem of treason during the Second World War in the works of Russian historians remained unclear, as unique and extraordinary conditions of military confrontation were neglected, instead they continued to research moralization and publicistics, without applying to the issues of collaboration and cooperation a principle of historicism.

Key words: collaboration, World War II, the German-Soviet war, Russian historiography.

Ірина СУХОВЕРСКАЯ,

*аспірантка Львівського національного університету імені Івана Франка,
кафедра історії Центральної і Восточної Європи,
(Україна, Львів) 23anuri@gmail.com*

ПРОБЛЕМЫ ТРАКТОВКИ КОЛЛАБОРАЦИОНИЗМА В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ В СОВРЕМЕННОЙ РОССИЙСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

В статье охарактеризованы важнейшие тенденции научной трактовки проблемы коллаборационизма в годы Второй мировой войны в современной российской историографии. Определены главные идеи и особенности историографического процесса, методы исторического исследования, влияние общественно-политических явлений на тематику и содержание исторических исследований. Определенное внимание сосредоточено на анализе взаимодействия современной российской историографии и государственной политики памяти. Определены перспективы научных исследований в этом сегменте фундаментальных исследований.

Ключевые слова: коллаборационизм, Вторая мировая война, немецко-советская война, российская историография.

Постановка проблеми. Здобутки «архівної революції», залучення до наукових досліджень зарубіжних архівних та історіографічних джерел, застосування методологічних принципів світової історичної науки останньої чверті ХХ ст., розробка нових підходів до вивчення подій Другої світової війни спровокували зміни у тлумаченні проблеми колабораціонізму у російській історіографії, за яких на початку 1990-х рр. дослідники здійснили спробу подолати політичні та ідеологічні бар'єри у трактуванні проблеми колабораціонізму. Ця проблема залишилася однією з найбільш політизованих тем у російській історичній науці, враховуючи необхідність побудови позитивного іміджу історії держави та вплив радянської спадщини, де колабораціонізм трактувався як рух, заснований винятково на ідейних помислах. Тривалий час російська влада намагалася приховати проблему співпраці радянських громадян з нацистами у роки Другої світової війни, оскільки вона зовсім не вписувалася у конструйовані владою переможні реалії та героїчні вчинки воєнного часу. Саме тому переосмислення проблеми колабораціонізму ускладнили невизначена сутність цього поняття в історіографії та активне зацікавлення російського суспільства. Трактування колабораціонізму стало значною проблемою державної політики пам'яті Росії, яка докладала чимало зусиль для консервації радянських оцінок подій і їх використання в ідеологічній обробці населення. У зв'язку з цим дискусії навколо співпраці радянських громадян з німецькими окупантами у російській історичній науці набули різних форм, зважаючи на їхнє суспільне значення та безпосередній контроль влади.

Аналіз досліджень. Проблема наукового трактування колабораціонізму виступила надзвичайно складною та багатоаспектною темою у сучасній російській історіографії, що стимулювало істориків до активного обговорення цієї проблематики в монографіях та періодичних виданнях.

Дослідженням колабораціонізму в роки Другої світової війни займаються С. Дробязко (Дробязко, 1997: 127–134), М. Кірсанов (Кірсанов, 2001: 60–75), Б. Ковальов (Ковальов, 2004: 544), Є. Кринько (Кринько, 2009: 370), С. Кудряшов (Кудряшов, 1993: 84–98), О. Макаров (Макаров, 2011: 185–191), П. Полян (Полян, 2002: 896), М. Семиряга (Семиряга, 2000: 864), Р. Хісамутдінова (Хісамутдінова, 2013: 117–125), Є. Шанцева (Шанцева, 2010: 184–188) та інші. Названі автори охарактеризували методологічні принципи, концепції та нові підходи до вивчення проблеми колабораціонізму, які сформувалися наприкінці ХХ ст. у російській історіографії, окреслили еволюційні зміни у сучасній російській історіографії, присвяченій проблемі колабораціонізму в роки Другої світової війни, визначили особливості викладу означеної проблематики у концепціях сучасної російської історіографії, зосередивши увагу на мотивах співпраці радянських громадян з нацистами. М. Семиряга (Семиряга, 2000: 864), Є. Кринько (Кринько, 2009: 370) сформулювали поняття «колабораціонізм», розкрили причини та мотиви колабораціонізму як суспільно-політичного та соціально-економічного явища. П. Полян (Полян, 2002: 896), Б. Ковальов (Ковальов, 2004: 544) зосередили власний науковий аналіз на типах колабораціонізму та формах його прояву, визначили чисельність колабораціоністського руху. С. Кудряшов (Кудряшов, 1993: 84–98), О. Макаров (Макаров, 2011: 185–191), Є. Шанцева (Шанцева, 2010: 184–188), Р. Хісамутдінова (Хісамутдінова, 2013: 117–125) охарактеризували стан вивчення колабораціонізму у сучасній російській історіографії, проаналізували вплив радянської історіографії на сучасне трактування колабораціонізму. Не зважаючи на численні дослідження колабораціонізму в роки Другої світової війни, поза увагою дослідників залишився вплив державної політики пам'яті на розвиток сучасної російської історіографії.

Мета статті – охарактеризувати найважливіші тенденції наукового трактування проблеми колабораціонізму у сучасній російській історіографії та визначити вплив державної політики пам'яті Росії на процес її створення.

Виклад основного матеріалу. Активний пошук російськими науковцями нових теоретичних та концептуально-методологічних засад трактування колабораціонізму, процес поступового впровадження гуманістичного та антропоцентричного підходів до вивчення мотивів співпраці радянських громадян з ворогом, «архівна революція», збагачення російської історичної науки надбаннями світової історіографії, формування історіографічного простору науковців Росії та російської діаспори, активізація досліджень історії Другої світової на регіональному рівні місцевими науково-дослідними центрами та установами, навчальними закладами, окремими істориками спровокували розширення проблемного поля, джерельної бази та дослідницького апарату сучасної російської історичної науки, яка відрізняється від радянської історіографії методологічним плюралізмом і намаганням синтезувати досягнення російської та зарубіжної історіографії. Таким чином, сучасні історичні дослідження, присвячені проблемі колабораціонізму, включили у себе дослідницький досвід радянської історичної науки та сучасні підходи західної історіографії. Взаємодія таких протилежних чинників впливу на розвиток історичних досліджень спровокувала дискусію серед російських науковців, яка набула різких форм, зважаючи на їхнє суспільне значення та безпосередній контроль влади (Никифоров; Небезин, 2007: 158; Шанцева, 2010: 184).

Державна політика пам'яті Росії зумовила жорстку ідеологічну спрямованість історичних досліджень, присвячених проблемі колабораціонізму, шляхом запровадження меморіальних законів та жорсткого контролю шкільного наративу. Меморіальні закони, в яких обумовлено напрям та зміст наукових досліджень про Другу світову війну, створили межі наукового пізнання проблеми колабораціонізму, а шкільний наратив репрезентував його очікувані результати. За таких умов найкраще ідеологічні рамки історичних досліджень відображено у російському шкільному наративі, який виступив вказівником напрямку розвитку історичних досліджень, присвячених проблемі колабораціонізму (Шанцева, 2010: 184).

Колабораціонізм у російських шкільних підручниках зображено як універсальну тенденцію воєнних років, характерну для всіх країн, які зазнали окупації та впровадження нацистського «нового порядку» (Левандовський, Щетинів, 1997: 221). Головний акцент при трактуванні проблеми колабораціонізму автори російського шкільного підручника зробили на характеристиці масштабів експлуатації населення та грабунку матеріальних ресурсів на окупованих територіях, запереч-

чуючи цим будь-які нейтральні мотиви у співпраці радянських громадян з ворогом (Левандовський, Щетинов, 1997: 212). Історики у шкільному підручнику аргументували винятково негативні мотиви співпраці з ворогом при аналізі руху Опору, зробивши особливий акцент на діяльності Російської визвольної армії під командуванням генерала О. Власова та організаціях українських, прибалтійських та кавказьких націоналістів (Данилов, Косулина, 2002: 198). Влучним є зауваження з цього приводу українського історика Ф. Турченка, який вказав, що у російському підручнику мало уваги приділяють представникам неросійських національностей СРСР, але таке враження зникає при розгляді розділу підручника «Велика вітчизняна війна. 1941 – 1945 рр.», в якому при характеристиці колабораціоністського руху згадали про прибалтійські, північнокавказькі, українські та татарські народи, які воювали на боці Німеччини (Ф. Турченко). При цьому явище колабораціонізму серед росіян у підручнику навіть не розглядалося, створивши враження, що тільки представники російського народу ніколи не співпрацювали з ворогом, а колабораціоністами були винятково «злочинці» інших національностей (Данилов, Косулина, 2002: 198). Таким чином, історичне знання про колабораціонізм у російській шкільній освіті, вирване із загального контексту історії Другої світової війни, формує суб'єктивні неналежно обґрунтовані конструкції істориків задля збереження радянських традицій трактування проблеми колабораціонізму. У контексті цього сучасна історична російська шкільна освіта зазнала значного впливу державної політики пам'яті, яка не тільки заважає розвитку шкільного нарративу у контексті досягнень сучасної історіографії, а й визначає напрям та зміст історичних досліджень російських науковців, які, спираючись на шкільний нарратив, намагаються інтегрувати результати дослідження радянської та західної історіографії проблеми колабораціонізму, де особливе місце посідає питання дефініції співпраці радянських громадян з німецькими окупантами.

У сучасній російській історіографії визначення поняття «колабораціонізм» викликало запеклу дискусію, оскільки чимало професійних істориків не відступили від емоційного сприйняття практики контактів радянських громадян з нацистами. До 1990-х рр. термін «колабораціонізм» практично не використовувався істориками для означення співпраці з ворогом на радянській території, а застосовувався тільки для характеристики подібних явищ на окупованих територіях Європи. Однак деякі історики зробили спробу відокремити зраду інтересів держави від форм співпраці людей з окупантами, виправданих обставинами, шляхом використання терміна менш вираженого негативним забарвленням. Вони замінили термін «зрада» французьким терміном «колабораціонізм», іноземне походження якого надало йому в російській історіографії нейтрального характеру у порівнянні з такими оцінним терміном, як «зрадник», що тривалий час домінувало у російській історіографії (Макаров, 2011: 185).

М. Семиряга, який одним з перших досліджував співпрацю радянських громадян з нацистами, сформулював визначення колабораціонізму – як сприяння громадян агресору у воєнний час на шкоду своїй державі і народу, що в умовах окупації характеризується як зрада батьківщини і, відповідно до міжнародного права, є військовим злочином. Він розглянув контакти радянських громадян з нацистами як суспільно-політичне явище та запропонував вибірковий підхід для характеристики взаємодії радянських громадян з окупантами у роки Другої світової війни, надавши подвійного значення терміну «колабораціонізм»: 1) свідомо зрада, що завдавала шкоди СРСР та заважала боротьбі з німецьким окупантом; 2) співпраця чи вимушена взаємодія з нацистським режимом, мета якої виживання. На думку історика, не можна кваліфікувати як зраду будь-які контакти з ворогом, оскільки за таких умов зрадниками можна вважати все населення, окуповане нацистами. Втім, подібне вживання термінів виявилось не позбавленим суперечностей у російській історіографії, оскільки межа між поняттями «зрадник» і «колабораціоніст» надзвичайно тонка і важко помітна (Семиряга, 2000: 5). С. Кудряшов відзначив, що перехід від нейтрального взаємодії до тіснішої співпраці відбувався досить просто, що унеможливило вияв межі, яка відділяє взаємодію з окупаційними властями від співпраці з ними (Кудряшов, 1993: 91). Б. Ковальов взагалі не помітив різниці між взаємодією та співпрацею, охарактеризувавши діяльність колабораціоністів як зраду Батьківщини в моральному та правовому сенсі цього поняття (Ковальов, 2004: 480). Таким чином, російські історики не

готові відмовитися від радянського трактування колабораціонізму, вважаючи його більш доцільним виразом правової оцінки співпраці з нацистами (Вишлєв, 2001: 195).

Дискусія стосовно визначення терміна «колабораціонізм» привела до застосування більш складної характеристики мотивів колабораціонізму у сучасній російській історіографії. Більшість дослідників схильні вважати, що причини співпраці радянських громадян з нацистами різноманітні – від неприйняття радянського ладу та активної участі у війні на боці супротивника до елементарного прагнення вижити в жорстких умовах окупації або полону. Прихильники радянської традиції трактування проблеми колабораціонізму скептично ставляться до тенденції у зарубіжній історіографії – зображати радянських колабораціоністів як жертв обставин, які були змушені піти на співпрацю з нацистськими окупаційними властями, борючись проти комуністичного режиму, однак вони визнають, що й такий мотив колабораціонізму мав місце (Кудряшов, 1997: 28).

Сучасні російські історики, відступивши від радянських кліше, схильні розглядати колабораціонізм радянських громадян як «спосіб виживання під п'ятою окупантів» (Кирсанов, Дробязко, 2001: 60). Вони охарактеризували психологічні мотиви колабораціонізму, серед яких страх перед жорстокістю нацистів, прагнення захистити і врятувати власні сім'ї, вижити у важких умовах окупації, зацентрувавши увагу на психологічному тиску окупаційного режиму та нацистській пропаганді, в умовах яких частина радянських громадян втрачала звичні політичні і моральні орієнтири (Семиряга, 2000: 322). На думку російських істориків, за таких обставин більшість цивільного населення виявилось залученим до співпраці з ворогом обманом чи погрозами, натомість для військовополонених важливу роль зіграли нестерпні умови полону, оскільки керівництво СРСР відмовилося від співпраці з Червоним Хрестом та підписання Женевської конвенції «Про поводження з військовополоненими», що дало привід нацистам не виконувати Конвенцію щодо радянських військовополонених. П. Полян, проаналізувавши величезні масштаби смертності серед радянських вояків, зауважив, що вони перебували у нестерпних умовах (Полян, 2002: 137–138). Крім того, історики вказали, що полон розглядався радянським законодавством як злочин, оскільки в СРСР було видано Наказ Ставки Верховного Головного Командування Червоної армії від 16 серпня 1941 р. № 270 «Про відповідальність військовослужбовців за здачу в полон і залишення ворогові зброї», згідно з яким позиція радянського керівництва, прирівнювала всіх полонених до зрадників, підштовхнувши багатьох до вимушеної співпраці з німецькими властями (Макаров, 2001: 187).

Значну увагу при характеристиці мотивів військового колабораціонізму дослідники приділяли Російській визвольній армії генерала О. Власова, яка розглядалася у радянській історіографії символом зради. У сучасній російській історіографії дослідники схильні розглядати власовщину як політичне явище, що стало результатом низки причин, серед яких великі невдачі на фронті та страх радянських військовополонених перед розплатою за вимушений полон. Аналіз службової кар'єри Власова не дає підстав російським історикам стверджувати, що його співпраця з противником була продуманою і заздалегідь підготовленою (Хисамутдинова, 2013: 123). У трактуванні сучасної російської історіографії рішення Власова перейти на бік німців було викликане страхом повторити долю командувача військами Західного фронту генерала Д. Павлова. Саме тому Власов вирішив залучити на свій бік тих радянських солдатів і офіцерів, які мали напружені відносини зі сталінським режимом, і тим «забезпечити собі тепле місце в ієрархії німецького вермахту» (Семиряга, 2000: 327). Водночас російські історики намагалися розв'язати «проблему Власова» в рамках морально-етичної дилеми про те, ким був насправді генерал – зрадником чи героєм. На думку деяких істориків, які продовжили дотримуватися радянських традицій у трактуванні колабораціонізму, вимушена «стратегія виживання» через співпрацю радянських громадян з ворогом виступила проявом «третьої сили», так званого «антисталінського протесту». За таких умов власовський рух отримав моральне виправдання, незважаючи на те, що подібне трактування послужило підставою для заперечення правомірності назви «Вітчизняна війна» стосовно війни Радянського Союзу проти нацистської Німеччини та її союзників. На їхню думку, виправдання колабораціонізму призводить до виправдання гітлерівської війни проти СРСР (Ковалєв, 2004: 521). Загалом більшість російських істориків дійшли згоди в тому, що Власов не був ідейним борцем зі Сталінім аж до полону і перейшов на бік ворога, рятуючи власне життя (Бахвалов, 1995: 156).

Російські історики у дослідженнях, присвячених мотивам колабораціонізму, підкреслили, що активна військова співпраця з німецькими властями було особливо характерною для представників національних меншин Радянського Союзу, які зазнали впливу націоналістичних настроїв та розраховували на допомогу нацистської Німеччини на шляху побудови власної держави (Ковалёв, 2009: 162). На думку О. Сорокіної, особливі причини для переходу на бік противника існували у населення західних районів СРСР, які були пов'язані з радянською окупацією даних територій в 1939 – 1940 рр., масовими репресіями, а також давньої нелюбов'ю до росіян. У контексті цього історики проаналізували зміни в історіографії України та країн Балтії, в яких відбулася політична і юридична реабілітація колабораціоністів, які тепер розглядаються головними борцями за національну незалежність, де співпраця націоналістів з німецькою владою отримує позитивну оцінку як один із засобів боротьби проти більшовицької окупації, за національну незалежність. Російські історики не погодилися з колегами стосовно реабілітації колабораціонізму, оскільки націоналізм може виправдати колабораціонізм, але він не змінює його зрадницьку сутність, згідно з якою націоналісти, співпрацюючи з ворогом, скоювали злочини, передбачені законодавством СРСР (Сорокіна, 2002).

Зміни у трактуванні мотивів співпраці з ворогом спричинили до перегляду типології колабораціонізму. Більшість дослідників запропонували виділяти форми колабораціонізму залежно від того, в якій сфері здійснювалася співпраця з противником. На думку С. Кудряшов, це – військова, політична й економічна співпраця. Крім того, вважаючи, що «між роботою у військових частинах і участю в бойових діях зі зброєю в руках існувала велика різниця», він запропонував розмежувати пасивний і активний військовий колабораціонізм залежно від участі у бойових діях (Кудряшов, 1993: 86). О. Макаров звернув увагу на класифікацію колабораціонізму Н. Романічевим, який виділив чотири основні форми співпраці з окупантами: 1) політичне співробітництво – діяльність національних комітетів (російських, українських, білоруських та ін.), які претендували на роль урядів; 2) адміністративне – участь у роботі створених окупаційною владою місцевих адміністративних органів; 3) господарське – робота в промисловості і сільському господарстві; 4) військово – служба зі зброєю в руках на боці Німеччини (Макаров, 2011: 189). М. Семиряга вказав, що діапазон форм прояву колабораціонізму досить великий, виділивши побутовий, адміністративний, економічний і військово-політичний. При цьому він зауважив, що не всі дані дії «можна кваліфікувати як зраду батьківщині, хіба тільки за винятком останнього типу, тобто військово-політичного колабораціонізму» (Семиряга, 2000: 11).

В. Малиновський запропонував класифікацію колабораціонізму за критерієм мотиву взаємодії з нацистами (Малиновський, 1996: 165). Застосування цього прийому дало змогу виокремити «свідомий» колабораціонізм, пов'язаний з неприйняттям з яких-небудь причин радянської держави і усвідомленим бажанням сприяти окупантам, і «вимушений», який виявляється через співпрацю та породжений зовнішніми стосовно суб'єкта обставинами. Від цих двох типів слід відокремлювати «псевдоколабораціонізм» – виконання тих чи тих функцій в окупаційній адміністрації або поліції учасниками народного опору (Кринько, 2004: 156).

Деякі історики застосували для класифікації колабораціонізму способи виявлення нових зон зради-співпраці. Б. Ковальов запропонував військовий, економічний, адміністративний, ідеологічний, інтелектуальний, духовний, національний, дитячий та статевий колабораціонізм (Ковалёв, 2004: 480). Таким чином, практика підходів сучасних російських істориків, які розглядають співпрацю з військовим супротивником не тільки як зраду (колабораціонізм), але й як соціальну проблему, пов'язану з різними стратегіями виживання людей в екстремальних умовах німецької окупації, доцільна. У цьому випадку головним критерієм відокремлення співробітництва від зради дійсно став такий мотив, як необхідність виживання (Семиряга, 2000: 680). Отже, застосування диференційованого підходу до колабораціоністів можна простежити в роботі низки російських істориків, які підкреслили необхідність індивідуального підходу до кожного конкретного випадку (Дробязко, 1997: 127).

Ще одним новим напрямом у дослідженнях проблеми колабораціонізму у сучасній російській історіографії стало визначення чисельності цього явища. Радянські історики не вказували загальної кількості колабораціоністів, підкресливши його незначні масштаби. Крім того, вони

не поділяли позицій низки західних істориків, які вказали, що число радянських громадян, які співпрацювали з окупантами, становило близько одного мільйона осіб. Російські історики натомість вказували на те, що співпраця з ворогом в СРСР ніколи не досягала таких масштабів, як, наприклад, у Франції, Бельгії, Голландії. С. Кудряшов визначив частку активних військових колабораціоністів у кількості 250 – 300 тис. осіб, а загальну кількість колабораціоністів – в один млн осіб. На думку С. Дробязко, колабораціоністи становили 1,3 – 1,5 млн осіб. Н. Раманічев визначив частку колабораціоністів в кількості 1 – 1,5 млн осіб. Чисельність військових формувань колабораціоністів залишається предметом дискусій серед російських істориків; за різними даними, подібні формування могли налічувати від 280 – 300 тис. до 1,5 млн осіб. Основну масу осіб, які виявилися залученими до прямої або непрямой військової співпраці з ворогом, становили радянські військовополонені – понад 4 млн осіб (Хисамутдинова, 2013: 122).

Висновки. Отже, результати сучасних історичних досліджень російських істориків виявили можливість відокремити співпрацю від колабораціонізму, використовуючи як критерій мотив взаємодії радянських громадян з окупаційним режимом. У цьому випадку сутність співпраці ідентифікується як контактне поводження особи, що не завдає шкоди боротьбі його батьківщини з представниками держави-агресора. Ці дії розглядаються російськими істориками у двох аспектах – правовому і моральному. Однак проблема колабораціонізму в роки Другої світової війни у сучасній російській історіографії залишилася до кінця не зрозумілою, оскільки російські історики не надали належної уваги унікальним і надзвичайним умовам військового протистояння, а продовжують займатися моралізуванням і публіцистикою, не застосовуючи до розгляду питань колабораціонізму та співпраці принципу історизму. Принцип історизму у російських істориків проявився тільки через моральний погляд радянського взірця на проблему взаємодії з нацистським режимом, оскільки вони висвітлили винятково «зрадницьку поведінку громадян», які взаємодіяли з окупантами. Російські історики надалі оцінюють вчинки радянської людини з позиції радянських людей зразка 1941 – 1945 рр. У контексті цього проблема колабораціонізму виявила емпіричну силу і водночас методологічну слабкість російської історіографії, яка не готова відмовитися від морально-етичних оцінок і категорій. Однак розгляд головних питань та окремих аспектів проблеми колабораціонізму в роки Другої світової війни переконав у наявності суттєвих позитивних зрушень у її дослідженні та висвітленні, створення наукових концепцій, де історики намагалися сформулювати аргументовану картину місця, ролі і значення російського народу в подіях і процесах воєнного часу. Проте, аналізуючи російську історіографію та її взаємодію з державною політикою пам'яті, необхідно зауважити, що тема Другої світової війни залишається на контролі держави, яка обмежує повноцінний розвиток російської історіографії на законодавчому рівні, адаптуючи до нових реалій радянські оцінки колабораціонізму, що обмежує повноцінний розвиток російської історіографії, звужуючи можливості наукової діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Бахвалов, 1995 – Бахвалов А. Генерал Власов. Предатель или герой? // Звезда. 1995. № 6. С. 109–156.
- Вишлєв, 2001 – Вишлєв О. Накануне 22 июня 1941 года: монография. Москва, 2001. 230 с.
- Данилов, Косулина, 2002 – Данилов А., Косулина Л. История России, XX век: Учеб. для 9 кл. общеобразоват. учреждений. Москва: Просвещение, 2002. 336 с.
- Дробязко, 1997 – Дробязко С. Советские граждане в рядах вермахта в рядах вермахта. К вопросу о численности // Великая Отечественная война в оценках молодых: Сб. статей студентов, аспирантов, молодых ученых. Москва, 1997. С. 127–134.
- Кирсанов, Дробязко, 2001 – Кирсанов Н., Дробязко С. Великая Отечественная война 1941 – 1945 гг.: национальные добровольческие формирования по разные стороны фронта // Отечественная история. 2001. № 6. С. 60–75.
- Ковалёв, 2004 – Ковалёв Б. Нацистская оккупация и коллаборационизм в России. 1941 – 1944: монография. Москва, 2004. 544 с.
- Ковалёв, 2009 – Ковалёв Б. Коллаборационизм в России в 1941 – 1945 гг.: типы и формы: монография. Великой Новгород, 2009. 370 с.
- Кринько, 2004 – Кринько Е. Коллаборационизм в СССР в годы Великой Отечественной войны и его изучение в российской историографии // Вопросы истории. 2004. № 11. С. 153–164.

- Кудряшов, 1993 – Кудряшов С. Предатели, «освободители» или жертвы режима? Советский коллаборационизм (1941 – 1942) // Свободная мысль. 1993. № 14. С. 84–98.
- Кудряшов, 1997 – Кудряшов С. Советский коллаборационизм в годы войны: вопросы историографии // Проблемы истории Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг. Самара, 1997. С. 24–32.
- Левандовський, Щетинов, 1997 – Левандовський А., Щетинов Ю. Россия в XX веке: учеб. для 11 кл. общеобразоват. учрежден. Москва: Просвещение, 1997. 384 с.
- Макаров, 2011 – Макаров О. Коллаборационизм и сотрудничество в Великой отечественной войне // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. 2011. № 3. С. 185–191.
- Малиновский, 1996 – Малиновский В. Кто он, российский коллаборационист: патриот или предатель? // Вопросы истории. 1996. № 11–12. С. 164–166.
- Невежин, 2007 – Невежин В. СССР во Второй мировой войне: новейшая российская историография проблемы // Україна-Росія: діалог історіографій. Матеріали міжнародної конференції. Київ-Чернігів. 2007. С. 157–170.
- Никифоров – Никифоров Ю. Великая Отечественная война в зеркале «новой» историографии [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.russiaglobe.com/N75/Lulechnik.PravdaoZnameniiPobedu.htm/>.
- Полян, 2002 – Полян П. Жертвы двух диктатур. Жизнь, труд, унижение и смерть советских военнопленных и остарбайтеров на чужбине и на родине: монография. Москва, 2002. 896 с.
- Семиряга, 2000 – Семиряга М. Коллаборационизм. Природа, типология и проявление в годы Второй мировой войны: монография. Москва, 2000. 864 с.
- Сорокина, 2002 – Сорокина О. Этническое движение в СССР и вторая мировая война // История. 2002. № 6. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://his.1september.ru/article.php?ID=200200602>.
- Турченко – Турченко Ф. «Общая история»: наука чи політика? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://krasnews.at.ua/publ/rozpovidi_pro_zemljakiv/slovo_v_nauci/fedir_turchenko_obshhaja_istorija_nauka_chi_politika_i/27-1-0-226.
- Хисамутдинова, 2013 – Хисамутдинова Р. Проблема коллаборационизма в СССР в годы Великой Отечественной войны в современной российской историографии и зарубежной литературе // Вестник Оренбургского государственного педагогического университета. 2013. № 3. С. 117–125.
- Шанцева, 2010 – Шанцева Е. Историография проблемы коллаборационизма в СССР в годы Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг. // Гуманитарные науки. История и политология. 2010. № 6. С. 284–288.

REFERENCES

- Bakhvalov, 1995 – Bakhvalov A. General Vlasov. Predatel ili geroy? [General Vlasov. Traitor or hero?] // Zvezda. 1995. № 6. S. 109–156. [in Russian].
- Vishlev, 2001 – Vishlev O. Nakanune 22 iyunya 1941 goda [On the eve of June 22, 1941]: monografiya. Moscow, 2001. 230 s. [in Russian].
- Danilov, Kosulina, 2002 – Danilov A., Kosulina L. Istoriya Rossii, XX vek [History of Russia, the 20th century]: Ucheb. dlya 9 kl. obshcheobrazovatel. uchrezhden. Moscow: Prosveshchenie, 2002. 336 s. [in Russian].
- Drobyazko, 1997 – Drobyazko S. Sovetskie grazhdane v ryadakh vermakhta v ryadakh vermakhta. K voprosu o chislennosti [Soviet citizens in the ranks of the Wehrmacht in the ranks of the Wehrmacht. To the question of the number] // Velikaya Otechestvennaya voyna v otsenkakh molodykh: Sb. statey studentov, aspirantov, molodykh uchenikh. Moscow, 1997. S. 127–134. [in Russian].
- Kirsanov, Drobyazko, 2001 – Kirsanov N., Drobyazko S. Velikaya Otechestvennaya voyna 1941 – 1945 gg.: natsionalnye dobrovolcheskie formirovaniya po raznye storony fronta [The Great Patriotic War of 1941 – 1945: national volunteer formations on different sides of the front] // Otechestvennaya istoriya. 2001. № 6. S. 60–75. [in Russian].
- Kovalev, 2004 – Kovalev B. Natsistskaya okkupatsiya i kollaboratsionizm v Rossii. 1941-1944 [Nazi occupation and collaboration in Russia. 1941 – 1944]: monografiya. Moscow, 2004. 544 s. [in Russian].
- Kovalev, 2009 – Kovalev B. Kollaboratsionizm v Rossii v 1941 – 1945 gg.: tipy i formy [Collaboration in Russia in 1941 – 1945: Types and Forms]: monografiya. Veliky Novgorod, 2009. 370 s. [in Russian].
- Krinko, 2004 – Krinko Ye. Kollaboratsionizm v SSSR v gody Velikoy Otechestvennoy voyny i ego izuchenie v rossiyskoy istoriografii [Collaboration in the USSR during the Great Patriotic War and its study in Russian historiography] // Voprosy istorii. 2004. № 11. S. 153–164. [in Russian].
- Kudryashov, 1993 – Kudryashov S. Predатели, «освободители» или zhertvy rezhima? Sovetskiy kollaboratsionizm (1941 – 1942) [Traitors, «liberators» or victims of the regime? Soviet collaborationism (1941 – 1942)] // Svobodnaya mysl. 1993. № 14. S. 84–98. [in Russian].

Kudryashov, 1997 – Kudryashov S. Sovetskiy kollaboratsionizm v gody voyny: voprosy istoriografii [Soviet collaboration in the war years: issues of historiography] // Problemy istorii Velikoy Otechestvennoy voyny 1941 – 1945 gg. Samara, 1997. S. 24–32 [in Russian].

Levandovskiy, Shchetinov, 1997 – Levandovskiy A., Shchetinov Yu. Rossiya v XX veke [Russia in the twentieth century]: ucheb. dlya 11kl. obshcheobrazovat. uchrezhden. Moscow: Prosveshchenie, 1997. 384 s. [in Russian].

Makarov, 2011 – Makarov O. Kollaboratsionizm i sotrudnichestvo v Velikoy otechestvennoy voyne [Collaboration and cooperation in the Great Patriotic War] // Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo. 2011. № 3. S. 185–191. [in Russian].

Malinovskiy, 1996 – Malinovskiy V. Kto on, rossiyskiy kollaboratsionist: patriot ili predatel? [Who is he, a Russian collaborator: a patriot or a traitor?] // Voprosy istorii. 1996. № 11–12. S. 164–166. [in Russian].

Nevezhin, 2007 – Nevezhin V. SSSR vo Vtoroy mirovoy voyne: noveyshaya rossiyskaya istoriografiya problemy [USSR in the Second World War: the newest Russian historiography of the problem] // Ukraïna-Rosiya: dialog istoriografii. Materiali mizhnarodnoi konferentsii. Kiev-Chernihiv. 2007. S. 157–170. [in Russian].

Nikiforov – Nikiforov Yu. Velikaya Otechestvennaya voyna v zerkale «novoy» istoriografii [The Great Patriotic War in the mirror of the «new» historiography] [Yelektronniy resurs]. Rezhim dostupu: <http://www.russiaglobe.com/N75/Lulechnik.PravdaoZnameniiPobedu.htm/> [in Russian].

Polyan, 2002 – Polyan P. Zhertvy dvukh diktatur. Zhizn, trud, unizhenie i smert sovetskikh voennoplennykh i ostarbayterov na chuzhbine i na rodine [Victims of two dictatorships. Life, work, humiliation and death of Soviet POWs and Ostarbeiters in a foreign land and in their homeland]: monografiya. Moscow, 2002. 896 s. [in Russian].

Semiryaga, 200 – Semiryaga M. Kollaboratsionizm. Priroda, tipologiya i proyavlenie v gody Vtoroy mirovoy voyny [Collaboration. Nature, typology and manifestation during the Second World War]: monografiya. Moscow, 2000. 864 s. [in Russian].

Sorokina, 2002 – Sorokina O. Etnicheskie dvizhenie v SSSR i vtoraya mirovaya voyna [Ethnic Movement in the USSR and World War II]. – Istoriya. 2002. № 6. [Elektronnyi resurs] Rezhim dostupu: <http://his.1september.ru/article.php?ID=200200602> [in Russian].

Turchenko – Turchenko F. «Obshchaia ystoryia»: nauka chy polityka? [«General History»: Science or Politics?] [Elektronnyi resurs] // Rezhym dostupu: http://krasnews.at.ua/publ/rozpovidi_pro_zemljakiv/slovo_v_nauci/fedir_turchenko_obshhaja_istorija_nauka_chi_politika_i/27-1-0-226 [in Ukrainian].

Khisamutdinova, 2013 – Khisamutdinova R. Problema kollaboratsionizma v SSSR v gody Velikoy Otechestvennoy voyny v sovremennoy rossiyskoy istoriografii i zarubezhnoy literature [The Problem of Collaboration in the USSR during the Great Patriotic War in Contemporary Russian Historiography and Foreign Literature] // Vestnik Orenburgskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta. 2013. № 3. S. 117–125. [in Russian].

Shantseva, 2010 – Shantseva Ye. Istoriografiya problemy kollaboratsionizma v SSSR v gody Velikoy Otechestvennoy voyny 1941 – 1945 gg. [Historiography of the problem of collaborationism in the USSR during the Great Patriotic War of 1941 – 1945] // Gumanitarnye nauki. Istoriya i politologiya. 2010. № 6. S. 284–288. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 6.02.2018 р.

УДК 792(477.62-2)«1941/1943»(045)

DOI: 10.24919/2519-058x.6.123754

Ольга ДЕМІДКО,*orcid.org/0000-0003-2605-5934**аспірантка Маріупольського**державного університету (Україна, Маріуполь)**demidko.olga1991@gmail.com*

ТЕАТРАЛЬНА КУЛЬТУРА МАРІУПОЛЯ У ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941 – 1943)

Розглянуто особливості розвитку театральної культури Маріуполя у період німецької окупації 1941 – 1943 рр. Проаналізовано вплив маріупольського Товариства «Просвіта» на розвиток театрального мистецтва регіону. Висвітлено репертуар, творчі пошуки акторського складу. Визначено місце театру в культурному житті мешканців регіону. Наукова новизна статті обумовлена залученням до наукового обігу нового фактологічного матеріалу із історії українського театру.

Ключові слова: *театральна культура, Маріупольський театр ім. Т. Шевченка, німецька окупація, театральне мистецтво, репертуар.*

Olha DEMIDKO,*Postgraduate student, Mariupol State University (Ukraine, Mariupil)**demidko.olga1991@gmail.com*

THEATRICAL CULTURE OF MARIUPIL IN THE PERIOD OF GERMAN OCCUPATION (1941 – 1943)

The aim of this paper is to explore the main tendencies and changes that happened within the development of theatrical culture of Mariupil during German occupation in 1941 – 1943. Until this time, Mariupil theatre art has not been studied yet as a single cultural phenomenon, and that is why it needs more detailed exploration.

Based on memories, published articles and reviews of various theatre critics, the author has analyzed the specific activities of the repertoire, specific features of touring activities and artistic accomplishments of the theatre troop during the German occupation 1941 – 1943 years.

The main thesis of the article is the theatrical culture of Mariupil during the German occupation in 1941 – 1943. The author considers the influence of society and «Enlightenment» in the development of theatrical art in the region. Much attention is paid to the repertoire, creative search of the cast and the main problems of the theater. In the article the role of the theatre in cultural life of the region's population is examined.

The research novelty of the article is specified by its involvement in the research references of new factual material from the history of Ukrainian theatre.

So then, at the period explored, the troop of theatre has already succeeded in reasonable artistic revenues, it also has become a rather interesting and well-organized ensemble of actors which can solve complicated artistic problems. If the theater had a propagandistic significance, the inhabitants of the region were able to revive their Ukrainian culture, to satisfy the basic needs of the population for information, artistic impressions, and psychological relief.

Despite the hardships of everyday life and prevalence of propagandistic cliches, the cultural life did spring through the cracks and penetrated many domains. Cultural institutions under the Nazi rule, whose history remained shrouded in silence throughout the Soviet rule, still await a serious study. The results of the thesis can be used as theoretical foundations for preparing materials on history and theoretical knowledge of Ukrainian culture, educational courses of cultural science, drama study with its encyclopedia publishers and methodological manuals.

Key words: *theatrical culture, Taras Shevchenko Mariupil Drama Theatre, German occupation, theater, repertoire.*

Ольга ДЕМИДКО,
аспірантка Маріупольського
державного університета (Україна, Маріуполь)
demidko.olga1991@gmail.com

ТЕАТРАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА МАРИУПОЛЯ В ПЕРИОД НЕМЕЦКОЙ ОККУПАЦИИ (1941 – 1943)

Рассмотрены особенности развития театральной культуры Мариуполя в период немецкой оккупации 1941 – 1943 гг. Проанализировано влияние мариупольского общества «Просвита» на развитие театрального искусства региона. Освещены репертуар, творческие поиски актерского состава. Определено место театра в культурной жизни жителей региона. Научная новизна статьи обусловлена привлечением в научный оборот нового фактологического материала по истории украинского театра.

Ключевые слова: театральная культура, Мариупольский театр им. Т. Шевченко, немецкая оккупация, театральное искусство, репертуар.

Постановка проблеми. Минуле театрального мистецтва Маріуполя має своєрідну історичну долю. Протягом століть мариупольці вносили свою частку в скарбницю української театральної культури. Найменш вивчено на сьогодні залишається історія професійного й аматорського театру на теренах Маріуполя періоду німецької окупації. Дослідження цієї проблеми позначено ідеологічною заангажованістю, тому її об'єктивне вивчення сприятиме відновленню повноти історичної пам'яті.

Аналіз досліджень. Тривалий час питання театального життя на окупованій території залишалися поза належною увагою дослідників. Розвиток театального життя Маріуполя у роки нацистської окупації фрагментарно висвітлено у дослідженнях В. Гайдабури та Д. Титаренка. Зокрема, праця В. Гайдабури містить відомості стосовно складу трупі Маріупольського театру ім. Т. Шевченка за 1941 – 1943 рр. (Гайдабура, 1990: 70). Д. Титаренко розглядає репертуар Маріупольського музично-драматичного театру ім. Т. Шевченка (Титаренко, 2008: 135). У сучасній історичній науці публікації, у яких ця тема була б предметом самостійного вивчення, поки що відсутні.

Мета статті – дослідити особливості розвитку театральної культури Маріуполя протягом окупаційного періоду (1941 – 1943).

Виклад основного матеріалу. До війни на теренах Північного Приазов'я діяли Маріупольський російський музично-драматичний театр, обласний Державний грецький театр та численні аматорські театральні й мистецькі гуртки. З перших днів війни в театрі була створена фронтова бригада, яка виступала перед призовниками, пораненими радянськими воїнами. 6 жовтня 1941 р. працівники мариупольського театру приготувалися до евакуації, однак, з міста виїхати вдалося небагатьом акторам, серед них і головному режисерові А. Ходиреву, і актору М. Рулеву (Чуприк, 1998: 11).

У умовах окупації 16 листопада 1941 р. у Маріуполі відкрився перший театральний сезон. 9 березня 1942 р. у Маріупольському міському театрі відбувся великий концерт, присвячений пам'яті Т. Шевченка. З нагоди Дня народження Великого Кобзаря театру було присвоєно його ім'я. Діяльність Маріупольського музично-драматичного театру ім. Т. Шевченка висвітлюється на шпальтах окупаційної преси – «Маріупільської газети».

Заснування у місті професійного театру в період окупації стало результатом впливу кількох важливих чинників: пропагандистських міркувань; прагнення окупаційних властей створити умови для відпочинку військовослужбовців вермахту та намагання місцевого населення знайти додаткове джерело засобів для існування завдяки праці в культурницьких інституціях. Водночас, незалежно від причин перебування на окупованій території, місцева інтелігенція як примусово, так і за добровільним вибором заради виживання вимушена була йти на співпрацю з гітлерівською адміністрацією.

Ініціатива заснування театрів на окупованій території належала підрозділам пропаганди, фельд- та ортскомендатурам, командуванню військових з'єднань. Ініціатива могла виходити і від груп ентузіастів з числа місцевого населення, органів місцевого самоврядування, проте всі клю-

чові питання щодо діяльності театральних колективів вирішували лише за погодженням з окупаційними властями (Титаренко, 2008: 133).

Серед маріупольських акторів були досить кваліфіковані особи з великим досвідом роботи у театральних установах. Наприклад, директор Маріупольського театру Андрій Ірій (Авраменко) пройшов велику школу акторської та режисерської роботи, зокрема в колективі, очолюваному Лесем Курбасом. Художній керівник і актор театру Володимир Волгрик до війни працював у Чернігівському театрі, отримав звання заслуженого артиста республіки (Гайдабура, 1990: 70). Головним режисером у театрі працював І. Тяк, режисерами – С. Зав'ялова, В. Волгрик, головним художником театру був А. Федоров, балетмейстером – К. Вольська.

Репертуар Маріупольського музично-драматичного театру ім. Т. Шевченка складався переважно з народно-побутових вистав, що виконувалися здебільшого українською мовою. Всього за час окупації відбулося 18 вистав. Найбільш популярні твори, що виконувалися на сцені театру: «Синочок», «Наталка Полтавка», «Сватання на Гончарівці», «Пошились у дурні», «Наймичка», «Маруся Богуславка», «Ревізор», «Рожеве павутиння», «Безприданниця», «Вій» «Біда від ніжного серця», «Закрита вистава», «Коварство та любов» (Репертуар, 1943: 4).

У Маріупольському театрі ім. Т. Шевченка влаштовувалися вечори пам'яті українських письменників, поетів, композиторів. Так, до святкування 129-х роковин з дня народження Тараса Григоровича Шевченка дирекція театру підготувала велике свято, до програми якого увійшли: доповідь про творчість Т. Шевченка; літературно-музичний монтаж; концерт (Святкування, 1943: 4). При театрі працювали німецькі композитори, які «рекомендували» до постановки п'єси українських та німецьких авторів. Проводилася добре продумана і спланована агітаційно-пропагандистська робота серед населення антирадянського й пронімецького змісту. Часто в театрі влаштовували народні читання, публічні лекції, на яких обговорювалися враження про Німеччину та переваги працевлаштування в Німеччині (У міському театрі, 1943: 4).

Дирекцію міського театру зобов'язали створити бригаду артистів для виступу на фронті перед німецькими солдатами та українськими добровольцями. До програми були включені українська народна музика, танці, українські та німецькі пісні. Як повідомляв редактор «Маріупільської газети» О. Озівський, «бригада під керівництвом актора пана Ягупова побувала в м. Юзівці, Морфинському, Федірівці та в багатьох інших місцевостях. У складі гастрольної групи: артисти-боянсти Соловійов та Серебряков, балерини, солісти-співаки та інші. За 25 днів відбулося понад 30 концертів, на яких було близько 15 000 німецьких вояків. Скрізь, де відбувались концерти, глядачі дуже тепло приймали виступ акторів. Вояки з великою зацікавленістю знайомились з українським мистецтвом, прохаючи акторів ще приїздити до них» (Озівський Театр, 1942: 2). Виконуючи як окупаційну повинність обслуговування німецької армії, водночас театр мав можливість орієнтувати свою духовну енергію на контакти з власним народом. На думку вченого-мистецтвознавця В. Гайдабури, український театр періоду окупації, використовуючи легітимне становище для найширшого спілкування із цивільним населенням, узяв на себе функції мистецького механізму самозбереження національних традицій (Гайдабура, 2004: 5).

Відновив роботу театр ляльок, де ставилися вистави за казками Г. Андерсена, В. Гауфа, братів Грімм та ін. Так, у кінці травня 1942 р. у приміщенні театру ім. Т. Шевченка відбулася перша вистава дитячого лялькового театру за казкою Ганса Крістіана Андерсена «Свинопас». Якщо в міському театрі йшов вечірній спектакль, то квитки на нього служили перепусткою, оскільки комендантська година не скасовувалася (Мариуполь, 2008: 205).

Майже кожному прем'єру театру супроводжувала стаття місцевого журналіста-критика. Як свідчать відгуки в пресі, програми вистав, гра акторів, музик, праця диригентів і балетмейстерів викликала схвальні відгуки як цивільного населення, так і окупантів. Присутність німців – європейського глядача, обізнаного з мистецтвом, – орієнтувала театри на посилену відповідальність за результати своєї праці. Перед прем'єрою спектаклю «Наймичка» у місцевій періодиці зазначалось, що режисер вистави В. Волгрик додав до п'єси спеціальну музику, а також багато пісень і танців. Незважаючи на відсутність матеріалів, художник А. Федоров приготував декорації, що мають відтворити побут часу, коли відбувались події, наведені в п'єсі. Загалом вистава «Наймичка» І. Карпенка-Карого приємно зворушила глядачів (Озівський, 1942: 2).

Маріупольський театр ім. Т. Шевченка працював дуже активно. 5 липня 1942 р. відбувся балетний концерт. Через декілька днів «Маріупольська газета» відгукнулася на цю подію статтю. Переповівши у загальних рисах зміст концерту, автор публікації зазначив: «Публіка з захопленням прийняла новий концерт». Цікавими були акробатні вистави з дуже вдалим світловими ефектами та кілька концертних і оркестрових номерів (Балетний концерт, 1942: 2).

3 липня 1942 р. репертуар Маріупольського театру ім. Т. Шевченка поповнився українськими водевілями: «На перші гулі», «День правди», «По ревізії», «Кум і мірошник». Незважаючи на появу нових вистав, брак модерного театального репертуару давався взнаки. Саме тому маріупольські режисери прагнули до різноманіття програми (Культурне життя, 1942: 2).

На окупованих територіях почалося національне українське відродження, виникали культурні установи, неможливі за радянської влади. У червні 1942 р. поновлює свою роботу Маріупольське Товариство «Просвіта». Андрій Ірій (Авраменко) стає її керівником, водночас продовжуючи українізувати Маріупольський театр ім. Т. Шевченка, вступає до ОУН. З огляду на обставини свого заснування, «Просвіти» мусили декларувати лояльність до нового режиму і неприйняття радянської влади.

Маріупольське Товариство «Просвіта» мало свою капелу бандуристів та духовий оркестр. З дозволу та під наглядом німецьких окупаційних властей, які стверджували репертуар, просвітяни давали концерти в Північному Приазов'ї. 22 і 23 серпня 1942 р. пройшли концерти бандуристів «Просвіти» в клубах радгоспів «Зірка» та ім. Ворошилова. Виконали близько 30 українських пісень. На концертах були присутні місцеві жителі, офіцери і солдати окупаційної влади. Для артистів і офіцерів місцева влада після концерту влаштувала урочисту вечерю (Маріуполь, 2008: 205).

Драматична секція маріупольської «Просвіти» мала неабиякий вплив на розвиток театального мистецтва регіону. Режисер Маріупольського театру ім. Т. Шевченка та керівник драматичної секції «Просвіти» Софія Зав'ялова активно працювала над питанням утворення професійних драматичних кадрів. У своїй статті вона вказувала на головні проблеми й недоліки театальної справи. Для їх усунення С. Зав'ялова вважала за потрібне створити драматичний, режисерський і художньо-технічний відділи для підготовки артистів, режисерів і художніх техніків сцени (декораторів, бутафорів, електротехніків і т. ін.). Не менш важливими завданнями на її думку були підвищення кваліфікації для самодіяльної художньої роботи аматорів та допомога сільським «Просвітам» у їх драматичній роботі (Зав'ялова, 1942: 4).

Незабаром у міській пресі повідомлялось, що завдяки роботі «Просвіти» в Маріуполі відроджується українська національна культура. Репертуар драматичних гуртків «Просвіти» складався з п'єс української класики. 5 вересня 1942 р. у міському саду «Просвіта» влаштувала великий концерт за участю артистів, балету театру ім. Шевченка, хору бандуристів «Просвіти». Грали два духові оркестри (Перші концерти, 1942: 4).

Завдяки діяльності драматичного гуртка Товариства «Просвіта» у 1943 р. було поставлено кілька вистав у с. Володарське, зокрема «Доки сонце зійде, роса очі виїсть», «Безталанна», «Лимерівна», «Сватання на Гончарівці», «Пошились у дурні», «На перші гулі», а також низку водевілів. На високому рівні було проведене Шевченківське свято. Активною була культосвітня робота в селах Темрюк, Петрівці, Чердакли (де є навіть свій духовий оркестр) та в Мало-Янісолі (Культурноосвітня робота, 1943: 4).

Вагоме місце в роботі колективу театру посідали виступи акторів у міській радіомережі. Так, 21 листопада 1942 р. місцевий журналіст зазначав: «Театр дав цілу низку тематичних літературно-музичних передач: «Лірика українського народу», «Тарас Шевченко», «Шевченківські вірші та пісні» та інші. У цих передачах брали активну участь артисти В. Волгрик, М. Поет, Харута, Харитонов та піаністка Л. Тімен» (Донецька Шевченкіана, 2014: 32).

У квітні 1943 р. міський театр, продовжуючи поповнення свого репертуару, розпочав роботу над п'єсою І. Карпенко-Карого «Безталанна». Режисер постановки С. Зав'ялова ролі розподілила так, що театр мав змогу водночас з роботою над «Безталанною» продовжувати свою працю над «найгрунтовнішою» п'єсою в репертуарі цього сезону – драмою Ф. Шиллера «Коварство і любов», яку ставив головний режисер театру І. Тяк (Озівський, 1943: 4).

Володарський сільський театр, який складався з акторів-аматорів та місцевої інтелігенції, за 1943 р. підготував багато нових вистав. Найбільшим успіхом користувалася комедія «Пошилися у дурні». Зала театру, що мала всього 200 місць, кожного разу була переповнена глядачами. Гра акторів та музичне оформлення, що здійснювалося під керівництвом Р. Сліпця, незважаючи на сільські умови, відрізнялися великою майстерністю.

Улітку 1943 р. на сторінках «Маріупільської газети» повідомлялося: «Початок червня відзначився великим взлетом у культурному житті нашого міста». Маріупольці побачили на сцені театру ім. Т. Шевченка класичний твір Ф. Шиллера – трагедію «Коварство і любов» російською мовою. Німецька адміністрація рекомендувала поставити на сцені театру твір видатного німецького драматурга Фрідріха Шиллера. Тому театральний колектив під керівництвом головного режисера І. Тяка до підготовки вистави підійшов дуже серйозно. Півтора місяця актори вивчали ідеї німецької філософії XVIII ст., занурилися в епоху Ф. Шиллера та в музикальні твори світових класиків. Загалом вистава отримала схвальні рецензії. Високою театральною майстерністю відзначалася гра акторів. Разом не всі актори зразково оволоділи зовнішньою технікою сценічної гри: нюансами міміки, виразністю руху, мистецтвом тонкої обробки фрази й інтонації. Помітні були недоліки в мові артистів. Деяким акторам, – зазначав маріупольський рецензент, – треба попрацювати над російською мовою. Прикрасою вистави стали костюми, а музичне оформлення збільшило художню цінність спектаклю. Маріупольський журналіст-критик повідомляв, що «трагедія «Коварство і любов» є безперечний крок вперед і не лише в естетичному розумінні, а і як школа для самих артистів, яка дає і досвід, і натхнення для дальшої роботи» (Прем'єра, 1943: 3).

19 червня 1943 р. театр показав глядачам свою нову роботу: одноактну п'єсу «Одна кімната». Велику роботу провів головний режисер театру І. Тяк. Під його керівництвом театральна молодь добре підготувалася до своїх ролей, текст п'єси він поновив і доповнив дотепними експромтами на маріупольську тематику, додав цікаві мізансцени, дбайливо підібрав декорації і реквізит (Комедія, 1943: 4).

Після п'єси «Одна кімната» 19 й 20 червня відбувся великий дивертисмент, хор, балет та сольні виступи. Найкраще враження у дивертисменті залишив український хор, слабкіше лунала російська народна музика на варіації «Стенька Разін». Найбільш вдалим були українські народні пісні з танцями. Глядачі з великим зацікавленням слідували за акробатичними виступами чотирьох атлетів, у тому числі однієї дівчини, що показала силу, спритність і пластику. Водночас постійні театральні глядачі часто просили поновити програму дивертисменту (Дивертисмент, 1943: 4).

Деякі з вистав ставилися десятки разів. Наприклад, 1 серпня 1943 р. на сцені Маріупольського театру ім. Т. Шевченка відбулася п'ятдесята ювілейна вистава комедії О. Островського «Без вини винні». Колектив виконавців своєю грою створив гармонічне ціле. Художньому оформленню вистави сприяли професійний оркестр, вдалий грим, костюми і декорації художника А. Федорова. «Особливо ефектна декорація й освітлення останнього акту – місячна ніч, панський сад, тераса поміщицького будинку, мармурові статуї, квіти, рослини» (П'ятдесят раз, 1943: 4).

На початку серпня відбулася прем'єра Вар'єте. У місцевій газеті повідомлялося: «Глядачі з захопленням спостерігали за солісткою А. Фадєєвою. Велике враження на публіку справила молода артистка, «дівчина-каучук», Н. Тітова зі своїм партнером В. Афендуловим. Професійну майстерність показали О. Макеєв зі своєю партнершою Н. Дьяковою в ковбойському танку. Надя Дьякова – наймолодша балерина (16 років), але виконує всі танки найкраще» (Тополя, 1943: 4). Незважаючи на те, що балетному ансамблю доводилося часто виїжджати на фронт для обслуговування німецьких солдатів, давати виїзdn концерти на периферії, – все ж таки його успіхи в роботі величезні. На думку критика, балетний ансамбль театру здібний виконувати як звичайні народні танці, так і класичні, завдяки своєму керівникові балетмейстеру – К. Вольській. Вона приїхала влітку 1943 р. з фронтового театру м. Юзівка на запрошення дирекції маріупольського театру. Вар'єтне мистецтво міського театру ім. Т. Шевченка давало глядачам кілька годин розваги – зі смаком підібраних мистецьких номерів, що склалися в основному з балету, акробатики, співів, гумору (Тополя, 1943: 4).

З початком операції зі звільнення Північного Приазов'я від німецьких окупантів діяльність Маріупольського театру ім. Т. Шевченка поступово припиняється. 4 вересня 1943 р., коли частини

221-ї стрілецької дивізії визволили селище Павлопіль, вийшов останній номер «Маріупільської газети». Праця в культурницьких установах за роки окупації автоматично перетворювала людину на «ворога радянської влади». Розуміючи це, чимало працівників театру, Товариства «Просвіти» обрали для себе шлях на еміграцію, де пізніше зуміли примножити здобутки вітчизняної культури.

Висновки. Таким чином, діяльність Маріупольського театру ім. Т. Шевченка в умовах окупаційної влади та суворих реаліях прифронтових територій сприяла розвитку театального мистецтва в регіоні. Працівники театру, прилаштовуючись до умов окупанта, водночас формували український національно-культурний простір. Якщо для окупаційного режиму театр мав пропагандистське значення, то для мешканців регіону він зміг відродити українську культуру, задовольняв елементарні потреби населення в інформації, мистецьких враженнях, психологічному розвантаженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Балетний концерт, 1942 – Балетний концерт 5 липня // Маріупільська газета. 1942. № 83. 7 липня. С. 2.
- Гайдабура, 1990 – Гайдабура В. М. Театр, захований в архівах. Сценічне мистецтво в Україні періоду німецько-фашистської окупації (1941 – 1944). К.: Мистецтво, 1998. 220 с.
- Гайдабура, 2004 – Гайдабура В. М. Театр між Гітлером і Сталіним: Україна. 1941 – 1944. Долі митців. К.: Факт, 2004. 320 с.
- Дивертисмент, 1943 – Дивертисмент у театрі ім. Шевченка // Маріупільська газета. 1943. № 71. 24 червня. С. 4.
- Донецька Шевченкіана, 2014 – Донецька Шевченкіана у датах і подіях: 1851 – 2014 / Укладач: Т. Г. Пішванова. Донецьк: Український культурологічний центр, Донецьке відділення НТШ, ТОВ «Східний видавничий дім», 2014. 176 с.
- Зав'ялова, 1942 – Зав'ялова С. Завдання драматичної секції «Просвіти» // Маріупільська газета. 1942. № 110. 26 серпня. С. 4.
- Комедія, 1943 – Комедія «Одна кімната» // Маріупільська газета. 1943. № 70. 22 червня. С. 4.
- Культурне життя, 1942 – Культурне життя // Маріупільська газета. 1942. № 98. 30 липня. С. 2.
- Культурноосвітня робота, 1943 – Культурноосвітня робота // Маріупільська газета. 1943. № 35. 30 березня. С. 4.
- Мариуполь, 2008 – Мариуполь и его окрестности: взгляд из XXI века: / Р. П. Божко, Т. Ю. Були, Н. Н. Гащенко и др. Мариуполь: «Рената», 2008. 428 с.
- Озівський, 1943 – Озівський О. Культурна хроніка. У Маріуполі // Маріупільська газета. 1943. № 39. 10 квітня. С. 4.
- Озівський, 1942 – Озівський О. Перед прем'єрою // Маріупільська газета. 1942. № 54. 7 травня. С. 2.
- Озівський Театр, 1942 – Озівський О. Театр Т. Г. Шевченка на фронті // Маріупільська газета. 1942. № 53. 5 травня. С. 2
- Перші концерти, 1942 – Перші концерти маріупільської «Просвіти» // Маріупільська газета. 1942. № 113. 2 вересня. С. 4.
- Прем'єра, 1943 – Прем'єра «Коварство і любов» // Маріупільська газета. 1943. № 64. 8 червня. С. 3–4.
- П'ятдесят раз, 1943 – П'ятдесят раз «Без Вини винні» на сцені Маріупільського театру // Маріупільська газета. 1943. № 88. 3 серпня. С. 4.
- Репертуар, 1943 – Репертуар театру ім. Шевченка // Маріупільська газета. 1943. № 76. 6 липня. С. 4.
- Святкування, 1943 – Святкування 129 роковин... // Маріупільська газета. 1943. № 29. 11 березня. С. 4.
- Титаренко, 2008 – Титаренко Д. Театр, кіно, періодика, музеї: культурне життя українських областей зони військової адміністрації // Україна модерна. 2008. Ч. 2 (13). С. 131–146.
- Тополя, 1943 – Тополя А. «Для вас». Премєра Вар'єте // Маріупільська газета. 1943. № 89. 5 серпня. С. 4.
- У міському театрі, 1943 – У міському театрі ім. Шевченка // Маріупільська газета. 1943. № 54. 15 травня. С. 4.
- Чуприк, 1998 – Чуприк Л. Н. Научная справка из истории Мариупольского театра. Архив Мариупольского краеведческого музея. Мариуполь, 1998. 28 с.

REFERENCES

- Baletnyi kontsert, 1942 – Baletnyi kontsert. [Ballet Concert]. Mariupol newspaper. 1942. Nr 83. July 7. S. 2. [in Ukrainian].

Haidabura, 1990 – Haidabura V. M. Teatr, zakhovanyi v arkhivakh. Stsenichne mystetstvo v Ukraini periodu nimetsko-fashystskoi okupatsii (1941 – 1944). [Theater, hidden in the archives. Stage art in Ukraine during the period of the German-fascist occupation (1941–1944)]. Kyiv: Art, 1998. 220 p. [in Ukrainian].

Haidabura, 2004 – Haidabura V. M. Teatr mizh Hitlerom i Stalynym: Ukraina. 1941–1944. [The theater between Hitler and Stalin: Ukraine. 1941–1944.]. The Destiny of Artists. Kyiv: Fact, 2004. 320 p. [in Ukrainian].

Dyvertysment, 1943 – Dyvertysment u teatri im. Shevchenka. [Divertissement in the theater to them]. Mariupol newspaper. 1943. Nr 71. June 24. P. 4. [in Ukrainian].

Donetska Shevchenkiana, 2014 – Donetska Shevchenkiana u datakh i podiiakh: 1851 – 2014. [Donets Shevchenkian in dates and events: 1851 – 2014]. Compiled by: T. G. Pishvanova. Donetsk: Ukrainian Cultural Center, Donetsk Branch of NTSh, «East Publishing House» 2014. 176 p. [in Ukrainian].

Zavialova, 1942 – Zavialova S. Zavdannya dramatychnoi sekti «Prosvity». [Tasks of the dramatic section «Prosvita»]. Mariupol newspaper. 1942. Nr 110. August 26. P. 4. [in Ukrainian].

Komediia, 1943 – Komediia «Odna kimmnata» [Comedy «One Room»]. Mariupol newspaper. 1943. Nr 70. June 22. P. 4. [in Ukrainian].

Kulturne zhyttia, 1942 – Kulturne zhyttia. [The cultural life]. Mariupol newspaper. 1942. № 98. July 30. S. 2. [in Ukrainian].

Kulturnoosvitnia robota, 1943 – Kulturnoosvitnia robota. [The cultural and educational work] Mariupol newspaper. 1943. Nr 35. March 30. P. 4. [in Ukrainian].

Mariupol, 2008 – Mariupol i ego okrestnosti: vzglyad iz XXI veka. [Mariupol and its surroundings: a glance from the XXI century]. Compiled by: R. P. Bozhko, T. Yu. Buli, N. N. Gashenko and others. Mariupol: «Renata», 2008. 428 p. [in Russian].

Ozivskiyi, 1943 – Ozivskiyi O. Kulturna khronika. U Mariupoli. [The cultural chronicle. in Mariupol]. Mariupol newspaper. 1943. Nr 39. April 10. P. 4. [in Ukrainian].

Ozivskiyi, 1942 – Ozivskiyi O. Pered premieroiu. [Before the premiere]. Mariupol newspaper. 1942. Nr 54. May 7. P. 2. [in Ukrainian].

Ozivskiyi Teatr, 1942 – Ozivskiyi O. Teatr T. H. Shevchenka na fronti. [TG Shevchenko Theater at the Front]. Mariupol newspaper. 1942. Nr 53. May 5. P. 2. [in Ukrainian].

Pershi kontserty, 1942 – Pershi kontserty mariupilskoi «Prosvity». [The first concerts of Mariupol «Enlightenment»]. Mariupol newspaper. 1942. Nr 113. September 2. P. 4. [in Ukrainian].

Premiera, 1943 – Premiera «Kovarstvo i liubov». [Premiere of «Guilty and Love»]. Mariupol newspaper. 1943. Nr 64. June 8. P. 3–4. [in Ukrainian].

Piatdesiat raz, 1943 – Piatdesiat raz «Bez Vyny vynni» na stseni Mariupilskoho teatru. [Fifty times «No wine guilty» on the stage of the Mariupol Theater]. Mariupol newspaper. 1943. Nr 88. August 3. P. 4. [in Ukrainian].

Repertuar, 1943 – Repertuar teatru im. Shevchenka. [Repertoire of the theater to them. Shevchenko]. Mariupol newspaper. – 1943. Nr 76. July 6. P. 4. [in Ukrainian].

Sviatkuvannia, 1943 – Sviatkuvannia 129 rokovyn. [Celebration of the 129th anniversary]. Mariupol newspaper. 1943. Nr 29. March 11. P. 4. [in Ukrainian].

Tytarenko, 2008 – Tytarenko D. Teatr, kino, periodyka, muzei: kulturne zhyttia ukraïnskykh oblastei zony viiskovoi administratsii. [Theater, cinema, periodicals, museums: cultural life of Ukrainian regions of the zone of military administration]. Ukraine is modern. 2008. 2 (13). Pp. 131–146. [in Ukrainian].

Topolia, 1943 – Topolia A. «Dlia vas». Premiera Variete. [«For You». Premier Variety]. Mariupol newspaper. 1943. Nr 89. August 5. P. 4. [in Ukrainian].

U miskomu teatri, 1943 – U miskomu teatri im. Shevchenka. [In the city theater Shevchenko]. Mariupol newspaper. 1943. Nr 54. May 15. P. 4. [in Ukrainian].

Chuprik, 1998 – Chuprik L. N. Nauchnaya spravka iz istorii Mariupolskogo teatru. [Scientific reference from the history of the Mariupol Theater]. Archive of Mariupol Local History Museum. Mariupol, 1998. 28 p. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 15.02.2018 р.

УДК 94(477.83)«1943/45»

DOI: 10.24919/2519-058x.6.123756

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ,

orcid.org/0000-0002-4969-052X

*доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України
Дрогобицького державного педагогічного*

університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) vilnickiy@gmail.com

Микола ПАНТЮК,

orcid.org/0000-0002-4969-052X

доктор педагогічних наук, професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти,

проректор з наукової роботи Дрогобицького державного педагогічного університету

імені Івана Франка, (Україна, Дрогобич) pantyuk.m@bigmir.net

ДІЯЛЬНІСТЬ СТАРШИНСЬКОЇ ШКОЛИ УПА ІМЕНІ ПОЛК. Є. КОНОВАЛЬЦЯ НА КОЛОМІЙЩИНІ (ІЗ ОСОБИСТИХ ЗІЗНАНЬ ФЕДОРА СТЕФАНОВИЧА- «КРОПИВИ»)¹

У статті публікується протокол допиту організатора та першого керівника старшинської школи УПА імені полк. Є. Коновальця на Гуцульщині Федора Стефановича-«Кропива», що розкриває питання функціонування старшинських і підстаршинських шкіл УПА у ВО-4 «Говерля». Простежуються особливості вишкільної діяльності: викладацькі кадри, програми, продуктивність роботи. Встановлено, що, зважаючи на постійні бойові дії і втрати особового та керівного складу, проблема підготовки професійних кадрів залишалася актуальною.

Ключові слова: Федір Стефанович, ВО-4 «Говерля», старшинські і підстаршинські школи, УПА.

Vasyl ILNYTSKYI,

*PhD hab. (History), Associate Professor, Head of Department of Ukraine's History of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) vilnickiy@gmail.com*

Mykola PANTIUK,

*PhD hab. (Education), Professor of Department of General Pedagogy and Preschool Education,
Prorector for Research of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
(Ukraine, Drohobych) pantyuk.m@bigmir.net*

ACTIVITIES OF COLONEL E. KONOVALETS' SERGEANTS SCHOOL OF THE UPA IN KOLOMYIA LAND (FROM THE PERSONAL EVIDENCE OF COLONEL FEDIR STEPANOVYCH ALIAS «KROPYVA»)

For an unbiased interpretation of the history of the Ukrainian people's struggle for independence it is necessary to conduct versatile studies on the activity of Ukrainian liberation movement, particularly, on its personnel structure. Cadres play the most important role in any organization. Consequently, the clarification of the peculiarities and possibilities of their preparation makes up an important scientific problem. The article provides the protocol of the interrogation of colonel Fedir Stepanovych, whose nom de guerre was «Kropyva» («the nettle») and who was the organizer and the first head of Colonel E. Konovalts' Officer School of the UPA in the Hutsul region. It should be underlined that the aforementioned document is an important source for a complex research of Ukrainian liberation movement in general and the peculiarities of preparation of master sergeants (starshyn) and staff sergeants (pidstarshyn) specifically. The published protocol clarifies the question of functioning of master and staff sergeants schools of the UPA in MD-4 «Hoverlia». F. Stepanovych' own evidence describes the officer school's disposition place, strength, the names of administrative staff, programs, productivity of work. Besides, it gives the general information on the administrative staff of the OUN and UPA in Stanislaviv land.

There is no separate complex research on the functioning of centres of preparation of commanding and rank-and-file staff of the UPA's MD-4 «Hoverlia». That is the reason why this article purposes to provide the available

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом договір Ф77/80-2017 від 31.08.2017 р.

information on the peculiarities of functioning of master sergeants (starshyn) and staff sergeants (pidstarsshyn) schools in MD-4 «Hoverlia».

In the territory of Karpatskyi Krai (the Carpathian area of OUN) the shortage of master sergeants (starshyn) and staff sergeants (pidstarsshyn) cadres was acute. This problem was solved by both enrolling of persons who served in the armies of other states and by the independent preparation of such. For that purpose separate training courses were organized in accordance with independently developed programs to prepare commanding and rank-and-file staff. On the whole, master and staff sergeants training lasted from one to four months. Their instructors were those who had previous military experience. In addition, the UPA sergeants schools which absorbed the skilled staff of instructors who began intense training differed qualitatively from the rest. After the decision to organize military preparation for a number of OUN members the OUN leadership took to carrying it out. It is found out that there functioned 14 master and staff sergeants schools in the Karpatskyi Krai territory

Hence, for the Ukrainian insurgents, combating for the restoration of their own state, the provision of their structures with professional cadres was a priority task. This question was solved by organization of their own training courses, under the supervision of skilled insurgents who had earlier participated in military service in the armies of other states and received direct fighting experience. Almost ten years of the Ukrainian liberation movement's opposition to the Soviet punitive system became a bright acknowledgement of the effective work of training structures in MD-4 «Hoverlia».

Keywords: Fedir Stepanovych, MD-4 «Hoverlia», master sergeants (starshyn) and staff sergeants (pidstarsshyn) schools, UPA.

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ,

доктор исторических наук, доцент заведующий кафедры истории Украины
Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко
(Украина, Дрогобыч) vilnickiy@gmail.com

Николай ПАНТЮК,

доктор педагогических наук, профессор кафедры общей педагогики и дошкольного
образования, проректор по научной работе Дрогобычского государственного педагогического
университета имени Ивана Франко, (Украина, Дрогобыч) pantyuk.m@bigmir.net

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СТАРШИНСКОЙ ШКОЛЫ УПА ИМЕНИ ПОЛК. Е. КОНОВАЛЬЦЯ НА КОЛОМЫЙЩИНЕ (С ЛИЧНОГО ПРИЗНАНИЯ ФЕДОРА СТЕФАНОВИЧА-«КРАПИВЫ»)

В статье публикуется протокол допроса организатора и первого руководителя старшинской школы УПА имени полк. Е. Коновальца на Гуцульщине Федора Стефановича-«Крапивы», раскрывающий вопросы функционирования офицерских и подстаршинской школ УПА в ВО-4 «Говерла». Прослеживаются особенности вышкільної діяльності: преподавательские кадры, программы, производительность работы. Установлено, что, несмотря на постоянные боевые действия и потери личного и руководящего состава, проблема подготовки профессиональных кадров оставалась актуальной.

Ключевые слова: Федор Стефанович, ВО-4 «Говерла», старшинские и подстаршинские школы, УПА.

Постановка проблеми. Для об'єктивного висвітлення історії боротьби українського народу необхідне різностороннє вивчення діяльності визвольного руху, зокрема і його кадрового складу. У діяльності будь-якої структури кадри відіграють найважливішу роль. Саме тому з'ясування особливостей та можливостей їхньої підготовки становить важливу наукову проблему.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Окреме комплексне дослідження, у якому б розглядалися питання функціонування центрів підготовки командних і рядових кадрів відділів УПА ВО-4 «Говерля», відсутнє. Безпосередньо питання функціонування старшинських і підстаршинських шкіл УПА вивчав І. Патриляк (Патриляк, 2004а; Патриляк, 2004б). Окремі аспекти проблеми знайшли відображення в узагальнювальних працях з історії українського визвольного руху А. Кентія (Кентій, 1999), Ю. Киричука (Киричук, 2003), А. Русначенка (Русначенко, 2002). Деякі аспекти функціонування та військового вишколу старшинських і підстаршинських кадрів у Буковинській окрузі розглядав автор цієї розвідки (Ільницький, 2016: 60–68). Саме тому **мета статті** – доповнити наявну

інформацію про особливості функціонування старшинських і підстаршинських шкіл у ВО-4 «Говерля».

Виклад основного матеріалу. У будь-якій армії професійні кадри можуть вирішити не лише долю окремого бою, але й хід цілої війни. УПА, зокрема на території Карпатського краю, відчувала нестачу офіцерських (старшинських) і сержантських (підстаршинських) кадрів. Цю проблему розв'язували як залученням осіб, які служили в арміях інших держав, так і самостійною підготовкою. Організовувалися власні вишкільні курси за самостійно розробленими програмами, щоб підготувати командний і рядовий склад. Загалом старшинські та підстаршинські вишколи тривали від одного місяця до чотирьох. Інструкторами на них були ті, хто мав попередній військовий досвід. При цьому якісно відрізнялися старшинські школи УПА, до яких влився досвідчений інструкторський склад та розпочав інтенсивну підготовку (Літопис УПА, 1992: 37). Після

*Федір Стефанович та його дружина
Вікторія*

прийняття рішення організувати для низки членів ОУН військовий вишкіл Провід ОУН почав його практичну реалізацію. До речі, для ефективного навчання необхідно було мати і відповідну фахову літературу. Знову ж таки, цю проблему розв'язували за рахунок захоплених чи здобутих вишкільних видань у ворожих регулярних арміях, що давало змогу використовувати її не лише для підготовки, але й знайомитися з тактикою супротивника, готувати контрзаходи.

На теренах Карпатського краю існували 14 старшинських і підстаршинських шкіл 1) «Чорні чорти» (липень – листопад 1943 р., біля с. Космач, командир – Ілько Рачок-«Липей», (Коломийська округа)); 2) «Гайдамаки-1» (липень – листопад 1943 р.) та 3) «Гайдамаки-2» (грудень 1943 – лютий 1944 р.) обидві школи дислокувалися біля г. Магура та с. Липа, командир – Степан Фрасуляк-«Хмель» (Калуська округа); 4) «Крилаті» (квітень – липень 1944 р.), дислокувалася біля с. Сприня – Звір – Недільна, командир школи Іван Гудзоватий-«Петрович» (Самбірська округа); 5) «Олені-1» (функціонувала березень – липень 1944 р.) та 6) «Олені-2» (функціонувала липень – жовтень 1944 р.), дислокувалися біля г. Магура, с. Липа Долинського р-ну і с. Бряза, – школи Степан Фрасуляк-«Хмель», Федір Польовий-«Поль» (Калуська округа); 7) старшинська школа ім. Коновальця (травень – серпень 1944 р.), дислокувалася у с. Брустури, командир – Федір Стефанович-«Кропива» (Коломийська округа); 8) «Беркути» (серпень – вересень 1944 р.), дислокувалася біля г. Малиновище, командир – «Чмелик» (Станиславівська округа); 9) школа кадрів ОУН «Тигри» (травень – серпень 1944 р.), дислокувалася у Долинському р-ні, командири – Михайло Федоришин-«Стефаник», Петро Федун-«Волянський» (Калуська округа); 10) «Кривоніс-1» (липень?серпень – жовтень 1943 р.), дислокувалася у Славському р-ні, командир – Омелян Польовий-«Шахай» (Стрийська округа); 11) «Кривоніс-2» (липень?серпень – листопад 1943 р.), дислокувалася біля с. Недільна Стрільківського р-ну, командир – Антін Шкітак-«Омелян» (Самбірська округа); 12) підстаршинська школа Групи «Гуцульщина» (серпень – вересень 1944 р.), дислокувалася біля с. Голови Верховинського р-ну, командир «Степовий» (Коломийська округа); 13) підстаршинська школа Групи «Гуцульщина» (функціонувала січень – лютий 1945 р.), дислокувалася біля с. Космач, командир – «Степовий» (Коломийська округа); 14) підстаршинська школа Буковини (грудень 1944 – лютий 1945 р.), дислокувалася біля с. Конятин, командир – Назарій Данилюк-«Перебийніс» (Буковинська округа).

Перші відомі вишкільні табори почали створюватися у травні – червні 1943 р. (вишкільні курені: «Гайдамаки» (до 300 бійців) і «Чорні чорти» (1943) (до 300 бійців). Саме ця робота дала змогу у листопаді 1943 р. направити із куреня «Гайдамаки» дві сотні у Тернопільську і Львівську області, а на базі третьої сформувати другий склад куреня до 300 бійців. У листопаді 1943 р. куринь «Чорні чорти» розділили на дві частини: одна пішла у Чорний ліс, друга – залишилася на місці. У Дрогобицькій області в 1943 р. діяли вишкільні курені у Стрийській окрузі – «Криво-

ніс-1» (2 сотні по 70 бійців, у жовтні 1943 р. розпався і частина перейшла у Калуську округу), у Самбірській окрузі – курінь «Кривоніс-2» (2 сотні по 90 бійців, у листопаді 1943 р. зазнав серйозних втрат біля с. Недільна у бою з німцями). У січні 1944 р. крайовий провід юнацтва Західноукраїнських земель (далі – ЗУЗ) звернувся до штабу УПА-Захід, щоб zorganizувати для юнацтва окремий військовий вишкіл. У цей час в штабі планувалося створити старшинські школи (далі – СШ) УПА, і цю пропозицію було реалізовано. Юнацтво ОУН направило до школи найкращих членів із повною середньою освітою, які прискорили процес мобілізації юнаків до старшинських шкіл УПА (Чижевський, 1948: 40).

На терені ВО-4 «Говерля» 1 березня 1944 р. створили СШ «Олені», яка готувала старшин і підстаршин УПА. Школа базувалася біля г. Магура на межі сучасних Сколівського і Долинського районів Львівської та Івано-Франківської областей. Вона складалася із трьох сотень курсантів (дві сотні курсантів вишколювали на старшин, а третя – на підстаршин). Дві старшинські сотні очолювали (02.1944) Михайло Гальо-«Коник»² та «Чмелик»³ і однією сотнею підстаршин керував командир Микола Твердохліб-«Грім»⁴ (одночасно виконував обов'язки писаря старшинської школи «Олені-1»). Від УПА-Захід куратором організації СШ «Олені» став В. Чижевський-«Демид». До речі, підготовку до організації школи розпочали в січні 1944 р. із будівництва бійцями сотні «Чмелика» бараків для майбутніх курсантів біля гори Магура. Інструкторами були М. Твердохліб-«Грім», М. Гальо-«Коник», «Чмелик» та інші. Також були два лікарі (євреї). У ході навчання долучилися до вишколу інструктори УПА з Волині. Серед них: 1) сотник Василь Брилевський-«Боровий»⁵; 2) поручник Федір Польовий-«Поль»⁶; 3) Іван Мельниченко-«Дніпровий»⁷;

² **Гальо Михайло («Коник»;** 3.10.1914, с. Посада Хирівська Старосамбірського р-ну Львівської обл. – 7.01.1946, м. Бірча, Польща). Член ОУН (1935). Вояк куреня «Нахтігаль» (1941) та 201 батальйону «Щуцманшафт» (12.1941 – 12.1942). Стрілець, ройовий, чотовий в курені УНС «Гайдамаки». Інструктор і командир сотні в старшинській школі «Олені» (03 – 10.1944). Надрайоновий оргкомб Перемищини (від 03.1945). Заступник командира ТВ-26 «Лемко» ВО-6 «Сян» і командир Перемиського куреня УПА (від 11.1945). Хорунжий (1944), поручник (15.04.1945), майор і підполковник УПА (посмертно).

³ **«Чмелик»** (1910?, м. Львів – 20.04.1945, с. Снідавка Косівського р-ну Івано-Франківської обл.). Закінчив гімназію м. Львів. Вояк Легіону (1941) та 201 батальйону «Щуцманшафт» (12.1941 – 12.1942). Командир вишкільного куреня УНС «Кривоніс І» на Стрийщині і командир сотні, відтак сотенний в курені УНС «Гайдамаки» в Долинському р-ні (1943 – 1944). Інструктор і командир сотні у старшинській школі «Олені І» (02 – 06.1944), командир підстаршинської школи «Беркути» у ВО «Говерля» (II пол. 1944). Член Штабу ТВ-21 «Гуцульщина». Булавний, хорунжий (наказ 2/44 від 26.01.1944), поручник УПА.

⁴ **Твердохліб Микола Дмитрович («Грім», «Музика», «Петро», «Північ», «ОР-4», «24», «311», «401», «090»;** 1910 (або 1914 р.), с. Петрилів Тлумачького р-ну Івано-Франківської обл. – 17.05.1954 р., біля с. Зелена Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.). Освіта середня. Закінчив гімназію, відтак торгівельну школу м. Станіслав. Закінчив школу підхорунжих Польської армії. Член ОУН з 1930-х рр. Працював у Станіславській крамниці металевих виробів. Провідник ОУН по м. Івано-Франківськ (1938). Перебував на еміграції, вчився у абверівській школі у м. Криниця Польща (1939–1941). Одружений із Ольгою Герасимович (літо 1941). Член Станіславського обласного проводу ОУН (1941 – 1945). Інструктор і командир сотні в старшинській школі «Олені-1» (від 03.1944 р.), командир ВО-4 «Говерля» (07.1944 – 04.1954). Військовий референт Карпатського крайового проводу ОУН (13.12.1944 – 05.1954), організаційний референт (1947 – 06.1949), референт СБ (06.1949 – 05.1954), в.о. крайового провідника ОУН КК (поч. 1947, 1953 – 05.1954). Нагороджений Бронзовим хрестом бойової заслуги. Сотник (ч. 2/45 від 27.04.1945), майора УПА (ч. 1 від 15.02.1946). Загинув в кривіці разом з дружиною. Фігурант АС «Верховинці», «Петлюрівці».

⁵ **Брилевський Василь («Боровий», «Босній»;** 1915(?), с. Середпільці Радеківського р-ну Львівської обл. – 19.06.1945, с. Клішівка Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.). Чотовий у батальйоні «Нахтігаль», відтак у 201 батальйоні щуцманшафт. Заарештований гестапо (01.1943), ув'язнений у львівській тюрмі, втік. Перейшов у відділі УПА (Волинь). Командир загону (куреня) імені Хмельницького ВО 1 «Заграва» УПА-«Північ». Інструктор старшинських і підстаршинських шкіл. Начальник 3 вишкільного відділу крайового військового штабу УПА-«Захід» (01.1944). Перевів інструкторський склад СШ «Лісові чорти» з УПА-«Північ» до СШ «Олені» (Долинщина) УПА-«Захід». Поручник, сотник, майор УПА. Нагороджений Срібним хрестом бойової заслуги 2 кл.

⁶ **Польовий Федір («Поль»;** ?, Волинь – 15.10.1944, біля с. Липа Долинського р-ну Івано-Франківської обл.). Старшина польської армії, член ОУН, потім ОУН (м). Командир підстаршинської школи УПА на Волині (літо 1943), начальник вишкільного відділу КВШ УПА і КВШ УПА-Північ (08.1943 – поч. 1944), командир старшинської школи «Лісові чорти» на Волині (10.1943 – 02.1944), старшинської школи «Олені» в Карпатах (04.1944 – 10.1944). Нагороджений Золотим хрестом бойової заслуги II кл. (25.04.1945) та Срібним хрестом заслуги (11.10.1952). Хорунжий, поручник (26.01.1944), сотник (1.10.1944), майор УПА (посмертно).

⁷ **Мельниченко Іван Лукич («Дніпровий», «Степовий»;** 1920, с. Ротичі Чорнобильського р-ну Київської обл. – ?). Навчався у середній школі с. Горностайпіль Чорнобильського р-ну Київської обл. (1927 – 1937). Поступив у Київський лісотехнічний інститут (1937). Після першого року навчання поступив у Ленінградську військовотранспортну академію Червоної армії ім. Кагановича (1938 – 05.1941). 05.1941 відправлений у Західну Білорусь для виконання спеціального

4) Микола Симоненко-«Береза»⁸; 5) Андрій Максименко (Тарасенко)-«Степовий»⁹; 6) Олександр Бондаренко-«Бондаренко», «Гамалія»¹⁰; 7) А. Фінтіктістов-«Крутий»¹¹ (С. Федорівський стверджує, що «Крутий» за два роки в УПА вивчив українську мову, хоча до цього жив у Ленінграді, а його дід був управителем маєтку Терещенка, відтак сина направив у Петербург на навчання (Федорівський, 1962: 54); 7) Костянтин Караєв-«Кацо»¹² (м. Владикавказ); 8) Данило Міршук-«Клименко»¹³; 9) «Шалений»; 10) Дмитро Вітовський-«Зміюка»¹⁴; 11) Остап Линда-«Ярема»¹⁵ (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 4. Арк. 90). Лікарем у школі працював Лев Стефанович-«Дон»¹⁶. Сотник

завдання – будівництво залізничних доріг (зачислений військовим техніком 2 рангу). Освіта незакінчена вища. Служив у ЧА (1 залізнодорожний червонознаменний батальйон). Потрапив у полон, втік (07.1941). Учитель школи у с. Шубків Рівненського р-ну Рівненської обл. (08 – 12.1942). Після закриття школи перейшов працювати бухгалтером (12.1942 – 06.1943). В УПА з 1943. Зарахований у підстаршинську школу «Вовки» (07.1943). Інструктор із топографії старшинської школи «Дружинники» (10.1943 – 01.1944). Інструктор із топографії старшинської школи «Олені» (01 – 10.1944). Переведений у Львівську обл. Заарештований 21.11.1944, біля м. Красне Львівської обл. Засуджений 27.03.1945 ВТ Львівського військового округу по ст.ст. 54-1 «б» і 54-11 КК УРСР до 10 років позбавлення волі у ВТТ, із поразенням у правах на 5 років із конфіскацією майна. Звільнений 15.08.1950, перебував на спецпоселенні у Магаданській обл.

⁸ **Симоненко Микола («Береза»**; ?, Донбас – ?). За спеціальністю інженер. Лейтенант ЧА. Потрапив у німецький полон (1942). Член ОУН (1939). Потрапив до німецького полону, втік. Інструктор СШ «Олені» (1944). Нагороджений Бронзовим хрестом заслуги (1945). Поручник, сотник УПА (1.12.1944). Заарештований репресивними органами 12.1944 у Львівській обл.

⁹ **Максименко (Тарасенко) Андрій («Степовий»**; 1918, м. Полтава – 21.04.1945, біля с. Снідавка Косівського р-ну Івано-Франківської обл.). Старший лейтенант Червоної армії (артилерія). В УПА (1944). Старшина УПА (03.1944 – ?). Займав пост інструктора підстаршинської школи УПА «Грегіт» ТВ-21 «Гуцульщина» (04 – 10.1944). Курінний куреня «Перемога» групи «Гуцульщина» (10.1944 – ?). Очолював тактичний відтинок, командування яким через кілька днів передав поручникові «Козаку» (01.1945). Член команди відтинку ТВ-21. Нагороджений Бронзовим хрестом бойової заслуги (наказ № 9 від 1.02.1945 ВО «Говерля» з датою старшинства 20.02.1945). Поручник УПА.

¹⁰ **Бондаренко Олександр Тимофійович («Бондаренко», «Гамалія»**; 1905, с. Тарасівка Пирятинського р-ну Полтавської обл. – ?). Освіта середня. Член ВКП(б) (до 1941). Капітан ЧА. Інструктор Старшинської школи «Олені» (1944). Сотник УПА. Здався у Болехівський РВ НКВС. Заарештований 10.08.1944 у Івано-Франківській обл.

¹¹ **Фінтіктістов А. І. («Крутий»**; ? – ?). Колишній офіцер ЧА. Інструктор СШ «Олені». Поручник УПА. Заарештований 03.1945 в Івано-Франківській обл. Колишній старший лейтенант ЧА.

¹² **Караєв Костянтин Коспалатович («Кацо»**; ?, м. Владикавказ Російської Федерації – ?). Осетин. Колишній офіцер ЧА. Інструктор офіцерської школи «Олені», яка дислокувалася у Болехівському р-ні. 14.10.1944, здався НКВС і видав СШ «Олені». Поручник УПА.

¹³ **Міршук Данило («Липовий», «Клименко», «Степан Федорівський», «Федорівський Степан»**; 1912, с. Турбова Липовецького р-ну Вінницької обл. – 13.04.1988, Палм Спрінг США). Навчався у Києві, політв'язень радянських тюрем. Переїхав із Вінниці на Долиніщину у с. Тростянець (03.1944). Був двічі одруженим. В УПА – з 03.1944, курсант старшинської школи «Олені» (літо – осінь 1944), інструктор та бунчужний сотні, потім куреня «Бойки» (осінь 1944 – поч. 1945), інструктор політвиховного відділу штабу ВО «Маківка» (02.1945), співробітник підпільної радіостанції «Вільна Україна» («Афродита»; 03 – 04.1945), вишкільник осередку пропаганди Дрогобицького окружного проводу ОУН (05 – 09.1945), учасник рейду відділів УПА в Словаччину (07 – 09.1945), звідки перейшов через Австрію та Італію на Захід. 1951 р. емігрував до США. Став членом Об'єднання колишніх вояків УПА, членом редколегії «Літопису УПА». Письменник. Друкувався під псевдонімами – «Степан Федорівський», «Данило Федорівський» та «Данило Вінницький». Автор публікацій і книг «Молоді паростки», «Нотатки повстанця», «У смертельному колі», «Отаман Шепель». Написав спогади «На хвилях історії». Через стан здоров'я вийшов із складу редакції «Літопису УПА» (1975). Переїхав до сина у Сан-Дієго, Каліфорнія.

¹⁴ **Вітовський Ярослав-Дмитро («Андрієнко», «Зміюка»**; 07.07.1919, с. Брошнів Долинського р-ну Івано-Франківської обл. – 29.04.1947, м. Київ). Закінчив гімназію у м. Вільнюс (Литва) (1937). Навчався на географічному факультеті Львівського університету (1939 – 1940). Член ОУН (03.1939). Організаційний референт географічного факультету Львівського державного університету. Навчався у Першому авіаційному училищі в м. Енгельс (Росія) (1940). У званні молодшого лейтенанта проходив службу в 273-й спеціальній ескадрильї. З початком війни залишився у Львові, не повернувшись із відпустки до підрозділу. Працював лісничим при резиденції митрополита А. Шептицького на Рожнятівщині. В УПА – з 1944 р. Працював інструктором у СШ «Олені» (02.1944), ад'ютантом командира школи (04.1944). Начальник військово-польової жандармерії ВО-4 «Говерля» (11.1944). Командир ТВ-24 «Маківка» (05.1945). Військовий референт Дрогобицького окружного проводу ОУН (1.06.1945 – 03.1946). Керував першим пропагандивним рейдом відділів УПА по Словаччині (17.07. – 24.10.1945). Нагороджений Бронзовим хрестом бойової заслуги. Хорунжий (25.09.1944), поручник УПА (31.08.1945). Одружений із Голобродською Галиною Константинівною, мав дочку Марту. Під час засідки, проведеної внутрішніми військами 215-го полку НКВС поблизу м. Сколе, 19.03.1946 його важко поранили, внаслідок чого й потрапив у полон. Засуджений 04.02.1947 до ВМП – розстрілу, страчений. Фігурант АГС «Галичани», «Лісники».

¹⁵ **Линда Остап («Ярема»**; 17.03.1913, с. Наконечне Яворівського р-ну Львівської обл. – 24.11.1944, біля с. Красне Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.). Військовий референт Львівського обласного проводу ОУН (19143 – 1944). Командир ВО «Буг» (кін. 1943 – 04.1944). Заступник командира і командир старшинської школи УПА «Олені» (весна – осінь 1944). Поручник, майор (посмертно).

¹⁶ **Стефанович Лев Іванович («Роман», «Дон»**; 9.09.1919, м. Кам'янець-Подільський – 23.09.1944). Проживав у м. Львів. Закінчив гімназію м. Львів. Закінчив Львівський медичний інститут (1937 – 1943). Освіта вища – медична. Асистент ка-

Василь Брилевський-«Боровий» очолив при школі видавниче звено, де друкували навчальні матеріали (Чижевський, 1948: 42). Керівником школи з 1 березня по 15 травня 1944 р. був поручник С. Фрасуляк-«Хмель». Відтак у травні 1944 р. «Хмеля» призначили начальником штабу ВО-4 «Говерля», а командиром СШ став поручник Федір Польовий-«Поль» (Ремесло повстанця, 2007: 51). Там же перебувала сотня УПА «Гайдамаки» командира Володимир Верещинський-«Ясьміна»¹⁷, яка охороняла СШ «Олені». СШ «Олені-1», яка складалася з двох сотень курсантів, здійснювала навчання за старшинською програмою (230 осіб) у період з 1 березня до 18 липня 1944 р. Також функціонувала підстаршинська школа (сотня), де навчання проводилося за підстаршинською програмою (120 осіб), у період з 1 березня до 15 червня 1944 р. (Літопис УПА, 1992: 39). Дещо інші цифрові дані наводить Д. Вітовський-«Зміюка». Зокрема, під час слідства він розповідав, що у СШ «Олені-1» навчалися 218 осіб (очевидно, маючи на увазі старшинський склад). При цьому закінчили вишкіл 196 осіб та отримали звання хорунжого і старшого вістуну, решті не присвоїли звань через низьку успішність (Літопис УПА, 2012: 720). Після цього випускників розподілили по окремих округах, де вони продовжували здобувати практичні навички.

У липні 1944 р. розпочалося навчання СШ «Олені-2», яке тривало до жовтня 1944 р. Склад школи той самий: дві сотні вишколювалися на старшин і одна – на підстаршин (Л. Шанковський пише, що чисельність становила 300 бійців). Завдяки захопленим НКВС документам СШ «Олені» в жовтні 1944 р. довідуємося про склад другої старшинської школи. Так, «Олені-2» у серпні – вересні 1944 р. формували: одну сотню очолював командир хорунжий «Щит», чисельність (на 31 серпня 1944 р.) – 131 особа; друга сотня – командир хорунжий Михайло Гальо-«Коник», чисельність (на 10.09.1944 р.) – 119 осіб; третя сотня – командир хорунжий Федір Короліус (Короліук)-«Колчак»¹⁸, чисельність (на 17.09.1944 р.) – 124 особи. Загалом 374 курсанти (Патриляк, 2004а: 252–254). До речі, впродовж липня – серпня 1944 р. з першої і другої сотні загинули, пропали, відрахували 74 курсанти (Патриляк, 2004а: 252–253). До обов'язкових дисциплін у школі належали: польова служба і партизанська тактика (читав сотник Микола Симоненко-«Береза», колишній офіцер Червоної армії (далі – ЧА), до війни науковий співробітник одного із інститутів Академії наук, у грудні 1944 р. в районі м. Золочів потрапив у полон); топографія і зв'язок (поручник Іван Мельниченко-«Степовий», війна не дозволила йому здобути повну вищу освіту в Ленінграді); «піонерська справа» (поручник А. Фінтіктістов-«Крутий», колишній старший лейтенант ЧА); зброезнавство (поручник Костянтин Караєв-«Кацо»). Решту уроків, наприклад, із внутрішньої служби, «науки стріляння» проводили сотенні командири – хорунжі «Чмелик» і «Коник» (Літопис УПА, 1987: 189–190, 203; Когут, 1999: 12–13; ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67449. Арк. 11–12; Ф. 13. Спр. 372. Т. 87. Арк. 3; АУСБУ ЛО. Спр. П-38704. Арк. 17). В СШ «Олені-2» прибув із СС «Галичина» поручник «Ткачук», який став ад'ютантом школи. Також у школі працював капеланом о. Рафаїл (Р. Хомин) (Чижевський, 1948: 62). На присягу старшинської школи «Олені-2» 21 вересня 1944 р. біля сіл Нижня і Верхня Рожанка Сколівського р-ну Львівської обл. прибули провідники Іван Гриньох-«Орлів», «Номів», Олекій Гасин-«Лицар», Дмитро Вітовський-«Андрієнко», Михайло Медвідь-«Карпович», «Сергій», Андрій Кисіль-«Голубенко» та інші (Чижевський,

федри судової медицини (1943). Член ОУН (09.1941). Заарештований гестапо (1941), за відсутністю доказів звільнений. В УПА (03.1944). Займався підготовкою медичного персоналу для відділів УПА. Лікар СШ «Олені» (05.1944). Член Снятинського повітового проводу ОУН (1944). Головний лікар УПА-«Захід». Заарештований 23.08.1944, с. Витвиця Долинського р-ну Івано-Франківської обл. Обвинувачений по ст. 54-1 «а» КК УРСР. Засуджений 13.09.1944 до ВМП – розстрілу ¹⁷ **Верещинський Володимир («Ясьмін»)**; 22.11.1916, с. Боків Підгаєцького р-ну Тернопільської обл. – 1950, Тернопільська обл.). Вояк батальйону «Роланд» (1941) та 201 батальйону «Шуцманшафт» (12.1941 – 12.1942). В УНС сотні «Трембіта» (07.1943). Командир сотні «Гайдамаки» (02.1944 – 1946). Сотня перепідпорядкована ВО «Лисоня» (10 – 11.1944). Заарештований (29.10.1946). Здійснив втечу із Чортківської тюрми (07.1947), відтак переховувався самостійно на Підгаєччині. Старший булавний, хорунжий (15.04.1945), поручник (22.01.1946). Можливо, відзначений Бронзовим хрестом бойової заслуги (1945 – 1946). Ймовірно загинув у 1950-х рр. на Підгаєччині.

¹⁸ **Короліус (Короліук) Федір («Колчак»)**; 28.06.1922, с. Жовнівка Бережанського р-ну Тернопільської обл. – 1.04.1945, с. Бринь Галицького р-ну Івано-Франківської обл.). Закінчив гімназію м. Бережани, відтак навчався у Львівській політехніці. Член Юнацтва ОУН. Навчався у підстаршинській школі ОУН в Поморянах (літо 1941). Заарештований гестапо (1941), звільнений 1942. Курсант старшинської школи «Дружинники» на Поліссі (08 – 12.1943). Інструктор у старшинській школі «Лісові чорти» (12.1943 – 02.1944). Перебував на лікуванні (02 – 05.1944). У старшинській школі «Олені» (05 – 08.1944). У штабі ВО-4 «Говерля» (09.1944 – 04.1945). Працівник штабу ТВ-22. Старший вістун. Хорунжий (6.12.1943), поручник УПА.

1948: 67). Загалом перша і друга школа «Олені» випустила понад 600 старшин і кандидатів на старшин. Досить трагічно закінчилася доля штабу старшинської школи «Олені-2». 14 жовтня 1944 р. 14 прикордонний відділ захопив і допитав К. Караєва-«Кацо» (осетин), який на допиті зізнався про місце розташування підстаршинської школи УПА в лісі на південний схід від с. Липа (до річч, С. Федорівський у спогадах пише, що у бінокль бачили, як «Кацо» вів відділи прикордонників (Федорівський, 1962: 45–49). Охорона школи велася трьома цілодобовими польовими караулами чисельністю 10 – 12 осіб кожен, місцевість навколо табору школи була замінована із залишеними чотирма проходами. Крім того, при школі існував відділ жандармерії чисельністю близько 50 осіб, яким командував хорунжий «Шалений». На озброєнні школи було: 6 ротних мінометів, 8 ручних кулеметів, 15 автоматів, 200 гвинтівок різних систем, 650 гранат і великий запас патронів. Отримавши ці дані, чекісти 15 жовтня 1944 р. (7.00) оточили школу з чотирьох сторін, одна комендатура почала наступ на табір із південно-східної сторони дороги у західному напрямі від табору, але ця територія була щільно замінована, тому чекісти залишили для прикриття мінного поля одне відділення. Чисельність підрозділів, які залучили до ліквідації, налічували 350 бійців, командував особисто начальник 14 прикордонного відділу підполковник Туляков (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 87 (1951). Спр. 42. Т. 1. Арк. 27). Далі у радянських документах починаються приписки. Зазначається, що в ході бою повстанці здійснили сильний спротив, але були повністю розбиті, загинули 184 особи, 5 потрапили в полон. При цьому захопили міномет, 3 ручні кулемети, 12 гвинтівок, 5 автоматів, 5 пістолетів, радіоприймач, 2 друкарські машинки, 4 сідла, 10 коней, відзначали, що багато зброї було знищено під час бою, а також документів. Радянська сторона втратила 1 вбитого сержанта та 2 рядових, поранено 1 офіцера, 2 сержантів, 4 рядових (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 87 (1951). Спр. 42. Т. 1. Арк. 28; Оп. 107 (1954). Спр. 1. Арк. 198). Тобто, як і у більшості радянських документів, співвідношення між числом загиблих і вилученої зброї у разі відрізнялося. Очевидно, ситуація виглядала так, що, маючи повідомлення про можливий наступ (підозрюючи «Кацо»), навчання, завершилося і курсанти були розпущені, залишився лише штаб, який і загинув, що цілком відповідає чисельності вилученої зброї (загинув 14 осіб).

Підстаршинська школа на Буковині була організована у грудні 1944 р. Дислокувалася у с. Коятин Путильського р-ну Чернівецької обл. Керівником школи був Назарій Данилюк-«Перебийніс»¹⁹ і заступником сотенного – Онуфрій Москалюк-«Яструб»²⁰. Вишкіл проходили 60 осіб. Навчання було розраховане на 50 днів, однак за два тижні до закінчення довелося припинити курси через масові акції НКВС (ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-13422. Т. 6. Арк. 259; Літопис УПА, 2012: 37).

У 1944 р. на Дрогобиччині діяла підстаршинська школа «Крилаті», яка складалася із п'яти чот (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 25. Арк. 317–324). Крім згаданих вище шкіл, на терені ВО-4 і ВО-5 створили низку підстаршинських шкіл. Зокрема, на терені ВО-5 «Маківка» створили під-

¹⁹ **Данилюк Назарій Степанович** («Підкова», «Перебийніс», «Д-45», «Л-54»; 26.10.1910, с. Витилівка Кіцманського р-ну Чернівецької обл. – 31.10.1951, радянсько-румунський кордон). Навчався у чотирирічній сільській школі, відтак у Чернівецькій гімназії. Закінчив юридичний факультет Бухарестського університету і філологічний факультет Берлінського університету. Вільно володів німецькою, французькою, румунською, російською, польською, англійською і українською мовами. Служив у румунській армії. Перекладач при генералі німецької армії. Поступив на юридичний факультет Чернівецького університету. Адвокат у м. Чернівці. В'язень румунських тюрем (1938). Разом з дружиною Луцією перебралися до Німеччини (1940). Член Берлінського філіалу ОУН (1941). Викладав право у Львівській українській поліцейській школі (1942 – 03.1944). Член ОУН (1934). Командир сотні (весна 1944 – літо 1945), а відтак Буковинського куреня (11.1944 – 04.1945). Член Коломийського окружного проводу ОУН (1946 – 1951). Заступник командира підвідділу під час рейду в Румунію (06 – 07.1949). Референт пропаганди Коломийського окружного проводу ОУН (? – 10.1951). Одружився з Луцією «Карличук-Люся», «Галина» (? – заг. 1944), студенткою медичного інституту (кін. 30-х рр.). Фігурант АС «Карпати».

²⁰ **Москалюк Онуфрій Львович** («Яструб»; 1918, с. Черногузи Вижицького р-ну Івано-Франківської обл. – кінець 1980-х, м. Калгарі, Канада). Член ОУН (1938). Станічний ОУН у с. Черногузи Вижицького р-ну Івано-Франківської обл. Заарештований румунськими жандармами, але втік до Галичини (1942). В УНС з липня 1943. Кулеметник ВОП «Різуна», командир рою, згодом чоти сотні «Змії», відтак командир сотні «Змії» куреня «Скажені» ТВ-22 (07.1943 – 08.1944). Переведений на Буковину (08.1944). Викладач партизанської тактики у підстаршинській школі УПА, командир сотні Буковинського куреня УПА (08.1944 – 04.1945). Із залишками куреня пробився на Коломийщину та влилися до складу куреня «Перемога» Ю. Матвіїв-«Недобитого» ТВ-21 «Гуцульщина» (поч. 04.1945). Перейшов на терен Румунії (05.1945 – 1947). Перебрався на Захід. Проживав у м. Калгарі, Канада. Булавний УПА.

старшинську школу (сотню) «Крилаті»: 1) командир Іван Гудзоватий-«Петрович»²¹ (весна – літо 1944 р.); 2) викладач старший булавний Василь Кошельник-«Зір»²²; 3) чотовий «Діль» (можливо, це «Біль»); 4) старший булавний «Скорич»²³ з с. Отиневичі, район Ходорів; 5) підхорунжий «Кармелюк» – учитель гімназії у м. Дрогобич (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 5. Арк. 325). Сотня підстаршин «Петровича» (1 половина 1944 р.) складалася із чотових «Орла», «Вікторії», «Скорича» (ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 36617фп. Т. 1. Арк. 44–45). Закінчила навчання 27 липня 1944 р. На терені ВО-4 «Говерля» (Станіславська область) у групі «Гуцульщина» створили також підстаршинську школу (весна – літо 1944 р.), після закінчення якої курсанти влилися у відділи УПА. У січні 1945 р. на Гуцульщині сформували підстаршинську школу УПА, яку очолив поручник А. Максименко (Тарасенко)-«Степовий», заступники – А. Злобін-«Лісовий». У лютому курсанти закінчили навчання (Ремесло повстанця, 2007: 94–95; ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 39. Арк. 47). З Калущини в ролі інструктора туди відійшов хорунжий «Чмелик» (Ремесло повстанця, 2007: 94–95; ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 39. Арк. 47; Літопис УПА, 1992: 40). Зробили спробу у липні 1943 р. зорганізувати підстаршинську школу біля с. Майдан Дрогобицького р-ну. Однак німецькі окупанти одразу виявили її та розбили.

У травні 1944 р. організували першу старшинську школу УПА імені полк. Є. Коновальця на Гуцульщині, яку очолив Федір Стефанович-«Кропива»²⁴. До неї увійшла середньо-шкільна молодь з Коломийщини, яка не змогла потрапити до СШ «Олені-1». Навчання розпочалося 1 червня і тривало до 15 вересня 1944 р. Ця школа розташовувалася на хут. Буковець с. Брустури Косівського р-ну, в ній навчалися і закінчили навчання 31 особа (за результатами випускники були рекомендовані на посади: сотенних – 1, чотових – 23, ройових – 7 (ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-13422. Т. 2. Арк. 213; АУСБУ ІФО. Спр. 3100П. Арк. 15зв.). Навчання у школі було розраховане на шість місяців, але у зв'язку із проривом лінії фронту радянськими військами на території Косівського і Жаб'ївського р-ну навчання у школі перервали, а всі, хто там перебував, пішли у відділи УПА ТВ-21 «Гуцульщина» (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 108 (1954). Спр. 2. Т. 2. Арк. 6). Навчання включало: 1) орієнтування на місцевості; 2) топографію; 3) санітарну справу; 4) стройову підготовку; 5) вивчення зброї; 6) одна година кожного дня відводилася на політико-пропагандистський вишкіл (АУСБУ ЧО. Спр. 7334. Арк. 10, 44зв.) (АУСБУ ЧО. Спр. 7334. Арк. 10, 44зв.). 15 вересня 1944 р. на організованих урочистостях виступали керівники ОУН і УПА: окружний ОУН

²¹ **Гудзоватий Іван Петрович** («Дністровий», «Петрович»; 1911 р. с. Кадобна Калузького р-ну Івано-Франківської обл. – ?). Закінчив 5 кл. народної школи, відтак приватно навчався Василя Барнича та у приватній гімназії м. Долини (1924 – 1925), продовжив навчання у гімназію у м. Станіславів (осінь 1925 – 1932). Призваний до польської армії (09.1932), демобілізований (весна 1933), через загострення хвороби серця. Робить спробу поступити у Львівський університет (оснь 1933). Бухгалтер сільської кооперації (08.1934). Вступив на навчання у Краківський університет (заочна форма) (09.1934). Працює в сільській «Просвіті» (1934), керує драматичним гуртком. Член ОУН (1938). Провідник станичного проводу с. Кадобна Калузького р-ну Івано-Франківської обл., відтак Голинського підрайонного проводу ОУН (03.1939). Заарештований польською владою і ув'язнений у Станіславській тюрмі (08 – 09.1939). Переходить на територію Польщі (11.1939 – 11.1941). Інструктор повітового Союзу кооперативів у м. Калуш (01.1942 – 01.1944). Військовий референт Станіславівського обласного проводу ОУН (1942–1943). Провідник Калузького міського проводу ОУН (06 – 12.1943). Інструктор у старшинській школі «Олені 1» (06.1944). Командир підстаршинської школи «Крилаті» (05 – 07.1944) ВО-5 «Маківка». Організаційний референт Станіславівського обласного проводу ОУН (осінь 1944). Захворів туберкульозом та легалізувався за допомогою довідки на ім'я Кравчука Івана Дмитровича, 1906 р.н., переселенця з Польщі Працівник зеленого господарства м. Івано-Франківськ, відтак бухгалтер у цьому господарстві (02.1946). Одружується на дочці священика о. Івана Устияновича – Зеновії із с. Старий Лисець Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл. (02.1944). З дружиною виховували двох дітей: дочку Ірину (1946 р.н.) і сина Мар'яна (1950 р.н.). Заарештований 27.12.1950 р. Засуджений 11.04.1951 р. на 25 років ВТТ і 5 років пониження у правах. При перегляді справи 19.01.1955 р. вирок залишили без змін. Хорунжий УПА.

²² **Кошельник Василь Григорович** («Зір»; 1918, с. Золотарівка Кобеляцького р-ну Полтавської обл. – 04.08.1949, с. Лімна Турківського р-ну Львівської обл.). Служив в дивізії «Галичина». Викладач підстаршинської школи УПА «Крилаті» ВО-5 «Маківка» (1944). Вступив у сотню «Біра». Референт СВ Турківського районного проводу ОУН (04.1948 – 08.1949).

²³ **«Скорич»** (?), с. Отиневичі Жидачівського р-ну Івано-Франківської обл. – ?). Старший булавний, відтак чотовий підстаршинської школи УПА «Крилаті» ВО-5 «Маківка» (1944).

²⁴ **Стефанович Федір Володимирович** («Кропива», «Кара-Казбек»; 1883, м. Вашківці Чернівецької обл. – ?). Освіта вища технічна. Закінчив кавалерійську школу австро-угорської армії та військову академію у Відні, підполковник Української Галицької Армії (1919). Співробітник штабу УПА-«Захід». Співпрацював із підпіллям ОУН, начальник підстаршинської та старшинської школи УПА «Грегит» на Коломийщині (04 – 07.1944). Підполковник УПА. Заарештований 30.04.1945. Звільнений.

Г. Легкий-«Борис», начальник школи «Кропива», «Степовий» (ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67616. Т. 5. Арк. 335). Викладачами у школі були: 1) Ф. Стефанович-«Кропива» викладав інженерну справу і теорію кінної їзди; 2) керівник навчальної частини школи поручник «Степовий» – топографію; 3) поручник «Лісовий» – стройову і дисциплінарну службу; 4) поручник Микола Іванов-«Омельченко» – тактику; 5) капітан Т. Гачіч-«Гот»²⁵ – теорію балістики і зброї; 6) референт пропаганди Карпатського крайового проводу ОУН В. Тодорюк-«Тур» – історію ОУН, історію України, ідеологію українських націоналістів, історію української літератури (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 108 (1954). Спр. 2. Т. 2. Арк. 7). Крім згаданих вище, потрібно відзначити, що при сотнях існували школи (із терміном навчання один місяць) з підготовки молодшого командного складу (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 106, 156). Одразу після випуску старшинської школи керівництво ВО 4 «Говерля» почало організовувати підстаршинську школу УПА біля с. Жаб'є, однак радянські репресії перешкодили зреалізувати цей задум. Відтак 90 потенційних курсантів змушені були повернутися у відділи УПА.

Також в Карпатах були організовані курси радистів, керівник – «Кирило». Навчалася ця група радистів у червні 1944 р. на Закарпатті, організаційно-технічну допомогу надали угорці (Чижевський, 1948: 60–61).

Підстаршинську школу УПА «Беркути» організували у липні 1944 р., вона діяла впродовж серпня – вересня 1944 р. у Станиславській окрузі ОУН, командиром був хорунжий «Чмелик». База школи розташовувалася г. Малиновице в Карпатах (Літопис УПА, 1978: 92; Ремесло повстанця, 2007: 48, 259).

На терені Калуської округи впродовж травня – серпня 1944 р. діяла школа кадрів ОУН «Тигри» (база в Долинщині), яка складалася із двох сотень курсантів (чоловіча і жіноча). Керівником школи був Михайло Федоришин-«Стефаник», потім – П. Федун-«Волянський», його помічник – Всеволод Лемеха-«Осип», «Тигрис». Командиром жіночої сотні була Ірина Савицька (у заміжжі – Козак)-«Бистра», її помічницею – Марія Юрчак-«Наталка» (Содоль П., 1995: 81). На червень 1944 р. школа налічувала 180 осіб, з них 98 жінок. Через брак харчів жіночу школу перевели у Калущину. У серпні 1944 р. в час переходу фронту школу розпустили. Чоловічу сотню включили до СШ «Олені-2».

В. Чижевський-«Демид» пише, що завдяки інтенсивній роботі старшинських шкіл Станиславщини Львівщина та Дрогобиччина отримали по кількадесят інструкторів, але остання не зуміла їх належно використати, позитивні зміни сталися лише коли на пост командира цього терену заступив ад'ютант старшинської школи Д. Вітовський-«Зміюка» (Чижевський, 1948: 82).

Характеристику повстанців на конференції керівництва Карпатського краю ОУН 22 жовтня 1945 р. біля с. Сукіль Болахівського р-ну подавав М. Твердохліб. Він звітував про проведені вишколи і перевишколи офіцерів та підофіцерів, заняття у двох підофіцерських школах (тривало по 165 годин кожне). При цьому зазначав, що влітку 1945 р. 60 % учасників УПА навчалися на мінерських курсах. Однак відчувався брак людей, здатних проводити вишколи. Літературу для навчання використовували переважно російську і частково українську (ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 33286фп. Т. 1. Арк. 211). При цьому М. Твердохліб констатував, що 80 % стрільців УПА не були членами ОУН, а із командного складу – до 40 % відповідно. За віковою характеристикою учасники УПА – це молоді люди у віці від 18 до 35 років. М. Твердохліб стверджував, що в основному в УПА перебували добровольці, а примусово брали тільки в окремих випадках. Відтак примусово мобілізовані демобілізувалися з УПА. Наголошувалося на погано поставленій політвиховній роботі. Командний склад навчався переважно в самих відділах. Серед учасників УПА військовослужбовців інших армій було порівняно мало. Підкреслювалося, що озброєння було достатньо (ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 33286фп. Т. 1. Арк. 211). Звітуючи про проведені вишколи і пере-

²⁵ **Гачіч Трифун («Гот»;** 1915, с. Чумич Югославія – ?). Серб. Закінчив Белградську військову академію. Проходив службу у югославській армії (1936 – 1941). Поручник. Потрапив у полон (1941). Утримувався у таборах для військовополонених (Франції, Німеччини (Нюрнберг), України (Стрий). Втік із табору (11.1943). Інструктор старшинської школи УПА імені Є. Коновальця (Коломийщина) (1944). Викладав балістику і зброю. Отримав завдання від організаційного референта Коломийського окружного проводу ОУН Г. Легкого перейти в Югославію і встановити зв'язок із четниками Д. Михайловича. Заарештований 7.09.1944 у с. Роїця Снятинського р-ну.

вишколи старшин і підстаршин, зауважував, що заняття у двох підстаршинських школах тривало по 165 годин кожне (ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 33286фп. Т. 1. Арк. 211).

Програми підстаршинських і старшинських шкіл відрізнялися. На відміну від вишколу у підстаршинських школах, до програми старшинських входила низка спеціальних курсів: інтендантура, розвідка, організація війська, інструктаж, військове книговодство та кореспонденція. При цьому до старшинської школи приймали осіб, які мали відповідний освітній рівень (закінчення шести класів гімназії старого типу, чотирьох класів нового, або ж вісім – школи). Вишкіл у старшинських школах складався з двох частин: навчання рядових стрільців (тривалістю 361 год.) і підготовка кандидатів на старшин (409 год.). Загальна тривалість курсів – 770 год. До програми вишколу рядового бійця старшинської школи (361 год.) входили: «Полева служба» (86 год.), «Зброезнавство» (36 год.), «Впоряд» (55 год.), «Стрілецький вишкіл» (25 год.), «Піонерка і мінерка» (34 год.), «Внутрішня Служба» (32 год.), «Теренознавство» (16 год.), «Політвиховання» (72 год.), «Санітарна справа» (2 год.). Натомість програма вишколу кандидатів на старшин УПА старшинської школи (409 год.) включала курси: «Полева служба» (106 год.), «Впоряд» (18 год.), «Стрілецький вишкіл» (16 год.), «Піонерка і мінерка» (22 год.), «Внутрішня Служба» (23 год.), «Політвиховання» (24 год.), «Санітарна справа» (8 год.), «Картознавство» (64 год.), «Інструктаж (командування)» (48 год.), «Організація війська» (30 год.), «Інтендантура» (16 год.), «Розвідка» (14 год.), «Зв'язок» (14 год.), «Військове книговодство, кореспонденція» (6 год.) (Ремесло повстанця, 2007: 260–261, 265).

Програми вишколу рядового бійця (313 год.) та кандидатів на підстаршин (241 год.) УПА підстаршинської школи охоплювали такий самий набір предметів, щоправда, на них відводилася дещо менша кількість годин і викладалася дещо менша кількість предметів (у вишколі кандидатів на підстаршин були відсутні «Інструктаж (командування)», «Інтендантура», «Розвідка», «Військове книговодство, кореспонденція») (Ремесло повстанця, 2007: 270). Використовувалися також програми для підстаршинських шкіл за скороченим варіантом.

Навчання стрільців у відділах УПА ґрунтувалося на програмі, наведеній вище. Перед керівництвом УПА стояло завдання у короткі терміни вишколити стрільців. Так, рядовий стрілець мав засвоїти основні обов'язки, навчитися діяти у складі рою, чоти, сотні, виконувати команди, здобути навички стрільби, ознайомитися з різними видами зброї, основами мінерської справи та внутрішнім розпорядком військового підрозділу. Здобути теоретичні навички стрільці мали відточувати та вдосконалювати у бойових акціях. Окремим пунктом роботи було політичне виховання стрільців. Методика проведення політвиховної роботи викладалася у спеціальних інструкціях, а також у праці «Політвиховник – різьбар душ повстанців» С. Фрасуляка (Ремесло повстанця, 2007: 284–286).

23 червня 1946 р. політвиховник ТВ 23 «Магура» провів перевишкіл політвиховників відділів і підвідділів. Були розглянуті такі теми: «Від соц. гасел до побудови імперії» та «Сталінсько-більшовицький імперіялізм в світлі закордонної політики» (2 год.), «Міжнародне положення» (з радянської преси) (1 год.), «Рішучість українського повстанця» (1 год.) (Літопис УПА, 1990: 128).

Для ефективного навчання необхідно було мати і відповідну фахову літературу. Знову ж таки цю проблему слід було розв'язувати за рахунок захоплених чи здобутих вишкільних видань у регулярних арміях супротивника, що допомогало не лише навчатися військової справи, але й ознайомлюватися з тактикою супротивника, готувати контрзаходи. Саме тому у вказівках (в.о. начальника вишкільного відділу хорунжого «Щита») окружним провідникам і командирам відтинків із ВО «Говерля» (8 липня 1945 р.) наголошувалося, що після кількарядового переходу через територію фронту серед іншого залишилася значна кількість військово-вишкільної літератури та цінних матеріалів. Однак, як відзначалося, чомусь ніде не проявили ініціативи зібрати цей цінний матеріал, якого так не вистачало. Для виправлення становища рекомендувалося: 1) до 30 вересня 1945 р. зібрати з цілого терену та з усіх відділів УПА всю військову літературу і карти (різними мовами: українською, польською, німецькою, іншими), у відділах залишити тільки підручники, потрібні для вишколу, та військові карти теренів, на яких відділ мав місце своєї постійної дислокації; 2) із зібраної літератури потрібно було до 15 жовтня 1945 р. укомплектувати бібліотеку і призначити для її ведення окрему відповідальну особу; 3) окремо до 15 жовтня 1945 р. потрібно було упорядкувати всі зібрані військові карти і створити при КВШ пункти військових карт (ГДА

СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 62. – Арк. 148). Тобто, у складних умовах використовувалися будь-які можливості для якісної підготовки власних військових кадрів.

Висновки. Підсумовуючи питання вишкочів командного і рядового складу, відзначаємо: ведучи боротьбу за відновлення власної держави, першочерговим завданням для українських повстанців було забезпечення власних структур професійними кадрами. Розв'язувалося це питання шляхом організації власних вишкільних курсів, підготовкою та проведенням яких займалися досвідчені повстанці, які пройшли військову службу в арміях інших держав та здобули безпосередній бойовий досвід. Яскравим підтвердженням ефективної роботи вишкільних структур ВО «Говерля» стало майже десятирічне протистояння українського визвольного руху радянській репресивно-каральній системі

У публікації подається протокол допиту організатора та керівника першої старшинської школи УПА імені полк. Є. Коновальця на Гуцульщині Федора Стефановича-«Кропиви». Відзначимо, що публікований документ є важливим джерелом до комплексного дослідження українського визвольного руху загалом, особливостей підготовки старшинських і підстаршинських кадрів, зокрема. У власних зізнаннях Ф. Стефанович описує місце дислокації, чисельність, називає керівний склад старшинської школи. Крім цього подає загальну інформацію про керівний склад ОУН і УПА на Станиславівщині.

У виданні максимально збережено лексику, авторські та редакторські особливості джерел. Без змін подано власні та географічні назви. Виправленню підлягали лише найбільш очевидні граматичні огріхи. Кожен документ супроводжується легендою, в якій зазначено місце зберігання документа (назва архіву, номер фонду, опису, справи, аркушів).

Документ

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

Арестованного СТЕФАНОВИЧА Федора Владимировича, 1883 года рождения, урож. села Вашковцы, Черновицкой области, украинец, имеет высшее техническое образование. В последнее время находился в бандах УПА группы «Гуцульщина», имел звание полковника.

От 21-го июня 1945 года

ВОПРОС: Расскажите кратко свою автобиографию?

ОТВЕТ: До службы в австро-венгерской армии, я учился. Имею высшее лесотехническое образование. После призыва на военную службу окончил офицерскую школу и все время работал на интендантских должностях, последняя моя должность в австро-венгерской армии – старший помощник начальника интендантской службы штаба дивизии, имея звание майора.

В 1919 г. был призван на службу в УГА (Украинская Галицкая армия). Служил до 1921 г. включительно, занимал должность начальника мастерских дивизий по вещевому обеспечению. В том же году был повышен в звании до подполковника. Участия в боевых походах против Красной Армии не принимал.

По окончанию военных событий в период гражданской войны возвратился к семье на Галичину и работал на Станиславщине по лесоустройству и эксплуатации. В начале марта 1944 г. я попал в банду УПА и 6 месяцев находился на Гуцульщине.

ВОПРОС: Каким образом Вы попали в УПА и какую роль выполняли?

ОТВЕТ: В УПА я был взят принудительно по распоряжению заместителя Коломийского окружного проводу ОУН «БОРИСА»²⁶, использовался, как военный специалист. Согласно назначения являлся начальником 1-й старшинской гуцульской окружной школы.

²⁶ Легкий Григорій Йосипович («Борис», «30», «200», «300»; 21.06.1922, с. Слов'ятин Бережанського р-ну Тернопільської обл. – 20.10.1950 р., біля с. Шешори Косівського р-ну Івано-Франківської обл.). Член ОУН (1930-ті). Освіта середня. Пропагандист Станиславівського повітового проводу ОУН (1941). Організаційний референт Городенківського повітового проводу, військовий референт Городенківського повітового проводу (1942), відтак Коломийського повіту (1943 – 1945). Організаційний референт Коломийського окружного проводу ОУН (1944 – 03.1945). Провідник Коломийського окружного проводу ОУН (03.1945 – 10.1950). Член Карпатського крайового проводу ОУН (1947 – 10.1950). Загинув разом із В. »Савчаком-Сталем». Нагороджений Срібним хрестом заслуги (ч. 2/48 від 2.09.1948 р.). Фігурант АС «Гірські», «Карпати». Одружений із Оленою «Михнюк-Зелена».

[...]

ВОПРОС: Продолжайте показания, где находилась Старшинская школа УПА, как долго Вы в ней работали, сколько сделано выпусков и охарактеризуйте преподавательский состав школы?

ОТВЕТ: Первая гуцульская школа старшин УПА находилась сначала в с. Брустури, а затем в с. Снидавка, Косовского района, Станиславской области. В школе я работал три с половиной месяца. За это время был сделан лишь один выпуск. Общий состав школы – 40 человек, 6 преподавателей, 31 курсант, машинистка, повар и помощник повара.

Комплектованием школы курсантским составом руководил Коломыйский окружной провод ОУН. Слушательский состав подбирался физически здоровый и каждый из курсантов имел образование не ниже среднего.

По окончанию школы из общего количества 31 курсанта были выпущены с оценкой способностей для назначения в УПА на должности: сотенный – 1, четовых – 23, роевых – 7.

Мне известно, что выпущенный из школы сотенный по псевдониму «КРУК»²⁷, фамилию и имя не знаю, родом, якобы, из села Березов, Яблоновского района. Сейчас «КРУК» работает помощником начальника штаба группы УПА «Гуцульщина» «КОЗАКА».

В группе преподавателей состояли:

1. «СТЕПОВОЙ», фамилии не знаю, родом из Полтавщины, бывший командир Красной Армии, ст. лейтенант артиллерии, во время оккупации немцами восточной Украины, где-то работал учителем в школе, при отступлении немецких войск, бежал вместе с ними и добровольно поступил в УПА. В школе старшин преподавал топографию и заведовал кадрами школы.

2. «ЛЕСОВОЙ» «БУГУН», фамилии не знаю, прибыл вместе с «СТЕПОВЫМ» из Полтавщины, бывший командир Красной Армии, лейтенант артиллерии. По его рассказам в 1941 г. из Красной Армии дезертировал. Где и кем он на Полтавщине работал не знаю. В школе старшин преподавал уставы внутринней и полевой службы УПА и одновременно являлся комендантом учебной роты.

3. «ОМЕЛЬЧЕНКО» ИВАНОВ, имя и отчество не знаю, бывший командир Красной Армии, родом из Киева, до войны работал в Станиславе в Облзмотделе. При немцах жил в Киеве и с ними бежал на Запад во время отступления. Семья его – жена и двое детей проживают поселок Завоело, Яблоновского района. В школе старшин преподавал тактику.

4. «ЯВОР» бывший поручник румынской армии, данных о его настоящей фамилии не знаю. В школе старшин преподавал стрелковое дело. Работал примерно месяц, после чего был направлен на Буковину руководителем жандармерии, его сменил по преподаванию цикла стрелкового дела серб «ГОТ».

5. «ГОТ» по фамилии ГАЧИЧ, каким образом он попал в УПА не знаю. По неточным данным, он, якобы, также пойман во время облавы и арестован органами НКВД.

6. «НЕЗАБУДЬКО» ТКАЧУК, родом из с. Шешоры, Косовского района, имеет высшее медицинское образование. В школе преподавал гигиену и скорую помощь.

Периодически еще читал в школе лекции воспитательного характера в духе идеологии ОУН проводник ОУН Буковины «ТУР»²⁸. Фамилии его не знаю, по профессии адвокат, уроженец

²⁷ **Геник Костянтин Степанович («Крук», «149»;** 1920, с. Нижній Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл. – 01.12.1950, урочище Петричіла між сс. Шешори і Прокурава Косівського р-ну Івано-Франківської обл.). Закінчив 7 кл. школи у с. Нижній Березів. Закінчив вечірню школу (1939 – 1941). Навчався у м. Івано-Франківськ. Член ОУН. Заарештований гестапо (1941), втік. Провідник юнацтва районного проводу. Референт СБ Косівського повітового проводу ОУН (1941 – 1944). Організував і очолював сотню групи УПА «Гуцульщина» (1944). Референт СБ Косівського надрайонного проводу ОУН (1945). Заступник референта СБ Коломыйської окружного проводу ОУН (літо 1946 – 12.1950). Поручник УПА. Фігурант АС «Карпати».

²⁸ **Тодорюк Володимир Істратійович («Тур»;** 1910, с. Стара Жадова Сторожинецького р-ну Чернівецької обл. – 05.1945). Адвокат. Член ОУН (1930). В'язень румунських тюрем (1937). Учасник Південної похідної групи ОУН, секретар міської управи м. Миколаєва (1941). Заарештований румунською сигуранцюю у м. Радівці і перебував короткостроково у Бухарестській в'язниці (1942). Після звільнення, через переслідування сигуранці перебрався до Галичини. Референт пропаганди Коломыйського окружного проводу ОУН (1944). В.о. провідника Буковинського обласного проводу ОУН після арешту Артемізії «Галицької-Мотрі» та загибелі Мирослава «Кіндзірського-Степана», водночас обласний організаційний референт (01 – 02.1945). Референт пропаганди Карпатського крайового проводу ОУН (03 – 05.1945). Розстріляний за підозрою у зраді. Фігурант АС «Гірські».

гор. Черновцы, бывший поручник, румынской армии, имеет примерно 31 лет, низкого роста, брюнет, лицо круглое, плотного телосложения.

ВОПРОС: Какую работу в УПА Вы проводили в остальное время после окончания учебы в старшинской школе. Имели ли Вы в УПА специальное звание. Назовите свой псевдоним?

ОТВЕТ: После окончания учебы в школе старшин я со всей группой преподавательского состава был направлен в распоряжение проводника Коломыйского окружного провода ОУН «СТАЛЯ». «СТАЛЬ» дал нам задание отправиться в поселок Замагура, Жабьевского района и организовать подстаршинскую школу по переподготовке младшего командного состава действующих сотен УПА. Начальником школы был назначен «СТЕПОВОЙ», а я ввиду старости лет был оставлен лектором по циклу преподавания инженерного и конного дела, и административная служба в УПА.

В сентябре 1944 г. мы школу подстаршин организовали, но ввиду приближения фронта ее расформировали. Согласно указаний штаба УПА округа на базе школы сформировали учебный курень в составе 4-х сотен во главе которого стал «СТЕПОВОЙ». Меня в этот курень назначили помощником интелданта «НЕЧАЯ».

Задачей куреня являлось обучение создаваемых новых сотен группы УПА Гуцульщины.

В ноябре месяце 1944 г. я заболел на тиф и по болезни из куреня «СТЕПОВОГО» выбыл. Болел до апреля 1945 г. По выздоровлению снова был вызван «БОРИСОМ» для назначения на работу. Предлагали мне стать пропагандистом окружного провода ОУН, но вопрос окончательно не был разрешен, так как сразу же после того проходила облава и я добровольно сдался войскам в плен.

Во время присвоения званий командному составу УПА по приказу штаба УПА Края «Запад», как об этом сообщил мне заместитель проводника Коломыйского окружного провода ОУН «БОРИС», в апреле месяце 1945 г. мне было утверждено звание полковника УПА и в обращении меня называли уже полковником. Псевдоним я имел «КАРАКАЗБЕК», сначала имел псевдоним «КРОПИВА».

ВОПРОС: Расскажите какие Вы знаете вооруженные банды УПА, действующие на Гуцульщине, их численный состав и вооружение?

ОТВЕТ: По данным, которым я располагал в апреле месяце 1945 г. на гуцульщине действовали ряд куреней УПА, обединённые в группу «Гуцульщина», которой командует «КОЗАК»²⁹. Характеризуя каждый курень в отдельности, я знаю следующие:

1. Курень «СКУБЫ»³⁰. Состоит из 4-х сотен, в составе куреня насчитывается до 700 чел., на вооружении имеется 6 орудий горно-легкой артиллерии разных калибров, 6 – 8 ротных минометов, до 25 станковых и до 100 шт. легких пулеметов, в достаточном количестве имеет автоматов и винтовок. 16 апреля с.г. курень пополнился в людском составе на 70 чел.

Куренным этого куреня является «СКУБА», фамилии его не знаю, откуда родом также неизвестно, лично его видел несколько раз, лет ему 30 – 35, высокий, плотного телосложения, имеет военное образование, которое получил в немецкой армии. В военном отношении грамотный. Часто бывает в рейдах по Закарпатской Украине.

²⁹ **Яворський Микола («Козак», «Здоровенко»;** 1916, Тернопольський обл. – 29.01.1946, біля с. Полянця тепер у складі Яремчанської міськради Івано-Франківської обл.). Член ОУН. Служив у Польському війську. Воював у легіоні «Нахтігаль» (04.1941 – 12.1942). В УНС (07.1943). Очолив 3-ю сотню у курені УНС «Чорні чорти» імені Євгена Коновальця (08 – 11.1943). Курінний. Створив першу бойову сотню на Гуцульщині, яка воювала проти німців і угорців (11.1943). Призначений командиром усіх частин УПА в Коломыйській окрузі (25.03.1944). Командир першого куреня на Гуцульщині, опісля командир Коломыйського загону. Військовий референт Коломыйського окружного проводу ОУН (01.1945 – 01.1946). Командир ТВ-21 «Гуцульщина» (01.1945 – 1946). Нагороджений Срібним хрестом бойової заслуги 2-го класу (наказ 1/45, від 25.04.1945). Старший булавний, поручник (15.04.1945), сотник (літо 1946), майор (29.01.1946).

³⁰ **Гай Дмитро Миколайович («Скуба»;** 1919, с. Хриплин Івано-Франківської міської ради – 27.09.1945, біля м. Коломия Івано-Франківської обл.). Член ОУН. Член «Просвіти». Член братства «Тверезість». Працював робітником на залізниці. 1940 р. мобілізований до Червоної армії, командир танка. Вступив до легіону «Нахтігаль», лейтенант (1941 – 01.1943). Чотовий у курені УНС імені Євгена Коновальця «Чорні чорти» (07.1943 – весна 1944). Командир сотні «Сурма» (весна – 10.1944). Курінний куреня «Гайдамаки» ТВ-21 «Гуцульщина» (10.1944 – 09.1945). Старший булавний (10.1944), хорунжий (04.1945), сотник, майор (посмертно). Нагороджений Срібним Хрестом Бойової Заслуги 1-го класу (наказ 1/45 від 25.04.1945). Похоронений між сс. Кривоброди і Пилипи Коломыйського р-ну Івано-Франківської обл.

2. Курень «КНЬША»³¹. Состоит из 4-х сотен, в составе куреня насчитывается до 600 чел., на вооружении имеет 4-легких орудия, 4 ротных миномета, много легких пулеметов.

Одна сотня этого куреня вооружена исключительно станковими пулеметами которых насчитывается до 20 шт.

Куренным этого куреня является «Кныш», фамилии и откуда родом не знаю. Лично его видел два раза. Ему лет 30 низкого роста, блондин, полный, волос зачесывает назад, одет в форму венгерского солдата, как командир слабый.

3. Курень «НЕДОБИТОГО»³², состоит из 3-х сотен с общим количеством людского состава до 200 чел. В этом курене продолжительное время свирепствовала эпидемия тифа, кроме того Косовском районе он был рассеян войсками Красной Армии, поэтому по оценке боеспособности его считают слабым. На вооружении имеет легких орудия, 1 ротный миномет, 6 станковых и до 20 легких пулеметов.

Куренным этого куреня является «НЕДОБИТІЙ» фамилии и откуда родом не знаю. Лично его видел два раза. Ему лет 30, низкого роста, полный, блондин, фамилии и откуда родом не знаю. При немцах в Кутах работал комендантом полиции, имеет высшее юридическое образование.

4. Курень «ИСКРЫ» состоит из 3-х сотен, с общим количеством людского состава до 300 чел., на вооружении имеет 2 ротных миномета, 4 станковых и 8 легких пулеметов, остальное вооружение – винтовки и автоматы.

Куренным этого куреня является «ИСКРА», лично его не видел и о нем ничего сообщить не могу. Куренным «ИСКРА» был назначен в начале января с.г., до него этим куренем командовал «ЛЕСНОЙ»³³, который умер от тифа.

5. Курень «ПЕРЕБЕЙНОС»³⁴. Состоит из 3-х сотен, с общим количеством людского состава до 200. В прошлом году этот курень имел до 800 чел., много людей потерял в результате эпидемии тифа, облав и дезертирства. На вооружении имеет 2 легких орудия, 2 миномета, 6 станковых и 16 ручных пулеметов, автоматы, винтовки.

Куренным этого куреня является «ПЕРЕБЕЙНОС», лично его видел несколько раз, лет 35, высокий, худощавый, брюнет, фамилии настоящей не знаю. Родом из Буковины, имеет высшее

³¹ Горнякевич Дмитро («Книш», «Мурза», «Ратай»; 1909, смт. Букачівці (с. Чернів) Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл. – 31.10.(02.11.)1946, с. Космач р-н гори Лисина-Космацька Косівського р-ну Івано-Франківської обл.). Член «Прогресу», член ОУН. Вчителював на Снятинщині. Служив у польському війську. Воював в українському легіоні «Роланд» (04 – 12.1941). Організаційно-мобілізаційний референт Коломийського окружного проводу ОУН (1943 – 1944). Створив і очолив сотню УПА, яка оперувала в Коломийському, Косівському, Верховинському р-нах Станіславської обл. (весна – 06.1944). Командир куреня «Гуцульський» (10.1944 – 10.1946). Член військового штабу 21-го (Коломийського) тактичного відтинку УПА «Гуцульщина» (01.1946). Військовий референт Коломийського окружного проводу ОУН (1943 – 1944). Булавний, хорунжий (15.04.1945), поручник (22.01.1946). Фігурант АГ «Горні».

³² Матвій Юліан Миколайович («Кріс», «Любомір», «Недобитий», «Л-13», «М-14», «2М», «01», «12-48», «227а», «0-13», «0-1»; 1914, с. Білявці Бродівського р-ну Львівської обл. – 08.04.1953, м. Київ). Походив з родини учителів. Член «Пласту». Закінчив Бродівську гімназію. Навчався на юридичному факультеті Люблінського університету (1932 – 1937) та факультеті соціально-економічних наук університету у Бельгії (1939). Магістр права, адвокат. Член ОУН (1932). Член Грубешівського повітового проводу ОУН (1940 – 1941). За завданням проводу ОУН працював секретарем української допоміжної поліції у м. Коломия Івано-Франківської обл. (10 – 11.1941), згодом став комендантом УДП у м. Кути (11.1941 – 03.1944). Чотовий, командир сотні імені І. Богуна куреня «Гайдамаки» (03 – 12.1944), курінний УПА куреня «Перемога» (01 – 11.1945) ТВ-21 «Гуцульщина». Референт СБ Косівського надрайонного проводу ОУН (12.1945 – 09.1947). В.о. провідник Косівського надрайонного проводу ОУН (05 – 09.1947). Референт СБ Коломийського окружного проводу ОУН (09.1947 – 05.1948). В.о. референта СБ Чернівецького окружного проводу ОУН (05 – осінь 1948). В.о. референта пропаганди Чернівецького окружного проводу ОУН (весна – осінь 1949). Організаційний референт Буковинського окружного проводу ОУН (05.1948 – 07.1950). Провідник Буковинського окружного проводу ОУН (07.1950 – 05.1952). Одружився з Любовою Якубів з м. Розділ Львівської обл. Заарештований 28.05.1952 р. під час проведення операції УМДБ Івано-Франківської обл. у с. Люча Косівського р-ну Івано-Франківської обл. разом з М. Кричуном-«Черемшиною». Згідно з вирокком суду від 20.01.1953 р. засуджений за ст. 54-8 та 54-2 КК УРСР до ВМП. Розстріляний у Лук'янівській тюрмі. Нагороджений Бронзовим хрестом бойової заслуги (15.04.1945). Поручник УПА (22.01.1946). Йому присвячена книга В. Гуменюка «Повість про Недобитого» (Львів, 2005 р.). Фігурант АС «Змовники», «Кочівники», «Ядро».

³³ Злобін Андрій («Богуш», «Лісовий»; 1918, Полтавська обл. – 18.02.1945, с. Баня-Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл.). Лейтенант Ча (артилерія). Потрапив до УПА (03.1944). Призначений інструктором підстаршинської школи УПА «Грегіт» ТВ-21 «Гуцульщина» (04 – 08.1944). Командував куренем УПА «Карпатський» (10.1944 – 04.1945). Нагороджений Бронзовим хрестом бойової заслуги (наказ №9 ВО «Говерля» від 1.02.1945 з датою старшинства 20.02.1945). Поручник УПА. Помер від тифу.

³⁴ Назарій Данилюк-«Перебийніс».

образование, юрист. Жену его, работавшую в курене врачом, за то, что она много расходовала из аптеки УПА медикаментов на оказание медпомощи больным жителям сел, «СБ» расстреляла³⁵.

6. Курень «КРЫГЫ»³⁶. Состоит из 3-х сотен с количеством людского состава до 300 чел. Действовал курень на Буковине, сам куренной «КРЫГА» в бою с частями Красной Армии возле г. Кицманы Черновицкой области в январе месяце с.г. убит. Кто сейчас командует этим куренем не знаю.

На вооружении раньше курень имел 2 легких орудия, 2 ротных миномета, 6 станковых и 12 ручных пулеметов, автоматы, винтовки.

7. Группа «МОРОЗА»³⁷ является отдельной единицей имеет в своем составе 150 человек, вооружена только легким автоматическим оружием, достаточно маневренная. Командует группой «МОРОЗ», лет 28, среднего роста, блондин, плотного телосложения. Фамилии не знаю, родом из с. Березово Яблоновского района Станиславской области, в бывшей польской армии служил подофицером.

8. Группа «КАРАПКА»³⁸ является отдельной единицей, имеет в своем составе до 60 человек. Вооружена легким автоматическим оружием и винтовками. В его группе имеется большое количество снайперов вооруженных винтовками со снайперскими приборами. В группе высоко поставлена дисциплина и по своей активности она считается наиболее боевой. Действует главным образом на Буковине.

Командует группой «КАРАПКА», по ухваткам типичный бандит, служил в конных частях румынской армии, имел звание младшего сержанта, фамилии его не знаю, среднего роста, брюнет, лет 35, в движениях энергичный, на левой стороне лба имеет шрам.

Кроме перечисленных куреней и групп УПА, в феврале месяце с.г. проводник ОУН на Буковине «ТУР» создал на своей территории еще два куреня с количеством стрелцов в них по 200 чел., в каждом. Из Гуцульщины на должность куренных были направлены «ТУРУ» из резерва командного состава УПА сотенные «ЛЕВКО» и «ЧЕРНЫХ».

При каждом курене и самостоятельной группе имеет по две четы – инженерно-саперная и военно-полевой жандармерии.

Кроме того, созданы из призывного контингента мужского населения, т.н. резервно-запасные сотни с целью пополнения действующих сотен УПА и для создания по необходимости новых вооруженных единиц. Таких резервно-запасных сотен на Гуцульщине насчитывается – 12.

ВОПРОС: Что Вам известно о новых изменениях, введенных в структурном построении ОУН и УПА?

³⁵ Дана інформація не відповідає дійсності. Щодо загибелі дружини Назарія Данилюка-«Перебийноса» Луції Данилюк-Карличук (референт УЧХ Буковинського обласного проводу ОУН (11.1944 – 03.1945) існує декілька версій.

³⁶ **Доляк Олексій Семенович «Ворон», «Крига»;** 1913, с. Рівня, тепер у складі м. Вижня Чернівецької обл. – 5.10.1945, м. Івано-Франківськ). Член ОУН (08.1941). Закінчив семирічну та агрономічну школи. Служив у румунському війську, сержант піхоти (1935 – 1936). Ройовий, заступник командира сотні в Буковинському курені (08 – 11.1941). Служив в українській поліції у Києві, згодом інструктор (12.1941 – 02.1943). Вступив до УНС (10.1943). Командир сотні, яка оперувала в Верховинському р-ні Івано-Франківської обл. та гірських районах Буковини. Військовий референт Косівського повітового проводу ОУН (11.1943 – 07.1944). Військовий референт у Коломийського окружного проводу ОУН. Командир 1-ї сотні (імені полк. Д. Вітовського) Буковинського куреня УПА (літо – 11.1944). Сотенний у цьому курені (11.1944 – 02.1945). Заарештований 16.02.1945 р. смт. Яблунів Косівського р-ну Івано-Франківської обл. Засуджений 17.07.1945 р. до ВМП Військовим трибуналом військ НКВС Чернівецької обл.

³⁷ **Негрич Дмитро Миколайович («Мороз»;** 26.07.1909, с. Вижній Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл. – 19.09.1945, біля с. Бая-Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл.). Член ОУН (1943). Служив у польському війську, підofiцер. Провідник районного проводу ОУН. Створив у Вижньому Березові самооборонний кушовий відділ (1940). Організував і очолив «Березівську» сотню УПА, яка ввійшла до куреня «Карпатський» (весна 1944). Сотенний куреня «Скуби» (зг. 07.1945) ТВ-21 «Гуцульщина» ВО-4 (1944 – 1945). Сотня оперувала у Косівському, Коломийському, Надвірнянському, Верховинському р-нах Станіславської обл. та гірських р-нах Буковини, багато рейдувала. Нагороджений Бронзовим хрестом бойової заслуги (наказ №9 ВО «Говерля» від 1.02.1945, з датою старшинства 20.02.1945). Хорунжий УПА.

³⁸ **Каранка Дмитро Іванович («Боярин»;** 1916, с. Усть-Путила Путильського р-ну Чернівецької обл. – 28.04.1945, прис. Черепанка с. Мариничі Путильського р-ну Чернівецької обл.). Служив у румунській армії, звідки втік та перейшов на нелегальне становище (1936). Член ОУН. Комендант боївки ОУН (04.1944). Чотовий 2 чоти сотні Онуфрія Москалюка-«Яструба» ТВ-20 «Сучава» (05 – 12.1944). Командир сотні Буковинського куреня УПА (12.1944 – 04.1945). Загинув у сутичці з «істребками» на хут. Черепанка с. Мариничі Путильського р-ну Чернівецької обл.

ОТВЕТ: За время моего пребывания на службе в УПА, никаких изменений в структурном построении УПА не произошло. В отношении ОУН в конце 1944 г. буковинскую организацию украинских националистов, которая до этого времени считалась самостоятельной, присоединили к коломиийской окружной организации и провод ОУН Коломиийского округа возглавил руководство над организацией Буковины и с того времени стал называться Коломиийско-Буковинский.

ВОПРОС: Кого Вы знаете из руководящего состава Коломиийско-Буковинского окружного провода ОУН?

ОТВЕТ: Из руководящего состава Коломиийско-Буковинского окружного провода ОУН я знаю следующих:

1. «СТАЛЬ»³⁹ окружной проводник Коломиийско-Буковинского округа, фамилии и откуда родом не знаю, лет 25, среднего роста, плотного телосложения, шатен, лицо полное, одет в немецком мундире, часто его видел в Жабьевском районе.

2. «БОРИС»⁴⁰ заместитель «СТАЛЯ», или оргреферент Коломиийско-Буковинского окружного провода ОУН, имеет 26 лет, родом из Обертынского района, фамилии не знаю, среднего роста, блондин, видел его в последнее время в с. Космач 16 апреля 1945 г.

3. «ДИК»⁴¹ руководитель «СБ» окружного провода ОУН, имеет 37 лет, высокий, блондин, плотного телосложения, откуда родом и как его фамилия не знаю. «ДИК» на Коломиийщине проводником «СБ» окружного провода стал в феврале 1945 г., до этого окружным проводником «СБ» был «КЛИМ», последний переведен для работы в область.

«ДИК» имеет свою боевку до 15 вооруженных человек и в составе боевки от каждого повита имеет по одному представителю для связи с повитовыми проводниками «СБ».

Никого больше из состава Коломиийского-Буковинского окружного провода ОУН не знаю.

ВОПРОС: Сколько повитов входит в состав Коломиийско-Буковинского округа и назовите кого Вы знаете из руководителей повитовых проводов?

ОТВЕТ: В состав Коломиийско-Буковинского провода ОУН входит 7 повитов – четыре повита Коломиийщины и три повита Буковины. На Коломиийщине имеются повиты Коломиийский, Снятинский, Косовский и Городенковский. На Буковине – Черновицкий, Вижницкий, Стороженецкий.

Из повитовых руководителей ОУН Буковины никого не знаю, а на Коломиийщине повитовыми проводниками работают:

1. «ВИКТОР» проводник Коломиийского повитового провода ОУН, его заместитель, или оргреферент – МИКИТЮК Зиновий, родом из Коломии, псевдоним последнего не знаю.

2. «КУРЯВА» проводник Снятинского повитового провода ОУН, его заместитель «ЧАЙКА» ЧАЙЧЕНКО.

3. «ГОНТА»⁴² проводник Косовского повитового провода ОУН.

4. «ТРИСКА» проводник Городенковского повитового провода ОУН.

Никого больше из состава руководства повитовых проводников ОУН Коломиийщины не знаю.

³⁹ Савчак Василь Миколайович («Сталь», «Блакитний», «Андріан», «Арпад», «Сокіл», «Старий», «С-20», «383/с»; 23.03.1922, с. Ямниця Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл. – 20.10.1950 р., біля с. Шешори Косівського р-ну Івано-Франківської обл.). Освіта середня. Закінчив народну школу та Станіславівську гімназію. Член Юнацтва (1936). Організаційний референт Станіславського обласного проводу ОУН (Юнацтва) (1940 – 1944). Провідник Коломиийського окружного проводу ОУН (весна 1944 – 03.1945). Провідник Буковинського окружного проводу ОУН (03.1945 – 06.1950). Організаційний референт Карпатського крайового проводу ОУН (07 – 10.1950). Нагороджений Бронзовим хрестом заслуги (ч. 1/45 від 25.04.1945). Нагороджений Срібним хрестом заслуги (ч. 2 від 2.09.1948). Фігурант АС «Гірські», «Змовники», «Підпільники».

⁴⁰ Легкий Григорій Йосипович.

⁴¹ Валько Дмитро Онуфрійович («Забіяка», «Дик»; 1909, с. Ямниця Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл. – 19.02.1946, біля с. Перерив Коломиийського р-ну Івано-Франківської обл.). Освіта середня. Перебував за кордоном (1939 – 1941). Служив у німецькій поліції. Керівник бойки СБ Коломиийського окружного проводу ОУН (1944). Охоронець В. »Лівого-Йордана». Заступник референта СБ Коломиийського окружного проводу ОУН (не пізніше 08.1945 – 02.1946). Можливо, це «Гарт». Фігурант АС «Гірські», «Карпати».

⁴² Федюк Василь Юрійович («Гонта», «Євшан», «Курява»; 01.07.1918, с. Кийданці Коломиийського р-ну Івано-Франківської обл. – 12.2006, м. Коломия Івано-Франківської обл.). Організаційний референт Коломиийського повитового проводу ОУН (осінь 1941 – 09.1942). Провідник Косівського повитового проводу ОУН (09.1942 – осінь 1944). Повітовий, відтак надрайонний Городенки (осінь 1944 – 05.1945). Провідник Городенківського надрайонного проводу ОУН (осінь 1944 – 05.1945). Заарештований 30.05.1945.

ВОПРОС: Кого Вы знаете из состава руководства Краевого провода ОУН и Краевого штаба УПА. Видели ли Вы за время пребывания в УПА кого либо из руководителей Центрального провода ОУН?

ОТВЕТ: Из состава руководства краевого провода ОУН и штаба УПА я никого не знаю. Когда я был начальником старшинской школы, то к нам в с. Брустура, вместе с «БОРИСОМ» приходил один представитель краевого провода, но я о нем ничего сообщить не могу, так как его я видел один раз лишь.

Приметы: Низкого роста, блондин, лет 40 – 45, полный, одет в штатском платье.

Будучи в с. Космач второй раз по указаниям «БОРИСА», ходил на встречу члена краевого провода для сопровождения его в расположения школы. О нем также ничего существенного показать не могу.

Приметы: Среднего роста, брюнет, худощавый, шуплый, одет в штатской одежде.

Из состава руководства центрального провода ОУН за время своего пребывания в УПА никого не видел.

К этому хочу дополнить. В ноябре 1944 г. разговаривая один раз с «БОРИСОМ», последний мне сообщил, что немцы освободили из под ареста БАНДЕРУ Степана и МЕЛЬНИКА Андрея. Тогда же он мне говорил, что бандеровцы объединились с мельниковцами и, что, якобы, МЕЛЬНИК назначен заместителем БАНДЕРЫ. МЕЛЬНИК и генерал КАПУСТЯНСКИЙ находится, якобы, в районе г. Холм Любинского воеводства (Польша). В подтверждение правдоподобности своих сведений «БОРИС» сослался на сообщение, которое они, якобы, получили по этому вопросу с центра. Насколько это правдоподобно утверждать не могу.

ВОПРОС: Много ли имеется восточников в составе банд УПА группы «Гуцульщина»?

ОТВЕТ: В бандах УПА много восточников было тогда, когда еще стоял в Карпатах фронт. Особенно много было власовцев. Венгры совместно с УПА порядочное количество восточников с диверсионно-разведывательными заданиями перебросили через линию фронта на Советскую сторону. Перебрасывали одиночками и группами

Много также групп мадьяры вглубь СССР забросили самолетами. Несколько таких групп было выброшено на Киевщину и Полтавщину. Конкретно кого либо из них я не могу назвать, потому, что в этот период в УПА я был новый человек и никого из них не знаю. Сейчас восточников в составе банд УПА имеется очень мало.

Протокол с моих слов записан правильно, мною прочитан в чем и расписываюсь.

**ОПРОСИЛ: НАЧАЛЬНИК ОТДЕЛЕНИЯ № ОТДЕЛА УНКГБ
КАПИТАН ГОСБЕЗОПАСНОСТИ (ФОРМАНЧУК)**

ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-13422. – Т. 2. – Арк. 211–219.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- АУСБУ ІФО – Архів управління Служби безпеки України у Івано-Франківській області.
АУСБУ ЧО – Архів управління Служби безпеки України у Чернівецькій області.
ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.
Ільницький, 2016 – Ільницький В. До питання функціонування відділів УПА на Чернівецьщині (1944 – 1945) // Східноєвропейський історичний вісник / [головний редактор В. Ільницький]. Дрогобич, Посвіт, 2016. Вип. 1. С. 60–68.
Кентій, 1999 – Кентій А. Нарис боротьби ОУН–УПА в Україні (1946 – 1956 рр.). Київ, Інститут історії України НАН України, 1999. 111 с.
Киричук, 2003 – Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. Львів: Добра справа, 2003. 464 с.
Когут, 1999 – Когут М. Повстанська доля Байрака. Дрогобич, Відродження, 1999. 48 с.
Літопис УПА, 1978 – Літопис Української Повстанської Армії / відп. ред. Є. Шгендера, співред. П. Потічний. Торонто, Літопис УПА, 1978. Т. 3: Чорний ліс: видання команди Станіславівського тактичного відтинка УПА 1947 – 1948 роки. Передрук підпільного журналу УПА (1947 – 1948). Кн. 1. 272 с.

Літопис УПА, 1987 – Літопис Української Повстанської Армії / відп.ред. Є. Штендера, співред. П. Й. Потічний. Торонто: Літопис УПА, 1987. Т. 15: Спогади командира відділу особливого призначення «УПА – Схід». 270 с.

Літопис УПА, 1990 – Літопис Української Повстанської Армії / упоряд. Петро Содоль. Торонто, Літопис УПА, 1990. Т. 18: Група УПА «Говерля». Документи, звіти та офіційні публікації: Кн. 1. 328 с.

Літопис УПА, 1992 – Літопис Української Повстанської Армії / упоряд. Петро Содоль. Торонто, Львів, Літопис УПА, 1992. Т. 19: Група УПА «Говерля». Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру: Кн. 2. 360 с.

Літопис УПА, 2007 – Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія / упоряд. Олександр Ішук, Сергій Кокін. Київ, Торонто, 2007. Т. 9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА (1944 – 1945). 912 с.

Літопис УПА, 2012 – Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія / упоряд. Дмитро Проданик. Київ, Торонто, Літопис УПА, 2012. Т. 19: Підпілля ОУН на Буковині: Документи і матеріали. 1943 – 1951. 840 с.

Патриляк, 2004а – Патриляк І. «Щоденний хліб» курсантів УПА: житлове, матеріально-технічне, продовольче та медичне забезпечення старшинських та підстаршинських шкіл УПА (1943 – 1944) // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів: Коло, 2004. Збірник 3: До 75-ліття Організації Українських Націоналістів. С. 246–259.

Патриляк, 2004б – Патриляк І. Старшинські й підстаршинські школи УПА в 1943 – 1944 рр. // Визвольний шлях. 2004. Кн. 4 (673). С. 92–106.

Ремесло повстанця, 2007 – Ремесло повстанця. Збірник праць підполковника УПА Степана Фрасуляка-«Хмеля» / ред. і упоряд. Р. Забілий. Львів, Центр досліджень визвольного руху, 2007. 424 с.

Русначенко, 2002 – Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках. Київ: Університетське видавництво «Пульсари», 2002. – 519 с.

Содоль, 1995 – Содоль П. Українська Повстанча армія 1943 – 1949. Довідник другий. Нью-Йорк, 1995. 295 с.

Федорівський, 1962 – Федорівський С. Нотатки повстанця. Нью-Йорк: Прометей, 1962. 207 с.

Чижевський, 1948 – Чижевський В. Організація військової праці ОУН. [б. м.; б. в.], 1948. – 132 с.

REFERENCES

AUSBU IFO – Arkhiv upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy u Ivano-Frankivskii oblasti [Archive of Security Service Management of Ukraine in Ivano-Frankivsk region]. [in Ukrainian].

AUSBU ChO – Arkhiv upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy u Chernivetskii oblasti [Archive of Security Service Management of Ukraine in Chernivtsi region]. [in Ukrainian].

HDA SBU – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral State Archive of Security Service of Ukraine]. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, 2016 – Ilnytskyi V. Do pytannia funktsionuvannia viddiliv UPA na Chernivechchyni (1944 – 1945) [Functioning of the UPA (Ukrainian Insurgent Army) squads in Chernivtsi region (1944–1945)] // Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk / [holovnyi redaktor V. Ilnytskyi]. Drohobych, Posvit, 2016. Vyp. 1. S. 60–68.

Kentii, 1999 – Kentii A. Narys borotby OUN–UPA v Ukraini (1946 – 1956 rr.) [On functioning of UPA departments in Chernivtsi land; An outline of the struggle of OUN-UPA in Ukraine (1946 – 1956)]. Kyiv, Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1999. 111 s. [in Ukrainian].

Kyrychuk, 2003 – Kyrychuk Yu. Ukrainyskiy natsionalnyi rukh 40–50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka [Ukrainian Nationalist Movement of 1940s-1950s: Ideology and Practice]. Lviv: Dobra sprava, 2003. 464 s. [in Ukrainian].

Kohut, 1999 – Kohut M. Povstanska dolia Bairaka [The insurgent destiny of Bairak]. Drohobych: Vidrozhennia, 1999. 48 s. [in Ukrainian].

Litopys UPA, 1978 – Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii / vidp. red. Ye. Shtendera, spivred. P. Potichnyi. Toronto, Litopys UPA, 1978. Т. 3: Chornyi lis: vydannia komandy Stanyslavivskoho taktychnoho vidtynka UPA 1947 – 1948 roky. Peredruk pidpilnoho zhurnalnogo UPA (1947 – 1948) [The Black Wood: the publication of the command of Stanislaviv tactical UPA unit]. Kn. 1. 272 s. [in Ukrainian].

Litopys UPA, 1987 – Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii / vidp. red. Ye. Shtendera, spivred. P. Y. Potichnyi. Toronto, Litopys UPA, 1987. Т. 15: Spohady komandrya viddilu osoblyvoho pryznachennia «UPA – Skhid» [The reminiscences of the commander of the «UPA – Skhid (UPA – EAST)» special purpose department]. 270 s. [in Ukrainian].

Litopys UPA, 1990 – Litopys Ukrainiskoi Povstanskoi Armii / uporiad. Petro Sodol. Toronto: Litopys UPA, 1990. T. 18: Hrupa UPA «Hoverlia». Dokumenty, zvity ta ofitsiini publikatsii [The UPA group «Hoverlia»: documents, reports and official publications]: Kn. 1. 328 s. [in Ukrainian].

Litopys UPA, 1992 – Litopys Ukrainiskoi Povstanskoi Armii / uporiad. Petro Sodol. Toronto, Lviv, Litopys UPA, 1992. T. 19: Hrupa UPA «Hoverlia». Spomyny, statii ta vydannia istorychno-memuarnoho kharakteru [The UPA group «Hoverlia»: reminiscences, articles and publications of historical-memoirs character]: Kn. 2. 360 s. [in Ukrainian].

Litopys UPA, 2012 – Litopys Ukrainiskoi Povstanskoi Armii. Nova seriia / uporiad. Dmytro Prodanyk. Kyiv, Toronto, Litopys UPA, 2012. T. 19: Pidpillia OUN na Bukovyni: Dokumenty i materialy [The OUN underground in Bukovyna: documents and materials]. 1943 – 1951. 840 s. [in Ukrainian].

Litopys UPA, 2007 – Litopys Ukrainiskoi Povstanskoi Armii. Nova seriia / uporiad. Oleksandr Ishchuk, Serhii Kokin. Kyiv, Toronto, 2007. T. 9: Borotba proty povstanskoho rukhu i natsionalistychnoho pidpillia: protokoly dopytyv zaareshtovanykh radianskykh orhanamy derzhavnoi bezpeky kerivnykiv OUN i UPA [The struggle of the anti-insurgent movement and nationalist underground: reports of interrogations of OUN and UPA leaders arrested by the Soviet state security agencies] (1944 – 1945). 912 s. [in Ukrainian].

Patryliak, 2004a – Patryliak I. «Shchodennyi khlib» kursantiv UPA: zhytlove, materialno-tekhnichne, prodovolcheta medychne zabezpechennia starshynskykh ta pidstarshynskykh shkil UPA (1943 – 1944) [The «daily bread» of UPA cadets: dwelling, material, victual and medical sustenance of master sergeants (starshyn) and staff sergeants (pidstarshyn) schools of UPA] // Ukrainyskyi vyzvolnyi rukh / Tsentri doslidzhen vyzvolnogo rukhu, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. Lviv: Kolo, 2004. Zbirnyk 3: Do 75-littia Orhanizatsii Ukrainyskykh Natsionalistiv. S. 246–259. [in Ukrainian].

Patryliak, 2004b – Patryliak I. Starshynski y pidstarshynski shkoly UPA v 1943 – 1944 rr. [Master sergeants (starshyns'ki) and staff sergeants (pidstarshyns'ki) schools of UPA in 1943 – 1944] // Vyzvolnyi shliakh. 2004. Kn. 4 (673). S. 92–106. [in Ukrainian].

Remeslo povstantsia, 2007 – Remeslo povstantsia. Zbirnyk prats pidpolkovnyka UPA Stepana Frasuliaka-«Khmelia» [The Insurgent's Craft: A collection of works of UPA lieutenant-colonel Stepan Frasuliak-«Khmil'»] / red. i uporiad. R. Zabilyi. Lviv: Tsentri doslidzhen vyzvolnogo rukhu, 2007. 424 s. [in Ukrainian].

Rusnachenko, 2002 – Rusnachenko A. Narod zburenyi: Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini y natsionalni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940 – 50-kh rokakh [The Revolted People: National liberation movement in Ukraine and national resistance movements in Belarus', Lithuania, Latvia, and Estonia in the 1940s – 1950s]. Kyiv: Universytetske vydavnytstvo «Pulsary», 2002. – 519 s. [in Ukrainian].

Sodol, 1995 – Sodol P. Ukrainiska Povstancha armiiia [Ukrainian Insurgent Army] 1943 – 1949. Dovidnyk druhyi. Niu-York, 1995. 295 s. [in Ukrainian].

Fedorivskyi, 1962 – Fedorivskyi S. Notatky povstantsia [The Notes of an Insurgent]. Niu-York: Prometei, 1962. 207 s. [in Ukrainian].

Chyzhevskyi, 1948 – Chyzhevskyi V. Orhanizatsiia viiskovoi pratsi OUN [The OUN's organization of military work]. [b. m.; b. v.], 1948. – 132 s. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 21.01.2018 р.

Юрій МЕЛЬНИЧОК,
 orcid.org/0000-0002-8576-5963
 аспірант кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного
 університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)
 melnychok2016@gmail.com

КОМАНДНИЙ СКЛАД ВОЄННОГО ШТАБУ ТВ 24 «МАКІВКА» (1944 – 1949)

У статті вперше на основі невідомих та маловідомих архівних документів і матеріалів з'ясовується кадрова наповненість Тактичного відтинку 24 «Маківка» (1944 – 1949). Доведено, що, незважаючи на підпільні умови, постійні втрати серед керівного складу керівництво УПА намагалося заповнювати вакантні посади, дотримуючись принципу призначення освічених, професійних кадрів із досвідом повстанської боротьби. Автор висвітлив питання кількісного заповнення керівних органів.

Ключові слова: УПА, повстанці, ТВ 24 «Маківка», командний склад.

Yuriy MEL'NYCHOK,
 Postgraduate student of Department of Ukraine's History of Drohobych Ivan Franko State
 Pedagogical University
 (Ukraine, Drohobych) melnychok2016@gmail.com

THE OFFICERS OF THE HEADQUARTERS STAFF OF TD – 24 «MAKIVKA» (1944 – 1949)

After the gaining of independence by Ukraine the scientific interest to liberation struggle has been constantly growing. The opening of accesses to archives has promoted the strengthening of the interest to the activity of OUN and UPA. The open aggression of the Russian Federation against Ukraine has activated researches on the Ukrainian liberation movement of the mid XX century. Scientific cognition of this issue is predetermined also by the absence of generalising works that would concern not only the particular question of personnel supply of MD – 24 «Makivka», but also the features of functioning of this structural UPA unit on the whole. However, the source base allows researches to clarify this problem in a proper way.

Still, at first sight, a significant amount of scientific researches on the history of the Ukrainian liberation movement, in which separate aspects of the given problem have received illumination, does not provide grounds to speak about the presence of its complex scientific elaboration. A special separate research on the personnel structure of the headquarters staff of Military District (MD) – 24 «Makivka» is absent. At the same time, it is necessary to underline that the complexity of illumination of these aspects is predetermined by the originality of the insurgents' activity and, also, insufficiency of the source base.

The article's purpose is to establish the personnel fullness of structural links of the headquarters staff of MD – 24 «Makivka», and to trace their rotation.

In article for the first time on the basis of unknown and little-known archival documents and materials the personnel fullness of the Tactical Division 24 «Makivka» (1944 – 1949) is clarified. It has been defined, that despite underground conditions and constant losses of the administrative board staff, the Ukrainian Insurgent Army (UPA) management tried to fill in vacant posts adhering – at the same time – to the principle of appointment of the educated professional cadres with the insurgent struggle experience. The author has elucidated the question of quantitative fullness of administrative bodies.

The article proves that during its existence, the headquarters staff of – initially – MD – 5, and then TD (Tactical Division) – 24 «Makivka» (1944 – 1948), was headed by the following persons: 1) the commander of MD – 5 «Makivka» Ivan Beleiovych-«Dzvinchuk» (01-II.1944); 2) the deputy commander of MD – 5 «Makivka» Ostar Karatnyts'kyi-«Mors'kyi» (12.1944 – 01.1945); 3) the commander of MD – 5 «Makivka» Adam Kurovyts'kyi-«Siryi» (02-05.1945); 4) the commander of TD – 24 «Makivka» Dmytro Vitovs'kyi-«Zmiyuka» (06.1945 – 03.1946); 5) the commander of TV «Shchyt» «Bohdan» (04-10.1946); 6) deputy commander of TD «Roman» «Romko» (11.1946 – 08.1947); 7) the commander of TD Stepan Stebel's'kyi-«Khrin» (08.1947 – 09.1949).

Key-words: UPA, insurgents, TD – 24 «Makivka», officers.

Юрій МЕЛЬНИЧОК,
аспірант кафедри історії України
Дрогобычського державного педагогічного
університету імені Івана Франко (Україна, Дрогобич)
melnychok2016@gmail.com

КОМАНДНИЙ СОСТАВ ВОЕННОГО ШТАБА ТВ 24 «МАКОВКА» (1944 – 1949)

В статье впервые на основе неизвестных и малоизвестных архивных документов и материалов выясняется кадровая наполненность Тактического отрезка 24 «Маковка» (1944 – 1949). Доказано, что, несмотря на подпольные условия, постоянные потери среди руководящего состава, руководство УПА пыталось заполнять вакантные должности, придерживаясь принципа назначения образованных, профессиональных кадров с опытом повстанческой борьбы. Автор осветил вопросы количественного заполнения руководящих органов.

Ключевые слова: УПА, повстанцы, ТВ 24 «Маковка», командный состав.

Постановка проблеми. Після здобуття Україною незалежності відбувається зростання інтересу до визвольної боротьби. Відкриття доступу до архівів сприяло посиленню інтересу до діяльності ОУН і УПА. Відкрита агресія Російської Федерації проти України активізувала дослідження українського визвольного руху середини ХХ ст. Наукове пізнання у цьому питанні зумовлюється і відсутністю узагальнювальних праць, присвячених не лише кадровому забезпеченню ТВ 24 «Маківка», але й загалом особливостям функціонування цієї структурної одиниці УПА. Хоча джерельна база дозволяє належною мірою розкрити цю проблему.

Аналіз актуальних досліджень. Уперше питання кадрового складу керівних ланок структурних одиниць УПА (1943 – 1949 рр.), зокрема ТВ 24 «Маківка», у своєму довіднику розкрив (ідентифікував, встановив функції керівного складу ТВ 24 «Маківка») дослідник українського визвольного руху Петро Содоль (Содоль, 1994; Содоль, 1995). Однак через недоступність до документальних фондів українських архівних установ на початку 1990-х рр. у працях дослідника наявні як помилки, так і, частіше, білі плями. Впродовж останніх двох десятиріч років з'явилася також низка публікацій, які більшою чи меншою мірою описують життєвий та бойовий шлях деяких керівників повстанського руху ТВ «Маківка». З-поміж основних авторів або упорядників виокремимо Григорія Дем'яна (Дем'ян, 2000), Миколу Когута (Когут, 1999; Когут, 2001; Когут, 2002; Когут, 2003) та ін. Окремі біографічні дані про керівний склад повстанських відділів містяться у регіональних дослідженнях діяльності УПА, серед яких більшу цінність представляють праці Богдана Виханського (Виханський, 2004), Галини Гром (Гром, 2002), Миколи Галіва (Галів, 2007), Олексія Данилишина (Данилишин, 2012), Василя Ільницького (Ільницький, 2016), Володимира Мороза (Мороз, 1999; Мороз, 2000), Романа Щура (Щур, 2006а; Щур, 2006б). Питання кадрового складу ТВ 24 «Маківка» вивчалось у узагальнюючих працях, зокрема у дослідженнях Д. Веденєєва і Г. Биструхіна (Веденєєв, Биструхін, 2006; Веденєєв, Биструхін, 2007), А. Кентія (Кентій, 1999а), Ю. Киричука (Киричук, 2000; Киричук, 2003) та А. Русначенка (Русначенко, 2002). Однак, на перший погляд, значна кількість наукових досліджень з історії українського визвольного руху, в яких отримали висвітлення окремі аспекти проблеми, не дають підстав говорити про наявність її комплексного наукового опрацювання. Спеціальне дослідження, присвячене персональному складу воєнного штабу ТВ 24 «Маківка», відсутнє. Водночас наголосимо, що складність висвітлення цих аспектів зумовлюється самотністю повстанської діяльності, а також недостатньою джерельною базою.

Мета статті – встановити кадрове наповнення складових ланок воєнного штабу Тактичного відтинку 24 «Маківка», простежити їхню ротацію.

Виклад основного матеріалу. Упродовж свого існування штаб ВО-5, а відтак ТВ-24 «Маківка» (1944 – 1948), мав такий склад: 1) командир ВО-5 «Маківка» Іван Белейович-«Дзвінчук» (01 – 11.1944); 2) т.в.о командира ВО-5 «Маківка» Остап Каратницький-«Морський» (12.1944 – 01.1945); 3) ад'ютант ВО-5 «Маківка» Ярослав Косарчин-«Козак» (12.1944 – 05.1945);

4) командир ВО-5 «Маківка» Адам Куровицький-«Сірий» (02 – 05.1945); 5) політвиховник ВО-5 «Маківка» Адам Куровицький-«Сірий» (1944); 6) шеф тилу ВО-5 «Маківка» «Аркадій» (1 половина 1944); 7) керівник військової розвідки ВО-5 «Маківка» «Кримський» (1 половина 1944); 8) командир ТВ-24 «Маківка» Дмитро Вітовський-«Зміюка» (06.1945 – 03.1946); 9) командир ТВ «Щит», «Богдан» (04 – 10.1946); 10) т.в.о командира ТВ «Роман», «Ромко» (11.1946 – 08.1947); 11) командир ТВ Степан Стебельський-«Хрін» (08.1947 – 09.1949); 12) політвиховник ТВ Григорій Дулин-«Всеволод» (1945 – 1947); 13) політвиховник ТВ Володимир Гошка-«Мирон» (1947 – 1949); 14) член штабу ТВ «Вихор-4» (? – 02.1946); 15) член штабу ТВ Юрій Гасин-«Строюк» (1944 – перша половина 1945); 16) член штабу ТВ «Липа» (1946 – 1947); 17) член штабу ТВ «Олег» (1945 – 01.1946); 18) член штабу ТВ, інструктор, зброяр Ярослав Юсип-«Жаравель» (1945 – 01.1946); 19) вишкільник ТВ Ярослав Федорович-«Біль» (? – 12.1945); 20) член штабу ТВ «Аркадій» (зг. 01.1945); 21) інструктор-пропагандист ТВ Данило Міршук-«Клименко» (весна 1945); 22) керівник вишколу ТВ і спецдоручень Степан Гнатів-«Кармелюк» (08.1946 – 08.1947); 23) вишкільник ТВ, старший булавний «Шрам» (08.1946 – 1947); 24) вишкільник ТВ, булавний «Юра» (08.1946 – 1947) (Федорівський, 1962: 105).

Наказ ч. 4 ВО-5 «Маківка», датований 2.12.1944 р. за підписом заступника командира ВО Остапа Каратницького-«Морського», є другим документом, що засвідчує існування цієї структури (Мороз, 1999: 6). Проте вже у лютому 1945 р., відповідно до спогадів Д. Міршука, пост командира ВО обійняв Адам Куровицький-«Сірий», а заступника – О. Андрусейко-«Аркадій» (Федорівський, 1962: 105). Повстанці сотні «Холодноярці І» під час повернення із Закарпаття додому, на Жовківщину, 20 травня 1945 р. у лісі біля с. Рудники Меденицького рну зустрічалися з командиром ВО «Маківка» «Сірим» та керівником політвиховного відділу «Андрієм» (Історія сотні). З огляду на відсутність джерел зараз важко встановити, чи 20 травня 1945 р. ще існувала ВО «Маківка», чи мова велася вже про новостворений тактичний відтинок. Немає й доказів, чи А. Куровицький-«Сірий» був командиром ВО «Маківка», чи першим командиром ТВ «Маківка» і, відповідно, військовим референтом Дрогобицького окружного проводу ОУН.

Чітко як про командира ТВ-24 «Маківка» можна говорити про **Ярослава Вітовського-«Андрієнка», «Зміюку»**, призначеного у травні 1945 р. (Літопис УПА, 2007: 724, 731). Як він сам зізнався після арешту, обов'язки ці почав виконувати 1 червня 1945 р. (Літопис УПА, 2007: 737). Відповідно, Я. Вітовський виконував і обов'язки військового референта Дрогобицького окружного проводу ОУН (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 53. Арк. 233). До призначення на цей пост він працював інструктором і ад'ютантом командира старшинської школи УПА «Олені». Відомо, що у листопаді 1944 р. він був призначений начальником військовопольової жандармерії ВО-4 «Говерля». Керував першим пропагандивним рейдом відділів УПА по Словаччині (літо 1945 р.). Наказом ГВШ УПА ч. 3/45 «Зміюці» присвоїли ступінь поручника з датою старшинства 31.08.1945 р. (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 60. Арк. 239). 19 березня 1946 р. біля с. Кам'янка Сколівського рну у непритомному стані він потрапив у полон, будучи важко пораненим (Літопис УПА, 2007: 40–42, 736–737; ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 7. Спр. 221. Арк. 8–9).

У квітні 1946 р. командиром ТВ-24 «Маківка» і військовим референтом Дрогобицького окружного проводу ОУН стає **«Богдан», «Щит»** (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 58 (1953). Спр. 11. Арк. 1). У 1943 – 1944 рр. він обіймає посаду інструктора старшинських шкіл УПА на Волині і Галичині, а вже у липні 1945 р. очолює вишкільний відділ штабу ВО «Говерля». Наказом ГВШ УПА ч. 1/46 «Щиту» присвоєно ступінь сотника УПА з датою старшинства 22.01.1946 р. (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 60. Арк. 249) Загинув у кривці 30 жовтня 1946 р. у с. Уличне Дрогобицького району Дрогобицької області (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 58 (1953). Спр. 11. Арк. 1; Ф. 13. Спр. 376. Т. 47. Арк. 308, 309). У підпільному документі за підписом «Богдана» зазначалося: «Хочу Вас поінформувати про військові справи на даній ділянці. Висилаючи сюди, мої начальники висилали мене, в першу чергу, як територіального працівника, тобто військові справи тут завжди відставали. Ніяких конкретних даних про військову ділянку я не мав, все потрібно було відшукати. В першу чергу я вийшов на територію для того, щоб відшукати зв'язки, орієнтації у відношеннях, які встановилися після зими і налагодження роботи сітки. [...] Ще знайшов я на

території два підвідділи (Бродич і Грузин), в кожному із них по 20 осіб у дуже поганому стані (фізичне виснаження, паганний стан обмундирування, небоєздатність та інші недоліки). [...] із сітки я не міг нічого вартісного взяти, а в тих двох підвідділах не було нічого путнього. Я пропрацював способи стягнути на рідні землі залишок війська, і, зорієнтувавшись у цілому, виробити відповідні плани оздоровлення і провести потрібну реорганізацію становища. [...] Це мені вдалося зробити впродовж серпня місяця. Тепер реорганізація підходить до кінця. На посаду політичного виховника ділянки я вже маю людину, тільки доручення йому ще не дав, хочу його ближче пізнати, щоб не зробити помилки. Цей кандидат д. Коваленко був політвиховником у курені бойків і учасником рейду на Словаччину. На території маю двох політвиховників – Вольний і Мур і одного чотового. Про їх цінність ще нічого не можу сказати (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 22). Якщо можете прислати мені декілька політвиховників із іншої території, буду дуже вдячний. Якщо не можна прошу мати на увазі» (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 23).

Ще 15 серпня 1946 р. »Щит«¹ призначив своїм помічником старшого булавного УПА **«Ромка»** (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 62. Арк. 225). Саме він виконував обов'язки командира ТВ «Маківка» після загибелі «Щита». Про це йдеться у листі В. Фрайта«Владана» до В. Сидора«Шелеста» від 13.05.1947 р.: «[...] тут нема командира відтинка, тому що командир «Богдан» загинув [...] Його зараз заступив старший булавний «Ромко». Старший булавний «Ромко» – людина ідейна, але ще дуже молодий, не має досвіду і не користується авторитетом [...] По моєму на цю посаду він дуже слабкий. Зате, як мені відомо, на цьому терені є курінний «Мирон», який користується великим авторитетом [...] Якщо у вас не буде відповідної людини на цю посаду – командира відтинка, то я думаю, що командир «Мирон» підійшов би. Це думка моя і політвиховника відтинка Максима» [...]» (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 18. Арк. 166–167). З призначенням командира ТВ «Ромко» напочатку 1948 р. став командиром сотні «Басейн», яку очолював до серпня 1948 р.

Від 15 серпня 1947 р. обов'язки командира ТВ «Маківка» та військового референта Дрогобицького окружного проводу ОУН виконував **Степан Стебельський-«Хрін»**, який у червні того ж року зі своєю сотнею перейшов із Закерзоння, де раніше діяв у ТВ «Лемко». Про своє призначення він згадував у спогадах «Зимою в бункері»: «Згідно з наказом 15 серпня 1947 р. у лісі під Старою Сіллю передаю свою сотню під командування крові Стахові. Жаль було прощатися зі своїми завзятими лемками, з якими я зжився, разом воював, переживав приємні та жахливі дні. Небагато їх вже залишилось, більшість загинула на полі бою, а ті, хто стояв коло мене, обтирали сльози на вояцьких обличчях, на яких виднілись близи (пошкодження, шрам, рубець – В. І.). Мені доручено перебрати «Команду Відтинку – Маківка – 24». До себе забираю мого невідступного вояка, старший віст. Рибалку, завзятого підстаршину старший віст. Островерха, бойового підстаршину старший віст. Вирву, відважного вістуна Лугового, знаменитого стрільця віст. Щуку та віст. Тетяну як друкарку, яка колись була розвідником в сотні кра Чорного, а пізніше – районною референткою УЧХ на Лемківщині. Хор. Мирон виконуватиме функцію виховника відтинку» (Літопис УПА, 2000: 376). Наказом ГВШ УПА ч. 2/48 від 2 вересня 1948 р. пор. «Хрін» підвищений до ступеня сотника з датою старшинства 30 червня 1948 р. Після розформування відділів УПА (наказ ГВШ ч. 2/49 від 3.09.1949 р.) «Хрін» як кур'єр від УГВР в краю був скерований на Захід і загинув 9 листопада 1949 р. біля містечка Погореліце в Словаччині (Націоналістичний рух, 2007: 818). У зв'язку з розформуванням відділів УПА зникла потреба й у військовому референті, тому на цю посаду більше нікого не призначали.

Висновки. Отже, навіть після відкриття доступу та розсекречення значної кількості архівних фондів питання кадрового забезпечення ТВ 24 «Маківка» не розкриті належною мірою у науковій літературі. Водночас висвітлення цих аспектів залишається складною проблемою, що зумовлюється самотністю повстанської діяльності, а також недостатньою джерельною базою. Використання різних видів джерел дало змогу встановити, що впродовж існування військовий штаб ВО-5, а відтак ТВ-24 «Маківка» (1944 – 1949), очолювали: 1) командир ВО-5 «Маківка» Іван Белейович-«Дзвінчук» (01 – 11.1944); 2) т.в.о командира ВО-5 «Маківка» Остап Каратницький-«Морський» (12.1944 – 01.1945); 3) командир ВО-5 «Маківка» Адам Куровицький-«Сірий» (02 – 05.1945); 4) командир ТВ-24 «Маківка» Дмитро Вітовський-«Зміюка» (06.1945 – 03.1946); 5) командир ТВ «Щит», «Богдан» (04 – 10.1946); 6) т.в.о командира ТВ «Роман», «Ромко»

(11.1946 – 08.1947); 7) командир ТВ Степан Стебельський-«Хрін» (08.1947 – 09.1949). Перспективним напрямком дослідження, на наш погляд, є розкриття персонального складу керівників відділів і підвідділів ТВ 24 «Маківка».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДжЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Веденєєв, Биструхін, 2006 – Веденєєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940 – 1950-ті роки. Київ: К.І.С., 2006. 568 с.
- Веденєєв, Биструхін, 2007 – Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945 – 1980-ті роки. Київ: К.І.С., 2007. 568 с.
- Виханський, 2004 – Виханський Б. Дублянська околиця Самбірщини. Дрогобич: Коло, 2004. 400 с.
- Галів, 2007 – Галів М. Бойовий шлях сотні УПА «Булава» (1943 – 1948) // Український визвольний рух. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2007. Збірник 11. С. 138–166.
- ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.
- Гром, 2002 – Гром Г. Нагуєвичі. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2002. 288 с.
- ДАЛО – Державний архів Львівської області.
- Данилишин, 2012 – Данилишин О. Повстанськими стежками Жидачівщини. Підрозділи, бої, бункери, криївки... Дрогобич: Коло, 2012. 514 с.
- Дем'ян, 2000 – Дем'ян Г. Бандерівці. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2000. Кн. 1. 130 с.
- Ільницький, 2016 – Ільницький В. До питання функціонування відділів УПА на Чернівеччині (1944 – 1945) // Східноєвропейський історичний вісник / [головний редактор В. Ільницький]. Дрогобич: Посвіт, 2016. Вип. 1. С. 60–68.
- Історія сотні – Історія сотні «Холодноярці І» / Копія зберігається в архіві «Літопису УПА». – 35 арк.
- Кентій, 1999а – Кентій А. Нарис боротьби ОУН–УПА в Україні (1946 – 1956 рр.). Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. 111 с.
- Кентій, 1999б – Кентій А. Українська повстанська армія в 1944 – 1945 рр. Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. 220 с.
- Киричук, 2000 – Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття. Львів: ЛДУ імені Івана Франка, 2000. 304 с.
- Киричук, 2003 – Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. Львів: Добра справа, 2003. 464 с.
- Когут, 1999 – Когут М. Повстанська доля Байрака. Дрогобич: Відродження, 1999. 48 с.
- Когут, 2001 – Когут М. Герої не вмирають... Кн. 1. Дрогобич: Відродження, 2001. 62 с.
- Когут, 2002 – Когут М. Герої не вмирають... Кн. 2. Калуш: Артес, 2002. 72 с.
- Когут, 2003 – Когут М. Герої не вмирають... Кн. 4. Нарис, спогади. – Калуш: Артес, 2003. 52 с.
- Літопис УПА, 2000 – Літопис Української Повстанської Армії. Т. 30: Степан Хрін (Степан Стебельський); Крізь сміх заліза: спогади / [ред. Петро Потічний]. Торонто: Видавництво «Літопис УПА», 2000. 552 с.
- Літопис УПА, 2007 – Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА / [упоряд. Олександр Іщук, Сергій Кокін]. 1944 – 1945. К.; Торонто, 2007. 912 с.
- Мороз, 1999 – Мороз В. Воєнна округа УПА «Маківка» // Бойківська думка. Сколе, 1999. 16 жовтня. С. 6.
- Мороз, 2000 – Мороз В. Українська Народна Самооборона (УНС) на терені Дрогобицької області (1943 рік) // Визвольний шлях. 2000. Кн. 6. С. 54–72.
- Націоналістичний рух, 2007 – Націоналістичний рух 1920 – 1930-х років (матеріали до біографічного довідника) // Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920 – 1939 роки / [авт.кол. Олександр Дарованець, Володимир Мороз, Володимир Муравський, Микола Посівнич]. Видання третє, доповнене. – К.: Українська видавнича спілка, 2007. – С. 612–856.
- Русначенко, 2002 – Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках. Київ: Університетське видавництво «Пульсари», 2002. 519 с.
- Содоль, 1994 – Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943 – 1949: Довідник перший. Нью-Йорк: Пролог, 1994. 199 с.;
- Содоль, 1995 – Содоль П. Українська Повстанча армія 1943 – 1949. Довідник другий. Нью-Йорк: Пролог, 1995. 295 с.
- Федорівський, 1962 – Федорівський С. Нотатки повстанця. Нью-Йорк: Прометей, 1962. 207 с.

Щур, 2006а – Щур Р. Курінь УПА «Бойки» імені Богдана Хмельницького. Львів: Новий час, 2004. 150 с.
Щур, 2006б – Щур Р. Підгородецька школа: сторінка історії. Львів: Коло, 2006. 136 с.

REFERENCES

Viedienieiev, Bystrukhin, 2006 – Viedienieiev D., Bystrukhin H. «Povstanska rozvidka diie tochno y vidvazhno...» [«The Insurgent Intelligence Operates With Precision and Bravery...»]. The documentary inheritance of special purpose units of the Organization of Ukrainian nationalists and Ukrainian Insurgent Army]. Dokumentalna spadshchyna pidrozdiliv spetsialnogo pryznachennia Orhanizatsii ukrainskykh natsionalistiv ta Ukrainskoi povstanskoi armii. 1940 – 1950-ti roky. Kyev: K.I.S., 2006. 568 s. [in Ukrainian].

Viedienieiev, Bystrukhin, 2007 – Viedienieiev D., Bystrukhin H. Dvobii bez kompromisiv. Protyborstvo spetspidrozdiliv OUN ta radianskykh syl spetsoperatsii [An Uncompromising Combat. The Opposition of Special Subdivisions of OUN with Soviet Special Operations Forces]. 1945 – 1980-ti roky. Kyev: K.I.S., 2007. 568 s. [in Ukrainian].

Vykhanskyi, 2004 – Vykhanskyi B. Dublianska okolytsia Sambirshchyny [Dybliany Neighbourhood of Sambir Land]. Drohobych: Kolo, 2004. 400 s. [in Ukrainian].

Haliv, 2007 – Haliv M. Boiovyi shliakh sotni UPA «Bulava» [The Fighting Path of the OUN Century (Sotnia) «Bulava» («Mace»)] (1943 – 1948) // Ukrainskyi vyzvolnyi rukh. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, Tsentр doslidzhen vyzvolnoho rukhu, 2007. Zbirnyk 11. S. 138–166. [in Ukrainian].

HDA SBU – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral State Archive of Security Service of Ukraine]. [in Ukrainian].

Hrom, 2002 – Hrom H. Nahuievychi [Naguevichi]. Drohobych: VF «Vidrodzhennia», 2002. 288 s. [in Ukrainian].

DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State Archive of Lviv Region]. [in Ukrainian].

Danylyshyn, 2012 – Danylyshyn O. Povstanskymy stezhkamy Zhydachivshchyny. Pidrozdily, boi, bunkery, kryivky... [Along the Insurgents' Tracks in Zhydachiv Land: Divisions, Battles, Bunkers, Covers]. Drohobych: Kolo, 2012. 514 s. [in Ukrainian].

Demian, 2000 – Demian H. Banderivtsi [Banderivtsi]. Kyiv: Ukrainska Vydavnycha Spilka, 2000. Kn. 1. 130 s. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, 2016 – Ilnytskyi V. Do pytannia funktsionuvannia viddiliv UPA na Chernivechchyni (1944 – 1945) [Functioning of the UPA (Ukrainian Insurgent Army) squads in Chernivtsi region] // Skhidnoevropeyskyi istorychnyi visnyk / [holovnyi redaktor V. Ilnytskyi]. Drohobych: Posvit, 2016. Vyp. 1. S. 60–68. [in Ukrainian].

Istoriia sotni – Istoriia sotni «Kholodnoiartsy I» [A History of a Century: the History of the «Kholodnoyartsy I»] / Kopia zberihaetsia v arkhivi «Litopysu UPA». – 35 ark. [in Ukrainian].

Kentii, 1999 – Kentii A. Narys borotby OUN–UPA v Ukraini (1946 – 1956 rr.) [On functioning of UPA departments in Chernivtsi land; An outline of the struggle of OUN–UPA in Ukraine (1946 – 1956)]. Kyiv, Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1999. 111 s. [in Ukrainian].

Kentii, 1999b – Kentii A. Ukrainska povstanska armiiа v 1944 – 1945 rr. [Ukrainian Insurgent Army] Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1999. 220 s. [in Ukrainian].

Kyrychuk, 2000 – Kyrychuk Yu. Narysy z istorii ukrainskoho natsionalno-vyzvolnoho rukhu 40–50-kh rokiv XX stolittia [Sketches Of the History of Ukrainian National Liberation Movement of the 40–50s of the XX century]. Lviv: LDU imeni Ivana Franka, 2000. 304 s. [in Ukrainian].

Kyrychuk, 2003 – Kyrychuk Yu. Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40–50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka [Ukrainian Nationalist Movement of 1940s – 1950s: Ideology and Practice]. Lviv, Dobra sprava, 2003. 464 s. [in Ukrainian].

Kohut, 1999 – Kohut M. Povstanska dolia Bairaka [The insurgent destiny of Bairak]. Drohobych, Vidrodzhennia, 1999. 48 s. [in Ukrainian].

Kohut, 2001 – Kohut M. Heroi ne vmyraiu... [Heroes Do Not Die] Kn. 1. Drohobych: Vidrodzhennia, 2001. 62 s. [in Ukrainian].

Kohut, 2002 – Kohut M. Heroi ne vmyraiu... [Heroes Do Not Die] Kn. 2. Kalush: Arteks, 2002. 72 s. [in Ukrainian].

Kohut, 2003 – Kohut M. Heroi ne vmyraiu... [Heroes Do Not Die] Kn. 4. Narys, spohady. – Kalush: Arteks, 2003. 52 s. [in Ukrainian].

Litopys UPA, 2000 – Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii. T. 30: Stepan Khrin (Stepan Stebelskyi); Kriz smikh zaliza: spohady [Stepan Khrin (Stepan Stebel'skyi). Through Laughter of Iron: Recollections] / [red. Petro Potichnyi]. Toronto: Vydavnytstvo «Litopys UPA», 2000. 552 s. [in Ukrainian].

Litopys UPA, 2007 – Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii. Nova seriia / uporiad. Oleksandr Ishchuk, Serhii Kokin. Kyiv, Toronto, 2007. T. 9: Borotba proty povstanskoho rukhu i natsionalistychnoho pidpillia: protokoly

dopytiv zareshotovanykh radiansky my orhanamy derzhavnoi bezpeky kerivnykiv OUN i UPA [The struggle of the anti-insurgent movement and nationalist underground: reports of interrogations of OUN and UPA leaders arrested by the Soviet state security agencies] (1944 – 1945). 912 s. [in Ukrainian].

Moroz, 1999 – Moroz V. Voienna okruha UPA «Makivka» [UPA Military District «Makivka»] // Boikivska dumka. Skole, 1999. 16 zhovtnia. S. 6. [in Ukrainian].

Moroz, 2000 – Moroz V. Ukrainska Narodna Samooborona (UNS) na tereni Drohobychskoi oblasti (1943 rik) [Ukrainian National Self-Defence (UNS) On the Territory of Drohobych Region (1943)] // Vyzvolnyi shliakh. 2000. Kn. 6. S. 54–72. [in Ukrainian].

Natsionalistychnyi rukh, 2007 – Natsionalistychnyi rukh 1920 – 1930-kh rokiv (materialy do biohrafichnoho dovidnyka) [Nationalist Movement In the 1920s – 1930s (Materials For a Biographic Directory)] // Mirchuk P. Narys istorii OUN. 1920 – 1939 roky / [avt.kol. Oleksandr Darovanets, Volodymyr Moroz, Volodymyr Muravskyi, Mykola Posivnych]. Vydannia tretie, dopovnene. – K.: Ukrainska vydavnycha spilka, 2007. – S. 612–856. [in Ukrainian].

Rusnachenko, 2002 – Rusnachenko A. Narod zburenyi: Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini y natsionalni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940 – 50-kh rokakh [The Revolted People: National liberation movement in Ukraine and national resistance movements in Belarus', Lithuania, Latvia, and Estonia in the 1940s – 1950s]. Kyiv, Universytetske vydavnytstvo «Pulsary», 2002. – 519 s. [in Ukrainian].

Sodol, 1994 – Sodol P. Ukrainska Povstancha Armiia [Ukrainian Insurgent Army]. 1943 – 1949: Dovidnyk pershyi. Niu-York: Proloh, 1994. 199 s. [in Ukrainian].

Sodol, 1995 – Sodol P. Ukrainska Povstancha armiia [Ukrainian Insurgent Army] 1943 – 1949. Dovidnyk druhyi. Niu-York, 1995. 295 s. [in Ukrainian].

Fedorivskyi, 1962 – Fedorivskyi S. Notatky povstantsia [The Notes of an Insurgent]. Niu-York, Prometei, 1962. 207 s. [in Ukrainian].

Shchur, 2006a – Shchur R. Kurin UPA «Boiky» imeni Bohdana Khmelnytskoho [Bohdan Khmelnytskyi Kurin «Boiky» of UPA]. Lviv: Novyi chas, 2004. 150 s. [in Ukrainian].

Shchur, 2006b – Shchur R. Pidhorodetska shkola: storinka istorii [The School in Pidhorodtsi: Pages of History]. Lviv: Kolo, 2006. 136 s. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.02.2018 р.

УДК 378.093.5 (477.83-21) «1945»

DOI: 10.24919/2519-058x.6.123762

Руслана ПОПП,

orcid.org/0000-0002-5370-1770

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Україна, Дрогобич) *ryslana_popp@ukr.net**

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ ДРОГОБИЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА В ПЕРШІ ПОВОСННІ РОКИ (1944 – 1953)

У статті показано організацію та діяльність історичного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка в 40-і та на початку 50-х рр. ХХ ст. Характеризується студентський та викладацький склад факультету, зміст навчання і виховання молоді, деякі аспекти тодішнього повсякдення. Простежується вплив суспільно-політичної ситуації у регіоні на роботу вищого навчального закладу та його підрозділу.

Ключові слова: *Дрогобицький учительський інститут, педагогічний інститут, історичний факультет, викладачі, студенти.*

Ruslana POPP,

*PhD (History), Associate Professor of Ukraine's History Department,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) *ryslana_popp@ukr.net**

THE HISTORICAL FACULTY OF DROHOBYCH STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY DURING THE FIRST POSTWAR YEARS (1944 – 1953)

The article is devoted to the issue of organization and activity of the faculty of history of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University in the 1940s – first half of the 1950s. Today in Ukraine an educational reform is being carried out. Historical reflections and objective analysis of the past will help to identify important aspects of development not only of separate branches of education and science, but also the functioning of separate educational institutions, and to take them into account in modern realities.

The main idea of the article is to show the organization and activity of the historic faculty of Drohobych Teachers' Institute (as the present-day Drohobych University was called) in the 1940s and early 1950s; to describe the student and teacher staff of the faculty, the content of training and education of youth, some aspects of the then everyday life; to trace the influence of the socio-political situation in the region on the work of a higher educational establishment and its subdivisions.

The formation in Drohobych of a higher pedagogical institution was associated with the processes of Sovietization on the western lands of Ukraine. Higher education, especially pedagogical, was an important ideological tool for the Stalinist system, a source of the formation of a new Soviet intelligentsia. The first post-occupational entree plan for students at the Faculty of History was 60 students. It went through difficulties and scored two-thirds of the plan. A small number of secondary school graduates was the reason for the shortage. The youth had 6-7 years of school education after the German occupation. In 1952, the faculty enrolled already 50 students. In the postwar years, Ukrainians prevailed among the students. However, the share of local youth was insignificant due to political reasons. From the mid-40's to the mid-50's of the twentieth century only 830 teachers-historians were trained at the faculty.

In 1946, the staff of the Department of History, which provided teaching at the Faculty of History, comprised 2 teachers. In the first post-war years P. Kozik, V. Tychnyna, V. Tryhub, O. Zaichenko, I. Kosharnyi, P. Marunya, O. Dybenko, I. Lisinchuk worked at the department. At the beginning of the work, none of the members of the department staff had a degree or an academic rank. In 1950 P. Kozik defended his PhD thesis.

Initially, in the content of education the communist party ideology was prevalent, which was implemented into curricula, programs, and manuals. The students were subjected to ideological treatment, the selection was held in respect of political confidence.

The conditions of life and work in the first postwar years were complicated. The situation slowly improved.

The Historical Faculty had began its work in 1940 and renewed its activities after the German occupation. During the first postwar years, students and departments of the faculty were gradually formed and the everyday life became settled. The communist party ideology of education and training, neglect of national-spiritual traditions, repressive measures of the power regarding students and teachers negatively affected the training of teachers.

Key words: Drohobych Teachers' Institute, Pedagogical Institute, faculty of history, teachers, students.

Руслана ПОПП,

кандидат исторических наук, доцент кафедры истории Украины Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч)
 ryslana_popp@ukr.net

ИСТОРИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ ДРОГОБИЧСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ ИВАНА ФРАНКА В ПЕРВЫЕ ПОСЛЕВОЕННЫЕ ГОДЫ (1944 – 1953)

В статье показано организацию и деятельность исторического факультета Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко в 40-е и в начале 50-х гг. Характеризуется студенческий и преподавательский состав факультета, содержание обучения и воспитания молодежи, некоторые аспекты повседневности того времени. Прослеживается влияние общественно-политической ситуации в регионе на работу высшего учебного заведения и его подразделения.

Ключевые слова: Дрогобычский учительский институт, педагогический институт, исторический факультет, преподаватели, студенты..

Постановка проблеми. Вивчення освітніх процесів у регіональному розрізі, за певний історичних умов, допоможе відтворити цілісну картину історії краю та окремих його локацій. Сьогодні в Україні відбувається освітня реформа. Історичні рефлексії та об'єктивний аналіз минулого допоможуть визначити важливі аспекти розвитку як окремих галузей освіти та науки, так і функціонування окремих навчальних закладів, врахувати це в сучасних реаліях.

Аналіз досліджень. Діяльність Дрогобицького державного університету імені Івана Франка від заснування до сучасності висвітлені у двох виданнях, присвячених його історії (Дрогобицький ДПУ, 2001; Дрогобицький ДПУ, 2010). Біографічні відомості про викладачів вищого навчального закладу зібрані у книзі «Історія Дрогобицького педагогічного університету імені Івана Франка в іменах» (Історія, 2005). Окремі періоди історії університету розкриті у наукових розвідках М. Галіва (Галів, 2011), Р. Попп (Попп, 2009; 2011). Основні етапи розвитку історичного факультету показано у ювілейному виданні «Історичний факультет Франкового університету в Дрогобичі 1940 – 2007» за редакцією Л. Тимошенка (Історичний факультет, 2007).

Мета статті – висвітлити організацію та діяльність історичного факультету теперішнього Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка в 40-і – на поч. 50-х рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Дрогобицький учительський інститут розпочав роботу ще до війни. Постанова політбюро ЦК КП(б) та Раднаркому УРСР про його створення була видана 15 квітня (Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка, 2001: 20). Першого вересня 1940 р. відбулося відкриття вищого навчального закладу у складі історичного, мовно-літературного та фізико-математичного факультетів з денною, вечірньою та заочною формами навчання (Галів, 2011: 64). Утворення в регіоні вищого педагогічного навчального було пов'язане з радянизаційними процесами на західних землях України. Вища освіта, особливо педагогічна, для сталінської системи була важливим ідеологічним засобом, джерелом формування нової радянської інтелігенції.

Про довоєнний період історії університету та його історичного факультету збереглося мало документів. М. Галіву вдалося з'ясувати, що першим деканом історичного факультету був Ю. Новак, викладач історії народів СРСР (Галів, 2011: 64). Історію стародавнього світу викладав П. Ко-

зік, який того року закінчив Київський державний університет імені Т. Г. Шевченка (Історія Дрогобицького педагогічного університету імені Івана Франка в іменах, 2005: 80–81). Щодо кількості студентів, то у січні 1941 р. на факультеті навчалися 80 осіб (Галів, 2011: 64), навчальний процес розгортався на засадах радянської вищої школи. Студентська молодь почала вивчати марксистсько-ленінську теорію, політичну економію, історію СРСР та УРСР, історію літератури народів Радянського Союзу (Галів, 2011: 65).

Відновив свою роботу історичний факультет Дрогобицького учительського інституту вже після вигнання німецьких окупантів, коли в місті знову утверджується радянська система. Сталінський режим намагався якнайшвидше інтегрувати західноукраїнський регіон до складу Радянського Союзу, уніфікувати усі культурно-освітні процеси, подолати спротив ОУН і УПА та підтримку українського визвольного руху місцевим населенням. Для налагодження роботи навчального закладу були прийняті як урядові постанови, так і численні розпорядження, доповідні записки місцевих партійних та радянських органів влади (Попп, 2009: 121).

Перший після окупації план набору студентів на історичний факультет становив 60 студентів. Він пройшов із труднощами, набрали дві третини визначеного плану. Причиною недобору була мала кількість випускників середніх шкіл – після німецької окупації молодь мала 6–7-річну освіту (Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка, 2001: 35). У наступні роки план набору істориків на денну форму навчання зменшувався до 30, 25 осіб (ДАЛО. Ф. Р-2018. Оп.1. Спр.10. Арк. 31; ДАЛО. Ф. Р-2018. Оп. 2. Спр. 10. Арк. 89). У 1951 р. на 25 місць було подано 132 заяви, у 1952 р. зарахували вже 50 осіб (Історичний факультет, 2007: 9)

Для підготовки вступників у Дрогобицькому учительському інституті створювалися підготовчі відділи, курси з відривом та без відриву від виробництва, продовжувалися терміни подачі документів, оголошувалися додаткові набори. Щоб за будь-яких умов виконати державні плани набору до учительських інститутів приймали навіть осіб із незакінченою середньою освітою. На початку 1945/46 навчального року з Дрогобицького учительського інституту через відсутність повної середньої освіти був відрахований 21 студент (Попп, 2009: 122).

Кількість студентів на історичному, як і на інших факультетах у перші повоєнні роки постійно змінювалася. Збільшувалася через додаткові набори, переведення з інших навчальних закладів, протягом року зараховувалися демобілізовані з армії, зменшувалася через відрахування. Відраховували за пропуски занять, через проблеми зі здоров'ям, переведення до інших навчальних закладів, зміну місця проживання, адже в цей період відбувалися значні переміщення, масові депортації населення. На середину червня 1946 р. на факультеті навчалися 74 студенти денної та 43 заочної форми навчання (ДАЛО. Ф. Р-2018. Оп. 3. Спр. 83. Арк. 18). На початку вересня 1952 р. на стаціонарі було 80 студентів істориків (ДАЛО. Ф. Р-2018. Оп.1. Спр. 83. Арк. 14–15). У 1952 р. Дрогобицький учительський інститут був реорганізований у педагогічний інститут. Учительські інститути здійснювали підготовку вчителів 5–7-х класів і навчання тривало два роки, а педагогічні інститути – 8–10-х класів протягом чотирьох років. З 1952/53 навчального року підготовка вчителів історії велася вже на історико-філологічному факультеті. В 1956 р. прийом студентів на історичну спеціальність припинився. Студентів з Дрогобича було переведено на навчання до Львова (Історичний факультет, 2007: 9).

Перший випуск випускників історичного факультету в Дрогобичі відбувся у лютому 1947 р., тоді закінчили навчання на факультеті 33 особи (ДАЛО. Ф. Р-2018. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 33). Цікаво, що у звіті голови екзаменаційної комісії зазначалося, що під час держіспитів в інституті були «спроби користуватися шпаргалками, особливо на історичному факультеті» (ДАЛО. Ф. Р-2018. Оп.1. Спр. 10. Арк. 1). У червні 1947 р. відбувся ще один випуск істориків. Тоді один студент був не допущений до іспитів через неуспішність, чотири не склали його, успішно захистилися 35 студентів стаціонарної форми навчання і один заочної, п'ять отримали диплом з відзнакою (ДАЛО. Ф. Р-2018. Оп. 14. Спр. 14. Арк. 6). На державні екзамени виносилися такі дисципліни: основи марксизму-ленінізму, педагогіка, історія СРСР, історія стародавнього світу і середніх віків. Усього з середини 40-х і до середини 50-х років ХХ ст. на факультеті було підготовлено 830 вчителів-істориків (Історичний факультет, 2007: 9).

У повоєнні роки серед студентів переважали українці. Утім частка місцевої молоді була незначною. На історичному факультеті навесні 1947 р. серед 43 студентів було: 18 хлопців, 25 дівчат, 11 місцевих (ДАЛО. Ф. Р-2018. Оп.1. Спр. 15. Арк. 56). Карні органи пильно стежили за контингентом вступників та за студентами учительського інституту. У Директиві управління у справах вищої школи від 10 жовтня 1946 р., під грифом «Таємно», вимагалось від керівництва Дрогобицького учительського інституту прискорити подання відомостей «про партійний, національний, віковий склад усіх студентів» (Попп, 2009: 124). Постійні перевірки і чистки виявляли «класово ворожі елементи», що, як правило, були дітьми заможних селян, священників, членами ОУН і УПА, або мали родинні зв'язки з українськими повстанцями. Визначальною була політична благонадійність. У звіті про державні іспити у Дрогобицькому учительському інституті (1948) зазначалося, що «значно слабший політичний розвиток студентів, які вирости і закінчили середні школи в умовах Західної України» (ДАЛО. Ф.Р-2018. Оп. 15. Спр. 15. Арк. 1)

У кінці першого семестру 1945 р. в учительському інституті був лише один викладач історії (ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 6. Спр. 213. Арк. 20). У 1946 р. в штаті кафедри історії, яка забезпечувала викладання на історичному факультеті, було два викладачі. Повернувся на роботу до Дрогобича П. Козік, з 1946 р. на кафедрі історії розпочинає працювати випускник Київського університету імені Т. Г. Шевченка, ветеран війни В. Тичина (Історія, 2005: 81, 183). У повоєнні роки членами кафедри були також: В. Тригуб (з серпня 1946 р. до травня 1948 р. був заступником директора з навчальної і наукової роботи), О. Заїченко, І. Кошарний, П. Маруня, О. Дибенко, І. Лісінчук (ДАЛО. Ф. Р-2018. Оп. 14. Спр. 14. Арк. 3,4; ЦДАВО. Ф. 12. Оп. 31. Спр. 1154. Арк. 20; ЦДАВО. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 978. Арк. 35).

До 1949 р. кафедру історії очолював Павло Козік. З 1949 до 1956 рр. – Іван Кошарний (Історія Дрогобицького педагогічного університету імені Івана Франка в іменах, 2005: 81, 92). На вченій раді інституту в серпні 1948 р. зазначалося, що «кафедра історії справилася зі своєю роботою, але поряд мала і недоліки. Члени кафедри історії показували з себе людей високомірних, а історію ставили понад усе» (ДАЛО. Ф. Р-2018. Оп. 17. Спр. 17. Арк. 49). Насправді, це дуже дивний «недолік». На початках роботи жодний із членів кафедри не мав наукового ступеня чи вченого звання. У 1950 р. П. Козік захистив кандидатську дисертацію «Відбудова та розвиток господарства та культурного життя Дрогобицької області після вигнання німецько-фашистських загарбників». У 1951 р. кандидатську дисертацію на тему «Селянське повстання на Стародубщині у 40-70-х роках XVIII ст.», захистив Петро Маруня, у 1952 р. роботу «Культурне будівництво в Дрогобицькій області за роки Радянської влади. 1939 – 1950-і рр.» – Іван Кошарний (Історія, 2005: 92). Теми дисертацій яскраво демонструють тодішній заідеологований напрям наукових досліджень.

Керівний склад вищого навчального закладу, декани факультетів входили до номенклатурних посад, тому після ретельного вивчення особових справ затверджувалися на рівні міністерства (ДАЛО. Ф. Р-2018. Оп. 3. Спр. 3. Арк. 92). У 1945/46 навчальному році на чотирьох відділеннях інституту не було жодного затвердженого декана (ЦДАВО. Ф. 166. Оп. 16. Спр. 180. Арк. 11). У березні 1947 р. Міністерство освіти УРСР зобов'язувало директора інституту І. Копійка вдруге надіслати «спецпоштою» особові справи деканів факультетів (ДАЛО. Ф. Р-2018. Оп. 3. Спр. 3. Арк. 72). Деканом історичного факультету у повоєнні роки був Владислав Тичина (1947 – 1949), у 1949 – 1950 рр. цю посаду обіймав Павло Козік (завідувач фізико-математичного та історичного відділів), деканом історико-філологічного факультету у 1952 р. був філолог, викладач російської мови Олександр Тілло (Історичний факультет, 2007: 9).

Партійно-комуністична ідеологія насаджувалася передовсім через зміст освіти, який реалізовувався у навчальних планах, програмах, підручниках. Вони уніфікувалися, розроблялися під постійним наглядом партійних органів. Навчальний план історичного факультету у перші повоєнні роки передбачав вивчення 17 нормативних дисциплін. На вивчення історії стародавнього світу відводилося 198 год., історії середніх віків – 216 год., історії нового часу – 170 год., історії СРСР – 370 год., історії України – 108 год. та методики викладання історії – 60 год. (Історичний факультет, 2007: 9). Як бачимо, на вивчення історії СРСР, відводилося в 3,5 раза годин більше ніж Україні. Крім історичних дисциплін, історики вивчали, українську, російську літературу, правопис, педагогіку. Важлива роль відводилася суспільним наукам: основам марксизму-ленінізму, Конституції

СРСР (ДАЛО. Ф. Р-2018. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 31). Останні мали винятково ідеологічне спрямування, виховували у майбутніх вчителів комуністичний світогляд, «радянський патріотизм». Такі ж погляди пізніше вони «мали прищеплювати» своїм учням. Під час проходження педагогічної практики студенти-історики проводили уроки з історії, Конституції СРСР і УРСР. До початку 1947 р. обов'язковою була військова підготовка (ДАЛО. Ф. Р-2018. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 15). З початку 1950 р. академічна година тривала 45–50 хвилин, перерви між заняттями становили 10–15 хвилин, а кількість дисциплін, які вивчали студенти, зокрема, історики, не мала перевищувати трьох на день (ДАЛО. Ф. Р-2018. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 27).

У звіті Дрогобицького учительського інституту за 1947/48 навчальний рік відзначалося, що робочі програми кафедри історії «будувалися так, щоб забезпечити дієву боротьбу проти рецидивів буржуазної ідеології, ідеології українського буржуазного націоналізму на історичному фронті» (ДАЛО. Ф. Р-2018. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 27). У період повоєнних ідеологічних кампаній, а особливо «боротьби з історичною школою Грушевського та його учнями», «безрідним космополітизмом», замість об'єктивної, справжньої історії підсовували «москвоцентричну», сфальсифіковану історію України (Дашкевич, 1996: 69). Стенограми окремих лекцій з історії, марксизму-ленінізму мали відсилатися у десятиденний термін на перевірку в Управління Міністерства вищої освіти, їх відвідували інспектори міністерства та Управління вищої школи при Раді Міністрів УРСР і навіть представник ЦК КП(б)У та Дрогобицького міського комітету партії. В 1947/48 навчальному році таких перевірок, як зазначається у звіті, було понад 20 (ДАЛО. Ф. Р-2018. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 16). Стан викладання історії України в Дрогобицькому учительському інституті за дорученням Управління вищої школи Міністерства освіти УРСР, перевіряла кафедра історії Львівського педагогічного інституту (ДАЛО. Ф. Р-2018. Оп. 3. Спр. 3. Арк. 92.). 18 грудня 1947 р. це питання заслуховувалося на колегії Міністерства (ДАЛО. Ф. Р-2018. Оп. 3. Спр. 3. Арк. 258). Щоб показати всю абсурдність переслідувань та звинувачень щодо викладачів, наведемо лише один приклад. На відкритих партійних зборах партійної організації інституту в квітні 1949 р. викладачку історії Г. Лісніченко, критикували за те, що під час лекції на тему «Вітчизняна війна 1812 р.» вона нічого не згадала про Велику Вітчизняну війну. Найбільше обурювало критиканів такий факт: незважаючи на те, що це «явна хиба», викладачка і надалі відстоювала свою правоту. За «відрив від сучасності» були розкритиковані і лекції П. Козіка (ДАЛО. Ф. Р-2018. Оп. 3. Спр. 3. Арк. 22). У підсумку партійні збори постановили: «Рішуче боротись і до кінця викривати будь-які спроби низькопоклонства перед іноземною буржуазною культурою Західної Європи, українським буржуазним націоналізмом, якими формами вони не прикривались» (ДАЛО. Ф. Р-2018. Оп. 3. Спр. 3. Арк. 26)». За ідеологічними нападами, як правило, йшли організаційні висновки. У квітні 1952 р. за прояви «буржуазного націоналізму» був звільнений П. Козік (Попп, 2009: 128).

У кожному вищому навчальному закладі важлива роль надавалася кафедрам марксизму-ленінізму, створювалися партійні й комсомольські організації. Однак у матеріалах перевірки учительського інституту, яку проводило Управління у справах вищої школи при Раді Міністрів УРСР (1947) наголошувалося, що «кафедра основ марксизму-ленінізму так і не стала провідною в інституті» (ДАЛО. Ф. Р-2018. Оп. 2. Спр. 2. Арк. 116). Ідейно-політичне загартування молоді здійснювалося через лекції, політінформації, семінари, літературу, мистецтво, кіно. Постійними були різноманітні збори, конференції, політінформації. Ідеологічний тиск, примус часто викликали страх, який, своєю чергою, зумовлював замовчування своїх правдивих переконань, але деякі студенти не боялися говорити правду, виступати проти формалізму, фальшивості та тупості. Після загальних зборів студентів та викладачів інституту в грудні 1948 р., студент другого курсу історичного факультету Сивіляк назвав комсомольського активіста Витачака кар'єристом. Відразу про це стало відомо керівництву і було ініційоване «глибше вивчення» цього студента, з'ясувалося, що він не «одобряє колективізацію» (ДАЛО. Ф. Р-2018. Оп. 47. Спр. 48. Арк. 12). Орієнтуватися у справжніх настроях і реакціях молоді на усі зміни, які відбувалися в західних областях України, режиму допомагали не тільки радянські спецслужби, а й активно заохочувалося в усіх колективах практика донощитва. З пізнавальної та пропагандивної метою для студентів організовувалися екскурсії студентів до східних районів України та СРСР. У 1948 р. така екскурсія за

маршрутом Львів–Київ–Москва була організована для п'ятнадцяти кращих студентів інституту. Серед них було двоє студентів історичного факультету (ДАЛО. Ф. Р-2018. Спр. 18. Арк. 71–72).

У 1945/46 навчальному році навчальне навантаження для викладачів історії мало становити 550 годин, для завідувача кафедри – 420 (ДАЛО. Ф. Р-2018. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 15). Крім навчання та викладацької роботи, викладачів і студентів залучали до активної громадської діяльності: читання лекцій на «актуальні політичні» теми для населення області, публікацій у пресі, до участі у виборчих компаніях до радянських органів влади, парадах та інших радянських заходах (ЦДАВО. Ф. 166. Оп. 16. Спр. 180. Арк. 20). «Правильну позицію» потрібно було доводити вступом у до лав комуністичної партії, комсомолу.

Дуже часто заходи ідейно-політичного виховання молоді не давали очікуваного результату. У лютому 1948 р. із 23 студентів першого курсу історичного факультету стаціонарної форми навчання троє були членами КП(б)У і п'ятеро – членами ВЛКСМ, на другому курсі відповідно був один комуніст і шість комсомольців (ДАЛО. Ф. Р-2018. Оп. 16. Спр. 416. Арк. 14). На засіданні вченої ради наголошувалося: «На низькому рівні стоїть зростання комсомольської організації, питання антирелігійної роботи. Студенти прямо заявляють, що до церкви вони ходять, що вступати до комсомолу бояться. І будуть жити як жили» (ДАЛО. Ф. Р-2018. Оп. 47. Спр. 48. Арк. 22–23).

Війна заподіяла надзвичайно великі збитки, а це, зі свого боку, позначилося на повсякденні повоєнного студентства та викладачів. Відразу після війни заняття часто проходили у холодних аудиторіях, звичними були перебої з постачанням електроенергії, бракувало навчального приладдя, підручників, просто елементарного паперу. Наприкінці 1945/46 навчального року у користуванні студентів інституту було сім тисяч книг і журналів, однак навчальної історичної літератури суттєво не вистачало (Попп, 2009: 129). На 1 липня 1951 р. книжковий фонд бібліотеки складав уже 35 тисяч книг (ДАЛО. Ф. Р-2018. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 64). Читальний зал бібліотеки, який працював з 11 години ранку до 22 години вечора, часто відвідували студенти-історики (ДАЛО. Ф. Р-2018. Оп. 1. Спр. 83. Арк. 63). Працював також історичний кабінет, в якому була зібрана історична література, схеми, таблиці, карти (ДАЛО. Ф. Р-2018. Оп. 14. Спр. 14. Арк. 1–2.). Відвідування кабінету історії, особливо марксизму-ленінізму студентами ретельно фіксувалося.

У перші повоєнні роки студенти та викладачі отримували картки на продовольчі й промислові товари. У середньому добова норма хліба для студентів інституту становила 500 грамів, стільки ж отримували і заочники, які приїжджали на екзаменаційні сесії, а для викладача – 600 (Попп, 2009: 129). За особливим розпорядженням Управління робітничого і студентського постачання Міністерства освіти УРСР Дрогобицькому учительському інституту на другий квартал 1946 р. було виділено додаткове харчування для студентів (ДАЛО. Ф. Р-2018. Оп. 3. Спр. 3. Арк. 69). Водночас звичними були проблеми із отоварюванням карток і якістю продуктів, які видавали за талонами, або взагалі з їх відсутністю. Особливо не вистачало промислових товарів. Продукти на ринку були надзвичайно дорогі. Ціни на перше жовтня 1946 р. на продовольчому ринку Дрогобича були такими: м'ясо – 310 крб., борошно – 332, хліб житній – 7, пшеничний – 22, десяток яєць – 22 крб. У 1947 р. місячний оклад старшого викладача кафедри історії становив 1 200 крб. (Попп, 2009: 130). В 1947 р. була відмінена карткова система, і ситуація поволі почала поліпшуватися.

Дрогобицький учительський мав підсобне господарство, викладачі обробляли городи. Здебільшого молодь сама готувала їжу, привозила з продукти з дому. Студенти отримували стипендію, яка залежно від курсу становила 220 – 265 крб. на місяць. Відмінники навчання отримували на 3 % більші виплати, студенти, з дітьми мали право на отримання грошової допомоги. Надбавки до стипендії мали інваліди, Герої Радянського Союзу і Соціалістичної Праці. Були й іменні стипендії, однак для їх отримання потрібно було мати бездоганні анкетні дані. Вчена рада Дрогобицького учительського інституту рекомендувала сталінським стипендіатом в 1950/51 навчальному році студента 2 курсу історичного факультету Михайла Одінцева, в характеристиці на нього зазначалось: відмінник навчання, член ВКП(б), ветеран війни, заступник голови студпрофкому, активний організатор і учасник агітаційно-пропагандивної та культурно-масової роботи серед населення міст і сіл області (ДАЛО, Ф. Р.2018. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 61).

У перші повоєнні роки складними були і житлові умови. У 1945/46 навчальному році житлова площа гуртожитків інституту задовольняла потреби у забезпеченні студентів помешканням на

65 %. Не завжди відповідними були і умови проживання в гуртожитках. За «антисанітарний стан і відсутність елементарного там порядку» та незабезпеченість паливом директор інституту Г. Копійко отримав в лютому 1947 р. догану від Міністерства освіти УРСР (ДАЛО. Ф. Р-2018. Оп. 3. Спр. 3. Арк. 36). Бракувало квартир і для працівників інституту. У 1952 р. році інститут мав уже три гуртожитки, де проживали 348 студентів інституту (загалом на початку навчального року було 471) (ДАЛО. Ф. Р-2018. Оп. 1. Спр. 83. Арк. 15). Збільшення чисельності студентів вимагало і розширення навчальних приміщень, через їх нестачу заняття у 1953/54 навчальному році відбувалося у дві зміни. У 1952 р. за інститутом було закріплено 4 будинки на 16 квартир, але потрібно було ще 25 квартир. Деяким розв'язанням проблеми було індивідуальне будівництво житла. Для цього в літку 1947 р. для працівників інституту було виділено державну позику на 20 000 крб. (Попп, 2009: 130).

Попри всі колізії і труднощі того часу студенти інституту брали участь у наукових і самодіяльних гуртках. Упродовж кількох років працював історичний гурток. Крім того, що студенти готували референти, доповіді на актуальні з ідеологічної точки зору теми, вони збирали матеріали з історії Дрогобича та регіону, отримували навички науково-дослідницької роботи. Популярними серед істориків були драматична студія, хорівий і хореографічний гуртки, а також різноманітні спортивні секції: волейболу, футболу, гімнастики, легкої атлетики, шахів, студенти були активними учасниками різноманітних змагань, естафет, оглядів художньої самодіяльності. Організовувалися літературні свята, вечори відпочинку з танцями, студенти відвідували театральні вистави, кіно (Попп, 2011: 100–101). Студентське дозвілля за змістом мало сприяти політико-ідеологічному вихованню, тому більшість заходів здійснювалися під керівництвом і під контролем комсомольських організацій інституту та міста.

Висновки. Заснування у Дрогобичі учительського інституту було пов'язане з радянськими процесами на західних землях України. Вища освіта, особливо педагогічна, для сталінської системи була важливим ідеологічним засобом, джерелом формування радянської інтелігенції. Історичний факультет розпочав свою роботу у 1940 р. і поновив діяльність вже після німецької окупації. У перші повоєнні роки поступово формується студентський та викладацький колективи факультету, налагоджується повсякдення. Партійно-комуністична заідеологованість навчання та виховання, нехтування національно-духовними традиціями, репресивні заходи влади щодо студентів і викладачів негативно позначалися на підготовці педагогів-істориків.

Перспективним напрямом вивчення проблеми може бути дослідження діяльності історичного факультету з часу його відновлення у 1992 р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Галів, 2011 – Галів М. Д. Дрогобицький державний учительський інститут: перший рік роботи (1940 – 1941) // Молодь і ринок: Щомісячний науково-педагогічний журнал. 2011. № 2 (73). С. 62–67.

ДАЛО – Державний архів Львівської області.

Дашкевич, 1996 – Дашкевич Я. Боротьба з Грушевським та його львівською школою за радянських часів // Український історик. 1996. № 1–4 (128–131). Вип. XXXIII. С. 88–142.

Дрогобицький ДПУ, 2001 – Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка, за редакцією Валерія Скотного, Юрія Кишакевича та ін. Дрогобич; Львів, 2001. 328 с.

Дрогобицький ДПУ, 2010 – Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка [2-е видання], за редакцією Валерія Скотного, Юрія Кишакевича та ін. Дрогобич, 2010. 308 с.

Історичний факультет, 2017 – Історичний факультет Франкового університету в Дрогобичі (1940 – 2007): ювілейна книга до 15-річчя відновлення факультету / Ред. кол. Л. Тимошенко (голов. ред.), В. Здоровенко, Тимошенко, В. Футала, С. Щудло / Упорядники А. Петрик, З. Соболев, Б. Лазорак. Дрогобич: Коло, 2007. 110 с.

Історія, 2005 – Історія Дрогобицького педагогічного університету імені Івана Франка в іменах, за редакцією, Юрія Кишакевича. Дрогобич, 2005. 224 с.

Попп, 2009 – Попп Р. П. Педагогічний університет імені Івана Франка у перші повоєнні роки (1944 – 1953) // Проблеми гуманітарних наук. Наукові записки ДДПУ імені Івана Франка. Історія. 2009. Випуск двадцять четвертий. С. 120–135.

Попп, 2011 – Попп Р. П. Формування інтелігенції західних областей України в перші повоєнні роки (на матеріалах Дрогобицького учительського інституту) // Інтелігенція і влада. 2011. Вип. 23. С. 94–104.

REFERENCES

- Haliv, 2011 – Haliv M. D. Drohobytskyi derzhavnyi uchytelskyi instytut: pershyi rik roboty (1940 – 1941) [Drohobych State Teachers' Institute: first year of work (1940–1941)] // Molod i rynok: Shchomisiachnyi naukovopedahohichnyi zhurnal. 2011. №2 (73). S. 62–67. [in Ukrainian].
- DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State Archive of Lviv Region]. [in Ukrainian].
- Dashkevych, 1996 – Dashkevych Ya. Borotba z Hrushevskym ta yoho lvivskoiu shkoloiu za radianskykh chasyv [Fight against Hrushevskij and his Lviv school in Soviet times] // Ukrainskyi istoryk. 1996. № 1–4 (128–131). Vyp. XXXIII. S. 88–142. [in Ukrainian].
- Drohobytskyi DDP, 2001 – Drohobytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet im. Ivana Franka [Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko], za redaktsiieiu Valerii Skotnoho, Yurii Kyshakevycha ta in. Drohobych; Lviv, 2001. 328 s. [in Ukrainian].
- Drohobytskyi DDP, 2010 – Drohobytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet im. Ivana Franka [Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko] [2-e vydannia], za redaktsiieiu Valerii Skotnoho, Yurii Kyshakevycha ta in. Drohobych, 2010. 308 s. [in Ukrainian].
- Istorychnyi fakultet, 2017 – Istorychnyi fakultet Frankovoho universytetu v Drohobychi (1940–2007): yuvileina knyha do 15-richchia vidnovlennia fakultetu / Red. kol. L. Tymoshenko (holov. red.), V. Zdorovenko, Tymoshenko, V. Futala, S. Shchudlo / Uporiadnyky A. Petryk, Z. Sobol, B. Lazorak. Drohobych: Kolo, 2007. 110 s.
- Istoriia, 2005 – Istoriia Drohobytskoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka v imenakh [History of the Ivan Franko Drohobych Pedagogical University in names], za redaktsiieiu, Yurii Kyshakevycha. Drohobych, 2005. 224 s. [in Ukrainian].
- Popp, 2009 – Popp R. P. Pedahohichnyi universytet imeni Ivana Franka u pershi povienni roky (1944 – 1953) [Ivan Franko Pedagogical University during the first post-war years (1944 – 1953)] // Problemy humanitarnykh nauk. Naukovi zapysky DDP imeni Ivana Franka. Istoriia. 2009. Vypusk dvadtsiat chetvirtyi. S. 120–135. [in Ukrainian].
- Popp, 2011 – Popp R. P. Formuvannia intelihentsii zakhidnykh oblastei Ukrainy v pershi povienni roky (na materialakh Drohobytskoho uchytelskoho instytutu) [Formation of the intellectuals of the western regions of Ukraine during the first postwar years (based on the materials of the Drohobych Teachers' Institute)] // Intelihentsiia i vlada. 2011. Vyp. 23. S. 94–104. [in Ukrainian].
- TsDAVO. – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady Ukrainy [Central state archive of higher authorities of Ukraine]. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 2.02.2018 р.

Марія ВУРЛОВСЬКА,

orcid.org/0000-0003-1520-3348

*аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін
Дрогобицького державного педагогічного*

університету імені Івана Франка

(Україна, Дрогобич) marya_vurlovska@ukr.net

РАДІО У ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ МЕШКАНЦІВ ДРОГОБИЧЧИНИ (1944 – 1958)

У статті розглянуто значення радіо у повсякденні населення Дрогобиччини у післявоєнний період. Показано, що радянська система розглядала радіо як важливий ідеологічний інструмент. Досліджено, що радіо урізноманітнювало дозволяло населення, було засобом отримання відомостей про події в СРСР та світі і чи не єдиною можливістю дізнатися альтернативні джерела інформації із закордону.

Ключові слова: *Дрогобиччина, радіо, радіотрансляція, радіопередачі, дозволя, ідеологізація, повсякдення.*

Mariia VURLOVS'KA,

Postgraduate Student of Department World History and Special Historical Disciplines,

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Ukraine, Drohobych) marya_vurlovska@ukr.net

RADIO IN EVERYDAY LIFE OF THE INHABITANTS OF DROHOBYCH LAND (1944 – 1958)

The post-war years manifested a special period of peace life revival after military actions. The study of the role of radio in daily life of the population of the Drohobych land will help to better understand the post-war period and life of ordinary people at this time. Radio influence on everyday life of average men is the main problem of the given article.

The Soviet system considered radio as an important ideological instrument. By radio propaganda lectures were read. Spreading of Soviet ideology amongst all levels of population was the pivotal problem of radio. From mid 1950s radio was means of influencing the population in order to encourage people to leave their native land and go to plough virgin lands of Kazakhstan. Radio informed the people about party and Komsomol life, industry and agriculture development in the region. Besides, by radio musical concerts and theatrical performances were broadcast.

Also, radio announced advertisements. Advertising by radio purposed to inform listeners of the information on the sale of some or other goods. From radio announcements the inhabitants also learnt about theatrical performance and film sessions which were to take place at local theatres and cinemas.

The use of radio was chargeable. All owners of radio sets paid for their use 5, 54 or 75 roubles monthly. All radio receivers should have undergone registration and unauthorized connection to the radio network was forbidden.

The population distrusted the Soviet radio. People listened to foreign radio stations, such as «BBC», «The Voice of America», «The Voice of Israel», «Vilna Yevropa / Free Europe», and «Vatican Radio». Their collective hearings, despite jamming of foreign broadcasting in the USSR, were often organised.

The radio worked with faults through electric power breakages, poor-quality repair, and line damages. However, people had to pay for using even defective radio.

The article proves that radio diversified the leisure time of the population of Drohobych land. Thanks to radio in the post-war years local ordinary inhabitants learnt the latest news, listened to musical concerts and broadcasts. Radiofication was rapidly carried out by the Soviet power, but it was not always successful and qualitative. On the one hand, the Soviet management assigned to radio an important function of propaganda influence, but on the other hand radio, contrarily, became a unique possibility for population to hear foreign news, programmes, including those of religious character. Despite attempts to dampen foreign radio-waves, the Soviets did not manage to do it full measure. During the post-war period, radio had a great

influence on everyday life of average people which can be compared with that of contemporary television and the Internet.

Key words: *Drohobych land, radio, broadcasting, radio programs, leisure, ideologization, daily live.*

Марія ВУРЛОВСКАЯ,

аспирант кафедри всемирной истории и специальных исторических дисциплин

Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) maria_vurlovska@ukr.net

РАДИО В ПОВСЕДНЕВНОЙ ЖИЗНИ ЖИТЕЛЕЙ ДРОГОБЫЧСКОГО РЕГИОНА (1944 – 1958)

В статье рассмотрено значение радио в повседневной жизни населения Дрогобычской области в послевоенный период. Показано, что советская система рассматривала радио важным идеологическим инструментом. Доказано, что радио разнообразило досуг населения, было средством получения сведений о событиях в СССР и мире и едва ли не единственной возможностью узнать альтернативные источники информации из-за границы.

Ключевые слова: *Дрогобычская область, радио, радиотрансляция, радиопередачи, досуг, повседневность.*

Постановка проблеми. Повоєнні роки були особливим періодом відродження мирного життя. Завершення війни та встановлення радянської влади у регіоні стали «великими» змінами у буденному житті «маленьких» людей. Щоб наблизитися до глибшого розуміння означеної епохи, потрібно вивчити історичний досвід пересічних людей, які зазвичай не викликали зацікавлення у дослідників. Важливо повернутися від розуміння людини як об'єкта історії, до її розгляду як суб'єкта та творця минулого. Вивчення ролі радіо у повсякденні населення Дрогобицької області допоможе краще зрозуміти повоєнний період і буденне життя населення краю у цей час.

Аналіз досліджень. Історія повсякдення різних груп населення радянської України у післявоєнний період подана в колективній монографії «Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)» (Даниленко, 2010: 336). Різні аспекти історії післявоєнного радіо в УРСР подані у наукових доробках Ю. Колісник, В. Ключака, В. Шапоренка (Колісник, 2014: 39–46; Ключак, 2011: 273–292; Шапоренко, 2013: 67). Важливими історичними джерелами для вивчення місця радіо у повсякденні населення Дрогобищини є спогади та приватне листування. Окремих досліджень, які б стосувалися впливу радіо на повсякденне життя населення Дрогобицької області, наразі немає.

Мета статті – показати роль радіо у повсякденному житті населення Дрогобищини у післявоєнний період.

Виклад основного матеріалу. Більшовицька партія та радянський уряд великого значення надавали справі радіофікації країни, аргументуючи це потребою задоволення культурних запитів народу. А насправді ж це був дієвий спосіб інформаційного впливу на населення, особливо в західних областях України, де знову відновлювався сталінський режим. «Радіо у нас служить могутнім засобом комуністичного виховання широких мас трудящих», – зазначалося у газеті «Радянське слово» (Радіо – в кожну колгоспну хату. Радянське слово. 1951. 25 грудня. С. 2). Місцеве радіомовлення здійснювали республіканські, обласні та міські радіокомітети і радіоредакції. Технічна база радіомовлення була слабкою, тому швидкими темпами відновлювалися радіовузли. Цей процес був на контролі партійно-державних органів. У другій половині 1940-х рр. в Дрогобицькій області щомісяця встановлювали від 150 до 350 радіоточок (ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 7. Спр. 118. Арк. 14). У містах після війни радіо з'явилося у квартирах, гуртожитках, лікарнях, дитячих садках, клубах, кінотеатрах, на підприємствах (Дирекція радіотрансляційної мережі Дрогобицької області повідомляє. Радянське слово. 25 липня. 1946. С. 8). У 1948 р. у Дрогобицькій області діяло 2 985 радіоточок, а в 1951 р. – близько 18 000, з них 4 500 – у квартирах (ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 10. Спр. 123. Арк. 2). У цьому ж році працювало 34 радіовузли, від яких було радіофіковано 152 населені пункти (Велика благородна справа. Радянське слово. 1951. 6 травня. С. 3). Спеціальним

розпорядженням партійного керівництва у перші повоєнні роки радіоприймачі винятково спочатку виключно для секретарів обкомів, райкомів партії і комсомолу (Ісайкіна, 2010: 182).

Швидкими темпами радіо, яке вважалося «вісником достатку та культури колгоспників» підключали у села (Говорить Москва. Радянське слово. 6 травня. 1951. С. 3). У 1951 р. у Самбірському районі зі 510 встановлених радіоточок 490 були у селах (Велика благородна справа. Радянське слово. 1951. 6 травня. С. 3). У цьому ж році у с. Бортники Ходорівського району був збудований міжколгоспний радіовузол потужністю 500 ват, який обслуговував близько 350 радіоточок. Також будувалися радіовузли на 1 000 точок у селах Старява Хирівського району, Матків Боринського району, Монастирець Самбірського району. Для прикладу, в обласному центрі радіовузол обслуговував десять тисяч радіоточок (Радіо – в кожну колгоспну хату. Радянське слово. 1951. 25 грудня. С. 2).

Офіційна преса повідомляла про неабияке задоволення населення від можливості слухати радіо: «За роки радянської влади в культурному житті трудящих Дрогобиччини сталися великі зміни... Невпізнанно змінилося село. В хаті колгоспника засвітилася лампочка Ілліча. З репродукторів чути голос рідної Москви, Києва та інших міст нашої країни. Радіо входить у побут кожного трудящого» (Велика благородна справа. Радянське слово. 1951. 6 травня. С. 3). У газеті часто писалося, що після трудового дня селяни збираються разом, спільно слухають радіопередачі та жваво обговорюють почуті новини: «Коли почав працювати радіовузол, їздовий колгоспу Дмитро Матвійв сказав: «Тепер у моїй хаті стало веселіше, радісніше. Вся моя родина слухає передачі з Москви і Києва» (Говорить Москва. Радянське слово. 6 травня. 1951. С. 3). Часто такого типу інформація підкріплювалася колективними фотографіями. З газетних повідомлень дізнаємося також, що з перших днів будівництва радіовузла в с. Бортники Ходорівського району хлібороби виявили велику зацікавленість до нього. «Сто репродукторів, які закупила артіль, були розібрані буквально за одну годину» (Говорить Москва. Радянське слово. 6 травня. 1951. С. 3; Радіофікація сіл. Радянське слово. 12 січня. 1951. С. 3). У селах основним місцем, де слухали радіо, був сільський клуб (ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 17. Спр. 150. Арк. 99). Теодозія Стебівка, жителька села В. Висоцьке Турківського району, у листі до доньки (1955) писала: «в кожній хаті є радіо і ми теж маємо. А світла ще нема, бо не можемо все заплатити» (Лист Теодозії Стебівки, 1955 р. Приватний архів Івана Стебівки у м. Дрогобич).

Незважаючи на те, що радіофікація вважалася важливою державною справою, на початку 1950-х рр. нерадіофікованими залишалися цілі райони області. У 1951 р. у Миколаївському районі не було радіофіковане жодне село (Радіо – в кожну колгоспну хату. Радянське слово. 1951. 25 грудня. С. 2). Радіовузли працювали з перебоями, через нестачу електроенергії, відсутність палива (Чому Бортницький радіовузол працює з перебоями? Радянське слово. 4 січня. 1952. С. 3.; ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 15. Спр. 173. Арк. 72; ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 7. Спр. 118. Арк. 4–5). Сільські жителі часто скаржилися, що гучномовці та репродуктори не працювали протягом тривалого часу (інколи й цілий рік), при цьому працівники районного радіовузла не реагували на їхні скарги (Короткі сигнали Радянське слово. 19 січня. 1958. С. 2). А за несправне радіо селяни все ж змушені були платити (Короткі сигнали. Радянське слово. 3 жовтня. 1956. С. 3).

Жителі села Журавно обурювалися тим, що радіо працювало з перебоями, розпочинало свою роботу о 7 годині ранку та завершувало у 9 годині вечора (Ні радіо, ні газет. Радянське слово. 16 червня. 1946. С. 5). Жителі с. Бортники Ходорівського району скаржилися, що радіовузол у селі обслуговував тільки шість сіл, але його потужність дозволяла обслуговувати більше – 8 сіл або 1 700 радіоточок, а мешканці села Нижанковичі писали до обласної газети, що «місцевий радіовузол транслює дуже нерегулярно – раз на тиждень, а коли і ще гірше» (Короткі сигнали. Радянське слово. 4 грудня. 1956. С. 4). У деяких селах «ніяк не спроможуться встановити розетки» (Чому Бортницький радіовузол працює з перебоями? Радянське слово. 4 січня. 1952. С. 3).

Мали місце зловживання щодо державних коштів, які виділялися на радіофікацію області. У Кропивнику Добромільського району витрати на радіофікацію села становили близько чотирьох тисяч крб., а радіоточок встановили лише сімнадцять. В селі Антиновка Журавнівського району вартість виконаних робіт складала одинадцять тисяч крб., а радіо було лише в 9 хатах» (Радіо – в кожну колгоспну хату. Радянське слово. 1951. 25 грудня. С. 2).

У цей час з'являється нова професія – радіотехнік (Говорить Москва. Радянське слово. 6 травня. 1951. С. 3). При призначенні радіотехніків на роботу перевагу надавали членам партії (ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 10. Спр. 123. Арк. 2). До прокладання радіоліній, копання ям, підвезення стовпів була залучена молодь, представники партійних та комсомольських організацій (Радіо – в кожну колгоспну хату. Радянське слово. 1951. 25 грудня. С. 2). «Монтери радіовузлів працювали з раннього ранку та до пізнього вечора», – зазначалося у газеті «Радянське слово» (Говорить Москва. Радянське слово. 6 травня. 1951. С. 3). У 1955 р. Марія Стебівка, жителька с. В. Висоцьке Турківського району, пише у своєму листі про свого чоловіка-радіотехніка: «Його вдома нема вже третій тиждень. Роблять нову лінію на радіо» (Лист Марії Стебівки, 1955 р. Приватний архів Івана Стебівки у м. Дрогобич).

До радіотехнічних знань молодь зацікавлювали гуртки радіоаматорів (Велика благородна справа. Радянське слово. 1951. 6 травня. С. 3). У Дрогобицькому електромеханічному технікумі діяв гурток радистів-модераторів, якими керували студенти другого курсу (Гурток радистів-операторів. Радянське слово. 10 січня. 1951. С. 2).

Радіо ставало звичним явищем у повсякденні населення Дрогобиччини. За його користування потрібно було плати у поштових відділеннях, і оплата стягувалася за цілий рік (Дрогобицьке обласне управління зв'язку доводить до відома. Радянське слово. 26 грудня. 1958. С. 4; до відома власників радіоприймачів. Радянське слово. 1951. 19 грудня. С. 4). Плата за детекторний радіоприймач, який не потребував зовнішнього джерела живлення, складала 5 крб. Вона була доступною для пересічного дрогобичанина. Абонплата за радіоприймачі в окремих кімнатах і загальних кімнатах гуртожитків становила 36 крб., за радіоприймачі в червоних кутках, в читальнях, аудиторіях – 54 крб., 75 крб. коштувало радіо на підприємствах, установах, організаціях, навчальних та медичних закладах, літаках, поїздах та автомашинах (До відома власників радіоприймачів. Радянське слово. 1951. 19 грудня. С. 4). Щоб не платити, дехто ухитрявся самовільно підключитися до радіомережі (ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 10. Спр. 123. Арк. 2). У період з травня до червня 1948 р. на Стрийському радіовузлі було списано 217 фіктивних радіоточок, на Бориславському – 195, на Ходорівському – 44 (Дирекція радіотрансляційної мережі Дрогобицької області повідомляє. Радянське слово. 25 липня. 1946. С. 8).

З метою обліку і контролю з боку партійного керівництва усі радіоприймачі – лампові і детекторні – підлягали обов'язковій реєстрації. У разі виявлення незареєстрованого радіоприймача на їхніх власників накладався штраф (До відома власників радіоприймачів. Радянське слово. 1951. 19 грудня. С. 4; Дрогобицьке обласне управління зв'язку доводить до відома. Радянське слово. 26 грудня. 1958. С. 4). Визначалися і терміни реєстрації. На початку 1950-х рр. жителі Дрогобича та районних центрів зобов'язувалися зареєструвати радіоприймач протягом трьох днів з моменту його придбання, мешканці інших місцевостей – протягом десяти днів (Дрогобицьке обласне управління міністерства зв'язку доводить до відома власників радіоприймачів. Радянське слово. 6 листопада. 1953. С. 4). Уже в кінці 1950-х рр. термін реєстрації радіо та телевізорів був дещо збільшений – не пізніше ніж через 20 днів з дня придбання (Дрогобицьке обласне управління зв'язку доводить до відома. Радянське слово. 26 грудня. 1958. С. 4).

Радіотрансляція розпочиналася у 6 годині ранку зі звуків Кремлівських курантів та гімну СРСР. «Говорить Москва. Добрий ранок, товариші! – чути з репродукторів (Говорить Москва. Радянське слово. 6 травня. 1951. С. 3). Кожного ранку на хвилі 320,8 метра мешканці регіону могли почути Дрогобицьке обласне радіо. Обласні новини та радіопередачі трансливали усі районні та сільські радіовузли (Короткі сигнали. Радянське слово. 4 грудня. 1956. С. 4).

Найголовнішими завданням радіо було поширення ідеології КПРС, пропаганда «політики партії і уряду» серед усіх верств населення. Цій меті служило більшість тогочасних радіопередач, призначених усім віковим, соціальним, професійним і національним групам населення (Клювак, 2011: 282). З метою пропагандистського впливу при Дрогобицькому облрадіокомітеті працював радіолекторій. Тематика лекцій говорить сама за себе: «Про трудове виховання дітей у сім'ї», «Класи і класова боротьба», «Про російське класичне образотворче мистецтво», «Київська Русь – колиска трьох братніх народів», «Герой нашого часу» (ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 10. Спр. 123. Арк. 9). Щоб радіо було «ніби своїм», зрозумілим, а основне – дієвим у формуванні масової радянської

свідомості, крім виступів партійно-радянських діячів, які ділилися досвідом «агітмасової роботи серед трудящих» та розповідали про «прийом до партії і комсомолу кращих людей підприємств і заводів», обов'язковими були промови передовиків виробництва, місцевої інтелігенції, студентів, школярів (ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 10. Спр. 123. Арк. 46). Щосуботи організовувалися комсомольські молодіжні випуски. У середині 1950-х рр. активно заохочували молодь їхати на цілину. Патріотичний дух піднімали трансляцією популярних пісень: «Їдемо ми, друзі, у далекі краї» (Спогади Софіяника Мирона Івановича, жителя м. Стрий Львівської області. Записала Марія Вурловська 09.01.2017 р. у с. Гаї Верхні. Приватний архів Марії Вурловської у м. Дрогобич).

Тематика радіоповідомлень була однаковою для всіх тодішніх засобів масової інформації. Населення Дрогобиччини слухало про радість возз'єднання у великій радянській сім'ї, про злочини «українських буржуазних націоналістів», про досягнення колгоспного будівництва, розвиток промисловості в області, передвиборну агітацію. Кожен по-різному сприймав подану інформацію. Малоцікавими були офіційні повідомлення, популярними – трансляції музичних концертів, театральних вистав, зустрічей з відомими людьми (ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 10. Спр. 123. Арк. 89; Спогади Чигиринського Івана Андрійовича, жителя м. Дрогобич Львівської області. Записала Марія Вурловська 10.11.2017 р. у м. Дрогобич. Приватний архів Марії Вурловської у м. Дрогобич). Радіо було комунікативним засобом, почуте по ньому передавалося, було предметом обговорень у колективах, окремих родинах, ставало способом поширення чуток, брехні на побутовому рівні. Дуже часто до жінок, які полюбили поширювати плітки? говорили, що вони як «сільське радіо».

Корисними для людей були рекламні радіоголошення. Е них повідомлялося про продаж тих чи пих товарів, проведення громадських заходів, про те, що, коли і де можна побачити, з ким зустрітися (Шапоренко, 2013: 67; ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 7. Спр. 121. Арк. 6). Текст радянського рекламного оголошення нагадував друковану рекламу, а до та після нього включались довгі музичні фрагменти (Шапоренко, 2013: 67). Доказом того, що населення критично ставилося до інформації, яку чуло по радіо, є те, що воно навіть отримало народну назву – «брехунець» (Спогади Софіяника Мирона Івановича, жителя м. Стрий Львівської області. Записала Марія Вурловська 09.01.2017 р. у с. Гаї Верхні. Приватний архів Марії Вурловської у м. Дрогобич).

Через недовіру до радянського радіо населення шукало альтернативні джерела інформації. Незважаючи на заборону і покарання за «антирадянську пропаганду і агітацію», заглушування радянськими спецслужбами, люди слухали закордонні радіостанції, такі як «Бі-бі-сі», «Голос Америки», «Голос Ізраїлю», «Вільна Європа», радіо Ватикане (Даниленко, 2010: 22–23). Зарубіжне радіомовлення у СРСР заглушували за допомогою згенерованого електронного шуму. На це витрачалися значні державні кошти, про що свідчить стрімке зростання потужностей. Якщо у 1946 р. глушіння в СРСР здійснювалося всього через кілька десятків короткохвильових передавачів, то у 1956 р. їхня кількість сягнула 3 000 (Колісник, 2014: 40). Але повністю перекрити доступ населенню до зарубіжних радіостанцій влада не могла (Даниленко, 2010: 22–23).

Релігійні радіотрансляції із закордону були єдиною можливістю збереження та підтримання релігійних традицій населення. Ярослав Возний, корінний житель м. Дрогобич, згадує: «У 1957 році, коли я був у 7 класі, я пішов на свою першу роботу. Із зароблених грошей я купив маленьке радіо. Радості не було меж. Ми «злапали» релігійну програму «Монтекарло» і її слухали. А вже потім я дізнався про діяльність підпільної УГКЦ та став її учасником» (Спогади Возного Ярослава Івановича, жителя м. Дрогобич Львівської області. Записала Марія Вурловська 04.05.2017 р. у м. Дрогобич. Приватний архів Марії Вурловської у м. Дрогобич).

Висновки. Завдяки радіо у повоєнні роки пересічні мешканці регіону дізнавалися свіжі новини, слухали музичні концерти та радіопередачі. Радіофікація регіону проводилася радянською владою швидкими темпами, але не завжди вдало та якісно. З одного боку радянське керівництво покладало на радіо важливу функцію пропагандистського впливу, але з іншого – воно, навпаки, стало унікальною можливістю для населення почути закордонні вісті, передачі, у т.ч. релігійного характеру. Незважаючи на заглушування закордонних радіохвиль, повністю це зробити так і не вдалося. У післявоєнний період радіо мало великий вплив на буденне життя звичайних людей, який можна прирівняти до сучасних телевізорів та інтернету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ И ЛІТЕРАТУРИ

- Газета «Радянське слово».
- ДАЛЮ – Державний архів Львівської області.
- Даниленко, 2010 – Даниленко В. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): колективна монографія. Київ, 2010. 336 с.
- Ісайкіна, 2010 – Ісайкіна О. Історія повсякденності: теорія та практика // Матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14–15 трав. 2010. С. 181–184.
- Клювак, 2011 – Ключвак В. З історії львівського обласного радіо та радіожурналістики у 20-х – 70-х роках ХХ століття // Теле- та радіожурналістика. 2011. №. 10. С. 273–292.
- Колісник, 2014 – Колісник Ю. Радіозаглушення – невід’ємний складник радянської цензури, його роль у трансформації інформаційного простору // Вісник Львівського університету. Сер.: журналістика. 2014. № 39. С. 39–46.
- Листування. 1955 р. Приватний архів Івана Стебівки у м. Дрогобичі.
- Спогади. Приватний архів Марії Вурловської у м. Дрогобичі.
- Шапоренко, 2013 – Шапоренко В. Жанрова система української радіореклами: етапи розвитку // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер.: Соціальні комунікації. 2013. № 1074. С. 66–70.

REFERENCES

- Hazeta «Radianske slovo» [«The Soviet Word»]. [in Ukrainian].
- DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State Archive of Lviv Region.]. [in Ukrainian].
- Danylenko, 2010 – Danylenko V. Povoenna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druga polovyna 1940-kh – sere-dyna 1950-kh rr.). [Postwar Ukraine: Essays on Social History (second half of 1940s – mid-1950's)]. 2010, 336 p. [in Ukrainian]. [in Ukrainian].
- Isaikina, 2010 – Isaikina O. Istoriia povsiakdennosti: teoriia ta praktyka [The History of Everyday Life: Theory and Practice]. Materials of the All-Ukrainian Scientific Conference, 2010, pp. 181–184. [in Ukrainian].
- Kliuvak, 2011 – Kliukvak V. Z istorii lvivskoho oblasnoho radio ta radiozhurnalistyky u 20-kh – 70-kh rokakh KhKh stolittia [From the History of Lviv Oblast Radio and Radio Journalism in 20th – 70th of XX Century]. TV and radio journalism, 2011, Nr 10, pp. 273–292. [in Ukrainian].
- Kolisnyk, 2014 – Kolisnyk Yu. Radiozhlushuvannia – nevidiemnyi skladnyk radianskoi tsenzury, yoho rol u transformatsii informatsiinoho protoru [Radio Jamming – an Important Component of Soviet Censorship, its Role in Transforming of the Information Space]. Visnyk of the Lviv University. Series: Journalism. 2014, Nr 39, pp. 39–46. [in Ukrainian].
- Lystuvannia. 1955. Pryvatnyi arkhiv Ivana Stebivky u m. Drohobychi. [in Ukrainian].
- Spohady. Pryvatnyi arkhiv Marii Vurlovskoi u m. Drohobychi. [in Ukrainian].
- Shaporenko, 2013 – Shaporenko V. Zhanrova systema ukrainskoi radioreklamy: etapy rozvytku [Genre system of the Ukrainian radio advertizing: development stages]. Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series: Social Communications, 2013, Nr 1074, pp. 66–70. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 2.02.2018 р.

Альона ЯКУБЕЦЬ,
orcid.org/0000-0003-1277-1921
старший науковий співробітник
відділу історії України ХХ століття
Національного музею історії України
(Україна, Київ) museum_kyiv@ukr.net

ВИРОБНИЦТВО ПОБУТОВИХ МЕБЛІВ В УРСР У 1950 – 1960-х роках: ПРОБЛЕМА ЯКОСТІ (ЗА ПУБЛІКАЦІЯМИ ЖУРНАЛУ «ПЕРЕЦЬ»)

У статті розглядається проблема забезпечення побутовими меблями жителів України у середині 1950 – середині 1960-х рр. на тлі розгорнутого у той час масового будівництва малогабаритного житла (т. зв. «хрущівок»). Зроблено це на основі публікацій журналу «Перець», який, в силу його жанрової специфіки, визначено важливим джерелом з історії повсякдення України другої половини ХХ ст. Детально висвітлено і проаналізовано два ключові моменти: незадоволеність попиту на гостродефіцитні меблі та тотально низьку якість (брак) продукції меблевих підприємств УРСР (з переліком цих виробництв). Зроблено висновок про системність цих явищ, які були пов'язані з хибністю радянської соціально-економічної системи загалом, а також – про цінність журналу «Перець» як джерела з вивчення історії повсякдення України за радянських часів.

Ключові слова: історія повсякдення, УРСР, журнал «Перець», меблі.

Aliona YAKUBETS,
Senior Researcher,
Department of History of Ukraine of the 20th century,
National Museum of History of Ukraine
(Ukraine, Kyiv) museum_kyiv@ukr.net

MANUFACTURE OF HOUSEHOLD FURNITURE IN SOVIET UKRAINE IN 1950 – 1960*: PROBLEM OF QUALITY (ACCORDING TO THE PERETS MAGAZINE)

During 1950s – 1960s in connection with beginning of mass housing building in the USSR, conceptually – on a state level – approach changed to furnitures as such: there was a transition from primitive of their production – to industrial, standardised, conveyer type. This was due to the new course of the Soviet leadership, which after the death of J. Stalin (1953) began to somewhat shift the economic priorities and emphases from the military-industrial complex for the production of consumer goods, the so-called the Group B industry. However theme of production of furniture on territory of Ukraine so far did not become the separate article of research of domestic historians. One of the reasons for this is the lack of the elaboration of appropriate sources, one of the components of which is the publications in the satirical and humorous magazine the Perets, which, according to its genre specificity, has focused much attention on the domestic aspects of the existence of the inhabitants of Soviet Ukraine. The main thesis of the article is a demonstration on the example of the quality of domestic furniture in the Ukrainian SSR of the value of the Perets magazine as a source of the history of the everyday life of Ukraine in the Soviet period.

In particular, it was determined that during the mid-1950^s – mid-1960^s, furniture problems on the pages of the Perets magazine in one form or another were interpreted almost 80 times. The main directions of these publications are excess of demand over supply for domestic furniture (deficit), as well as the extremely low quality (defect) of products available for sale.

The last problem was mass and systemic: on the pages of Perets magazine during 1954 – 1965 in the negative context, the products of 47 furniture enterprises (their complete list is given in the original article) from the nearly 200 available at that time in the Ukrainian SSR was mentioned. These are, first of all, wardrobes, bedrooms (beds and sofas), chairs, kitchen tables and writing tables, kitchen cupboards.

However, despite the apparent systematic nature of the phenomenon, none of authors of the Perets magazine did not make an attempt analyse the similar situation. Everything was limited only to the statement of facts filed in

a satirical-humorous clue. At the same time, the deepening in the cause-and-effect relation would inevitably lead to the conclusion that the whole Soviet system as such and, in particular, its economic component, were fallaciousness.

Thus, using inductive and quantitative methodologies, on the example of a local topic (the quality of domestic furniture in Soviet Ukraine), it was possible to prove the thesis that the satirical-humorous the Perets magazine is an important public source for studying the history of everyday life. Moreover – in any of its segments.

Key words: *history of everyday life, the Ukrainian Soviet Socialist Republic, the Perets magazine, furniture.*

Алена ЯКУБЕЦЬ,

*старший научный сотрудник
отдела истории Украины XX века
Национального музея истории Украины
(Украина, Киев) museum_kyiv@ukr.net*

ПРОИЗВОДСТВО БЫТОВОЙ МЕБЕЛИ В УССР В 1950 – 1960-х ГОДАХ: ПРОБЛЕМА КАЧЕСТВА (ПО ПУБЛИКАЦИЯМ ЖУРНАЛА «ПЕРЕЦ»)

В статье рассматривается проблема обеспечения бытовой мебелью жителей Украины в середине 1950 – середине 1960-х гг. на фоне развернутого в то время массового строительства малогабаритного жилья (т. н. «хрущевки»). Сделано это на основе публикаций журнала «Перец», который, в силу его жанровой специфики, определен важным источником по истории повседневности Украины второй половины XX в. Подробно освещены и проанализированы два ключевых момента: неудовлетворенность спроса на остродефицитную мебель и тотально низкое качество (брак) продукции мебельных предприятий УССР (с перечнем этих производств). Сделан вывод о системности данных явлений, которые были связаны с порочностью советской социально-экономической системы в целом, а также – о ценности журнала «Перец» как источника по изучению истории повседневности Украины советского периода.

Ключевые слова: *история повседневности, УССР, журнал «Перец», мебель.*

Постановка проблеми. Меблі – базова та невід’ємна частина будь-якого інтер’єру, а відтак – одна з основоположних складових побуту людини. Звідси – неможливість у процесі вивчення історії повсякдення оминати меблеву тематику, що, власне, й зумовлює її актуальність. Це стосується як вивчення побуту загалом, так і, рівною мірою, життя українців за часів СРСР. Особливо ж – періоду 1950 – 1960-х рр., коли, у зв’язку з початком масового житлового будівництва, концептуально – на державному рівні – змінився підхід до меблів як таких: відбувся перехід від штучного, напівкустарного (а нерідко – відверто кустарного) їх виробництва (наприклад, у 1935 р. із 169 зареєстрованих в УРСР меблевих виробництв 126 належали до категорії дрібних) (Народне господарство, 1935: 48) – до промислового, стандартизованого, конвеєрного, побудованого на принципі взаємозамінності деталей та вузлів (Беловинский, 2015: 381). Якщо у другій половині 1940-х рр. нормою обстановки житлових помешкань було ліжко та кілька дерев’яних ящиків у ролі стола та стільців (Прохоренко, 2010: 192), то у середині 1950-х вже з’являються такі поняття, як «розбірні меблі» та «меблевий гарнітур для малогабаритної квартири» (Безбородько, 1958; Мебельная промышленность, 1954: 596; Мебельный гарнитур, 1954).

Усе це пов’язувалося з новим курсом радянського керівництва, яке після смерті Йосипа Сталіна (1953) почало, нехай невпевнено, але все-таки пробувати дещо змістити економічні пріоритети й акценти з військово-промислового комплексу на виробництво предметів споживання – т. зв. «промисловість групи Б», до якої належало і виготовлення меблів (Янковська, 2015: 221). Не цурався на цю тему говорити і сам новий радянський лідер – Микита Хрущов, котрий, будучи вірним принципу «ручного управління», особисто переймався не лише стратегічними питаннями меблевої промисловості, а й дизайном стільців, шаф та ліжок (Василенко, 1963).

Аналіз досліджень. Проблема полягає у тому, що меблі в історичному контексті поки що не стали окремим предметом дослідження вітчизняних науковців. Причину тут можна вбачати не лише у «дрібності» теми (все-таки, на широкий загал – не базова галузь економіки, і навіть у структурі тієї ж «групи Б» на початок 1980-х років виробництво меблів в СРСР становило лише

3,1 %) (Народное хозяйство, 1987: 129) та відноській «молодості» вітчизняних студій з історії повсякдення (далеко не всі ще її напрями охоплені увагою науковців), а й у відсутності розробки відповідної джерельної бази, одним із складових елементів якої є публікації у тогочасній пресі, зокрема – у сатирично-гумористичному журналі «Перець», який, відповідно до своєї жанрової специфіки, значною мірою концентрував увагу саме на побутових аспектах буття жителів радянської України.

Мета статті. На прикладі висвітлення питання якості побутових меблів у радянській Україні продемонструвати цінність журналу «Перець» як джерела з вітчизняної історії повсякдення.

Виклад основного матеріалу. Аналіз підшивок «Перця» за 1954 – 1965 рр. (всього – 288 номерів; журнал виходив двічі на місяць) показав, що меблева проблематика займала на його сторінках одне з чільних місць. Загалом виявлено 79 відповідних публікацій (в середньому – одна на три–чотири номери), поданих у вигляді фейлетонів, заміток, листів читачів та карикатур. При цьому спостерігається показова прогресія: 1954 р. – 3 публікації, 1955-й – 2, 1956-й – 3, 1957-й – 3, 1958-й – 6, 1959-й – 6, 1960-й – 10, 1961-й – 2, 1962-й – 6, 1963-й – 23, 1964-й – 8, 1965-й – 7. Очевидний «провал» у 1961 – 1962 рр. можна пояснити тим, що на цей проміжок часу припадає закінчення будівництва першої серії «хрущівок», яке у Києві (а відтак – в Україні) було розпочате у 1956 р., і старт нової хвилі масового житлового будівництва, що тривала до середини 1970-х р. (Київ, 1985: 35, 96, 111, 309–310, 429–430, 458, 472, 537, 578, 707; Пономаренко, Різник, 2003: 4, 15–16, 18, 34, 45–46, 51, 60, 63, 66, 76). Редакція «Перця», вочевидь, очікувала на відповідні ідеолого-методологічні вказівки від Центрального Комітету Компартії України, якому підпорядковувалася.

Перше очевидне свідчення нових «меблевих віянь» з'явилося у першому номері «Перця» за 1958 р. у вигляді фейлетону Григорія Безбородька «Погоня за невидимками», де йшлося про гостру потребу у сучасних компактних та комбінованих меблях для нових малометражних квартир. Зразки такої продукції були представлені на Республіканській виставці меблів, однак до масового промислового виробництва виставкових зразків, справа, схоже, так і не дійшла (Безбородько, 1958).

Проблема невідповідності «виставкової» та «масової» меблевої продукції залишалася актуальною і через два роки (Каплан, 1960), і через чотири (Лович, 1962). До неї додавалося також питання консерватизму у дизайні гарнітурів та окремих видів продукції (Глазовий та ін., 1960; Здоровенькі були, 1960; Зелінський, 1959b).

Та левова частка перчанських публікацій стосовно меблів у 1950 – 1960-х рр. – це тема бракованої продукції. Проблема мала масовий та системний характер – впритул до того, що вважалося за норму разом із покупкою нових меблів відразу ж запрошувати майстра, котрий мав їх «обтесати та підігнати» (Бойко, 1957; Чабанівський, 1958).

Оскільки виробництво меблів організаційно належало до т. зв. місцевої промисловості, у торговельній мережі України була присутня продукція переважно вітчизняного виробництва. Причому географія меблевих підприємств, які критикувалися на сторінках «Перця», охоплювала всі регіони УРСР. Зокрема, браковані побутові меблі випускали:

на Буковині – Чернівецька меблева фабрика (Дошка, 1963a; Чернівецька меблева фабрика, 1962);

на Вінниччині – Бершадська меблева фабрика (Прицкер, 1963), Вінницький деревообробний комбінат (Дошка, 1963b), Тростянецький деревообробний комбінат (Будьте обережні, 1956; Збилися з ніжок, 1961);

на Дніпропетровщині – Верхньодніпровський райпромкомбінат (Комбінований брак, 1963), Дніпропетровський завод «Червоний металіст» (Молякевич, 1965; У дніпропетровських бракоробів, 1963), Павлоградський міськпромкомбінат (Комбінований брак, 1963);

на Житомирщині – Бердичівська меблева фабрика (Дошка, 1963d), Житомирська артіль «За якість» (Не вір, 1956), Житомирська меблева фабрика (Молякевич, 1965; Наконечний, 1964), Коростенська артіль «Четверта п'ятирічка» (Добрянський, 1958), Коростишівська меблева фабрика (Онищук, 1963), Малинська фабрика гнутих меблів (Ведмідь-консультант, 1963; Збилися з ніжок, 1959), Чоповицька фабрика гнутих меблів (Дошка, 1963c);

на Закарпатті – Виноградівська меблева фабрика (Властивість, 1963), Свалявська меблева фабрика (Свалявська новинка, 1965), Тячівський райпромкомбінат (Не останні, 1963), Ужгородський фанерно-меблевий комбінат (Заруба, 1957; Звідки дрівця, 1965);

на Запоріжжі – Запорізька меблева фабрика (Фантастика, 1963);

на Івано-Франківщині – Болехівський райпромкомбінат (Дійшли до ручки, 1964), Городенківська артіль ім. XIX партз'їзду (День і ніч, 1959), Рожнятівський лісокомбінат (Декоративні шафи, 1964);

у Києві – Дарницький фанерний комбінат (Чому приймач плакав, 1960), Київський ліжковий завод (Сон і сновидіння, 1963; У київських бракоробів, 1963);

на Київщині – Васильківська артіль «Деревообробник» (І не спиться, 1955), Фастівський меблевий комбінат (А де портрет, 1963; Плахотник, Бондаренко, 1965);

на Кіровоградщині – Кіровоградська меблева фабрика (Соловійов, 1960), Новоукраїнський меблевий комбінат «Зірка» (Харченко, Діденко, 1963), Олександрійська меблева фабрика (Гливенко, 1963; Харченко, Діденко, 1963);

у Криму – Сімферопольський меблевий комбінат (Покороблені коробки, 1960);

на Луганщині – Луганська ліжкова фабрика (Наступ, 1965);

на Львівщині – Львівська меблева фабрика № 5 (Дорога, 1957), Львівська меблева фабрика «Карпати» (Своя «індивідуальність», 1963);

на Миколаївщині – Миколаївський міськпромкомбінат (Історія хвороби, 1962), Первомайська меблева фабрика (Для «кімнати жаків», 1962);

на Одещині – Балтський меблевий комбінат (Кому віддати, 1963), Котовська меблева фабрика (Кому віддати, 1963), Одеська меблева фабрика (Одеський фанерно-меблевий комбінат) (Дрова, 1960; Кому віддати, 1963; Ошукані ювіляри, 1965);

на Полтавщині – Лубенський фанерно-меблевий комбінат (Лубенська меблева фабрика) (Високоякісні дрова, 1963; Недарма сказано, 1956), Пирятинська меблева фабрика (Перчанський вертольот, 1960);

на Сумщині – Роменська меблева фабрика (Буфет, 1958), Сумський міськпромкомбінат (Буда, 1963);

на Харківщині – Харківський меблевий комбінат (Буфет, 1954; На ноги, 1955);

на Хмельниччині – Хмельницька артіль ім. Кірова (Робиться так, 1959);

на Черкащині – Чигиринська артіль ім. Хмельницького (Паламар, 1960; Потішні меблі, 1960), Шполянська меблева фабрика (Одна нога, 1964; Свіжий брак, 1959; Унікальна знахідка, 1958);

на Чернігівщині – Прилуцький меблевий комбінат (Брак, 1956; Перчанський вертольот, 1960).

Що ж стосується номенклатури меблевої продукції, низька якість якої знайшла своє відображення на сторінках «Перця», то вона складається всього із п'яти позицій:

шафи для одягу (перекошеність дверей та всієї конструкції, невідрегульованість завіс, низька якість лакофарбового покриття та базових деревостружкових матеріалів, відсутність необхідних комплектуючих, відсутність дзеркал для відповідних моделей, або ж невідповідність розмірів дзеркал нішам у шафах, непридатність виробів для експлуатації відразу ж після покупки, застарілий дизайн, непривабливий зовнішній вигляд загалом) – 35 % публікацій (А де портрет, 1963; Брак, 1956; Буда, 1963; Властивість, 1963; Декоративні шафи, 1964; День і ніч, 1959; Дійшли до ручки, 1964; Для «кімнати жаків», 1962; Дошка, 1963а; Заруба, 1957; Звідки дрівця, 1965; Кому віддати, 1963; Михайлюк, 1954; Молякевич, 1965; Навіщо, 1961; Онишук, 1963; Паламар, 1960; Перчанський вертольот, 1960; Покороблені коробки, 1960; Потішні меблі, 1960; Робиться так, 1959; Своя «індивідуальність», 1963; Соловійов, 1960; Фантастика, 1963);

спальні меблі – ліжка та дивани (низька якість деревини, наповнювачів м'якої частини, пружин та лакофарбового покриття, непривабливий зовнішній вигляд) – 21 % (Гливенко, 1963; Дошка, 1963d; І не спиться, 1955; Історія хвороби, 1962; Комбінований брак, 1963; Кому віддати, 1963; Молякевич, 1965; Наступ, 1965; Не останні, 1963; Свалявська новинка, 1965; Сон і снови-

діння, 1963; У дніпропетровських бракоробів, 1963; У київських бракоробів, 1963; Фантастика, 1963; Харченко, Діденко, 1963);

стілці (хисткість конструкцій, підламування ніжок, низька якість матеріалів та лакофарбового покриття, непривабливий зовнішній вигляд) – 20 % (Будьте обережні, 1956; Ведмідь-консультант, 1963; Високоякісні дрова, 1963; Дошка, 1963а; Дошка, 1963с; Дрова, 1960; Загублено честь, 1962; Збилися з ніжок, 1959; Збилися з ніжок, 1961; Комбінований брак, 1963; Наконечний, 1964; Одна нога, 1964; Толкачов, 1954; Чернівецька меблева фабрика, 1962);

столи кухонні та письмові (хисткість та незбалансованість конструкцій, проблеми із шухлядами, необроблені поверхні, низька якість матеріалів та лакофарбового покриття, непривабливий зовнішній вигляд) – 15 % (Добрянський, 1958; Дошка, 1963а; Комбінований брак, 1963; Кому віддати, 1963; На ноги, 1955; Не вір, 1956; Недарма сказано, 1956; Свіжий брак, 1959; Унікальна знахідка, 1958; Фантастика, 1963; Чому приймач плакав, 1960);

буфети кухонні (перекошеність конструкцій, невідрегульованість вузлів, випадіння стекол, відсутність комплектуючих, непривабливий зовнішній вигляд) – 9 % (Буфет, 1954; Буфет, 1958; Ведмідський, 1962; Кому віддати, 1963; Прицкер, 1963; Фантастика, 1963).

Усього ж на сторінках «Перця» впродовж 1954 – 1965 рр. у негативному контексті згадувалася продукція 47 меблевих підприємств (із майже 200, наявних на той час в УРСР) (Гонтар, 1981: 424), розташованих на території 21 області України (на кінець 1954 р. в УРСР остаточно сформувалася система адміністративно-територіального поділу – 25 областей та 2 міста центрального підпорядкування, яка, в своїй основі, діє дотепер). При цьому деякі із них, як от Малинська фабрика гнутих меблів, Одеський фанерно-меблевий комбінат, Шполянська меблева фабрика – фігурували у публікаціях неодноразово.

Усе це сукупно свідчить про очевидну системність явища. Проте не зафіксовано жодного хоча б натяку на спробу проаналізувати подібний стан справ – все обмежувалося лише констатацією фактів, поданих у сатирично-гумористичному ключі, що має цілком зрозуміле пояснення. Заглиблення у причинно-наслідкові зв'язки неминуче привело б будь-яку мислячу людину (а серед співробітників «Перця», треба гадати, таких вистачало) до висновку про хибність всієї радянської системи як такої і, зокрема – її економічної складової, в основу якої були покладені кількісні, а не якісні показники, що, зі свого боку, означало відсутність зацікавленості виробника у ретельному ставленні до виготовлення продукції – він не мав для цього жодного стимулу, насамперед – матеріального.

Висновки. Вся вищевикладена інформація (насамперед її максимально деталізована та конкретизована складова) дає підстави для висновку, що журнал «Перець» може слугувати важливим інформативним джерелом під час досліджень побуту жителів України за радянських часів. Причому, це стосується не лише меблів – на сторінках журналу присутня велика кількість конкретної інформації щодо чи не всіх аспектів історії повсякдення. А тому це видання потребує подальшого ретельного вивчення й опрацювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- А де портрет, 1963 – А де портрет? // Перець. 1963. № 17. С. 2.
Александрович, 1958 – Александрович І. Це ви довели до того...: карикатура // Перець. 1958. № 10. С. 3.
Александрович, 1959 – Александрович І. Аби вал був: карикатура // Перець. 1959. № 17. С. 1.
Безбородько, 1958 – Безбородько Г. Погоня за невидимками // Перець. 1958. № 1. С. 4.
Беловинский, 2015 – Беловинский Л. В. Энциклопедический словарь истории советской повседневной жизни. Москва, 2015. 776 с.
Бе-Ша, 1964 – Бе-Ша. Ледар критикуе...: карикатура // Перець. 1964. № 17. С. 4.
Бойко, 1957 – Бойко Л. Слідами браку: карикатура // Перець. 1957. № 11. С. 4.
Брак, 1956 – Брак 1-го сорту // Перець. 1956. № 16. С. 8.
Буда, 1963 – Буда з артикулом // Перець. 1963. № 18. С. 3.
Будьте обережні, 1956 – Будьте обережні! // Перець. 1956. № 9. С. 12.
Буфет, 1954 – Буфет з секретамі // Перець. 1954. № 22. С. 10.
Буфет, 1958 – Буфет дуже оригінальної конструкції... // Перець. 1958. № 12. С. 10.
Василенко, 1963 – Василенко А. А ось і автори цього ліжка: карикатура // Перець. 1963. № 1. С. 7.

- Ведмідський, 1962 – Ведмідський А. Давай зробимо так... // Перець. 1962. № 24. С. 5.
- Ведмідь-консультант, 1963 – Ведмідь-консультант // Перець. 1963. № 13. С. 2.
- Високоякісні дрова, 1963 – Високоякісні дрова... // Перець. 1963. № 12. С. 3.
- Властивість, 1963 – Властивість поштових голубів... // Перець. 1963. № 7. С. 3.
- Глазовий та ін., 1960 – Глазовий П., Золотаревський І., Білецький М. Як я обставився // Перець. 1960. № 22. С. 6–7.
- Гливенко, 1963 – Гливенко В. Ведмежа послуга: карикатура // Перець. 1963. № 21. С. 3.
- Гонтар, 1981 – Гонтар М. А. Меблева промисловість // Українська Радянська Енциклопедія: У 12-ти томах. Том 6. Київ, 1981. С. 423–424.
- Григорчук, 1963 – Григорчук Б. Купиш – куриш! // Перець. 1963. № 23. С. 11.
- Декоративні шафи, 1964 – Декоративні шафи // Перець. 1964. № 13. С. 5.
- День і ніч, 1959 – День і ніч відкритих дверей... // Перець. 1959. № 21. С. 12.
- Дійшли до ручки, 1964 – Дійшли до ручки // Перець. 1964. № 7. С. 3.
- Для «кімнати жаків», 1962 – Для «кімнати жаків» // Перець. 1962. № 3. С. 11.
- Добрянський, 1958 – Добрянський В. Любий Перче! // Перець. 1958. № 8. С. 11.
- Дорога, 1957 – Дорога, малошановна... // Перець. 1957. № 1. С. 7.
- Дошка, 1963a – Дошка заслужених бракоробів // Перець. 1963. № 5. С. 2.
- Дошка, 1963b – Дошка заслужених бракоробів // Перець. 1963. № 13. С. 3.
- Дошка, 1963c – Дошка заслужених бракоробів // Перець. 1963. № 19. С. 3.
- Дошка, 1963d – Дошка заслужених бракоробів // Перець. 1963. № 21. С. 3.
- Дрова, 1960 – Дрова найвищого гатунку! // Перець. 1960. № 6. С. 12.
- Загублено честь, 1962 – Загублено честь фабричної марки // Перець. 1962. № 6. С. 12.
- Заруба, 1957 – Заруба К. Казали ж ми тобі...: карикатура // Перець. 1957. № 3. С. 4.
- Збилися з ніжок, 1959 – Збилися з ніжок // Перець. 1959. № 12. С. 10.
- Збилися з ніжок, 1961 – Збилися з ніжок // Перець. 1961. № 6. С. 10.
- Звідки дрівця, 1965 – Звідки дрівця! // Перець. 1965. № 13. С. 5.
- Здоровенькі були, 1960 – Здоровенькі були! // Перець. 1960. № 19. С. 2.
- Зелінський, 1959a – Зелінський В. Ще раз про якість меблів: карикатура // Перець. 1959. № 7. С. 10.
- Зелінський, 1959b – Зелінський В. Наша продукція випробувана...: карикатура // Перець. 1959. № 23. С. 4.
- І не спиться, 1955 – І не спиться, й не лежитья // Перець. 1955. № 22. С. 8.
- Історія хвороби, 1962 – Історія хвороби // Перець. 1962. № 3. С. 11.
- Каплан, 1960 – Каплан Л. Поглянь, який красунь стоїть...: карикатура // Перець. 1960. № 23. С. 2.
- Київ, 1985 – Київ. Енциклопедический справочник / Под редакцией А. В. Кудрицкого. Київ, 1985. 794 с.
- Комбінований брак, 1963 – Комбінований брак // Перець. 1963. № 14. С. 3.
- Кому віддати, 1963 – Кому віддати пальму першості? // Перець. 1963. № 3. С. 3.
- Лович, 1962 – Лович А. Йдеться про нас... / А. Лович // Перець. 1962. № 23. С. 6.
- Мебельная промисленность, 1954 – Мебельная промышленность // Большая Советская Энциклопедия: В 50-ти томах. Том 26. Москва, 1954. С. 596–597.
- Мебельный гарнитур, 1954 – Мебельный гарнитур // Большая Советская Энциклопедия: В 50-ти томах. Том 26. Москва, 1954. С. 597.
- Михайлюк, 1954 – Михайлюк М. Дорогий Перче! // Перець. 1954. № 12. С. 11.
- Молякевич, 1965 – Молякевич Д. Страшна помста // Перець. 1965. № 4. С. 9.
- На ноги, 1955 – На ноги! // Перець. 1955. № 7. С. 4.
- Навіщо, 1961 – Навіщо шафі ніжки? // Перець. 1961. № 16. С. 10.
- Наконечний, 1964 – Наконечний А. Чи не можеш ти нас проконсультувати?.. // Перець. 1964. № 20. С. 10.
- Народне господарство, 1935. – Народне господарство УРСР: Статистичний довідник / За редакцією А. М. Асаткіна. Київ, 1935. 664 с.
- Народное хозяйство, 1987 – Народное хозяйство СССР за 70 лет: Юбилейный статистический ежегодник. Москва, 1987. 766 с.
- Наступ, 1965 – Наступ луганських ліжковиків // Перець. 1965. № 2. С. 2.
- Не вір, 1956 – Не вір очам своїм // Перець. 1956. № 16. С. 8.
- Не останні, 1963 – Не останні новинки... // Перець. 1963. № 17. С. 2.
- Недарма сказано, 1956 – Недарма сказано... // Перець. 1956. № 13. С. 10.
- Одна нога, 1964 – Одна нога – тут, друга – там // Перець. 1964. № 11. С. 3.
- Онищук, 1963 – Онищук К. Намалюйте рецензію // Перець. 1963. № 9. С. 3.
- Ошукані ювіляри, 1965 – Ошукані ювіляри // Перець. 1965. № 13. С. 5.

- Паламар, 1960 – Паламар Є. Купила я... // Перець. 1960. № 9. С. 8.
- Перчанський вертольот, 1960 – Перчанський вертольот // Перець. 1960. № 19. С. 8.
- Плахотник, Бондаренко, 1965 – Плахотник А., Бондаренко Б. Хочеш разом з нами поворожити?... // Перець. 1965. № 20. С. 10.
- Покороблені коробки, 1960 – Покороблені коробки // Перець. 1960. № 11. С. 2.
- Пономаренко, Різник, 2003 – Пономаренко Л., Різник О. Київ. Короткий топонімічний довідник. Київ, 2003. 124 с.
- Потішні меблі, 1960 – Потішні меблі // Перець. 1960. № 10. С. 11.
- Прицкер, 1963 – Прицкер М. Умови бракоробів // Перець. 1963. № 21. С. 3.
- Прохоренко, 2010 – Прохоренко О. Науково-педагогічна інтелігенція як соціально-професійний прошарок в 1945 – 1955 рр. // Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): У 2-х книгах, 3-х частинах. Книга 1, частини 1–2 / Відповідальний редактор В. М. Даниленко. Київ, 2010. С. 177–208.
- Робиться так, 1959 – Робиться так... // Перець. 1959. № 10. С. 10.
- Свалявська новинка, 1965 – Свалявська новинка // Перець. 1965. № 17. С. 10.
- Свіжий брак, 1959 – Свіжий брак // Перець. 1959. № 10. С. 10.
- Своя «індивідуальність», 1963 – Своя «індивідуальність» // Перець. 1963. № 12. С. 3.
- Соловійов, 1960 – Соловійов Г. Колись забобонні люди ворожили... // Перець. 1960. № 12. С. 9.
- Сон і сновидіння, 1963 – Сон і сновидіння // Перець. 1963. № 1. С. 2.
- Толкачов, 1954 – Толкачов З. А чому не сідати?...: карикатура // Перець. 1954. № 10. С. 7.
- У дніпропетровських бракоробів, 1963 – У дніпропетровських бракоробів // Перець. 1963. № 14. С. 3.
- У київських бракоробів, 1963 – У київських бракоробів // Перець. 1963. № 18. С. 3.
- Унікальна знахідка, 1958 – Унікальна знахідка // Перець. 1958. № 13. С. 11.
- Фантастика, 1963 – Фантастика на стендах // Перець. 1963. № 6. С. 2.
- Харченко, Діденко, 1963 – Харченко Б., Діденко К. Про дивани, кепки і паралелі // Перець. 1963. № 22. С. 3.
- Чабанівський, 1958 – Чабанівський М. Гордіїв вузол // Перець. 1958. № 11. С. 6–7.
- Чернівецька меблева фабрика, 1962 – Чернівецька меблева фабрика випускає у продаж... // Перець. 1962. № 4. С. 6.
- Чому приймач плакав, 1960 – Чому приймач плакав... // Перець. 1960. № 11. С. 2.
- Янківська, 2015 – Янківська О. Індустріалізація житлового будівництва // Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: Колективна монографія. Київ, 2015. С. 213–231.

REFERENCES

- A de portret, 1963 – A de portret? [And where is the portrait?]. Perets, 1963, Nr 17, p. 2 [in Ukrainian].
- Aleksandrovych, 1958 – Aleksandrovych I. Tse vy dovoly do toho...: karykatura [You have done this...: caricature]. Perets, 1958, Nr 10, p. 3 [in Ukrainian].
- Aleksandrovych, 1959 – Aleksandrovych I. Aby val був: karykatura [If only gross output was: caricature]. Perets, 1959, Nr 17, p. 1 [in Ukrainian].
- Bezborodko, 1958 – Bezborodko H. Pohonia za nevydymkamy [The pursuit of the invisible]. Perets, 1958, Nr 1, p. 4 [in Ukrainian].
- Belovinskii, 2015 – Belovinskii L. V. Entsyklopedicheskii slovar istorii sovetskoї povsednevnoi zhizni [Encyclopaedic dictionary of the history of Soviet everyday life]. Moscow, 2015. 776 p. [in Russian].
- Be-Sha, 1964 – Be-Sha. Ledar krytykuie...: karykatura [Sluggard criticizes...: caricature]. Perets, 1964, Nr 17, p. 4 [in Ukrainian].
- Boiko, 1957 – Boiko L. Slidamy braku: karykatura [In the footsteps of the spoilage: caricature]. Perets, 1957, Nr 11, p. 4 [in Ukrainian].
- Brak, 1956 – Brak 1-ho sortu [Spoilage of prime quality]. Perets, 1956, Nr 16, p. 8 [in Ukrainian].
- Buda, 1963 – Buda z artykulom [Box with an article]. Perets, 1963, Nr 18, p. 3 [in Ukrainian].
- Budte oberezhni, 1956 – Budte oberezhni! [Be careful!]. Perets, 1956, Nr 9, p. 12 [in Ukrainian].
- Bufet, 1954 – Bufet z sekretamy [Sideboard with secrets]. Perets, 1954, Nr 22, p. 10 [in Ukrainian].
- Bufet, 1958 – Bufet duzhe oryhinalnoi konstruktсии... [Sideboard with very original design...]. Perets, 1958, Nr 12, p. 10 [in Ukrainian].
- Vasylenko, 1963 – Vasylenko A. A os i avtory tsoho lizhka: karykatura [And here are the authors of this bed: caricature]. Perets, 1963, Nr 1, p. 7 [in Ukrainian].
- Vedmidskyi, 1962 – Vedmidskyi A. Davai zrobymo tak... [Let us do so...]. Perets, 1962, Nr 24, p. 5 [in Ukrainian].

- Vedmid-konsultant, 1963 – Vedmid-konsultant [Bear is consultant]. Perets, 1963, Nr 13, p. 2 [in Ukrainian].
- Vysokoiakisni drova, 1963 – Vysokoiakisni drova... [High-quality firewood...]. Perets, 1963, Nr 12, p. 3 [in Ukrainian].
- Vlastyvyst, 1963 – Vlastyvyst poshtovykh holubiv... [The property of mail pigeons...]. Perets, 1963, Nr 7, p. 3 [in Ukrainian].
- Hlazovyi et al., 1969 – Hlazovyi P., Zolotarevskiy I., Biletskyi M. Yak ya obstavvyvsia [How I furnished one's place]. Perets, 1960, Nr 22, pp. 6–7 [in Ukrainian].
- Hlyvenko, 1963 – Hlyvenko V. Vedmezha posluha: karykatura [Disservice: caricature]. Perets, 1963, Nr 21, p. 3 [in Ukrainian].
- Hontar, 1981 – Hontar M. A. Mebleva promyslovist [Furniture industry]. Ukrayinska Radyanska Entsyklopediia: U 12-ty tomakh. Tom 6. Kyiv, 1981, pp. 423–424 [in Ukrainian].
- Hryhorchuk, 1963 – Hryhorchuk B. Kupysh – kurysh! [Bought – smoked!]. Perets, 1963, Nr 23, p. 11 [in Ukrainian].
- Dekoratyvni shafy, 1964 – Dekoratyvni shafy [Decorative wardrobes]. Perets, 1964, Nr 13, p. 5 [in Ukrainian].
- Den i nich, 1959 – Den i nich vidkrytykh dverei... [Day and night of the open doors...]. Perets, 1959, Nr 21, p. 12 [in Ukrainian].
- Diishly do ruchky, 1964 – Diishly do ruchky [Reached the door handle]. Perets, 1964, Nr 7, p. 3 [in Ukrainian].
- Dlya kimnaty zhakhiv, 1962 – Dlia «kimnaty zhakhiv» [For the Room of Horrors]. Perets, 1962, Nr 3, p. 11 [in Ukrainian].
- Dobrianskyi, 1958 – Dobrianskyi V. Liubyi Perche! [Dear Perets!]. Perets, 1958, Nr 8, p. 11 [in Ukrainian].
- Dorooha, 1957 – Dorooha, maloshanovna... [Dear, not dear...]. Perets, 1957, Nr 1, p. 7 [in Ukrainian].
- Doshka, 1963a – Doshka zaslužhenykh brakorobiv [Honours Board of Bunglers]. Perets, 1963, Nr 5, p. 2 [in Ukrainian].
- Doshka, 1963b – Doshka zaslužhenykh brakorobiv [Honours Board of Bunglers]. Perets, 1963, Nr 13, p. 3 [in Ukrainian].
- Doshka, 1963c – Doshka zaslužhenykh brakorobiv [Honours Board of Bunglers]. Perets, 1963, Nr 19, p. 3 [in Ukrainian].
- Doshka, 1963c – Doshka zaslužhenykh brakorobiv [Honours Board of Bunglers]. Perets, 1963, Nr 21, p. 3 [in Ukrainian].
- Drova, 1960 – Drova naivyshchoho gatunku! [High-quality firewood!]. Perets, 1960, Nr 6, p. 12 [in Ukrainian].
- Zahubleno chest, 1962 – Zahubleno chest fabrychnoi marky [The honor of the trade mark is lost]. Perets, 1962, Nr 6, p. 12 [in Ukrainian].
- Zaruba, 1957 – Zaruba K. Kazaly zh my tobi...: karykatura [We said to you...: caricature]. Perets, 1957, Nr 3, p. 4 [in Ukrainian].
- Zbylysia z nizhok, 1959 – Zbylysia z nizhok [They ran off one's legs]. Perets, 1959, Nr 12, p. 10 [in Ukrainian].
- Zbylysia z nizhok, 1961 – Zbylysia z nizhok [They ran off one's legs]. Perets, 1961, Nr 6, p. 10 [in Ukrainian].
- Zvidky drivtsia, 1965 – Zvidky drivtsia? [Where did the firewood come from?]. Perets, 1965, Nr 13, p. 5 [in Ukrainian].
- Zdovenki buly, 1960 – Zdovenki buly! [Hello!]. Perets, 1960, Nr 19, p. 2 [in Ukrainian].
- Zelinskyi, 1959a – Zelinskyi V. Shehe raz pro yakist mebliv: karykatura [Once again about the quality of the furniture: caricature]. Perets, 1959, Nr 7, p. 10 [in Ukrainian].
- Zelinskyi, 1959b – Zelinskyi V. Nasha produktsiia vyprobuvana...: karykatura [Our products are tested...: caricature]. Perets, 1959, Nr 23, p. 4 [in Ukrainian].
- I ne spytisia, 1955 – I ne spytisia, i ne lezhytsia [And will not sleep, and not will lie down]. Perets, 1955, Nr 22, p. 8 [in Ukrainian].
- Istoriia khvoroby, 1962 – Istoriia khvoroby [Case history]. Perets, 1962, Nr 3, p. 11 [in Ukrainian].
- Kaplan, 1960 – Kaplan L. Pohlyan, yakyi krasun stoit...: karykatura [Look at, there is handsome man...: caricature]. Perets, 1960, Nr 23, p. 2 [in Ukrainian].
- Kiev, 1985 – Kiev. Entsyklopedicheskii spravochnik / Pod redaktsiei A. V. Kudrytskoho [Kiev. Encyclopedic Guide]. Kiev, 1985. 794 p. [in Russian].
- Kombinovanyi brak, 1963 – Kombinovanyi brak [Combined spoilage]. Perets, 1963, Nr 14, p. 3 [in Ukrainian].
- Komu viddaty, 1963 – Komu viddaty palmu pershosti? [Who will receive the palm of supremacy?]. Perets, 1963, Nr 3, p. 3 [in Ukrainian].
- Lovych, 1962 – Lovych A. Idetsia pro nas... [It's about us...]. Perets, 1962, Nr 23, p. 6 [in Ukrainian].
- Mebelnaia promyshlennost, 1954 – Mebelnaia promyshlennost [Furniture industry]. Bolshaia Sovetskaia Entsyklopediia: V 50-ti tomakh. Tom 26. M., 1954, pp. 596–597 [in Russian].

- Mebelnyi garnitur, 1954 – Mebelnyi garnitur [Furniture set]. Bolshaia Sovetskaia Entsiklopedia: V 50-ti tomakh. Tom 26. M., 1954, p. 597 [in Russian].
- Mykhailiuk, 1954 – Mykhailiuk M. Dorohyi Perche! [Dear Perets!]. Perets, 1954, Nr 12, p. 11 [in Ukrainian].
- Moliakevych, 1965 – Moliakevych D. Strashna pomsta [Fearful vengeance]. Perets, 1965, Nr 4, p. 9 [in Ukrainian].
- Na nohy, 1955 – Na nohy! [On feet!]. Perets, 1955, Nr 7, p. 4 [in Ukrainian].
- Navishcho, 1961 – Navishcho shafi nizhky? [Why the wardrobe has legs?]. Perets, 1961, Nr 16, p. 10 [in Ukrainian].
- Nakonechnyi, 1935 – Nakonechnyi A. Chy ne mozhesh ty nas prokonsultuvaty?.. [Can you advise us?..]. Perets, 1964, Nr 20, p. 10 [in Ukrainian].
- Narodne gospodarstvo, 1935 – Narodne gospodarstvo URSR: Statystychnyi dovidnyk [National Economy of the Ukrainian SSR: Statistic Reference-book]. Kyiv, 1935. 664 p. [in Ukrainian].
- Narodnoie khoziaistvo, 1987 – Narodnoie khoziaistvo SSSR za 70 let: Yubileinyi statisticheskii yezhehodnik [National Economy of the USSR for 70 years: Anniversary Statistical Yearbook]. Moscow, 1987. 766 p. [in Russian].
- Nastup, 1965 – Nastup luhanskykh lizhkovyiv [The offensive of Lugansk beds producers]. Perets, 1965, Nr 2, p. 2 [in Ukrainian].
- Ne vir, 1956 – Ne vir ocham svoim [Do not believe to your eyes]. Perets, 1956, Nr 16, p. 8 [in Ukrainian].
- Ne ostanni, 1963 – Ne ostanni novynky... [Not the latest innovations...]. Perets, 1963, Nr 17, p. 2 [in Ukrainian].
- Nedarma skazano, 1956 – Nedarma skazano... [For it is said...]. Perets, 1956, Nr 13, p. 10 [in Ukrainian].
- Odna noha, 1964 – Odna noha – tut, druha – tam [One leg here is another there]. Perets, 1964, Nr 11, p. 3 [in Ukrainian].
- Onyshchuk, 1963 – Onyshchuk K. Namaliuite retsenziiu [Draw a review]. Perets, 1963, Nr 9, p. 3 [in Ukrainian].
- Oshukani yuviliary, 1965 – Oshukani yuviliary [The duped heroes of an anniversary]. Perets, 1965, Nr 13, p. 5 [in Ukrainian].
- Palamar, 1960 – Palamar Ye. Kupyla ya... [I bought...]. Perets, 1960, Nr 9, p. 8 [in Ukrainian].
- Perchanskyi vertoliot, 1960 – Perchanskyi vertoliot [Helicopter of Perets]. Perets, 1960, Nr 19, p. 8 [in Ukrainian].
- Plakhotnyk, Bondarenko, 1965 – Plakhotnyk A., Bondarenko B. Khochesh razom z namy povorozhyty?.. [Do you want to tell fortunes with us?..]. Perets, 1965, Nr 20, p. 10 [in Ukrainian].
- Pokorobleni korobky, 1960 – Pokorobleni korobky [Warped boxes]. Perets, 1960, Nr 11, p. 2 [in Ukrainian].
- Ponomarenko, Riznyk, 2003 – Ponomarenko L., Riznyk O. Kyiv. Korotkyi toponimichnyi dovidnyk [Kyiv. The Short Toponymic Guide]. Kyiv, 2003. 124 p. [in Ukrainian].
- Potishni mebli, 1960 – Potishni mebli [Amusing furniture]. Perets, 1960, Nr 10, p. 11 [in Ukrainian].
- Prytsker, 1963 – Prytsker M. Umovy brakorobiv [Terms of the bunglers]. Perets, 1963, Nr 21, p. 3 [in Ukrainian].
- Prokhorenko, 2010 – Prokhorenko O. Naukovo-pedahohichna intelihentsiia yak sotsialno-profesiynni prosharok u 1945 – 1955 rr. [Scientific-pedagogical intellectuals as a social-professional stratum in 1945 – 1955]. Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.): U 2-kh knykhakh, 3-kh chastynakh, Knyha. 1, chastyny 1–2. Kyiv, 2010, pp. 177–208 [in Ukrainian].
- Robytsia tak, 1959 – Robytsia tak... [It is done so...]. Perets, 1959, Nr 10, p. 10 [in Ukrainian].
- Svaliavska novynka, 1965 – Svaliavska novynka [The innovation of Svaliava]. Perets, 1965, Nr 17, p. 10 [in Ukrainian].
- Svizhyi brak, 1959 – Svizhyi brak [Fresh spoilage]. Perets, 1959, Nr 10, p. 10 [in Ukrainian].
- Svoia «indyvidualnist», 1963 – Svoia «indyvidualnist» [Own individuality]. Perets, 1963, Nr 12, p. 3 [in Ukrainian].
- Soloviov, 1960 – Soloviov H. Kolys zabobonni liudy vorozhyly... [Formerly superstitious people told fortunes...]. Perets, 1960, Nr 12, p. 9 [in Ukrainian].
- Son i snydinnia, 1963 – Son i snydinnia [Sleep and Dreams]. Perets, 1963, Nr 1, p. 2 [in Ukrainian].
- Tolkachov, 1954 – Tolkachov Z. A chomu ne sidaty?...: karykatura [And why not allowed sit down?..]. Perets, 1954, Nr 10, p. 7 [in Ukrainian].
- U dniproretrovskykh brakorobiv, 1963 – U dniproretrovskykh brakorobiv [Visiting the Dnipropetrovsk bunglers]. Perets, 1963, Nr 14, p. 3 [in Ukrainian].
- U kyivskykh brakorobiv, 1963 – U kyivskykh brakorobiv [Visiting the Kyiv bunglers]. Perets, 1963, Nr 18, p. 3 [in Ukrainian].

-
- Unikalna znakhidka, 1958 – Unikalna znakhidka [Unique find]. Perets, 1958, Nr 13, p. 11 [in Ukrainian].
- Fantastyka, 1963 – Fantastyka na standakh [Fantasy on the stands]. Perets, 1963, Nr 6, p. 2 [in Ukrainian].
- Kharchenko, Didenko, 1963 – Kharchenko B., Didenko K. Pro dyvany, kepky i paraleli [About sofas, caps and parallels]. Perets, 1963, Nr 22, p. 3 [in Ukrainian].
- Chabanivskyi, 1958 – Chabanivskyi M. Hordiiv vuzol [Gordian knot]. Perets, 1958, Nr 11, pp. 6–7 [in Ukrainian].
- Chernivetska mebleva fabryka, 1962 – Chernivetska mebleva fabryka vypuskaie u prodazh... [Chernivtsi furniture factory is on sale...]. Perets, 1962, Nr 4, p. 6 [in Ukrainian].
- Chomu pryimach plakav, 1960 – Chomu pryimach plakav... [Why was the receiver crying...]. Perets, 1960, Nr 11, p. 2 [in Ukrainian].
- Yankovska, 2015 – Yankovska O. Industrializatsiia zhytlovoho budivnytstva [Industrialization of house-building]. Sotsialni transformatsii v Ukraini: piznii stalinizm i khrushchovska doba: Kolektyvna monohrafiia. Kyiv, 2015, pp. 213–231. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.02.2018 р.

УДК 94«1960/1970»

DOI: 10.24919/2519-058x.6.123764

Зінаїда СВЯЩЕНКО,

orcid.org/0000-0001-5845-3115

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та методик навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Україна, Умань) szv09@meta.ua

РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ОПЕК У БОРЬТБІ ЗА НАФТОВУ МОГУТНІСТЬ В 60 – 70-х рр. ХХ ст.

В статті проаналізовано роль і значення ОПЕК у боротьбі за нафтову могутність в 60 – 70-х рр. ХХ ст. Досліджено обставини створення, мету та завдання Організації країн – експортерів нафти. Констатується, що ОПЕК досягла успіху в обмеженні можливості нафтових компаній в односторонньому порядку зменшувати ціни на нафту, хоча організації було потрібно більше 10 років на те, щоб повернути ціни на рівень лютого 1959 р. Зроблено висновок, що ОПЕК зміцніла і перетворилася в найбільш впливову організацію на нафтовому ринку та почала відігравати значну роль у світовій економіці та політиці в цілому. Дієвість «нафтової зброї» була наочно продемонстрована в 1973 – 1974 рр., коли внаслідок оголошеного арабськими країнами ембарго, світові ціни на нафту зросли в чотири рази.

Ключові слова: ОПЕК, нафта, концесії, сфери впливу, араби, довідкові ціни.

Zinaida SVYASCHENKO,

PhD hab. (History), Associate Professor of World History and Teaching Methods Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Ukraine, Uman) szv09@meta.ua

OPEC ROLE AND INFLUENCE IN THE STRUGGLE FOR LEADERSHIP IN OIL PRODUCTION IN THE 60 – 70 ss. XX CENTURY

The Organization of Petroleum Exporting Countries (OPEC) is an international organization created for the purpose of coordination of actions regarding sales volumes and pricing of crude oil. The article analyzes the role and influence of the OPEC in the struggle for leadership in oil production in the 60s and 70s of the 20th century. The circumstance of the creation, purposes and tasks of the Organization of the countries-oil exporters are explored. Attention is drawn to the fact that OPEC's basic goal was to maximize revenues of member governments from oil extraction and exports. To achieve this goal, in the first place it was necessary to achieve stabilization of oil prices.

It is stated that, OPEC succeeded in limiting the ability of oil companies to unilaterally reduce oil prices, although the organization needed more than 10 years to return prices to the level of February, 1959.

It is emphasized that the struggle for the purpose of the organization was quite fierce and was accompanied by repeated exacerbations of the situation in the oil industry of the Gulf countries. After the fierce resistance of oil companies, governments of the member countries of OPEC violated their monopoly for the establishment of reference prices and took a direct part in the process of their formation. OPEC as the organization proved its strength and viability in the first major encounter with oil monopolies. As a result, the positions of oil exporters strengthened, their financial situation improved. Some adjustments in the struggle for oil were brought by the national liberation movement in some countries. Besides it is noted that the changes in the pricing system were not by far the only ones in the Middle East oil supply system.

It is concluded that the creation of OPEC was dictated by an objective necessity and in many respects helped restore the necessary «fair» balance in the area of pricing in the oil market. OPEC strengthened and turned into the most influential organization in the oil market and began to play a significant role in the global economy and politics as a whole. During the 1960's – 1970's the the share of the exporting countries incomes from exports increased, moreover, some countries nationalized a part of their oil industry. When in 1973 the United States supported Israel in the war with Egypt, Saudi Arabia and other arab producers announced an embargo on oil exports to the USA in return. As a result of the embargo imposed, world oil prices increased fourfold, thus demonstrating the effectiveness of «oil weapons».

Key words: OPEC, oil, concessions, spheres of influence, arabs, reference prices.

Зінаїда СВЯЩЕНКО,

*доктор исторических наук, профессор кафедры всемирной истории
и методик обучения Уманского государственного педагогического университета имени
Павла Тычины (Украина, Умань) szv09@meta.ua*

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ОПЕК В БОРЬБЕ ЗА НЕФТЯНОЕ МОГУЩЕСТВО

В 60 – 70-х гг. XX в.

В статье проанализированы роль и значение ОПЕК в борьбе за нефтяное могущество в 60 – 70-х гг. XX в. Исследованы обстоятельства создания, цели и задачи Организации стран – экспортеров нефти. Констатируется, что ОПЕК достигла успеха в ограничении возможности нефтяных компаний в одностороннем порядке уменьшать цены на нефть, хотя организации потребовалось более 10 лет на то, чтобы вернуть цены на уровень февраля 1959 г. Сделан вывод, что ОПЕК окрепла и превратилась в наиболее влиятельную организацию на нефтяном рынке и начала играть значительную роль в мировой экономике и политике в целом. Действенность «нефтяного оружия» была наглядно продемонстрирована в 1973 – 1974 гг., когда в результате объявленного арабскими странами эмбарго, мировые цены на нефть выросли в четыре раза.

Ключевые слова: ОПЕК, нефть, концессии, сферы влияния, арабы, справочные цены.

Постановка проблеми. Організація країн-експортерів нафти (ОПЕК) – міжнародна організація, створена з метою координації дій щодо обсягів продажу та встановлення цін на сирю нафту. До моменту заснування ОПЕК на ринку існували значні надлишки пропонованої сирової нафти, поява яких була викликана початком розробки гігантських нафтових родовищ – перш за все, на Близькому Сході. Крім того, на ринок вийшов Радянський Союз, де з 1955 по 1960 р. обсяги видобутку нафти подвоїлись. Це викликало серйозну конкуренцію на ринку, що вело до постійного зниження цін. Ситуація, що виникла слугувала причиною об'єднання декількох країн-експортерів нафти в ОПЕК, щоб спільно протистояти транснаціональним нафтовим корпораціям і підтримувати необхідний рівень цін.

Ставлення до ОПЕК з боку основних споживачів нафти – промислово розвинених країн протягом останніх більше сорока років змінилося, причому кардинально. Спочатку на Заході до неї віднеслись скептично, насторожено і навіть дуже вороже. Під час формування ОПЕК міжнародний ринок нафти контролювався сімкою транснаціональних компаній, що діяли, перш за все, в інтересах західних країн – споживачів нафти. Для координації своїх дій ці компанії сформували Міжнародний нафтовий картель, в який входили найбільші міжнародні нафтові компанії на той момент: Екссон, Мобіл, Галф, Тексако, Стандарт Ойл Каліфорнія (СОКАЛ), Бритиш Петролеум та Роял-Датч / Шелл. В інтересах країн – споживачів нафтопродуктів картель утримував ціни на стабільно низькому рівні близько 1,5–3 дол. за баррель (ОПЕК: Організація, 2017).

Об'єднання країн – експортерів нафти в ОПЕК дозволило країнам, що ввійшли до неї формувати єдину політику в боротьбі зі створеним картелем і поступово ставлення до цієї організації на міжнародній арені від первісно скептичного змінилося на більш серйозне.

Сучасна актуальність проблем світового фінансового ринку нафти, його ролі у житті більшості країн світу роблять надзвичайно важливим і досить цікавим дослідження ролі ОПЕК у боротьбі за нафтову могутність, адже і нині ОПЕК продовжує відігравати значну роль у міжнародних відносинах.

Аналіз досліджень. Організація привертала і привертає увагу широкого кола фахівців. Про неї писали західні автори, які звинувачували ОПЕК у тому, що вона спричинила світову кризу та інфляцію, та автори із країн – членів організації. Інформацію про діяльність і роль ОПЕК на світовому ринку нафти можна знайти в авторів, що займаються нафтогазовими міжнародними відносинами. Серед них дослідження А. Березного (Березний, 1985), О. Волович (Волович, 2016), М. Закарія та А. Яковлева (Закарія, Яковлев, 1998), В. Шведа (Швед, 2006), А. Яковенко (Яковенко, 1999) та ін. З наукових праць загального плану слід відзначити монографію І. Александрова «Монархії Перської затоки: етап модернізації» (Александров, 2000) та колективне дослідження

«Ближний Восток: війна и политика = Middle East: War and Politics» (Ближний Восток, 2010). Ці праці розкривають загальні проблеми та нові тенденції у взаєминах між державами регіону, а також історичні передумови конфліктів на сучасному етапі. Існує також багато сайтів, які містять інформацію про ОПЕК і її конференції. Це офіційний сайт організації – www.opec.org та ін.

Мета статті. Метою даної роботи є показати роль і значення ОПЕК у боротьбі за нафтову могутність у світлі нафтових криз і коливання цін на нафту у 60 – 70-х рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Не проконсультувавшись з країнами – експортерами, міжнародні нафтові компанії у лютому 1959 р. знизили рівень довідкових цін на нафту в середньому до \$ 0,18 за барель. Країни – експортери були обурені подібним свавіллям з боку нафтових компаній і на Першому Арабському нафтовому конгресі, що відбувся в квітні 1959 р. в Каїрі, прийняли резолюцію, в рамках якої нафтовим компаніям наполегливо рекомендувалося проводити з країнами – експортерами нафти спеціальні консультації до прийняття рішення про будь-які зміни рівня довідкових цін (ОПЕК: учасники, 2016).

Міжнародними нафтовими компаніями, проте, резолюція була проігнорована, після чого рівень довідкових цін продовжував знижуватися на \$ 0,27 протягом 19 місяців. В результаті цих знижень, прибуток, що отримувався країнами – експортерами з одного бареля нафти, скоротився на 15% в порівнянні з рівнем початку 1959 р. Дії компаній викликали негайну реакцію з боку країн – експортерів нафти. 14 вересня 1960 р. на запрошення іракського уряду в Багдаді пройшла конференція, в якій взяли участь представники найбільших країн – експортерів нафти – Ірану, Іраку, Кувейту, Саудівської Аравії і Венесуели. Результатом прийняття конференцією Першої резолюції стало народження Організації країн – експортерів нафти (Organization of Petroleum Exporting Countries / ОПЕК). Згодом число членів організації було розширено завдяки вступу таких країн, як Індонезія, Лівія, Катар, Абу-Дабі, Алжир і Нігерія (Організація країн-експортерів нафти, 2017). Незабаром організації вдалося зосередити в своїх руках найбільшу кількість нафтових операцій по всьому світу. Десять країн – членів організації в 1970 р. мали 77 % нафтових запасів капіталістичного світу, відповідали за видобуток 56 % від їх загального обсягу і, саме головне, здійснювали 90 % всього експорту сирової нафти. З цього моменту вже дійсно можна було говорити про досягнення країнами – експортерами нафти певної економічної влади зі стійким впливом на стан нафтового бізнесу (Організація країн-експортерів нафти, 2017).

В рамках прийнятої Першої резолюції, яка ознаменувала виникнення ОПЕК, були також встановлені цілі організації. З моменту заснування ОПЕК було чітко поставлено завдання – прагнути в самому широкому сенсі «до узгодження нафтової політики держав – членів організації і прояву рішучості в кращому сенсі цього слова, відстоювати колективні та індивідуальні інтереси всіх країн – членів» (ОПЕК: країни, 2016). Для досягнення цієї мети були визначені короткострокові і довгострокові завдання Організації. В якості основної загрози їх здійснення країни-учасниці розглядали інструмент надлишкового обсягу, що успішно використовувався західними нафтовими компаніями. У зв'язку з цим в результаті одностайного голосування і був прийнятий 4-й пункт Першої резолюції, згідно з яким «у разі прямого або опосередкованого застосування будь-яких санкцій будь-якою зацікавленою компанією проти однієї або декількох країн-учасниць, ніякий інший учасник не повинен приймати ніяких пропозицій вигідного співробітництва, вираженого у формі збільшення експортних обсягів або надання більш вигідних цін, які можуть бути зроблені будь-якою компанією або компаніями з наміром перешкодити реалізації завдань, одноголосно прийнятих конференцією» (ОПЕК: країни, 2016).

Основні концесійні угоди в регіоні Перської затоки були підписані в той час, коли більшість держав регіону перебувала під прямим або непрямим політичним впливом західних супердержав, тому контракти були складені без урахування національних інтересів країн – експортерів нафти, а концесійні права надавалися на надзвичайно тривалі терміни (від 40 до 92 рр.). Ці угоди уклалися таким чином, щоб надати концесіонеру термін дії, достатній для вигідного використання його концесійних можливостей, при тому що склалися вони надзвичайно скрупульозно – для «регулювання всіх аспектів взаємовідносин між урядом і компанією-концесіонером, починаючи з таких вирішальних питань, як встановлення податкових ставок концесійної угоди, до відносно незначних деталей» (Ближний Восток, 2010: 240). На практиці такі контракти обмежували сфе-

ру дій уряду в країні – експортерів нафти до повноважень простого «податкового інспектора». Законодавчі можливості зацікавлених урядів не поширювалися на прийняття поправок до законів, що регулювали відносини з компаніями; судові інстанції не мали юрисдикції вирішувати в односторонньому порядку суперечки, що виникали через застарілі пункти угод, які потребували коригування, і навіть органи виконавчої влади не могли впливати на ведення нафтової політики в контексті постійно мінливих умов.

Базовою метою ОПЕК, як вказувалося вище, була максимізація доходів урядів країн-учасниць від видобутку і експорту нафти. Для досягнення цієї мети в першу чергу потрібно було домогтися стабілізації цін на нафту. Реалізація цього завдання вимагала збільшення ліцензійних платежів, зведення до мінімуму маркетингових витрат і всіх незаконних платежів, здійснюваних регіональними урядами нафтовими компаніями.

ОПЕК досягла успіху в обмеженні можливості нафтових компаній в односторонньому порядку зменшувати ціни на нафту, хоча організації було потрібно більше 10 років на те, щоб повернути ціни на рівень лютого 1959 р. У порівнянні з підвищенням цін на товари промислового виробництва, ціни на нафту зберігали свій стійко низький рівень протягом усіх 1960-х рр. (Близький Схід, 2008: 329).

Другим завданням ОПЕК у сфері максимізації доходів урядів країн-учасниць було використання роялті в якості витрат, а не в якості кредиту для оплати прибуткового податку. Тому на IV конференції, проведеній у Женеві в квітні і червні 1962 р. ОПЕК оголосила (в рамках Резолюції IV.3 від 8 червня 1962 р.), що «компанії, які користуються на території країн-учасниць правом видобутку нафти, що є активом і супроводжується високими транзакційними витратами, повинні відповідно до прийнятого принципу і широко відомої в світі практики компенсувати країнам внутрішню цінність нафти крім зобов'язань нафтових компаній в рамках виплати прибуткового податку» (Організація країн-експортерів нафти, 2017).

Висновком Першої Резолюції, країни-учасниці попередили можливість гри один проти одного. А для інституціоналізації управління поставками країни-учасниці в грудні 1964 р. заснували Економічну комісію ОПЕК, призначену займатися аналізом проблем, пов'язаних із ситуацією в сфері світових поставок нафти. Два роки по тому Комісія прийшла до висновку, що проходження програми обсягу загальної продукції, прийнятої країнами – експортерами нафти, є єдиним способом боротьби з використанням інструменту надлишкового обсягу. Завдяки цьому програма «транзитного» виробництва, підготовлена Економічною комісією, була включена в ухвалену в червні 1965 р. Резолюцію IX.16 в рамках конференції ОПЕК, що проходила в Тріполі. План закликав до «раціонального збільшення обсягів виробництва в зоні ОПЕК відповідно до темпів зростання світового попиту» (Ближній Восток, 2010: 241).

На 1970 р. ситуація в нафтовій індустрії Перської затоки знову загострилася. У травні 1970 р., скориставшись складною політичною ситуацією в регіоні і збільшенням попиту на північноафриканську нафту, Лівія зажадала досить значного на той час збільшення довідкових цін на свою нафту, як надбавки за близькість її родовищ до ринків збуту, а також за високу якість нафти. Була розроблена модель переговорів, що стала згодом класичною в практиці ОПЕК: Лівія вибрала компанію, що найбільшою мірою залежала від її нафтових родовищ, і в рішучій формі почала вимагати від неї прийняття всіх своїх умов. У травні 1970 р. лівійський уряд наказав їй різко скоротити видобуток нафти і практично поставив перед альтернативою: або погодитися на прийняття всіх вимог, або бути націоналізованою. Відчуваючи гострі труднощі, компанія звернулася до «семи сестер» з проханням компенсувати їй втрату лівійської нафти. Однак після того як їй було в цьому відмовлено, вона погодилася на всі вимоги Лівії (Лисичкин, 1962: 83).

Поступившись цим вимогам, нафтові монополії доклали всіх зусиль для невисування аналогічних вимог країнами Перської затоки. Однак запобігти цьому не вдалося. XXI конференція ОПЕК, що відбулася в грудні 1970 р. поставила завдання почати новий тур переговорів з нафтовими компаніями про перегляд всієї системи довідкових цін. Для практичної реалізації цього рішення був створений комітет країн – експортерів нафти Перської затоки в складі Саудівської Аравії, Кувейту, Ірану, Іраку і Абу-Дабі, на який було покладено завдання провести переговори з найбільшими нафтовими компаніями щодо докорінного перегляду умов концесій.

Після запеклого опору нафтові компанії в січні 1971 р. в принципі погодилися почати переговори, однак висунули зустрічні вимоги про те, щоб переговори велися з об'єднаною делегацією ОПЕК, а рішення, прийняті в їх ході, стали обов'язковими для всіх членів Організації. Одночасно було вжито заходів щодо вирішення власних розбіжностей перед лицем спільної загрози. На початку 1971 р. була створена так звана Лондонська політична група, до якої увійшли представники практично всіх нафтових компаній, що мали концесії на Близькому Сході, всього 23 компанії. Офіційно на ЛПГ було покладено завдання координації позицій компаній на переговорах. Практично ж в її особі нафтовими компаніями було створено розширене неформальне картельне об'єднання (Березной, 1985: 92).

У період підготовки переговорів між компаніями і країнами – експортерами нафти в 1971 р. особливо велике значення мала позиція західних держав – основних споживачів нафти. Ключову роль в цьому грали США. Позиція США з питання про переговори з ОПЕК не була однозначною. З одного боку, Вашингтон підтримував представників консорціуму, з іншого – адміністрація США старалась переконати представників нафтових компаній в необхідності піти на певні поступки країнам – експортерам нафти.

Переговори в Тегерані почалися в другій половині січня 1971 р., проте вже 2 лютого були перервані через неконструктивну позицію, зайняту нафтовими компаніями. Було вирішено встановити крайній термін для досягнення угоди – 15 лютого. У разі якщо до цього часу компанії не приймуть рішення про прийнятне для ОПЕК підвищення довідкових цін, країни – експортери нафти мали підвищити їх в односторонньому порядку. Одночасно ОПЕК вдалася до погрози різкого скорочення або навіть повного припинення нафтовидобутку в разі, якщо її вимоги не будуть прийняті. Компанії капітулювали 14 лютого – довідкова ціна на еталонну аравійську нафту була підвищена на 33 цента за барель. Були скасовані, крім того, всі знижки з довідкових цін (Ближний Восток, 2010: 242).

Значення угоди, укладеної в Тегерані полягало насамперед у тому, що уряди країн – учасниць ОПЕК вперше порушили монополію нафтових компаній на встановлення довідкових цін і взяли пряму участь в процесі їх формування. ОПЕК, як організація довела свою силу і життєздатність в першому великому зіткненні з нафтовими монополіями. В результаті зміцнилися позиції країн – експортерів нафти, покращилося їх фінансове становище. У 1972 р. ОПЕК зуміла зупинити тенденцію зниження цін на нафту, яка панувала протягом усіх 60-х рр. І, таким чином, виконала одне з завдань, заради яких вона була створена.

У той же час укладання цих угод не дозволило нафтовим монополіям зберегти status quo в області контролю над родовищами. У 1971 р. ХХV Конференція ОПЕК звернулася до нафтових компаній з новою вимогою: надати урядам країн – експортерів нафти право участі в іноземних концесіях на їх території. Компанії спочатку намагалися ігнорувати цю вимогу. Однак на початку 1972 р. країни – експортери нафти змусили їх почати переговори з цього питання і сформували спеціальний комітет для їх проведення. Переговори між членами комітету – представниками Саудівської Аравії, Іраку, Кувейту, Абу-Дабі і Катару – і нафтовими компаніями почалися в січні 1972 р. в Женеві. Для Саудівської Аравії, яка очолила делегацію країн Перської затоки, вони були насамперед спробою «впорядкувати» відносини країн – експортерів нафти з нафтовими монополіями, виробити певну альтернативу можливої революційної націоналізації. Деякі інші учасники комітету, наприклад Ірак, сенс переговорів бачили в іншому: в обговоренні умов націоналізації найбільших, найстаріших, найбільш багатих – одним словом, основних близькосхідних концесій (Ближний Восток, 2010: 243).

Саудівська Аравія на переговорах запросила передати їй 25 % акцій Арамко з подальшим підвищенням її частки до 51 %. Компанії погоджувалися лише на рівну з нею участь у нових концесіях і розробках нових нафтових родовищ при збереженні в недоторканності свого контролю над старими джерелами. Ер-Ріяд був готовий заплатити компенсацію за націоналізовані активи за їх балансовою вартістю.

У березні 1972 р. в переговорах все-таки намітилися перші зрушення: компанії погодилися передати країнам-експортерам 20 % участі в своїх концесіях. Однак ОПЕК продовжувала наполягати на 25 %. Переговори тривали до грудня 1972 р. і в кінці кінців компанії були змуше-

ні погодитися на всі основні умови, поставлені міністром нафти Саудівської Аравії. Відповідно до остаточної угоди, підписаної представниками Саудівської Аравії, Кувейта, Абу-Дабі, Катару і компаній-концесіонерів, останні повинні були передати за викуп 25 % участі в своїх концесіях урядам країн – експортерів нафти (Осипов, 1983: 79).

Однак визвольний рух вніс в цю оцінку свої корективи. У червні 1972 р. Ірак, не задоволений підсумками переговорів, в односторонньому порядку повністю націоналізував основні концесії концерну Iraq Petroleum Company на своїй території, що завдало сильного удару по «помірній» моделі націоналізації, запропонованій Саудівською Аравією.

Під впливом успіхів Іраку кувейтський парламент відмовився ратифікувати підписану угоду і зажадав її перегляду. Таким чином, широко розрекламована як прообраз майбутніх відносин країн – експортерів нафти з іноземними монополіями «модель обмеженої націоналізації» була врешті-решт реалізована лише в самій Саудівській Аравії і двох дрібних країнах-експортерах – Абу-Дабі та Катарі. Але незабаром під тиском арабської громадської думки навіть уряд Саудівської Аравії заявив, що він буде в майбутньому прагнути до повної націоналізації нафтових концесій (Васильєв, 1999: 199).

1973 р. почався з різкого зростання цін на нафту на вільних ринках. Вперше за 15 років довідкові ціни на неї виявилися значно нижчими за ціни фактичних угод, чим негайно скористалися західні нафтові монополії, які отримували прибуток багато в чому на базі цін фактичних угод. Тому конференція ОПЕК, що відбулася у вересні 1973 р. в Відні, зажадала корінного перегляду і Тегеранських і Тріполійських угод, так само як і поставила за мету відновити існуючі до 1973 р. перевищення довідкових цін над реальними.

Переговори з цього питання між країнами-експортерами та нафтовими компаніями розпочалися у Відні 8 жовтня 1973 р. тобто на другий день після початку нової Арабо-ізраїльської війни. Країни-експортери почали вимагати негайного підвищення довідкових цін на 70 %, однак компанії погоджувалися лише на 20 %-е збільшення. 12 жовтня 1973 р. переговори були перервані, а 16 жовтня міністри нафти країн-експортерів зібралися на надзвичайну конференцію в Кувейті. На цій конференції вперше було прийнято рішення про одностороннє підвищення країнами – членами ОПЕК довідкової ціни на нафту в середньому на 70 % (Ближній Восток, 2010: 244).

На наступний день, 17 жовтня 1973 р. в Кувейті зібралася конференція Організації арабських країн – експортерів нафти (ОАПЕК), на якій було прийнято рішення про застосування так званої «нафтової зброї» у війні арабських держав з Ізраїлем (Александров, 2000: 245).

Саудівські попередження продовжували надходити до Вашингтона по різних каналах з наростаючою інтенсивністю все літо 1973 р. З добре поінформованих джерел стало відомо, що незабаром Саудівська Аравія буде змушена ввести ембарго на поставки в Сполучені Штати. Це ж попередження за два дні до введення ембарго було передано особисто Ніксону міністром закордонних справ Саудівської Аравії О. Саккаф (Нафтові війни 1973 – 2014).

17 жовтня 1973 р. конференція ОАПЕК в Кувейті прийняла рішення про скорочення видобутку нафти в країнах – членах організації на 5% в порівнянні з вересневим рівнем і про подальше щомісячне скорочення видобутку ще на 5% до тих пір, поки Ізраїль не виведе свої війська з окупованих арабських територій. Трохи пізніше було прийнято рішення скоротити видобуток на ще більш значну величину, приплюсувавши до 5%-го скорочення ту кількість нафти, яка призначалася для поставок в США і Голландію. Ці дві країни були визнані ворожими справі арабів, і було оголошено про введення ембарго на постачання їм нафти і нафтопродуктів. Саудівська Аравія і Кувейт – два основних нафтовиробника арабського світу – вирішили скоротити свій видобуток в жовтні не на 5 %, як інші країни, а на 10 % (Нафтові війни 1973 – 2014).

Наступна конференція ОАПЕК відбулася в Кувейті на початку листопада 1973 р. На ній було вирішено довести загальне скорочення видобутку нафти в арабських країнах в листопаді до 25 % від вересневого рівня і скоротити видобуток в грудні ще на 5 %. В результаті світовий ринок втратив в грудні 1973 р. за різними оцінками, до 1 млн барелів арабської нафти в день. Сама по собі ця втрата не могла порушити стабільність світової капіталістичної енергетики і тим більше світової капіталістичної економіки. Однак скорочення видобутку в арабських країнах і невизначеність

щодо майбутніх поставок, безперечно, допомогли ОПЕК підвищити ціни на нафту і утримати їх на високому рівні.

В кінці листопада 1973 р. в результаті активності аутсайдерів і незалежних нафтових компаній, що залишилися без гарантованих поставок, ціни на нафту на вільних ринках і на аукціонах досягли 16–20 доларів за барель. 22 грудня 1973 р. країни – експортери нафти Перської затоки зібралися на нараду в Тегерані, для того щоб знову підвищити довідкову ціну в односторонньому порядку (Нафтові кризи). Пізніше практика одностороннього перегляду цін ОПЕК стала звичною справою.

Разом з тим, потрібно зазначити, що зміни системи ціноутворення не вичерпали всіх змін в близькосхідній системі нафтопостачання. У період 1974 – 1976 рр. такі країни, як Алжир, Кувейт, Ірак, ОАЕ і Катар, повністю націоналізували найбільш важливі іноземні концесії. Іран в 1979 р. переглянув свою угоду з Міжнародним нафтовим картелем, поставивши нафтову промисловість країни під повний контроль держави. У 1980 р. Саудівська Аравія повністю націоналізувала активи Арамко – стара, заснована на концесійних угодах система нафтопостачання відійшла в минуле.

Висновки. Отже, створення ОПЕК було продиктоване об'єктивною необхідністю і це багато в чому допомогло відновити необхідний «справедливий» баланс у сфері ціноутворення над ринком нафти. За кілька років ОПЕК зміцніла і перетворилася в найбільш впливову організацію на нафтовому ринку, потіснивши найбільших монополістів, утворивши енергетичну кризу – і «перевернувши з ніг на голову» всю ситуацію, яка здавалась такою стабільною, не тільки на нафтовому ринку, але й у світовій економіці та політиці в цілому.

Протягом 60 – 70-х рр. ХХ ст. частка доходів країн-експортерів від експорту нафти зростає, деякі країни взагалі націоналізували частину своєї нафтової промисловості. Коли в 1973 р. США підтримали Ізраїль у війні з Єгиптом, у відповідь Саудівська Аравія й інші арабські експортери оголосили ембарго на експорт нафти в США. Внаслідок оголошеного ембарго світові ціни на нафту зросли в чотири рази, таким чином була наочно продемонстрована дієвість «нафтової зброї».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Александров, 2000 – Александров И. А. Монархии Персидского залива: этап модернизации. М., 2000. 544 с.
- Березной, 1985 – Березной А. В. Транснациональные корпорации на рынках развивающихся стран: Ограничительная деловая практика. М., 1985. 197 с.
- Ближний Восток, 2010 – Ближний Восток: война и политика = Middle East: War and Politics / под ред. Г. Г. Исаева и А. А. Сотниченко. М., 2010. 288 с.
- Ближний Схід, 2008 – Ближний Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України: моногр. / відп. ред. Б. О. Парохонський. – К., 2008. 591 с.
- Васильев, 1999 – Васильев А. М. История Саудовской Аравии (1745 – конец XX в.). Издание второе, расширенное и дополненное. М., 1999. 241 с.
- Волович, 2016 – Волович О. О. Ера нафти добігає кінця. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.vox-populi.com.ua/rubriki/politika/eranaftidobigaekincavtorvolovicoleksij>
- Закария, Яковлев, 1998 – Яковлев А. И., Закария М. Г. Нефтяные монархии Аравии на пороге XXI века. М., 1998. 412 с.
- Лисичкин, 1962 – Лисичкин С. М. Нефтяная промышленность стран Ближнего, Среднего и Дальнего Востока. М., 1962. 199 с.
- Нафтові війни 1973 – 2014: як ціну нафти використовували в міжнародній політиці. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/124493>
- Нафтові кризи: як змінювалася ціна на «чорне золото» останні 50 років? [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2016/02/03/infografika/ekonomika/naftovi-kryzy-yak-zminyuvalasya-czyna-na-chorne-zoloto-ostanni-50-rokiv>
- ОПЕК: Организация стран – экспортеров нефти. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://vseonefti.ru/upstream/opec.html>
- ОПЕК: участники, цели и политика цен на нефть. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ria.ru/infografika/20151204/1335051165.html>
- ОПЕК: страны, политика и динамика цен на нефть // РИА Новости Украина. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://rian.com.ua/infografika/20150218/363684774.html>

Організація країн-експортерів нафти (ОПЕК). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://readbookz.com/pbooks/book-42/ua/chapter-2091/>

Осипов, 1983 – Осипов А. И. США и арабские страны (70-е – начало 80-х гг.). М., 1983. 229 с.

Швед, 2006 – Швед В. Близькосхідний регіон у сучасних стратегіях трансатлантичної спільноти: моногр. К., 2006. 242 с.

Яковенко, 1999. – Яковенко А. ОПЕК – символ больших денег // Международная жизнь. 1999. № 6. С. 85–91.

REFERENCES

Aleksandrov, 2000 – Aleksandrov I. A. Monarkhii Persidskogo zaliva: etap modernizatsii [The monarchies of the Persian Gulf: the stage of modernization]. М., 2000. 544 s. [in Russian].

Bereznoy, 1985 – Bereznoy A. V. Transnatsionalnye korporatsii na rynkakh razvivayushchikhsya stran: Ogranichitel'naya delovaya praktika [Transnational corporations in emerging markets: Restrictive business practices]. М., 1985. 197 s. [in Russian].

Blyzhnyi Vostok, 2010 – Blyzhnyi Vostok: voina y politika = Middle East: War and Politics / pod red. H. H. Ysaeva y A. A. Sotnychenko. М., 2010. 288 s. [in Russian].

Blyzkyi Skhid, 2008 – Blyzkyi Skhid: mizhnarodna bezpeka, rehionalni vidnosyny ta perspektyvy dlia Ukrainy: monohr. [The Middle East: International Security, Regional Relations and Prospects for Ukraine] / vidp. red. B. O. Parakhonskyi. – К., 2008. 591 s. [in Ukrainian].

Vasylev, 1999 – Vasylev A. M. Istoriya Saudovskoi Aravyi (1745 – konets XX v.). [History of Saudi Arabia (1745 – the end of the XX century.)] Izdanye vtore, rasshyrennoe y dopolnennoe. М., 1999. 241 s. [in Russian].

Volovych, 2016 – Volovych O. O. Era nafty dobihaie kintsia. [The era of oil is coming to an end] <http://www.vox-populi.com.ua/rubriki/politika/eranaftidobigaekinaavtorvolovicolleksij> [in Ukrainian].

Zakarya, Yakovlev, 1998 – Yakovlev A. Y., Zakarya M. H. Neftiane monarkhii Aravii na poroge XXI veka [Oil monarchies of Arabia on the threshold of the XXI century]. М., 1998. 412 s. [in Russian].

Lysychkyn, 1962 – Lysychkyn S.M. Neftianaia promyshlennost stran Blizhnego, Srednego i Dalnego Vostoka [Oil industry in the Middle, Middle and Far East]. М., 1962. 199 s. [in Russian].

Naftovi viiny 1973 – 2014: yak tsinu nafty vykorystovuvaly v mizhnarodnii politytsi [Oil Wars 1973 – 2014: As the price of oil used in international politics]. <http://tyzhden.ua/News/124493> [in Ukrainian].

Naftovi kryzy: yak zminiuvalasia tsina na «chorne zoloto» ostanni 50 rokiv? [Oil crises: how has the price of «black gold» changed over the last 50 years?] <https://www.slovoidilo.ua/2016/02/03/infografika/ekonomika/naftovi-kryzy-yak-zminyuvalasya-czina-na-chorne-zoloto-ostanni-50-rokiv> [in Ukrainian].

OPEK: Orhanyzatsiya stran – eksporterov nefty [OPEC: Organization of oil-exporting countries]. <http://vseonefti.ru/upstream/opec.html> [in Russian].

OPEK: uchastnyky, tsely y polytyka tsen na neft [OPEC: participants, goals and policies of oil prices]. <https://ria.ru/infografika/20151204/1335051165.html> [in Russian].

OPEK: strany, polytyka y dynamika tsen na neft RYA Novosti Ukrayna [OPEC: Countries, Policies and the Dynamics of Oil Prices RIA Novosti Ukraine]. <http://ria.com.ua/infografika/20150218/363684774.html> [in Russian].

Orhanizatsiia krain-eksporteriv nafty (OPEK) [Organization of the Exporting Countries of Oil (OPEC)]. <http://readbookz.com/pbooks/book-42/ua/chapter-2091/> [in Ukrainian].

Osyrov, 1983 – Osyrov A. Y. SSHA y arabskye strany (70-e – nachalo 80-kh gg.) [The USA and Arab countries (70s – early 80s)]. М., 1983. 229 s. [in Russian].

Shved, 2006 – Shved V. Blyzskoskhidnyi rehion u suchasnykh stratehiakh transatlantychnoi spilnoty: monohr [The Middle East region in modern transatlantic community strategies]. К., 2006. 242 s. [in Ukrainian].

Iakovenko, 1999. – Yakovenko A. OPEK – simvol bolshykh deneg [OPEC is a symbol of big money] // Mezhdunarodnaia zhizn. 1999. № 6. С. 85–91. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 03.02.2018 р.

УДК 94(477)«1960/1980»

DOI: 10.24919/2519-058x.6.123757

Ольга ЛІСОВСЬКА,

orcid.org/0000-0002-6290-7869

кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії України

Уманського державного педагогічного

університету імені Павла Тичини (Україна, Умань)

lisovskaolya@ukr.net

РОЛЬ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНСЬКОЇ РСР (60 – 80-ті роки ХХ ст.)

У статті зроблена спроба комплексного висвітлення ролі кадрового забезпечення українського села при інтенсифікації сільського господарства Української РСР у 1960 – 80-і рр. Розглянуто основні напрями сільської кадрової політики держави, наголошено на досягненнях та прорахунках керівництва щодо забезпечення сільськогосподарського виробництва кваліфікованими робітниками. Автор поставив собі за мету проаналізувати кадрове забезпечення сільської місцевості в означений період та з'ясувати роль даного фактору при інтенсифікації сільського господарства. Як висновок, зазначено, що протягом 60 – 80-х рр. ХХ ст. держава так і не спромоглася підняти суспільну значущість селянської праці. Запроваджені заходи мали половинчастий характер і не підкріплялися необхідними матеріальними чинниками. Заробітна плата залишалася на низькому рівні. Вона не забезпечувала трудівникам гідних життєвих умов.

Помилки адміністративно-бюрократичної системи управління особливо негативно позначилися на загальному стані сільського господарства, в тому числі й на галузевій науці, що мала забезпечувати його розвиток.

Ключові слова: *українське село, сільське господарство, кадрове забезпечення, інтенсифікація виробництва, професійна освіта, модернізація.*

Ol'ha LISOVSKA,

PhD (History), Assistant professor of History of Ukraine Department,

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

(Ukraine, Uman) lisovskaolya@ukr.net

THE ROLE OF PERSONNEL SUPPLY IN THE INTENSIFICATION OF AGRICULTURE IN THE UKRAINIAN SSR (1960s – 1980s)

The development of the material and technical basis in the collective and state farm production is inextricably connected with the formation and improvement of the professional structure of mass professions, the intensification of general and professional training. Increasing the production and improvement of agricultural machinery required the preparation of skilled personnel able to operate these machines. The farms had a great need for professionals able to repair tractors, agricultural machines, equipment of livestock farms and complexes, engines of motor vehicles. Engineers, mechanics, economists, accountants, veterinarians were also of great need in the collective and state farms. The main idea of the article is to show the role of Ukrainian village personnel during the times of agriculture intensification in the Ukrainian SSR in the 1960s – 1980 s.

The training of skilled personnel for the agrarian sector was mostly carried out by vocational schools, but there were many shortcomings in their activities. Insufficient material and technical base and short terms of training did not ensure thorough preparation of a worker having several related specialties. The graduate did not receive sufficient knowledge on agronomy, zootechnics, and agriculture economics. This situation caused a considerable turnover of personnel in mechanization. The problem of providing agriculture with managerial staff and experts also remained unsolved. 17 higher education institutions and 133 technical schools were responsible for training specialists for this economy sector in the Ukrainian SSR.

The workers exercising unskilled labour were quite a numerous category in the village. They were engaged in equestrian work, work with machines and mechanisms that did not require special theoretical knowledge. They

mostly used the skills gained by themselves in practice. Their number on farms was different and depended on the overall level of production mechanization.

There were also some faults in the use and consolidation of personnel. The farm managers did not care about the formation of right conditions for specialists' life and work. Most young professionals were forced to hire their homes and solve numerous domestic problems. Labour remuneration was one of the weakest points in the collective farm system. In the manufacturing process woodworkers, machine and tractor motormen were paid greater attention than workers. The socialist principle «the good payment for good work» was not realized. A real source of material support for a rural worker was private farming.

During the 1960 s and 1980 s the state did not manage to pay attention to the social significance of rural labour. The measures implemented were not supported by the necessary material factors. Wages remained low. The money paid for work did not provide workers with decent living conditions. The mistakes in the administrative and bureaucratic management influenced the general state of agriculture, including the agricultural science, which was supposed to ensure its development.

Key words: Ukrainian village, agriculture, personnel support, intensification of production, vocational education, modernization.

Ольга ЛИСОВСКАЯ,
кандидат исторических наук,
доцент кафедры истории Украины
Уманского государственного педагогического
университета имени Павла Тычины (Украина, Умань)
lisovskaolya@ukr.net

РОЛЬ КАДРОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРИ ИНТЕНСИФИКАЦИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА УКРАИНСКОЙ ССР (60 – 80-е годы XX в.)

В статье предпринята попытка комплексного освещения роли кадрового обеспечения украинского села при интенсификации сельского хозяйства Украинской ССР в 1960 – 80-е гг. Рассмотрены основные направления сельской кадровой политики государства, отмечаются достижения и просчеты руководства по обеспечению сельскохозяйственного производства квалифицированными работниками. Автор поставил цель проанализировать кадровое обеспечение сельской местности в определенный период и выяснить роль данного фактора при интенсификации сельского хозяйства. Как вывод, указано, что в течение 60 – 80-х гг. XX в. государство так и не смогло поднять общественную значимость крестьянского труда. Принятые меры носили половинчатый характер и не подкреплялись необходимыми материальными факторами. Заработная плата оставалась на низком уровне. Она не обеспечивала труженикам достойных жизненных условий.

Ошибки административно-бюрократической системы управления особо тяжело сказались на общем состоянии сельского хозяйства, в том числе и на отраслевой науке, которая должна была обеспечивать его развитие.

Ключевые слова: украинское село, сельское хозяйство, кадровое обеспечение, интенсификация производства, профессиональное образование, модернизация.

Постановка проблеми. Кваліфіковане кадрове забезпечення є важливим чинником у всіх сферах життєдіяльності людей. Висвітлення питань, пов'язаних із роллю кадрового забезпечення українського села при інтенсифікації сільського господарства в 60 – 80-ті рр. XX ст. є актуальним, особливо для відтворення цілісної реальної картини історії українського села радянського періоду.

Аналіз досліджень. Тема пропонованої розвідки знайшла часткове висвітлення у радянській історіографії, в якій з ідеологічних причин, дані, що характеризували рівень кадрового забезпечення у 1960 – 1980-ті рр., подавалися вибірково, увага акцентувалася лише на позитивних моментах; замовчувалися недоліки й наявні проблеми в забезпеченні сільського господарства кадрами.

У сучасній історичній науці, низка дослідників уже зробили спробу переосмислити історію українського села радянського періоду. Ґрунтовністю та об'єктивністю відзначаються праці В. Литвина (Литвин, 2004) і І. Романюка (Романюк, 2005). Висвітлення кадрового питання на нових методологічних засадах простежується в окремих працях І. Рибак (Рибак, 1997; 2000).

Незважаючи на це, цілісного дослідження кадрового забезпечення сіл Української РСР в 60 – 80-х рр. ХХ ст. нема, – ця тема розглядається в контексті розвитку всієї аграрної історії нашої країни (Падалка, 1995; 2003), (Панченко, 2000), (Смолій, 2006).

Мета статті. Автор поставив собі за мету проаналізувати кадрове забезпечення сільської місцевості в означений хронологічний період та з'ясувати роль цього фактора при інтенсифікації сільського господарства, реалізуючи такі дослідницькі завдання: окреслити основні напрями кадрової політики держави в означений період, виокремити досягнення і прорахунки керівництва.

Виклад основного матеріалу. Зміцнення матеріально-технічної бази колгоспно-радгоспного виробництва нерозривно пов'язане з формуванням і вдосконаленням професійно-кваліфікованої структури масових професій, ростом їх загальної і професійної підготовки. Збільшення виробництва та вдосконалення техніки для сільського господарства вимагало підготовки кваліфікованих кадрів для її експлуатації. Господарства мали велику потребу в майстрах із ремонту і технічного обслуговування тракторів, сільськогосподарських машин, устаткування тваринницьких ферм і комплексів, водійх. Особливо гострою залишалася потреба колгоспів і радгоспів в інженерах, техніках-механіках, економістах, бухгалтерх, ветеринарах (ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 29. Спр. 1030. Арк. 2).

У першій половині 1960-х рр. в областях УРСР діяли дворічні школи підвищення кваліфікації для господарств республіки. Також організовувалися 4-місячні курси для трактористів, комбайнерів, водіїв (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 483. Арк. 22).

У зв'язку з оснащенням сільського господарства новою, більш складною технікою виникла необхідність у перебудові цієї форми навчання. На це було звернуто увагу в постанові ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 10 березня 1966 р. «Про підготовку механізаторських кадрів у сільських професійно-технічних училищах (СПТУ)». Йшлося про те, що витрати на їхню підготовку, в тому числі виплати стипендій, безкоштовне харчування, обмундирування і спецодяг, починаючи з 1967 р., будуть проводитися за рахунок державного бюджету.

Улітку 1966 р. розгорнулася кампанія з набору учнів до сільських профтехучилищ України. На селі в школах упродовж другої половини 1960-х рр. проводилася профорієнтаційна робота, внаслідок якої у сільські профтехучилища України в 1966 – 1970 рр. було прийнято 313 580 учнів при плані 308 680. Якщо в 1965 р. для сільського господарства України СПТУ, а також колгоспи і радгоспи, в яких діяла система курсів, підготували 134 тис. механізаторів, то в 1970 р. – 153 тис. Особливо збільшилася кількість підготовлених трактористів і водіїв автомашин (Панченко, 2000: 257).

Проте наявна мережа СПТУ і система курсів не забезпечували повністю кадрами механізаторів колгоспи і радгоспи. На кінець 1970 р. в УРСР 40 % зайнятих у сільському господарстві становила молодь. У колгоспах і радгоспах працювали більше півмільйона молодих людей віком до 28 років, серед них – 119 тис. механізаторів, 92 тис. тваринників, 25 тис. спеціалістів сільського господарства.

У 1970 р. кадри масових професій готували 200 сільських профтехучилищ. За 1966 – 1970 рр. ці навчальні заклади підготували 213 тис. трактористів-машиністів та комбайнерів, 47 тис. осіб з різноманітними професіями в галузі тваринництва. На курсах за цей період було відповідно підготовлено 232 і 7 тис. осіб. У 1975 р. підготовку механізаторів у сільських профтехучилищах планувалося довести до 79,7 тис. осіб. Постановою ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР від 21 липня 1971 р. № 334 «О дальнейшем внедрении комплексной механизации производительных процессов в животноводстве и птицеводстве в 1971 – 1975 годах» було передбачено щорічну підготовку 4,5 тис. і підвищення кваліфікації 26 тис. майстрів машинного доїння корів, 11 тис. механізаторів-тваринників, 3 тис. слюсарів, 5,6 тис. електромонтерів (ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 20. Спр. 2256. Арк. 76).

На селі з'явилися нові професії та спеціальності, чисельність яких 1969 р. загалом перевищувала 100. Серед них близько 50 спеціальностей індустріального типу: тракторист, комбайнер, водій, механік, електромонтер, наладчик машинних агрегатів, майстер машинного доїння, слюсар, токарь та ін. Збільшилася кількість спеціалістів тваринництва та землеробства, особливо меліораторів (машиністів насосних станцій, поливальників, машиністів зрошувальних машин тощо)

(Смолій, 2006: 387).

Незважаючи на те, що кількість механізаторських кадрів щорічно зростала, значна частина їх залишала сільськогосподарське виробництво. Для запобігання відпливу спеціалістів, в основному механізаторів, у міста колгоспи і радгоспи намагалися поліпшити матеріально-побутові умови праці і життя.

У 60 – 80-ті ХХ ст. рр. вживалися активні заходи щодо забезпечення господарств кваліфікованими механізаторами. Цей процес стимулювався партійно-урядовим рішенням «Про підготовку і забезпечення колгоспів і радгоспів Української РСР механізаторськими кадрами» (1965). Станом на 1 квітня 1965 р. через різні форми навчання спеціальність механізатора здобували 97,7 тис. осіб. Ці кадри готували 186 сільських професійно-технічних училищ механізації сільського господарства. Ці навчальні заклади переважно виконували покладені на них завдання, проте в їх діяльності було чимало недоліків. Недостатня матеріально-технічна база і короткі терміни навчання не дозволяли ґрунтовно підготувати фахівця з декількох суміжних спеціальностей. Окремі училища навіть не мали землі, так необхідної для навчання механізаторів. Випускники не отримували достатніх знань із питань агрономії, зоотехнії, економіки сільського господарства. Це було причиною значної плінності механізаторських кадрів.

Підготовка спеціалістів здійснювалася досить нерівномірно. Кількість навчальних закладів у областях залишалася різною, а отже, неоднаковою була і насиченість господарств робітниками. На початку 70-х рр. ХХ ст. на кожний колгосп УРСР у середньому припадало 67 механізаторів, на радгосп – 96. Але цього було недостатньо для організації двозмінної роботи під час збирання врожаю. Особливо гострою така проблема була в Полтавській, Харківській, Запорізькій областях (Падалка, 2003: 108–109).

Низьким залишався загальний освітній рівень механізаторів. У 1970 р. 47 % з них мали тільки неповну середню освіту. Дехто просто не бажав навчатися далі. Чимало спеціалістів не були зацікавлені в поліпшенні своєї професійної підготовки. У 1967 р. 11 % механізаторів мали перший кваліфікаційний клас, 25 % – другий, 64 % – третій. Доплата за клас була незначною, тому вона й не виступала вагомим стимулом до підвищення кваліфікації робітника.

У 70 – 80-ті рр. ХХ ст. для високопродуктивного використання техніки вимагалася на 40 – 50 % більше механізаторів, ніж їх було насправді. На початок 70-х рр. не вистачало 25 тис. таких спеціалістів. У радгоспах проектом плану на 1970 р. був передбачений ріст кількості робітників на 40,85 тис. осіб, або на 6,2 %, а також ріст середньої заробітної плати – на 19,2 % (ЩДАВО України. Ф. 27. Оп. 22. Спр. 1576. Арк. 37).

Невдоволення виробничими й побутовими умовами призводило до великої плінності кадрів. Щороку тільки колгоспи залишали 13 – 14 % механізаторів. Одна з причин цього явища – нераціональне використання їх праці. Лише 40 – 50 % річного бюджету робочих годин вони витрачали на виконання механізованих робіт, а решту – на ремонт і обслуговування техніки (18 – 25 %), будівельні роботи (15 – 20 %), у допоміжному виробництві, на загальногосподарських і вантажно-розвантажувальних роботах (5 – 8 %).

Низьким був освітньо-кваліфікаційний рівень тих працівників, які незначною мірою користувалися машинами та механізмами (тваринники, птахівники, робітники механізованих токів).

Досить чисельною категорією на селі залишалися представники некваліфікованої праці, зайняті кінно-ручними роботами та працею біля машин і механізмів, що не вимагали спеціальних теоретичних знань. Вони здебільшого обходилися навичками, отриманими на практиці. Їхня чисельність у господарствах була різною і залежала від загального рівня механізації виробництва. У 60 – 80-і рр. ХХ ст. ця категорія невпинно скорочувалася, що зумовлювалося важкими умовами праці, низьким заробітком. Але й розвиток механізації в різних галузях сільського господарства вимагав більшої кількості спеціалістів. Їх число в основному й поповнювалося тими представниками некваліфікованої праці, що оволодівали механізаторськими та іншими сільськогосподарськими професіями.

Нерозв'язаною залишалася також проблема забезпечення сільського господарства управлінськими кадрами та спеціалістами. Фахівців цього сектору економіки в УРСР готували 17 вищих навчальних закладів і 133 технікуми. Серед останніх – 21 радгосп-технікум. З 1966 р. при

12 вищих навчальних закладах сільськогосподарського спрямування були відкриті факультети підвищення кваліфікації, при 6 – заочні економічні факультети підвищення кваліфікації керівних кадрів і спеціалістів. Функціонували також 34 школи підвищення кваліфікації із середньою спеціальною освітою. Їхня діяльність була досить плідною. Тільки за другу половину 60-х рр. ХХ ст. на заочних відділеннях навчальних закладів та в системі підвищення кваліфікації було підготовлено й перепідготовлено близько 5 тис. керівних кадрів колгоспів і радгоспів. Майже 23 тис. керівників і спеціалістів підвищували свою кваліфікацію.

Загалом, на 1968 р. у колгоспах УРСР нараховувалося: 9510 голів колгоспів, 6111 заступників, 16 019 агрономів, 14 387 зоотехніків, 19 114 ветспеціалістів, 13 232 інженерів, 25 397 завідувачів ферм, 9486 бухгалтерів. По радгоспах: 1319 директорів, 1405 головних агрономів, 1243 головних зоотехніків, 1309 інженерів, 2736 агрономів, 2111 зоотехніків, 3570 ветспеціалістів, 6767 завідувачів ферм, 13 094 бухгалтери (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 80. Спр. 1312. Арк. 2–3).

На 1965 р. з 9486 голів колгоспів лише 7448 були з вищою і середньою спеціальною освітою, на 1970 р. – з 9041 – відповідну освіту мали 8087. Відповідно інженери, техніки і механіки: в 1965 р. – 5 715 з 9 729 чол., а в 1970 р. – 12 476 з 17 847 осіб. Досить низький показник був серед завідувачів тваринницьких ферм. У 1965 р. з 25 332 чол. лише 2600 мали освіту. У 1970 р. з 25 342 – 4486 (Падалка, 2003: 232–233).

Існували значні прорахунки в розподілі та використанні фахівців. Так, у 1970 р. 36,2 % випускників спеціальності «механізація», 49,2 % спеціальності «електрифікація», 77,1 % спеціальності «меліорація сільського господарства» були направлені в зовсім інші галузі виробництва. Головна причина цього – неправильний підхід до відбору абітурієнтів, 60 – 70 % яких були уродженцями тих областей, на території яких функціонували навчальні заклади. Протягом досліджуваного періоду з числа направлених за розподілом не прибули на місце призначення 1431 випускник із вищою і 18 066 – із середньою спеціальною освітою.

Мали місце й недоліки у використанні та закріпленні кадрів. Нерідко керівники господарств не дбали про створення для фахівців належних умов життя та праці. Більшість молодих спеціалістів змушені були самостійно наймати житло й вирішувати численні побутові проблеми.

Досить низькою була питома вага головних спеціалістів із вищою фаховою освітою. На 1970-і рр. серед головних бухгалтерів колгоспів її мали лише 7,7 %, серед головних зоотехніків – 23,6 %, головних інженерів – 23,9 %, головних економістів – 36,5 %, головних агрономів – 44,6 %. У радгоспах частка тих, хто працював на посадах головних спеціалістів і мав тільки середню спеціальну освіту, складала від 18 до 50 %. Особливо гострим був дефіцит ветеринарних працівників (Панченко, 2000: 112).

У 1966 р. було прийнято державне рішення про забезпечення сільського господарства необхідною кількістю інженерно-технічних кадрів. До цього часу у штаті господарств інженерно-технічної служби не було. У 1966 р. 52 % колгоспів не мали ні інженерів, ні техніків-механіків. Престижність інженерно-технічної праці падала через її нераціональну організацію та низьку оплату.

Натомість громіздким був управлінський та обслуговуючий апарат, утримання якого поглинало великі кошти. У 60 – 70-і рр. ХХ ст. його частка серед усіх зайнятих становила близько 10 %. Хоча траплялися випадки, коли в районі були відсутні сільськогосподарські органи. Навіть у таких, які об'єднували до 20 радгоспів (Овчаренко, 1990: 42–44).

У справі набору учнів училищ головним недоліком була гонитва за «валом», коли навчальний заклад комплектувався кількістю учнів без урахування матеріально-технічної бази. І хоча з кожним роком кількість випускників професійно-технічних училищ, орієнтованих на сільськогосподарське виробництво, зростала, їх чисельний та професійний рівень залишав бажати кращого. Оскільки мережа училищ сільськогосподарського профілю була розгорнута недостатньо, колгоспи і радгоспи змушені були вдаватися до короткотермінових кустарних форм навчання, вручати техніку малопідготовленим працівникам або тримати машини на тривалому вимушеному простой через відсутність кадрів механізаторів.

Найпоширенішою, наймасовішою формою програмного навчання був усеобуч – система загального навчання. На базі агротехнічного всеобучу були організовані тисячі гуртків, курсів, де

колгоспники вчилися керувати трактором, комбайном, автомашиною, отримували агротехнічний мінімум знань (Кривчик, 2002: 27).

Важкою була праця механізаторів, вона вимагала постійного перевантаження, передбачала тривале сидіння в одній і тій же позі, що призводило до перевтоми окремих м'язів. Така робота погіршувала кровообіг, спричиняла захворювання нервово-м'язового й опорно-рухового апарату.

Більшість сільськогосподарських робіт вимагали ненормованого часу. Середня тривалість робочого дня механізатора і тваринника становила 7,5 – 8,5 годин. Під час напружених сільськогосподарських кампаній у 63 % трудівників вона доходила до 10 годин, у 24 % була ще вищою.

Не скрізь був налагоджений належний виробничий побут. На початку 1970-х рр. у 85 % господарств існували будинки механізаторів, але вони майже не відповідали своєму функціональному призначенню – надавати умови для відпочинку. Дошкуляв холод, не було можливості прийняти душ після брудної роботи. Абсолютна більшість майстерень не опалювалися, ремонт відбувався на холоді (Рибак, 1997: 134).

Тваринницькі приміщення не були обладнані вентиляційними пристроями та утепленням, працювати в них можна було тільки в гумовому взутті, тверде покриття доріг було відсутнім. Праця була ненормованою, переважала однозмінна робота, часто порушувалася техніка безпеки. Особливої шкоди здоров'ю працівників завдавала некваліфікована робота з отрутохімікатами. До роботи з ними допускали людей без належної підготовки, спецодягу та респіраторних масок.

Оплата праці була одним із найслабкіших місць колгоспної системи. У самому виробничому процесі акцент ставився не на працівниках, а на машинах, верстатах, тракторах. Соціалістичний принцип «рівну оплату за рівну працю» не реалізувався. Для виконання більшості сільськогосподарських робіт не вимагалось спеціальної кваліфікації, бо вони були нескладними і відрізнялися лише фізичним навантаженням. Застосовувалися примусові методи, штучно спеціалізувалася праця. Реальним джерелом матеріального забезпечення сільського трудівника залишалось особисте господарство.

Висновки. Отже, протягом 60 – 80-х рр. ХХ ст. держава так і не спромоглася підняти суспільну значущість селянської праці. Запроваджені заходи мали половинчастий характер і не підкріплювали необхідними матеріальними чинниками. Заробітна плата залишалася на низькому рівні. Вона не забезпечувала трудівникам гідних життєвих умов.

Помилки адміністративно-бюрократичної системи управління особливо негативно позначилися на загальному стані сільського господарства, в тому числі й на галузевій науці, що мала забезпечувати його розвиток. У роки застою в науці нагромадилося багато нерозв'язаних проблем. Така сумна спадщина тих років, коли «валова» і надцентралізована економіка, монополізм та відсутність конкуренції в ній створили своєрідний бар'єр, який надійно «захищав» аграрне виробництво від проникнення новачій. Наука стала чужорідним тілом – вона «заважала» раз і назавжди налаштованому механізму сільськогосподарського виробництва «ритмічно» працювати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Кривчик, 2002 – Кривчик Г. Г. Протиріччя культурного розвитку українського села у 1960 – 1980-ті роки // Український історичний журнал (далі УІЖ). 2002. № 5. С. 24–34.
- Литвин, 2004 – Литвин В. М. Україна: два десятиліття «застою» (1966 – 1985). К., 2004. 256 с.
- Овчаренко, 1990 – Овчаренко П. Д. Діяльність учених в аграрному секторі економіки України (60-ті – перша пол. 80-х років) // УІЖ. 1990. № 8. С. 3–13.
- Падалка, 1995 – Падалка С. С. Сільське господарство України в другій половині 60-х рр. ХХ ст. К., 1995. 33 с.
- Падалка, 2003 – Падалка С. С. Українське село в контексті тоталітарної держави (60 – 80-ті роки ХХ ст.). К., 2003. 160 с.
- Панченко, 2000 – Панченко П. П., Шмарчук В. А. Аграрна історія України: Підручник. 2-ге вид., випр. і доп. К., 2000. 342 с.
- Рибак, 1997 – Рибак І. В. Соціальна інфраструктура українського села: зміни, труднощі, проблеми (20-ті – початок 90-х рр. ХХ ст.). К., 1997. 165 с. з іл.
- Рибак, 2000 – Рибак І. В. Соціально-побутова структура українського села. Кам'янець-Подільський, 2000. 304 с.

Романюк, 2005 – Романюк І. М. Українське село в 50-ті – першій половині 60-х рр. ХХ століття. Вінниця, 2005. 256 с.

Смолій, 2006 – Історія українського селянства: Нариси в 2 т. / В. А. Смолій (відп. ред.); НАН України. Інститут історії України. К., 2006. Т. 2. / О. В. Андрощук, В. К. Баран, О. М. Веселова та ін. 652 с. іл.

ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади України.

ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України.

REFERENCES

Kryvchuk, 2002 – Kryvchuk H. H. Protyrichchia kulturnoho rozvytku ukrainskoho sela u 1960 – 1980-ti roky. [The contradiction in the cultural development of the Ukrainian village in the 1960s – 1980s.] // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal (dali UIZh). 2002. № 5. S. 24–34. [in Ukrainian].

Lytvyn, 2004 – Lytvyn V. M. Ukraina: dva desiatylittia «zastoiu» (1966 – 1985). [Ukraine: Two Decades of «Stagnation» (1966 – 1985)]. Kyiv, 2004. 256 s. [in Ukrainian].

Ovcharenko, 1990 – Ovcharenko P. D. Diialnist uchenykh v aharnomu sektori ekonomiky Ukrainy (60-ti – persha pol. 80-kh rokiv). [The scientists' activities in the agrarian sector of the Ukrainian economy (60 s – first half of 80 s)] // UIZh. 1990. № 8. S. 3–13. [in Ukrainian].

Padalka, 1995 – Padalka S. S. Silske hospodarstvo Ukrainy v druhii polovyni 60-kh rr. XX st. [Ukrainian agriculture in the second half of the 1960 s.] Kyiv, 1995. 33 s. [in Ukrainian].

Padalka, 2003 – Padalka S. S. Ukrainse selo v konteksti totalitarnoi derzhavy (60 – 80-ti roky XX st.). [Ukrainian Village in Totalitarian State (60 – 80s years of the 20th century).] Kyiv, 2003. 160 s. [in Ukrainian].

Panchenko, 2000 – Panchenko P. P., Shmarchuk V. A. Aharna istoriia Ukrainy: Pidruchnyk. 2-he vyd., vypr. i dop. [Agrarian History of Ukraine: Textbook. 2d addition, corrected and supplemented]. Kyiv, 2000. 342 s. [in Ukrainian].

Rybak, 1997 – Rybak I. V. Sotsialna infrastruktura ukrainskoho sela: zminy, trudnoshchi, problemy (20-ti – pochatok 90-kh rr. XX st.). [Social Infrastructure of the Ukrainian village: Changes, Difficulties, Problems (the 20 s and early 90 s of the 20th century)]. Kyiv, 1997. 165 s. z il. [in Ukrainian].

Rybak, 2000 – Rybak I. V. Sotsialno-pobutova struktura ukrainskoho sela. [The Social Structure of the Ukrainian village]. Kamianets-Podilskyi, 2000. 304 s. [in Ukrainian].

Romaniuk, 2005 – Romaniuk I. M. Ukrainse selo v 50-ti – pershii polovyni 60-kh rr. XX stolittia. [Ukrainian village in the 50s – early 60 s of the 20th century]. Vinnytsia, 2005. 256 s. [in Ukrainian].

Smolii, 2006 – Istoriiia ukrainskoho selianstva: Narisy v 2 t. / V. A. Smolii (vidp. red.); НАН України. Інститут історії України. [The History of Ukrainian Peasantry: Essays in 2 parts]. Kyiv, 2006. Т. 2. / О. В. Андрощук, В. К. Баран, О. М. Веселова та ін. 652 с. іл. [in Ukrainian].

TsDAVO Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchychk orhaniv vlady Ukrainy. [Central state archive of the highest authorities in Ukraine]. [in Ukrainian].

TsDAHO Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy. [Central State Archive of Public Associations in Ukraine]. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 6.02.2018 р.

Василь ДЕРЕВІНСЬКИЙ,
 orcid.org/0000-0001-5967-2328
 професор, доктор історичних наук,
 професор кафедри політичних наук
 Київського національного університету
 будівництва і архітектури
 (Україна, Київ) vasyldr@ukr.net

УЧАСТЬ В. ЧОРНОВОЛА У ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСИВНІЙ ПОЛІТИЦІ ЩОДО УКРАЇНИ У 1990-х рр.

У статті вивчається участь В. Чорновола у формуванні українсько-російських відносин 1990-х рр. Розглядаються агресивні дії російської сторони проти української державності, зокрема посягання на територіальну цілісність, військовий флот. Аналізуються дії В. Чорновола щодо протидії російському втручання. У висновках зазначено, що В. Чорновіл був прихильником добросусідських українсько-російських відносин, оснований на принципах рівноправності і взаємовигоди. Зважаючи на російські агресивні дії щодо України, В. Чорновіл відстоював ідею посилення основ національної безпеки.

Ключові слова: В. Чорновіл, Україна, Росія, агресія, територіальні претензії.

Vasyl' DEREVINSKYI,
 PhD hab. (History), Professor of Department of Political Science of Kyiv National University of
 Construction and Architecture,
 (Ukraine, Kyiv), vasyldr@ukr.net

VYACH. CHORNOVIL'S PARTICIPATION IN THE COUNTERACTION TO THE RUSSIAN AGGRESSIVE POLICY DIRECTED AGAINST UKRAINE IN THE 1990s.

To explore the historical development of the national community, it is important to study the ideas and activities of prominent personalities who have influenced the course of events. The prominent Ukrainian public-political and state-creative figure Vyacheslav Chornovil belongs to such figures. His influence on the Ukrainian historical process is noticeable during the 1960-1990s. He took an active part in the state and political life of the 1990s as a people's deputy and chairman of the People's Movement of Ukraine. He directly participated in the Ukrainian-Russian interstate relations, influenced the formation of the policy towards Russia. Therefore, the main task of this article is to analyze the participation of V. Chornovil in the tense process of formation of modern Ukrainian-Russian relations.

He established close relations with many Russian opposition figures during the struggle against Soviet totalitarianism and during while in concentration camps on the territory of Russia. In August 1991, V. Chornovil, together with the Russian democratic forces, coordinated joint actions at a dangerous time for Ukrainian and Russian democracy, just when in the Soviet Union had an attempt at a coup d'etat.

After the restoration of Ukraine's independence, relations with the part of Russian leaders at V. Chornovil have changed dramatically. They negatively reacted to Ukrainian independence. Such a position can be explained by the fear of losing Ukraine, which for the former metropolis was a significant reservoir of material goods and human potential. Those who cherished imperial ambitions, realized that without Ukraine, Russia would not be able to revive a full-fledged empire like the former empire.

V. Chornovil was not surprised at the new attitude to the processes in Ukraine, because he had the experience of long-term dialogue with Russian oppositionists. He tried to convey to Russian leaders an understanding that Ukrainian and Russian peoples will benefit from fruitful Ukrainian-Russian dialogue, understanding and cooperation. Chornovil V. demanded from the Ukrainian authorities during talks with the Russian side to stubbornly defend national interests, no to trade in sovereignty. Criticized both Leonid Kravchuk and Leonid Kuchma for failing to first no take control of the Black Sea Fleet, and subsequently agree with Russia the deadline for the withdrawal from the Ukrainian territory of the Russian Navy.

The conclusions note that V. Chornovil was a supporter of good-neighborly Ukrainian-Russian relations, based on the principles of equality and mutual benefit. In view of Russia's aggressive actions against Ukraine, V. Chornovil advocated the idea of strengthening the foundations of national security.

Key words: V. Chornovil, Ukraine, Russia, aggression, territorial claims.

Василь ДЕРЕВІНСЬКИЙ,

*профессор, доктор исторических наук,
профессор кафедры политических наук
Киевского национального университета
строительства и архитектуры,
(Украина, Киев), vasyldr@ukr.net*

УЧАСТИЕ В. ЧОРНОВИЛА В ПРОТИВОДЕЙСТВИИ РОССИЙСКОЙ АГРЕССИВНОЙ ПОЛИТИКЕ НАПРАВЛЕННОЙ ПРОТИВ УКРАИНЫ В 1990-х гг.

В статье изучается участие В. Чорновола в формировании украинской-российских отношений 1990-х гг. Рассматриваются агрессивные действия российской стороны против украинской государственности, в частности посягательство на территориальную целостность, военный флот. Анализируются действия В. Чорновола, направленные на противодействие российскому вмешательству. В выводах отмечается, что В. Чорновил был сторонником добрососедских украинской-российских отношений, основанных на принципах равноправия и взаимовыгоды. Учитывая российские агрессивные действия в отношении Украины, В. Чорновил отстаивал идею усиления основ национальной безопасности.

Ключевые слова: В. Чорновил, Украина, Россия, агрессия, территориальные претензии.

Постановка проблеми. Для ґрунтового осмислення історичного поступу національної спільноти важливо вивчати ідеї та діяльність відомих особистостей, які впливали на перебіг подій. До таких постатей належить визначний український громадсько-політичний і державотворчий діяч В'ячеслав Чорновіл. Його вплив на український історичний процес простежувався протягом 1960 – 1990-х рр. Він брав активну участь в державному і політичному житті 1990-х рр. як народний депутат та голова найбільшої української національно-демократичної партії – Народного Руху України. Безпосередньо був учасником українсько-російських міждержавних відносин, впливав на формування політики щодо Росії.

Аналіз досліджень. За останній час історіографія про постать В. Чорновола примножилася кількісному і якісному вимірі. З'явилося коло дослідників, котрі спеціалізуються на вивченні питань, пов'язаних з діяльністю В. Чорновола, очолюваного ним Руху тощо. Надруковано праці, в яких розглядається його життєвий шлях (Деревінський, 2016) або розкриваються певні аспекти діяльності (Ведмідь, 2013). Дослідники В. Чорновола та його доби отримали серйозну джерельну базу завдяки виходу десятитомника праць В. Чорновола (Чорновіл 2002 – 2016). У працях, присвячених життю В. Чорновола або історії НРУ, висвітлюються окремі моменти його участі у провадженні українсько-російських відносин (Гончарук, 1997). Системне і скрупульозне вивчення цього питання залишається справою нових наукових студій.

Мета статті. Зважаючи на актуальність вивчення участі В. Чорновола у формуванні українсько-російських відносин 1990-х рр., підготовлена ця стаття. У ній йдеться про співпрацю В. Чорновола з російськими демократичними діячами під час спроби державного перевороту в Радянському Союзі та про їхню ідейну трансформацію після проголошення відновлення незалежності України. Розглядаються агресивні дії російської урядовців проти української державності, зокрема посягання на територіальну цілісність, військовий флот. Аналізуються дії В. Чорновола щодо протидії російському втручання. Метою статті є осмислити і розкрити участь В. Чорновола у напруженому процесі становлення новітніх українсько-російських відносин.

Виклад основного матеріалу. В. Чорновіл цікавився історією українсько-російських відносин ще зі студентських років. Під час боротьби з радянським тоталітаризмом, перебуванні в ув'язненні та заслани на території Росії в нього склалися тісні відносини з багатьма російськими

опозиційними діячами. Узгоджував і координував В. Чорновіл з російськими демократичними силами спільні дії в небезпечний для української і російської демократії час спроби державного перевороту в СРСР в серпні 1991 р. Фактично він щопівгодини телефонував до Московської міської ради, де діяв кореспондентський пункт об'єднання «Демократична Росія», а через півгодини – до Верховної Ради Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки (РСФСР), зв'язувався з іншими містами Росії. Спілкувався у телефонному режимі з першим заступником Голови Верховної Ради РСФСР Русланом Хасбулатвим, головою Ленінградської міської ради Анатолієм Собчаком, держсекретарем Геннадієм Бурбулісом, працівниками апарату Президента Росії Бориса Єльцина. Надіслав Б. Єльцину та А. Собчаку заяви про підтримку й одержав відповіді з подякою. Завдяки взаємопідтримці і допомозі вдалося не допустити реваншу комуністичних реакціонерів. Зі знищенням радянської тоталітарної системи, відновленням незалежності України між В. Чорноволом і деякими російськими демократичними діячами відбулося «охолодження» стосунків. Як сказав класик: російська демократія закінчується там, де починається українське питання. Тому, мабуть, В. Чорновола не здивували, хоча й неприємно вразили, заяви людей з оточення лідера російських демократів – Президента Росії Б. Єльцина та його щодо територіальних претензій до України чи про самовільне перевезення ядерної зброї з території України в Росію. В оприлюдненій 27 серпня 1991 р. заяві Б. Єльцина, підготовленій його прес-секретарем Павлом Воцановим, йшлося: «Російська Федерація не ставить під сумнів конституційне право кожної держави і народу на самовизначення. Однак існує проблема кордонів, нерегульованість якої можлива і допустима тільки при наявності закріплених відповідним договором союзницьких відносин. У разі їх припинення РРФСР залишає за собою право поставити питання про перегляд кордонів» (Воцанов, 2003). З подібними посланнями щодо національного питання серед російської еліти В. Чорновіл зіштовхнувся у ході спілкування з її представниками в попередні роки (Чорновіл, 1991а). Частина російських опозиційних діячів 1960 – 1980-х рр. виявляли несприйняття ідеї про самовизначення українського народу. Серед тих, хто в 1991 р. не зійшов зі шляху демократії в українському питанні на манівці, В. Чорновіл називав відому російську опозиціонерку Олену Боннер, співголову руху «Демократичної Росії» Юрія Афанасьєва та деяких інших (Чорновіл, 2011а: 370).

Після проголошення відновлення незалежності України до Києва терміново прибула російська делегація, серед членів якої були відомі демократичні діячі, як Анатолій Собчак, Сергій Станкевич. З українського боку участь у переговорах брали депутати Верховної Ради, з-поміж яких був і В. Чорновіл. У ході переговорів проявилось прагнення посланців нової демократичної Росії упустити з українсько-російського комюніке пункт про територіальну недоторканість держав. Хоча в підписаному в листопаді 1990 р. договорі між УРСР і РСФСР йшлося про недоторканість кордонів у рамках СРСР. Завдячуючи наполегливості української сторони вдалося внести цей пункт у комюніке та не допустити фіксації у ньому ідеї модифікації СРСР.

При розмові з російськими демократами В. Чорновіл запитав їх прямо: «Ви розумієте, що ви нарobiliли»? Маючи на увазі недавні заяви Б. Єльцина та його оточення, які призвели до нагнітання в Україні міжнародного тертя та антиросійських настроїв, які не спостерігалися до того в українському суспільстві. Анатолію Собчаку відверто сказав: ««Ви нас зрадили своїми заявами про територіальні претензії, ви застромили ніж у спину української демократії» (Чорновіл, 2012: 180). Натомість В. Чорноволу довелося почути від А. Собчака сакраментальну фразу, яка розставила крапки над «і»: «Я наполовину українець, але краще це було б не так!». Нове віяння у ставленні російських демократів до своїх недавніх українських побратимів В. Чорновіл назвав своєрідним «панським демократичним імперіалізмом».

Попри нові акценти в діалозі між українськими і російськими демократами В. Чорновіл позитивно сприймав підписання українсько-російського комюніке в серпні 1991 р., вважаючи його майданчиком для майбутніх переговорів в усіх напрямках. Висловив оптимізм щодо розгортання українсько-російських відносин, зазначивши, що «будемо з Росією дружити» (Чорновіл, 1991b).

Зважаючи на дедалі наростаючі імперіалістичні зазіхання російського керівництва і політикуму на український суверенітет, висловлювання В. Чорновола щодо Росії ставали катего-

ричнішими. Такі його висловлювання і дії із захисту української державності є зрозумілими і необхідними, зважаючи на масштаби російської агресивної політики щодо України.

Уже під час підготовки в Україні до проведення референдуму (1991) щодо підтримки громадянами незалежності з Росії направлялися «десанти» агітаторів, завданням яких було поширювати антиукраїнські шовіністичні гасла, підігрівати місцевий сепаратизм. Зокрема, лунали ідеї створення Донецько-Криворізької республіки, приєднання Криму до Росії або утворення окремої кримської держави. З різноманітними акціями, спрямованими проти української державності, її суверенітету, територіальної цілісності, до України приїжджали відомі російської політики.

Демонстративно показуючи зневагу до української державності, російські державні посадовці, включно з прем'єр-міністрами чи депутатами парламенту, заздалегідь не узгоджували з українською стороною свої візити до України.

Не минуло й року після відновлення незалежності України як з'явилися офіційні територіальні претензії російських органів влади. У липні 1992 р. Верховна Рада Російської Федерації заявила претензії на Крим, а в липні 1993 р., порушивши всі чинні міжнародні норми, депутати російського парламенту ухвалили рішення про надання українському місту Севастополь статусу міста Російської Федерації.

У жовтні 1996 р. Державна дума РФ ухвалила закон про припинення поділу Чорноморського флоту між Україною і Росією, в якому прозвучали територіальні претензії до України. Після цього депутати Держдуми ініціювали новий розгляд питання про «російський статус» Севастополя. У результаті 24 жовтня 1996 р. Державна дума Російської Федерації прийняла звернення до Верховної Ради України, в якому російські депутати, не вдовольнившись претензіями на Чорноморський флот і Севастополь, заявили про історичне право Росії на всю Автономну Республіку Крим.

Антиукраїнські ухвали російських парламентарів викликали обурення в українському суспільстві. В стінах Верховної Ради України з ініціативи очолюваної В. Чорноволом фракції Народного Руху України та депутатської групи «Реформи» запропонували внести зміни до Конституції України, які б виключали можливість перебування іноземних військ на території України, та прийняти рішення про негайне виведення російського флоту за межі Української держави (Заява, 1996). Законодавчі ініціативи українських депутатів про термінове виведення підпорядкованих Росії частин Чорноморського флоту мали певний вплив, і антиукраїнські виступи в Держдумі на деякий час припинилися, а з порядку денного зняли питання щодо Севастополя.

В. Чорновіл категорично не сприймав політики висунення територіальних претензій сусіднім державам як методу досягнення своїх національних інтересів. Він чітко усвідомлював, що подібне веде до збурення і дестабілізації міжнародної ситуації, підриває принципи світоустрою (Інтерв'ю, 1991). В. Чорновіл апріорі відкидав ідею висунення Україною територіальних претензій сусіднім країнам, водночас зазначаючи, що Українська держава не допустить, щоб хтось ставив ці домагання перед нею. Як депутат і лідер однієї із найбільших українських політичних партій, він шукав способів протидії агресивним заявам і діям російського державного керівництва, що суперечили підписаним угодам та наданим гарантіям.

Східний сусід не приховував свого небажання налагоджувати рівноправні відносини з Україною. Поліпшення україно-російських відносин не відбувалося, за лакованим фасадом дружби проглядала гібридна війна Росії проти України. Російська сторона продовжувала не визнавати морського кордону з Україною, відмовлялася від розподілу континентального шельфу в Керченській протоці та в Азовському морі, ігнорувала права України на Чорноморський флот, який базувався на українській території.

Напереконання В. Чорновола, українському керівництву наприкінці 1991 – на початку 1992-го рр. необхідно було швидко взяти Чорноморський флот у своє підпорядкування, коли більшість його особового складу була готова перейти служити Україні (Чорновіл, 1997).

Російське керівництво провадило агресивну політику підпорядкування собі Чорноморського флоту, незважаючи на будь-які домовленості й угоди. Фактично підконтрольне Росії, а формально – головному СНД командування Чорноморського флоту розпочало пересліду-

вання офіцерів, які присягнули на вірність Україні. Найбільш цінне майно флоту й сучасна зброя, включно з новими кораблями, вивозилися на територію Російської Федерації. Актом безпосередньої агресії став штурм із подальшим силовим захопленням морськими піхотинцями військової комендатури Севастополя, особовий склад якої присягнув Україні. Згодом відбувся організований масовий перехід кораблів Чорноморського флоту під російські прапори без узгодження такого кроку з українською стороною. Останні агресивні дії Росії В. Чорновіл назвав логічним завершенням політики, що розпочалася з проголошення територіальної автономії Криму й продовжилася підписанням невігідних угод з Росією в Ялті й Дагомисі, а також порівняв цю політику з «умиротворенням» Німеччини перед Другою світовою війною. Він вкотре наголошував про те, що українському керівництву наприкінці 1991-го – на початку 1992 р. необхідно було швидко взяти Чорноморський флот у своє підпорядкування, коли більшість його особового складу була готова перейти служити Україні (Чорновіл, 1997).

Заразом він нагадав про свої неодноразові заклики переглянути українсько-російські угоди щодо Чорноморського флоту, які грубо порушувалися російською стороною. Наголосив на нагальності відмовитися від цих очевидно невігідних Україні домовленостей. Критикував ухвалені рішення про спільне російсько-українське командування флотом на п'ятирічний термін. Уважав питання Чорноморського флоту, як і поєднане з ним питання російського втручання з приводу Криму і Севастополя, національною проблемою, приводом для шантажу України з боку Росії. А тому вимагав домагатися на переговорах з Росією рішення про негайний і остаточний розподіл флоту між двома державами та фіксування в угодах тимчасового перебування російського флоту на українській території. Після підписання чергових домовленостей щодо Чорноморського флоту в Сочі в 1995 р. В. Чорновіл на засіданні Президії Верховної Ради України порушив питання щодо ухвалення закону про статус іноземних військ на території України. «Ніяких «особливих стосунків», – наголосив він, – ніякого «стратегічного партнерства» (узагалі невідомо, що то таке) – ставлення тільки як до іноземної бази, зумовленої в часі, за відповідну платню» (Чорновіл, 1995).

Різно негативно відреагував В. Чорновіл на підписання у травні 1997 р. між Леонідом Кучмою і Борисом Єльциним угод щодо Чорноморського флоту. Він потрактував їх такими, що підписані з порушенням Конституції України, «не відповідають національним інтересам України, погіршують ситуацію в Криму й Севастополі, закладають механізм безкінечної присутності російських військ на території України, стають перешкодою на шляху інтеграції України в європейські структури» (Чорновіл, 1997).

За гучними фразами про взаємовигідність угод фактично приховувалася узаконена тривала російська присутність на всьому узбережжі Криму, що й надалі дозволяло дестабілізувати ситуацію в Україні, робити її, по суті, заручницею Росії.

Найбільше заперечень у В. Чорновола викликали положення угоди про 20-річний термін оренди Російською Федерацією на території України баз, акваторій та інфраструктур флоту колишнього СРСР з перспективою продовження оренди на наступні п'ять років. Українське керівництво в ході переговорів відмовилося від заявленого спочатку п'яти-семирічного строку оренди бази. В. Чорновіл вважав такий тривалий термін оренди бази (та ще й без узгодженого графіку виводу іноземних військ) нічим іншим, як узаконенням окупації частини української національної території (Чорновіл, 2011b). Його найсильніше занепокоїла передача в користування російському флоту більшої частини акваторії та інфраструктури військово-морської бази Севастополя й Севастопольської бухти. Крім того, без належних узгоджень і розмежувань Росія присвоїла інші значні українські території за межами бази. Не було проведено й інвентаризації майна та територій.

В'ячеслав Чорновіл назвав сміхотворною плату Росії за оренду бази, визначену на рівні 97,75 мільйона доларів США. Встановлену ціну він охарактеризував як наочне свідчення напівколоніального статусу України. Адже якби ведення переговорів було іншим, то й ціна оренди відповідала б світовим розцінкам. За відповідними розрахунками Міністерства фінансів України, орендна плата Росії мала б складати щороку більше 4 мільярдів доларів США.

Існувала ціла низка інших неприємних для України аспектів, закладених у договорі про Чорноморський флот. З огляду на такий зміст угоди, що безпосередньо загрожував національній безпеці й обороноздатності України, В. Чорновіл заявив, що фракція НРУ не голосуватиме за ратифікацію цього договору у Верховній Раді України. Підстав для такої позиції у нього було більш ніж достатньо. Події початку 2014 р. в Україні засвідчили обґрунтованість його висловлювань. Пророчими виявилися такі слова В. Чорновола: «Питання, що розглядається, має надзвичайно важливе значення як для зовнішньої безпеки нашої держави, насамперед її територіальної цілісності, так і для безпеки внутрішньої. У кінцевому рахунку від того, як воно буде вирішено, залежить майбутній розвиток України як незалежної держави, а може, і сама доля нашої незалежності» (Чорновіл, 2011b).

Висновки. Таким чином, у російських демократичних лідерів несприйняття незалежного від Росії поступу України проявилось одразу ж після проголошення відновлення Української держави. До таких недружніх випадів проти України їх, мабуть, підштовхував страх втратити Україну, яка для колишньої метрополії була значним резервуаром матеріальних благ і людського потенціалу. Ті, хто плекав імперські амбіції, розуміли, що без України Росія не зможе відродити повноцінну імперію на зразок колишньої, бо разом із іншим втрачала розтиражовані міфи про свою велич і тисячолітні традиції тощо.

Різка зміна акцентів щодо неї у риторичі російських політичних діячів для В. Чорновола не виявилася несподіваною, адже в нього був досвід тривалого спілкування з російськими опозиціонерами. Тому він, залишаючись на незмінних позиціях щодо налагодження добросусідських українсько-російських відносин, закликав російський політикум утримуватись від недружніх випадів проти України. Він намагався донести до російських лідерів розуміння того, що від плідного українсько-російського діалогу, порозуміння і співпраці виграють як український, так і російський народи. Усвідомлюючи, що для російської верхівки і значною мірою для суспільства потрібний певний час для того, щоб позбутися імперського ставлення до своїх сусідів, В. Чорновіл наголошував на потребі зміцнення різних ділянок національної безпеки України. Вимагав від українських владних команд під час переговорів з російською стороною непохитно відстоювати національні інтереси, не торгувати суверенітетом. Критикував як Леоніда Кравчука, так і Леоніда Кучму за нездатність спочатку взяти під свій контроль Чорноморський флот, а згодом узгодити з Росією кінцевий термін виведення з української території російського військового флоту. Збройна агресія Росії на територію України, анексія Криму, окупація східноукраїнських територій стала трагічним унаочненням слухності прогнозів В. Чорновола, на жаль, українські владоможці до них не прислухались.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Ведмідь, 2013 – Ведмідь Л. Постать В'ячеслава Чорновола в національній пам'яті // Гілея. 2013. № 1. С. 761–765.
- Вошанов, 2003 – Вошанов П. Как я объявлял войну Украине // Новая газета. 2003. 23 октября.
- Гончарук, 1997 – Гончарук Г. Народний Рух України: історія. Одеса, 1997. 378 с.
- Деревінський, 2016 – Деревінський В. В'ячеслав Чорновіл: дух, що тіло рве до бою. Харків, 2016. 496 с.
- Заява, 1996 – Заява фракції Народного Руху України та депутатської групи «Реформи» // Голос України. 1996. 29 жовтня.
- Інтерв'ю, 1991 – Інтерв'ю бере народ // Високий замок. 1991. 12 листопада.
- Чорновіл, 1991a – Чорновіл В. Будуймо державу пліч-о-пліч // За вільну Україну. 1991. 28 серпня.
- Чорновіл, 1991b – Чорновіл В. Комюніке – наша перемога // За вільну Україну. 1991. 30 серпня.
- Чорновіл, 1997 – Чорновіл В. Відверто – про найважливіше // Час-Time. 1997. 1–18 червня.
- Чорновіл, 1995 – Чорновіл В. Рік рішучих заяв і не дуже рішучих дій // Свобода. 1995. 18 липня.
- Чорновіл, 2002–2016 – Чорновіл В. Твори: в 10-ти т. Київ, 2002–2016.
- Чорновіл, 2011a – Чорновіл В. Твори: в 10-ти т. Київ, 2011. Т. 7. 1079 с.
- Чорновіл, 2011b – Чорновіл В. Твори: в 10-ти т. Київ, 2011. Т. 10. 1003 с.
- Чорновіл, 2012 – Чорновіл В. Твори: в 10-ти т. Київ, 2012. Т. 8. 1082 с.

REFERENCES

- Vedmid, 2013 – Vedmid L. Postat Viacheslava Chornovola v natsionalbii pamiati [The figure of Vyacheslav Chornovil in national memory]. Gileia. № 1. Pp. 761–765. [in Ukraine].
- Voshchanov, 2003 – Voshchanov P. Kak ya obiavil voinu Ukraine [How I declared war on Ukraine]. Novaia gazeta. 2003. 23 oktiabria. [in Russian].
- Goncharuk, 1997 – Goncharuk G. Narodnyi Rukh Ukraiy: istoriia [People's Movement of Ukraine: History]. Odesa, 1997. 378 s. [in Ukraine].
- Derevynskiy, 2016 – Derevynskiy V. Viacheslava Chornovil: dukh, shcho tilo rve do boiu [Vyacheslav Chornovil: the spirit that tear the body to the battle]. Kharkiv, 2016. 496 s. [in Ukraine].
- Zaiava, 1996 – Zaiava fraktsii Narodnogo Rukhu Ukrainy ta depytatskoi grypy «Reformy» [Statement of the faction of the People's Rukh of Ukraine and the deputy group «Reforms»]. Golos Ukrainy. 1996. 29 zhovtnia. [in Ukraine].
- Interviu. 1991 – Interviu bere narod [Interview takes people]. Vysokyi zamok. 1991. 12 lystopada. [in Ukraine].
- Chornovil, 1991a – Chornovil V. Buduimo derzhavu plich-o-plich [Let's build the state side by side]. Za vilnu Ukrainu. 1991. 28 serpnia. [in Ukraine].
- Chornovil, 1991b – Chornovil V. Komiuнике – nasha peremoga [Communique is our victory]. Za vilnu Ukrainu. 1991. 30 serpnia. [in Ukraine].
- Chornovil, 1997 – Chornovil V. Vidverto – pro naivazhlyvishe [Outright – about the most important]. Chas-Time. 1997. 1–18 chervnia. [in Ukraine].
- Chornovil, 1995 – Chornovil V. Rik rishuchykh zaiav I ne duzhe rishuchykh dii [A year of decisive statements and not very decisive action]. Svoboda. 1995. 18 lypnia. [in Ukraine].
- Chornovil, 2002–2016 – Chornovil V. Tvory: v 10-ty t. [Works: in 10 t.]. Kyiv, 2002 – 2016. [in Ukraine].
- Chornovil, 2011a – Chornovil V. Tvory: v 10-ty t. [Works: in 10 t.]. Kyiv, 2011. 1079 s. [in Ukraine].
- Chornovil, 2011b – Chornovil V. Tvory: v 10-ty t. [Works: in 10 t.]. Kyiv, 2011. T. 10. 1003 s. [in Ukraine].
- Chornovil, 2012 – Chornovil V. Tvory: v 10-ty t. [Works: in 10 t.]. Kyiv, 2012. T. 8. 1082 s. [in Ukraine].

Стаття надійшла до редакції 17.02.2018 р.

УДК 329.78-053.6(477)«2004/2014»

DOI: 10.24919/2519-058x.6.123763

Вячеслав РЕДЗІЮК,

orcid.org/0000-0003-1762-5042

*викладач кафедри політології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ ім. Г. Сковороди»
(Україна, Переяслав-Хмельницький) redziuk@ukr.net*

МОЛОДІЖНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ В УКРАЇНІ УПРОДОВЖ 2004 – 2014 рр.: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто регіональні особливості формування молодіжних рухів євроінтеграційного та демократичного спрямування в Україні упродовж 2004 – 2014 рр.. Окреслені ключові причини появи проєвропейських та демократичних молодіжних організацій, з'ясовані основні фактори, які вплинули на географію їх розповсюдження. Особливу увагу акцентовано на основних видах діяльності молодіжних рухів, спрямованих на прискорення євроатлантичної інтеграції. Охарактеризовано та здійснено порівняльний аналіз діяльності молодіжної ініціативи на сході, заході, півночі, півдні та центрі України. Розкрито особливості діяльності націоналістичних рухів у різних областях країни, частина з яких підтримувала євроатлантичну інтеграцію. На основі комплексного вивчення джерел сформовано цілісну картину розвитку демократичних та євроінтеграційних молодіжних організацій різних регіонів України.

Ключові слова: молодіжні організації, молодіжні рухи, євроінтеграційні процеси, євроатлантична інтеграція, демократичні процеси, регіон, регіональні аспекти, молодь, Україна.

Viacheslav REDZIUK,

Lecturer of Department of Political Science, SHEI «Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University» (Ukraine, Pereiaslav-Khmelnytskyi) redziuk@ukr.net

THE YOUTH ORGANIZATIONS OF DEMOCRATIC AND EUROPEAN INTEGRATION DIRECTION IN UKRAINE DURING 2004 – 2014: A REGIONAL ASPECT

The article deals with regional features of formation of the youth movements of European integration and democratic direction in Ukraine in 2004 – 2014. The main reasons of appearing pro-European and democratic youth organizations were described, identified basic factors which have influenced on geography of their spreading. Particular attention is paid to the main activities of youth movements aimed at accelerating Euro-Atlantic integration. A comparative analysis of the activities of the youth initiative in the east, west, north, south and center of Ukraine has been characterized and carried out. The features of activities of national movements in different country's regions, part of which supported Euro-Atlantic integration. On the basis of a complex research of the sources, a coherent picture of the development of democratic and European integration youth organizations in different regions of Ukraine has been formed.

Key words: youth organizations, youth movements, European integration processes, Euro-Atlantic integration, democratic processes, region, regional aspects, youth, Ukraine.

Вячеслав РЕДЗІЮК,

*преподаватель кафедры политологии ГВНЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ им. Г. Сковороды»
(Украина, Переяслав-Хмельницкий) redziuk@ukr.net*

МОЛОДЕЖНЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО И ЕВРОИНТЕГРАЦИОННОГО УСТРЕМЛЕНИЯ В УКРАИНЕ НА ПРОТЯЖЕНИИ 2004 – 2014 годов: РЕГИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ

В статье рассмотрены региональные особенности формирования молодежных движений евроинтеграционного и демократического направления в Украине на протяжении 2004 – 2014 гг. Указанные ключевые причины появления проевропейских и демократических молодежных организаций, выяснены основные факторы, повлиявшие на географию их распространения. Особое внимание акцентировано на основных видах деятельности молодежных движений, направленных на ускорение евроатлантической интеграции.

Охарактеризовано и осуществлено сравнительный анализ деятельности молодежной инициативы на востоке, западе, севере, юге и центре Украины. Раскрыты особенности деятельности националистических движений в различных областях страны, часть из которых поддерживала евроатлантическую интеграцию. На основе комплексного изучения источников сформировано целостную картину развития демократических и евроинтеграционных молодежных организаций разных регионов Украины.

Ключевые слова: молодежные организации, молодежные движения, евроинтеграционные процессы, евроатлантическая интеграция, демократические процессы, регион, региональные аспекты, молодежь, Украина.

Постановка проблеми. Починаючи з 2004 р., євроінтеграційні рухи в Україні поступово активізуються та набирають популярності. У зв'язку з Помаранчевою революцією і перемогою В. А. Ющенка на президентських виборах, Україна здійснила перші кроки до євроатлантичної інтеграції. Особливе значення відіграла молодь, яка вважала, що майбутнє держави визначатиметься побудовою її на демократично-правових засадах та євроінтеграційних принципах. Враховуючи етнічну, мовну, культурну неоднорідність України, варто особливу увагу приділити розвитку молодіжних демократичних та євроінтеграційних організацій у різних регіонах країни, їх особливості, географічне розташування і результати діяльності.

Комплексне вивчення регіональних особливостей формування молодіжних організацій євроінтеграційного та демократичного характеру є головною **метою** цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням участі молодіжних громадських організацій у між революційний період 2004 – 2013 рр. займалися низка дослідників. Відзначимо, що дослідження цієї проблематики відбувалося у контексті вивчення всеукраїнських громадських та політичних рухів. Зокрема, С. Дембіцький (Дембіцький, Любива, 2014), В. Мельник (Мельник, 2017), О. Резнік (Резнік, 2014), розкриваючи загальні тенденції політичних процесів в Україні, порівнюючи розвиток революційних подій у 2004 та 2013 – 2014 рр., розкривали участь молоді як основної рушійної сили політичних змін в Україні. Втім, лише В. Мельник (Мельник, 2017) визначив особливості регіонального формування молодіжних рухів та організацій євроінтеграційного і демократичного характеру на прикладі Волинської області. Характерні риси становлення молодіжних рухів розкривалися у працях Г. Коваля (Коваль, 2013), Б. Кудренко (Кудренко, 2011), Р. Плакіда (Плакіда, 2008), Т. Черкашиної (Черкашина).

Виклад основного матеріалу. Регіональні особливості діяльності молодіжних громадських організацій характеризуються різноманітністю політичних уподобань. Вони є не надто потужними у порівнянні з всеукраїнськими, проте досить ефективними у розв'язанні місцевих проблем (Коваль, 2013: 48). Загалом станом на 2011 р. в Україні налічувалося понад 60 всеукраїнських та більше 300 регіональних молодіжних організацій, різного характеру (Кудренко, 2011: 120). Найбільше переважали організації спрямовані на соціальну роботу серед населення. Проте особливе значення у розбудові державності мали громадські молодіжні організації політичного характеру.

Розвиток євроінтеграційних та демократичних рухів на території України упродовж 2004 – 2014 рр. мали особливості регіонального характеру. Аналізуючи діяльність молодіжних організацій, варто проаналізувати умови їх формування, розвитку та діяльності на території України. Зокрема, упродовж 2004 – 2014 рр., на території західної та північно-центральної частини України були найбільш поширені молодіжні організації євроінтеграційного спрямування, а у південно-східній Україні – проросійського. Таке розмежування пояснюється історичними, зовнішньополітичними та етнічними чинниками. Незважаючи на це, на території південно-східної України також сформувалося низка осередків організацій євроінтеграційного і демократичного характеру, у супереч етнічним та політичним особливостям регіону.

Головною рушійною силою революційних змін завжди була молодь. У 2004 р. під час Помаранчевої революції найбільш чисельнішу групу протестувальників становила молодь віком 18–29 років зі столиці, західних та північно-західних регіонів України (Резнік, 2014: 72). Постмайданий період також позначився активізацією української молоді, яка була авангардом Помаранчевої революції, підтримувала шлях країни до демократичних перетворень, подолання корупції, що, безумовно, спричинило б прискорення євроатлантичної інтеграції України. Українське студентство виступило з вимогою розпочати люстрацію проти чиновників, представників вищих

навчальних закладів, які, зловживаючи службовими повноваженнями, здійснювали незаконні дії під час президентської виборчої кампанії, зокрема брали участь у фальсифікаціях, чинили психологічний тиск на підлеглих та ін. Активісти «Студентської хвилі» Черкаської області підтримали ініціативу керівництва організації стосовно звернення до Верховної Ради України із заявою про чистку у владі. Координатор «Студентської хвилі» Черкаської області Віталій Коваль зазначав, що процес люстрації передовсім стосувався посадових осіб, які чинили беззаконня (Воронцова, 2005а). У зв'язку з цим, організація, об'єднавшись з іншим молодіжним рухом «Пора», розпочала формувати «чорні списки» чиновників, яких необхідно першочергово усунути з посад (Лимаренко, 2005: 2). Процес «очищення» влади потребував не лише законодавчого забезпечення, але кадрового резерву, який можливо використати після люстрації. Відповідно молодь Черкащини вважала, що президент В. А. Ющенко повинен залучити молодь до державотворчих процесів країни (Воронцова, 2005b). Аналогічна тенденція спостерігалася в інших регіонах, де молодь бажала також потрапити до органів влади на різних рівнях.

У постмайданний період політичні сили намагалися переманити активну та мислячу молодь на свій бік, залучаючи їх до разових акцій або створюючи молодіжні організації. Станом на середину 2000-х рр. лише кілька партій мали молодіжні осередки з чіткою структурою та програмою роботи (Гордієнко). Таким чином, за умови залучення молоді до політичного життя регіонів та України загалом можливе формування не лише потужного кадрового резерву, але й сприятиме розвитку демократичних процесів в Україні.

Перемога «Помаранчевої революції» та провали політики В. А. Ющенка у перші роки правління похитнули віру українців стосовно демократизації суспільства. У зв'язку з цим у південно-східних регіонах активізувалися проросійські сили, які пропонували входження України до спільного економічного простору з Росією, що на фоні євроінтеграційних невдач виглядало для населення одним з виходів. Зокрема, «Партія регіонів», «Комуністична партія України», створюючи молодіжні організації, формували серед молоді проросійські погляди. На противагу цим ідеям у північно-західних регіонах сформувався осередок з низки молодіжних організацій, сформовані у постпомаранчевий період, які основну увагу приділяли розгортанню демократичних перетворень в країні, починаючи з місцевого рівня. Проте формування значної кількості молодіжних організацій, зумовило низку розбіжностей між ними, що позначилося на послабленні позицій демократичних та проєвропейських сил. Громадська організація «Пора», яка заявила себе як велика всеукраїнська молодіжна ініціатива, яку підтримувало студентство, увійшовши у політику, почало відмежовуватися від «Нашої України», наголошуючи, що на місцевих рівнях не було здійснено очищення влади, а в Києві місцеві органи не можуть дослухатися до студентства (Центральний державний архів громадських об'єднань. Ф. 332. Оп. 1. Спр. 80. Арк. 39 зв.). Крім того, організація порівняла націоналістів з комуністами, що підсилило протистояння політичних сил «Помаранчевої революції» на місцях. Враховуючи цю ситуацію, молодь, яка була небайдужа до політичних подій 2004 р., або перейшла на бік однієї з демократичних організацій, або намагалася відмежуватися від політичних баталій (Центральний державний архів громадських об'єднань. Ф. 332. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 10–13; Ф. 332. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 14–17). «Пора» найбільш поширеною була у північних та центральних регіонах країни. Основна політична боротьба організації, після об'єднання з партією «Реформи і порядок» проходила за мандати народного депутата та депутата Київради. Відповідно, з її ініціативи у 2005 – 2006 рр. на території Київщини, за підтримки студентства, було організовано низку акцій, спрямованих на заклик до виконання реформ та проведення люстрації в країні і на місцях. Відзначимо, що після Майдану на території Київщини діяла низка молодіжних громадських та політичних організацій, діяльність яких спрямовувалася на поширення європейських цінностей і демократизації суспільства, зокрема: Київська обласна організація «Українська соціал-демократична молодь», районна молодіжна громадська організація «Демократичні перетворення України» (смт. Ставище), молодіжна громадська організація «Ліга Української молоді» (м. Біла Церква), Київська обласна організація «Народно-демократична ліга молоді», ВМГО «Молодий рух» та ін. Загалом упродовж 2004 – 2008 рр. кількість громадських молодіжних організацій зросла з 157 до 246 (ВПОНУ, 2013: 327–338).

Основним центром боротьби між політичними організаціями та діяльності молодіжних осередків політичних партій, рухів став Київ. Перед виборами до парламенту та місцевого самоврядування 2006 р., розгорнулася боротьба за місце міського голови столиці. Очевидно, що будь-яка політична сила розуміла стратегічне значення Київради у розв'язанні державних питань та можливості реалізації нових акцій. Водночас євроінтеграційний курс, проголошений В. А Ющенком, активізував місцеву молодь, яка намагалася перетворити Київ на європейське місто. Серед політичних організацій, які проголошували курс на подальшу демократизацію і підтримували євроінтеграційні прагнення України, слід відзначити такі: «Конгрес українських націоналістів», «Пора», «Молодий рух», «Християнсько-демократична молодь України», «Студентська хвиля», молодіжне об'єднання «Молодь за реформи і порядок» блок «Київ – європейська столиця» та ін. Відзначимо, що політична партія «Київ – європейська столиця» особливу увагу приділяла не лише молодіжній політиці, молодіжним організаціям та студентському самоврядуванню, але й залученню молоді до роботи у місцевих органах самоврядування, зокрема до процесу прийняття рішень у Київradі, зазначаючи, що з цього розпочинається розбудова європейського міста (Центральний державний архів громадських об'єднань. Ф. 332. Оп. 1. Спр. 58. Арк. 121(зв.)–122).

Найбільш розгалужену мережу місцевих, районних чи обласних осередків упродовж другої половини 2000-х рр. мали «Українська соціал-демократична молодь» та «Народно-демократична ліга молоді». Їхніми завданнями стало сприяння розбудові демократичної правової держави та формування на основі молоді громадянського суспільства (Громадські організації, 2011: 456–457). Центристські погляди організацій зумовлювали їх рівномірне розповсюдження по всій Україні. Відповідно їхній вплив на формування європейської молоді зростає.

На території східної України на початку 2000-х рр. діяло 410 молодіжних формувань, серед яких лише 30 % висували політичні вимоги (Плакіда, 2008: 116). Здебільшого ці організації були проросійського спрямування і пропагували спільний економічний та політичний розвиток України з Росією. Незважаючи на це, упродовж 2004 – 2014 рр. діяла низка націоналістичних, демократичних та євроінтеграційних організацій. Станом на 2005 р. у Донецькій області зареєстровано 504 молодіжні громадські організації, значна частина яких – проросійського спрямування (Донбас в етнополітичному вимірі, 2014: 294). У Донецьку більша частина населення представлена російською нацменшиною: 48,2 % росіян та 46,7 % українців (Донбас в етнополітичному вимірі, 2014: 265). Незважаючи на це, у місті було сформовано низку організацій демократичного та євроінтеграційного спрямування, серед яких відзначимо: осередок «Демократичного альянсу», Донецьку обласну молодіжну організацію «Євроклуб», «Донецький молодіжний дебатний центр» та ін. (Кононов, 2008: 76–84). Зазначимо, що упродовж 2004 – 2014 рр. студентство південно-східних областей, які були прихильниками демократичних перетворень та євроінтеграційного вибору, здійснювали низку акцій, конференцій, присвячених цим проблемам. Після повернення до влади «донецьких» активна молодь стала об'єктом переслідувань зі сторони влади, через власну позицію стосовно демократизації держави. Зокрема, у березні 2012 р. з ініціативи низки молодіжних організацій було створено кампанію «МАМА» як систему колективної безпеки молоді. Причиною цього стало переслідування донецьких та херсонських студентів через розповсюдження інформації про кримінальне минуле В. Ф. Януковича (МНК, 2012). Політична партія «Свобода» підтримувала активне студентство та долучилася до акцій, які викривали минуле В. Ф. Януковича. Відзначимо, що Вінницький осередок молодіжного крила партії організував захід «Не співпрацюй з бандитами» у рамках всеукраїнської акції. Враховуючи наступ режиму В. Ф. Януковича, активне студентство Донбасу, прихильне до європейської інтеграції, змушене було об'єднуватися з метою захисту від ймовірних переслідувань.

Відзначимо, що після Помаранчевої революції, на сході України розгорнув діяльність Конгрес українських націоналістів, який сформував і молодіжні осередки. Крім того, на Харківщині ще у 1990-х рр. виник осередок націоналістичної організації «Гризуб ім. Степана Бандери», основою членства якої була молодь. Відзначимо, що створення та діяльність руху упродовж 1990 – 2000-х рр. притаманне для Західних областей України. Незважаючи на правє спрямування організації, «Гризуб» у 2004 – 2014 рр. боровся за формування Української самостійної соборної держави, яка у

майбутньому мала розвиватися на демократично-правових принципах з урахуванням націоналістичної ідеї.

Серед націоналістичних організацій, які відстоювали народовладдя, побудову держави на основі національної ідеї у демократично-правовому векторі та були прихильниками євроатлантичної інтеграції, був Молодіжний націоналістичний конгрес (МНК). Організація стала всеукраїнським молодіжним правим рухом і сформувала власні осередки по всій Україні. Незважаючи на значну популярність на Західній Україні, МНК діяв і в південно-східних регіонах. Зокрема, у 2007 р. спільно з Лігою Українців Канади було проведено акцію «Українська книга Донеччини і Криму», а у 2008 р. в Сєверодонецьку проведено захід «Один народ – одна Україна», спрямовані проти антидемократичних та антиконституційних дій окремих політичних сил східної України (Історична довідка). Відзначимо, що особливої популярності націоналістичні організації на території Донбасу та Криму упродовж 1990 – 2000-х рр. не мали. Проте з початком другого десятиліття ХХІ ст. ідеї націоналізму, а також побудови України за європейськими принципами поступово набувають особливого значення серед населення східної України, яка також стомилася від клану Януковича, про що свідчить значна кількість учасників «Революції гідності» з південно-східних регіонів України, у тому числі молоді.

На Херсонщині упродовж 2005 – 2010 рр. сформувалося 192 молодіжні громадські організації, серед яких були осередки всеукраїнських молодіжних громадських організацій. Відзначимо, що у цей період була створена та проводила діяльність низка громадсько-політичних рухів, які проголошували демократичний курс, а також були прихильниками євроінтеграції, зокрема: Херсонська обласна організація всеукраїнської молодіжної громадської організації «Молодіжний Союз Наша Україна», Херсонська обласна молодіжна громадська організація «Фундація сприяння громадянської активності» (Черкашина).

Загалом південно-східні регіони України відзначалися позицією східної інтеграції, тобто союзу з Росією та Білоруссю. До 2013 р. показник прихильників східних інтересів зростав, зокрема і серед молоді. Як свідчать соціологічні дослідження упродовж 2012 – 2014 рр. відбувалася тенденція поступового зростання прихильників євроінтеграції. Так, якщо у 2012 р. лише 16,6 % виявляли прихильність до західних цінностей, то у 2013 р. цей показник зріс до 18,4 %, а у 2014 – 27,5 % (Дембійський, Любива, 2014: 146). Відзначимо, що у всіх соціологічних дослідженнях позитивну відповідь на питання стосовно євроінтеграції найбільше надавала молодь, яка соціалізувалася у незалежній Україні і не зазнала «радянського» впливу.

Одна з найбільших молодіжних організацій, яка також займалася діяльністю, спрямованою на пропаганду євроінтеграції та побудови національної, демократичної держави, «Молодіжний народний рух» був представлений здебільшого у західних та північно-центральных областях України. Націоналістичні погляди організації не сприймала значна частина молоді східної України та Кримського півострова, проте існували осередки і в цих регіонах, що свідчить про потужність організації. Найбільш активна діяльність здійснювалася на Волині, Київщині, Черкащині. Ключовим завданням організації на місцях була просвітницька робота стосовно перспектив євроатлантичної інтеграції. З початком каденції президентства В. Ф. Януковича організація ініціює низку протестних акцій у м. Києві та обласних центрах. З ініціативи Молодого народного руху відбувся захід «Школа європейського політика», метою якого було «формування свідомої політичної еліти, виховання нової генерації молодих політиків на базі європейських цінностей та надання їм необхідних знань про шляхи реалізації своїх лідерських якостей в умовах сучасного політичного життя України» (МНР).

На території Західної України, зокрема на Волині, Рівненщині, Львівщині переважала діяльність молодіжних націоналістичних організацій, серед них відзначимо такі: Молодіжний націоналістичний конгрес (МНК), Молодий народний рух України, Організація українських націоналістів (ОУН), Тризуб ім. Степана Бандери, Конгрес українських націоналістів, політична партія «Свобода», основу якої становила молодь. Упродовж 2000-х рр. організації були розділені у своїй діяльності, протистояли одна одній, незважаючи на спільну ідею побудови національної демократичної держави, однак під час Майдану у 2004 р. та «Революції гідності» 2013 – 2014 рр. діяли спільно задля досягнення спільної мети. Втім не всі націоналістичні організації були прихиль-

никами євроінтеграції України. Молодий народний рух, Молодіжний націоналістичний конгрес, Конгрес українських націоналістів, «Свобода» під час «Революції гідності» займали євроінтеграційну позицію, а Тризуб ім. Степана Бандери, а згодом «Правий сектор» закликали громадян боротися за зміну режиму і побудову національної держави на демократичних засадах (Солодовник). Обласні та районі осередки націоналістичних організацій стали активними учасниками подій 2013 – 2014 рр. на місцях та наступу і захоплення адміністративних будівель на знак протесту проти свавілля режиму В. Ф. Януковича. Найбільш активними були осередки на Львівщині, Рівненщині, Київщині, Черкащині, Івано-Франківщині та ін.

Проте у західних областях, крім націоналістичних, розгорнули свою діяльність низка демократичних проєвропейських організацій, серед них відзначимо Європейський молодіжний парламент, Асоціацію молодих реформаторів, Українську соціал-демократичну молодь, молодіжні організації політичних партій «Наша Україна», «Батьківщина» та ін. Основним напрямом діяльності організацій стала не лише пропаганда євроатлантичної інтеграції та необхідності проведення демократичних перетворень, але й налагодження співпраці з європейськими молодіжними організаціями і розробка заходів, спрямованих на залучення молоді до політичних процесів у країні. Відзначимо, що всеукраїнська організація Європейський молодіжний парламент, до складу якого входила активна та інтелектуально розвинена молодь у 2004 – 2013 рр. проводила низку заходів, присвячених розвитку політичної культури серед молоді та підготовці майбутніх політичних кадрів. У цей період з ініціативи молоді у більшості областей України проводилися регіональні сесії, на яких розв'язувалися ключові міжнародні політичні, економічні, соціальні проблеми, які розглядаються відповідними комітетами Європейського парламенту. У 2011 р. регіональні сесії відбулися у Чернігові, Тернополі, Кривому Розі, Харкові, Бердянську, Сімферополі. Крім того, у 2011 р. серед шкіл Києва було проведено першу шкільну сесію Європейського молодіжного парламенту, на якій обговорювалися актуальні економічні, політичні, екологічні та культурні проблеми України як європейської держави у структурних комітетах, які відповідають комітетам Європейського парламенту (ЄМП, 2011). Водночас молодь у регіонах, проводячи міні-сесії, займалася пошуком ефективних шляхів прискорення процесів євроінтеграції та демократизації України. У 2011 – 2013 рр. міні-сесії пройшли у Харкові, Тернополі, Сумах, Києві, Львові, Сімферополі, Черкасах, Кам'янці-Подільському (ЄМП, 2011; ЄМП, 2012; ЄМП, 2013). Загалом у 2013 р. Європейський молодіжний парламент провів заходи у 19 з 24 областей України (ЄМП, 2013). Такі заходи об'єднували молодь з усіх європейських країн та формували нове покоління політиків, готових працювати спільно заради подолання проблем регіону. Українська молодь проявляла ініціативу, проводячи низку заходів, конференцій, сесій, з метою прискорення інтеграції до європейської спільноти та пропаганди серед населення перспектив співпраці з ЄС.

Відзначимо, що діяльність Європейського молодіжного парламенту була розповсюджена по всій Україні, проте особливу підтримку її ініціативи отримали на території західної та центральної України. Втім молодь організувала низку заходів, сесій та конференцій і в містах Донбасу та Криму.

Активну участь у громадсько-політичних процесах країни брала волинська молодь, яка входила до значного кола громадських організацій, зокрема таких, як: «Українська соціал-демократична молодь», «Молодий рух», Всеукраїнська організація демократичних сил «Злагода» та ін. Значна частина зареєстрованих організацій демократичного чи євроінтеграційного характеру були осередками обласних та всеукраїнських рухів і лише незначна частина сформувалася як локальні об'єднання (Мельник, 2017: 97–98). Однією з дієвих громадських організацій Волинської області, яка впливала на суспільно-політичне життя регіону була «Асоціація молодих реформаторів». Основними напрямками її діяльності стало залучення молоді до громадського та політичного життя, зміцнення студентського самоврядування, моніторинг за виборами та пропаганда євроатлантичної інтеграції. Відзначимо, що саме за сприяння «Асоціації молодих реформаторів» у 2008 р. було організовано та реалізовано проєкт «Відкрий Європу», завданням якого стало поширення знань про економічне, політичне становище Євросоюзу та перспективи співпраці України-ЄС. У рамках проєкту серед молоді проводилися різні заходи, зокрема інформаційні заняття, брейн-ринг у містах Рожище, Горохів, Ківерці Волинської області (АМР). «Асоціація молодих реформаторів»

підтримувала демократичні зміни і здійснювала моніторинг за дотриманням норм законодавства під час виборчих кампаній у Волинській області. Особливу активність організація проявила під час парламентських виборів 2006 р. та 2007 р. Це була єдина молодіжна організація Волинської області, яка офіційно взяла участь у моніторингу за виборами (Мельник, 2017: 93).

Львівська молодь упродовж 2004 – 2014 рр. активно брала участь у політичному та громадському житті на державному та місцевих рівнях. Зокрема, відзначимо, що найбільш дієвими організаціями, які пропагували розбудову національної демократичної держави, були націоналістичні рухи. Частина з них підтримувала ідеї зближення з Європою, вважаючи це гарантією національної безпеки, економічного розвитку та політичної стабільності держави, при цьому наголошуючи на необхідності національного підходу до розбудови держави (Ляш, 2008: 3). Проте, крім націоналістичних рухів, активну діяльність стосовно демократизації суспільства з метою подальшої євроатлантичної інтеграції здійснювали й інші організації, серед яких відзначимо «Українську соціал-демократичну молодь», Львівська міська молодіжна організація «Євроклуб», «Молодий рух», «Академія української молоді» та ін. Особливо варто відзначити діяльність «Академії української молоді», яка діє на основі ідеалів «Бог і Україна». Її основною метою є виховання молоді як повноцінних громадян України та створення можливостей для всебічного розвитку. Одним із ключових напрямів є міжнародна співпраця та розробка низки заходів, спрямованих на інформування населення стосовно можливості євроінтеграції (АУМ: 2). Створена у Львові, у 2001 р. організація провела низку заходів та налагодила зв'язки за межами України. У 2006 р. організація долучилася до реалізації чотирьох проєктів у рамках програми «Молодь» Європейського Союзу. Зокрема, відбулася зустріч «Думай глобально – дій локально» у Молдові, на якій учасники проводили тренінги, що мали на меті поглиблення знань про ЄС, демократію, толерантність та випрацювали навички реалізації європейських цінностей у своїх регіонах. Водночас відзначимо зустріч «Одна Європа – різне бачення», на якій 28 учасників з Грузії, Польщі, Австрії, України створювали фільм про бачення молоді майбутнього Європи (АУМ: 6–7). Упродовж 2004 – 2014 рр. «Академія молоді України» здійснювала волонтерську діяльність та співпрацювала з європейськими волонтерськими організаціями, тим самим стираючи кордони між країнами ЄС та Україною для спільних благодійних справ. Як бачимо, заходи хоч і не мали політичного підтексту та все ж підготовлювали молодь до євроінтеграційних процесів, започаткованих ще за президентства В. А. Ющенка.

У 2003 р. у Львові було створено молодіжну організацію «Євроклуб», метою якої було сприяння процесам європейської інтеграції. Відзначимо, що члени «Євроклубу» займалися розв'язанням низки завдань, зокрема: 1) виховання молоді на основі демократичних та загальнолюдських цінностей; 2) сприяння встановленню ділових, наукових, культурних зв'язків України з Євросоюзом; 3) інформування молоді про ЄС; 4) поширення інформації про ЄС у вищих навчальних закладах; 5) поширення серед країн-членів Європейського Союзу інформації про історію, культуру України, її основні досягнення та проблеми (Євроклуб).

Загалом, характеризуючи загальне ставлення до європейської інтеграції та ймовірності співпраці з Росією, упродовж 2012 – 2014 рр. населення заходу України більше підтримувало євроінтеграційні прагнення. Втім, запущений процес виховання нового покоління єврооптимістів серед молоді після «Помаранчевої революції» поступово збільшував прихильників союзу з ЄС у північних та центральних областях країни. Так, якщо у 2012 р. населення центральних та північних регіонів більше орієнтувалося на союз з Росією (49,1 %), то у 2013 р. кількість прихильників союзу з Європою та Росією була майже рівною (відповідно 40,5 % і 42,4 %) (Дембіцький, Любива, 2014: 146). Основною рушійною силою євроінтеграції стало активне студентство, яке вважало, що союз з Європою сформує можливості для економічного та політичного розвитку України.

Висновки. Отже, регіональний аспект молодіжних рухів в Україні упродовж 2004 – 2014 рр. зумовлювалися не лише географічними та історичними особливостями, але й політичною ситуацією в країні. Курс на євроінтеграцію та розвиток демократичних процесів спричинили активізацію молоді у різних регіонах країни, особливо на заході. Активна діяльність всеукраїнських та регіональних молодіжних організацій у 2004 – 2013 рр. сприяла вихованню нового покоління мо-

лоді, яке, незважаючи на приналежність до певного регіону країни, під час «Революції гідності» боролася за встановлення європейських демократичних цінностей в українському суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- АМР – Волинська обласна молодіжна громадська організація «Асоціація Молодих Реформаторів (АМоре)» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://eu.prostir.ua/orgs/32704.html?print>
- АУМ – Молодіжна громадська організація «Академія української молоді» – річний звіт за 2006 р. Львів, 2006. 12 с.
- Воронцова, 2005a – Воронцова Т. «Студентська хвиля» вимагає владних чисток // Молодь Черкащини. Черкаси, 2005. № 5. С. 1.
- Воронцова, 2005b – Воронцова Т. «Чого чекають від Ющенка черкащани?» // Молодь Черкащини. Черкаси, 2005. № 2. С. 5.
- ВПОНУ, 2013 – Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Київська область / ред. рада вид.: В. Г. Кремень (гол. ред.) [та ін.]; редкол. тому: В. П. Коцур (гол.) [та ін.]; НАПН України; Асоціація ректорів пед. ун-тів Європи; Ін-т вищої освіти. К.: Знання України, 2013. 419 с.
- Гордієнко – Гордієнко М. Молодіжні рухи в Україні та їх базова типологізація [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/11635/1/14_18Ukr_nac_ideya.pdf
- Громадські організації, 2011 – Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства: монографія / Мін-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; за науковою ред. В. П. Беха; редкол.: В. П. Бех (голова), Г. О. Нестеренко (заст. голови) [та ін.]. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 680 с.
- Дембійський, Любива 2014 – Дембійський С., Любива Т. Геополітичні орієнтації населення України: до і після конфлікту з Росією // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Київ: Інститут соціології НАН України, 2014. Вип. 1 (15). Т. 1. С. 141–146.
- Донбас в етнополітичному вимірі, 2014 – Донбас в етнополітичному вимірі. К.: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2014. 584 с.
- Євроклуб – Львівська міська молодіжна організація «Євроклуб». [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://city-adm.lviv.ua/portal/images/_ngo/ngo1/028_Yevroklub.pdf
- ЄМП, 2011 – Європейський молодіжний парламент – Україна. Річний звіт 2011. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://issuu.com/eypukraine/docs/eyp_ukraine_annual_report_2011_ua
- ЄМП, 2012 – Європейський молодіжний парламент – Україна. Річний звіт 2012. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://issuu.com/eypukraine/docs/annual_report_2012_eng_print
- ЄМП, 2013 – Європейський молодіжний парламент – Україна. Річний звіт 2013. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.eyp-ua.org/images/AR2013UKR.pdf>
- Іляш, 2008 – Іляш Я.: «Державна молодіжна політика недостатньо агресивна» // «Терен-Україна»: газета Молодіжного націоналістичного конгресу. К. 2008. № 3 (23). С. 3.
- Історична довідка – Історична довідка про МНК. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mnk.org.ua/about/history/>
- Коваль, 2013 – Коваль Г. В. Роль молодіжних громадських організацій у формуванні та реалізації державної молодіжної політики // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер.: Державне управління. 2013. Т. 214. Вип. 202. С. 46–50.
- Кононов, 2008 – Кононов С. Молодіжна політика в Україні. Регіональний аспект // Молодіжна політика в Україні: регіональний аспект. К., 2008. С. 74–85.
- Кудренко, 2011 – Кудренко Б. В. Сутність та механізми інституціоналізації молодіжних громадських організацій в Україні // Економіка та держава. 2011. № 7. С. 118–121.
- Лимаренко, 2005 – Лимаренко В. Студенти і «Пора» за справедливість до кінця // Молодь Черкащини. Черкаси, 2005. № 9. С. 2.
- Мельник, 2017 – Мельник В. В. Розвиток політичного процесу в Україні (на прикладі Волинської області): Дис. канд. політ. наук.: 23.00.02. – політичні науки і процеси. Луцьк, 2017. 210 с.
- МНК, 2012 – Діяльність МНК. Коротко // «Терен-Україна»: газета Молодіжного націоналістичного конгресу. К., 2012. № 2 (32). С. 2–7.
- МНР – Молодий народний рух. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.mnr.in.ua/>
- Плакіда, 2008 – Плакіда Р. Можливості місцевих молодіжних організацій у вирішенні проблем молоді // Політичний менеджмент. 2008. № 6. С. 114–121.
- Резнік, 2014. – Резнік О. Структурні виміри участі в помаранчевій революції та Революції гідності // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Київ: Інститут соціології НАН України, 2014. Вип. 1 (15). Т. 1. С. 64–74.

Солодовник – Солодовник І. «Правий сектор» на службі спецслужб всіх часів і народів. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://banderivets.org.ua/pravyj-sektor-na-sluzhbi-spetssluzhb-usih-chasiv-i-narodiv.html>

ТСБ – Тризуб імені Степана Бандери, громадська організація. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://varta.kharkov.ua/hyde-park/ngo-nationalist/1096968>

ЦДАГО – Центральний державний архів громадських об'єднань України.

Черкашина – Черкашина Т. О. Історія становлення та розвитку молодіжних організацій на Херсонщині. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/2855/1/04_cherkashin%D0%B0_ta_history_of_formation.pdf

REFERENCES

AMR – Volynska oblasna molodizhna hromadska orhanizatsiia «Asotsiatsiia Molodykh Reformatoriv (AMoPe)» [Volyn Region Youth Public Organization «Association of Young Reformers (AMoPe)»]. URL: <https://eu.prostir.ua/orgs/32704.html?print> [in Ukrainian].

AUM – Molodizhna hromadska orhanizatsiia «Akademii ukrainskoi molodi» – richnyi zvit za 2006 r. [Youth Non-Government organization «Academy of Ukrainian Youth» – annual report for 2006]. Lviv, 2006. 12 s. [in Ukrainian].

Vorontsova, 2005a – Vorontsova T. «Studentska khvyliia» vymahaie vladnykh chystok [«Student wave» requires authority cleansing]. Molod Cherkashchyny. Cherkasy, 2005. № 5. S. 1. [in Ukrainian].

Vorontsova, 2005b – Vorontsova T. «Choho chekaiut vid Yushchenka cherkashchany?» [«What are waiting for Cherkasy people from Yushchenko?»] // Molod Cherkashchyny. Cherkasy, 2005. № 2. S. 5. [in Ukrainian].

VPONU, 2013 – Vyshcha pedahohichna osvita i nauka Ukrainy: istoriia, sohodennia ta perspektyvy rozvytku. Kyivska oblast [Higher pedagogical education and science of Ukraine: history, present and future development. Kiev region] / red. rada vyd.: V.H. Kremen (hol. red.) [ta in.]; redkol. tomu: V. P. Kotsur (hol.) [ta in.]; NAPN Ukrainy; Asotsiatsiia rektoriv ped. un-tiv Yevropy; In-t vyshchoi osvity. K.: Znannia Ukrainy, 2013. 419 s. [in Ukrainian].

Hordiienko – Hordiienko M. Molodizhni rukhy v Ukraini ta yikh bazova typolohizatsiia. [Youth movements in Ukraine and their basic typology] URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/11635/1/14_18Ukr_nac_ideya.pdf [in Ukrainian].

Hromadski orhanizatsii, 2011 – Hromadski orhanizatsii u dyskursi demokratyzatsii suspilstva [Public organizations in the discourse of society democratization]: monohrafiia / Min-vo osvity i nauky, Nats. ped. un-t imeni M. P. Drahomanova; za naukovoii red. V. P. Bekha; redkol.: V. P. Bekh (holova), H. O. Nesterenko (zast. holovy) [ta in.]. K.: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2011. 680 s. [in Ukrainian].

Dembitskyi, Liubyva 2014 – Dembitskyi S., Liubyva T. Heopolitychni orientatsii naseleennia Ukrainy: do i pislia konfliktu z Rosiieiu [Geopolitical orientations of the population of Ukraine: before and after the conflict with Russia] // Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin. Kyiv: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy, 2014. Vyp. 1 (15). T. 1. S. 141–146. [in Ukrainian].

Donbas v etnopolitychnomu vymiri, 2014 – Donbas v etnopolitychnomu vymiri [Donbas in the ethnopolitical dimension]. Kyiv: IPIEND imeni I.F. Kurasa NAN Ukrainy, 2014. 584 s. [in Ukrainian].

Ievroklub – Lvivska miska molodizhna orhanizatsiia «Ievroklub» [Lviv local youth organization «Euroclub»]. URL: http://city-adm.lviv.ua/portal/images/_ngo/ngo1/028_Yevroklub.pdf [in Ukrainian].

IeMP, 2011 – Yevropeyskyi molodizhnyi parlament – Ukraina. Richnyi zvit 2011 [European Youth Parliament – Ukraine. Annual report 2011]. URL: https://issuu.com/eypukraine/docs/eyp_ukraine_annual_report_2011_ua [in Ukrainian].

IeMP, 2012 – Yevropeyskyi molodizhnyi parlament – Ukraina. Richnyi zvit 2012. [European Youth Parliament – Ukraine. Annual report 2012]. URL: https://issuu.com/eypukraine/docs/annual_report_2012_eng_print [in Ukrainian].

IeMP, 2013 – Yevropeyskyi molodizhnyi parlament – Ukraina. Richnyi zvit 2013 [European Youth Parliament – Ukraine. Annual report 2013]. URL: <http://www.eyp-ua.org/images/AR2013UKR.pdf> [in Ukrainian].

Iliash, 2008 – Iliash Ia.: «Derzhavna molodizhna polityka nedostatno ahresyvna» [«State youth policy is not enough aggressive»] // «Teren-Ukraina»: hazeta Molodizhnogo natsionalistynohoho konhresu. K. 2008. № 3 (23). S. 3. [in Ukrainian].

Istorychna dovidka – Istorychna dovidka pro MNK [Historical information about Youth Nationalist Congress]. URL: <http://mnk.org.ua/about/history> [in Ukrainian].

Koval, 2013 – Koval H. V. Rol molodizhnykh hromadskykh orhanizatsii u formuvanni ta realizatsii derzhavnoi molodizhnoi polityky [The role of youth NGOs in formation and implementing the state youth policy] // Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia»]. Ser.: Derzhavne upravlinnia. 2013. T. 214. Vyp. 202. S. 46–50. [in Ukrainian].

Kononov, 2008 – Kononov S. Molodizhna polityka v Ukraini. Rehionalnyi aspekt [Youth policy in Ukraine. Regional aspect] // Molodizhna polityka v Ukraini: rehionalnyi aspekt. K., 2008. S. 74–85. [in Ukrainian].

Kudrenko, 2011 – Kudrenko B. V. Sutnist ta mekhanizmy instytutsionalizatsii molodizhnykh hromadskykh orhanizatsii v Ukraini [The essence and mechanisms of institutionalization of youth public organizations in Ukraine] // Ekonomika ta derzhava. 2011. № 7. S. 118–121. [in Ukrainian].

Lymarenko, 2005 – Lymarenko V. Studenty i «Pora» za spravedyvist do kintsia [Students and «Time» for justice to the end] // Molod Cherkashchyny. Cherkasy, 2005. № 9. S. 2. [in Ukrainian].

Melnyk, 2017 – Melnyk V.V. Rozvytok politychnoho protsesu v Ukraini (na prykladi Volynskoi oblasti) [Development of the political process in Ukraine (for example, Volyn region)]: Dys. kand. polit. nauk.: 23.00.02. – politychni nauky i protsesy. Lutsk, 2017. 210 s. [in Ukrainian].

MNK, 2012 – Diialnist MNK. Korotko [Activities of Youth Nationalist Congress. Short] // «Teren-Ukraina»: hazeta Molodizhnoho natsionalistychnoho konhresu. K., 2012. № 2 (32). S. 2–7. [in Ukrainian].

MNR – Molodyi narodnyi rukh [Young people's movement]. URL: <http://www.mnr.in.ua> [in Ukrainian].

Plakida, 2008 – Plakida R. Mozhyvosti mistsevykh molodizhnykh orhanizatsii u vyrishenni problem molodi [Opportunities of local youth organizations in solving youth problems] // Politychnyi menedzhment. 2008. № 6. S. 114–121. [in Ukrainian].

Reznik, 2014. – Reznik O. Strukturni vymiry uchasti v pomaranchevii revoliutsii ta Revoliutsii hidnosti [Structural measurements of participation in the Orange Revolution and Dignity Revolution] // Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin. Kyiv: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy, 2014. Vyp. 1 (15). T. 1. S. 64–74. [in Ukrainian].

Solodovnyk – Solodovnyk I. «Pravyi sektor» na sluzhbi spetssluzhb vsikh chasiv i narodiv. [«Right sector» in the service of special services of all time and peoples.] URL: <http://banderivets.org.ua/pravyj-sektor-na-sluzhbi-spetssluzhb-usih-chasiv-i-narodiv.html> [in Ukrainian].

TSB – Tryzub imeni Stepana Bandery, hromadska orhanizatsiia [Trident named after Stepan Bandera, public organization]. URL: <http://varta.kharkov.ua/hyde-park/ngo-nationalist/1096968> [in Ukrainian].

TsDAHO – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh ob'iednan Ukrainy. F. 332. Op. 1. Spr. 152. Ark. 35–35 zv. [in Ukrainian].

Cherkashyna – Cherkashyna T. O. Istoriia stanovlennia ta rozvytku molodizhnykh orhanizatsii na Khersonshchyni [History of formation and development of youth organizations in the Kherson region]. URL: http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/2855/1/04_cherkashin%D0%B0_ta_history_of_formation.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.02.2018 р.

УДК 930:[327.019.52(574):061.1]
DOI: 10.24919/2519-058x.6.123758

Olga GAPEYEVA,
orcid.org/0000-0002-3145-7025
*PhD (History), Senior researcher, doctoral student,
National Army Academy named after Hetman Petro Sahaidachnyi
(Ukraine, Lviv), o.gapeewa@gmail.com*

OVERVIEW OF BASIC MEASURES OF ENSURING OF INFORMATION SECURITY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The article deals with researches of the national information security system and detection of the formation specificities in the Republic of Kazakhstan. The article is based on the problematic-chronological principle.

The resource base of the article is the official documents posted on the official web sites of states organizations. The author concludes that formation of the information security system in the Republic of Kazakhstan shows its cohesion and sufficient efficiency, but Kazakhstan is an object of informational influences from the main players of the region of Central Asia.

Key words: Republic of Kazakhstan, information security system, information security.

Ольга ГАПЕЄВА,
*кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
докторант Національної академії сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного,
(Україна, Львів) o.gapeewa@gmail.com*

ОГЛЯД ОСНОВНИХ ЗАХОДІВ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ У РЕСПУБЛІЦІ КАЗАХСТАН

У статті розглянуто становлення та функціонування національної системи забезпечення інформаційної безпеки у Республіці Казахстан. Дослідження побудовано за проблемно-хронологічним методом. Основу джерельної бази складають нормативно-правові документи з питань забезпечення інформаційної безпеки Республіки Казахстан, які розміщені на офіційних веб-сайтах правничого спрямування.

Після розпаду СРСР Казахстан став об'єктом інформаційних впливів зі сторони основних гравців у Центральноазіатському регіоні – Російської Федерації, США та Китаю.

Протягом перших років незалежності на території Казахстану відбулись декілька виступів російськомовного населення, пов'язаних із підвищенням статусу російської мови та спробою утворення незалежних республік. Представники російськомовної діаспори Республіки є споживачами інформаційної продукції РФ, у якій містяться факти маніпуляції, дезінформації, інтерпретації та реінтерпретації історичних подій. Казахстан є постійним активним учасником міждержавних регіональних організацій – Співдружності Незалежних Держав (далі – СНД), Організації Договору про колективну безпеку (далі – ОДКБ), Шанхайської організації співробітництва (далі – ШОС), а також Організації об'єднаних націй, Митного та Євразійського економічного союзів, і, відповідно, державою-підписантом низки документів з питань забезпечення інформаційної (міжнародної інформаційної) безпеки у рамках цих організацій.

Аналіз становлення національної системи забезпечення інформаційної безпеки у Республіці Казахстан свідчить про її сформованість та достатню ефективність. За роки незалежності Казахстану вироблено нормативно-правову базу, яка представлена низкою концептуальних і доктринальних документів. Інформаційний вплив на суспільну і національну свідомість населення, зростання міждержавного інформаційного протистояння, дезінформація та інформаційний тиск розглядаються як загроза національній безпеці країни. Велику увагу приділено забезпеченню кібернетичної безпеки держави, утворенню науково-дослідницьких інституцій та підготовці фахівців із забезпечення інформаційної безпеки.

Ключові слова: Республіка Казахстан, інформаційна безпека, система інформаційної безпеки.

ОБЗОР ОСНОВНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАНА

В статье рассмотрено становление и функционирование национальной системы обеспечения информационной безопасности в Республике Казахстан. Исследование построено по проблемно-хронологическому принципу. Основу источниковой базы составляют нормативно-правовые документы по вопросам обеспечения информационной безопасности Республики Казахстан.

Проведенный автором анализ свидетельствует о сформированности и достаточной эффективности существующей системы обеспечения информационной безопасности. Нормативно-правовая база по исследуемому вопросу представлена концептуальными и доктринальными документами. Информационное воздействие на общественное и национальное сознание населения, рост межгосударственного информационного противоборства, факты дезинформация и информационного давления рассматриваются в них как угроза национальной безопасности страны. Большое внимание уделено обеспечению кибернетической безопасности государства, созданию научно-исследовательских институтов и подготовке специалистов по обеспечению информационной безопасности.

Ключевые слова: Республика Казахстан, информационная безопасность, система информационной безопасности

Problem statement. The formation and functioning of the national information security system in the Republic of Kazakhstan have certain features and are characterized by a number of related factors.

First of all, Kazakhstan is a permanent active member of interstate regional organizations, such as the Commonwealth of Independent States (hereinafter CIS), the Collective Security Treaty Organization (hereinafter CSTO), the Shanghai Cooperation Organization (hereinafter SCO), as well as the United Nations, Eurasian Customs Union, and therefore is a signatory state of a number of documents on information (international information) security issues within these organizations.

Secondly, after the dissolution of the Soviet Union, independent Kazakhstan became an object of informational influences from the main players of the region of Central Asia – the Russian Federation, the USA, and China.

Yes, in 1989 the largest among the other Soviet republics number of Russian-speaking population lived in the territory of the Kazakh SSR – 6 million people, representing 37.8% of the republic's population (Aleinikov, Borovikov, 2013). In August 1991, at a time of the revival of the Russian Cossacks, a confrontation between Russian and Kazakh activists took place in Uralsk; later, during 1992 – 1994, in Ust-Kamenogorsk, protests were held to establish equal status of the Kazakh and Russian languages, and in 1995 a proposal was made to create a «Russian Altai Republic». In 1999 supporters of the formation of a state «Russian Land» were arrested in the same city (Kazakhstan was wanted to become a «Russian Land»).

In 2010 representatives of the Russian-speaking population of the Eastern Kazakhstan region complained to the presidents of the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan about oppressions on a national basis, the closure of Russian schools, etc. (ibidem) And although the situation was resolved, the analysis of the content posted on the Russian-language resources of the national network segment (.kz.net) indicates an unsteadiness of the situation, particularly in the social and humanitarian environment, an active discussion of language issues and professional abuse of Russians in Kazakhstan, disrespect for monuments of Russian culture, etc. Vladimir Zhirinovskiy accused the government of Kazakhstan of the «russophobic» position and promised «to deal with Kazakhstan» after dealing with Ukraine (Vladimir Zhirinovskiy: «After capturing Ukraine we will capture Kazakhstan»). Notable are the well-known statements of the President of the Russian Federation V. Putin at the youth forum «Seliger» about the Kazakhs' lack of statehood that was «... created by President Nursultan Nazarbayev» (Putin on Kazakhstan: «The Kazakhs did not have statehood»).

Because of a low level of trust in the national media, representatives of the Russian-speaking diaspora of the Republic are consumers of information products of the Russian Federation which contains facts of manipulation, misinformation, interpretation and reinterpretation of historical events. Besides, the opinions of the Russian-speaking citizens about the events of the Revolution of Dignity and the annexation of the Crimean Peninsula by Russian Federation significantly differ which resulted in their (citizens) division into supporters of the policy of the Russian Federation and its opponents. For example, Vyacheslav Gusarov expresses the opinion that half of information consumers in Kazakhstan are under Russian informational influence, which creates a real informational threat» (Gusarov, 2014)

So, the ensuring of the social and individual informational security, the protection of information resources and objects of critical infrastructure are an urgent need, a priority issue of the state policy and a long-term state project in independent Kazakhstan.

The main thesis of the article is a detection of the formation specificities of the information security system in the Republic of Kazakhstan.

The analysis of recent researches. Issues of ensuring of the information security and development of information and communication technologies in Kazakhstan were considered in scientific studies of Kazakh researchers, such as of G. Ibragimova, Z. Asadova, D. Sabitova, B. Kulpendiyeva, L. Karataeva, T. Sadykova, written in Russian, but the authors did not consider the forming of the information security system of the Republic of Kazakhstan through the prism of historical events, particularly those that took place during the first years of independence of the Republic. Neither was this issue overlooked by political analysts, such as V. Gusarov, E. Bagdatov, M. Kucheravy. In our previous articles was analyzed the SCO's activities in the area of international information security (Hapeyeva, 2016) There is no qualitative analysis of the information space of the Republic of Kazakhstan and evaluation of the content posted in the Russian-language media, though.

The statement of the basic material. The researchers distinguish at least three stages in the history of the development of information and communication technologies in Kazakhstan, the development of which is regulated by the Law «On Informatization». The first period falls on the beginning of the 90-ies of the last century and is related to the beginning of training of specialists in the field of «information security» in the leading universities of the country (Asadova, 2013). The second period (1995 – 1999) is characterized by an expansion of the market of information and communication services in the territory of Kazakhstan. In the early 2000s, the formation and development of the national IT segment takes place and the third stage begins.

At the end of the 1990s, the information space of the Republic of Kazakhstan was represented by a set of information sectors that functioned in the interests of individual ministries and departments and were unavailable to most natives. On the agenda came the question of formation of a unified information space of Kazakhstan in accordance with the Presidential Decree № 3787 of December 9, 1997 and the tasks outlined in the Concept «On the Formation of a Unified Information Space».

According to the Concept, the information security of an individual and society is closely linked to the influence on the psyche, consciousness, and public consciousness that is made by using misinformation and informational blackmail, based on the results of electronic control over the people's lives, their political activities and personal plans, and by using all the power of modern media. Means for ensuring of information security of the united information space of the Republic are provided by measures of an organizational, technical and technological nature.

On December 31, 1998 the Governmental Decree of the Republic of Kazakhstan №. 1384 «On Coordination of the Work on the Formation and Development of the National Information Infrastructure, Informatization Processes and Providing of Information Security» was adopted and the Interdepartmental Commission was created. It is worth noting that the representatives of the Committee of State Security of the Republic of Kazakhstan actively partook in the elaboration of the national legislation (Asadova, 2013).

According to the Government Decree of the Republic of Kazakhstan № 993 of September 11, 2002, the Office of the Prime Minister of the Republic was declared the authorized state body for protection of state secrets and the ensuring of information security. At the same time, the issue of ensuring of

information security and general interagency coordination of activity in this area remained under control of the national security authorities.

In 2010, taking into account the need to provide information security in information networks and critical infrastructure facilities, the Kazakhstan Computer Emergency Response Service (KZ-CERT), that has the functions of a national and international coordinator in the field of safe use of information technology was created. Nowadays KZ-CERT has the status of a Response Center for users of national information systems and the Internet and provides advisory and technical support for detection, evaluation, prediction, and prevention of threats in the information sphere. The memorandums of understanding and cooperation in the field of information security with 14 countries of the world are in force. KZ-CERT is also a member of the FIRST (Forum of Incident Response and Security Teams), that unites similar services in other countries. Not only is it a participant of the computer security incident response team (CSIRT Assistance Program), but also a member of the Organization of Islamic Cooperation – the computer incident response service (OIC-CERT) (Decree of the President of the Republic of Kazakhstan No. 174 of November 14, 2011 «On the Concept of Information Security of the Republic of Kazakhstan»).

The next document, the Information Security Concept of the Republic of Kazakhstan, approved by the Presidential Decree of the Republic of Kazakhstan №. 199 of October 10, 2010, determines political, organizational, technical and economic factors influencing the condition of providing of state's information security, but does not establish the concept of «information security».

Yes, political factors include information expansion of the developed countries in the information space of the Republic and the information dissemination in order to obtain unilateral advantages. Among the organizational and technical factors of influence the insufficient level of development of the regulatory framework on information security issues and a limited number of specialists in this area were pointed out (Asadova, 2013)

The new version of the Information Security Concept of the Republic of Kazakhstan until 2016 was approved by the Presidential Decree on November 14, 2011. It corresponds to the basic principles of the Development Strategy of the Republic of Kazakhstan until 2030 – «Prosperity, safety and welfare improvement of all Kazakhstanis» (Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan No. 715 of July 29, 1998 «On the Concept of the Common Information Space of the Republic of Kazakhstan and Measures for its Implementation»). Unlike the previous document, it reflects general tendencies of interstate information confrontation: the usage of information pressure, measures of information warfare and information expansion as effective means and an integral tool for solving major social, economic and political conflicts. The fact of creation of the information troops in the armed forces of the leading countries of the world and intentions of their active use was mentioned for the first time. For the first time the interpretation of «information security», «information terrorism», «information warfare», «cybercrime», «content», etc. was given.

The notion of «information security» in the conceptual documents of the Republic of Kazakhstan is considered as a set of technical and socio-political aspects, meanwhile the socio-political aspect is supposed to protect the national information space and systems of mass media dissemination from determined negative informational and organizational influences, and technical – to protect information systems and information space of the state (Information security of the Republic of Kazakhstan: status and prospects).

It is worth noting the Concept developers focus on a number of threats in the information sphere: the advance of the information confrontation between the world's leading force centers, the preparation and conduction of a struggle in the information space; development of technologies for information manipulation; possibilities of destructive information influence on public consciousness and state institutions that damages the national interests of the country; the dissemination of inaccurate or deliberately distorted information that can harm the national interests of the Republic of Kazakhstan.

The law «On National Security of the Republic of Kazakhstan» № 527-IV of January 6, 2012 defines information security as «... a type of national security that is meant to protect the state's information space, human and citizen rights, society from real and potential threats, and to ensure the state's development and information independence. Among the main threats to the national security of the Republic of Kazakhstan, «... the information influence on the social and national consciousness related

with distortion and dissemination of inaccurate information to the detriment of national security» was mentioned (Information warfares: the battlefield of Russia and Kazakhstan. Part 2 of CAI «Eurasian Monitoring»).

In order to ensure a reliable and safe interstate document circulation in the Republic of Kazakhstan the trusted third party of the Republic of Kazakhstan was created and was put into use in November 2013. The monitoring of the website security and information systems of state authorities is carried out by the Center of Security Monitoring of the «electronic government», whose main task is to support information security by taking necessary measures for prevention, localization and elimination of the consequences of the threats of the «electronic government» components. Equally important is the development of a legislative framework for protection of objects of the critical information infrastructure of the Republic.

On October 6, 2016 the Ministry of Defense and Aerospace Industry was formed by the Presidential Decree of the Republic of Kazakhstan. One of the main activity directions of the ministry is the implementation of state policy in the field of information security and in the field of information and communication (cybersecurity). An Information Security Committee has been created, which serves as an authorized body (regulator) for the development of state policy in the field of national information security and also participates in the implementation of the performance of Ministry strategic functions in the field of information security (Decree of the President of the Republic of Kazakhstan No. 174 of November 14, 2011 «On the Concept of Information Security of the Republic of Kazakhstan»).

Issues related to the formation of the Main Research and Production Institute of Information Security at the Information Security Committee, the National Center for Cyber Security with usage of the mechanism of public and private cooperation, and the Information Security Academy for the high-quality training of national personnel in the field of information security are considered in the Republic of Kazakhstan [80]. Also the Ministry of Information and Communications of the Republic of Kazakhstan was created in 2016.

In order to implement the Presidential Decree № 422 of February 15, 2017 «On Measures for Implementation of the Proclamation of the Head of the State to the people of Kazakhstan dated January 31, 2017 – «The Third Modernization of Kazakhstan: Global Competitiveness» – the Cybersecurity Concept («Cybershield of Kazakhstan») was approved.

One of the topical issues of ensuring of the information space security is the proper training of specialists. Only 7 of 93 institutions of higher education that train ICT specialists train specialists in the specialty «Information Security Systems». 85 specialists were trained in 2016. A tendency of reduction of the state order for training of information security specialists was noticed: if in both 2014-2015 and 2015-2016 60 graduates in the «Information Security Systems» specialty have been trained on the state order, then in 2017 the number reduced to 40. In central government bodies the provision of specialists of this area is 25%, while in the local government ones – 6%. (Asadova, 2013).

It worth noting that in the field of information security of the member states of CIS, CSTO and SCO there are some problematic issues that require measures to unify the national legislation, terminology and conceptual apparatus in this area. Researchers also point out a necessity of formation of a separate legal branch, information law, in the Republic of Kazakhstan (ibiem)

On January 9, 2017, the Governmental Decree №832 of December 20, 2016 «On Ratification of Common Requirements in the Field of Information and Communication Technologies and Information Security» came into force. On August 14, 2017, the initiative group of companies founded the association of legal entities «Kazakhstan Association of Information Security». The Association is meant to develop a scientific school of information security, to improve the training of specialists, develop a methodological framework, legislation funds and information security systems (An information security association has been established in Kazakhstan).

The main directions of ensuring of information security in the Armed Forces, other troops and military formations of Kazakhstan include a continuous analysis (monitoring) and a detection of threats to information security; enhancement of means of information protection from unauthorized access, enhancement of structure of bodies of ensuring of information security and coordination of their interaction; training of specialists.

So, the analysis of the formation of the information security system in the Republic of Kazakhstan shows its cohesion and sufficient efficiency. During the years of Kazakhstan's independence, the appropriate legal and regulatory framework that is represented by a number of conceptual and doctrinal documents where the information influence on the public and national consciousness of the population, growth of interstate information confrontation, misinformation and information pressure are considered as threats to the national security of the country has been developed. Much attention is also paid to ensuring of the state's cyber security, the formation of research institutions and the training of information security specialists.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Алейников, Боровиков, 2013 – Алейников М., Боровиков И. Русское население Казахстана: социально-демографические трансформации (90-е г. XX века) // Мир Евразии: научный журнал. 2013. №2(21). С. 2–8.
- Асадова, 2016 – Асадова З. Состояние и стратегии обеспечения информационной безопасности в странах Центральной Азии на примере Республики Казахстан // Вестник МГИМО-Университета. 2016. № 6. С. 92–96.
- В Казахстане создана ассоциация информационной безопасности [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.caravan.kz/news/v-kazakhstane-sozdana-associaciya-informacionnoj-bezopasnosti-400269/>.
- Владимир Жириновский: «После Украины мы захватим Казахстан» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://haqqin.az/news/29045>
- Возможен ли российский сепаратизм в Казахстане? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://flashpress.kz/blog/flash/66421.html>
- Гапеева, 2017 – Гапеева О. Міжнародна інформаційна безпека – ключовий напрям діяльності Шанхайської організації співробітництва 2006–2017 рр. // Східноєвропейський історичний вісник. 2017. № 4. С. 155–164.
- Гусаров, 2014 – Гусаров В. Информационное противостояние Москвы с Астаной и Пекином [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.ukrpolitic.com/?p=2387&lang=ru>.
- Информационная безопасность Республики Казахстан: состояние и перспективы [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.iisc.kz/>.
- Информационные войны: поле битвы Россия и Казахстан. Часть 2 ЦАИ «Евразийский мониторинг». [Электронный ресурс]. Режим доступа <http://ea-monitor.kz/ekspertnyy-vzglyad/informacionnye-voyny-pole-bitvy-rossiya-i-kazahstan-chast-2>.
- Казахстан хотели сделать «Русской землей»: ИТАР – ТАСС // «Комсомольская правда», 23 ноября 1999 года [Электронный ресурс]. Режим доступа
- Постановление Правительства Республики Казахстан от 29 июля 1998 г. N 715 «О Концепции единого информационного пространства Республики Казахстан и мерах по ее реализации» [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://adilet.zan.kz/rus/docs/P980000715_.
- Путин о Казахстане: «У казахов не было государственности» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.golos-ameriki.ru/a/putin-about-kazahstan-osharov/2434090.html>
- Указ Президента Республики Казахстан от 14 ноября 2011 года № 174 «О Концепции информационной безопасности Республики Казахстан до 2016 года» [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://tengrinews.kz/zakon/prezident_respubliki_kazahstan/kultupa/id-U1100000174.

REFERENCES

- Aleynikov, Borovikov, 2013 – Alejnikov M.V., Borovikov I.E. Russkoe naselenie Kazahstana: social'no-demograficheskie transformacii (90-e g. XX veka) [Russian population of Kazakhstan: socio-demographic transformations (the 90ies of the 20th century)]. World of Eurasia: Scientific Journal, 2013, Nr 2, pp. 2–8. [in Russian].
- Asadova, 2016 – Asadova Z. A 2016, Sostojanie i strategii obespechenija informacionnoj bezopasnosti v stranah Central'noj Azii na primere Respubliki Kazahstan [The state and strategies of information security in the Central Asian countries on the example of the Republic of Casa]. Vestnik MGIMO-University. Nr 6, Pp. 92–96. [in Russian].
- Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan No. 715 of July 29, 1998 «On the Concept of the Common Information Space of the Republic of Kazakhstan and Measures for its Implementation» [Elektronniy resurs]. Rezhim dostupu: http://adilet.zan.kz/rus/docs/P980000715_
- Decree of the President of the Republic of Kazakhstan No. 174 of November 14, 2011 «On the Concept of Information Security of the Republic of Kazakhstan» [Elektronniy resurs]. Rezhim dostupu: https://tengrinews.kz/zakon/prezident_respubliki_kazahstan/kultupa/id-U1100000174/.

Gusarov, 2014 – Gusarov V. Informacionnoe protivostojanie Moskvy s Astanoj [Information Moscow's confrontation with Astana] [Elektronniy resurs]. Rezhim dostupu: <http://www.ukrpolitic.com/?p=2387&lang=en>

Hapeyeva, 2017 – Hapeyeva O. L. Mizhnarodna informacijna bezbeka– ključovij naprijam dijāl'nosti Shanhajs'koi' organizacii spivrobotnyctva 2006-2017 [International informational security as an important course of the Shanghai Cooperation Organization activities: 2006–2017] // East European Historical Bulletin, 2017. Nr 4. Pp. 155–164. [in Ukrainian].

Informacionnaja bezopasnost' Respubliki Kazahstan: sostojanie i perspektivy [Information security of the Republic of Kazakhstan: status and prospects] [Elektronniy resurs].– Rezhim dostupu: <http://www.iisc.kz/>.

Informacionnye vojny: pole bitvy Rossija i Kazahstan. Chast' 2. CAI «Evrazijskij monitoring».[Information warfares: the battlefield of Russia and Kazakhstan. Part 2 of CAI «Eurasian Monitoring»]. [Elektronniy resurs].– Rezhim dostupu: <http://ea-monitor.kz/ekspertnyy-vzglyad/informacionnye-voiny-pole-bitvy-rossiya-i-kazahstan-chast-2>.

Kazahstan hoteli sdelat' «Russkoj zemlej» [Kazakhstan was wanted to become a «Russian Land». Komsomolskaya Pravda». 1999. November 23.

Putin o Kazahstane: «U kazahov ne bylo gosudarstvennosti» [Putin on Kazakhstan: «The Kazakhs did not have statehood»] [Elektronniy resurs].– Rezhim dostupu: <https://www.golos-ameriki.ru/a/putin-about-kazahstan-osharov/2434090.html>

V Kazahstane sozdana asociacija informacionnoj bezopasnosti [An information security association has been established in Kazakhstan] [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <https://www.caravan.kz/news/v-kazahstane-sozdana-associaciya-informacionnoj-bezopasnosti-400269/>.

Vladimir Zhirinovskij: «Posle Ukrainy my zahvatim Kazahstan» [Vladimir Zhirinovskij: «After capturing Ukraine we will capture Kazakhstan»] [Elektronniy resurs]. Rezhim dostupu: <http://haqqin.az/news/29045>

Vozmozhen li rossijskij separatizm v Kazahstane? [Is Russian separatism possible in Kazakhstan?] [Elektronniy resurs]. Rezhim dostupu: <http://flashpress.kz/blog/flash/66421.html>

Стаття надійшла до редакції 12.02.2018 р.

УДК 327(477.87)

DOI: 10.24919/2519-058x.6.123753

Іван ГОДЯ,

orcid.org/0000-0002-4027-8811

кандидат економічних наук, факультет «Туризму та міжнародних комунікацій», кафедра туристичної інфраструктури і сервісу, Ужгородський національний університет (Україна, Ужгород), dz2352@gmail.com

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРИКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЗАКАРПАТТЯ У ТРАНСКОРДОННЕ: НАПРЯМИ, ФОРМИ, ІНСТРУМЕНТИ

У статті простежено трансформацію прикордонного співробітництва Закарпатської області у транскордонне, проаналізовано зміну напрямів, форм та інструментів взаємовідносин Закарпаття із сусідніми регіонами впродовж другої половини XX – початку XXI ст. Визначено основні напрями ТКС за участю Закарпаття, серед яких важливе місце посідає туризм. До головних організаційних форм ТКС належать: кластери, міські агломерації, регіональні мережі, транспортні коридори, міжрегіональна корпорація, регіональні угоди і проекти, євро регіони та ін.

Ключові слова: прикордонне співробітництво, транскордонне співробітництво, напрями, форми, інструменти взаємовідносин, туристичні кластери.

Ivan HODIA,

PhD (Economy), Faculty of Tourism and International Communications, Department of Tourism Infrastructure and Services Uzhgorod National University (Ukraine, Uzhgorod), dz2352@gmail.com

TRANSFORMATION OF TRANSCARPATHIA'S FRONTIER COOPERATION INTO A TRANSFRONTIER ONE: DIRECTIONS, FORMS, AND INSTRUMENTS

The article analyzes the transformation of the Transcarpathian region border cooperation into a transboundary region. It also examines the change of directions, forms and tools of the Transcarpathian interrelations with neighboring regions during the second half of the 20th and the beginning of the 21st centuries. It is determined that the main areas of cross-border cooperation with the participation of Transcarpathia are such: forestry activities, tourism, transboundary ecological-economic cooperation, development of local culture and preservation of historical heritage; environment protection, mitigation and adaptation to climate change; improving the access to the regions, developing sustainable and climate-friendly transport and communications networks and systems; common challenges in the field of security and protection, growth of population welfare of the border areas, activation of foreign economic relations, etc. The main organizational forms of cross-border cooperation include: clusters, urban agglomerations, regional networks, transport corridors, interregional industrial alliances, interregional business associations, interregional corporation, regional agreements and projects, Euroregions, etc. The article points out that the most promising direction of activation of foreign economic relations in the studied territory is the expansion of the network of cross-border tourist clusters in the Ukrainian-Slovak, Ukrainian-Hungarian, Ukrainian-Romanian and Ukrainian-Polish transboundary regions. One of such projects may be a tourist cluster covering the Transcarpathian region of Ukraine and the bordering areas.

The main problems of further development of cross-border cooperation with the participation of Transcarpathia are identified, namely: insufficient institutional and legal support of the system of cross-border cooperation of Ukrainian regions; excessive centralization of foreign economic activity, restrictions that do not allow local self-government bodies to carry out the necessary volume of international economic relations; poor quality of service of the border traffic due to inconsistency of the design capacity of the international automobile check points with actual indicators and their congestion; insufficient investment climate of the border regions of Ukraine; ineffective use of grants; somewhat limited and poorly developed trunk-burden infrastructure, which is a major complication in trade with Ukraine, etc. Along with the economic and legal barriers of cross-border cooperation, public barriers are important, particularly, negative historical experience, lack of entrepreneurial psychological readiness for business cooperation, mental differences, language barriers, lack of regional

cross-border conscience, fear of losing identity, population expectations with regard to the practical results of cross-border cooperation is often not justified. Elimination of these barriers is a priority task, both at the state level and at the local level.

Key words: border cooperation, cross-border cooperation, directions, forms, means of mutual relations, tourist clusters.

Иван ГОДЯ,

кандидат экономических наук, факультет «Туризма и международных коммуникаций», кафедра туристической инфраструктуры и сервиса, Ужгородский национальный университет (Украина, Ужгород), dz2352@gmail.com

ТРАНСФОРМАЦИЯ ПРИГРАНИЧНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА ЗАКАРПАТЬЯ В ТРАНСГРАНИЧНОЕ: НАПРАВЛЕНИЯ, ФОРМЫ, ИНСТРУМЕНТЫ

В статье прослеживается трансформация приграничного сотрудничества Закарпатской области в трансграничное, проанализированы изменение направлений, форм и инструментов взаимоотношений Закарпаття с соседними регионами в течение второй половины XX – начала XXI в. Определены основные направления ТГС с участием Закарпаття, среди которых важное место занимает туризм. К главным организационным формам ТГС относятся: кластеры, городские агломерации, региональные сети, транспортные коридоры, межрегиональная корпорация, региональные соглашения и проекты, еврорегионы и др.

Ключевые слова: приграничное сотрудничество, трансграничное сотрудничество, направления, формы, инструменты взаимоотношений, туристические кластеры.

Постановка проблеми. Наявність значних туристично-рекреаційних ресурсів на території Карпатського Єврорегіону забезпечує нарощування потенціалу відпочинкової індустрії в державах-сусідах: Україні, Угорщині, Словаччині, Польщі, Румунії. Це дає всі підстави для спільного використання учасниками ринку туристичних послуг прикордонних регіонів цих країн наявного туристично-рекреаційного потенціалу з метою отримання синергетичних ефектів у межах транскордонних регіонів, сформованих на кордоні між Україною та ЄС. Це є особливо актуальним для Закарпаття, розташування якого на кордонах з чотирма зазначеними країнами визначає важливість для регіону розвитку транскордонного співробітництва з прилеглими територіями суміжних країн, а для України – використання потенціалу краю як природного моста між Східною та Центральною Європою. «Потрібно брати до уваги, – підкреслює Є. Кіш, – що після приєднання у 2004 р. центральноєвропейських країн до ЄС Україна може формувати політику сприяння транскордонному співробітництву (ТКС) не лише з кожною з них або з відповідними регіональними, але й безпосередньо з керівними європейськими структурами. В свою чергу, з кожним західним сусідом, зокрема з прикордонними адміністративно-територіальними одиницями, органи влади України можуть погоджувати і здійснювати спільні кроки в структурах ЄС, зокрема, з метою реалізації спільних транскордонних проектів. Таким чином, співпраця між прикордонними адміністративно-територіальними одиницями виконує також роль інструменту європейської інтеграції України, зокрема її регіонального виміру» (Кіш та ін., 2014). Зауважимо, що прикордонне співробітництво Закарпаття з сусідніми країнами має тривалу історію, упродовж якого воно зазнало значної трансформації.

Аналіз досліджень. Дослідженням транскордонного співробітництва України взагалі й Закарпаття зокрема присвячено чимало праць таких науковців, як Н. Габчак (Габчак, 2016), В. Гарагонич (Гарагонич, 2010), Б. Дяченко (Дяченко та ін., 2006), І. Заблодська (Заблодська, Ахромкін, 2013), Є. Кіш (Кіш, Лендьял, Мітряєва, 2014), Н. Куля (Куля, 2014), О. Лизанець (Лизанець, 2010), Н. Мікула (Мікула, 2008), О. Передрій (Передрій та ін., 2003), М. Рубіш (Рубіш, 2013), К. Сочка (Сочка, 2014), В. Фуртій (Фуртій, 2016) та ін. У своїх роботах вони розглядають історичні аспекти та сучасний стан розвитку транскордонного співробітництва Закарпаття в різних сферах, розвиток туризму у посткомуністичних країнах, які межують із Закарпаттям, тощо. Однак співробітництво в галузі туризму висвітлено недостатньою, на наш погляд, мірою. Крім того, динаміка розвитку транскордонного співробітництва вимагає новіших досліджень. При цьому важливо

простежити зміни напрямів та інструментів транскордонного співробітництва, які відбулися за останні майже три десятиліття.

Мета статті – проаналізувати трансформацію напрямів, форм та інструментів транскордонного співробітництва Закарпаття із сусідніми регіонами впродовж другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу. Закарпатська область розташована на крайньому заході України. На північному сході, сході й південному сході межує зі Львівською та Івано-Франківською областями, а на північному заході, заході та півдні кордони області збігаються з державним кордоном України загальною протяжністю 467,3 км, у тому числі з Польщею – 33,4 км, Словаччиною – 98,5 км, Угорщиною – 130,0 км та Румунією – 205,4 км. Загальна протяжність державного кордону з суміжними державами становить 467,2 км (Статистичний щорічник, 2017: 23).

Унікальне геополітичне розташування області на перехресті міжнародних транспортних, економічних, торговельних, культурних шляхів сприяє розвитку й подальшому поглибленню всебічного міждержавного співробітництва, відводить важливу роль регіону в інтеграції України в європейські структури.

В історичному аспекті транскордонне співробітництво із суміжними країнами Закарпатської області бере свій початок з 1946 р. У перші повоєнні роки, незважаючи на майже непрозорий режим кордонів, спостерігалось взаємне прагнення громадськості, населення прикордонних областей і країв до встановлення або ж відновлення безпосередніх контактів.

У результаті розв'язання цілої низки складних економічних і соціальних питань у кожній з країн склалися сприятливі передумови для налагодження прикордонного економічного співробітництва. На початку 50-х рр. минулого століття, прикордонні контакти закарпатських (Україна), східнословачьких (Чехословаччина) і саболч-сатмарських (Угорщина) трудових колективів мали переважно пізнавальний характер. Первинною формою прикордонних зв'язків було ділове листування між партійними органами, державними установами та громадськими організаціями з різних питань і сфер спільної діяльності, обмін вітальними телеграмами, листами з нагоди національних свят та ін. (Приграничне співробітництво, 1990: 31).

Ці роки можна вважати першим етапом транскордонного співробітництва. На початку зв'язки зводилися до участі населення сусідніх країн в естафетах дружби і мітингах на кордонах. Відбувалися, щоправда нечисленні, візити чехословачьких, угорських, румунських делегацій задля ознайомлення з формами і методами роботи традиційних радянських установ з питань керівництва відновленням зруйнованого війною народного господарства, будівництва нових об'єктів виробничого і соціально-культурного призначення.

В умовах прикордонного співробітництва першого етапу існували такі форми, як обмін передовим досвідом роботи в різних напрямках і галузях діяльності; надання всебічної допомоги партнерами один одному на безвалютній основі через встановлення прикордонного товарообігу, торгівлі між торговельними організаціями прикордонних областей.

Особливої актуальності прикордонне співробітництво набуло у сфері розвитку і взаємодії прикордонної транспортної інфраструктури. Навесні 1966 р. стала до ладу нова електрифікована 100-кілометрова ширококолейна залізниця між станціями Ужгород – Павлове – Кошице. Прикордонна дільниця Чоп – Чірна-над-Тисою була переведена на електрифіковану тягу. І як результат, якщо спочатку станція обслуговувала 250 тис. тонн вантажів, то вже у 1977 р. – 8 – 10 млн тонн (Дяченко та ін., 2006: 121).

Другий етап у розвитку прикордонного співробітництва Закарпатської області бере свій початок у 1971 р. і пов'язаний з прийняттям країнами-членами Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ) Комплексної програми дальшого поглиблення і удосконалення співробітництва та розвитку соціалістичної економічної інтеграції. Особливістю цього етапу було те, що форми прикордонних зв'язків усе більше охоплювали виробничу, науково-технічну сфери, активно сприяли процесам реалізації інтеграційних програм у рамках співробітництва країн-членів РЕВ. На цьому етапі поглиблювався зміст форм міжнародних і прикордонних зв'язків, які існували до того. Вони стабілізувалися, переводилися на планову основу співробітництва на базі річних і дворічних планів. Здійснювалася реконструкція залізничних і автомобільних коридорів на кордонах,

будувалися гідротехнічні прикордонні об'єкти, міжнародні високовольтні лінії електропередач, а також мережа транзитних газо-, нафтопродуктів та об'єктів, що забезпечували їх функціонування (Дяченко та ін., 2006: 122).

Традиційною формою співробітництва між Закарпатською областю і сусідніми країнами було надання сільськогосподарськими підприємствами взаємодопомоги у збиранні врожаю зернових культур, поширювався досвід господарювання. У процесі взаємообміну досвідом відбувався його подальший розвиток, формувалася спільний передовий досвід, що стало новим колективним надбанням прикордонного співробітництва.

Третій етап у прикордонному співробітництві припав на другу половину 80-х рр. ХХ ст. Характерним для нього було посилення виробничо-економічних зв'язків, впроваджувалися нові форми співробітництва, дедалі глибше вони охоплювали виробничу систему. Це стало можливим завдяки реформам, що здійснювалися у господарському управлінні в СРСР і, зокрема, у питаннях зовнішньоекономічної дальності. З метою заохочення підприємств, що розвивали прямі зв'язки, їм залишалася уся валютна виручка від кооперативних поставок. Для поставок у рамках прямих зв'язків було передбачено спрощений митний режим, за яким дозвіл на експорт та імпорт надавався автоматично на базі укладених договорів. Було значно спрощено і порядок відрядження спеціалістів підприємств-учасників співробітництва, яке переросло в транскордонне (Регіони України, 2005: 457–458).

Вищою формою у прямих зв'язках із закордоном стало створення спільних підприємств за участі зарубіжних партнерів. Одним із таких прикладів було створення радянсько-чехословацького науково-виробничого об'єднання «Робот» у м. Пряшеві (1986), до якого увійшли 6 чехословацьких і 8 радянських проектно-конструкторських організацій та підприємств, у тому числі Мукачівський верстатобудівний завод ім. Кірова (Передрій, 2003: 136).

Таким чином, третій етап на межі другої половини 80 – 90-х рр. ХХ ст. відіграв певну позитивну роль у процесі трансформації прикордонної співпраці Закарпаття до транскордонного співробітництва регіонів. Проте реальну правосуб'єктність на здійснення транскордонних зв'язків загальноєвропейського типу з прикордонними адміністративно-територіальними одиницями Закарпатська область отримала лише одночасно з незалежністю України. Цей період з 1991 р. до травня 2004 р. О. Лизанець відносить до четвертого етапу як прикордонного, так і транскордонного співробітництва, оскільки воно характеризується співробітництвом прикордонних територій незалежних держав, які утворилися після демократичних революцій та проголошення незалежності України (Лизанець, 2010: 109).

П'ятий етап прикордонного співробітництва, яке перейшло у транскордонне, варто вести з травня 2004 р., коли сусідні держави – Угорщина, Словаччина, Польща, які межують у межах кордонів України із Закарпатською областю, стали членами Європейського Союзу.

Аналізуючи історію розвитку прикордонного і транскордонного співробітництва, варто, на думку В. Гарагонича, враховувати недоліки і упущення, які були характерні для комуністичних часів. А це – директивно-примусовий характер вказівок, відсутність вираження справжніх інтересів населення, політична та ідеологічна кон'юнктура основа, шаблонність рішень і уніфікація дій. «І хоча, – зауважує вчений, – попередній тип взаємозв'язків показав свою нестійкість, однак було б помилково повністю відмовлятися від системи контактів, заснованих у той час. Зокрема, численні зв'язки між школами та університетами, а також між молодіжними та культурними організаціями можуть бути використані у нових умовах прикордонного співробітництва. Доцільно ретельно й уважно проаналізувати весь досвід прикордонного співробітництва, відділити зерно від полови, щоб вкотре не наступати на граблі помилок минулого» (Гарагонич, 2010: 95).

Науково-методичне та правове забезпечення міжрегіонального (транскордонного) співробітництва – це сукупність сучасних інструментів (форм, методів, підходів, політик, концепцій стратегій, нормативно-правових актів), а його активізація передбачає визначення та впровадження сучасних (новітніх) організаційних форм, які є складовими інфраструктури міжрегіонального співробітництва.

До сучасних організаційних форм міжрегіонального співробітництва, на думку І. Заблудської, слід віднести: кластери, міські агломерації, регіональні мережі, транспортні коридори, міжрегіо-

нальні союзи промисловців, міжрегіональні асоціації підприємців, міжрегіональну корпорацію, регіональні угоди і проекти, єврорегіони тощо, які сприяють прискоренню обігу матеріальних, фінансових, інформаційних, трудових ресурсів регіонів та підвищення ефективності їх використання завдяки застосуванню переваг та можливостей сучасних організаційних форм транскордонного співробітництва (Заблудська, Ахромкін, 2013: 22).

За роки незалежності України Закарпатська область нагромадила багатий досвід ТКС:

- виступила ініціатором створення у 1993 р. Карпатського Єврорегіону;
- є активним учасником у Програмах сусідства;
- здійснює дослідження і розвиток транскордонного та міжрегіонального співробітництва;
- активізує свою діяльність у впровадженні стратегічно важливих проектів транскордонного співробітництва;
- є важливою територією щодо впровадження інноваційних програм та проектів ЄС (Рубіш, 2013: 190).

Закарпатська область виступає одним із найбільш активних учасників транскордонного співробітництва в Україні. Вона багато років поспіль бере участь у реалізації усіх програм сусідства, які діють на східному кордоні ЄС: TACIS, INTERREG, FARE, CADSES, ENPI. Як результат, існує ціла низка успішних проектів, реалізованих в області за фінансової підтримки ЄС. Зокрема, йдеться про таке:

- 1) проект соціально-медичної реабілітації дітей в дитячій обласній лікарні;
- 2) проект розвитку мережі очистки стічних вод «Чиста Вода»;
- 3) проекти будівництва протипаводкових об'єктів та управління паводками у басейнах річок області;
- 4) проект розвитку малого і середнього бізнесу;
- 5) проведення капітального ремонту під'їзних шляхів до пунктів пропуску на українсько-угорському кордоні;
- 6) заснування низки туристично-інформаційних центрів;
- 7) побудова вантажного терміналу у пункті пропуску Ужгород, що дало можливість збільшити потік вантажного автотранспорту з 150 до 500 од. на добу;
- 8) проведення реконструкції пункту пропуску «Чоп – Загонь» на кордоні з Угорщиною.

З метою активізації транскордонного та міжрегіонального співробітництва Закарпатська обласна рада за період із грудня 2016 р. до грудня 2017 р. прийняла низку програм, що передбачають різноманітні заходи соціально-економічного, науково-технічного, екологічного, культурного співробітництва із зарубіжними країнами на регіональному та місцевому рівнях, поглиблення співпраці, прискорення розбудови прикордонної інфраструктури, створення спільної системи захисту навколишнього природного середовища тощо.

Йдеться про щорічні програми: Програма співробітництва між Закарпатською областю (Україна) та округом Верхня Франконія (Німеччина); Виконавчий протокол до Меморандуму про співпрацю між Закарпатською обласною державною адміністрацією, обласною радою та Кошицьким самоврядним краєм; Програма спільних дій Пряшівського самоврядного краю та Закарпатської обласної державної адміністрації, Закарпатської обласної ради; Програма фінансового забезпечення розвитку транскордонної співпраці органів місцевого самоврядування Закарпатської області та ін.

Обласна рада і надалі працює у напрямку розвитку ділової прикордонної інфраструктури, поглиблення міжнародного й транскордонного співробітництва та співпраці між місцевими і регіональними громадами країн-сусідів. Унаслідок цього протягом 2017 р. спільно із зарубіжними партнерами реалізовано більше 10 інвестиційних проектів. У цьому напрямі здійснюється багато промоційних заходів, впроваджуються нові ініціативи.

Загалом обласна влада докладає максимум зусиль для створення позитивного інвестиційного іміджу регіону. Тому головний зміст діяльності обласної ради полягає у забезпеченні соціально-економічного розвитку територіальних громад Закарпаття: залучення інвестицій у розвиток економіки та соціальної сфери, розширення міжрегіональних та транскордонних зв'язків, пошук додаткових джерел наповнення бюджету. З цією метою прийняття і реалізовується низка цільових

програм у різних сферах життєдіяльності: освіти, охорони здоров'я, культури, спорту, соціального забезпечення, екології, туризму, протипаводкового захисту.

У цей період активізовано роботу, спрямовану на поглиблення міжнародної співпраці з угорськими партнерами. Майже 100 проектів з енергозбереження, капітального ремонту установ соціальної сфери загальною вартістю більше 30 млн. грн. реалізовано за 2015 – 2017 рр. спільно з угорськими партнерами в рамках програми Східного партнерства.

У 2017 р. Закарпаття отримало від уряду Угорщини гуманітарний вантаж із хірургічними інструментами та іншими засобами медичного призначення вартістю 405 тис. євро. Упродовж останніх двох років з ініціативи резидентів та лікарів Семелвейської університетської клініки та за підтримки уряду Угорщини було проведено скринінгове обстеження стану здоров'я жителів 15 населених пунктів Закарпаття. Так, наші угорські сусіди повністю забезпечили Закарпатський край необхідними дитячими вакцинами, які були відсутні, або у лікарнях їх було недостатньо. Також 2017 р. обласна лікарня ім. Андрія Новака отримала з Угорщини розчини для перитонеального діалізу для хворих з хронічною нирковою недостатністю на суму 750 тис. грн. (Про роботу Закарпатської обласної ради, 2017).

За сприяння Комітету Регіонів ЄС, Уряду Угорщини, згідно з рішеннями Загальних зборів Саболч-Сатмар-Березької області Угорщини та Закарпатської обласної ради, діє Європейське об'єднання територіального співробітництва з обмеженою відповідальністю «ТІСА» (Tisza EGTC), завдяки якому відносини між двома країнами отримали новий імпульс. З часу заснування цього юридичного інструменту ЄС, покликаного розвивати співпрацю регіонів, Tisza EGTC є першим проектом в Україні, першим об'єднанням, створеним між країною-членом ЄС та третьою країною, тобто, по суті, прецедентом.

Як підкреслив голова Закарпатської облради М. Рівіс, створення європейського територіального об'єднання відіграє унікальну роль для Закарпаття, яке стане майданчиком для відпрацювання нових механізмів та форм співробітництва України з ЄС за рахунок фінансування спільних транскордонних проектів. Це стане ще однією сходинкою для використання відносно нового юридичного інструменту Європейського Союзу – співпраці у рамках Європейського об'єднання територіального співробітництва як одного з інноваційних елементів реалізації регіональної політики ЄС «Європа без роз'єднуючих кордонів». Реалізація цього проекту дозволить залучити кошти ЄС для здійснення низки спільних проектів, спрямованих на вирішення найболючіших проблем територіальних громад Закарпаття (У Закарпатській облраді, 2016).

На сьогодні, зазначає Н. Степаненко, туризм виступає активним чинником активізації міжнародного співробітництва. Однак без важелів державного втручання, тобто регулювання туристичної галузі, успішний вихід України на зовнішні ринки туристичних послуг неможливий. Державі необхідно досягати високого рейтингу в розвитку цієї галузі. Мається на увазі не лише величезний потенціал акумуляції фінансових ресурсів, а й міжнародний авторитет і сфера впливу в глобальному середовищі. Для досягнення такого результату Україні необхідна ефективно розроблена стратегія «завоювання» світового туристичного ринку. При її розробці необхідно враховувати той факт, що найкращі умови розвитку туристичних послуг уже сформовані й досконалі в розвинутих державах, а це, в свою чергу, сприяє розвитку жорсткої конкуренції на цьому ринку (Степаненко, 2014).

Це повною мірою стосується і Закарпаття, яке характеризує наявність різноманітних та багатих природних рекреаційних ресурсів, вигідне розташування у географічному центрі Європи, наявність відповідної прикордонної інфраструктури, надлишок кваліфікованих дешевих людських ресурсів, об'єктивно зумовлені обмеження для розвитку окремих галузей економіки (зокрема сільського господарства), екологічно чисте навколишнє середовище, податкові пільги. Усе це – основні передумови, що визначають пріоритетність спеціалізації регіонального господарського комплексу на туристично-рекреаційному напрямку. Протягом століть Закарпаття перебувало у складі різних держав, що знайшло відображення в архітектурних пам'ятках, культурних традиціях, особливостях національної кухні, які поєднують українські, угорські, словацькі, румунські риси (Сочка, 2014: 44).

Серед основних напрямків розвитку ринку туристичних послуг Закарпаття у контексті транскордонного співробітництва слід відзначити такі:

- спільні транскордонні проекти Закарпатської та Саболч-Сатмар-Березької областей на тему: «Транскордонні туристичні шляхи та пам'ятки архітектури», в рамках якого видано путівники українською та угорською мовами; «Розширення прикордонних професійних зв'язків»; «Створення регіонального туристичного інформаційного центру в Закарпатській області». У рамках останнього створено турінфоцентр у Берегові Закарпатської області. Стратегічним напрямком співпраці, в якому зацікавлені як Україна, так і Угорщина є «інструмент» сусідства Європейської Комісії під назвою «Програма Сусідства: Україна – Угорщина – Словаччина». У рамках цієї програми Європейською Комісією виділено фінансування, яке сторони повинні освоїти за допомогою написання неприбуткових проектів. Угорська сторона зацікавлена у спільному з українською стороною написанні проектів, оскільки це є єдиною можливістю залучення коштів з європейських структурних фондів;

- особливості природно-ресурсного потенціалу та системи розселення дають змогу розвитку різних видів туристичних маршрутів у межах транскордонного регіону (міжнародні туристичні маршрути: «Спільна культурна спадщина: Україна – Румунія», «Карпатський Єврорегіон», «Шляхами бравого солдата Швейка», «Зелене коло» та ін.);

- розвинута система освіти в галузі туризму, спорту та культури;

- наявність спільних туристичних та краєзнавчих центрів;

- перетин транзитних міжнародних шляхів (автомобільних, залізничних, авіаційних) тощо.

Перспективи розвитку транскордонного співробітництва за участю Закарпаття викладено у «Стратегії розвитку Закарпатської області на період до 2020 рр.». Роль ТКС у цьому документі розглядається стратегічною і постійно зміцнюваною та вдосконалюваною платформою для економічного, культурного та духовного розвитку Закарпаття і його громад. Більше того, якщо у Регіональній стратегії до 2015 р. ТКС було виділено в окрему стратегічну ціль «Поглиблення транскордонної та єврорегіональної співпраці», то в Стратегії Закарпаття-2020 підкреслюється, що ТКС як один із важливих інструментів регіонального розвитку доцільно поширити на реалізацію усіх без винятку стратегічних і операційних цілей та завдань.

Таким чином, нова регіональна стратегічна роль ТКС буде обумовлена ще й сучасними європейськими підходами до взаємодії прикордонних територій з визначенням пріоритетів фінансової підтримки ТКС щодо таких аспектів взаємодії, як: економіка; суспільство і соціальна сфера; екологія та сталий розвиток; організаційні та адміністративні механізми співпраці. І це саме ті аспекти, на розв'язання проблем яких нині в регіонах України і спрямовані Стратегії їх регіонального розвитку.

Важливим є й те, що регіональна політика ЄС, спрямована на ліквідацію диспропорцій розвитку і підвищення рівня життя населення, здебільшого стосується периферійних, східних регіонів країн-сусідів України, що є сусідніми до периферійних ще з часів СРСР західних регіонів України, до яких належить і Закарпаття. Отже, цілі ЄС і України щодо просторово-регіонального розвитку повністю збігаються, їх досягнення значною мірою може забезпечуватись через механізми й інструменти ТКС.

Ефективним інструментом у розв'язанні економічних та політичних проблем прикордонних регіонів суміжних країн вбачається створення туристичних кластерів, за визначенням Н. Мікули, – «групи незалежних компаній та асоційованих інституцій, що географічно зосереджені у транскордонному регіоні, співпрацюють та конкурують, спеціалізуються в різних галузях, проте пов'язані спільними технологіями та навичками і взаємодоповнюють одна одну, об'єднуючись для реалізації спільних проектів чи виготовлення спільних продуктів, що в кінцевому підсумку дає можливість отримання синергетичних та мережевих ефектів, дифузії знань та навичок тощо» (Мікула, 2008: 132).

Впровадження кластерного підходу вважається в Європі одним із ефективних засобів забезпечення конкурентоспроможності національної та регіональної економіки. Реалізація загальноєвропейських засад просторового розвитку, розширення ЄС до кордонів України, активізація транскордонного співробітництва та реалізація Державної стратегії регіонального розвитку України

зумовили необхідність розробки і впровадження нових механізмів підвищення конкурентоспроможності прикордонних регіонів, серед яких особлива увага надається кластерному підходу (Рекомендації, 2010: 9).

Європейський досвід свідчить, що створення транскордонного партнерства зумовлює суттєві переваги для транскордонних регіонів і дає можливість активного залучення громадських, приватних організацій та третього сектору з обох сторін кордону, використання їх знань та інтересів з питань транскордонної діяльності в галузі туризму.

Як правило, транскордонні кластери формуються в умовах вже ustalених транскордонних взаємозв'язків між суб'єктами підприємництва прикордонних територій сусідніх країн, а їхня ефективна діяльність ґрунтується на взаємовигідній співпраці суб'єктів господарювання, органів влади, неприбуткових і громадських організацій цих територій.

Це дає підстави стверджувати, що поширення мережі транскордонних туристичних кластерів в українсько-словацькому, українсько-угорському, українсько-румунському та українсько-польському транскордонних регіонах є найбільш перспективним напрямом активізації зовнішньоекономічних зв'язків на досліджуваній території.

Одним із таких проектів, на думку Н. Габчак, може стати туристичний кластер, що охоплюватиме Закарпатську область України та прикордонні території, зокрема: регіон Саболч-Сатмар-Берег в Угорщині, Кошицький та Пряшівський краї Словаччини, а також район Сату-Маре в Румунії. Функціонування цього кластера поширюватиметься на всі чотири транскордонні регіони, сформовані між Україною та ЄС (Габчак, 2016).

Кластерний підхід до транскордонного туризму, на погляд Н. Кулі, дає можливість більш далекоглядно дивитися на цю галузь і віднаходити унікальні економічні можливості. Вони полягають у тому, що кордони цієї галузі економіки постійно розширюються. Сьогодні в Закарпатській області функціонує 661 підприємство з іноземними інвестиціями із 48 країн світу. Основні інвестори – країни Європейського Союзу, якими на сьогодні в економіку області внесено 241,5 млн. дол. США у такі галузі, як промисловість, оптова та роздрібна торгівля, транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність. Успішна багаторічна співпраця з іноземними компаніями показала, що іноземний бізнес може ефективно і спокійно працювати в регіоні, приносячи вигоду як українським, так і закордонним партнерам (Куля, 2014).

Основними передумовами для створення транскордонних туристичних кластерів у межах вищезгаданих транскордонних регіонів, а також інших транскордонних регіонів, сформованих між Україною та ЄС, є:

- пріоритетність туризму для розвитку прикордонних територій кожної з держав-учасниць;
- позитивна динаміка туристичних потоків за останні декілька років, зростання обсягів взаємних туристичних обмінів у межах транскордонних регіонів;
 - сприятливе географічне розташування на перетині транзитних міжнародних шляхів (автомобільних, залізничних та авіаційних), що сприятиме оптимізації потоків мандрівників;
- значна кількість закладів розміщення туристів, які мають відносно низькі коефіцієнти завантаженості протягом року, а співробітництво на основі впровадження кластерної моделі розвитку туризму в транскордонному регіоні допомогли активізувати туристичні підприємства та забезпечити вищий рівень використання потужностей закладів розміщення у транскордонному регіоні за рахунок створення комплексного туристичного продукту (Габчак, 2016).

Отже, співпраця між прикордонними регіонами Закарпатської області України та її західними сусідами триватиме й надалі. Її пріоритетами є:

- 1) створення єдиної мережі туристично-інформаційних центрів;
- 2) розбудова митної та прикордонної інфраструктури сторін;
- 3) розвиток партнерської мережі між територіальними громадами, органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями прикордонних регіонів;
- 4) розвиток ділового співробітництва через активізацію інвестиційної та зовнішньоекономічної діяльності між прикордонними територіями в галузі туризму;
- 5) здійснення спільних заходів щодо активізації розвитку туристичної інфраструктури в прикордонних регіонах тощо.

Висновки. Таким чином, екскурс у недалеке минуле показав, які суттєві зміни відбулися в стосунках між Україною та сусідніми країнами Центрально-Східної Європи. За радянських часів взаємини ґрунтувалися на директивно-примусовому характері вказівок, політичній та ідеологічній кон'юнктурній основі, їм були притаманні шаблонність рішень і уніфікація дій, відсутність вираження справжніх інтересів населення. У нових умовах прикордонне співробітництво перетворилося на транскордонне, кардинально змінилися його напрями, форми та інструменти, які спрямовані насамперед на згладжування нерівностей економічного розвитку регіонів, зумовлених наявністю кордонів. Після приєднання до Європейського союзу Словаччини, Польщі та Угорщини транскордонне співробітництво стало складовою концепції європейського співробітництва та інтеграції, основою стабільності, взаємопорозуміння і демократії, що зближує мешканців Європи, створює можливість консенсусу між представниками різних політичних партій та органів влади, які активно співпрацюють із своїми сусідами в дусі співробітництва, дружби, відкритості й солідарності. Розвиток регіональної співпраці в об'єднаній Європі визнаний найбільш дієвим засобом прискорення економічного, соціального та культурного розвитку, механізмом поширення демократії у країнах, що співпрацюють. Тому співпраця сусідніх держав на регіональному рівні цілком відповідає політиці європейської інтеграції нашої держави.

Серед основних проблем подальшого розвитку ТКС за участю Закарпаття – недостатнє інституційно-правове забезпечення системи транскордонного співробітництва українських регіонів; надмірна централізація ЗЕД, обмеження, які не дають можливості місцевим органам самоврядування здійснювати необхідний обсяг міжнародних економічних зв'язків; низька якість обслуговування прикордонного руху через невідповідність проектної пропускну здатності міжнародних автомобільних пунктів пропуску фактичним показникам та їх перевантаженість; недостатній інвестиційний клімат прикордонних регіонів України; неефективне використання грантів; занадто обмежена і слабо розвинута транскордонна інфраструктура, що є основним ускладненням у торгівлі з Україною, та ін. Поряд з економічними і юридичними бар'єрами ТКС важливе значення мають суспільні бар'єри, зокрема негативний історичний досвід, брак психологічної готовності підприємців до бізнесового співробітництва, ментальні різниці, мовні бар'єри, відсутність регіональної транскордонної свідомості, страх втратити самобутність, очікування населення стосовно практичних результатів ТКС часто не виправдовуються. Усунення цих бар'єрів – першочергове завдання, на рівні як держави, так і місцевого.

Перспективною нам вбачається подальша розробка теми створення і розвитку туристичних кластерів за участі Закарпаття і сусідніх регіонів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Габчак, 2016 – Габчак Н. Ф. Туристичні кластери як інструмент підняття соціально-економічного рівня транскордонних регіонів // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми та перспективи сталого розвитку підприємств та регіонів України» (12 травня 2016 року). Дніпропетровськ [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/8620>.

Гарагонич, 2010 – Гарагонич В. В. Прикордонне співробітництво України з країнами Центрально-Східної Європи та його значення для розвитку транскордонної співпраці на сучасному етапі // Історичний архів. 2010. Вип. 4. С. 92–97.

Дяченко та ін., 2006 – Дяченко Б. І. Студеняк П. Ю., Чегіль В. І. Транскордонне співробітництво Закарпатської області: етапи становлення та сучасні проблеми збереження гірської лісової екосистеми // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». 2006. Вип. 20. С. 119–125.

Заблодська, Ахромкін, 2013 – Заблодська І. В., Ахромкін С. М. Інфраструктурні забезпечення активізації міжрегіонального співробітництва в Україні: стан та задуми // Прометей. 2013. № 1. С. 22–25.

Кіш та ін., 2014 – Кіш Є. Лендель М., Мітряєва С. Транскордонне співробітництво. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.zakarpattia.com/?p=844>.

Куля, 2014 – Куля Н. Транскордонний туристичний кластер або майбутнє туризму Карпатського європейського регіону [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://tourism.uz.ua/st29.html>.

Лизанець, 2010 – Лизанець, О. В. Становлення і розвиток прикордонного співробітництва регіону // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Економіка. Ужгород: Говерла. 2010. Вип. 30. С. 106–111.

Мікула, 2008 – Мікула Н. А. Стратегія формування та підтримки розвитку транскордонних кластерів // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Кластери та конкурентоспроможність прикордонних регіонів: зб. наук. пр. 2008. Вип. 3 (71). С. 129–141.

Передрій та ін., 2003 – Передрій О. С. Студенняк П. Ю., Устич І. І., Дяченко П. І. Прикордонне співробітництво Закарпатської області із суміжними територіями сусідніх держав // Нариси історії Закарпаття. Том III. (1946 – 1991). Ужгород: Карпати, 2003. 648 с.

Приграничное сотрудничество, 1990 – Приграничное сотрудничество социалистических стран: опыт, проблемы, перспективы / Г. И. Шманько, В. С. Будкин, К. Х. Грефе и др. К.: Наук. думка. 1990. 148 с.

Про роботу Закарпатської обласної ради, 2017 – Про роботу Закарпатської обласної ради за період із грудня 2016 року по грудень 2017 року: звіт [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakarpatt-rada.gov.ua/oblasna-rada/diyalnist-rady/deputatska-zvitnist/>.

Регіони України, 2005 – Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: монограф. / З. С. Варналій, А. І. Мокій, О. Ф. Новикова, С. А. Романюк та ін. К.: Знання України. 2005. 498 с.

Рекомендації, 2010 – Рекомендації щодо впровадження нових форм транскордонного співробітництва / кол. авторів за ред. д.е.н., проф. Н. А. Мікули. Львів: Ін-т регіональних досліджень. 2010. 150 с.

Рубіш, 2013 – Рубіш М. А. Проекти транскордонного співробітництва та їх роль в економіці Закарпатської області // Вісник соціально-економічних досліджень. 2013. Вип. 3(2). С. 189–194.

Сочка, 2004 – Сочка К. А. Регіональні особливості розвитку туристично-рекреаційної галузі Закарпатської області // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». Вип. 16. Ужгород: УжНУ. 2004. С. 43–50.

Статистичний щорічник, 2017 – Статистичний щорічник Закарпаття за 2016 рік. Ужгород: Головне управління статистики у Закарпатській області. 2017. 594 с.

Степаненко, 2014 – Степаненко Н. О. Розвиток туристичної діяльності України в умовах євроінтеграції [Електронний ресурс]. Режим доступу: <file:///C:/Users/User/Downloads/3107-11411-1-PB.pdf>.

У Закарпатській облраді, 2016 – У Закарпатській облраді підписано Рамкову угоду про співпрацю між Угорським центром розвитку та СОТС ТИСА [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://uzhgorod.net.ua/news/110474>.

Фуртій, 2016 – Фуртій В. Розвиток туризму у посткомуністичних країнах (Польща, Словаччина, Угорщина): досвід організації для України // Східноєвропейський історичний вісник. 2016. Вип. 1. С. 92–99.

REFERENCES

Habchak, 2016 – Habchak N. F. Turystychni klasteri yak instrument pidnyattia sotsial'no-ekonomichnoho rivnya transkordonnnykh rehioniv [Tourist clusters as a tool for raising the socio-economic level of cross-border regions] // Materialy Vseukrayinskoyi naukovy-praktychnoyi konferentsiyi «Aktualni problemy ta perspektyvy staloho rozvytku pidpryyemstv ta rehioniv Ukrainy» (12 travnya 2016 roku). Dnipropetrovsk [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/8620> [in Ukrainian].

Narahonych, 2010 – Narahonych V. V. Prykordonne spivrobitnytstvo Ukrainy z krayinamy Tsentralno-Skhidnoyi Yevropy ta yoho znachennya dlya rozvytku transkordonnnoyi spivpratsi na suchasnomu etapi [Cross-border cooperation of Ukraine with countries of Central and Eastern Europe and its importance for the development of cross-border cooperation at the present stage] // Istorychny arkhiv. 2010. Vyp. 4. S. 92–97. [in Ukrainian].

Diachenko et al., 2006 – Diachenko B. I. Studeniak P. Yu., Chehil V. I. Transkordone spivrobitnytstvo Zakarpatskoyi oblasti: etapy stanovlennya ta suchasni problemy zberezhenntya hirs'koyi lisovoyi ekosystemy [Cross-border cooperation of Transcarpathian region: stages of formation and modern problems of preservation of mountain forest ecosystem] // Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya «Ekonomika». 2006. Vyp. 20. S. 119–125. [in Ukrainian].

Zablodska, Akhromkin, 2013 – Zablodska I. V., Akhromkin Ye. M. Infrastrukturni zasoby aktyvizatsiyi mizhrehionalnoho spivrobitnytstva v Ukraini: stan ta zadumy [Infrastructure Enhancement of Interregional Cooperation in Ukraine: State and Concepts] // Prometey. 2013. № 1. S. 22–25. [in Ukrainian].

Kish et al., 2014 – Kish Ye. Lendel M., Mitriaieva S. Transkordonne spivrobitnytstvo [Cross-border cooperation] [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <http://www.zakarpattia.com/?p=844> [in Ukrainian].

Kulya, 2014 – Kulya N. Transkordonnnyy turystychnyy klaster abo maybutnye turyzmu Karpat'skoho yevrorehionu [Cross-border tourist cluster or the future of the Carpathian Euroregion] [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <http://tourism.uz.ua/st29.html> [in Ukrainian].

Lyzanets, 2010 – Lyzanets O. V. Stanovlennya ta rozvytok prykordonnnoho spivrobitnytstva rehionu [Formation and development of border cooperation of the region] // Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho universytetu: Seriya: Ekonomika. Uzhhorod: Hoverla, 2010. Vyp. 30. S. 106–111. [in Ukrainian].

Mikula, 2008 – Mikula N.A. Stratehiya formuvannya ta pidtrymky rozvytku transkordonnykh klasteriv [Strategy for the formation and support of the development of cross-border clusters] // Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrayiny. Klasteri ta konkurentospromozhnist prykordonnykh rehioniv: zb. nauk. pr. 2008. Vyp. 3 (71). S. 129–141. [in Ukrainian].

Peredrii et al., 2003 – Peredrii O. S. Studenniak P. Yu., Ustych I. I., Diachenko P. I. Prykordonne spivrobitnytstvo Zakarpatskoyi oblasti z sumizhnymy terytoriyamy susidnikh derzhav [Cross-border cooperation of Transcarpathian region with neighboring territories of neighboring states] // Narysi istoriyi Zakarpattya. Tom III. (1946–1991). Uzhhorod: Karpaty. 2003. 648 s. [in Ukrainian].

Prigranichnoye sotrudnichestvo, 1990 – Prigranichnoye sotrudnichestvo sotsialisticheskikh stran: opyt, problemy, perspektivy [Cross-border cooperation of the socialist countries: experience, problems, perspectives]. K.: Nauk. dumka. 1990. 148 s. [in Russian].

Pro robotu Zakarpatskoyi oblasnoyi rady, 2017 – Pro robotu Zakarpatskoyi oblasnoyi rady za peryod Iz hrudnya 2016 roku po hruden 2017 roku: zvit [About the work of the Transcarpathian Regional Council for the period from December 2016 to December 2017: report] [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <http://zakarpatska-rada.gov.ua/oblasna-rada/diyalnist-rady/deputatska-zvitnist/> [in Ukrainian].

Rehiony Ukrayiny, 2005 – Rehiony Ukrayiny: problemy ta Priorytety sotsialno-ekonomichnoho rozvytku: monohraf. Regions of Ukraine: problems and priorities of socio-economic development]. Kyiv: Znannya Ukrayiny. 2005. 498 s. [in Ukrainian].

Rekomendatsiyi, 2010 – Rekomendatsiyi odnosytelno Vprovadzhennya Novykh form transkordonnoho spivrobitnytstva [Recommendations on the introduction of new forms of cross-border cooperation]. Lviv: In-t rehionalnikh DOSLIDZHEN. 2010. 150 s. [in Ukrainian].

Rubish, 2013 – Rubish M. A. Proekty transkordonnoho spivrobitnytstva ta yikh rol v ekonomitsi Zakarpatskoyi oblasti [Cross-border cooperation projects and their role in the economy of the Transcarpathian region] // Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen. 2013. Vyp. 3 (2). S. 189–194. [in Ukrainian].

Sochka, 2004 – Sochka K. A. Rehionalni Osoblyvosti rozvytku turystychno-rekreatsiyanoi Haluzi Zakarpatskoyi oblasti Regional peculiarities of development of tourist and recreational area of Transcarpathian region // Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya «Ekonomika». Vyp. 16. Uzhhorod: UzhNU. 2004. S. 43–50. [in Ukrainian].

Statystychnyy shchorichnyk, 2017 – Statystychnyy shchorichnyk Zakarpattya za 2016 rik [Statistical Yearbook of Zakarpattya for 2016]. Uzhhorod: Holovne upravlinnya statystyky u Zakarpatskiy oblasti. 2017. 594 s. [in Ukrainian].

Stepanenko, 2014 – Stepanenko N. O. Rozvytok turystychnoyi diyal'nosti Ukrayiny v uslovyyakh yevrointehratsiyi [Development of tourism activity of Ukraine in the conditions of European integration] [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: file:///C:/Users/User/Downloads/3107-11411-1-PB.pdf. [in Ukrainian].

U Zakarpatskiy obradi, 2016 – U Zakarpatskiy obradi pidpisano Ramkovu uhodu pro spivpratsyu mezhdu Uhorska tsentrom rozvytku ta YEOTS TYSA [The framework agreement on cooperation between the Hungarian Development Center and the IOTS TISA was signed at the Transcarpathian Regional Council] [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <http://uzhgorod.net.ua/news/110474> [in Ukrainian].

Furtiy, 2016 – Furtiy V. Rozvytok turyzmu u postkomunistichnikh krainach (Polshcha, Slovachchyna, Uhorshchyna): dosvid orhanyzatsyy dlya Ukrayiny [Development of tourism in postcommunist countries (Poland, Slovakia, Hungary): experience of organization for Ukraine] // Skhidnoevropeyskiy istorychnyy visnyk. 2016. Vyp. 1. S. 92–99. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.02.2018 р.

Сергій ПОТРАШКОВ,

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України та всесвітньої історії Харківської державної академії культури (Україна, Харків) decanat77@gmail.com

Serhiy POTRASHKOV,

PhD (History), Professor, Head of the Department of History of Ukraine and World History, Kharkiv State Academy of Culture (Ukraine, Kharkiv)

Сергей ПОТРАШКОВ,

доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой истории Украины и всемирной истории Харьковской государственной академии культуры (Украина, Харьков)

СТЕФАН СТАМБОЛОВ: ПОГЛЯД З УКРАЇНИ

Рецензія на:

Миколенко Д. В. Страсті за Стамболовим: болгарське державотворення у 1895 – 1920 роках. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна. 804 с.

Широко відомо, що Стефан Николов Стамболов відіграв одну із ключових ролей у болгарському державотворенні останньої чверті XIX ст. Спочатку на чолі Регентської ради у 1886 – 1887 рр., а згодом – уряду в 1887 – 1894 рр., він визначав внутрішню і зовнішню політику Болгарії, фактично сконцентрувавши у своїх руках диктаторські повноваження. Тому цілком зрозуміло, чому дослідники з різних країн так багато уваги приділяли діяльності цього державника. Здавалося б, вказану проблематику вичерпано, проте Д. В. Миколенко зумів відшукати оригінальний її ракурс, розкривши його у монографії. Варто зазначити, що в Україні постать Стефана Стамболова відома мало, на відміну від інших болгарських діячів – Александра Стамболійського, Димитра Благоева, Георгія Димитрова і Тодора Живкова, яким присвячено велику кількість праць наших науковців-співвітчизників. А от регент і прем'єр-міністр Князівства Болгарія тривалий час залишався на маргінесах українських історичних досліджень, хоча його біографія частково пов'язана з Україною, адже упродовж 1870 – 1872 рр. він навчався в Одеській духовній семінарії. Тому поява рецензованої монографії зумовлена, передовсім, науковою актуальністю.

Д. В. Миколенко досліджує вплив політичної спадщини С. Стамболова на болгарські державотворчі процеси наприкінці XIX – на початку XX ст. Під нею він розуміє законодавство, ухвалене у 1886 – 1894 рр., а також сукупність ідей, ідеологем, ініціатив і практик С. Стамболова, що їх у подальшому брали на озброєння уряди, партії і громадські організації країни. Автор монографії акцентує увагу на ще одному аспекті використання спадщини державного діяча – політиці пам'яті. Послідовники С. Стамболова – представники заснованої ним Народно-ліберальної партії (НЛП) – постійно згадували свого фундатора, демонструючи у своїй діяльності наступність його методів і засобів ведення політики. Здобутки колишнього регента і прем'єр-міністра вони використовували з метою підвищення власної популярності у суспільстві. Противники ж «стамболовістів» – члени «русофільських» ліберальних партій, а також лівих політичних сил, прагнули дискредитувати Народно-ліберальну партію і її засновника, регулярно нагадуючи громадськості про авторитарні методи управління С. Стамболова та його роль у розриві дипломатичних відносин з Росією у 1886 р.

Хронологічні межі роботи автор обумовлює загибеллю С. Стамболова у 1895 р. (нижня) та завершенням діяльності Народно-ліберальної партії у 1920 р. (верхня) після її об'єднання з «радо-славовістами» і молодолібералами. З нашої точки зору, дослідження цілком можна було б розширити і до 1923 р. (дата загибелі Н. Генадієва – послідовника С. Стамболова, голови Центрального бюро НЛП у 1907 – 1920 рр.), або ж до початку Другої світової війни, або, навіть, до її завершення, адже спадщина С. Стамболова впливала на болгарське державотворення і після 1920 р.

Структура монографії виглядає цілком логічною і послідовною. У першому розділі викладено історіографію проблеми, джерельну базу, методологію і методи дослідження. У другому розглядається біографія С. Стамболова, його шлях до влади та діяльність під час членства у Ліберальній партії, на посаді голови Регентської ради і прем'єр-міністра, а також у його бутність лідером опозиції. У наступних чотирьох розділах висвітлено вплив його політичної спадщини на різні чинники процесу державотворення – функціонування системи влади, економіку, соціальну і культурну сфери та зовнішню політику, а також відтворено заходи спрямовані на розв'язання болгарського національного питання.

Джерельна база дослідження представлена чисельним та різноманітним корпусом документів. Беззаперечною заслугою автора є скрупульозне опрацювання фондів п'яти архівів – чотирьох болгарських і одного російського. Втім, коло джерел варто було б розширити за рахунок матеріалів, які містяться в архівних установах інших країн, де, поза всяким сумнівом, також можна почерпнути інформацію про діяльність С. Стамболова.

Методологію і методи дослідження викладено переконливо. В основу праці покладено одразу декілька концепцій, що допомогли автору розкрити тему. Серед них – «місця пам'яті» П. Нора, «модернізація» А. Турена і Ш. Ейзенштадта, «історія ідей» А. Лавджоя та інші.

Виклад матеріалу змістовних розділів монографії є цілком логічним, однак варто зазначити, що у різних підрозділах книги трапляються повторення, хоча факти при цьому розглядаються в іншому контексті. Автор подекуди вдається у зайві подробиці, особливо при висвітленні політичних процесів та соціально-економічного розвитку Болгарії у 1895 – 1920 рр., що безпосередньо не стосуються проблематики дослідження.

Намагаючись з'ясувати, наскільки типовою була політика С. Стамболова на тлі процесів, що відбувалися в Європі наприкінці XIX – на початку XX ст., Д. В. Миколенко порівнює його спадщину з ідеями і практиками інших постатей епохи – О. Бісмарка, Ф. Кріспі, Н. Пашича та інших. Це дало змогу авторові дійти висновку, що діяльність болгарського регента і прем'єр-міністра обумовлювалася конкретним історичним часом та обставинами й викликами, які були спільними для європейських і, особливо, балканських країн в останній чверті XIX та у перших двадцяти роках минулого століття. Із цим твердженням Д. В. Миколенка можна погодитись.

Певні сумніви викликає доцільність представлення у додатках результатів соціологічного опитування сучасних громадян Болгарії гуманітарних спеціальностей про сприйняття ними діяльності С. Стамболова. На наш погляд, цей матеріал краще було б розмістити у вступній частині роботи для ілюстрації наслідків політики пам'яті, яка реалізовувалася стосовно С. Стамболова за часів Народної Республіки Болгарії.

Праця Д. В. Миколенка «Страсті за Стамболовим: болгарське державотворення у 1895 – 1920 роках», безумовно, є масштабним новаторським дослідженням, яке стало продовженням давніх традицій харківської болгаристики. Поза всяким сумнівом, книга буде цікавою не лише для спеціалістів-істориків, а й усіх, хто виявляє інтерес до минулого Болгарії та Південно-Східної Європи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Миколенко, 2017 – Миколенко Д. В. Страсті за Стамболовим: болгарське державотворення у 1895–1920 роках: монографія. Харків, 2017. 804 с.

REFERENCES

Mykolenko, 2017 – Mykolenko D. V. Strasti za Stambolovym: bolharske derzhavotvorennia u 1895–1920 rokakh [A Canticle for Stambolov: Bulgarian state-building in 1895–1920]: monohrafiia. Kharkiv, 2017. 804 s. [in Ukrainian].

Рецензію подано до редакції 09.02.2018 р.

Vasyl' FUTALA,

orcid.org/0000-0003-2521-4710

PhD hab. (History),

Professor of the Department of History of Ukraine,

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

(Ukraine, Drohobych) vfutala@ukr.net

Василь ФУТАЛА,

доктор історичних наук,

професор кафедри історії України

Дрогобицького державного педагогічного університету

імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) vfutala@ukr.net

ANOTHER GREAT STUDY OF THE UKRAINIAN SELF-STYLED-STATE MOVEMENT

Review of Vasyl Ivanovych Ilnytskyi's research «The Carpathian Area of the OUN (Karpatskyi Krai) in the Ukrainian Liberation Movement (1945 – 1954): monograph / I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies of Academy of Sciences of Ukraine; Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. – Drohobych: Posvit, 2016. – 696 p., ill.

In the treasury of Ukrainian science of history there are many works, which center on the history of the OUN and the the UPA. The subject was touched upon by P. Mirchuk, L. Shankovskiy, Yu. Kyrychuk, A. Kentiy, I. Iliushyn, I. Patryliak, V. Serhiychuk, M. Romaniuk, and others. But it is V. Ilnytskyi, who discovered such an angle of view on the problem, from which it has not yet been watched in a complex way and with consideration of the whole spectrum of historical and historiographical sources. The leitmotif of the research is the presentation of the functioning of the Carpathian Area of the OUN as an important compound of the Ukrainian Liberation Movement in the middle of the XX century.

As to its structure, the research is designed by the problem-chronological principle and consists of an introduction, six sections, divided into 34 subsections, conclusions, a list of references, an index of names and the list of illustrations. In the introduction the subject and object of the research are properly formulated and chronological and territorial boundaries are founded. In the first section the author gives a thorough analysis of the problem's historiography and presents the source base of his research. Its basis consists of numerous historic monuments that are in the collections of seven archival depositaries. The collections of documents of the Branch State Archive of the Security Service of Ukraine make up the main part of the archival materials. In the second section – «Theoretical and Methodological Grounds of the Research» – the investigation methods and terminological apparatus are presented.

In the third section – «The OUN's Activities in the Karpatskyi Krai» – the author focuses his attention on such components of the nationalistic organization's functioning as its structure, strength, organizational and staff work and links, publishing and propaganda activities, fighting operations, maintenance, sanitary and social care, ethnic-national policy, the change of tactics in the end 1940s – beginning 1950s. A separate section is dedicated to the activities of the OUN's Security Service. Along with other facts, the author found out that the Karpatskyi Krai was among the strongest and largest, as well as that it functioned the longest. The number of population on its territory was 2.2 mln. During 1945 – 1954 over 2100 persons occupied the highest posts of leaders, consultants and members of areal, regional and supra-regional leaderships of the OUN. The liquidation of the Ukrainian Liberation Movement took place gradually. In May, 1954, there was not a single member of areal, regional and supra-regional leaderships of the OUN left. V. Ilnytskyi considers that it was May of 1954 when the armed struggle stopped in the Karpatskyi Krai altogether (pp. 82–83).

The fourth section centers on this: the formation of the UPA's MD – 4 «Hoverlia»; the relations between the OUN and UPA; field gendarmerie; selection and training of staff; political education, military equipment and material-technical supply; military operations. The author shows that MD-4 «Hoverlia» corresponds with the Karpatskyi Krai territory after the UPA-Zakhid (UPA-WEST) administrative-territorial division. Considering the strength of the guerilla troops in the region, the author concludes

thus: MD «Hoverlia» was the most peopled structure of the UPA-West, and its departments functioned the longest. In November 1944 here some 4500–5500 riflemen and officers were present. Besides, Drohobych MD «Makivka» numbered 1160 fighters and the UPA kurin' (department) in the Bukovyna was 400–500 strong. Accordingly, by the time of its joining MD «Hoverlia», the general strength of the UPA in the territory of the freshly created Karpatskyi Krai totaled 6000–7000, and by January 1948 – 320–400 (pp. 282–283).

The fifth section raises non the less interest, wherein the description of the everyday life of the insurgents is given. Also, the section on the role of the Greek-Catholic clergy in the liberation movement. It should be noted, that a socio-psychological portrait of an insurgent was drawn from the leaders and consultants of the areal and okruha leaderships of the OUN. The author does not take into consideration the lowest level of insurgent structures through the lack of complete information on each separate participants of the regional and supra-regional leaderships.

By the structure of the last, sixth sector, entitled «The Communist Party's Repressive Policy», it becomes clear, that V. Ilnytskyi in depth investigated the question on forms and methods of struggle of the regime against the Ukrainian underground. As s demonstrated, the force bodies used all means to achieve their goals, and repressive policy became their decisive argument.

The research under consideration has by far very important cognitive and practical importance. Probably, its most significant scientific results are such: 1) a great bulk of archival material is put in scientific circulation and published (the author elaborated over 700 cases, of which nearly 80% are the collections of documents of the Branch State Archives of the Security Service of Ukraine; 2) the organizational structure of the Karatskyi Krai of the OUN and MD «Hoverlia» of the UPA, its changes; 3) the Ukrainian liberation movement in the region is almost completely clarified; 4) on the bases of original methods the strength of the leadership members of the Karpatskyi Krai of the OUN, the strength of insurgents in the UPA's MD «Hoverlia» and also human losts are determined; 5) the functioning of the OUN structural units, headquarters and fighting departments, as well as various aspects of the underground activities in the Karpatskyi Krai of the OUN are elucidated; 6) the moral –psychological climate and material life conditions of the insurgents ere illustrated; 7) the peculiarities of the opposition of the liberation movement and the Soviet regime are shown.

Рецензія надійшла до редакції 10.02.2018 р.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ВІСНИК

EAST EUROPEAN HISTORICAL BULLETIN

**ВИПУСК 6
ISSUE 6**

Головний редактор
Василь Ільницький

Відповідальний редактор
Микола Галів

Літературне редагування
Ірина Невмержицька

Редагування англomовних текстів
Олег Шалата

Технічний редактор
Лілія Гриник

Макетування та верстка
Василь Герман

Дизайн обкладинки
Олег Лазебний

Здано до набору 28.02.2018 р. Підписано до друку 19.03.2018 р.
Гарнітура Times. Формат 70x100 1/16.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 19,4. Зам. № 338
Наклад 300 примірників

Віддруковано ПП «ПІСВІТ»
Адреса: вул. І. Мазепи, 7, м. Дрогобич, 82100 Україна
тел. (03244) 2-23-35, 3-38-50
E-mail: posvit-druk@ukr.net